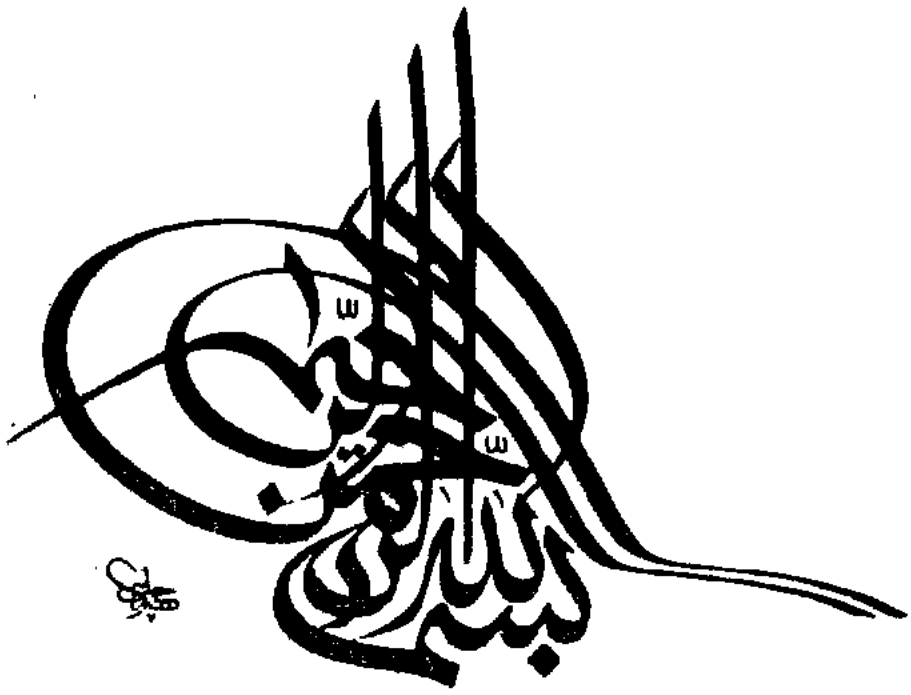
التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTÎHU'L - GAYB

HUZUR
YAYINEVİ

بسم الله الرحمن الرحيم

HUZUR YAYINEVİ
Tefsir : 1/2
TK-ISBN 975-8666-14-2
ISBN 975-8666-16-9

EDİTÖR : Ahmet Hikmet Ünalmış
TASHİH HEYETİ : İsmail Karakaya -Ömer Parlak
Ahmet Tülek
SAYFA DÜZENİ : Suat Teke

© Bu tercüme eserin bütün hakkı **HUZUR YAYINEVİ**'ne aittir.

BASKI : Eren Ofset
CİLT : Özgün Ciltevi
İKİNCİ BASKI : 2002

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTÎḤU'L - GAYB

2. CİLT

TERCÜME

Prof.Dr. Suat YILDIRIM • Prof.Dr. Lütfullah CEBECİ

Prof.Dr. Sadık KILIÇ • Öğr.Gör. C. Sadık DOĞRU

HUZUR YAYIN DAĞITIM

PAZARLAMA TİC.LTD.ŞTİ.

Çatalçeşme Sk. Yücer Han No: 46/1

Tel&Faks 0212.513 01 71 - 513 50 57

Cağaloğlu-İstanbul

خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

"Allah onların kalblerine de, kulaklarına da mühür basmıştır. Onların gözlerinde de, bir perde vardır. Onlar için büyük bir azab vardır."

(Bakara, 7)

Cenâb-ı Hakk, önceki ayette onların iman etmiyeceklerini beyan edince, bu ayette iman etmemelerinin sebebi olan, "hatm"i bildirmiştir. Burada söz, birkaç mesele üzerinde cereyan eder.

Hatm Yani Mühürleme

BİRİNCİ MESELE

"Hatm" kelimesi ile "ketm" kelimesi, aynı manaya gelen iki kelimedirler. Çünkü bir şeyin üzerine mühür basmada, başkaları ona muttali olmasın ve elde edemesin diye, o şeyi gizleme ve örtme maksadı bulunmaktadır. "Gışâve" lâfzı, bir şeyi örtmek ve bürümek manasına olan غَشَاوَة lâfzından alınmış, "fiâle" vezninde bir kelimedir. Bu kalıp, "عِصَابَة" ve "عِمَامَة" gibi, bir şeyi kuşatmak, sarmak manasına gelir.

İKİNCİ MESELE

Bu mühürleme hususunda, âlimler ihtilâf etmişlerdir. Kulların fiillerini Allah yaratır diyenlere göre, bu sözün manası açıktır. Sonra, bu fikirde olanların iki görüşü bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı, "el-hatmu" kâfirlerin kal-

binde küfrü yaratmaktır, demişlerdir. Bir kısmıysa, kudrete eklendiğinde, kudretle beraber her ikisinin toplamı, küfrün meydana gelmesini gerektiren sebebi yaratmaktır, demişlerdir. Bunun izahı şöyle yapılır: Küfretmeye kâdir olan kimse, ya onu terketmeye kâdir olur veya olamaz. Eğer küfretmeyi terke kâdir olamazsa, bu kimsenin küfre kâdir olması kâfir olmasını gerektirir. Buna göre, küfre kâdir olmayı yaratmak, küfrü yaratmayı gerektirir. Eğer küfrü terketmeye kâdir olursa, bu kudretin küfrü işlemeye veya işlememeye olan nisbeti eşittir. Bu kudret, onu terk yerine, yapmanın kaynağı olması halinde, bu fiili benimseyen bir müreccihe ya dayanır veya dayanmaz. Eğer dayanmazsa, mümkün olan varlık müreccihsiz olarak meydana gelmiş olur. Böyle bir şeyin caiz olduğunu söylemek ise, mümkün vasıtasıyla müessire istidlâl etmeyi zedelemeyi netice verir ki, bu da Yüce Yaratıcıyı inkâra götürür. Bu ise muhaldir. Bu kudret bir müreccihe dayanırsa, bu müreccihin ya Allah'ın fiilinden veya kulun fiilinden olması; yahutta ne Allah'ın, ne de kulun fiilinden olmaması gerekir. Kulun fiilinden olması caiz değildir, aksi halde teselsül gerekir. Yine, ne Allah'ın ne de kulun fiiliyle meydana gelmemiş olması da caiz değildir; çünkü bu da bir müessiri olmaksızın bir şeyin meydana gelmesini gerektirir. Bu da, bir Yaratıcının var olduğuna hükmetmeyi ortadan kaldırır. Bu sebeble, kulun kudretinin, kudretin taalluk ettiği şeyin kaynağı olması, o kudrete, Allah'ın fiili olan bir müreccihin eklenmesine bağlı olduğu ortaya çıkar. Bu nedenle biz deriz ki, bu müreccih o kudret ile birleştiğinde, bu kudretin o eserdeki tesiri ya vâcib, ya caiz veya imkânsız olur. İkincisi ve üçüncüsü geçersizdir. Buna göre, birincisinin olması gerekir. O kudretin o eserdeki tesiri "caiz" olamaz dedik; çünkü, eğer caiz olsa, aklen bu müreccihle beraber o kudretin toplamı bazan bu eserle beraber meydana gelir, bazan da ondan ayrılır. Biz bunun, böyle meydana geldiğini farzetmemiz gerekir, çünkü caiz olan her şeyin vaki olmasını farzetmek, muhal değildir. Buna göre, eserin meydana gelmesi bazan kudret ile müreccihin toplamına dayanır, bazan da dayanmaz. Neticenin meydana gelmesinin bu iki vakitten birisine tahsis olunması, ya ona eklenen bir karîneye dayanır veya dayanmaz. Eğer dayanırsa, bu müessir, bu ilâve karîneyle birlikte, bu kudret ve ona eklenen müreccih olur; yoksa, sadece kudret ve onunla beraber olan müreccih değildir. Biz, kudret ile müreccihten meydana gelen toplamın müstakil olduğunu farzetmiştik, bu (yani, bunların toplamının bir karîneye bitişik olması gerektiğini söylemek) ise, bu varsayımdan vaz geçmek olur. Ve yine, bu taksimi (kudret, müreccih ve bunlara bitişmiş olan karîneden meydana gelmiş) ikinci toplamda da yapabiliriz. Buna göre bu toplam başka bir "kayd"a dayanırsa, teselsül gerekir ki, bu da muhaldir. Eğer dayan-

mazsa, bu durumda bu toplam bazan eserin kaynağı olacak biçimde meydana gelir, bazan da, o iki vakitten biri diğerinden her hangi bir sebeple kesinlikle ayrılmamakla birlikte, o eserin kaynağı olmayacak hiçimde meydana gelir ki, bu da müreccih olmadan mümkinin kendi kendini tercih etmesine hükmetmek olur ki, bu da muhaldir. Bu sebeple, bu müreccihin bulunması durumunda, bu eserin caiz olarak meydana gelmesi imkânsız olur. Bu eserin vasfının "imkânsız" olması durumuna gelince, bu husus açıktır. Aksi halde, varlığını tercih eden şey, yokluğunu da tercih etmiş olurdu ki, bu da imkânsızdır. Bu iki kısım geçersiz olunca, varlığını tercih eden şey bulunduğunda, eser, bu kudretten ve bu kudretten meydana gelen toplamdan dolayı var olması vâcib olmuş olur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, cebre hükmetmek gerekir. Çünkü bu müreccih meydana gelmezden önce, fiilin meydana gelmesi imkânsız; bu müreccih meydana geldikten sonraysa, filin meydana gelmesi vâcib olur. Bunu iyice kavradığında, anlarsın ki, kalbte küfrü gerektiren sebebi yaratmak kalbe mühür basmak ve onu, imanı kabul etmekten alıkoymak olur. Çünkü, Cenâb-ı Hakk, onların iman etmiyeceklerine hükmedince, bu hükmün peşinden bu hükmü gerektiren sebebin yerine geçecek olan şeyi zikretmiştir. Çünkü illeti bilmek, "malûlü" bilmeyi ifade eder. Malûlü bilmek ise, ancak illeti bilmekten istifade edildiğinde tam olur. İşte bu görüş sonradan var olan bütün şeyleri (varlıkları ve fiilleri) Allah'ın yarattığını kabul edenlerin görüşüdür.

Mutezile'ye gelince, onlar bu hususta şöyle demişlerdir: Bu ayetin hükmünü, imandan men etme anlamına almak, caiz değildir. Onlar bu hususta önceki ayette, anlattığımız şeyleri delil getirmişler, burada ise şunu ilâve etmişlerdir: Şüphesiz, Cenâb-ı Hakk, kalblerinde kendilerini imandan men eden bir perdenin, bir örtünün bulunduğunu söyleyen kâfirleri yalanlamış ve şöyle buyurmuştur:

"Bizim kalblerimiz perdelidir... Hayır, doğrusu şu ki, küfürleri sebebiyle Allah onların kalblerini mühürlemiştir.. Bu sebeble de, pek az iman ederler " (Nisâ, 155).

"Birçoğu yüz çevirdiler de, kulak vermiyorlar " (Fussilet, 4).

"Ve dediler ki, bizim kalblerimiz, senin bizi çağırdığın şeye karşı perdeler içindedir " (Fussilet, 5).

Bütün bunlar, kendilerinin imandan alıkonulmuş olduklarını iddia eden kimseler hakkında, Allah tarafından bir ayıplama ve bir kınamadır.

Sonra Mutezilîler, "hatm" ve "gışâve" lâfızlarının manalarını, başka şeylere hamletmek gerektiğini ileri sürerek, bu hususta birçok şeyler zikrettiler.

1) Kâfir kimseler, Allah'ın delilleriyle hidayete ermeyi bırakıp, yüz çevirip, hatta bu iş onların bir huyu ve seciyyesi haline gelince, onların bu durumu bir şeyden men olunan ve bir şeyden alıkonulan kimselerin durumuna benzetilmiştir. Onların gözleri hususunda da, aynı durum, söz konusudur; sanki, hiç bir şey görmeyecek şekilde gözleri örtülmüştür. Onların kulaklarında da sanki bir ağırlık vardır da, Kur'ân'ın zikri oraya ulaşamaz.. Bütün bunlar Cenâb-ı Hakk'a nisbet edilmiştir, çünkü bu sıfatlar, o kişide kökleşmesi ve iyice yerleşmesi sebebiyle, yaratılıştan gelen bir şeymiş gibi kabul edilmiştir. Bu sebebten ötürü Cenâb-ı Hakk,

"Hayır, doğrusu Allah, küfürleri yüzünden kalblerini mühürlemiştir " (Nisa, 155).

"Hayır, doğrusu onların kazandıkları şeyler kalblerini istila etmiştir " (Mutaffifîn, 14).

"Bunun üzerine de Allah bunun neticesini, kalblerinde kendisiyle karşılaşacakları güne kadar sürecek bir nifak yaptı " (Tevbe, 77) buyurmuştur.

2) İzâfetin (nisbetin) makbul olmasında, en ufak bir sebebin yeterli olmasıdır.. Buna göre gerçekte mühürleyen, ya şeytandır veya kâfir olan kimsedir. Ne var ki Cenâb-ı Hakk, onlara kudret veren zat olması hasebiyle, fiili sebebine de isnat edilebildiği için, burada "hatm" işini kendisine isnat etmiştir.

3) Onlar düşünmekten yüz çevirip, Allah onlara delillerini serdettiğinde bu delillere ve Kur'ân'a kulak vermeyince, onların bu yaptıkları şey Allah'a nisbet edilmiştir. Çünkü bu yaptıkları şeyin meydana gelişi, Cenâb-ı Hakk'ın, delillerini onlara serdettiği zamana denk gelmiştir. Meselâ, Allah Berâe (Tevbe) Sûresi'nde;

"Bu ayetler, onların kötülüklerine kötülük katmıştır " (Ayet, 125) buyurmuştur. Yani onlar, bununla küfürlerine küfür katmışlardır.

4) Onlar küfürde, imanı, ancak zorlama ve mecbur etme yoluyla elde edebilecekleri bir dereceye ulaşmışlardı. Ne var ki Cenâb-ı Hakk, teklif geçersiz olmasın diye, onlara böyle bir zorlamanın yapıldığını söylememiştir. Onların sapıklıkta ileri gitmelerinin son noktası olan, küfürden ancak zorlama ile vazgeçecekleri bir dereceye varmış olduklarını belirtmek için, böyle bir zorlamada ve mecbur tutmada bulunmadığını "hatm" lâfzıyla ifâde etmiştir.

5) Kâfirler;

"Dediler ki, kalblerimiz, senin bizi davet ettiğin şeye karşı örtüler içindedir. Kulaklarımızda bir ağırlık vardır; bir de bizimle senin aranda bir perde bulunmaktadır " (Fussilet, 5) dediklerinde, bu sözlerini başlarına vurmak için, onların bu sözünü nakl etmiş olmasıdır. Böyle bir nakil ve başa kakma bakımından, bu ayetin bir benzeri de;

"Ehl-i kitabtan ve müşriklerden olan o kâfirler, kendilerine beyyine, apaçık delil gelmedikçe, kendi inançlarından ayrılacak değillerdir " (Beyyine, 1) ayetidir.

6) Allah tarafından, kâfirlerin kalblerine mührün basılmış olmasının manası, onlara iman etmiyeceklerini; kalblerine, zikri muhafaza ve Hakkı kabul etmiyeceklerine; kulaklarına ise, Hakka kulak vermiyeceklerine dair Allah'ın şâhid olmasıdır. Nitekim, birisi arkadaşına, أُرِيدُ أَنْ تَخْتِمَ عَلَى مَا يَقُولُهُ فُلَانٌ , yani "falancanın söylemiş olduğu şeyi doğrulamanı ve onun söylediğinin gerçek olduğuna şehadet etmeni istiyorum" der. Buna göre, Cenâb-ı Hakk, önceki ayette onların iman etmiyeceklerini haber vermiş, bu ayette ise, O'nun buna şahit olduğunu ve onların bu durumundan haberdar olmaya devam ettiğini bildirmiştir.

7) Ulemânın bir kısmı, bu ayetin kâfirlerden hususî bir topluluk hakkında nazil olduğunu; Allah'ın, bu dünyada birçok kâfire cezasını peşinen verdiği gibi, onlara da cezalarını peşin vererek, onlara, bu dünyada kalblerini damgalama ve mühürleme cezasını verdiğini söylemişlerdir.

Nitekim, Cenâb-ı Hakk,

"Muhakkak ki siz, sebt gününde haddi aşanları bildiniz. Bunun üzerine Biz onlara, aşağılık maymunlar olunuz!" dedik " (Bakara, 65) ve

"Muhakkak ki orası onlara kırk yıl haram kılınmıştır. Onlar yer yüzünde başıboş dolaşacaklardır. Artık sen, dinden sapmış kimseler hakkında tasalanma " (Maide, 26) buyurmuştur.

Cenâb-ı Hakk, bunlarda kullarının alacakları ibretler ve onların yararına olacak şeyler olduğunu bildiği için, peşin cezalar vermiştir. Bu peşin cezalardan bir kısmı da, kâfirlere vermiş olduğu kalblerini mühürleme ve damgalama cezasıdır.

Ne var ki onlar, bu damgalama ve mühürleme cezası ile, her hangi bir şeyi anlamaz hale gelince, maymuna dönüştürülen kimselerden sorumluluğun düşmesi gibi, bunlardan da teklîf düşmüş olur. Nitekim Allah Teâlâ, meselâ bülûğ çağına yaklaşan kimseler gibi, biraz akledebilen kimselerden de

sorumluluğu düşürmüştür. Biz, Allah'ın akıllarını gidermesi, gözlerini kör etmesi gibi, onlar için en faydalı şeyin bu olduğunu bildiğinde, kâfirlerin kalblerinde onların anlamalarını ve kıyasta bulunmalarını engelleyecek bir engeli yaratmış olmasını inkâr etmiyoruz. Ancak, onların bu durumda sorumlu olmalarını yadırgıyoruz.

8) Cenâb-ı Hakk'ın, onlarla iman arasında her hangi bir mânia teşkil etmeksizin, onların kalblerine mührü basması, gözlerine de perde çekmesinin caiz olmasıdır. Daha doğrusu bu durum, insanın kalbinde hissettiği gevşeklik; gözlerindeki çapak, kulaklarındaki çınlama gibi olur. Onların göğüsleri daralsın ve onlara bir nevi belâ ve sıkıntı versin diye, bütün bunları Allah onlara yapmıştır. Benî İsrâil'e yaptığı ve onların böylece şaşırmış olmaları gibi, bu da, onların iman etmelerine mâni olacak bir ceza olmuştur. Sonra bazı kâfirlere verilen bu ceza, Cenâb-ı Hakk'ın Firavun'un kavmine indirdiği ve kendisinden kurtulmaları için Hz. Mûsâ'dan yardım talep ettikleri ceza gibi, Hz. Peygamber için bir mucize ve nübüvvetini isbat eden bir delil olur. Bütün bunlar, Allah'ın, kulların en çok yararına olan şeyi (aslah) bilmesiyle mukayyettir.

9) Bu "hatm" işinin onlara ahirette yapılması da caizdir. Nitekim Cenâb-ı Hakk, onları kör edeceğini haber vererek, şöyle buyurmuştur:

"Biz kıyamet günü onları, kör, dilsiz ve sağır oldukları halde, yüz üstü haşredeceğiz " (İsra, 97);

"Biz günahkarları o zaman gözleri gömgök olduğu halde, mahşerde toplayacağız " (Tâhâ, 102).

"O gün Biz, onların ağızlarını mühürleriz " (Yasin, 61) ve

"Onlar orada inim inim inlemektedirler. Orada onlar hiçbir şey duymayacaklardır " (Enbiya, 100).

10) Onların Hasan-ı Basrî'den naklettikleri, Ebû Ali el-Cübbaî ile Kadî Abdu'l-Cebbâr'ın tercih ettikleri şu görüştür: Bu "hatm" ve "tab" dan maksat, Cenâb-ı Hakk'ın, kâfirlerin kalblerinde ve onların kulaklarında meydana getirmiş olduğu alâmetler ve nişanlardır ki, böylece melekler bunlar vasıtasıyla onların kâfir olduklarına ve ebediyyen iman etmiyeceklerine istidlâl ederler. Müminlerin kalblerinde, kendisi vasıtasıyla meleklerin, onların Allah katında mümin olduklarını bilecekleri bir alâmetin de bulunması gözardı edilemez. Nitekim Allah,

"İşte bunlar, kalblerine imanı yazmış olduğu kimselerdir " (Mücadele, 22)

buyurmuştur. Bu durumda melekler, o mümini severler ve onun için Allah'tan mağfiret taleb ederler. Kâfirlerin kalblerinde, meleklerin kendisi vasıtasıyla, Allah nezdinde melûn olduklarını bilecekleri, bir alâmetin bulunması da söz konusudur. Böylece melekler o kâfire buğz eder ve onu lânetlerler. Bu alâmetin temin ettiği fayda, ya meleklere ait bir faydadır; çünkü onlar bu alâmetle onun Allah nezdinde kâfir ve melûn olduğunu bildiklerinde, bu onları küfürden iyice nefret ettiren bir şey olur. Ya da bu fayda mükellefe aittir; çünkü mükellef, iman ettiği zaman kendisini göktekilerin seveceğini bilirse bu, onu iman hususunda isteklendirir; küfre yöneldiğinde ise, meleklerin onun küfrünü bileceklerini ve böylece ona buğzedip, lânetleyeceklerini bildiğinde de, bu o kimseyi küfretmekten men eden bir sebep olmuş olur. Onlar bu manada hatm'ın olabileceğini söylemişlerdir. Çünkü biz, mektubu mühürledikten sonra, onu açıp tekrar okumak imkânı bulabiliyoruz. Bir de "hatm", kâfirin alnına, "bu kâfirdir!" diye yazılması demektir. Bu iman etmeye mâni olmayınca, böylece bu kâfirin, iman etmek ve küfrü terketmek suretiyle, kalbinden bu alâmeti silmesi de mümkündür. Yine onlar, sadece kalbin ve kulağın buna tahsis edilmiş olduğunu; çünkü, naklî delillerin ancak nakil cihetinden, aklî delillerin ise, ancak kalb cihetinden elde edildiğini; böylece de bu ikisinin özellikle zikredildiğini söylemişlerdir. Şayet onlar göz hakkında kullanılan "gışâve-perde, örtü" lâfzını da alâmet manasına hamlediyorlar denilirse, biz hayır! deriz. Çünkü, önceki lâfızları alâmet ve nişan anlamına hamlettik. Dilin hakikati de bunu gerektirir, ayrıca buna her hangi bir engel de yoktur. Dolayısıyla, bunun böyle olduğunu söylemek gerekir. "Gışâve" lâfzının hakikatine gelince bu, görmeye mâni olan bir örtüdür; halbuki kâfirlerin durumunun böyle olmadığı (kelimenin gerçek anlamında, gözlerinde bir perde olmadığı) herkesçe bilinen bir şeydir. Bu sebeble bu lâfzı mecâze hamletmek gerekir. Mecâze hamletmek de, onların hallerini, hidayet konusunda gözüyle faydalanamayan kimselerin durumuna benzetmektir. Bu mevzûda, insanların sözlerinin tamamı işte budur.

Kur'an'da, Hatm (Mühürleme) İle İlgili Diğer Mefhumlar

ÜÇÜNCÜ MESELE Kur'ân-ı Kerîm'de "hatm" manasına yakın olarak zikredilen lâfızlar, "tab", "kinân", "kalbin paslanması", "kulaklarda bir ağırlığın bulunması" ve "gözlerde bir perdenin olmasıdır. Sonra bu hususta vârid olan ayetler de değişik değişiktir.

Birinci kısım: Bu hususların var olduğuna delâlet etmek üzere gelen ayetler:

"Hayır, doğrusu kalblerini kaplamıştır..." (Mutaffifin, 14);

"Ve, onların kalbleri üzerine, Kur'ân'ı anlamalarına engel olan perdeler gerer, kulaklarına da bir ağırlık koyarız " (İsrâ, 46),

وَطُبِعَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ *"Ve onların kalbleri üzerine mühür basıldı "* (Tevbe, 87);

بَل طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ *"Daha doğrusu, Allah, küfürleri sebebiyle onların kalbine mühür basmıştır "* (Nisa, 155);

"Bunun üzerine çoğu yüz çevirdi de, Hakkı duymuyorlar" (Fussilet, 4)

"Diri olanı inkâr etmesi için" (Yâsin, 70)

"Muhakkak ki, ölülere işittiremezsin; sağıra da çağrını duyuramazsın " (Neml, 80);

"Onlar, ölüdürler, diri değil!" (Nahl, 21) ve

"Kalbinde bir hastalık vardır " (Bakara, 10).

İkinci kısım: İman etmeye, kesinlikle her hangi bir mâninin bulunmadığına delâlet etmek üzere gelen ayetler:

"İnsanları iman etmekten alıkoyan ne oldu?" (İsra, 94)

"Artık dileyen iman etsin, dileyen de kâfir olsun!" (Kehf, 29),

"Allah her nefse, ancak gücünün yettiği şeyi yükler " (Bakara, 86),

"Allah, din konusunda size hiç bir güçlük vermemiştir " (Hacc, 78),

"Allah'ı nasıl inkâr edersiniz?" (Bakara, 28) ve

"Hakkı niçin batıl ile karıştırıyorsunuz?" (Âl-i İmrân, 71).

Kur'ân her iki kısma dair ayetlerle doludur. Bu iki kısımdan her biri, bir gurubun kendisine sarılacağı bir husus ve dayanak olmuştur. Böylece naklî deliller, her iki taraf için de olduğu için, bir teâruz meydana getirmişlerdir. Aklî delillere gelince, kendilerine daha önceden işaret edilen hususlardır. Özet olarak diyebiliriz ki, bu mesele İslâmî meselelerin en büyüğü, en çok dallanıp budaklanmışı ve üzerinde en fazla gürültü koparılanıdır.

Anlatıldığına göre, İmâm Ebû'l-Kâsım el-Ensarîye, bu meselede Mutezilenin küfre nisbet edilip edilemiyeceği sorulduğunda, o, "hayır" demiştir; çünkü, bunlar Allah'ı tenzih etmeye çalışmışlardır." Ehl-i sünnetin küfre nisbet edilip edilemiyeceği sorulunca da, yine, "hayır, demiştir; çünkü onlar Cenâb-ı Hakk'ı, ululamışlardır." Buna göre, her iki gurup da, Allah'ın celâlini ve Kibriyâsının yüceliğini isbat etmekten başka bir şeyi arzulamamışlardır. Ne var ki, Ehl-i sünnetin görüşleri azamet konusuna takılmış ve onlar,

Allah Teâlâ'nın dışında hiç bir icat edici bulunmaksızın,O'nun mucit olmasının gerektiğini söylemişlerdir.

Mutezilenin görüşleri ise, hikmete takılmış ve onlar, bu tür çirkinliklerin Allah'ın ululuğuna yakışmayacağını söylemişlerdir." Ben derim ki, burada başka bir sır daha vardır; o da, Cenâb-ı Hakk'ı isbat etmek, cebre hükmetmeye götürür. Çünkü, "fâiliyyet-yapıcı olma vasfı" bir sebebe dayanmazsa, o zaman mümkünün müreccihsiz meydana gelmesi gerekir ki, bu Yaratıcının varlığını nefyetmek olur. Eğer dayanırsa, "cebr" gerekir. Peygamberliğin hak olduğunu isbat ise, kulun kudretinin bulunduğuna hükmetmeyi gerektirir. Çünkü, şayet kul fiiline kâdir olmazsa, peygamber göndermede ve kitap indirmede hangi fayda olurdu? Bundan da öte, burada bütün bunların üstünde başka bir sır daha vardır. O da şudur: Biz fıtrat-ı selimeye ve akl-ı selîme müracaat ettiğimizde, Allah'a nisbetle varlığı ve yokluğu müsâvî olan şeylerin, bir müreccih bulunmaksızın birinin diğerine ağır basamadığını görüyoruz. Bu da, cebrin var olduğunu gösterir. Ve yine biz, çok açık olarak ihtiyarî hareketlerimizle zarurî hareketlerimiz arasında bir farkın olduğunu görüyoruz. Yine, medhetmenin güzel, kınamanın çirkin, emredilen şeylerin güzel, nehyedilen şeylerin ise çirkin olduğunu açıkça görüyoruz. Bu da Mutezile mezhebini iktiza eder. Sanki bu mesele; zarurî ilimlere, nazarî ilimlere, Allah'ın kudretine ve hikmetine bakarak O'nu tazime göre, tevhîd ve tenzîhe göre ve naklî delillere göre bir çelişki meydana getirmektedir. Açıkladığımız kaynaklar ve hakikatini ortaya koymağa çalıştığımız şu sırlardan ötürü, bu mesele zorlaşmış, bilmece haline gelmiş ve mesele alabildiğine büyümüştür. Büyük olan Allah'dan, bizi hakka muvaffak eyleyip ve sonumuzu hayırlı kılmasını dileriz. Ey Alemlerin Rabbi, duâmızı kabul et!

DÖRDÜNCÜ MESELE

Keşşâf sahibi, عَلَىٰ سَمْعِهِمْ lâfzının, hem "hatm"in, hem de "tağşiye" (perdeleme)nin hükmüne dahl olması muhtemeldir. Ancak evlâ olan, bu lâfzın, "hatm"in hükmüne dahil olmasıdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk,

وَخَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَىٰ بَصَرِهِ غِشَاوَةً

"Kulağını ve kalbini mühürledi, gözüne de bir perde gerdi" (Câsiye, 23) buyurmuştur. Bir de, kıraat âlimleri, " قلوبهم " lâfzında değil de, سمعهم lâfzında vakf yapmışlardır.

BEŞİNCİ MESELE على سَمْعِهِمْ lâfzında, "harf-i cerr" olan على lâfzının tekrar edilmesindeki fayda, kalb ve kulaklardaki mühürlemenin şiddetli olduğuna daha çok delâlet etmesi içindir.

ALTINCI MESELE الأبصار ve القلوب lâfızları çoğul, سمع lâfzı ise tekil getirilmiştir. Bunun bir kaç sebebi vardır.

1) سمع lâfzı müfret getirilmiştir, çünkü bunlardan herbirinin tek işitmesi vardır. Nitekim, " أتاني برأس الكبشين " "Bana, iki koçun başını getirdi" denilir. Yani, onlardan herbirinin başını getirdi. Kişinin "كلوا في بعض بطنكم تعيشوا " "Midenizi tam doldurmayın ki, çok yaşayasınız." sözündeki (karın, mide) lâfzının müfret getirilmesi gibi. Arablar, bir karışıklıktan emin olduklarında, kelimeyi müfret getirirler. Ama, bir karışıklıktan emin olmadıklarında ise, kelimeyi böyle kullanmazlar. Meselâ, "onların atları ve elbiseleri"ni kastederek, فَرَسُهُمْ وَثَوْبُهُمْ denilmez. أَفْرَسُهُمْ وَثِيَابُهُمْ denilir.

2) السَّمْعُ lâfzı, aslı da masdardır. Masdarlar ise çoğul getirilmezler. Meselâ رَجُلَانِ صَوْمٌ ve رِجَالٌ صَوْمٌ (Oruç tutan iki adam, oruç tutan adamlar) denilir. Ayette, aslı gözetilmiştir. Bu hususa, Cenâb-ı Hakk'ın وَفِي آذَانِنَا وَقْرٌ

"Ve kulaklarımızda bir ağırlık vardır." (Fussilet, 5) sözündeki kulak lâfzının çoğul olarak getirilmesi delâlet eder.

3) Burada, mahzûf bir muzâf takdır etmemizdir. Yani, وعلى حَوَاسِّ سَمْعِهِمْ "İşitme duyuları üstüne" demektir.

4) Sîbeveyh سَمْع lâfzı, müfret olarak getirilmiştir. Ne var ki, hem ondan önce zikredilen, hem de sonra zikredilen kelimeler cemî olarak getirilmişlerdir. Bu da, müfret olan "gem" lâfzından maksadın da, çoğul olduğunu gösterir" demiştir. Cenâb-ı Hakk,

يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ

"Onları karanlıklardan nura çıkarır." (Bakara, 257) ve

عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ

"Sağından ve solundan halka halka..." (Meâric, 37) buyurmuştur. Çoban:

بِهَا جِيَفُ الحَيَارَى فَأَمَّا عِظَامُهَا فَبِيضٌ وَأَمَّا جِلْدُهَا فَصَلِيبُ

"Orada gölgesinden ürken eşeklerin leşleri vardır. Kemiklerine gelince,

bunlar bembeyaz; derisine gelince sert mi serttir'' demiştir. Burada, "deri" lâfzından "deriler"i kastetmiştir. İbn Ebî Able de, "Ve وَعَلَى أَسْمَاعِهِمْ kulakları üzerine..." diye okumuştur.

YEDİNCİ MESELE

Alimlerden, duymanın görmeden üstün olduğunu söyleyenler bulunmaktadır. Çünkü Cenâb-ı Hakk, bu iki kelimeyi zikrettiği her yerde işitmeyi görmeye takdim etmiş (yani işitmeyi daha önce zikretmiştir). Önce anmak ise, üstünlüğün delilidir. Bir de, görmek değil ama, duymak peygamberliğin şartıdır. Bu sebeple Allah, sağır peygamber yollamamıştır. Halbu ki, onların içinde sonradan kör olanlar bulunmaktadır. Bir diğer husus da, bazı insanların akıllarının ürünleri diğer insanlara işitmek yoluyla ulaşır. Bu sebeple duymak, sanki aklı, bilgiler yoluyla mükemmelleştirmenin sebebidir. Halbuki göz, seni sadece mahsûsâta (görülebilen şeylere) iletir. Bir başka sebepse, duymak altı yönle de ilgilidir. Görmek ise, böyle değildir. Öte yandan, duyma olmayınca, konuşma da olmaz. Halbuki, görmek olmayınca, konuşmak yok olmaz. Alimlerden, görmenin duymaktan üstün olduğunu söyleyenler de vardır. Çünkü, görme kuvvetinin âleti, daha şereflidir. Bir de, görme kuvvetini temin eden şey ışıktır. Duyma kuvveti sağlayan şey ise, havadır.

SEKİZİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ sözü, ilmin yerinin kalb olduğuna delâlet eder. Biz bu hususu, Şuarâ Sûresi'ndeki,

"Onu senin kalbine Rûhu'l-Emîn indirdi'' (Şuarâ, 193-194) ayetinde iyiden iyiye incelemiştik.

DOKUZUNCU MESELE

Keşşâf sâhibi, "görmek, gözün nûrudur. Nûr ise, kendisi vasıtasıyla gören kimsenin gördüğü ve görülen şeyleri algıladığı şeydir. Nitekim basîret de, kalbin nûrudur. Bu nûr ise, kendisi vasıtasıyla görülmek istenen ve düşünülen şeydir. Sanki bu hassa, görmek ve basîret sahibi olmak için kendilerini Allah'ın iki âlet yaratmış olduğu, latif iki cevherdirler." demiştir. Ben derim ki, O'nun Mutezilî olan arkadaşları, onun bu sözüne razı olmazlar. "Görmek" hususundaki görüşü iyiden iyiye incelenmesi buraya uygun düşmeyen, derin bir takım konuların ele alınmasını gerektirir.

ONUNCU MESELE

Ayetteki غِشَاوَةٌ lâfzı, " غِشَاوَةٌ " " غُشَاوَةٌ ", " غَشَاوَةٌ ", " غِشْوَةٌ ", " غَشْوَةٌ " ve " الغَشَاءُ " kelimesinden olmak üzere عِشَاوَةٌ şeklinde de okunmuştur. "Gişâve", örtü manasındadır. الغَاشِيَةُ kelimesi de bu anlamdadır. Birisi bayıldığı zaman غُشِيَ عَلَيْهِ denilmesi de bu manadadır. الغَشَيَانُ lâfzı ise, cimâ etmekten kinâyedir.

ONBİRİNCİ MESELE

العَذَابُ lâfzı, kalıb ve mana bakımından tıpkı النَّكَالُ gibidir. Çünkü sen, birisi kendisini bir şeyden men ettiği zaman, bunu ifade için نَكَّلَ عَنْهُ dediğin gibi, أَعْذَبَ عَنِ الشَّيْءِ de dersin. العَذْبُ (tatlı su) kelimesi de, bu kökten ve bu manadandır; çünkü tatlı su susuzluğu giderir, bertaraf eder. Tuzlu su ise, böyle değildir, o susuzluğu arttırır. Arabların tatlı suya الفُرَاتُ adını vermeleri de buna delâlet eder; çünkü tatlı su, susuzluğu kırar ve giderir. Tatlı suya فُرَاتٌ demeleri de böyledir; çünkü bu su, susuzluğu kalbten yok eder. Sonra العَذَابُ kelimesinin manasını iyice genişleyerek, her ne kadar, suçluyu o suçu bir daha işlemekten men eden bir ceza ve ikâb olmasa bile, insanı ezen, ona ağır gelen her elem ve kedere azâb adı verilmiştir. "Azîm ile "Kebîr" arasındaki fark şudur. Azîm, hakir'in, "kebîr" ise sagîrin altındadır. Bu iki kelime cisimler ve olaylar hakkında beraberce kullanılırlar. Meselâ رَجُلٌ عَظِيمٌ وَكَبِيرٌ diyerek, adamın hem cüssesinin, hem de tehlikesini ya da mevkiinin büyüklüğünü kastedersin. "Azâb" kelimesinin belirsiz getirilmesinin manası, bu kâfirlerin gözlerinde, insanların hiç tanımadığı türden bir örtünün bulunduğunu ifade eder ki, bu perde Allah'ın ayetlerini görmeme, onlardan kör olma örtüsüdür. Ve yine, onlar için büyük elem ve acılar arasından, künhünü Allah'dan başkasının bilemiyeceği büyük bir azabın olduğunu göstermek içindir.

ONİKİNCİ MESELE

Müslümanlar, Allah'ın kâfirleri azâblandırmasının uygun olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Onlardan bir kısmı ise, bunun uygun olmayacağını söyleyerek, Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ayetini, "onlar buna müstehaktırlar, ancak O'nun keremi, kendisine affetmesini gerektirir" şeklinde tefsir etmişlerdir. Biz burada, her iki gurubun delillerini zikredelim.

Allah'ın azâb etmesini caiz görmeyen kimseler, birçok şeyi delil olarak ileri sürmüşlerdir:

a-) Bu azâblandırma, her türlü faydadan hali olup, sırf zarardır. Bu sebeple, çirkin olması gerekir. Onun sırf zarar olduğu hususunda, hiç bir şüphe yoktur. Her türlü faydadan hali olması hususuna gelince, bu fayda, ya Allah'a veyahutta başkasına ait olur. Birinci durum, geçersizdir; çünkü Cenâb-ı Hakk, bu görülür âlemdeki bizden birinin aksine, her türlü fayda ve zarardan münezzehtir. Buna göre kişinin kölesi, kendisine bir kötülük yaptığında, o bu köleyi terbiye eder. Çünkü efendi, kalbinde bulunan intikâm arzusu; bir de onu terbiye ettiğinde, bundan sonra kendisine zarar vermekten vazgeçeceğine dair bir ümidi sebebiyle, böyle bir terbiye yönteminden lezzet duyar. İkinci ihtimal de geçersizdir; çünkü bu fayda ya azâb görene yönelik olur, veya başkasına... Azâb görene yönelik olması imkânsızdır. Çünkü zarar vermek, faydalanmanın aynısı olamaz. Başkasına yönelik olması da imkânsızdır. Çünkü zararı defetmek, faydayı yerine ulaştırmaktan daha çok önem arzeder. Buna göre, başka bir şahsa faydayı ulaştırmak maksadıyla bir şahsa zarar vermek, değeri az olanı fazla olana tercih etmek olur ki, bu geçersizdir. Ve yine, Cenâb-ı Hakk, başkasına zarar vermeyi aracı kılmaksızın, fertlerden birine ulaştırmak istediği menfaati ulaştırmaya kâdirdir. Buna göre, başkasına zarar vermeyi aracı kılmak, faydasız bir iş olur. Böylece azâb etmenin, her türlü faydadan uzak, sırf bir zarar olduğu ortaya çıkar. Yine, azâb etmenin çirkin olduğu, aklın bedâhetiyle de bilinir. Daha doğrusu, aklî bakımdan azab etmenin çirkinliği, zararlı olmayan yalanın ve zararlı olmayan cehaletin çirkin olmasından; daha doğrusu zararlı yalanın ve cehaletin çirkin olmasından daha net bir çirkinliktir. Çünkü zararlı olan bu yalan zarara götüren bir araçtır. Zarara götüren yolun çirkinlik derecesi, bizzat zarar olanın çirkin olmasından daha hafiftir. Azab etmenin çirkin olduğu sabit olunca, onun Allah'dan sudûr etmesi de imkansız olur; çünkü Cenâb-ı Hakk, Hakîmdir, Hakîm ise, çirkin olan şeyi işlemez.

b-) Cenâb-ı Hakk,

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

"Kâfir olanlar yok mu? Onları uyarsan da birdir, uyarmasan da, onlar iman etmezler." (Bakara, 6) ayetinde ifade ettiğine göre, kâfir kimselerin iman etmeyeceklerini biliyordu. Bunun böyle olduğu sabit olunca, O, kâfir kimseleri mükellef kıldığında, kâfir kimseden isyandan başka hiç bir şeyin zuhûr etmeyeceği sabit olur. Şayet bu isyan, azâb etmenin sebebi olursa, bu teklif, azâbı hak etmesi için onun hatasını aramak olur. Bu husus, azâb etme illetinin ya tamamıdır, veya illetin yarısıdır. Her ikisine göre de, bu teklif, meydana geldiğinde, peşinden kesinlikle cezanın geleceği bir iş olur. Faydadan uzak bir zarar için hata aramak ise, çirkin bir şeydir. O halde, böyle bir teklif

çirkin olur. Çirkini ise, Hakîm olan Allah işlemez. Buna göre burada, iki şeyden birisi bulunmaktadır. Bu da, ya böyle bir teklif bulunmamıştır; veya bulunmuştur, ancak Cenâb-ı Hakk, azâb etmek için hata aramamıştır denilmesidir. Halbuki, maksat meydana gelmişken, bu nasıl olur?

c-) "Cenâb-ı Hakk, mahlukâtı ya fayda veya zarar için yaratmıştır veyahutta ne fayda ne de zarar için yaratmıştır" denilmesidir. Buna göre, şayet Cenâb-ı Hakk, mahlukâtı fayda için yaratmışsa, bile bile, maksadının zıddına yol açacak bir şeyi onlara teklif etmemesi gerekir. Şayet onları mükellef tutarsa, isyan edeceklerini bildiği için, bu teklif onları cezalanmaya götüren bir şey olur. Buna göre, Cenâb-ı Hakk onların faydasını istiyorsa, onları sorumlu tutmaması gerekir. Onları sorumlu tuttuğuna göre, bu onların isyan etmelerinin azâba hak kazanmaları için bir sebep olmamasına delâlet eder. Onları, ne faydaları ne de zararları için yaratmamıştır, denilmesi de caiz değildir. Çünkü, onları hiç yaratmayıp yoklukta bırakmak, bu iş için yeterdi. Bir de böyle farzedilmesi durumunda, bu iş abes olur. Cenâb-ı Hakk onları, zararlar için yaratmıştır, denilmesi de doğru değildir. Çünkü böyle olan zat, merhametli, cömert ve iyiliksever olamaz. Halbuki akıl ve dinin emirleri, Cenâb-ı Hakk'ın Rahîm, Kerim ve pek güzel mevlâ ve pek güzel yardımcı olduğu hususunda mutabıktırlar. Bütün bunlar, cezanın yokluğunu gösterir.

d-) Cenâb-ı Hakk Subhanehû, günahları gerektiren sebepleri yaratandır. Bundan dolayı bizzat O, günah işlemeye mecbur edendir. Bu nedenle günahlardan ötürü azab etmesi, onun için çirkin bir şey olur. Biz, o sebepleri yaratan bizzat Cenâb-ı Hakk'tır, dedik. Çünkü, fiilin, kulun kudretinden sadır olmasının, Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı bir sebebin o kudrete eklenmesine dayandığını, bununsa cebri gerektirdiğini açıklamıştık. Zorlanmış olan şahsa azâb etmekse, aklen çirkin bir iştir. Bu hususu başka bir şekilde de anlatarak şöyle demişlerdir: Dinî emir ve yasaklar, insanlardan iki kimseye gelse; bunlardan birisi bu emir ve yasakları kabul etse, diğeri de bunlara muhalefet etse; böylece onlardan biri mükâfatlandırılır, öteki ise cezalandırılır. Buna göre şöyle sorulur: Beriki niçin kabul etti de, diğeri niçin kabul etmedi? Cevap olarak şöyle denilir: Kabul eden kimse, sevâbı sevdi; cezadan kaçındı da itâat etti. Diğeri ise, mükâfatı sevmediği, cezadan kaçınmadığı için, isyan etmiştir. Veyahutta şöyle denilir: Bu, kendisine nasihatta bulunanı dinlemiş, ne dediğini iyice anlamış, böylece de itaat etmiş; beriki ise, nasihatı dinlememiş, anlamamış, böylece de isyan etmiştir. Bu cevabı müteakiben, şöyle denilebilir: Bu, niçin kulak vermiş ve anlamış; beriki ise, niçin kulak vermemiş ve anlamamış? Biz deriz ki, bu akıllı, becerikli ve zekî, öteki

ise, ahmak, cahil ve darakıllıdır.. Bu cevaba karşılık, şöyle sorulur: Bu niye akıllı, becerikli ve zekî de, berikisi değil? Şüphesiz zekî olmak veya ahmak olmak, yaratılıştan ileri gelen bir durumdur. Çünkü insan ahmaklığı tercih etmez. Bunları isteyerek yapmaz. Bütün sebepler mecbûrî olarak Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı şeylere dayanınca, bütün bu işlerin Allah'ın hükmetmesiyle olduğunu anlamış olduk. Birisi itaat eden, diğeri ise isyan etmiş olan iki şahsı, her türlü nitelikte, yani akıl ve cehâlette, zekîlik ve ahmaklıkta, beceriklilik ve beceriksizlikte, öğretici, teşvik edici ve men edici olmak gibi hususlarda müsavî tutmak mümkün değildir. Yine, bütün bunlarda, şayet müsavî olduklarını söylemen mümkün olsa bile, itaat ve ma'siyet hususunda eşit olduklarını söylemen mümkün değildir. Buna göre, şahıslarda itaat ve isyânın sebebi, Cenâb-ı Hakk'ın yaratması ve hükmetmesiyle meydana gelen bir takım işlerdir. Bu durumda, şöyle denilir: Günahkârı katılık, atılganlık, ahmaklık, sertlik, akıl azlığı ve beceriksizlik gibi huylar ile yaratıp, sonra da bunlardan dolayı onu cezalandırması nerede, O'nun adâleti ve rahmeti nerede? Keşke onu da, itaatkârı yarattığı gibi zekî, becerikli, bilgili ve âlim olarak yaratsaydı ya! Kalbini kaynatması, kızgınlığını güçlendirmesi, dimağını alevlendirmesi, ahmaklığını çoğaltması, ve ona, başkasına nasib etmiş olduğu edîb bir terbiyeci, bilgili bir öğretici ve tebliğ edici bir nasihatçıyı nasîb etmemesi; bundan da öteye fiillerinde ve davranışlarında bütün bu kimselerin zıddını ona musallat edip de, böylece onlardan kötü şeyleri öğrenerek sonra da, onun, becerikli bir akıllının, âlim kişinin, aklı başında birisinin, kalbi dengeli, kendisine şefkatli bir terbiyeci ve olgun ahlâklı bir öğretmeni verdiği temiz ruhlu kimsenin sorumlu tutulduğu şeylerle sorumlu tutulması, adaletle bağdaşmaz. Bunun adalet, merh'amet, keremli olma ve şefkatle hiçbir ilgisi yoktur. Böylece, bütün bu açıklamalarla, azâbın varlığına hükmetmenin aklın kurallarının hilâfına bir şey olduğu ortaya çıkmıştır.

e-) Cenâb-ı Hakk, neticesi bize ait olduğu için, faydalı şeylerle bizi mükellef kılmıştır. Çünkü O;

"İyilik yaparsanız, kendiniz için yaparsınız, kötülük yaparsanız, yine kendinize yapmış olursunuz." (İsrâ, 7) buyurmuştur. Biz isyan ettiğimizde, lehimize olan bu faydaları kaçırmış oluruz. Hakîm olan bir zâtın, bir insanı karşısına alıp, sorumlu tutması ve ona: "bazı yararlı olan şeyleri nefsin aleyhine olmak üzere kaçırdığın için sana çok şiddetli azâb edeceğim" demesi aklen güzel olur mu? Çünkü, o zaman Allah'a şöyle denilir: Faydayı elde etmek, zararı defetmeye nisbetle daha az kıymetlidir. Farzet ki ben, elde edilmek istenen iki şeyin en aşağı derecede olanını, nefsimin aleyhine olarak, kaçır-

dım. Bundan ötürü, arzulanan iki şeyin en büyüğü olan zararı savuşturmayı, benim aleyhime olarak sen kaçırır mısın? Efendinin, kölesine: "Sen, kendine ait olmak üzere bir dinar kazanıp onu istediğin gibi kullanabilirsin. Bu kazancında, benim asla bir menfaatim de olmayacaktır. Ama bu dinarı (altını) kazanmaz ve ondan yararlanmazsan seni tutup azalarını parça parça keserim" demesi hiç doğru olur mu? Şüphe yok ki, bu akıl hafifliğinin en ileri derecesidir. O halde Hakîmler Hâkimi olan zata, bu nasıl yakışır? Sonra onlar sözlerine devamla şöyle dediler: Farzet ki, böyle bir azâbın var olduğunu kabûl ettik. Böyle bir azâbın devamlı olduğuna dair delil nerde? Bu böyledir, çünkü insanların en katı kalplisi, en kaba olanı ve hayırdan iyiden iyiye uzak olanı, kendisine kötülük yapmadan çok ileri gittiği kimseyi muaheze ederek, ona, bir gün veya bir ay veyahutta bir sene azâb ettiğinde, azâb eden kimse bu azâb etmeden bıkar ve usanır... Eğer azâb etmeye devam ederse onu herkes kınar. Ve yine farzet ki o odam, sana zarar verme hususunda aşırı davrandı. Ancak, bu azâb verme, ne zamana kadar sürecek? Ya o seni öldürecek, ve böylece seni rahata kavuşturacak veyahutta senin yakanı bırakacak. İntikam almaktan son derece haz duyan insandan böyle bir şeyin sudûru çirkin olunca, bütün bunlardan münezzeh olan zâtın, iddia edildiği üzere devamlı azâb çektirmesi nasıl yakışır?

f-) Cenâb-ı Hakk, kullarını, ziyadesiyle yapılan şeyi çok ileri götürmekten nehyederek;

"O, katilde aşırı gitmesin. Çünkü ona zaten yardım edilmiştir." (İsrâ, 33) ve

"Kötülüğün cezası, misli olan bir kötülüktür" (Şuarâ, 40) buyurur. Sonra, farzet ki kul, ömür boyu Allah'a isyan etmiştir. Ama, onun ömrü nerde, ebedîlik nerde? O halde, ömür boyu azâb etmek zulüm olur.

g-) Kul, ömür boyu küfre devam etse, sonra da tevbe ederek ölse, Allah onu bağışlar, duasına icabet eder ve tevbesini kabul eder. Sen, bu büyük kerem sahibi Allah'ın ahirette olmayacağını, veya bu azâb gören kimselerin akıllarının kalmıyacağını mı sanıyorsun? Öyleyse onlar günahlarından niçin tevbe etmesinler? Onlar tevbe ettiklerinde Allah onların tevbelerini niçin kabul etmesin? Onların yakarışlarını niçin duymasın? Ve, onların ümitlerini niçin boşa çıkartsın? Bu dünyada

ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ

"Bana duâ ediniz, size icâbet edeyim" (Mümin, 60) ve

أَمَّن يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ

"Yoksa, kendisine dua ettiği zaman, bunalmışa icabet eden mi?" (Neml, 62) diyecek kadar merhametli ve lütufkâr olan zât, Ahirette, kulların kendisine yalvarıp yakarmalarının en yoğun olduğu bir sırada, onlara ancak;

اخْسَـُٔوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ

"Susun orada, benimle konuşmayın!" (Mü'minûn, 108) şeklinde niçin hitap etsin ki! Onlar sözlerine devamla, bütün bu izahların, azâbın kesinlikle olmayacağı hususunda hüküm vermeyi gerektirdiğini söylemişlerdir.

Sonra onlardan Kur'ân-ı Kerîm'e iman edenler şöyle demişlerdir: "Kur'ân-ı Kerîm'de, çeşitli azâblardan bahseden nasların bulunması konusunda şu mazeretleri öne sürebiliriz:

1) Lafzî delillere sarılmak, yakîn ve kesinlik ifade etmez. Halbuki aklî deliller, yakîni ifade ederler. Bu bakımdan zannî olan bilgi kat'î olana karşılık olamaz. Biz, lafzî delillerin kesinlik ifade etmeyecekıerini söyledik. Çünkü, lafzî deliller, tamamı zannî olan bir takım kaidelere dayanır..Zanna dayanan şey zannîdir. Yine biz, lafzî delillerin, zannî bir takım kaidelere dayandığını söyledik; çünkü bu kaideler, kelimelerin, nahvin ve sarfın nakline dayanır. Bu şeyleri rivayet edenlerin sayısının, tevatür derecesine ulaştığı bilinemez. O halde onların bu rivayetleri zannîdir. Ve yine bu kaideler, müşterekin, mecazın, tahsisin, ilâve ve eksiltmek suretiyle bir takdirin ve takdim ve tehirin olmamasına dayanırlar. Bütün bu hususlar ise, zannîdirler. Ve yine bu kaideler, aklî bir muarızın olmamasına istinat ederler. Böyle bir muarazanın bulunmasının kabulü durumunda, her ikisinin de ne doğru, ne de yalan olmasına hükmetmek mümkün olmaz. Naklî, akla tercih etmek de mümkün değildir. Çünkü akıl, naklin aslıdır. Akla ta'n etmek, hem akla hem de nakle birlikte ta'n etmeyi gerektirir. Fakat, aklî bir muarızın (engelin) olmaması, zannî bir durumdur. Bunun böyle olması, bir muarız olmadığı zaman söz konusudur. Ama burada, zahirin hilâfına olan aklî delilleri bulmuşken, ya durum nasıl olur? Bu sebeple, bu naklî delillerin delâletinin zannî olduğu ortaya çıkar. zannî delilin kat'î delile karşı koyamayacağı, şüphe götürmez bir gerçektir.

2) Vaîdden vazgeçmek, insanlar arasında da hoş karşılanır. Nitekim şair:

إِنِّي إِذَا أَوْعَدْتُهُ أَوْ وَعَدْتُهُ لَمُخْلِفُ إِيعَادِي وَمُنْجِزُ مَوْعِدِي

"Ben tehdit ettiğimde veya güzel bir vaatte bulunduğumda, tehdidimden vaz geçerim, ama vaadimi de yerine getiririm" demiştir.

Bundan da öte, tehdidi yerine getirme hususunda ısrarlı olmak, âdeta kınanmıştır. Bu böyle olunca, böyle bir şeyin Allah'tan sudûr etmesi, hiç uygun olmaz. Bu, bir metoda dayanmaktadır ki, o da sudur: Ehl-i sünnet, ken-

disine uyma müddeti bitmeden önce, fiilin mensuh olmasını caiz görmüşlerdir. Onların, bu hususdaki metodlarının sonucu şudur: Emr bazen, bizzat emredilen şeyden neşet eden bir hikmete mebnî olarak, uyulan bir kural haline gelir; bazan da, "emr"in bizzat kendisinden neşet eden bir hikmetten ötürü uyulan bir kural haline gelir. Meselâ, efendi, kölesine bazan, yarın onu yasaklayacağını o anda bilmesine rağmen, "yarın falanca işi yap!" der. Efendinin bu emrinden maksadı, kölesinin kendisine bu hususta uyduğunu ortaya koyması ve onu, efendisine itaate alıştırmak istemesidir. Tıpkı bunun gibi, Allah kulunun yarın öleceğini bilmesine rağmen, O'nun, "Yarın yaşarsan, namaz kıl!" demesi, Ehl-i sünnete göre uygun bir şeydir. Bu emirden, Cenâb-ı Hakk'ın maksadı, emrolunan şeyi meydana getirmek değildir, çünkü böyle bir işin olması imkânsızdır. Daha bundan maksat, bizzat sadece emrin kendisinden kaynaklanan bir hikmettir ki, o da, bağlılığın, itaatin ve inadı terketmenin meydana gelmesidir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, Kur'ân'da verilmiş olan haberlerin de böyle olduğunu söylemek niçin caiz olmasın? Buna göre, haberlerdeki hikmetin kaynağı bazan haber verilen şeyin kendisi olur, bu da vaat hususunda carîdir. Bazan da, hikmetin kaynağı haber verilen şey değil, ama bizzat haberin kendisi olur. Nitekim bu hususta vaîdler (tehditler) de geçerlidir. Buna göre, tehdit üslûbuyla gelen haberler, günah işlemekten men etmeyi ve taatlere yönelmeyi ifade etmektedirler. Vaîdlerde olduğu gibi, böyle bir şey meydana geldiğinde, haber verilen şeyin bulunmaması caizdir. İşte bundan ötürü, Ehl-i sünnet âlimleri, "Allah'ın mükâfat hususundaki vaadi, haktır ve vâcibtir; ama cezalandırmaya dair tehditlerine gelince, bunun tahakkuk etmesi zorunlu değildir. Cenâb-ı Hakk, bununla sadece, onları kapsayan rahmetiyle birlikte, mükelleflerin iyiliğini murat etmiştir. Bu, tıpkı çocuğunu öldürmekle, gözünü çıkarmakla, kesmekle ve döğmekle tehdit eden bir babanın durumuna benzer. Eğer, çocuk babasının bu emrini kabul ederse, şüphesiz bundan faydalanmış olur. Ama, babasının dediklerini yapmazsa, babanın kalbinde bulunan şefkat çocuğunu öldürmesine ve onu cezalandırmasına mâni olur. Şayet, "bütün bu takdirlere (farz-ı muhallere), göre, bu yalan olur. Yalansa, çirkindir" denilirse, biz "her yalanın çirkin olduğunu kabul etmiyoruz. Aksine, çirkin olan yalan, ancak zararlı olan yalandır. Faydalı olan yalana gelince, bu çirkin değildir" deriz. Sonra bunu kabul etsek bile, onun yalan olduğunu kabul edemeyiz, zira, Kur'ân'ın umumî lâfızlarının tamamı tahsis edilmiş değil midir? Oysa ki bu, yalan olarak adlandırılmamıştır. Yine, müteşabih ayetlerin hepsi, zahirî manalarından tevil edilmemiş midirler? Halbuki bu da, yalan diye adlandırılmamıştır. Burada da böyledir.

3) İsyankârlar hakkında ilâhî tehdidi ifade eden ayetler, her ne kadar bu nassın açık ifadesiyle zikredilmemişse de, tevbe etmeme şartına bağlanmış değillermidir? Bunlar yine bize göre de, her ne kadar bu, nassın sarih ifadesiyle zikredilmemişse de, affetmeme şartına bağlanmıştır. Veya şöyle deriz: Bunun manası şudur: Günahkâr kimse, bu tür cezalara hak kazanır. Buna göre, cezaların vaki olacağını haber vermek, günahkârın, cezanın vuku bulmasını hakettiğini haber vermeye hamledilir. Bu görüşü açıklama hususunda söylenilen şeylerin tamamı, işte bu anlatılanlardır.

Azabın meydana geleceğini kabul edenler ise, "bu azabın vuku bulacağı, Hz. Peygamber'den tevatür yoluyla bize kadar naklolunmuştur; bu sebeple azabın olacağını inkâr etmek, Hz. Peygamber'i tekzip etmek olur. Cezanın olmadığı hususunda kendisine yapıştığınız şüpheli şeylere gelince, bu, "hüsün ve kubuh meselesi" ne dayanır ki, bu mesele de bizim benimsediğimiz bir prensip değildir" demişlerdir. Allah en iyi bilendir.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ

"İnsanlardan, mümin olmadıkları halde, Allah'a ve âhiret gününe iman ettik, diyenler vardır"
(Bakara, 8).

Müfessirler, bu ayetin münafıkların nitelikleri hakkında olduğunda ittifak etmişlerdir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah, mümin, kâfir ve münafık olmak üzere, üç sınıf insandan bahsetmiştir. Buna göre, önce içleri dışları tertemiz, kalbleri imanla dolu ihlâs sahibi müminlerle söze başlamış, sonra nitelikleri inkâr ve inada dayanan kâfirleri zikretmiş, daha sonra da, kalbi söylediğinin tersi olan ve diliyle iman ettiğini söyleyen kimselerin durumunu vasfetmiştir. Burada, birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki, "nifak"ın hakikati hakkındaki söz, ancak zikredeceğimiz şu taksim ile ortaya çıkar. Buna göre biz deriz ki, kalbin halleri dörttür: a-) Delilden elde edilmiş, mutabık bir itikat ki, bu ilimdir. b-) Delilden elde edilmeyen mu-

tabık bir itikat ki, bu da mukallidin inancıdır; c-) Mutabık olmayan itikat, ki bu cehalettir ve d-) Kalbin bütün bunlardan halî olması durumu... İşte dört kısım bunlardır. Lisan (dilin) durumlarına gelince, a-) İkrar (kabul etme), b-) İnkâr (kabûl etmeme), c-) Sükût (suskunluk) olmak üzere, üç tanedir. Buradaki dört ile üçün çarpımından, oniki kısım meydana gelir.

Birinci nev'i: Kalbde bilgi meydana geldiğinde, bu durumda, bu bilgiye ya dil ile ikrar veya dil ile inkâr veyahutta sükût bitişir.

Birinci kısım: Dil ile ikrarla beraber, kalbte bilginin meydana gelmesi. Bu durumda, eğer bu ikrar kişinin isteğiyle olmuşsa, böyle bir kimse, ulemânın ittifakıyla, gerçek mümindir. Eğer bu ikrar ihtiyarî değil de, mecburî olursa, ki bu da kalbiyle bilip, fakat içinde, korku olmasaydı ikrar değil de, inkâr edeceğine dair bir his bulması halidir ki, bu kimsenin münafık sayılması gerekir. Çünkü böyle bir kimse kalbiyle inkârcı ve yalancı durumundadır. Bu adam dilliyle ikrar ve tasdik edici olduğunda da, münafık sayılması gerekir. Çünkü o, kalbiyle inkarcı ve ikrarın vücubunu da yalanlamıştır.

İkinci kısım: Kalbte, dil ile inkâr etmekle beraber, bilginin meydana gelmesidir. Bu inkâr, mecburî olursa, sahibi, Cenâb-ı Hakk'ın

"Kalbi imanla dopdolu olduğu halde, zorlanan kimse hariç" (Nahl, 106) buyurduğu için, müslümandır. Eğer bu inkâr, kendi isteğiyle olursa, bu kimse inatçı bir kâfir olur.

Üçüncü kısım: Kalbî bilgi (irfan) meydana gelir, bununla beraber kişinin dili ikrar ve inkârdan hali olur. Buna göre bu sükût işi, ya mecburî veya ihtiyari olur. Eğer mecburî ise bu mecburîlik diliyle ikrar etmeden korkma şeklinde ise, işte bu kimse gerçek müslümandır. Veyahutta şöyledir: Allah'ı delilleriyle bilip, sonra bu istidlâlini tamamlar tamamlamaz ansızın ölürse, bu kimse de kesinlikle mümindir. Çünkü bu kimse, her ne kadar ikrar veya inkâr edecek bir zaman bulamadıysa da, mükellef tutulduğu her şeyi yerine getirmiştir. Bu sebeple, bu hususta mazeretli kabul edilmiş olur. Eğer bu sükût kendi isteğiyle olursa, bu kimsenin hali, Allah'ı delilleriyle tanıyıp, sonra ikrar etmeyen kimsenin hali gibidir. İşte münakaşa edilen de, böylesi bir durumdur. Gazâlî (r.a.)'nin temayülü, Hz. Peygamber'in:

يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنَ الإِيمَانِ

"Kalbinde zerre ağırlığınca iman bulunan kimse, ateşten çıkar (orada ebedî kalmaz)" sözünden ötürü, bu kimsenin mümin olduğu istikametindedir. Bu adamın iman nuruyla dolup taşarken, nasıl ateşten çıkmaz?

İkinci nev'i: Kalbte, taklidî bir inancın meydana gelmesi. Buna göre, bu inançla birlikte ya ikrar veya inkâr veyahuttu sükût bulunur.

Birinci kısım: Bu taklidî inançla beraber ikrarın bulunmasıdır. Sonra bu ikrar, kişinin isteğiyleyse bu, "mukallid mümin midir, değil midir?" şeklindeki meşhur meseledir. Eğer bu ikrar mecburî olursa, bu birinci nevin bir kısmına göre hüküm alır. Eğer biz birinci nevin birinci kısmında kişinin küfrüne hükmetmişsek, burada söylenecek her hangi bir söz yok. Ama, eğer orada imanına hükmetmişsek, burada da nifakına hükmetmek gerekir. Çünkü, bu şekle göre, kalb biliyorsa şahıs münafık oluyordu. Taklit ettiğindeyse, burada haydi haydi münafık olur.

İkinci kısım: Dilin inkâr etmesiyle birlikte, kalbte taklidî bir inancın bulunmasıdır. Sonra bu inkâr, eğer kişinin isteğiyle olmuşsa, onun küfründe şüphe yoktur. Eğer mecbûr olmuşsa ve biz de mukallidin imanının var olduğuna hükmetmişsek, burada da kişinin mümin olduğuna hükmetmemiz gerekir.

Üçüncü kısım: Sükût ile beraber, taklidî bir inancın bulunmasıdır. Bu sükût ya mecburî veya ihtiyarî olur. Bunun hükmü, şayet mukallidin mümin olduğuna hükmetmişsek, birinci nevin üçüncü kısmının hükmü gibi olur.

Üçüncü nev'i: Kalbî inkârdır. Bu durum da, bu kalbî inkârla beraber, ya dilin ikrârı veya dilin inkârı veyahutta sükût bulunur.

Birinci kısım: Kalbî inkârla beraber, dilin ikrarının bulunmasıdır. Buna göre bu ikrar, eğer mecburî ise, bu münafıktır.Eğer kendi ihtiyarı ile ise, bu bir şüpheye binâen âlemin kadîm olduğuna inanıp, sonra kendi ihtiyarıyla ve diliyle âlemin muhdes olduğunu ikrar etmesi durumuna benzer. Bu ise, olabilir. Çünkü, kalbiyle bilip lisanıyla inkâr etmesi, ki bu bile bile ve inadî bir küfürdür, caiz oluyor da, kalbiyle bilmeyip diliyle ikrar etmesin için caiz olmasın? Bu kısımda, nifaktan sayılmıştır.

İkinci kısım: Hem kalbî bir inkârın ve hem de lisanî bir kabul etmeyişin bulunmasıdır ki, bu durumda olan kimse münafık değil, kâfirdir. Çünkü o, kalbindekinin aksine olan her hangi bir şey açığa vurmamıştır.

Üçüncü kısım: Lisanın sükût etmesiyle beraber, kalbin inkâr etmesidir. Bu durumda olan kimse de, münafık değil, kâfirdir; çünkü o da, kalbindekinin aksine olan bir şey izhar etmemiştir.

Dördüncü nev'i: Her türlü inançtan hali olan kalbtir. Buna göre, bu hali olmayla beraber, ya ikrar veya inkâr veyahutta sükût bulunur.

Birinci kısım: İkrarın bulunması durumunda, bu ikrar ya ihtiyarî veya ız-

dırarî (zorunlu) olur. Eğer ihtiyarî olursa, bu durumda o kimse, ya, araştırmaya devam ediyordur ki, ona kâfir hükmünü vermek gerekmez; ancak o, caiz olmayan bir şeyi yapmaktadır. Zira o, kendisi hakkında doğru konuşup konuşmadığı bilinmeyen bir durumdan haber vermektedir. Eğer o kişi bir araştırma içinde değilse, bu mesele tartışmalıdır. Eğer bu ikrar ızdırarî (zorlamalı) olursa, sahibi küfre nisbet edilmez. Çünkü kendi ihtiyarıyla ikrar etmeyişi, araştırmak içinse ve bu kimse de kendisinin ikrarı terketmesinden endişelenmiyorsa, bunun bu işi çirkin sayılmaz.

İkinci kısım: Dil ile inkâr etmekle beraber, her şeyden hali olan kalbin durumudur. Bunun hükmü ise, dördüncü nevin birinci kısmının hükmünün aksinedir.

Üçüncü kısım: Hem kalbin hali olması, hem de dilin hiç bir beyanda bulunmaması.... (yani sükût etmesi). Eğer bu kimse bir araştırma içindeyse, burada böyle bir araştırma vâcibtir. Eğer, bu kimse araştırmada değilse, onun kâfir olduğuna hükmetmek gerekir; ona kesinlikle münafık hükmü verilmez. Bu konuda, yapılabilecek sınıflama bundan ibarettir. Bütün bunlardan nifakın ne olduğu; münafıkın, kalbinde ister zahirine zıt bir şey bulunsun veyahutta içi zahirinin ifade ettiği her şeyden hali olsun, dışı içine (kalbine) uymayan kişi olduğu ortaya çıkmış olur. Bunu iyice kavradığında,

"İnsanlardan, Allah'a ve ahiret gününe iman ettik! diyenler vardır." (Bakara, 8) sözünden muradın, münafıklar olduğu anlaşılmış olur. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Alimler, aslî kâfirin küfrünün mü daha çirkin, yoksa münafıkın küfrünün mü daha çirkin olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bir kısmı, aslî kâfirin küfrünün çirkin olduğunu söylemişlerdir. Çünkü onlara göre, kâfir olan kimse, kalben cahil, lisanen de yalancıdır. Münafık ise kalben cahil, lisanen ise, sadıktır. Diğerleri ise, münafık da lisanen yalancıdır, demişlerdir. Çünkü münafık, o inanç üzere olmadığı halde, imanının olduğunu söylemiştir. İşte bu sebepten ötürü Cenâb-ı Hakk,

"Bedevî Arablar, iman ettik, dediler. de ki: Siz iman etmediniz. Ama, müslüman olduk deyin. Çünkü, iman henüz kalbinize girmedi." (Hucurat, 14) ve

"Allah şehadet eder ki, münafıklar muhakak yalancıdırlar. (Münafikûn, 1) buyurmuştur. Sonra münafık, kâfire nisbetle, çirkin olan bazı şeylerle de muttasıfdır.

a-) O, insanların düşüncelerini karıştırmaya yeltenmişken, kâfir ise buna yönelmemiştir.

b-) Kâfir, erkeklik tabiatı üzerinedir. Münafık ise, kancıklık tabiatı üzerinedir.

c-) Kâfir kendisinin yalan söylemesine razı olmamış, bundan kaçınmış ve sadece doğruyu söylemeye razı olmuşken, münafık ise yalan söylemeyi tercih etmiştir.

d-) Münafık, aslî kâfirin aksine, küfrüne bir de alay etmeyi ilâve etmiştir. Küfrünün fazla olmasından ötürü de, Cenâb-ı Hakk,

"Muhakkak ki münafıklar, ateşin en alt tabakasındadırlar." (Nisa, 145) buyurmuştur.

e-) Mücâhit, Cenâb-ı Hakk'ın dört ayette müminleri zikrettiğini, sonra ikinci olarak iki ayette kâfirlerden bahsettiğini, üçüncü olarak da, onüç ayetle münafıklardan bahsettiğini; bunun ise, münafıkların suçlarının daha büyük olduğuna delâlet ettiğini söylemiştir. Bu, uzak bir görünüştür. Çünkü, münafıkların haberlerinin çok anlatılması, onların günahlarının büyük olmasını gerektirmez. Eğer bunların suçları büyükse, bu başka sebeplerden dolayıdır. Bu da, onların, küfürlerine, başkalarını aldatmak, alay etmek ve buna mümasil başka gailelerin peşinden koşmak gibi günahları eklemeleridir. Buna şu şekilde cevap vermek de mümkündür: Onların haberlerinin çokca anlatılması, bunların şerlerini savuşturmaya verilen ehemmiyetin kâfirlerin şerlerini savuşturmaya gösterilen çabadan daha fazla olduğuna delâlet eder ki, işte bu onların günahlarının kâfirlerinkinden daha büyük olduğuna delâlet eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE

a-) Allah'ı tanımayan, fakat O'nu tanıdığını diliyle ikrar eden kimsenin Cenâb-ı Hakk'ın وَمَا هُم بِمُؤْمِنِينَ *"Onlar mümin değildirler"* (Bakara, 8) ifadesinden dolayı, mümin olmadığına delâlet eder. Kerrâmiyye ise, böyle kimsenin mümin olacağını söylemiştir.

b-) Bu ayet, her mükellefin Allah'ı bildiğini, Allah'ı bilmeyen kimsenin mükellef olamıyacağını iddia eden kimsenin görüşünün batıl olduğuna delâlet etmektedir. Bu iddiada yer alan, "her mükellef Allah'ı bilir" sözünün batıl olmasına gelince, deriz ki, şu münafıklar şayet Allah'ı bilseler ve O'nu ikrar etselerdi, onların bunu ikrar etmelerinin iman olması gerekirdi. Çünkü, Allah'ı tanıyıp O'nu ikrar eden kimsenin, mutlaka mümin olması gerekir. İkincisine gelince, Allah'ı tanımayan kimse, şayet mazur görülseydi, bu tanıma-

yışlarına karşılık, Allah onları kınamazdı. Buna göre, kelâmcılardan, "eşyayı tanımayan kimse mazur olur" diyen kimsenin görüşü batıl olmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

1-) İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: İnsan, insan diye adlandırıldı. Çünkü, ondan bir ahid alındı da, ama o bu ahdini unuttu. Şair ise, "sen insan olarak isimlendirildin, çünkü sen ahdini unuttun" demiştir. Ebû'l-Feth el-Bestî:

يَا أَكْثَرَ النَّاسِ إِحْسَانًا إِلَى النَّاسِ وَأَكْثَرَ النَّاسِ إِمْضَالاً عَلَى النَّاسِ
نَسِيتَ عَهْدَكَ وَالنِّسْيَانُ مُغْتَفَرٌ فَاغْفِرْ فَأَوَّلُ نَاسٍ أَوَّلُ النَّاسِ

"Ey insanların insanlara en fazla ihsanda bulunanı; ve insanların, insanlara en fazla lütufta bulunanı! Sen, ahdini unuttun, "unutmaksa bağışlanmıştır" O halde, sen de bağışla; çünkü ilk unutan, ilk insandır" demiştir.

2-) İnsan, kendi gibi insanlarla ünsiyet kazandığı için, insan diye adlandırılmıştır.

3-) Âlimler, "insan, aşikâr olduğu ve görüldüğü için, insan diye adlandırılmıştır. Nitekim, Cenâb-ı Hakk'ın, آنَسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ نَارًا

"Tûr dağı tarafından bir ateş gördü" (Kasas, 29) sözü de bu manadadır. Cinlere de, görülmedikleri için "cin" adı verilmiştir. Her lafzın başka bir şeyden müştak olması gerekmez. Aksi halde, teselsül gerekir. Buna göre, insan lâfzını başka bir kelimeden türetmeye ihtiyaç yoktur.

BEŞİNCİ MESELE

İbn Abbas, bu ayetin ehl-i kitabın münafıkları hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Abdullah b. Ubeyy, Mu'teb b. Kuşeyr ve Cedd b. Kays bunlardandır. Bunlar, müminlerle karşılaştıklarında iman ve tasdik ettiklerini söyleyerek, "Şüphesiz biz, kitabımızda O'nun niteliklerini ve sıfatlarını görmekteyiz" diyorlar; halbuki, başbaşa kaldıklarındaysa, böyle olmuyorlardı.

ALTINCI MESELE

مَنْ lâfzı, ikil, çoğul ve tekil olmaya elverişli bir kelimedir. Tekil için kullanılmasına gelince, bunun ayetteki delili, ومنهم من يستمع اليك *"Onlardan, seni dinleyen vardır"* (Muhammed, 16) ayeti; çoğul için kullanılmasına ayetten delili;

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ

"Onlardan seni dinleyenler vardır" (Yûnus, 42) ayetidir. Bunun sebebi, lâfzının müfret (tekil), manasının ise çoğul oluşudur. Müfred olduğu zaman lâf-

zına, cemi olduğu zaman da manasına başvurulur. Bu ayette, her iki durumda bulunmaktadır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın يَقُولُ "diyor" lâfzı müfret, آمَنَّا "iman ettik" lâfzı da cemîdir. Ayetin konularından, geriye birkaç sual kalmıştır.

Birinci sual: Münafıklar, Allah'a ve ahiret gününe inanmışlardı. Ne var ki onlar, Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkâr ediyorlardı. O halde Cenâb-ı Hakk, onların Allah'a ve âhiret gününe iman etmek iddialarında, onları niçin yalanlamıştır? Cevabımız şudur: Bu ayeti müşriklerin ve münafıklarına hamlettiğimizde, her hangi bir güçlük kalmaz. Çünkü onların çoğu, Allah'ı tanımıyor, öldükten sonra dirilmeyi ve biraraya getirilmeyi inkâr ediyorlar. Şayet bu ayeti ehl-i kitabın -ki bunlar yahudîlerdir- münafıklarına hamledersek, işte, onların Allah'a inanmaları bir iman sayılmadığı için, Allah onları yalanlamıştır. Zira onlar, Cenâb-ı Hakk'ın, cisim olduğuna inanıyorlar ve عزير ابن الله *"Uzeyr, Allah'ın oğludur"* (Tevbe, 30) diyorlar. Onların âhiret gününe inanmaları da iman değildir. O halde onlar آمَنَّا بِاللّٰهِ "Allah'a iman ettik" dediklerinde, onların kötülükleri kat kat fazlalaşmış olur. Çünkü onlar kalbleriyle, bu batıl yol üzere Allah'a inanıyor; lisanlarıyla da, bu sözleriyle, "muhakkak ki biz de, sizin imanınız gibi Allah'a iman ettik!" diyerek, müslümanlara böyle bir vehim veriyorlardı. İşte bu sebepten dolayı, Cenâb-ı Hakk onları bu hususta yalanlamıştır.

İkinci sual: Cenâb-ı Hakk'ın وَمَاهُم بِمُؤْمِنِينَ "Onlar mümin değildirler" sözü, yine Allah'ın آمَنَّا بِاللّٰهِ "Biz Allah'a iman ettik" sözüyle nasıl mutabık olur. Birincisi, failin değil de fiilin durumunu zikretmek hakkındadır; ikincisi ise, fiilin değil de failin durumunu zikretmek hakkındadır. Böyle bir soruya da şöyle cevap veririz: Bir kimse, "falanca, filan meselede tartıştı" dediğinde, sen, şayet "O, o meselede tartışmadı" dersen sen onu yalanlamış olursun. Ama, sen, şayet "O, münakaşa edenlerden değildir" dersen, onu tekzib etme hususunda mübalağa etmiş olur. Yani, o kimse, böyle münazara edecek cinsten bir adam değildir, bu onun hakkında nasıl düşünülebilir? Burada da durum böyledir; onlar, "Allah'a iman ettik" dediklerinde, şayet Cenâb-ı Hakk, "Onlar iman etmediler" deseydi bu onları tekzib etmek olurdu. Ama Cenâb-ı Hakk, وَمَاهُم بِمُؤْمِنِينَ "Onlar mümin değildirler" deyince, bu onları tekzib etme hususunda mübalağa ifade eder. Bunun bir benzeri de, Cenab-ı Hakk'ın

يُرِيدُونَ أَن يَخْرُجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُم بِخَارِجِينَ مِنْهَا

"Onlar ateşten çıkmak istiyorlar, oysa ki onlar oradan çıkıcı değillerdir." (Maide, 37) ayetidir. وَمَاهُم بِخَارِجِينَ مِنْهَا sözü senin, وَمَا يَخْرُجُونَ مِنْهَا "Onlar oradan çıkmıyorlar" sözünden daha mübalağalıdır.

Üçüncü sual: "Ahiret günü"nden murat nedir? Bu soruya cevabımız şu olur: Bununla, sınırı olmayan bir vaktin kastedilmesi caizdir. Bu vakit de, müddeti bitmeyen, kesintisiz bir ebedîliktir. Ve, yine bununla, nüşûr (dirilme) dan başlayan cennet ehlinin cennete; cehennemliklerinse cehenneme gireceği vakitle sınırlanan bir zamanın murat edilmesi de uygundur. Çünkü bu, sınırlanan vakitlerin en sonuncusudur, bundan sonra ise, her hangi bir tahdit söz konusu değildir.

يُخَٰدِعُونَ ٱللَّهَ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّآ أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ۝
فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ فَزَادَهُمُ ٱللَّهُ مَرَضًا ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌۢ بِمَا كَانُوا۟ يَكْذِبُونَ

"Allah'ı ve iman edenleri aldatıyorlar. Halbuki onlar,ancak kendilerini aldatıyorlar da, bunun farkında değiller. Onların kalblerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalığını arttırmıştır. Yalan söylediklerinden ötürü, onlara acı veren bir azab vardır."
(Bakara, 9-10)

Bil ki, Cenâb-ı Hak, münafıkların kabahatlerine dair dört şey zikretmiştir:

Birincisi, bu ayette zikretmiş olduğu şeydir ki, o da münafıkların "Allah'ı ve müminleri aldatma gayretleridir." Bu sebeple, ilk önce aldatmanın ne olduğu bilinmelidir.

Sonra ikinci olarak Allah'ı aldatmalarından murat nedir?

Üçüncü olarak, niçin onlar Allah'ı aldatmaya kalkışmışlardır?

Dördüncü olarak, "Onlar ancak kendilerini aldatıyorlar" sözünden maksat nedir?

Aldatma (Hud'a) Ne Demektir?

BİRİNCİ MESELE Aldatmanın kötü bir şey olduğu hususunda herhangi bir şüphe yoktur. Ayıplanan ve kötü kabul edilen şey bir daha yapılmasın diye, başkasından ayırdedilmelidir. *"el-Hud'a" lafzının esas manası, gizlemektir. Kasaya da, المِخْدَعُ denilmektedir. Boynun iki tarafındaki damara da, gizli, oldukları için الأَخْدَعَانِ adı verilir. Yine Arablar, keler yuvasına girip, pek az göründüğü*

zaman da خَدَعَ الضَّبُّ خَدْعًا *ve* خَدَعَ يَخْدَعُ، طَرِيقٌ خَادِعٌ *(yanıltıcı ve aldatıcı yol) derler. Tecrübe kazanıncaya kadar birçok kez yanılan kimseye de* الْمُخَدَّعُ *denilmesi bundandır.*

Muhâdara'nın tarifine gelince bu, insana güven ve emniyet vehmi veren şeyleri izhar edip, başkasına zarar vererek ondan kurtulunması gereken şeyi de gizlemekten ibarettir. Bu küfürde, nifâk; güzel fiillerde ise riyâ gibidir. Bütün bunlarsa, dinin gerektirdiği şeylerin aksine hareketlerdir. Çünkü din, doğruluğu; gurûr ve kötülük yapmaktan vazgeçmeyi gerektirir. Yine bu din, ibâdetler konusunda herşeyin, sırf Allah için yapılmasını ister. Müraînin maksadının tersini izhar ettiğinde, "*müdellis*-gerçeği örten" diye vasfedilmesi de bu manadandır. Nitekim hadis ıstılahındaki "*tedlîs*" de buradan alınmıştır. Çünkü ravî, dinlemediği kimseden dinlemiş olduğu vehmini verir. Halbuki bunu açıkladığında, o kimseye "müdellis" adı verilmez.

Münafıkların, Cenab-ı Allah'ı Aldatması Meselesi

İKİNCİ MESELE

Münafıklar Allah'ı nasıl aldatmaya çalışırlar? *Birisi şöyle diyebilir: Allah'ı aldatmak iki yönden imkansızdır:*

a) Cenab-ı Hak, kalbleri ve kalblerde olan sırları, her şeyi bilendir. Bu sebeple aldatılması mümkün değildir.

b) Münafıklar, Allah'ın kendilerine peygamber yollamış olduğuna inanmamışlardır. Bundan dolayı onların nifâklarındaki maksadı, Allah'ı aldatmak olmamıştır. Binaenaleyh, bu lâfzı zâhirine hamletmenin mümkün olmadığı sübût bulmuş olur.

Öyleyse, burada iki yönden tevil yapmak gerekmektedir:

a- Cenâb-ı Hak burada kendi zâtını zikretmiş, bununla da şanını yüceltmek ve ululamak için Resûlünü kasdetmiştir. Nitekim bu muhtevada olmak üzere şöyle buyurmuştur.

"Sana beyat edenler yok mu, muhakkak ki onlar Allah'a beyat etmektedirler" (Fetih, 10). Bunun tersini ifade etmek içinse,

"Biliniz ki, ganîmet olarak elde ettiğiniz herşeyin beşte biri Allah'ındır" (Enfal, 41) buyurarak, Resûlünün almış olduğu hisseyi kendi zâtına nisbet etmiştir. İşte, münafıklar peygamberi aldattıklarında, "Onlar Allah'ı aldattılar" aldatmaya çalıştılar" denilmiştir.

b- "Kâfir oldukları halde iman ettiklerini söyleyerek, Allah karşısında takındıkları tavırları, hile yapan kimsenin durumuna benzer. Kendi nezdinde kâfir oldukları halde, onlara müslümanların hükümlerinin tatbik edilmesini emretmek suretiyle Allah'ın onlara yaptığı da, onların, Allah'ın emrine uyarak, O'nun kendileri hakkındaki hükümlerini icrâ etmeleridir" denilmesidir.

Aldatma Teşebbüsünden Maksatları

ÜÇÜNCÜ MESELE Bu hileden maksadın ne olduğunu açıklama hususundadır. Bu hususta, birkaç vecih bulunmaktadır:

a- Münafıklar, müminlere, iman ettiklerini gösterdiklerinde, peygamber müminlerin onları ta'zim ve ikram etme hususunda diğer müminler gibi mütalaa edeceklerini sanmış olmalarıdır. Eğer onlar, izhâr ettiklerinin tersini gizlemişlerse, işte "aldatma" dan maksatları budur.

b- Onların maksatlarının, Hz.Peygamber'in ve müminlerin, sırlarını onlara ifşa etmelerini ve böylece onların bu sırları, müminlerin düşmanı olan kâfirlere aktarmalarıdır.

c- Öldürülmek vb. gibi kâfirlere tatbik edilen hükümleri, kendilerinden uzak tutmalarıdır. Çünkü Hz.Peygamber (s.a.s):

"Lâ ilâhe illallâh deyinceye kadar insanlarla savaşmam emrolundu"[1] buyurmuştur.

d- Onların ganimet mallarındaki arzularıdır. Şayet, Allah'u Teâla, "Hz.Peygamber'e onların hile ve aldatmalarının keyfiyetini vahyetmeye kâdirdi. Onların bu iç yüzlerini ortaya koymak için niye bunu yapmamıştır?" denilirse, deriz ki: Şüphesiz Cenâb-ı Hak, iblîs ve zürriyetinin hükünü kazımaya kâdirdi. Ne var ki, onları olduğu gibi bırakarak, üstelik onları güçlendirdi. Bu, ya Allah dilediğini yapar ve dilediği hükmü verir olduğundandır veya kendisinden başka hiç kimsenin bilemiyeceği bir hikmetten dolayıdır.

Şayet, müşâreket ifade ettiği halde خادع kelimesinin bir şahıs için kullanılması doğru mudur? denilirse, biz deriz ki: Keşşâf adlı tefsîrin müellifi, bunun böyle kullanılmasının hikmetini şöyle açıklamıştır: Her ne kadar خادع fiili, فاعل vezninde gösterilmişse de, bununla خدع kastedilmiştir. Çünkü

1- Buharî, İman, 16 (1/12) vd.

فاعل vezni, aslında mübalağa ifade eder. Faili yenilmeye çalışılan fiil, fâil, yenilmeksizin, bunu gerektiren sebebin kuvveti fazla olduğundan, tek başına o fiili yaptığında, sülasisinden daha muhkem ve daha beliğ olarak getirilir. Bunu, Ebu Hayve'nin يَخْدَعُونَ اللّٰهَ şeklinde okuması da teyid etmektedir. Sonra Cenâb-ı Hak يَقُولُ lâfzını beyan için, يُخَادِعُونَ buyurdu. يُخَادِعُونَ اللّٰهَ diye başlayan cümlenin *"müste'net cümle"* olması da caizdir. Buna göre sanki "Onlar yalancı oldukları halde, niçin iman iddiasında bulunmuşlardır? Onların bundaki çıkarları nedir?" denildiğinde, cevap olarak, يُخادِعون (hile yapıyorlar, aldatıyorlar) denilmiştir.

Münâfıkların Kendi Kendilerini Aldatmaları

DÖRDÜNCÜ MESELE *Nâfi', İbn Kesîr ve Ebû Amr, وَمَا يُخَادِعُونَ geriye kalan kıraat âlimleri ise يَخْدَعُونَ şeklinde okumuşlardır. Birincilerin delilleri, lâfzın mutâbakatıdır Böylece bu lâfız birinci lafza mutabık olmuş olur.Diğerlerinin delilleri ise, اَلْمُخَادَعَةُ ancak iki kimse arasında olur. Tek bir insanın kendini "muhâdi"* aldatması mümkün değildir. Sonra onlar, Cenâb-ı Hakk'ın وَمَا يَخْدَعُونَ اِلَّا اَنْفُسَهُمْ sözü hakkında, iki görüş nakletmişlerdir.

a- Cenâb-ı Hak, o münâfıkları bu fiillerine mukabil cezalandırır ve onlara azâb eder. Bu sebeple, onlar gerçekte, sadece kendilerini aldatmış olurlar. Bu görüş Hasan-ı Basrî'den nakledilmiştir.

b- Müfessirlerin çoğunun kabul ettiği görüştür. O da, aldatmanın neticesinin dünyada bu münafıklara yönelik olmasıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, onların bu hilelerinin zararını müminlerden savuşturur ve onu münâfıklara döndürür. Bu da, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetleri gibidir...

"Muhakkak ki münafıklar Allah'ı aldatıyorlar; oysa ki Allah, onları aldatmaktadır" (Nisa, 142).

"Bizler ancak alay edicileriz. Hakikatte Allah (cezalarını vererek) onlarla alay eder" (Bakara, 14-15).

"Biz de, o akılsızların iman ettikleri gibi iman mı edeceğiz? İyi bilin ki, onlar akılsızların ta kendileridir" (Bakara, 13).

"Onlar bir tuzak kurdular, Biz de onların tuzaklarını bozduk" (Neml, 50).

"Onlar bir tuzak kuruyorlar, Ben de bir tuzak kuruyorum" (Tarık, 15-16).

"Allah ve Resûlüyle savaşanların cezası ancak..." (Maide, 33) ve

"Allah'a ve Resulüne eziyyet verenler yok mu..." (Ahzâb, 57) ayetleri gibidir.

Bundan sonra, ayet hakkında geriye bir kaç bahis kalmıştır:

1) وما يخادعون lafzı, يَخْدِعُونَ ، وَمَا يُخْدِعُونَ anlamında يَخْدَعونَ ve meçhûl sîgasıyla يُخْدَعُونَ ve يُخَادَعُون şekillerinde okunmuştur.

2) *"Nefs"* bir şeyin zâtı ve hakikatidir. Cenâb-ı Hakk'ın:

"Sen benim içimdekini biliyorsun, ben ise senin nefsinde olanı bilmiyorum" (Maide, 116) ayetinden dolayı, bu kelime cisimlere tahsis edilemez. Onların "hileleriyle" kendisine zarar verilmesi kastedilen, kendi zatlarıdır; çünkü onların hileleri kendilerinden başkasına ulaşamaz.

3) *"Şuûr"*, bir şeyi duyu yoluyla bilmeye denilir. İnsanın meşâiri ise, onun duyu organlarıdır. Buna göre mana şöyle olur: Bu yaptıklarının zararının onlara ulaşması, âdeta gözle görülüp elle tutulan bir durumdur. Ne var ki onlar iyiden iyiye gaflete daldıklarından, sanki duyu kabiliyetlerini yitirmiş gibidirler.

Kalb Hastalığı

Cenâb-ı Hakk'ın فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ sözüne gelince: Bil ki, مَرَضٌ o sıfattan çıkan fiillerde, bir zararın meydana gelmesini gerektiren bir sıfattır. Kalbe mahsûs olan özellik, Allah'ın bilmek, O'na itaat ve kulluk etmek olduğu için, kalbte bu özelliklere mani olacak herhangi bir sıfat meydana geldiğinde, bu sıfatlar kalbin hastalığı olurlar. Şayet: "Ziyâde" (fazlalaşma) kendisine ilave edilenin cinsindendir; eğer, buradaki hastalıktan maksat küfür ve cehâlet hastalığı ise, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا *Allah da onların hastalığını artırdı"* sözü, bu küfür ve cehalete hamledilmiş olur. Bu durumda da, Allah'ın, küfrün ve cehaletin fâili olması gerekir denilmiştir.

Mu'tezile'nin Kalb Hastalığı Hakkındaki Te'vîli

Mû'tezile'ye göre Cenâb-ı Hakk'ın bundan muradının, birçok sebebe binâen, küfür ve cehalet fiili olması caiz değildir.

Birincisi: Şüphesiz kâfirler, Kur'an'ı eleştirme hususunda çok hırslı idiler. Eğer ayetin manası bu olsaydı, "Onlar Hz.Muhammed (s.a.s.)'e şöyle

derlerdi: Allah, hakkımızda küfrü yaratınca, sen kalkıp bize imanı nasıl emredersin?.

İkincisi: Cenâb-ı Hakk, küfrün fâili olsaydı, yalancılar elinde mu'cize göstermesi de câiz olurdu. Bu durumda da, Kur'an'ın hüccet olması diye bir şey kalmazdı. O halde biz Kur'an'ın tefsiri ve manaları ile ne diye meşgul oluyoruz?

Üçüncüsü: Cenâb-ı Hak, bu ayetleri, onların küfretmelerine karşılık onları kınamak amacıyla zikretmiştir. Bu durumda, kendilerinde yaratmış olduğu bir şeyden dolayı onları nasıl kınar?

Dördüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ *"Onlara elim bir azab vardır"* sözüdür. Şayet Allahü Teâlâ onların renklerini ve boylarını yarattığı gibi, bunu da onlarda yaratmış olsaydı, Allah'ın onlara azâb edeceği hangi günahları vardır?

Beşincisi: *Cenâb-ı Hak, bu acıklı azâbı,* بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ *"Yalan söylemeleri sebebiyle"* sözüyle onlara nisbet etmiştir. İşte buna göre de, onları, yeryüzünde müfsitlerin ta kendileri, akılsızların ta kendileri olarak vasfetmiş, şeytanlarıyla başbaşa kaldıklarında onların, "Biz aslında sizinle beraberiz" dediklerini belirtmiştir.

Râzî'nin Mes'eleyi İzahı

Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki: Ayeti birçok bakımdan tevil etmek gerekir:

a- Ayette geçen "hastalık" gam ve keder anlamına hamledilir. Çünkü, مَرِضَ قَلْبِي مِنْ أَمْرِ كَذَا "Falan işten ötürü kalbim kederlendi" denilir. Buna göre ayetin manası şu olur: Münafıklar, Hz. Peygamberin işinin sağlamlaştığını ve günden güne şanının yüceldiğini gördüklerinde kalpleri kederlenmişti.

Bu durum, onların riyâsetlerinin elden gitmesine sebep oluyordu. Nitekim rivayet edildiğine göre Hz.Peygamber, bir defasında eşeğine binmiş olduğu halde, Abdullah b. Ubeyy b. Selûl'ün yanından geçmiş, İbn Selûl Hz.Peygamber'e "Ey Muhammed, eşeğini uzaklaştır, çünkü onun kokusu bana eziyet veriyor" deyince, Ensârdan bir zat Hz.Peygamber'e, "Ey Allah'ın Resûlü, onu mazûr gör; çünkü sen bize gelmezden önce, biz onu reis yapmaya karar vermiştik!". İşte bu kimselerin kederleri şiddetlenince, Allahu Teâla bunu ifâde ederek, فَزَادَهُمُ اللهُ مَرَضًا *"Allah da onların hastalıklarını*

arttırdı'' buyurmuştur. Yani, Hz.Peygamber'in işinin ve şanının yüceliğini ve ululuğunu arttırtmakla, onların keder üstüne kederlerini arttırdı.

b- Onların hastalıkları ve küfürleri, sorumluluklarının artması sebebiyle de artmıştır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın Tevbe sûresinde,

''Bu süreler de onların küfürlerine küfür kattı'' (Tevbe, 125) buyurduğu gibidir. Halbuki, sûre, hakikatte onların küfrünü arttırmamıştır. Ama onlar, bu sûreler nâzil olduğunda onları inkâr ettikleri için küfürleri artınca, onlar hakkında böyle denilmiştir. Yine bu, Hz.Nuh'tan nakledilerek söylenilen;

''Ben onları gece gündüz nehyettim. Ama benim davetim, onların ancak kaçmalarını arttırdı'' (Nuh, 5-6) ayetleri gibidir. Halbuki, onları davet etmek, onların firarını gerektirmemiştir. Ne var ki onlar, bu davet sırasında kaçışlarını arttırmışlardır. Ve yine Cenâb-ı Hak; وَمِنْهُم مَّن يَقُولُ ائْذَن لِّي وَلَا تَفْتِنِّي

''Onlardan, bana izin ver (de kalayım), beni fitneye düşürme diyen vardır'' (Tevbe, 49) buyurmuştur. Hz.Peygamber ona savaştan geri kalma izni vermemekle, onu fitneye düşürmüş olmazdı. Fakat savaşa çıktığında fitneye düşen o münafığın kendisidir. Bundan dolayı da, fitneye düşürme Hz. Peygamber'e nisbet edilmiştir.

''Sana Rabbinden indirilenler, onlardan birçoğunun azgınlığını ve küfrünü arttıracaktır'' (Maide, 68).

''Onlara bir uyarıcı geldiğinde, onların ancak nefretini arttırdı'' (Fatır, 42) ayetleri de böyledir. Kendisine nasihat ettiğin halde bundan öğüt almayarak, kötülüğünde ileri giden kimseye söylemiş olduğun, مَا زَادَتْكَ مَوْعِظَتِي إِلاَّ شَرًّا وَمَا زَادَتْكَ إِلاَّ فَسَاداً ''Benim nasihatım, senin ancak kötülüğünü ve fesadını arttırdı'' sözün de böyledir. Münafıklar da böyledir. Onlar kâfir olunca, sonra Allah onları dininin hükümlerine davet ettiğinde, onlar bu dinî kuralları inkâr edip de böylece küfürlerini arttırınca şüphesiz onların küfürlerinin artması Allah'a nisbet edilmiş oldu.

c- Cenâb-ı Hakk'ın فَزَادَهُمُ اللهُ مَرَضًا sözünden maksat, Allah'ın onlara lûtfunu arttırmamasıdır. İşte bu lûtfu arttırmaması sebebiyle de Allah onları yardımsız bırakmıştır. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın;

''Allah onları kahretsin, nasıl da (Hak'tan) döndürülüyorlar!'' (Tevbe, 30) sözü gibidir.

d- Arablar, bakışın sönüklüğünü ''hastalık'' kelimesiyle niteler ve şöyle derler: جَارِيَةٌ مَرِيضَةُ الطَّرْفِ *''Bakışları sönük câriye...''* Cerîr ise, şöyle demiştir: إِنَّ الْعُيُونَ الَّتِي فِي طَرْفِهَا مَرَضٌ / قَتَلْنَا ثُمَّ لَمْ يُحْيِينَ قَتْلَانَا

''Bakışlarında bir sönüklük olan gözler yok mu? Öldürdüler bizi, sonra da ölülerimizi diriltmediler''.

Ayetteki hastalık da, onların niyyetteki gevşeklikleridir. Bu böyledir. çünkü önce, onların kalbleri muhârebe, çekişme ve düşmanlık gösterme hususunda çok kuvvetli idi. Sonra saltanatları kırıldı, böylece bu korku ve ...ık sebebiyle münafıklığa başvurdular da, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, فَزَادَهُمُ اللهُ مَرَضًا buyurdu. Yani, Allah onlarda bu inkisarı, korkuyu ve bu zayıflığı arttırdı. Muhakkak ki Cenâb-ı Hak bunu;

"Allah onların kalblerine bir korku saldı da, onlar kendi elleriyle ve müminlerin elleriyle, evlerini harâb ederler" (Haşr, 2) ayetiyle tahakkuk ettiğini bildirmiştir.

e- Ayetteki hastalığın, kalbin acısı manasına hamledilmesidir. Bu böyledir, çünkü insan hased, nifak ve başkalarının başına bir kötülüğün gelmesini bekleme hastalığına tutulduğunda ve bu hastalık onda devam ettiğinde, çoğu kez bu durum, kalbin mizâcının değişmesine ve onun elem duymasına sebep olur. Lafzı bu manaya hamletmek, o lafzı hakiki manasına hamletmek olur. Bu sebeple de, diğer izah tarzlarından daha üstün olur.

Acı Veren Azâb

Cenâb-ı Hakk'ın وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ sözüne gelince, bu konuda Keşşâf sahibi şöyle demiştir: أَلِيمٌ kelimesi أَلَمَ ــ يَأْلَمُ fiilinden ism-i fâildir; tıpkı وَجِيعٌ kelimesinin وَجَعَ ــ يَوْجَعُ kelimesinden ism-i fâil olması gibi... "Azâb" kelimesinin *"elîm"* sıfatıyla nitelenmesi, tıpkı Arapların تَحِيَّةٌ بَيْنَهُمْ ضَرْبٌ وَجِيعٌ "Onların aralarındaki selamlaşmaları, acı veren bir darbe gibidir" demesi de böyledir. Bu, yine Arapların جَدَّ جِدُّهُ "Onun ciddiyeti büyük oldu, ciddî oldu" demelerine benzer. Ciddiyet nasıl, ismi fâili olan kişiye ait bir nitelik ise, bunun gibi "elem" sıfatı da, gerçekte elem veren şeye aittir.

Azâba Sebep Yalancılıktır

Allahu Teâla'nın *"Yalan söylemeleri sebebiyle"* sözüne بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ sözüne gelince, bunda birkaç bahis söz konusudur:

1) Yalan, bir şeyden, gerçekte olduğunun aksine olarak haber vermektir. Câhiz bunu, ancak haber veren kimsenin haber verilen şeyin haberin aksine olduğunu bildiğinde yalan olarak adlandırır. Bu ayet ise, Câhiz'in aleyhine bir delildir:

2) Allah'ın وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ sözü, onların yalanlarının, elem verici bir azabın sebebi olduğu hususunda açık bir ifâdedir. Bu ise, her türlü yalanın haram olmasını gerektirir. Hz.İbrahim (a.s.)'in üç defa yalan söylediği

rivayetine gelince, bundan maksat *"ta'riz"*dir. Ancak şekil yönünden yalana benzediği için, "yalan" olarak adlandırılmıştır.

3) Bu ayette iki kıraat bulunmaktadır:

Birincisi: يَكْذِبُونَ kıraatidir. Buna göre onların söyledikleri yalandan maksat ,onların "Allah'a ve ahiret gününe inandık" demeleridir.

İkincisi: Tasdik etmenin zıddı ve yalan söylemenin mübâlağası olan كَذَّبَ fiilinden olmak üzere, يُكَذِّبُونَ kıraatidir. Nitekim doğru olmak hususunda mübalağa edildiğinde de, صَدَّقَ (çok doğru oldu) denilir.

Münafıklar Toplumu Düzeltme İddiası Güderler

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ۝١١
أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَٰكِن لَّا يَشْعُرُونَ ۝١٢

"Onlara, yeryüzünde fesat çıkarmayın denildiğinde, biz, ancak ıslâh edici kimseleriz, dediler. İyi bilin ki, onlar fesatçıların ta kendileridir."

(Bakara, 11-12).

Bu da münafıkların fiillerinin çirkinliklerinin ikinci türüdür. Bu ayet hakkında, birçok bakımdan konuşulabilir:

a- "Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın!" diyen kimdir? denilebilir;

b- "Yeryüzündeki fesat nedir?" denilebilir;

c- "Biz ancak ıslâh edici kimseleriz" diyenler kimdir? ve

d- "Salah" nedir?

Münâfıklara Yapılan Müdahale

BİRİNCİ MESELE

Âlimlerden bir kısmı, "Yeryüzünde fesat çıkarmayın" diyenin, Allah olduğunu; bir kısmı, bunun Peygamber (s.a.s) olduğunu; bir kısmı da, bunu söyleyen kimselerin müminler olduğunu söylemişlerdir. Bunların hepsi mümkündür: Fakat din ve nasihatla ilgisi olmayan kimsenin bunu söylemesi câiz değildir. En büyük ihtimal,bu sözü söyleyenin, onlarla yüzyüze konuşan kimse olmasıdır. Bu söyleme işi, ya şöyle olmuştur:

Hz.Peygamber'e onların münafık oldukları hususu ulaşmış, fakat Hz.Peygamber buna kesin gözüyle bakmayarak, onlara nasihat etmiş, bunun üzerine onlar da, imanlarını ortaya koyacak ve kendilerinin de salâh hususunda diğer müminler gibi olduğunu belirtecek şekilde icâbet etmişlerdir.

Yahut da şöyle denilebilir: Hz.Peygamber'e kötülük yapan kimselerin bir kısmı, kendisinin fesat çıkardığını kabul etmeyerek, sözü çevirip, onlara "fesât çıkarmayın!" diyerek nasihat etmeye başlıyor. Şayet, bu durumu onlar Hz.Peygamber'e bildirmiyorlar mıydı? denilirse, deriz ki "Evet; ancak münafıklar kınandıkları zaman, müslüman olduklarını ve pişmanlık duyduklarını açıklıyor ve böylece de, kendileri hakkında bu haberleri yayan kimseleri yalanlayarak, Hz.Peygamber'e Allah adına yemin ediyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak bu durumu;

"Onlar Allah'a yemin ederek, (böyle bir şey) demediklerini öne sürerler. Andolsun ki onlar, küfür kelimesini söylediler" (Tevbe, 74), ve

يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ

"Kendilerinden razî olasınız diye, size yemin ederler" (Tevbe, 96) ayetlerinde haber vermiştir."

Fesâdın Mânâsı

İKİNCİ MESELE

"Fesâd", bir şeyin faydalı olmaktan çıkmasıdır. Bunun zıd karşılığı ise, *"salâh"*tır. Nifâk'ın yer yüzünde fesâd olmasına gelince, bu yapılan tariften daha fazla açıklamada bulunmamızı gerektirir. Bu hususta üç görüş vardır:

1) İbn Abbâs, Hasan Basrî, Katâde ve Süddî'nin görüşüdür. Buna göre, yeryüzünde fesâddan maksât, Allah'a açıkca isyan etmektir. Bunun iyice izahı Kaffâl (r.a.)'ın zikrettiği şu hususdur: "Allah'a açıkca isyan etmek, yeryüzünü fesâda vermek kabul edilmiştir, çünkü dinî yasalar, kullar için vaz' olunmuş birtakım dinî kurallardır. İnsanlar buna sımsıkı sarıldıklarında, düşmanlık ortadan kalkar ve herkes kendi işiyle gücüyle başbaşa kalır. Böylece kan akıtmaların önüne geçilmiş ve fitneler dinmiş olur. Böylece bu yolla hem yeryüzünün, hem de orda yaşayanların iyiliği sağlanmış olur. Ama insanlar dinî emirlere sımsıkı sarılmayı bırakıp, herkes nefsinin arzuladığı şeyleri yapmaya yönelirse, o zaman kargaşa ve anarşi ortaya çıkar. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak;

فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ

"Demek iş başına geçince hemen yeryüzünde bozgunculuk yapacaksınız, öyle mi? (Muhammed, 22) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, onlara kendisine itaat etmekten yüz çevirdiklerinde, bu yüz çevirmeleriyle, yeryüzünde ancak bozgunculuk yapmış olacaklarına dikkatlerini çekmiştir.

2) Bu fesâdın, münafıkların kâfirlere müdahene edip onlarla içli dışlı olmalarını söylemektir.Çünkü manâfıklar,görünüşte mümin olmakla beraber, içlerinden küfre meyletmiş olunca, bu durum, Hz.Peygamber'in ve O'nun yardımcılarının zayıfladığı vehmini veriyordu. Bu ise, kâfirleri, Hz.Peygamber'e düşmanlık izhar etmeye, ona harp ilân etmeye ve O'na üstün gelecekleri arzusunu duymaya tahrik ediyordu. Bu durumda ise, yeryüzünde büyük bir fesâd ortaya çıkmış olurdu.

3) *Asamm,* "Onlar arkadan, insanları Hz.Peygamber'i yalanlamaya,İslâm'ı inkâr etmeye ve din hakkında şüpheler saçmaya çağırıyorlardı", demiştir.

Toplumu Bozduğu Halde Hamiyyet İddia Edenler

ÜÇÜNCÜ MESELE "Biz ancak ıslâh edicileriz" diyenler, münafıklardır. Onların bundan maksatlarına en yakın olan şey, nehyedildikleri şeyin zıddını ortaya koymaktır. Onların, nehyedildikleri şey, "yeryüzünde bozgunculuk yapmak" olduğu için, bu durumda, "biz ancak ıslâh edicileriz" demeleri, bozgunculuk yapma suçuna bir "mukâbele" gibi olmuştur. Bu durumda iki ihtimal ortaya çıkar:

1) Onlar, kendi inançlarına göre, bunun doğru olduğuna inanmışlar; bu hususta ki çabaları da, bu inançlarını bir bakıma güçlendirince, işte onlar o zaman, "şüphesiz bizler ıslah edicileriz" demişlerdir. Çünkü onlar kendi itikadlarınca, yeryüzünü ancak fesattan temizlemek için çaba sarfetmişlerdir.

2) Biz, "yeryüzünde fesâd çıkarmayın" sözünü, münâfıkların kâfirleri idâre etmek için söyledikleri söz olarak açıklarsak, buna göre, "biz ancak ıslâh edicileriz" sözlerinden maksat, bu idâre etme işi (müdârâ), müslümanlarla kâfirlerin arasını bulmak için sarfettikleri gayret olmuş olur. İşte bu sebepten ötürü Cenâb-ı Hak, onların şöyle dediklerini nakletmiştir:

"Biz iyilik ve arabuluculuktan başka bir şey kastetmedik" (Nisâ, 62). Buna göre, "Biz ancak ıslâh edicileriz" sözünün manası, "Biz kendimizle ilgili işleri düzeltiyoruz" olur.

Âlimler, bu ayetle, imânını izhâr eden bir kimseye, müminlere tatbik edilen hükümlerin, ona da tatbik edilmesinin gerektiğine istidlâl etmişlerdir.

Aksini söylemek, tenkit edilmeyi gerektirmez. Zındîkın tevbesi kabul edilir. Allah en iyi bilendir.

Asıl Müfsitleri Keşfedin

أَلَآ إِنَّهُمْ هُمُ ٱلْمُفْسِدُونَ Cenâb-ı Hakk'ın, *"İyi bilin ki; onlar bozguncuların ta kendileridir"* sözü, üç şeyden ötürü getirilmiştir:

a- Onlar bozgunculuk yapanlardır; zira, küfür yeryüzünde bir fesâd çıkarmadır. Sebebiyse, küfürde, Allah'ın nimetlerini inkâr etmek, herkesin kendi arzuladığı şeyi yapmak anlamı bulunmaktadır. Çünkü, bir kimse Allah'ın varlığına inanmaz, sevâb ve cezâ da ummazsa, insanların kargaşa çıkarmasına hiçbir mâni kalmaz. İşte bundan dolayı, nifâkın bir fesâd olduğu ortaya çıkar. Bundan ötürü de, Cenâb-ı Hak;

فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِن تَوَلَّيْتُمْ أَن تُفْسِدُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ

"Demek işbaşına geçince hemen yeryüzünde bozgunculuk yapacaksınız, öyle mi?" (Muhammed, 22) buyurmuştur ki, izâhı da yukarda geçmişti.

Münafıkları Gerçek İmana Davet

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ءَامِنُوا۟ كَمَآ ءَامَنَ ٱلنَّاسُ قَالُوٓا۟ أَنُؤْمِنُ كَمَآ ءَامَنَ ٱلسُّفَهَآءُ ۗ
أَلَآ إِنَّهُمْ هُمُ ٱلسُّفَهَآءُ وَلَٰكِن لَّا يَعْلَمُونَ

"Onlara, gelin insanların iman ettiği gibi, siz de iman ediniz, denildiğinde, onlar şöyle dediler: O beyinsizlerin inandıkları gibi, biz de mi inanalım!? İyi bilin ki, beyinsizlerin ta kendileri onlardır, ama bunu bilmezler"

(Bakara, 13)

Bu, münafıkların çirkin fiillerinin üçüncüsüdür. Çünkü Cenâb-ı Hak, onları bir önceki ayette, yeryüzünde bozgunculuk yapmaktan nehyedince, bu ayette onlara, iman etmelerini emretmiştir. Sebebiyse, insanın kemâle ermesinin, ancak iki şeyin birarada bulunmasıyla elde edilmesidir.

Bu iki şeyden *birincisi*, uygun olmayan şeyleri terketmektir ki, Cenâb-ı Hakkın لَا تُفْسِدُوا "fesâd çıkarmayın" buyruğu bunu ifade etmektedir. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakkın آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ yani, "Nifâktan uzak, ihlâsla içiçe olan bir İman ile iman ediniz" sözüdür. Bir kimse şöyle diyebilir: Bu ayetle, sırf ikrarın iman olduğuna istidlâl edebilir. Çünkü sırf ikrâr iman sayılmasaydı, ancak ihlâs meydana geldiğinde iman sıfatı tahakkuk etmiş olurdu. Buna göre, Cenâb-ı Hakkın, آمِنُوا "iman ediniz!" sözü, neticeyi elde etmek için yeterlidir. كَمَا آمَنَ النَّاسُ *"İnsanların inandıkları gibi"* sözü ise, imanın tahakkukunda etkisi olmayan bir sözdür. Buna cevabımız şudur: Allah katında gerçek iman, içinde ihlâs bulunan imandır. Ama zâhirde, ihlâsın olup olmadığını anlamaya, zahirî ikrârın dışında, herhangi bir yol yoktur. İşte bu sebeple şüphesiz, burada آمِنُوا *"iman ediniz"* sözünü كَمَا آمَنَ النَّاسُ *"İnsanların iman ettikleri gibi"* sözüyle tekid etmeye ihtiyaç duyulmuştur.

Ayette Geçen Nâss "İnsanlar"dan Maksat Kimlerdir?

İKİNCİ MESELE

الناس kelimesindeki *"elif-lâm"* hakkındadır. Bu hususta iki görüş vardır:

a- Elif-lâm, *"ahd-i haricî"* ifade eder. (Yani buradaki -insanlar'da- maksadın, hem söyleyen hem de dinleyenlerce bilinmesi). Buna göre, "Hz.Peygamber ve O'nunla beraber olanların iman etmeleri gibi iman edin" demektir. Peygamberle birlikte bulunanlar ise, tanınan kimselerdir.

Yahut, "insanlar" dan maksat Abdullah b.Selâm ile O'nun gibi İslâm'a girenlerdir. Çünkü bunlar da, Hz.Peygamberle beraber iman edenler gibi, iman etmişlerdir."

b- "Elif-lâm" cins ifade eder. Bu durumda da iki izah tarzı bulunmaktadır.

Birincisi: Evs ve Hazreç'in çoğu müslüman idiler. Bu münafıklar da Evs ve Hazreç kabilesinden idiler, ama az idiler. Buna göre, umum ifâde eden lâfızlar, bazan ekseriyyet için de kullanılabilirler.

İkincisi: Gerçekte insan olan, sadece müminlerdir. Çünkü, onlara insan olmanın gerçekliği verilmiştir. Sebebiyse, gerçek insanın diğer canlılar karşısındaki üstünlüğü, doğruya ileten akıl ve hidayet eden fikir iledir.

Münafıkların Mü'minleri İstihfaf Etmeleri

ÜÇÜNCÜ MESELE

"İnsanların iman ettikleri gibi iman ediniz" diyen, ya Hz.Peygamber veya müminlerdir. Sonra, o münafıkların bazısı bazısına, "Biz de falanla-

rın filanların beyinsizi gibi mi iman edeceğiz?" demiştir. Hz.Peygamber bu hususu bilmiyordu. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, أَلَآ إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَآءُ *"İyi bilin ki, onlardır beyinsizlerin ta kendileri"* buyurmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE *"Sefeh"*, hafiflik anlamına gelir. Rüzgar bir şeyi kımıldattığında سَفَهَتِ الرِّيحُ الشَّيْءَ denilir. Şair Zu'r-rümme جَرَيْنَ كَمَا اهْتَزَّتْ رِمَاحٌ تَسَفَّهَتْ / أَعَالِيَهَا مَرُّ الرِّيَاحِ الزَّوَاسِمِ "Onlar, uçlarını, akıp giden rüzgarların titretmiş olduğu mızrakların harekete geçmesi gibi akıp gittiler"(2) ve Ebû Temmâm et-Tâî de: سَفِيهُ الرُّمْحِ جَاهَلَهُ إِذَامَا / بَدَا فَضْلُ السَّفِيهِ عَلَى الْحَلِيمِ "Akılsızın akıllıya üstün olduğu ortaya çıkınca, mızrağın hızlı ve hafif darbesi onu şaşırttı" demiştir. Ebû Temmâm burada سفيه الرمح ile, mızrağın darbesinin hızlılığını ve hafifliğini kastetmiştir. Ağzı bozuk olan kimseye de, "sefih" denilmektedir; çünkü böyle birisi vakarsız ve hafifmeşreb bir kimsedir. Cenâb-ı Hak,

"Allah'ın sizin idarenize bıraktığı mallarınızı beyinsizlere vermeyin" (Nisa, 5) buyurmuştur. Hz.Peygamber ise, aklının azlığından dolayı, شَارِبُ الْخَمْرِ سَفِيهٌ *"İçki içen kimse, sefihtir, akılsızdır"* buyurmuştur. Münafıklar müslümanları, "sefih" olarak isimlendirmişlerdir; çünkü, münafıklar soylu ve makam sahibi kimselerdi. Müminlerin çoğu ise, fakîr idiler. Münafıklara göre, Hz.Muhammed (s.a.s.)'in dininin aslı esası yoktu. Aslı esası olmayan bir şeyi de, ancak akılsızlar kabul edebilirdi. İşte bu sebeplerden dolayı, münafıklar müminleri akılsızlığa nisbet etmişlerdir. Sonra Cenâb-ı Hak -ki; O'nun sözü gerçektir-, birkaç sebepten dolayı bu lâkabı kendilerine iade etmiştir.

Birinci sebep: Delilden yüz çevirmekle kalmayıp bir de delile tutunan kimselere akılsız diyen kimse akılsızın tâ kendisidir.

İkinci sebep: Dünya mukabilinde âhireti satan kimse yok mu, işte esas akılsız odur.

Üçüncü sebep: Hz.Muhammed (s.a.s)'e düşmanlık yapan, Allah'a düşmanlık yapmıştır. İşte asıl akılsız olan odur.

BEŞİNCİ MESELE Cenâb-ı Hak, iki sebebe binâen bu ayetin sonunda لَا يَعْلَمُونَ "bilmiyorlar"; bundan önceki ayetin sonunda ise لَا يَشْعُرُونَ "hissetmiyorlar" demiştir.

Birinci sebep: Mü'minlerin hak, onların ise batıl üzere olduklarına vakıf olmak, akîl ve fikri bir şeydir. Ama, nifak ve nifakta bulunan, yeryüzünde de

2- Şiirdeki birinci رِيَاحٌ kelimesini, lisanu'l-Araba göre رِمَاحٌ şeklinde düzeltttik. (Lisan, SFH Md. (XIII/499)

bozgunculuğa götüren şeye gelince, bu adeta duyu organlarıyla hissolunan bir zarar gibidir.

İkinci sebep: Cenâb-ı Hak, cehâlet anlamına gelen "sefeh" lafzını zikredince, ona denk düşsün diye (tıbâk), ilim kelimesini zikretmiş olması çok güzel olmuştur. Allah en iyi bilendir.

Birbirleriyle Başbaşa Kaldıklarında Münafıklar

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا
نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ ﴿١٤﴾ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ

"İman edenlerle karşılaştıklarında, "İman ettik!" derler. Şeytanlarıyla başbaşa kaldıklarındaysa, "Biz sizinle beraberiz; biz ancak alay ediyoruz" derler. Allah onlarla alay eder ve taşkınlıklarında şaşkın şaşkın dolaşmalarına süre tanır" (Bakara, 14-15).

Bu ayette anlatılanlar, münafıkların çirkin fiillerinin dördüncü çeşididir. Bir kimseyi, pek yakından karşıladığında, لَقِيتُهُ، لَا قَيْتُهُ dersin. Ebû Hanife, âyetteki لَقُوا kelimesini أَلَاقَوْا şeklinde okumuştur. Cenâb-ı Hakk'ın قَالُوا آمَنَّا sözüne gelince, bu ifâdeden maksat, *"kalben ihlâslı olduk" demektir. Bunun bu manaya geldiğine iki şey delalet eder:*

***Birincisi:** Onların dil ile ikrar ettikleri bilinen bir husustur. Dolayısıyla bunu açığa vurmaya ihtiyaç yoktu. Burada şüpheli olan, kalbin ihlâsıdır. Dolayısıyla, onların sözlerinden maksatlarının bu olması gerekir.*

***İkincisi:** Onların müminlere, "inandık!" demelerinin, şeytanlarına (reislerine) açıktan söyledikleri şeyin aksine hamledilmesi gerekir. Onlar, reislerine, kalblerindeki tekzîb ve yalanlamayı açıkladıklarına göre, müminlere söyledikleri şeylerdeki maksatlarının da kalbin tasdiki olması gerekir.*

Cenâb-ı Hakkın وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ *sözüne gelince, bu hususta Keşşâf sahibi şöyle demiştir: Birisiyle yalnız başına kaldığın zaman* خَلَوْتُ بِفُلَانٍ وَإِلَيْهِ *dersin. Bunun* مَضَى *manasına olan* خَلَا *dan olması da caizdir.* الْقُرُونُ الْخَالِيَةُ *"Geçmiş asırlar" ifadesi* مَضَى *manasına olan* خَلَا *fiilinden gelmektedir. Bunun yine, birisiyle alay ettiğinde söylediğin* خَلَوْتُ بِهِ *ve, birisinin şerefiyle oynadığında, bir kimse hakkında söylediğin* فُلَانٌ خَلَا فُلَانٌ بِعِرْضِ *sözünden*

olması da caizdir. Bunun manası şudur: O münâfıklar müminlerle alay ettiklerini şeytanlarına ilettiler ve onlara, müminlerle alaylarından bahsettiler. Nitekim bir şahsı, birine methettiğinde veya zemmettiğinde اَحْمَدُ اِلَيْكَ فُلَانًا *وَاَذُمُّهُ اِلَيْكَ dersin. "Onların şeytanları" sözüne gelince, bunlar inatları sebebiyle adeta şeytana benzemiş olan kimselerdir. Cenâb-ı Hakkın,* اِنَّا مَعَكُمْ *âyetine gelince, bunda iki soru söz konusudur.*

Birinci soru, *bu sözü söyleyen, münafıkların hepsi midir, yoksa bir kısmı mıdır?*

Bunun cevabı şudur: Bu hususta ihtilâf vardır. "Şeytanlar" lafzını münafıkların önde gelenleri anlamına alan kimseler اِنَّا مَعَكُمْ sözünü, onların tâbilerinin söylediklerine hamletmişlerdir. Buna göre müminlere karşı آمَنَّا "iman ettik" diyen, reislerine döndüklerinde de, aralarında herhangi bir gayrılığın olmadığını hissettirmek için, "biz sizinle beraberiz" diyenler, tâbi olan münafıklardır. "Onların şeytanları"ndan maksat kâfirlerdir diyen kimseler, اِنَّا مَعَكُمْ sözünü, bütün münafıklara hamletme hususunda bir mahzûr yoktur, derler. "Onların şeytanları"ndan maksadın onların önde gelenleri olduğunda şüphe yoktur ki bunlar, ya kâfirlerdir, yahut da münafıkların büyükleridir. Çünkü yeryüzünde ancak onlar bozgunculuk yapabilirler. Onların küçüklerine gelince, onların böyle bir gücü yoktur.

İkinci soru: Münafıklar niçin müminlere fiil cümlesi; reislerine, şeytanlarına ise اِنَّ ile te'kid edilmiş olan isim cümlesiyle hitap etmişlerdir?

Buna cevabımız şudur: Onların müminlere söyledikleri şey, ifâde tarzından en kuvvetlisi olan isim cümlesiyle söylenmeye layık değildir. Çünkü o münafıklar, kendilerinde imanın meydana geldiğini iddia ediyorlardı; yoksa onlar, iman hususunda kendilerinin mükemmel derecede olduklarını iddia etmiyorlardı. Bunun sebebi şudur: Onlara ya nefisleri, sözde mübalağa yapmalarına müsaade etmiyordu; çünkü nifaktan dolayı ve istenmeyerek söylenen sözde, çok nadir olarak mübalağa yapılır. Ya da, onların imanda kâmil olduklarını iddia etmelerinin, müslümanlarca makbûl olmayacağını bildikleri için... Ama onların kardeşlerine söyledikleri sözlerine gelince, onlar, münafıkların söyledikleri bu sözleri inanarak söylediklerini ve münafıklar da kendilerini dinleyen kimselerin bunu kabul edeceklerini bildikleri için, burada sözü te'kidli olarak söylemek muhtevaya uygun düşmüştür.

Mü'minlerle İstihzâ Etmeleri

Cenâb-ı Hakkın اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ sözüne gelince, burada iki soru söz konusudur.

Birincisi; "İstihza ne demektir?"

Buna cevabımız şudur: Bu kelimenin aslı اَلْهُزْءُ'den olmak üzere, hafiflik manasına gelir. اَلْهَزْءُ ise, hızlı koşmak anlamını taşır. Arablar, bir canlı,olduğu yerde ölünce bunu هَزِئَ ـَ مَهْزَأً kelimesiyle ifade ederler. Yine deve, üzerindekini hızlıca götürdüğü zaman, Arablar نَاقَتُهُ تَهْزَأُ بِهِ derler.

İstihzanın tarifi ise, alay üslûbuyla, kötülük sayılacak şeyi gizleyerek, karşısındakine muvafakatını açıklamaktan ibarettir. Buna göre münafıkların اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ demelerinin manası şudur: "Biz onların (müslümanların) şerlerinden emin olmak, esrarlarına vakıf olmak, zekat ve ganimetlerden istifade etmek için, dinlerinde kendilerine uyduğumuzu izhâr ediyoruz.

İkincisi, Cenâb-ı Hakkın اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ ayetinin, yine O'nun اِنَّا مَعَكُمْ ayetiyle ilgisinin ne olduğudur. Buna cevabımız şudur: اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ sözü, اِنَّا مَعَكُمْ sözünü te'kid etmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hakkın اِنَّا مَعَكُمْ ayetinin mânası, onların küfürdeki devam etmeleri halidir. اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ ayeti ise, İslâm'ı reddetmektir. Bir şeyin zıddını reddetmek, o şeyin (yani küfrün) varlığını te'kid eder. Yahut اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ sözü, daha önce geçen اِنَّا مَعَكُمْ sözünden bedeldir. Çünkü İslâm'ı hakir gören kimse, küfrü tebcil etmiş olur. Veyahutta اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ cümlesi, "müste'nef" yani sorulan soruya verilen cevap cümlesidir. Sanki o münafıklar, "biz sizinle beraberiz" dediklerinde, reisleri onlara itiraz ederek onlara "Sizin bu dediğiniz doğru ise, müslümanlarla nasıl uyuşuyorsunuz? dediklerinde, münafıklar "Biz onlarla ancak alay ediyoruz" diye cevap vermişlerdir.

Allah'ın Onlara Cevabı

Cenâb-ı Hak, bu sözleri onlardan nakledince, yine onlara bir takım şeylerle cevap vermiştir.

Birinci cevap: O'nun اَللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ *"Allah onlarla alay ediyor"* ayetidir. Burada birkaç sual vardır:

Birinci sual: Allah'ın, kendisini alay edici olarak vasıflaması nasıl caiz olur? Halbuki istihzâ etmenin *"telbis"* (yanlışı doğruya karıştırmak)'ten ayrı olmadığı bellidir. Bu ise, Allah için muhâldir. Bir de, istihzâda cehalet manası vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak:

"Dediler ki: Ey Musa, bizimle alay mı ediyorsun! O da: Câhillerden olmaktan Allah'a sığınırım" (Bakara, 67) buyurmuştur. Öyleyse, Allah'a cehâlet nisbet etmek haydi haydi imkânsızdır.

Allah'ın Onlarla İstihza Etmesi Ne Demektir?

Buna cevabımız şudur: Âlimler, ayetin te'vili hususunda beş husus belirtmişlerdir:

a- Cenâb-ı Hakk'ın onlara yapmış olduğu şey, onların istihzâlarına karşılık bir cezadır. Ancak, Cenâb-ı Hak bu cezâyı istihzâ diye adlandırmıştır; Çünkü bir şeyin cüz'üne de o şeyin tamamının adı verilebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak;

"Bir kötülüğün cezası, onun misli olan bir kötülüktür" (Şûra, 40),

"Kim size saldırırsa, siz de ona, onun size saldırdığı kadar saldırın" (Bakara, 194),

Allah'ı aldatıyorlar (gûya); oysa ki Allah onları aldatıyor" (Nisa, 142),

"Tuzak hazırladılar; Allah da tuzak hazırladı" (A.İmran, 54) buyurmuştur. Hz.Peygamber de,

اَللّٰهُمَّ إِنَّ فُلَانًا هَجَانِي وَهُوَ يَعْلَمُ أَنِّي لَسْتُ بِشَاعِرٍ فَاهْجُهُ اللّٰهُمَّ وَالْعَنْهُ عَدَدَ مَا هَجَانِي

"Allah'ım falanca, benim şâir olmadığımı bildiği halde, beni yerdi; sen de onu yer! Allahım, beni yerdiği kadar, sen de ona lânet et!" yani, ona beni yermesinin cezası neyse, ona o cezayı ver ve,

"Kendinizi gücünüzün yettiği amellerle mükellef kılın; çünkü siz usanmadıkça Allah usanmaz"[3] buyurmuştur.

b- Onların müminlerle alay etmelerinin zararı kendilerinedir. Müminlere zarar vermez. İşte sanki bu sebeple Cenâb-ı Hak, onlarla alay etmiş olur.

c- Hor ve hakir olmanın meydana gelmesi, istihzânın bir neticesidir. Buna göre, netice, o neticeyi meydana getiren sebeple ifâde edilerek istihzâdan bahsedilmiş, ondan da horluk ve aşağılanma kastedilmiştir.

d- Allah'ın onlarla alay etmesi, münafıklar nasıl bu dünyada peygamber ve müminlerle karşılaştıklarında, gıyâblarında aksini yaptıkları bir tutum takınıyorlarsa, bunun gibi, Allah'ın da onlara bu dünyada, ahirette aksiyle hükmedeceği hükümlerini izhar etmesidir. Bu te'vil ise zayıftır. Çünkü Cenâb-ı Hak onlara dünya ahkâmını açıklarken, âhirette onların kötü bir akıbet ve büyük bir azâba duçar olacaklarını apaçık delillerle ortaya koymuştur. Bu sebeple bunda, Allah'ın bu dünyada beyan ettiği şeyin aksine bir durum yoktur. (Bu sebeple de bu bir istihza olmaz.)

e- Cenâb-ı Hak onlara, dünya ve ahirette, alay eden bir kimseye yapılan muamele ile muamele etmiştir. Dünyada bu muamelesi, Allah'ın, Resûlünü, onların gizlemeye son derece çaba sarfettikleri sırlarına muttali kılmasıdır.

---

3. Buhari, İman, 32 (1/16)

Ahiretteki muamelesi hakkında ise, İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: "Müminler cennete, kâfirler de cehenneme girince, Allah, cennetten cehenneme, münafıkların bulunduğu tarafa bir kapı açar. Münafıklar bu kapının açıldığını görünce, cehennemden çıkmaya ve cennete yönelmeye başlarlar. Bu sırada cennetlikler de onları seyretmektedir. Onlar tam cennetin kapısına ulaştıklarında, işte o zaman kapı yüzlerine kapanır". İşte bu durum Cenâb-ı Hakkın;

"O günah işleyenler iman edenlere gülerlerdi. Müminler onların yanından geçerken, kaş-göz hareketleri yaparlardı. Ailelerine döndüklerindeyse, pürneşe dönerlerdi. Müminleri gördüklerinde: "Bunlar muhakkak ki, sapıktırlar" derlerdi. Halbuki onlar, müminlere gözcü olarak yollanmamışlardı. İşte bugün de, iman edenler kâfirlere gülüyor" (Mutaffifin, 29-34) ayetlerinde bahsettiği durumdur ki, bu onlarla alay etmek demektir.

İkincisi: Cenâb-ı Hak,niçin اللهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ sözünü ondan önceki söze atfetfetmeyip, müstakil cümle olarak irad buyurmuştur?

Buna cevâbımız şudur: Çünkü bu cümle, edebî bakımdan gücün zirvesinde olan bir *"müste'nef"* cümledir. Bu müste'nef cümlede, Allah'ın istihzasının yanında onların istihzâsının bir hiç mesâbesinde olduğu; ve yine Cenâb-ı Hakk'ın, müminlerin intikamını almak ve müminleri, O'nun istihzâsı gibi bir istihzâ ile münafıklara cevap vermeye muhtaç bırakmadan, onlarla istihzâ etmeyi üzerine almış olduğu gibi manalar mevcuttur.

Üçüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ sözüne "tıbâk" (denklik) teşkil etsin diye, اللهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ ifadesi yerine ان الله مستهزئ بهم denilmeli değil miydi? Buna cevabımız şudur: يَسْتَهْزِئُ lâfzı, istihzânın aralıklarla peyderpeyi meydana geldiğini ve yenilendiğini ifade eder. Bu da, Allah'ın onlara bir azabı olmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak;

أَوَلَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَّرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ

"Onlar her sene, bir ya da birkaç kez sınandıklarını görmüyorlar mı?" (Tevbe, 126) buyurmuştur. Ve yine, çoğu zaman münafıklar kendileri hakkında bir ayet inmesinden, böylece de sırlarının perdelerinin yırtılarak, sırlarının fâş edileceği endişesinden hiçbir zaman kurtulamamışlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak;

"Münafıklar kendileri hakkında, kalblerinde olanı onlara haber veren bir sürenin indirilmesinden korkarlar. De ki: Alay edin siz, Allah sizin korktuğunuz şeyi ortaya çıkaracaktır" (Tevbe, 64) buyurmuştur.

Allah'ın Münafıklara Mühlet Vermesi

İkinci cevap: *Bu, Cenâb-ı Hakk'ın* يَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ *"Ve taşkınlıklarında şaşkın şaşkın dolaşmalarına süre tanır"* âyetidir. Keşşâf sahibi يَمُدُّ lâfzının, orduya, onu güçlendirip sayısını artıracak şeyler ilâve edildiği zaman, Arabların söylemiş olduğu مَدَّ الْجَيْشَ وَأَمَدَّهُ ifâdesinden alındığını; yine: kendisini daha iyi hale getirecek şey mürekkebe katıldığında söylenilen مَدَّ الدَّوَاةَ وَأَمَدَّهَا sözünden alındığını; lâmbayı yağ ile, toprağı da gübre ile ıslâh ettiklerinde söylenilen مَدَدْتُ السِّرَاجَ وَالْأَرْضَ sözünden alındığını ve, şeytan birisine vesvese verdiğinde söylenilen مَدَّهُ الشَّيْطَانُ فِي الْغَيِّ وَأَمَدَّهُ sözünden alındığını söyleyerek مَدَّ ile أَمَدَّ nin ayni mânaya geldiğini belirtmiştir. Bazıları da, مَدَّ fiilinin kötü şeyler hakkında, أَمَدَّ nin de iyi şeyler hakkında kullanıldığını söylemişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak:

أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَالٍ وَبَنِينَ

"Onlar sanıyorlar mı ki, Biz onlara verdiğimiz mal ve oğullar ile..." (Mü'minûn, 55) buyurmuştur. Kimileri, ayette يَمُدُّ sözünün, ömrü uzatmak süre ve mühlet tanımak anlamlarına gelen مَدَّ den geldiğini iddia etmişlerdir. Bu iddia iki bakımdan hatalıdır.

Birincisi: *İbn-i Kesir* ve *İbn Muhaysın*'ın يَمُدُّهُمْ yerine لِيَمُدُّهُمْ okumaları ve *Nâfi*'ın وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ *Kardeşleri ise onları sapıklığa sürerler"* (A'raf, 202) âyetindeki يَمُدُّونَهُمْ lâfzını يُمِدُّونَهُمْ şeklinde okuması, bu lafzın الْمَدُّ kelimesinden değil de أَلْمَدَدُ lâfzından geldiğine delâlet eder.

İkincisi: Mühlet vermek anlamına gelen مَدَّ ، أَمْلَى "süre tanıdı" fiilinin lâm harf-i cerriyle kullanılması gibi, o da lâm harf-i cerriyle, مَدَّ لَهُ kullanılır.

Mu'tezile'ye Göre Mühletin Manası

Mu'tezile; "Birçok sebepten dolayı, bu ayetin manasını zahirine hamletmek mümkün değildir" demiştir.

Birincisi: Cenâb-ı Hakk'ın وإخوانهم يمدونهم في الغي (A'raf, 202) âyetidir. Cenâb-ı Hak, bu *"ğayy"*ı onların kardeşlerine nisbet etmiştir. O halde Allah'a nisbet edilmesi nasıl mümkün olur?

İkincisi: Cenâb-ı Hak, bu azgınlıktan ötürü onları kınamıştır. Şayet bu tuğyân Allah'ın fiili olsaydı, onları bu fiil sebebiyle nasıl kınardı?

Üçüncüsü: Şayet bu, Cenâb-ı Hakk'ın fiili olsaydı, peygamberlik

müessesesi ve Kur'an batıl olurdu. Bu sebeple de, Kur'an'ın tefsiriyle meşgûl olmak, anlamsız bir şey olurdu.

Dördüncüsü: Cenâb-ı Hak, فِي طُغْيَانِهِمْ sözü ile, *"tuğyân"*ı onlara nisbet etmiştir. Eğer bu, Allah'tan olsaydı, onu onlara nisbet etmezdi. Böylece, tuğyânın, Allah tarafından yaratılmadığını belirtmek için, bu fiili onlara nisbet ettiği ortaya çıkmıştır. Bunun delili şudur: Cenâb-ı Hak, *"medd"*i şeytanlara isnâd edince (A'raf, 202 âyeti), *"el-ğayy"* lafzını mutlak zikrederek, herhangi bir nisbet ile kayıtlamamıştır.

Râzî'nin İzahı

Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki, وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ âyetinin te'vili şudur:

Birincisi: Ka'bî ve Ebû Müslim b. Yahyâ el-İsfehanî'nin te'vilidir ki, bu tevil şöyledir: Cenâb-ı Hak müminlere bahşettiği lütuflarını münafıklara vermeyip, onları, küfürleri ve küfürde ısrar etmeleri sebebiyle yapayalnız bırakınca, onların kalbleri, zulmeti gittikçe artarak karanlıklar içinde kaldı; müminlerin kalblerinde de nûr arttığı için, bu artma işini Cenâb-ı Hak "meded - yardım" diye adlandırdı ve onu kendisine nisbet etti. Çünkü bu, Allah'ın müminlere muamelesinin bir neticesidir.

İkincisi: Bu *"medd"*in, onlara zulmün ve zorlamanın olmadığına hamlolunmasıdır. Nitekim bir kaide olarak, "Sefihe yasak konulmadığı zaman da, o emre uymakla yükümlüdür" denildiği gibi.

Üçüncüsü: Şeytanın fiilinin de, Allah'a isnâd edilmesidir. Çünkü şeytanın fiili, Cenâb-ı Hakk'ın o şeytana imkân vermesi, onu o fiile muktedir kılması ve onun kullarını kışkırtmasına mani olmaması ile tahakkuk etmiştir.

Dördüncüsü: Cübbâî'nin söylediği görüştür. Buna göre o, لَفْظını يَمُدُّهُمْ şöyle yorumlamıştır: Allah onların ömürlerini uzattı, sonra onlar buna rağmen taşkınlıklarında şaşkın şaşkın dolaşmışlardır.

Bu yorum iki yönden zayıftır.

a) Çünkü biz يَمُدُّ lâfzının, lugat itibariyle, "ömrü uzatmak"mânasına alınmasının uygun olmadığını açıklamıştık.

b) Farzedelim ki böyle bir mana doğru olsun. Ancak bu da Cenâb-ı Hakk'ın, taşkınlıklarında şaşkın şaşkın dolaşmaları için ömürlerini uzatmış olduğunu ifade eder, ki bu da, problem çıkarmıştır.

Kadî Abdulcebbâr, bunu şu şekilde cevaplamıştır: Allah onların ömürlerini tuğyanda olmaları için uzatmamıştır. Bundan maksat, bu değildir. Aksine maksat, Cenâb-ı Hakkın onları itaat etmeleri için geri bırakması ve,

onlara lütfetmesidir. Ne var ki, onlar ancak şaşkın şaşkın dolaşmayı tercih etmişlerdir.

Bu konudaki söz, Cenâb-ı Hakk'ın, خَتَمَ اللهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ *"Allah onların kalblerini mühürledi"* (Bakara,7) âyetinde geçmişti. Aynı şeyleri tekrarlamada, bir fayda yoktur. Bil ki, طُغْيَانٍ küfüre iyice dalmak ve isyanda haddi aşmaktır. Nitekim Cenab-ı Hak, إِنَّا لَمَّا طَغَى الْمَاءُ *Biz, sular iyice yükselince..."* (Hakka, 11) buyurmuştur, yani, sular haddini iyice aşınca... Yine اذهب إلى فرعون انه طغى *"Firavun'a git, çünkü o, haddini aştı"* (Nâziat, 17) buyurmuştur; yani, israf etti, çok ileri gitti.. *"Tuğyan"* lafzını *Zeyd b. Ali* فِي طُغْيَانِهِمْ şeklinde de okumuştur kı, her iki şekil de, dilde carî olan birer kullanımdır. Meselâ, لُقْيَان ve لِقْيَان "karşılaşmak" gibi.. Ayetteki الْعَمَهُ kelimesi ise, âmâ ve kör olma gibidir. Ancak العَمَى kelimesinin ifade ettiği körlük, hem bakışta hem de fikirdeki körlüktür; العَمَهُ nun ifâdesi ise, sadece fikirdeki körlüğü gösterir ki, bu da şaşkınlık ve tereddüt içinde bulunmak, nereye yöneleceğini bilememek demektir.

Hidayeti Bırakıp Dalâleti Satın Alanlar

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبِحَتْ تِّجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ

"İşte onlar, hidâyete karşılık sapıklığı satın almışlardır. Ancak onların ticareti kâr etmemiştir. Onlar doğruya da ulaşamamışlardır"

(Bakara, 16).

Hidayet mukabilinde sapıklığı satın almak, o sapıklığı hidayete tercih etmek ve onu hidayetle değiştirmektir. Şayet, "Onlar hidayette olmadıkları halde, nasıl hidayet mukabilinde sapıklığı satın almışlardır?" denilirse, biz de deriz ki: Onlar, bu hidayeti elde etmeleri mümkün olduğu için, sanki bu hidayet ellerindeymiş gibi kabûl edilmişlerdir. Onlar, bu hidayeti terkederek sapıklığa yönelince, böylece hidâyete karşılık sapıklığı satın almışlardır. «ضَلَالَة» zulüm, doğrudan ayrılma, ve hidâyete erememe (hidayeti yitirme) manalarını ifade eder. Bu sebeple, dinde doğru olan şeyden çıkmak anlamını ifade için, *"istiâre"* yoluyla kullanılmıştır.

Cenâb-ı Hakk'ın فَمَا رَبِحَتْ تِّجَارَتُهُمْ *"Onların ticaretleri kâr etmedi"* ayetinin manası ise, "onlar ticaretlerinde kâr sağlayamadılar" demektir.

Burada iki sual bulunmaktadır:

Birinci sual: Zarar etme işi, ticaret yapanlara ait olduğu halde, niçin ticaretin kendisine isnad edilmiştir?

Bunun cevabı şudur: Bu terkîb *isnâd-ı mecâzî* bir terkibdir. Bu tür isnâd ise, fiilin gerçek failine değil de, fiilin kendisiyle ilgisi bulunan şeylere isnâd edilmesidir.. Meselâ, ticaret ile müşteri arasındaki ilgi gibi.

İkinci sual: Farzet ki, hidayet karşılığında sapıklığı satın almak, değiştirmek manasında mecâz olarak gelmiştir. Ama "kazanç" ve " ticaret" kelimelerinin aynı yerde getirilmelerinin manası nedir? Halbuki burada, gerçek anlamda bir alış-veriş olmamıştır?

Buna cevâbımız şudur: Bu mecâz işini kuvvetlendiren ve onu güzelleştiren bir başka husustur. Nitekim şair وَلَمَّا رَأَيْتُ النَّسْرَ عَزَّ ابْنَ دَايَةً / وَعَشَّشَ فِي وَكْرَيْهِ جَاشَ لَهُ صَدْرِهِ *"Kerkenez kuşunun karakargaya galib gelip,onun yuvasında yuva yaptığını görünce, (bundan dolayı) kalbim heyecanlandı (bir iç geçirdim)"* demiştir.

Şair, burada, saçların ağarmasını (ihtiyarlık) kerkenez kuşuna; siyah saçlarını ise, kara kargaya benzetince, bunun hemen peşinden, bununla ilgili olan "yuva yapmak" ve "yuva"kelimelerini getirmiştir. Burada da böyledir; Cenâb-ı Hak, "satın alma" lafzını zikredince, onların zarar ettiklerini temsîl ve alışverişlerinin hakikatini tasvir etmek için, bu alışverişe benzeyen ve onunla ilgili şeyi de peşinden getirdi.

Cenâb-ı Hakk'ın وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ *"Onlar hidâyete ermemişlerdir "* sözüne gelince, bunun manası şudur: Ticâret erbabının ticaretlerinden iki şeyi elde etmek isterler: Sermayeyi korumak ve kâr elde etmektir. Bu münafıklarsa, her ikisini de kaybetmişlerdir, çünkü onların sermayeleri her türlü engelden uzak olan akıllarıdır. Onlar, bu sapıklıklara inanınca,onların elde ettikleri bu bozuk inançları gerçek inancı araştırmalarına mani olmuştur. Katâde şöyle demiştir: "Münafıklar, hidayetten sapıklığa, taatten ma'siyete, birlikten (cemaat) bölünmeye, emniyetten korkuya ve sünnetten bid'ate geçmişlerdir." Allah en iyisini bilendir.

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ ﴿١٧﴾

"Onların durumu, bir ateş yakmış olan kimsenin haline benzer: O ateş, onun etrafını aydınlatınca, Allah onların nûrlarını giderir de, onları, hiçbir şey görmez oldukları karanlıklar içinde bırakır" (Bakara, 17).

Mesel Getirmenin Gayesi

Bu âyet-i kerimenin lafızlarını tefsire girmeden önce, iki şey hakkında konuşacağız.

Birincisi: Meselden maksat, kalblerde, bir şeyi yalnız başına nitelemenin meydana getiremiyeceği tesiri meydana getirmektir. Bu böyledir, çünkü mesel getirmekten amaç, gizli olanı açık olana; görünürde olmayanı görünürde bulunana benzetmektir. Böylece o şeyin mahiyetine daha sağlam bir şekilde vâkıf olunur ve hisler akla mutabık olur. Bu ise, en güzel izah şeklidir. Görmüyor musun, iman etmeye teşvik etmek darb-ı meselden soyutlanmış olarak yapıldığında, bunun kalblerde meydana getireceği tesir, onun nura benzetilmesiyle meydana gelecek olan tesirden daha azdır. Hiçbir benzetme yapmaksızın küfürden nefret ettirmenin akıllarda uyandıracağı çirkinlik, küfrü zulmete, yani karanlığa benzeterek akıllarda uyandırılacak olan çirkinlik kadar kuvvetli olamaz.. Herhangi bir şeyin zayıflığını haber verip, onun bu zayıflığını örümcek ağına benzeterek bildirmek; onun zayıflığını herhangi bir şeye benzetmeksizin bildirmekten daha beliğ ve müessirdir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, her şeyi apaçık anlatan kitabında ve diğer kitablarında çokca mesel îrad etmiştir. Nitekim O;

وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ

"İşte biz bu meselleri insanlara getiriyoruz" (Ankebût, 43) buyurmuştur. İncîl'in sûrelerinden birisi de, "Meseller sûresi" dir. Bu ayette birkaç mesele vardır.

Meselin Manası

BİRİNCİ MESELE

Arabça'da *"mesel"* *"misl"* manasınadır. Buna da, *"nazîr"*, yani benzer, eş denilir. Nasıl ki شِبْهٌ ، شَبَهٌ ve شِبْهٌ denilirse, ayni şekilde مِثْلٌ ، مَثَلٌ ve مَثِيلٌ de denilir. Buradan hareket edilerek, halk arasında yayılan ve biri öbürüne benzetilen sözlere mesel denilmiştir. Ancak bir sözün "mesel" olabilmesinin şartı, onda bazı bakımdan tuhaflık ve ilginçliklerin bulunmasıdır.

Yanındaki Işıktan İstifade Edemeyenler

İKİNCİ MESELE

Allahü Teâlâ, münafıkların gerçek sıfatlarını ortaya koyunca bunu, daha iyi beyân etmek ve açıklamak için, bunun hemen peşinden iki mesel îrad etmiştir.

Bunlardan birinci mesel: Bu mesel, söz konusu ayetteki meseldir. Bu "mesel" de izah edilmesi gereken bazı noktalar bulunmaktadır:

a- Münafıkda nur olmadığı halde, onu, kendisine bir nûr verilen, sonra da bu nûr kendisinden alınan kimseye benzetmenin vechi, dayanağı nedir?

b- Ateş yakan kimse, ateşi yakıyor; ateş birazcık aydınlatınca, onun hem ateşinden hem de ışığından istifade ediyor, sonra da bundan mahrum oluyor... Münafığa gelince, onun kesinlikle imandan istifade etmesi söz konusu değildir. O halde, bu benzetmeyi nasıl izah edebiliriz?

c- Ateşi yakan kimse, kendisine bir aydınlık sağlamak istemiştir; oysa ki Allâhu Teâla onun ışığını yok etmiş ve onu karanlıklar içinde bırakmıştır. Ama münafık hiçbir hayır elde etmemiş, münafık için söz konusu olan hayal kırıklığı ve şaşkınlık ise, ancak kendinden dolayı meydana gelmiştir. O halde, buradaki benzetmenin ortak yönü nedir?

Bu Meselin Ortaya Çıkardığı Sorulara Râzî'nin Cevabı

Birinci Cevap:

Buna şöyle cevap veririz: Alimler, benzetmenin niteliği hususunda bazı şeyler zikretmektedirler:

1) Sûddi şöyle der: Bazı insanlar Hz.Peygamber (s.a.s) Medine'ye geldiğinde İslâm'a girmiş, sonra da münafık olmuşlardır. O halde buradaki teşbih son derece doğrudur, çünkü o münafıklar ilkin iman etmeleri sebebiyle bir nûr elde etmişler, sonra da nifâklarından dolayı ikinci kez bu nûru kaybetmişler, böylece de çok büyük bir şaşkınlık içine düşmüşlerdir. Zira, din hususundaki şaşkınlıktan daha büyük şaşkınlık yoktur. Bunun sebebi, karanlıktan dolayı yolunu şaşıran dünyevi bakımdan az bir zarara girer; ama din konusunda şaşıran kimse ise, kendisini ahirette nihayetsiz ve sonsuz olarak zarara duçar etmiş olur.

İkinci Cevap:

2) Şayet Sûddî'nin söylediği bu söz doğru kabul edilmez de onların başından beri münafık oldukları söylenilirse, burada Hasan Basrî'nin söylemiş olduğu başka bir tevil söz konusu olur. Bu tevil de şudur: Onlar müslüman

olduklarını açıklayınca, böylece kanlarını koruma, mallarının ganimet olarak alınmasını ve çocuklarının esir edilmesini önleme başarısını elde etmişler, cihadlarda elde edilen ganimet mallarından ve müslümanlara tatbik edilen diğer hükümlerden de faydalanmışlardır. Bu ise, iman nûrlarından bir nûr sayılır. Bu, devamlı olan bir azaba nisbetle az bir zaman ifade edince, Allah onların halini, ışığından çok az istifade eden, sonra da çekilip elinden alınan, böylece de, bu nûrun peşinden gelen, karanlıktan dolayı şaşkınlığı ve hayal kırıklığı devam eden bir ateş yakan kimsenin haline benzetmiştir. Böylece, onun bu dünyadaki azıcık faydalanması hali nûra; ahiretteki zararının büyüklüğü de zulmete, karanlığa teşbih edilmiştir.

Üçüncü Cevap:

3) Şöyle dememiz de mümkündür: Teşbihin ortak tarafı, münafığın nurunun bulunması değildir; tam aksine, münafığın, bu ateş yakan kimseye benzetilmesinin illeti şudur: Ateş yakan kimsenin ışığı gidince şaşırır. Bir nûr, bir ışık içinde bulunan, sonra da ışığı elinden alınan kimsenin şaşkınlığı; devamlı karanlık içinde yol alan kimsenin şaşkınlığından daha fazladır. Ancak Cenâb-ı Hak, onu bu yoğun karanlıkla nitelendirilmesinin doğru olması için, ateş yakan kimse için bir ışık zikretti; yoksa burada *"vech-i şebeh"*, nûr ve zulmetin bir arada bulunması değildir.

Dördüncü Cevap:

4) Münafıkların ifade ettikleri şey, bu söylediklerinin, kendisinden istifade edilen nûr olduğu vehmini verir. Nûrun gitmesi ise, münafığın arkadaşlarına açıkladığı küfür ve nifak vehmini verir. Bunu söyleyen kimse, bu meseli, Cenâb-ı Hakk'ın:

"İman edenlerle karşılaştıklarında, biz iman ettik derler; şeytanlarıyla başbaşa kaldıklarındaysa, biz sizinle beraberiz derler" (Bakara, 14) ayetine, mânaca atfetmişlerdir. Buna göre «نَارًا» kelimesi, münafıkların آمَنَّا sözlerinin, nûrun gitmesi de, münafıkların kâfirlere «معكم إنا» sözlerinin meselidir.

Şayet, münâfık, bu inancın aksini gizlemesine rağmen, "biz inandık" dediğinde, onun iman hakkında söylediği bu söz, nasıl nûrun misali, temeli olabilir? denilirse, biz deriz ki, şayet o münafık bu sözüne hem inancını hem de o inanca göre amelini katarsa, kendisi için nûrunu tamamlamış olur. Ancak, böyle yapmazsa, nûru tam olmaz. Onun sırf bu sözü (inandık sözü) nûr diye adlandırılmıştır, çünkü bu "inandık" sözü, o kendi başına gerçek bir sözdür.

Beşinci Cevap:

5) Ateşin tutuşturulmasının münafığın iman kelimesini izhar etmesinden ibaret olması da caizdir. Allah-ü Teâlâ buna nûr adı vermiştir; çünkü münafık, müminler arasında dışını süsler ve böylece söz sayesinde medhedilmiş olur. Sonra Cenâb-ı Hak, peygamber ve müminlere münafığın durumunun gerçek yüzünü bildirerek, münafığın perdesini kaldırır ve nûrunu giderir. Ondan sudûr eden iman isminin yerine, nifak ortaya çıkmış olur da, böylece içinde hiç bir şey göremeyeceği koyu karanlıklar içine düşmüş olur. Çünkü daha önce sahip olduğu nûr, Allah'ın, onların iç yüzlerini ortaya koymasıyla yok olup gitmiştir.

Altıncı Cevap:

6) Onlar hidayet mukabilinde sapıklığı satın almakla nitelenince, Cenâb-ı Hak bunun peşinden, onların sattıkları hidayetlerini, ateş yakan kimsenin etrafını aydınlatan ateşe (nâra); satın aldıkları ve böylece de kalblerini mühürlediği "sapıklığı" da, Allah'ın onların nûrunu gidermesine ve onları karanlıklar içerisinde bırakmasına benzetmek için bu temsili getirmiş olabilir.

Yedinci Cevap:

7) Burada ateş yakanın, Cenâb-ı Hakk'ın razı olmadığı bir ateşi yakmış olması da muhtemeldir. Bundan maksat, münafıkların kızıştırmaya çalıştıkları fitneyi bu ateşe teşbih etmektir. Çünkü münafıkların tahrik etmeye çalıştıkları bu fitne, çok uzun ömürlü olamamıştır. Cenâb-ı Hakk'ın

كُلَّمَآ أَوْقَدُوا۟ نَارًا لِّلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا ٱللَّهُ

"Her ne zaman harbin ateşini tutuşturdularsa, Allah bu ateşi söndürmüştür" (Maide, 64) sözüne kulak vermez misin?

Sekizinci Cevap

8) Said b.Cübeyr, bu ayet, "yahudîlerin ve onların Hz.Peygamber'in zuhûrunu gözlemeleri ve onların bu peygamber vasıtasıyla müşrik Arablara galib gelme beklentileri hakkında nazil olmuştur. Hz.Peygamber gönderilince onlar, O'nun nübüvvetini kabul etmemişlerdir. Böylece onların, Hz.Muhammed'i bekleyişleri "ateş tutuşturmak" gibi; onların, Hz.Peygamberin ortaya çıkmasından sonra O'nu inkâr etmeleri de, bu nûrun gitmesi gibi olmuştur" demiştir.

İmanın Nûra, İnkârın Karanlığa Benzetilmesi

ÜÇÜNCÜ MESELE İmanın nûra, küfrün ise zulmete benzetilmesi hususu, Allah'ın kitabında çokca yer almaktadır. Buradaki "vech-i şebeh" şudur: *"Nûr"* delillere ulaştırmada, faydalı yolları elde etmede ve şaşkınlığı yok etme konusunda en etkili olan şeydir. Bu ise, din hususunda, imanın halidir. Böylece, din konusunda şaşkınlıkları gidermede ve menfaatleri temin etmede en mükemmel olan şey, dünyada en güzel olan şeye, yani nûra benzetilmiştir. Küfrün zulmete benzetilmesi hususundaki hüküm de aynıdır. Çünkü, girilmesi gereken yoldan sapmış olan kimse için, zulmetten daha büyük bir mahrûmiyet ve şaşkınlık olamaz.

Dinî hususta da, menfilikte küfürden daha büyük bir şey yoktur. İşte böylece Cenâb-ı Hak, onlardan birini diğerine teşbih etmiştir. Bu ayetin genel mefhûmu hakkında söylenen söz işte bundan ibarettir. Burada geriye, teferruata dair birtakım sual ve bunlara verilen cevaplar kalmıştır.

Mezkur Benzetmenin Ortaya Çıkardığı Suallere Cevaplar

Birinci sûal ve cevabı: Ateş yakan kişi, Cenâb-ı Hakk'ın

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا

"Onların durumu, bir ateş yakan kimsenin durumu gibidir" (Bakara, 17) ayeti, münafıkların meselinin, ateş yakanın durumuna benzetilmesini iktiza eder. Ama, münafığın ve ateş yakanın meseli nedir ki, böylece bunlardan biri diğerine teşbih edilebilsin?

Buna cevabımız şudur: Mesel kelimesi, kendisinde bir gariblik ve bir tuhaflık bulunan bir olay veya nitelik için istiare yoluyla kullanılır. Buna göre, مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا derken, sanki şöyle denilmek istenmiştir: قِصَّتُهُمُ الْعَجِيبَةُ كَقِصَّةِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا "Onların şaşırtıcı kıssaları, âteş yakan kimsenin kıssası gibidir." Cenâb-ı Hakk'ın مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ *"Müttakîlere va'dolunan cennetin kıssası..."* (Muhammed, 15) ayeti de böyledir. Yani, sana bahsettiğimiz hayranlık uyandıran şeylerde, hayranlık uyandıran cennetin kıssası vardır, demektir.

Yine وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ *"En yüce mesel Allah'ındır"* (Nahl, 60) ayeti de böyledir. Yani, O'nun azamet ve celal vasıfları, demektir.

مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَاةِ *"Onların Tevrat'taki vasfı..."* (Feth, 29) ayeti de böyledir. Yani, onların şaşılacak durumları ve vasıfları demektir. "Mesel" de garâbet mânası olunca, Arablar فُلَانٌ مَثَلٌ فِي الْخَيْرِ وَالشَّرِّ Falanca yok mu, o hayır ve şerde bir misaldir" diyerek, mesel'den, durumu şaşırtıcı olan şey hakkında kullanılan sıfat anlamını türetmişlerdir.

İkinci sual: Cem'in Müfred'e Benzetilmesinin İzahı

"Topluluk ferde nasıl benzetilebilmiştir?"

Böyle bir soruya birkaç bakımdan cevap verebiliriz:

a-Cenâb-ı Hakk'ın وَخُضْتُمْ كَالَّذِي خَاضُوا *"Dalanlar gibi, siz de daldınız"* (Tevbe, 69) ayetinde olduğu gibi, Arapça'da الذي yerine الذى getirmek câizdir. Çünkü الذي her ma'rife cümlenin vasfına, bir cümleyi bağlamak için gelmiştir. Bir de o, Arabça'da çok kullanılır. Ayrıca sılasıyla kullanıldığında söz uzadığı için, hafifletilmeye elverişli bir kelime olmuştur. Bu sebepten dolayı onun ya'sını, kesresini hazfederek kullandılar. Öyle ki, ism-i fâil ve ism-i mefûllerde sırf bir «اَلْ» şekline soktular.

b- Ateş yakanların cinsinin murad edilmesi; veya ateş yakan topluluğun ve gurubun kastedilmesidir.

c- Bu görüş, en kuvvetli olanıdır; çünkü münafıkların bizzat kendileri, ateş yakan kimsenin bizzat kendisine benzetilmemiştir ki, bundan topluluğun tek bir kişiye teşbîhi gereksin... Burada, münafıkların kıssası, ateş yakanın kıssasına benzetilmiştir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın

"Tevrât'ı yüklenip de sonra onu taşımayanların durumu, eşeğin durumu gibidir" (Cuma, 5),

"Sana, üzerine ölüm baygınlığı çökmüş kimsenin bakması gibi bakarlar" (Muhammed, 20) ayetleridir.

d- Ayetten kastedilen mana, Cenâb-ı Hakk'ın

ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا

"Sonra da sizi bebek olarak dünyaya çıkaran O'dur" (Gâfir, 67) sözünün manası nasıl "sizden her birinizi demek ise, bunun gibi burada da kastedilen, "onlardan her birinin meseli.." dir.

Üçüncü sûal: Yakmak, Ateş, Aydınlatmak ve Nur Nedir?

Buna şöyle cevap veririz: Ateşin yanması, onun parlaması ye alevinin yükselmesi demektir. *Nâr*, yani ateşe gelince, bu latîf, aydınlatıcı, sıcak ve yakıcı bir cevherdir. Bunun iştikâkı ise, bir şey uzaklaşıp kaçtığı zaman söylenen نَارَ - يَنُورُ fiilindendir. Çünkü ateşte, bir hareket ve bir kaynaşma var-

dır. *"Nûr"* (ışık) da bu kökten neşet etmiştir. Ki, bu ateşin ışığı, onun ziyâsı demektir. Alâmet anlamına gelen *"menâr"* üzerinde ezan okunan şeye ad olarak verilen "menare" kelimeleri de ayni köktendir. Üzerine kandil konulan şeye de *"menâre"* denilir. Bedeni temizlediği için sabun çiçeğine, beyaz çiçeğe ad olarak verilen النَّوْرَة kelimesi de bu köktendir. إضَاءَة kelimesi ise, aşırı aydınlatmayı ifade eder. Bunun doğru olduğunu gösteren delil ise, şu ayettir:

هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا

"O, güneşi bir ziya, ayı da bir nûr kılandır" (Yunus, 5) أضَاءَ fiili hem, lâzım (geçişsiz) hem de müteaddî (geçişli) olarak kullanılabilir.

أضَاءَ الْقَمَرُ الظُّلْمَةَ *"Ay karanlığı ışıttı"* ve, lâzım olarak da aydınlandı anlamında أضَاءَ الْقَمَرُ dersin. şair şöyle demiştir:

أضَاءَتْ لَهُمْ أحْسَابُهُمْ وَوُجُوهُهُمْ / دُجَى اللَّيْلِ حَتَّى نَظَّمَ الجِزْعَ ثَاقِبُهْ

"Onların asalet ve şerefleri onlar için, gecelerin karanlıklarını aydınlattı; öyle ki, akîk taşını delen kimse, bu ışıkta, bu taşları ipe dizebildi..." "Havl" ise, o şeye bitişik olan, demektir. دَارَ حَوْلَهُ وَ حَوَالَيْهِ "O, onun etrafını ve havalisini dolaştı" dersin. Dönüp geçtiği için, seneye de "havl" denilir. حَالَ عَنِ الْعَهْدِ demek, ahdinden döndü; حَالَ لَوْنُهُ demek de, rengi değişti anlamına gelir. الحَوَالَة de, hakkın bir şahıstan başka bir şahsa geçmesi demektir. المُحَاوَلَة daha önce istemediği halde, bir işi yapmak istemektir. الحَوَل ise, gözün kayması; الحِوَل de, değişmek demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak,

لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا *"Onlar oradan ayrılmak istemezler"* (Kehf, 108) buyurmuştur. *"Zulmet"*, aydınlanabilen şeyde "nûr"un, ışığın olmamasıdır.

Esasen Arabça'da zulmet, noksanlıktan ibarettir. Nitekim Cenâb-ı Hak,

آتَتْ أُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْئًا *"Bu iki bahçe mahsulünü vermiş, bundan bir şeyi eksik bırakmamıştı"* (Kehf, 33) buyurmuştur; yani noksanlaştırmadı.. Bir darb-ı meselde de مَنْ أشْبَهَ أبَاهُ فَمَا ظَلَمَ "Babasına benzeyen zulmetmemiştir" yani babaya benzemenin hakkını, noksanlaştırmayıp, tam vermiştir. Çok hızlıca eksildiği için, kara da الظَّلِيمُ ve dişin minesine, onun parlaklığı ve saflığına da, kara benzeterek, yine الظَّلِيمُ denilmiştir.

Dördüncü Suâl ve Cevabı أضَاءَ **Fiili Lâzım ve Müteaddî Olabilir**

"Ayette geçen أضَاءَ fiili, geçişli midir, geçişsiz mi?

Buna cevabımız: "Her ikisi de uygundur; şeklinde olur. Çünkü أضَاءَةُ النَّارُ بِنَفْسِهَا "Ateş kendi kendine aydınlandı" وَأضَاءَتْ غَيْرَهَا "Ateş başkasını aydın-

lattı, denilir. أظلم fiili de bunun gibidir. çünkü أظلم الشيء بنفسه Birşey kendi kendine karardı,, ve وأظلم غيره "Bir şeyi kararttı" denilmektedir. Burada, doğruya en yakın olan, أضاء kelimesinin geçişli olmasıdır. ما حوله lafzına isnad edilerek, geçişsiz olması da muhtemeldir. Fiilin müennes gelmesi ise, manaya hamledilmesi sebebiyledir; çünkü ateş yakan kimsenin etrafı, yerler ve eşya manasınadır. (Yerler ve eşya da çoğul kelime olduklarından fiil müennes gelmiştir). İbn Ebî Able'nin, أضاءت kelimesi yerine ضاء okuması da bu görüşü kuvvetlendirir.

Beşinci sual ve cevabı: Neden Ziyâ Değil de Nûr Kelimesi Kullanıldı?

Cenâb-ı Hakk'ın فلما أضاءت sözünden ötürü, "keşke ذهب الله بضوئهم denilseydi".

Bu soruya şu şekilde cevap veririz: Nûr kelimesini getirmek, daha beliğdir. Çünkü الضوء kelimesinde, mâna fazlalığına dair bir delâlet vardır. Şayet Cenâb-ı Hak, ذهب الله بضوئهم "Allah onların ziyâlarını götürdü" demiş olsaydı, bu söz kemâl derecesinin gittiği, geriye nûr diye isimlendirilen bir şeyin kaldığı vehmini verirdi. Halbuki buradaki maksat, onların nûrunun tamamiyle gittiğini göstermektir. Cenâb-ı Hakkın, bunun peşinden

وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ *"Onları, içinde hiçbir şey göremiyecekleri, karanlıklar içinde bıraktı"* ayetini nasıl getirdiğini görmüyor musun? Yine ظلمة nurun yokluğundan ibaret iken, Cenâb-ı Hakk'ın onu nasıl çoğul ظلمات getirdiğine, nasıl belirsiz kıldığına ve nasıl, onun sırf zulum olduğunu gösteren, لا يبصرون *"görmüyorlar"* sözünü onun peşinden getirdiğine bakmaz mısın?

Altıncı Sual ve Cevabı: Niçin أذهب Değil de ذهب Kullanıldı?

Niçin Cenâb-ı Hak, أذهب الله نورهم demedi de, bunun yerine ذهب الله بنورهم dedi? Buna cevabımız şudur: أذهب ile ذهب به arasındaki fark şudur: أذهبته lâfzının mânası, "onu izâle etti ve onu götürdü, gidici kıldı" ذهبت به nin mânası ise, "onunla beraber gitti"dir; buna göre, به nin mânası معه (beraberinde) demektir. Sultan malını yanına alıp, beraberinde götürdüğünde ذهب السلطان بماله denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, فلما ذهبوا به *"Onu yanlarına alıp götürdüklerinde"* (Yusuf, 16) إذا لذهب كل إله بما خلق *"O zaman, her ilâh kendi yarattığını yanına alırdı"* (Müminun, 91) *buyurmuştur. Buna göre mana, Allah onların nûrunu aldı ve tutup salıverme di"dir.*

وما يمسك فلا مرسل له *"Allah'ın tutacağı şeyi ondan sonra salıverecek yoktur"*

(Fatır, 2). Bu ifâde إِذْهَاب (götürdü) fiilini ifâde ettiğinden daha etkilidir, belliğdir. Yemanî ise, ذَهَبَ الله ifâdesini أَذْهَبَ اللّٰهُ şeklinde okumuştur.

Yedinci Sual ve Cevabı: تَرَكَ fiili, bazan ef'âl-i kulûb şeklinde kullanılır. Cenâb-ı Hakk'ın وتركهم sözünün manası nedir? Buna cevabımız şudur: تَرَكَ fiili bir mefûl aldığı zaman طَرَحَ (attı, çıkardı); iki mefûl aldığı zaman صَيَّرَ (kıldı, - i haline getirdi, - e dönüştürdü) mânasına gelir;

Bu ikinci manasıyla "efâl-i kulûb" (kalbe ait fiiller) sınıfına dahil olur. Cenâb-ı Hakk'ın, وتركهم فى ظلمات sözü, işte bu mânadadır. Bu ifâdenin aslı هم فى ظلمات (onlar karanlıklar içindedir) dir. Sonra bu cümlenin üzerine تَرَكَ fiili gelerek, her iki cüzü de nasbetmiştir.

Sekizinci sual: لايبصرون fiilinin mef'ullerinden biri neden hazfedildi? Metrûk ile menvî arasındaki fark

لاَ يُبْصِرُونَ 'un iki mefûlünden biri, niçin hazfedilmiştir? Buna cevabımız şudur: Bu hazif, hazfedilip de niyette gözetilen şey cinsinden değil de, sanki fiil hiç müteaddî (geçişli) değilmiş gibi, bırakılan ve hatıra getirilmeyen şey kabîlindendir.

صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ

"Onlar sağır, dilsiz ve kördürler. Bu sebeple, geri dönemezler"

(Bakara, 18).

Münafıklar işitiyor, konuşuyor ve görüyor oldukları için bu ayeti hakikî, yani maddî cihete hamletmek imkansızdır. Bu sebeple, son derece inatcı olup, Kur'an'dan ve Hz.Peygamber(a.s.)'in izhar ettiği delil ve mucizelerden yüz çevirdikleri için sağırlara benzetildiklerini düşünmek gerekir. Bu münafıklar duymadıkları için cevab da verememişlerdir. Bundan dolayı Cenab-ı Hak, onları dilsiz kabul etmiştir.

Delillerden faydalanmadıkları, hakikat yolunu göremedikleri için de onlar kör sayılmışlardır.

Nifaklarından Dönemeyişleri

Allah Teâla'nın فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ifadesine gelince bunda birkaç husus vardır:

Birincisi: Bu, "Onlar, yukarıda bahsi geçen durumdan dönemezler." demektir. O şey de, kendisine sımsıkı sarıldıkları nifaklarıdır. Ona sımsıkı sarıldıkları için, Hak Teala, onları bu sıfatlarla nitelendirmiştir.

Böylece bu, onların ömür boyu nifaklarına devam edeceklerine bir delil oldu.

İkincisi: "Onlar, hidayeti satıp delaleti aldıktan sonra hidayete dönmeyecekler," demektir.

Üçüncüsü: Cenab-ı Hak, onları, oldukları yerden ayrılamayan, çivilenip kalan, ileri mi gideceklerini,geri mi duracaklarını bilemeyen ve başlangıç noktasına nasıl döneceklerini şaşıran kimseler durumunda mütalâa etmiştir.

Münafık Kulağını Tıkamakla Yıldırımdan Korunacağını Sanır

أَوْ كَصَيِّبٍ مِّنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِم مِّنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿١٩﴾ يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُم مَّشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

karanlıklar gök gürültüsü ve şimşek vardır. Onlar ölüm korkusu ile, yıldırımlardan dolayı parmaklarını kulaklarına tıkarlar." "Allah kâfirleri çepeçevre kuşatandır. O şimşek nerdeyse gözlerini alacak. Onları aydınlatınca, onun ışığında yürürler. Başlarına karanlık çökünce ise dikilip kalırlar. Allah dileseydi onların işitmelerini ve gözlerini giderirdi. Hiç şüphesiz Cenab-ı Allah herşeye hakkıyla kâdirdir"

(Bakara, 19-20).

Bu, münafıklar için irad edilmiş ikinci meseldir. Bu benzetme birkaç yöndendir:

Mezkur Benzetmenin Tahlili

Birincisi: Kendisinde karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşek bulunan bulut meydana gelip, bunun karanlığı ile gecenin karanlığı, yıldırımların üzerlerine düştüğü esnada yağmurun karanlığı ile birleşince, ölüm korkusu ile yıldırımlardan dolayı parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Bir de şimşek onların neredeyse gözlerini alıp, böylece onları aydınlatınca, onlar şimşeğin ışığında yürürler. Işık kaybolduğunda onlar zifiri bir karanlık içinde kalırlar ve şaşkın bir vaziyette kalakalırlar. Çünkü bu üç karanlık içinde, kendisine şimşek isabet eden, sonra kendisinden şimşeğin ışığı kaybolan kimsenin şaşkınlığı artar, bu karanlık onun gözünde büyür ve devamlı karanlıkta kalan kimseye göre, bu durum onun için bir meziyet olur,işte böylece Cenâb-ı Allah, münafıkları, dinî hususlaki cehaletleri ve şaşkınlıkları bakımından, ayette vasıfları zikredilen kimselere benzetmiştir. Çünkü o münafıklar da, hiçbir yolu görmüyor ve hakkı bulamıyorlardı.

İkincisi: Yağmur, her nekadar faydalı birşey ise de, zarar veren durumlarla ve bu şekilde meydana gelince faydası kalmaz. Aynı şekilde, eğer münafığın kalbi imanına uygun olsaydı, imanını izhâr etmesi, kendisine fayda verirdi. Münafığın ihlâsı olmayıp içinde nifak olunca bu imanı ızhar, dini bakımdan zararlı olmuştur.

Üçüncüsü: Yıldırımlarla beraber bu işler başına gelen kimse, parmaklarını kulaklarına tıkamanın kendisini bundan kurtaracağını zanneder. Bu ise onu, Cenâb-ı Allah'ın onun için irade ettiği helak ve ölümden kurtarmaz. Örflerde bu hususun böyle olduğu sabit olduğu için Allah Teala, -iş hakikatte böyle olmadığı halde- mü'minlere ızhâr ettikleri imanın kendilerine fayda vereceğini zannettiklerinden dolayı, münafıkların durumunu ayette anlatılan duruma benzetmiştir.

Dördüncüsü: Münafıkların âdeti, ölüm ve öldürülmekten kaçmak için cihada katılmamadır. İşte bu sebeble Allah Teala, bu hususta onların durumunu, başına bu işler gelen ve parmaklarını kulaklarına tıkayarak bunları başından atacağını zanneden kimsenin durumuna benzetmiştir.

Beşincisi: Kulaklarına parmaklarını tıkayan bu kimseler, her ne kadar o anda ölümden kurtulsalar da, ölüm ve helak onların peşindedir. Onların ölümden kurtulmaları mümkün değildir. Aynı şekilde, içine daldıkları nifaktaki durumları münafıkları cehennemin azabından kurtaramayacaktır.

Altıncısı: Durumu böyle olan kimse, hertürlü karanlık ve korku bir araya geldiği için, şaşkınlıkta zirveye ulaşmıştır. Münafıklarda da dini meselelerde şaşkınlığın, dünyevi meselelerde ise korkunun doruk noktası meydana

gelmiştir. Çünkü münafık her zaman, içyüzüne vâkıf olunduğunda öldürüleceği korkusu ile yaşar. Böylece nifakı ile birlikte bu endişe, daima onun kalbinde bulunur.

Yedincisi: Ayetteki *"Sayyib"*den, Allah'ın maksadı, iman ve Kur'an; *"karanlıklar", "gök gürültüsü"* ve *şimşek*ten maksadı ise münafıklara zor gelen şeylerdir. Bunlar da namaz, oruç, makam-mevkiyi terk, ana babayla cihad etmek, eski dinlerini terketmek ve, Hz.Muhammed (s.a.s.)'e uymaya son derece karşı olmalarına rağmen, ona uymak gibi zor mükellefiyetlerdir. En faydalı şey olan sağanak yağmurdan, beraberindeki zararlı şeylerden dolayı, insanların son derece sakınmaları gibi, münafıklar da, kendisinde bu güç mükellefiyetler bulunduğu için iman ve Kur'an'dan aynı şekilde sakınmışlardır.

Cenab-ı Allah'ın كُلَّمَآ أَضَآءَ لَهُم مَّشَوْا فِيهِ *"O, onları aydınlatınca onun ışığında yürürler"* sözünden maksadı, "onlar için menfaatli şeyler meydana gelince..." demektir. Bu menfaatler de, o münafıkların mallarının ve canlarının korunması ile ganimetlerden onlara da verilmesidir. Çünkü onlar dinde, bu hususlara rağbet etmektedirler.

Allah Teâlâ'nın وَإِذَآ أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا *"Başlarına karanlık çökünce ise dikilip kalırlar"* sözünden maksadı, şudur: "Onlar, bu menfaatlerden bir şey elde edemedikleri zaman imandan hoşlanmaz ve dine rağbet etmezler."Söylediğimiz bütün hususlar bu teşbihte açık bir tarzda mevcuttur.

Ayetle İlgili Hatıra Gelebilecek Bazı Sualler

Bunun dışında geriye, ayetle ilgili bazı soru ve cevaplar kalır:

Birinci soru: İki Teşbihten Hangisi Daha Beliğdir?

Cevab: İkincisi daha beliğdir. Çünkü ikincisi, aşırı şaşkınlığa ve şiddetli bir sertliğe delalet eder. Bu sebebten dolayı, münafıkların bu gibi hususlarda hafiften daha şiddetliye doğru tedricen ilerlediklerini görürsün.

İkinci soru: İkinci Teşbih, Birinciye Niçin أَوْ edatı ile atfedildi?

Bu Edatın Manaları

Bu iki benzetmeden biri diğerine niçin, şek ifade eden أَوْ (veya) harfi ile atfedilmiştir?

Buna birkaç yönden cevab verilir:

Birincisi: أَوْ lafzı aslında şek ve şüphe hususunda iki ve daha

fazla şeyin eşit olduğunu göstermek içindir. Sonra bunda saha biraz daha genişletilerek, şüphe dışındaki hususlarda da eşitlik ifade etmek için bu, istiare olarak kullanılmıştır. Mesela, şu iki şahıstan dilediğinle oturup kalkmanın doğru olması hususunda her ikisinin de eşit olduğunu kastederek جَالِسِ الْحَسَنَ أَوِ ابْنَ سِيرِين *"İster Hasan ile, ister İbn Sîrin ile otur"* demen gibi.

Cenab-ı Allah'ın وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا

"Onlardan hiçbir günahkara yahut hiçbir nankör itaat etme" (İnsan, 24); yani kendilerine isyan etmenin gerektiği hususunda günahkar ve nankör eşittir. أَوْ كَصَيِّبٍ ayeti de böyledir. Bunun manası, "Münafıkların durumu, şu anlatılan iki kıssanın durumuna son derece benzerdir. Bu ikisinden herhangi birine, münafıkların durumunu benzetirsen yanılmamış olursun. Her ikisine de benzetsen yine yanılmamış olursun" demektir.

İkincisi: Cenâb-ı Hak ikinci benzetmeyi de zikretti. Çünkü münafıklar iki kısımdır. Bir kısmı ateş yakan kimselere, diğer kısmı da yağmura tutulan kimselere benzetilmişlerdir. Bunun bir benzeri de Allah Teâlâ'nın:

"Onlar, yahudi veya hristiyan olun... dediler." (Bakara, 135) ayeti ile

"Biz nice şehirleri helak ettik. Azabımız onlara, ya geceleyin veya onlar öğle uykusunda iken gelmiştir" (A'raf, 4) âyetidir.

Üçüncüsü: أَوْ harfi بَلْ manasına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak,

أَرْسَلْنَاهُ إِلَىٰ مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ

"Biz onu yüzbin (kişiye) hatta daha da fazla kişilere Peygamber olarak gönderdik" (Saffat, 147) buyurmuştur.

Dördüncüsü: أَوْ harfi "ve" manasıdır. Hak Teala sanki وكصيب من السماء ve *ve gökten boşanan yağmur gibi..."* demiştir. Bunun bir benzeri de Cenab-ı Hakk'ın أن تأكلوا من بيوتكم او بيوت ابائكم او بيوت امهاتكم

"Kendi evlerinizden ve babalarınızın evlerinden ve annelerinizin evlerinden yemeniz..." ayetidir. Şair de şöyle demiştir:

وَقَدْ زَعَمَتْ لَيْلَى بِأَنِّي فَاجِرٌ لِنَفْسِي تُقَاهَا أَوْ عَلَيْهَا فُجُورُهَا

"Leyla benim günahkar olduğumu iddia ediyor. Nefsimin korkusu nefsim lehine, günahı da aleyhinedir." أَوْ hakkındaki bütün bu hususlar,

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً

"Sonra bunun arkasından yine kalblerîniz katılaştı. Şimdi o kalb taş gibi yahut daha da katıdır" (Bakara, 74) âyetindeki أَوْ için de aynıdır.

Üçüncü soru: Ayetteki Teşbihin Nev'i

Ayette şağanak yağmura, karanlıklara, gök gürültüsüne, şimşeğe ve yıldırıma benzetilen nedir; bu ne çeşit teşbihdir?

Buna cevabımız şudur: Beyan ilmi alimlerinin burada iki görüşü vardır:

Birincisi: Bu *"teşbih-i müferrak"*tır. Bunun manası şudur: Gerek mümesselin, mürekkeb, yani gerekse kendisine meseldeki bazı şeylerden meydana gelmiş olması ve birşeyin, mümesseldeki herbir şeye benzetilmesidir. İşte burada İslam dini sağanak yağmura benzetilmiştir. Çünkü, yağmur ile yeryüzü dirildiği gibi, İslam dini ile de kalbler hayat bulur. Kâfirlerin din ile ilgili şüpheleri karanlıklara; dindeki va'd ve va'îd ile ilgili şeyler şimşeğe ve gökgürültüsüne; müslümanların eli ile kâfirlere isabet eden belalar da yıldırımlara benzetilmiştir. Buna göre ayetin takdiri... كَمَثَلِ ذَوِى صَيِّبٍ "Yağmura tutulanların misali gibi..." olur. "Bundan da kasıt, "gökyüzünün, bu durumda kendilerini yakaladığı kavmin misali gibi..." demektir.

İkincisi: Bu, *"teşbih-i mürekkeb"*tir. Teşbih-i mürekkeb: Müşebbeh ve müşebbehin bihin herbirinin unsurları diğerinin unsurlarına tek tek benzemese dahi, bu ikisinden birini diğerine herhangi bir yönden benzetmektir. Bu ayetlerden maksad, gerek dini gerekse dünyevi bakımdan, münafıkların şaşkınlığını, ateş yaktıktan sonra ateşi sönen; gök gürültüsü ve şimşekle beraber karanlık gecede gökyüzünün yakaladığı kimsenin şaşkınlığına benzetmektir.

Eğer, "Teşbih-i müferrakta, كَمَثَلِ ذَوِى صَيِّبٍ tarzında mahzûf bir muzaf olduğunu takdir etmiştir. Aynı şey mürekkeb teşbihde de yapılabilir mi?" denirse deriz ki: يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِىٓ ءَاذَانِهِمْ âyetinde, zamire merci bulma ihtiyacı olmasaydı böyle bir takdire ihtiyacımız kalmazdı.

Dördüncü soru: Sayyib (sağanak) nedir? Cevab: Bu, inen yani boşalan yağmur demektir. Birşey indiğinde, Araplar صَابَ ،يَصُوبُ derler. Birşey başını aşağı indirdiğinde صَوَّبَ رَأْسَهُ denilir. Bu kelimenin, mûtedil oldu" manasına gelen صَابَ ، يَصُوبُ den olduğu söylenmiştir. *"Sayyib"* sadece bol yağmura denir. Resulullah (s.a.s.) da اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهُ صَيِّبًا هَنِيئًا *"Ya Rabbi, bu yağmuru bol ve bereketli kıl"* [4] Yani cömert kıl" derdi. Aynı şekilde buluta da *"Sayyib"* denir. Şemmâh şöyle demiştir. وَأَسْحَمَ دانٍ صَادِقِ الوَعْدِ صَيِّبٍ *"Yağmaya hazır, yere yakın ve sözünde duran siyah bulut yok mu? İşte, bulut odur!"*

Ayette *"sayyib"* kelimesi nekire olarak getirildi. Çünkü bununla korkunç ve şiddetli bir çeşit yağmur kastedilmiştir. Birinci teşbihde de *"nâr"* (ateş)

4- Buhari, İstiskâ, 22 (2/21)

kelimesi nekire olarak getirilmiştir. Kelime أَوْ كَصَيِّبٍ şeklinde de okunmuştur. ama صَيِّبٌ şekli daha beliğdir. *"Semâ"* ise şu gölgeleyen gökyüzüdür.

Yağmurun Gökten İndiğini Tasrihe Lüzum Var mı?

Beşinci soru: Yağmur ancak gökten yağdığı halde Cenâb-ı Allah'ın "gökten" demesindeki fayda nedir?"

Bunun cevabı iki yöndendir:

Birincisi: Şayet Cenâb-ı Hak, أَوْ كَصَيِّبٍ فِيهِ ظُلُمَاتٌ "Yahud kendisine karanlıklar bulunan bir sağanak yağmur gibi..." deseydi; o yağmurun gökyüzünün bir kısmından indiği ihtimali söz konusu olurdu. Ama "gökten" deyince, bu, yağmurun gökyüzünün bütün ufuklarını kaplayan umumi bir yağmur olduğunu gösterir."Sayyib" kelimesinin sîgası ve nekire olarak getirilmesinde bir mübalağa bulunduğu gibi Cenab-ı Allah, yağmurun bütün göğü kapladığını beyan ederek, bu mübalağayı teyid etmiştir.

İkincisi: Bazıları da şöyle demişlerdir: Yağmur, ancak rutubetli buharların yeryüzünden havaya yükselip gökte soğuk hava ile karşılaşarak tekrar yeryüzüne inmesi ile meydana gelir. İşte bu yağmurdur. Sonra Hak Teâlâ, burada yağmurun gökten indiğini beyan etmek suretiyle bu görüşü iptal etmiştir.[5] Cenâb-ı Allah'ın:

وَأَنزَلْنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً طَهُورًا

"Biz gökten tertemiz bir su indirdik" (Furkan, 48).

وَيُنَزِّلُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن جِبَالٍ فِيهَا مِنۢ بَرَدٍ

"(Allah) gökten içinde dolu bulunan bazı dağlar indiriyor..." (Nûr, 43) ayetleri de bunu gösterir.

"Ra'd" ve "Berk" Nedir?

Altıncı soru: "Ra'd" ve "Berk" ne demektir?

Cevab: Ra'd, yani gök gürlemesi, rüzgar bulutu yakalayıp sürdüğünde

5- Âcizane anlayışımıza göre, bu nazariye, yağmurun gökten indirilmesine aykırı değildir. Buharlaşma sebebiyle de olsa, yağmur yine gökten indirilmektedir. Bu tefsirin yazılmasının üzerinden sekizyüz yıldan fazla bir zaman geçmiştir. Binaenaleyh tabiî ilimlerde bu asırda kuvvet kazanan nazariyelerden bir kısmı ile farklı yorumlar ihtiva etmesi normal karşılanmalıdır.İzahları geçerli olursa ne âlâ! Olmazsa müfessirin kâinata bakışında gösterdiği gayreti ve o zamanki ilmî seviyeyi göstermesi bakımından yine değerlendirilmesi gereken bir hususiyet sayılmalıdır. Bu şekilde değerlendirdiğimizden mütercimler olarak biz, benzeri durumlarda aynen tercüme etmekle yetiniyor, değerlendirmeyi okuyuculara bırakarak, sözü uzatmıyoruz.

sanki bulut kütleleri harekete geçip birbirine çarpıyor ve titriyor, bu titremeden dolayı bu esnada ses çıkarıyormuş gibi buluttan duyulan sestir. Berk yani şimşek ise buluttan parlayan şeydir. Bu kelime, birşey parladığı zaman Arabların söylediği بَرَقَ الشَّيْءُ بَرِيقًا ifadesinden alınmıştır.

Bulutun ve Yağmurun Karanlıkları

Yedinci soru: "Sayyib, hem yağmur hem bulut manasınadır. Öyleyse bu ikisinden hangisi kastediliyor ve "Onun karanlıkları" ne demektir?"

Cevab: Bulutun karanlıkları şudur: Bulut siyahlaşıp tabaka tabaka kesif bir hale geldiğinde onun karanlığı, gecenin karanlığı ile birlikte kararması ve kat kat olmasıdır. Yağmurun karanlığı da, onun kesif ve tanelerinin birbiri ardınca sicim gibi olması; gecenin karanlığı ile birlikte bulutu göstermemesidir.

Gök Gürlemesi ve Şimşek Nerede Meydana Gelir?

Sekizinci soru: "Yağmur nasıl olur da gökgürültüsünün ve şimşeğin mahalli olur? Halbuki bunların çıktığı yer buluttur."

Cevab: Bulut ile yağmur arasındaki ilgi çok güçlü olduğu için, hüküm hususunda birini diğerinin yerinde kullanmak caizdir.

Zulümâtın Cem'i, Diğerlerinin Müfred Olmasının Sebebi

Dokuzuncu soru: "Karanlıklar" denilip cem'i getirildiği gibi, "gök gürültüleri" ve "şimşekler" denilseydi ya..?"

Cevab: Bu iki ifade arasındaki fark şudur: Karanlıklar birleşerek çeşitli karanlıklar meydana geldiği için cemi sigasına ihtiyaç duyulmuştur. Gök gürültüsü ise tek bir çeşittir. Şimşek de böyledir. Dolayısıyla tek bir bulutta çeşitli gök gürültüsü ve şimşeğin bir araya gelmesi mümkün olmaz. Bu sebeble de bunlar cemi olarak getirilmiştir.

Bu Kelimelerin Nekire Olması

Onuncu soru: "Bu kelimeler niçin nekire olarak gelmiştir?"

Cevab: Çünkü, Cenab-ı Allah'ın maksadı, bunların enva-i türlüsünü bildirmektir. Buna göre sanki şöyle denmektedir: "Onda öyle zifiri karanlıklar,

öyle şiddetli gök gürlemeleri ve öyle göz kamaştıran şimşekler var ki sorma gitsin."

Onbirinci soru: يَجْعَلُونَ deki cemi zamiri neye râcîdir?

Cevab: Her nekadar lafızda hazfedilmiş olsa da manaca hissedilen yağmura tutulanlara râcîdir. يَجْعَلُونَ cümlesi, müste'nef bir cümle olduğu için iğrabdan mahalli yoktur. Çünkü Cenab-ı Hak, gök gürlemesini ve şimşeği, şiddet ve korku uyandıracak bir şekilde zikredince, sanki birisi "Bu gök gürlemesi karşısında onların hali ne olur?" deyince, buna cevab olarak, "Onlar parmaklarını kulaklarına tıkarlar."; "O şimşek karşısında halleri nasıl olur?" deyince de, "O şimşek nerdeyse gözlerini alacak" demiştir.

Kulaklarına Parmaklarını Sokarak Tıkamaları

Onikinci soru: "Kulaklara tıkanan parmak uçlarıdır. Öyleyse أَنَامِلَهُمْ (Onların parmak uçları) denseydi ya...?"

Cevab: Her nekadar burada parmaklar zikredilmiş ise de maksad parmakların hepsi değil uçlarıdır. Nitekim Cenab-ı Hak:

"Onun iki kolunu kesiniz" فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا (Maide, 38) buyurmuştur,

halbuki maksadı ellerin kesilmesidir.

Onüçüncü soru: "Saika" nedir?"

Cevab: Bu, yıldırım, yani şiddetli gök gürültüsünü müteakip ondan düşen ateş parçası olup, güçlü ve latif olan bu ateş uğradığı herşeyi helâk eder. Ne varki kuvvetli olduğu halde çabuk söner.

Ondördüncü soru: "Allah'ın kâfirleri kuşatması ne demektir?"

Cevab: Bu mecâzî bir ifadedir. Bunun manası, kuşatılan şey, kendisini kuşatanı nasıl aşamazsa onlar da Cenab-ı Allah'dan kaçamazlar demektir. Bu hususta üç görüş vardır:

1) "Cenab-ı Hak onları bilir" demektir. Nitekim O,

وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا

"Hiç şüphesiz Allah, herşeyi ilmen kuşatmıştır." (Talak, 12) buyurmuştur.

2) Bu, Allah Teala'nın onlara hükümran olarak kâdir olduğunu ifade eder. Nitekim O,

وَاللَّهُ مِنْ وَرَائِهِمْ مُحِيطٌ

"Allah onları arkalarından kuşatıcıdır." (Burûc, 20) buyurmuştur.

3) Bu, Cenab-ı Allah'ın onları helak etmesi manasınadır. Nitekim O,

إِلَّآ أَن يُحَاطَ بِكُمْ

"Etrafınızın kuşatılması (helâk edilmeniz) müstesna..." (Yûsuf, 66) buyurmuştur.

Onbeşinci soru: "Ayette geçen "Hatf" nedir?

Cevab: Süratli bir şekilde almaktır. Mücahid, bu kelimeyi "tâ" harfinin kesresi ile يَخْطِفُ şeklinde okumuştur. Halbuki *"tâ"* nın fetha ile okunması daha fasîhdir. *İbn-i Mesud* (r.a)'dan يَخْتَطِفُ şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. *Hasan el-Basir'den* يَخَطَّفُ *şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Bunun aslı* يَخْتَطِفُ dur. *Yine ondan, "Ya" harfini "ha" harfine uydurarak her ikisini de kesre ile okuyarak* يِخِطَّفُ *şeklinde bir okunuş rivayet edilmiştir. Zeyd b. Ali'den ise* خطّف den olmak üzere يُخَطَّفُ şeklide bir okunuş; Übeyy(r.a)'den,

وَيُتَخَطَّفُ ٱلنَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ

"Çevrelerinde insanların zorla (yakalanıp) kapılmakta olmasına rağmen..." (Ankebut, 67) ayetinden hareketle يَتَخَطَّفُ şeklinde bir okunuş rivayet edilmiştir.

Sadece Şimşek Çaktıkça Etrafı Görebilmeleri

Allah Teâlâ'nın كُلَّمَآ أَضَآءَ لَهُم مَّشَوْا فِيهِ *"Şimşek onları aydınlatınca, onun ışığında yürürler"* ayeti üçüncü bir isti'nâf cümlesidir. Bu, sanki "Onlar, şimşek ortaya çıktığı ve gizlendiği zaman ne yapıyorlar?" diyen kimseye bir cevabtır. Bundan maksad, bu durumun münafıklara ne kadar zor geldiğini, yağmura tutulanlara şimşeğin zor gelişine ve onların içinde bulundukları son derece şaşkınlık ile, şimşek çaktığı zaman onun, gözlerini kör edeceğinden korktukları halde, bu çakışını fırsat bilip böylece birkaç adım atan, şimşeğin ışığı kaybolduğunda, oldukları yerde kalakalan ve ne yapacaklarını bilemeyenlerin durumuna benzetmektir. Cenab-ı Allah isteseydi, gök gürültüsünü artırır ve böylece onları sağır eder; şimşeğin ışığını da artırarak onları kör ederdi. أَضَاءَ fiili ya müteaddidir ki buna göre mana: "Her ne zaman şimşek onlara bir yol aydınlatsa, onlar o yolu tutarlar" şeklinde olur. Bu takdirde meful hazfedilmiş demektir. Veya bu fiil müteaddi değildir. Buna göre mana, "Her ne zaman şimşek parlarsa onlar onun ışığının düştüğü yerde yürürler" şeklinde olur. İbn Ebî Able'nin bu kelimeyi كُلَّمَا ضَاءَ şeklinde okuması, ikinci mânayı kuvvetlendirir. Şayet أَضَاءَ fiili ile كُلَّمَا yı ve أَظْلَمَ fiili ile de إِذَا yı Cenâb-ı Allah niçin kullanmıştır? denirse, deriz ki "Çünkü onlar yürüme imkanı bulmaya son derece isteklidirler. Bu sebeple

yürümeye fırsat buldukları her zaman o fırsatı değerlendirirler. Halbuki durma işi böyle değildir. أَظْلَمَ fiilinde daha doğru olan, onun müteaddi olmamasıdır. Bunun böyle olduğu bellidir. قَامُوا nun manası,"Oldukları yerde çakılıp kaldılar." demektir. قَامَتِ السُّوقُ "Çarşı sönük kaldı" ve قَامَ الْمَاءُ "Su kalakaldı" yani dondu ifadeleri de bu köktendir. Ayetteki شَاءَ nin mef'ülü mahzuftur. Çünkü لَوْ in cevabı ona delâlet etmektedir. Buna göre âyetin manası şu olur: "Eğer Allah onların işitmelerini ve görmelerini gidermek isteseydi, giderirdi".

لَوْ Edatı Hakkında

Burada bir mesele vardır, o da şudur: Meşhur görüşe göre, لَوْ başka bir şey bulunmadığı için diğer birşeyin yokluğunu ifade eder. Nahivcilerden bunu kabul etmeyip de لَوْ in sadece bir bağlaç manası ifade ettiğini iddia edenler de vardır. Bunlar, görüşlerine ayet ve hadisle delil getirmişlerdir: Ayetten delilleri şudur:

وَلَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ

"Eğer Allah onlarda bir hayır görseydi elbette onlara duyururdu. Eğer onlara duyursaydı bile, onlar yüz çevirip arkalarını dönerlerdi" (Enfal, 23). Şayet لَوْ kelimesi, 'Başkası bulunmadığı için birşeyin bulunmadığını ifade' etseydi, bu ayetin manasında bir tenakuzun bulunması gerekirdi. Çünkü Cenab-ı Hakk'ın "Eğer Allah onlarda bir hayır görseydi elbette onlara duyururdu" sözü onlarda bir hayır görmediğini ve onlara duyurmamış olmasını gerektirir; "Eğer onlara duyursaydı bile, onlar yüz çevirip arkalarını dönerlerdi" sözü de Allah'ın onlara işittirmediğini ve onların yüz çevirmediklerini ifade ederdi. Halbuki yüz çevirmemek en hayırlı olan şeydir. Buna göre Cenab-ı Allah'ın onlarda hayır olduğunu bilmiş olması gerekir. Oysaki Allah onlarda hiçbir hayır görmemiştir. Bu görüştekilerin hadisten delillerine gelince, o, Hz.Peygamber (s.a.s.)'in şu hadisidir: نِعْمَ الرَّجُلُ صُهَيْبٌ لَوْ لَمْ يَخَفِ اللَّهَ لَمْ يَعْصِهِ

"Suheyb ne güzel adamdır. Eğer Allah'dan korkmasa bile Allah'a isyan etmezdi."[6] Muhaliflerin görüşlerine göre bu hadis Suheyb (r.a.)'in hem Allah'dan korktuğunu hem Allah'a isyan ettiğini gerektirir ki bu da bir tenakuzdur. Böylece anlamış olduk ki, لَوْ kelimesi sadece bağlaç görevi yapıyor. En iyi Allah bilir.

---

6) Bu sözün açıklamasıyla ilgili olarak Bkz. Şezâratü'z-Zeheb, 1, 47.

Allah Teâlâ'nın Mutlak Kudreti

Allah'ın إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Hiç şüphesiz Cenab-ı Hak herşeye hakkıyla kâdirdir"* ayetine gelince bunda bir çok mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Alimlerden bazıları bu ayeti madûma da "şey" denilebileceğine delil getirmişlerdir. Bunlar şöyle demişlerdir: Cenab-ı Allah her "şey"e kudretinin olduğunu söylemiştir. Var olanı yeniden icad etmek (yaratmak) muhal olduğu için, var olana kâdir değildir. Kâdir olduğu şey, ma'dum (bulunmayan) şeydir ki işte bu "şey"dir. O halde ma'dum "şey"dir. Buna cevab şöyledir: Şayet bu söz doğru olsaydı, Allah'ın kendisine kâdir olmadığı şeylerin "şey" olmaması gerekirdi. Öyleyse Allah mevcuda kâdir olmadığına göre mevcudâta (var olanlara) "şey" denmemesi gerekirdi (Halbuki deniliyor).

"Şey" (Varlık) Tâbiri Allah Teâlâ Hakkında Kullanılabilir mi?

İKİNCİ MESELE Cehm b.Safvân bu ayetle, Cenab-ı Hakk'ın "şey" olmadığına delil getirmiş ve şöyle demiştir: "Bu âyet herşeyin Allah'ın kudreti dahilinde olduğuna delalet eder. Halbuki Allah Teâla, kendisine kâdir değildir. O halde Cenâb-ı Hakk'a "şey" denilmemesi gerekir." Yine O, bu görüşüne Allah'ın: لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ *"Onun benzeri gibi bir şey yoktur"* (Şûrâ, 11) ayetini delil getirerek şöyle demiştir. Şayet Allah "şey" olsaydı, o kendinin benzeri olurdu. Bu ise لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ âyetini tekzib etmiş olurdu. Bu sebeble, âyetle tenakuz teşkil etmemesi için Allah'ın "şey" olmaması gerekir." Bil ki bu anlaşmazlık isim üzerindedir. Çünkü var ile yok arasında üçüncü bir ihtimal yoktur. Alimlerimiz buna karşı iki delil getirmişlerdir:

Birincisi: Allah Teâlâ'nın: قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً ۖ قُلِ اللَّهُ

"De ki şahid olarak en büyük şey nedir? De ki: O Allah'dır. (En'am, 19) âyetidir.

İkincisi: كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ *"Allah'ın zatı hariç herşey yok olacaktır"* (Kasas, 88) ayetidir. Müstesnâ, müstesnâ minhe dahildir. Binaenaleyh Allah'ın "şey" olması gerekir.

Kulun Fiillerini Yaratan Allah'tır

ÜÇÜNCÜ MESELE Alimlerimiz, bu ayeti, Ebu Ali el-Cubbâî ve Ebu Hâşim'in görüşlerinin aksine, kulun fiillerinin Allah'ın kudreti ile meydana geldiğine delil getirmişlerdir. Bu istidlalin şekli şudur: Kulun fiilleri "şey"dir ve bu ayete göre her "şey" Allah'ın kudreti ile var olur. O halde kulun fiillerinin, Allah'ın kudreti ile olması gerekir.

İstitâe Hakkında

DÖRDÜNCÜ MESELE Yine alimlerimiz bu ayetle, Mutezile'nin hilafına, sonradan meydana gelen şeylerin, Allah'ın kudreti ile meydana geldiklerine delil getirmişlerdir. Çünkü alimlerimiz şöyle derler: "İstıta'e kable'l fiil (fiil meydana gelmeden önce ona gücün bulunması) imkansızdır. O halde, şey , meydana gelmezden önce de Allah'ın kudreti dahilindedir. Alimlerimizin bu istidlallerinin izahı şudur: Sonradan meydana gelen var olduğu sırada bir "şey"dir.Her şey ise kendisine güç yetirilen (makdûr)dir. Bu delil, meydana gelmemiş olanların, henüz yapılmamış ama tartışılması devam eden bir makdur (kendisine güç yetirilecek) bir şey olmasını gerektirir. Çünkü o, meydana gelmediği zamanda da Allah'ın kendisine kâdir olduğu bir şeydir. Şu manada ki! Cenâb-ı Allah onu yok etmeye kâdirdir. O şey meydana geldiği zamanda Allah'ın onu yoketmeye kâdir olması imkansızdır. Çünkü o şeyin, meydana geldiği ilk anda yokedilmesi imkansızdır. O halde geriye, Cenab-ı Hakk'ın o şeyi yaratmaya kâdir olmasından başka birşey kalmaz.

Umuma Delâlet Eden Lafzın Akli Delil ile Tahsisi

BEŞİNCİ MESELE Sözde umumi bir ifadeyi tahsis etmek caizdir. Yine umumi bir ifadenin akli delil ile de tahsis edilmesi caizdir. Çünkü والله على كل شيء قدير (Ve Allah her şey üzerine kâdirdir) ifadesi Cenab-ı Hakk'ın kendisine de kâdir olmasını gerektirir. Sonra bu husus akli delil ile tahsis edilmiştir. Şayet, "Bir lafız umum ifade etmek için icad edilir, sonra onun umumu ifade etmediği ortaya çıkarsa bu yalan olur. Bu ise Kur'an hakkında ta'na sebeb olur" denirse, deriz ki كل (herşey) lafzı, ifade ettiği herşey için kullanılabileceği gibi mecazi olarak ekseriyeti ifade için de kullanılabilir. Bu kullanış, dilde meşhur bir mecaz olunca, bu lafzı mecazi manada kullanmak yalan olmaz. En iyi Allah bilir.

TEVHİD, NÜBÜVVET VE AHİRET HAKKINDA DELİLLER

Tevhid Delilleri

Tevhide gelince, o, Cenab-ı Allah'ın şu ayetidir:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ۝ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ۝

"Ey insanlar sizi de sizden öncekileri de yaratan Rabbinize ibadet (kulluk) yapın ki takva sahibi olasınız. O (Rabb) ki yeryüzünü sizin için bir döşek, gökyüzünü bir bina yaptı. O, gökten su indirip onunla çeşit çeşit meyveleri size rızık olarak çıkardı. O halde, bile bile, Allah'a eşler koşmayın" (Bakara, 21-22).

Bu ayetlerde birçok mesele vardır:

Bütün İnsanlara Yöneltilen İlâhî Hitap

BİRİNCİ MESELE

Allah Teala, mümin, kâfir ve münafıklar hakkındaki hükümleri bildirdikten sonra bu ayetle hepsine birden hitap buyurmuştur. Bu,

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ۝

âyetinde zikredilen iltifat nevindendir. Bunda bazı faydalar vardır:

1) Bu ifadede dinleyeni daha çok harekete geçiren ve coşturan bir hususiyet vardır. Nitekim sen arkadaşına, üçüncü bir şahıstan hikaye ederek, "Falan'ın hikayesi şöyle şöyledir," der ve sonra o üçüncü şahsa hitab ederek şöyle dersin: "Ey falanca sana yakışan, bütün işlerinde övülen bir yola girmendir." Bu gaibten muhataba geçiş, o üçüncü şahsın daha fazla harekete geçmesini temin eder.

2) Sanki Cenâb-ı Allah şöyle buyurur: "Benim ile senin aranda, önceden Peygamberi vasıta kıldım,şimdi ise sana ikram ve yakınlığı artırıyor ve delillere dikkat çekerek, seni muhatab kabul edip ilâhî hitapla şereflenmen için sana vasıtasız olarak hitab ediyorum."

3) Cenab-ı Hak, bu ayette, ibadetle meşgul olduğu zaman kulun devamlı olarak terakki edeceğini bildirmektedir. Bunun delili ise, O'nun bu ayette galbten muhataba geçmesidir

4) Geçen ayetler onların durumlarını anlatma hakkında idi. Bu ayetler ise meri ve mükellefiyetle ilgili ayetlerdir. Bu emir ve mükellefiyetlerde bir külfet ve meşakkat söz konusudur. Bu sebeble, külfeti dengeleyecek bir ferahlığın bulunması gerekir. Bu ferahlık ise, padişahlar padişahının aradaki vasıtayı kaldırıp onlara bizzat hitab etmesidir. Nitekim köle zor bir iş yapma mecburiyetinde bırakıldığında, şayet efendisi ona bizzat hitab ederek: "Senden şunu yapmanı istiyorum" derse, efendisinin kendisine bizzat söylemesinden dolayı bu güç iş, onun için zevkli bir iş haline dönüşür.

يَا ايها الناس Hitabının Delaleti

İKİNCİ MESELE

Alkame ve Hasan Basrî'den nakledildiğine göre, onlar şöyle demişlerdir: "Kur'an'da يَا ايها الناس "Ey insanlar" diye başlayan her âyet mekkî; يَا ايها الذين آمنوا "Ey iman edenler " diye başlayan ayetler medenîdir." el-Kâdî Ebu Bekr ise şöyle demiştir: "Onların söylediği bu söz, eğer bir nakle (rivayete) dayanıyor ise kabulümüzdür. Yok eğer böyle söylemelerinin sebebi, müminlerin Mekke'de değil de Medine'de ekseriyette olmaları ise, bu zayıftır. Çünkü Cenab-ı Allah'ın müminlere bir seferinde vasıfları ile, diğer bir seferde ise cins isimleri ile hitab etmesi caizdir. Devamlı ibadet edip ibadetini artırmaya çalışan mü'mine bu emir verildiği gibi bazan mümin olmayan kimseye de ibadet etmesi emrolunabilir. Buna göre, bu ayetteki hitabın herkes hakkında olması mümkündür.

Nida Konusu

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bil ki genelde lafızlar, bir takım şeylere delalet eden ibarelerdir, ki bu ibareler de ya lafızdırlar veya değildirler. Lafızlara gelince bunlar, isim, fiil ve harf kabilinden olanlardır. Çünkü bu üç çeşit lafızdan herbiri bir şeye delalet eder. O şey de kendi başına hususi bir lafızdır. Lafız olmayan ibareler ise, taş, gökyüzü ve yeryüzü gibi olanlardır. "Nidâ" lafzı ise başka bir şeye delil kılınmamıştır. Aksine o, dikkat çekmek için bir amilin yaptığı işin yerine geçen bir lafızdır. يَازَيْدُ (Ey Zeyd) sözümüzü, أُنَادِى زَيْدًا (Zeydi çağırıyorum)veya أُخَاطِبُ زَيْدًا (Zeyde hitabediyorum) cümleleri ile tefsir etmeye gelince bu birkaç bakımdan yanlıştır.

a) اُنادِی زَیْدًا sözümüz, doğrulanmaya da yalanlanmaya da ihtimali olan bir haber cümlesidir. Halbuki یَا زَیْدُ sözümüzde böyle bir ihtimal yoktur.

b) یَازَیْدُ sözümüz, Zeyd'e o anda nida edilmiş olmasını gerektirir. Halbuki اُنادِی زَیْدًا sözümüz bunu gerektirmez.

c) یَا زَیْدُ sözümüz Zeyd'in bu hitabla muhatab olmasını gerektirir, اُنادِی زَیْدًا sözümüz ise bunu gerektirmez. Çünkü bunu söyleyen kimsenin başka birisine, "Ben Zeyd'i çağırıyorum " diye haber vermesi imkansız değildir.

d) اُنادِی زَیْدًا sözümüz nida etmeyi haber vermektir. Nidadan haber vermek, nidâdan farklıdır. Nidâ یَا زَیْدُ sözümüzdür. O halde اُنادِی زَیْدًا sözümüz یَا زَیْدُ sözümüzden başkadır. Bütün bu saydığımız delillerle, yukarıdaki sözün yanlış olduğu ortaya çıkar.

İsim ve Harf Münasebeti Hakkında

Burada zikredeceğimiz bir nükte daha vardır; o da şudur: Lafızların en kuvvetli mertebesi isimdir, en zayıfı ise harftir. Buna göre, bir kısım insanlar ismin harf ile uyuşamayacağını sanmışlardır. Aynı şekilde mevcudatın en yücesi Cenab-ı Allah, en zayıfı ise insandır. Nitekim Allah:

"İnsan zayıf olarak yaratılmıştır" (Nisa, 28) buyurmuştur. Melekler de, "Allah ile insan arasında ne münasebet vardır?" demişlerdir. Nitekim.

"Sen o yeryüzünde, fesat çıkaracak olanı mı yaratacaksın?" (Bakara, 30) buyurulmuştur. Öte yandan ismin, nida halinde bazan harf ile uyuştuğu söylenmiştir. İnsanlar da, bunun gibi, nida ve yakarış esnasında Rablerine hizmete elverişli olurlar. Nitekim Cenab-ı Hak:

"Ey Rabbimiz biz kendimize zulmettik" (A'raf, 23);

"Rabbiniz, "Bana dua ediniz ki size icabet edeyim" dedi" (Mü'min, 60) buyurmuştur.

Nida Edatının Fonksiyonu

DÖRDÜNCÜ MESELE

یَا harfi aslında uzaktakine nida etmek için vaz' edilmiştir. Ciddi ve mühim bir sebebten dolayı bu, yakındakine seslenmek için de kullanılabilir. Yakındakine nidâ etmek için اَیْ ve اَ harfleri kullanılmıştır. Sonra bu یَا harfinin yakında da olsa, uzaktaki kimse yerine koyarak, dalgın ve gafil olan kimseye seslenmek için kullanılmıştır. Eğer, "Cenab-ı Hak:

"O (Allah), insanlara şah damarından daha yakındır" (Kaf, 16) olduğu halde, O'na dua eden niçin Yâ Rabbi, Yâ Allah diye duâ eder? denilirse, cevaben deriz ki bu, dua eden kimsenin nefsini hakir görerek kendisini yakın olan yerlerden ve O'na yaklaşmış olan kimselerin derecelerine yaklaştıracak şeylerden uzak görmesi; Cenab-ı Hakk'ın, أَنَا عِنْدَ الْمُنْكَسِرَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ أَجْلِي *"Ben, benden dolayı kalbleri mahzun olanların yanındayım"* hadis-i kutsisi gereğince, duası kabul olsun diye kendisinin noksan olduğunu itiraf etmesidir. Veya bu, dua eden için, duasının kabulü en mühim şeylerdendir.

أَيُّ Lafzı Hakkında

BEŞİNCİ MESELE

ذو ve الَّذِي kelimelerinin cins isimleri niteleyen ve marifeleri de cümlelerle vasfeden iki bağlaç olması gibi, أَيُّ de kendisinde elif-lam bulunan ismi nidâya bağlayan bir bağlaçtır. Bu, kapalılığını giderecek bir şeye muhtaç olan müphem bir isimdir. Bu sebeble, nida ile kastedilen şey meydana gelsin diye, bu müphem ismin peşinden, kendisiyle vasıflandığı bir cins ismin veya onun yerine geçecek bir şeyin gelmesi gerekir. Nidâ harfinin, kendisinde amel ettiği şey أَيُّ lafzıdır. أَيُّ den sonra gelen isim, ise أَيُّ nün sıfatıdır. Nitekim sen, يَا زَيْدُ الظَّرِيفُ "Ey akıllı Zeyd." dersin. Ancak, أَيُّ kelimesi, "Zeyd" kelimesinin müstakil olması gibi, kendi başına müstakil değildir. Bu sebeble ne sıfatından ne mevsufundan ayrılır. Sıfat ile mevsufu arasına gelen أَيُّهَا daki هَا tenbih edatına gelince, bunun iki faydası vardır:

Birincisi: Nida harfinin manasını kuvvetlendirerek ona güç katar.

İkincisi: أَيُّ nün haketmiş olduğu bir izafetten bedel olarak gelmesidir. Bu te'kid ve mübalağalarla bağımsız olduğu için, böyle nidalar Kur'an'da çokca kullanılmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, أَيُّ ile kullarına emirler, nehiyler, va'd, vâ'îd ile nida etmiş, öncekilerin haberlerini, onlardan habersiz oldukları halde kendisine kulak vermeleri gereken büyük ve mühim işlerle anlatmıştır... İşte bundan ötürü en etkili ve en güçlü olan tabirle kullara nida edilmesi gerekmiştir.

İbâdet Mefhumu

ALTINCI MESELE

Bil ki Cenab-ı Allah'ın: يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ *"Ey insanlar Rabbinize kulluk ediniz."* sözü, O'nun, bütün insanlara ibadeti emretmesini ifade eder. Şayet bir kısım insanlar bu hitabın dışında kalmış olsalardı bu umumi ifadeyi tahsis etmek olurdu. Burada birçok bahisler vardır:

Elif-lâm'la Marife Olan Cemî Lafız Umum İfade Eder

Birincisi: Lam-ı tarif ile marife kılınan cemî bir lafız umum ifade eder. Bu hususta Eş'arî, Kâdî Ebu Bekr ve Ebu Haşim arasında münakaşa vardır.

Bizim delilimiz şudur:

"Bütün meleklerin hepsi secde ettiler (Hicr, 30) ayetinde olduğu gibi, elif-lam ile muarref olan cemî bir lafız, umum ifade eden bir lafız ile te'kid edilebilir. Eğer elif-lam ile muarref cemi lafzı aslında umum ifade etmeseydi, كُلُّهُمْ sözü tekid değil, bilakis bir açıklama olurdu. Bir de, insanlardan herbirinin, o umumi lafızdan istisna edilmesi uygundur. İstisna, şayet kendisi olmasaydı hükme dahil olacak olan şeyi dışarıda bırakmak içindir. Bu sebeple, muarref cemm lafızların umum ifade etmeleri gerekmiştir. Bu konunun teferruatlı anlatımı, usûl-i fıkıhtadır.

"Ey İnsanlar, Hitabına Vahy Asrından Sonraki İnsanlar Dahil midir?

İkincisi: Cenâb-ı Hakk'ın يَا أَيُّهَا النَّاسُ sözünün o asırda mevcut olan bütün insanları içine aldığı sabit olunca, o asırdan sonra var olacakları içine alır mı almaz mı? Doğruya en yakın olan, bu ifadenin onları içine almadığıdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın يَا أَيُّهَا النَّاسُ sözü, "şefevî" bir hitaptır. Mevcut olmayanlara şefevî olarak hitap etmek ise, caiz değildir. Ve yine, o asırdan sonra meydana gelecek kimseler, bu hitab esnasında mevcut değillerdi. Mevcut olmayan, insan olmaz; insan olmayanlar ise, Cenâb-ı Hakk'ın يَا أَيُّهَا النَّاسُ sözünün kapsamına girmezler. Eğer, bu duruma göre, bu hitaplardan hiçbirisinin o zamandan sonra meydana gelecek kimseleri içine almaması gerekir; bu ise kesinlikle batıldır denilirse, cevaben deriz ki, "Başka bir delil olmasaydı, durum böyle olurdu. Ne var ki biz, Hz.Muhammed'in dininden, tevâtür yoluyla, bu hitabların o zamandan kıyamete kadar gelecek kimseler hakkında da geçerli olduğunu öğrendik. İşte, bu başka delilden dolayı, hitabın umumi olduğuna hükmettik."

İbadet Emrinin Şumûlü

Üçüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمْ ifâdesi herkese, ibadet etmekle ilgili bir emirdir. Bu emir, herkese her ibadeti emretmeyi ifade eder mi? Gerçek şu ki, hayır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın "ibadet ediniz!" sözünün manası, "bu mahiyeti varlık sahnesine getiriniz" dir. İnsanlar, bu mahiyetin unsurlarından birisini ortaya koyduklarında bu mahiyyeti varlığa dahil etmiş

olurlar. Çünkü bir mahiyyetin fertlerinden bir fert, o mahiyyete şamildir. Çünkü bu ibadet, ibadetin ibadet olması kaydıyla, ibadetten ibarettir. Mürekkeb olan şey mevcut olduğunda onun kayıtları da bulunur. Buna göre, ibadet unsurlarından birisini yapan kimse, ibadet yapmıştır. İbadeti yapan kimse ise, Cenâb-ı Hakk'ın اعبدوا *"İbâdet edinizl"* sözünün gerektirdiği şeyin tamamını ifa etmiş, yapmış olur. Bu böyle olunca, bu ibadeti yapan kişinin sorumluluktan çıkmış olması gerekir. Eğer biz, bu lafzı umuma delalet eden bir lafız saymak istersek, şöyle deriz: İbadetle emretmenin, ibadet, ibadet olduğu için olması gerekir; çünkü vasfa dayanan bir hüküm, o vasfın illet olduğunu gösterir, ortaya koyar. Hele hele, o vasıf hükme uygun düştüğü zaman... Burada ibadetin ibadet olması, onu, yani ibadeti emretmeye uygun düşen bir vasıftır. Çünkü ibadet, Allah'ı ululamaktan ve O'na boyun eğmeyi izhar etmekten ibarettir. Bunlar ise, aklen münasib olan hususlardır. Onun ibadet olmasının,emredilmesinin illeti olduğu sabit olunca, insanın hertürlü ibadetle emredilmiş olması gerekir. Çünkü illet bulunduğu zaman, hükmün bulunması da gerekir.

Kâfir ve Mü'mine İbadeti Emretmeden Maksat

Dördüncüsü: Birisi şöyle diyebilir: Cenâb-ı Hakk'ın يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا sözü, kâfirleri kesinlikle içine almaz. Çünkü kâfirlerin iman ile emredilmiş olmaları mümkün olmaz. Bu imkansız olunca, onların ibadetle emredilmeleri de imkansız olur. Kâfirlerin iman etmekle emredilmiş olmalarının imkansız oluşuna gelince bu şöyle olur: Allah'ı tanımayı emretmek, ya kâfir Allah'ı bilmediği halde onu içine alır veya Allah'ı bildiği halde onu içine alır. Bu emir, kâfiri, Allah'ı tanımadığı halde içine alırsa, onun Allah'ın emirlerini bilmesi imkansız olur. Çünkü zatını bilmediği halde O'nun sıfatını bilmesi imkansızdır. Bu emir, onu bu durumda içine alsaydı, onun bu emir ile emredilmiş olduğunu bilmesinin imkansız olduğu bir durumda da onu içine alırdı. Ki bu da "teklif-i mâlâ yutâk" (güç yetirilemeyen şeyi teklif etmek)tir. Marifetullaha dair emrin onu, Allah'ı bildiği halde içine alması ise imkansızdır. Çünkü, bu, zaten bulunanı yeniden elde etmeyi (tahsil-i hâsıl) emretmek olur. Bu da imkansızdır. Böylece kâfirin marifetullahı (Allah'ı tanımayı) elde etmekle emredilmesinin imkansız olduğu ortaya çıkar. Bu imkansız olunca kâfirin ibadetle emredilmiş olması imkansız olur. Çünkü o ya Allah'ı bilmeden ibadetle emredilmiş olur ki bu imkânsızdır. Çünkü tanımadığı zata ibadet etmesi imkansızdır. Veya Allah'ı bildikten sonra ibadetle emredilmiş olur. Ancak bu durumda ibadetle emredilmek, marifetullahı emretmeye bağlıdır.

Marifetullah ile onun emredilmesi imkansız olunca, ibadetle emredilmesi de imkansız olur. Yine bu hitabın müminlere olması da imkansızdır. Çünkü müminler zaten Allah'a ibadet ediyorlar. Onlara ibadeti emretmek tahsil-i hasıl kabilinden bir emir olur ki bu da muhaldir.

Buna cevabımız şudur: İnsanlardan bir kısmı, "Nasıl ki zekat ile emrolunma nisab mikdarı mala sahib olmaya bağlı ise, aynı şekilde ibadet ile emrolunmak da marifetullahı elde etmiş olmaya bağlıdır" demişlerdir. Bunlar, bilgilerin zaruri olduğunu iddia eden kimselerdir. Bunu söylemeyen kimseler ise, bu ayet ile, bilgilerin zaruri olmadığına delil getirerek şöyle söylemişlerdir: "İbadet ile emir mevcuddur. İbadet ise ancak marifetullah ile mümkün olur. Bir şeyi emretmek, onun zorunlu şartlarından olan şeyi emretmek demektir. Nitekim temizlik emri ancak suyun bulunması ile gerçekleşecekse, su bulundurmak da zımmen farz kılınmış olur.

Dehrî[7] Allah'ı tanımadan, Peygamberi tasdik edemez. Dolayısıyla marifetullah farzdır; Abdestini bozan bir kimsenin namazı ancak önceden temizlik yapması ile sahih olur. Bu nedenle temizlik yapmak farz olur; emanet bırakan kimseye, emanetinin iade edilmesi, ancak ona yönelmesi ile mümkündür. Bu sebeble bu gitme zahmetini sarfetmesi de gerekmiştir. Aynı şekilde burada da kâfirin ibadetle mükellef tutulması makuldür. Bu ibadeti yerine getirmesinin şartı ise önce iman etmesi sonra da ibadet yapmasıdır. Geriye onların, "Kâfirlere, marifetullahı elde etmeye emretmek imkansızdır" sözü kalır.

Deriz ki: Bu mesele usûl ilminde iyiden iyiye araştırılmıştır. Burada söyleyeceğimiz şudur: Bu söz, Allah'ın emredici olduğunu bilmenin, O'nu bilmeye bağlı olduğu bütün şeylerde tamam ise de, bunun dışındaki sıfatlarda geçerli değildir. Öyleyse bunu emretmenin varid olması niçin caiz olmasın? Bunu kabul etsek bile, bu emrin müminleri içine aldığını söylemek niye caiz değildir? Muarızımızın: "Çünkü tahsil-i hasılı emretmek olur ki bu da muhaldir" sözüne gelince deriz ki: Tahsil-i hasıl imkansız olursa biz de bu emri, ibadete devamı emretme manasına veya ibadeti artırmayı emretme manasına hamlederiz. Malumdur ki ibadeti artırmak da ibadettir. Öyleyse Cenâb-ı Hakk'ın اُعْبُدُوا *(ibadet ediniz)* sözünü, ibadeti artırmak manasında almak doğru olur.

---

7) Dehrî: Zaman ve maddenin ebedî olduğunu kabul edip, Allah'ı ve âhireti inkâr eden kimse.

Teklif-i Mâlâ Yutâk

Beşincisi: Teklifi inkar edenler, birçok sebebten dolayı, Allah'ın mükellefiyet yüklemesinin caiz olmadığını söylemişlerdir.

Birincisi: Teklif, kula, yapmaya veya yapmamaya götüren sebeblerin müsavi olduğu veya bir tarafın diğerine üstün geldiği bir durumda gelir. Birinci ihtimal imkansızdır. Çünkü eşitlik halinde tercihin meydana gelmesi imkansız olur. Zira eşit olma, tercihte bulunmaya manidir. Binaenaleyh bu ikisinin bir arada bulunması imkansızdır. O halde iki tarafa da götüren sebeblerin eşit olması halinde, bir şeyi yapmakla kulu sorumlu tutmak "teklif-i mâlâ yutâk"tır.

İkinci ihtimalde ise üstün gelenin, mutlaka meydana gelmesi gerekir. Çünkü kendisine üstün gelinenin, üstün gelene eşit olması halinde onun meydana gelmesi imkansız olur. Ancak o zaman, müreccih olmadan mümkün olan şey meydana gelir. İki tarafın eşit olma durumunun meydana gelmesi imkansız olunca, üstün gelinme durumunda ise bu işin meydana gelmesi haydi haydi imkansız olur. Üstün gelinmiş (Mercûh) olanın meydana gelmesi imkansız olunca, iki zıttan çıkamama zaruretinden ötürü, üstün gelen tarafın meydana gelmesi vacib olur. Bu husus böylece sabit olunca, bir şeyle mükellef tutmak, eğer râcih (üstün gelen taraftan) ötürü meydana geliyor ise bu mükellefiyet, meydana gelmesi vacib olan şeyi meydana getirme babında bir mükellefiyet olmuş olur. Yok eğer mükellefiyet mercuh (üstün gelinen taraf) sebebiyle meydana geliyorsa, böyle bir teklifte meydana gelmesi imkansız olan şeyi teklif olur. Her iki husus da "teklif-i mâlâ yutâk"dır.

İkincisi: Cenab-ı Allah teklif edilen şeyin ezelde ya meydana geleceğini veya gelmeyeceğini biliyor. Yahut da her ikisini de bilmiyor. Eğer birinci ihtimal mevcut ise, meydana gelmesi vacib olan şeyin meydana gelmemesi imkansız olur ki bunu emretmekde bir fayda yoktur. Eğer Allah, onun meydana gelmeyeceğini biliyorsa, meydana gelmesi imkansız olan şeyin meydana gelmemesi vacib olur. Bu sebeble onu meydana getirmeyi emretmek, imkansızı meydana getirmeyi emretmek olur. Cenab-ı Allah her ikisini de bilmiyorsa bu, Allah'ın câhil olduğunu söylemek olur ki bu imkansızdır. Bir de emrin bu şekilde olduğu farzedilirse, itaat eden isyan edenden ayırdedilemez. Bu durumda da itaatta bir fayda olmaz.

İbadetin Allah'a Faydası Yoktur

Üçüncüsü: Mükellefiyetle ilgili emirler ya bir faydadan dolayıdır veya bir faydaya dayalı olmaz. Eğer bu, bir faydadan dolayı verilmiş bir emir ise,

o ya Ma'buda ya kula yönelik olur. Bu faydanın Ma'buda yönelik olması imkansızdır. Çünkü Allah zatı gereği kâmildir. Zatı gereği kâmil olan, başkası ile kâmil olmaz. Bir de biz zarûri olarak biliyoruz ki zamanlara hükümran olan bir ilahın kullarının rukû ve secdelerinden faydalanması imkansızdır. Bu faydanın kula yönelik olması da imkansızdır. Çünkü bütün faydalar, lezzet elde etmede ve acıları defetmede toplanır. Halbuki Cenâb-ı Hak, bu tür meşakkatleri arada vasıta kılmadan da doğrudan doğruya bu faydaları kul için meydana getirmeye kâdirdir. O halde araya meşakkatli mükellefiyetleri sokmak abestir. Abes ise Hakîm olan Allah hakkında caiz değildir.

Kul Fiilini Yaratamaz

Dördüncüsü: Kul, fiillerinin yaratıcısı değildir. Çünkü o, fiillerinin detaylarını bilemez. Bir şeyin detayını bilemeyen ise, o şeyin yaratıcısı olamaz. Kul, fiillerinin yaratıcısı olamadığı zaman, eğer Allah, ona, bu fiili onda yaratırken emretmiş olursa, hasılı tahsili (elde edilmiş olan şeyin yeniden elde edilmesini) emretmiş olur. Yok eğer onda bu fiili yaratmadığı zaman, ona bunu emretmiş olursa, imkansızı emretmiş olur. Bütün bunlar ise batıldır.

İbadet Emrinden Maksat Kalbi Temizlemektir

Beşincisi: Mükellefiyetlerden Allah'ın maksadı, Kur'an'ın zahirinin gösterdiğine göre, sadece kalbi temizlemektir. Buna göre, kalbi devamlı Allah'la meşgul olan ve zâhiri fiillerle meşgul olması durumunda marifetullaha dalmaktan alıkonan bir insan düşündüğümüzde, ondan zahiri mükellefiyetlerin düşmesi vacib olur. Nitekim fakihler ve kıyas yapanlar şöyle demişlerdir: "Mükellefiyetlerdeki maksad ve hikmet açık olduğu zaman, zahire değil de akli hükümlere uymak vacib olur."

İlk üç şüphelerine iki bakımdan cevab veririz:

a) Bu şüpheciler söyledikleri şeylerle, mükellefiyetlerin olmaması gerektiğine inanmayı gerekli görmüşlerdir. Bu, teklifi kaldıran bir tekliftir. Bu ise tezaddır.

b) Bize göre, teklif-i mâlâ yutâk olsun olmasın, Cenab-ı Allah'dan gelen herşey güzeldir. Çünkü o yaratıcı ve yarattıklarının sahibidir. Mülkünde yaptığı tasarruflar sebebiyle, mülk sahibine kimsenin itiraz hakkı olamaz.

İbadetle Mükellef Olmayanlar

Altıncısı: Alimler: "İbadetle ilgili emir, bütün insanlara şâmil olsa da çocuk, deli, farkında olmayan ve unutan gibi anlamayan kimselerle,

لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا

"Allah hiçbir kimseyi gücü yetmeyen şeyle mükellef tutmaz" (Bakara, 286) ayetinden dolayı gücü yetmeyen kimseleri kapsamaz.

Bazı alimler, bu ayetin köleleri de kapsamadığını söylemişlerdir. Çünkü Cenab-ı Hak, kölelere, efendilerine itaat etmelerini vacib kılmıştır. Onların, efendilerine itaatle meşgul olmaları, ibadetle meşgul olmaktan onları alıkor. Kölelerin, efendilerine itaat etmelerinin vacib olduğuna delalet eden emir, ibadetin vacib olduğuna delalet eden emirden daha husûsîdir. Hass olan ise âmm olana tercih edilir. Bu husus fıkıh usulünde genişce ele alınmıştır.

İbadet Hilkatin Neticesidir

Yedincisi: Kadı Ebu Bekir: "Ayet, ibadetin farz olmasına sebep olarak Allah'ın bizi yaratıp, nimetlerle ihsanda bulunmasını gösterir" dedi. Bil ki alimlerimiz, bu ayeti insanın, yaptığı şeylerle sevâbı hak edemeyeceğine delil getirmişlerdir. Çünkü Cenab-ı Hakkın bizi yaratması ve bize nimet vermesi, ibadetin farziyyetine sebep olursa, bizim ibadetlerle meşgul olmamız, zaten görev olan bir şeyi yapmak olur. İnsan görevini yerine getirmekle herhangi bir şeye hak kazanmaz, o halde kulun ibadetine karşılık, Allah'ın ona sevab verme mecburiyeti yoktur.

Allah'ı Bilmede Tefekkürün Önemi

Allah Teâlâ'nın رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

"Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize (ibadet ediniz ki) takva sahibi olasınız" ayetinde birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Cenab-ı Hak, Rabb'e ibadeti emredince, hemen peşinden yaratıcının varlığına delil olan şeylerden bahsetmiştir. Bu da, mükellefleri ve daha önceki insanları yaratmasıdır. Bu husus ise, Allah'ı bilmenin yolunun, ancak tefekkür ve istidlâl olduğunu gösterir. Bu yolu, Haşeviyye'den bir gurup tenkid edip "Bu ilimle meşgul olmak bidattir." demişler-

dir. Görüşümüzü isbat hususunda, aklî ve naklı birçok delillerimiz vardır.

Burada üç makam vardır:

Kelam İlminin Ehemmiyeti

Birinci makam; Bu ilmin (Kelam ilminin) üstünlüğünü açıklama hususundadır. Bu üstünlük, birkaç yöndendir:

a) İlmin değeri, konusunun değeri ile ölçülür. Konu daha şerefli olduğunda, onun ilmi de daha şerefli olur. Konuların en şereflisi, Allah'ın zatı ve sıfatları olduğuna göre, O'nunla ilgili ilmin, ilimlerin en değerlisi olması gerekir.

b) İlim, ya dini olur veya dini olmaz. Şüphe yok ki dini ilim dini olmayan ilimden daha değerlidir. Dini ilimler ya usul yani (Kelâm) ilmidir, veya bundan başkadır. Kelam ilminin dışındaki ilimlerin sıhhati, kelâm ilmine dayanır. Çünkü müfessir özellikle Cenab-ı Hakk'ın kelamının manasından bahseder. Bu da ihtiyar sahibi ve iradesini beyan eden bir Yaratıcının varlığına dayanır. Muhaddis, özellikle Allah'ın Resûlü (s.a.s)'nün sözlerinden bahseder. Bu ise, Peygamberliğin varlığına dayanır. Fakîh, özellikle Allah'ın hükümlerini anlatır. Bu, tevhid ve nübüvvete istinâd eder. Böylece bütün bu ilimlerin kelâm ilmine muhtaç olduğu ortaya çıkmış olur. Görünen şu ki kelam ilmi, bu ilimlere muhtaç değildir. Binaenaleyh kelâm ilminin, en değerli ilim olması gerekir.

c) Birşeyin değeri, bazan o şeyin zıddının değersizliği ile ortaya çıkar. Her ne zaman birşeyin zıddı değersiz olursa, o şey o nisbette değerli olur. Kelam ilminin zıddı, küfür ve bid'attir. Bu ikisi en değersiz şeylerdir. Bundan dolayı kelam ilminin en değerli şey olması gerekir.

d) Birşeyin kıymeti bazan konusunun kıymetiyle, bazan kendisine duyulan ihtiyacın şiddetiyle, bazan da akli delillerinin kuvvetiyle orantılıdır. Kelam ilmi ise, bütün bunları ihtiva eder. Bu böyledir. Çünkü, astronomi ilmi konusunun, tıp ilminin konusundan daha şerefli olması bakımından, tıp ilminden daha şereflidir. İnsanların tıp ilmine olan ihtiyacının astronomiye olan ihtiyacından daha fazla olması bakımından, tıp ilmi astronomiden daha şereflidir. Matematik ilmî ise delillerinin daha kuvvetli olması bakımından, her ikisinden de şereflidir. Kelam ilmine gelince, bunun gayesi, Allah'ın zatını, sıfatlarını, fiillerini, mevcud ve ma'dûm olan şeylere dair bilgilerin kısımlarını bilmektir. Şüphe yok ki bu, en şerefli iştir. Bu ilme olan ihtiyaca gelince, bu ihtiyaç da çok fazladır. Çünkü ihtiyaç ya din hususunda olur, ya dünya hususunda olur. Dini ihtiyaç, en önemli olan ihtiyaçtır. Çünkü, şu yukarıda

sayılan hususları bilen kimse büyük bir sevaba hak kazanır ve melekler safına katılır. Bu şeyleri bilmeyen kimse ise, büyük bir cezaya hak kazanır ve şeytanlara katılır. Dünyevi ihtiyaca gelince, bu, dünyanın düzeni ancak bir yaratıcıya, ölümden sonra dirilişe ve haşr'a iman etmekle intizama gireceğindendir. Çünkü bu iman olmasaydı, alemde tam bir karışıklık meydana gelirdi. Delillerin kuvvetine gelince, diyebiliriz ki: Bu ilmin delillerinin, yâkîni bir şekilde terkib edilerek kesinlik ifade eden mukaddimelerden meydana gelmiş olması gerekir. Böyle bir delil ise son derece güçlüdür. Böylece, kelam ilminin her türlü şeref ve üstünlüğü içine aldığı ortaya çıkmaktadır. Bu sebeble, bu ilmin, ilimlerin en şerefli olması gerekir.

e) Bu ilimde, nesih ve değişiklik meydana gelmeyip, bölgelerin ve cemiyetlerin değişmesiyle bu ilim değişmez. Diğer ilimler ise böyle değildir. Öyleyse bu ilmin, ilimlerin en şerefli olması gerekir. Bu ilmin konularını ve delillerini ihtiva eden ayetler, fıkhî konuları ihtiva eden ayetlerden daha şereflidir. Bunun delili ise, İhlâs sûresi, Âmenerresûlü ve Ayete'l-Kürsi'nin fazileti hakkında vârid olan haberler, meselâ,

"Sana hayız halinden sorarlar..." (Bakara, 222).

"Ey iman edenler, birbirinize borçlandığınız zaman..." (Bakara, 282) gibi ayetlerin fazileti hakkında gelmemiştir. Bu da kelâm ilminin daha faziletli olduğuna delalet eder.

f- Şer'î hükümler hakkındaki ayetlerin sayısı, altıyüzden daha azdır. Geriye kalan ayetler ise, tevhid, nübüvvet, putperestlere red ve müşriklerin çeşitlerini beyan hakkındadır. Kıssalarla ilgili ayetlerden maksad, Cenab-ı Hakk'ın,

"Andolsun onların kıssalarını açıklamada salim akıl sahibleri için ibret vardır" (Yusuf, 111) ayetine göre, Allah'ın hikmet ve kudretini tanımaktır. Bu da, kelam ilminin en faziletli ilim olduğuna delalet eder.

Biz burada delillerin yerlerine işaret edeceğiz: Yaratıcının varlığına delalet eden delillere gelince, Kur'an bunlarla doludur.

Bunların birincisi burada zikredilen şu beş delildir: Bunlar, mükellefleri ve onlardan önceki insanları, gökyüzünü, yeryüzünü, gökten yere inen yağmur ile meyveleri yaratmak ve gökler ile yerin, Kur'an'da yer alan bütün harikuladelikleridir. İşte, yaratıcının varlığının delillerinden maksat budur. Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarının delilleri şunlardır. Bu sıfatlardan "ilim" sıfatının delili,

"Allah'a muhakkak ki, ne yeryüzünde ne de gök yüzünde hiçbir şey gizli kalmaz" (A.İmrân, 5) buyurmuş, sonra peşinden de,

"Sizi, analarınızın rahminde dilediği gibi şekillendiren odur" (A.İmran, 6) ayetini getirmiş olmasıdır. Bu, kelamcıların delilinin bizzat kendisidir. Çünkü onlar, fiillerinin muhkem ve sapasağlam olmasını yaratıcının ilmine delil getirmişlerdir. İşte burada Hak Teâla, rahimlerde suretlere şekil vermesini eşyayı bildiğine delil getirmiştir. Ve yine Cenâb-ı Hak,

"Yaratan bilmez mi? O, herşeye nüfuz etmiş ve her şeyden haberdardır" (Mülk, 14) buyurmuştur. Bu, yukardaki delilin aynısıdır. Cenâb-ı Hak yine,

"Gaybın anahtarları, O'nun yanındadır. Bunları, ancak O bilir" (En'âm, 59) buyurmaktadır. Bu da, O'nun her türlü malumatı bildiğine bir tenbihattır. Çünkü Allah, gaybî olan şeylerden haber veriyor, bir de bakıyoruz ki o şeyler, O'nun haber vermiş olduğu habere uygun bir biçimde meydana geliyor. Şayet Cenâb-ı Hak, gaybı biliyor olmasaydı, bu şeyler haber verdiği şekilde vukû bulmazdı. Allah'ın "kudret" sıfatının delili, hepsi dört unsurda eşit olmakla beraber, çeşitli canlılar ve meyvelerin meydana gelmesine dair Cenâb-ı Hakk'ın bahsettiği bütün şeylerdir. İşte bütün bunlar, Allahü Teâlâ'nın zatının gereğini yapan mûcib-i bi'z-Zât olmayıp irâde sahibi muktedir bir fail olduğuna delalet eder.

Cenâb-ı Hakk'ın "tenzih" sıfatına, yani O'nun bir cisim olmadığına ve bir mekânda bulunmadığına delalet eden delil ise, O'nun

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ *"De ki, O Allah'dır, birdir"* (İhlas, 1) sözüdür.

Çünkü mürekkeb olan, cüzlerine muhtaçtır. Muhtaç ise, sonradan yaratılmış demektir. Cenâb-ı Allah "tek" olunca, cisim bulunmaması cisim olmayınca da bir mekânda bulunmaması gerekir. Cenâb-ı Hakk'ın "tevhid" sıfatının delili ise, O'nun

"Eğer yerde ve göklerde, Allah'dan başka ilahlar bulunsaydı, yer ve gökler bozulur, fesâda uğrardı" (Enbiya, 22);

"O zaman onlar, Arşın sâhibine bir yol ararlardı" (İsrâ, 42) ve

"...ve bir kısmı diğerine üstün gelirdi." (Mü'minun, 91) ayetleridir.

Nübüvvetle ilgili delil ise, Cenâb-ı Hakkın,

"Eğer kulumuza indirdiğimiz bu Kur'an'dan bir şüphe ediyorsanız, O'nun sûreleri gibi olan bir sûre getirin bakalım!" (Bakara, 23) âyetidir.

Meâdın (ahiret hayatının) delili ise,

قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ *"De ki, onu, onu ilk kez inşa eden diriltecektir"* (Yasin, 79) âyetidir. Eğer sen, ilm-i kelâmı gözden geçirirsen, onda bu delillerin ortaya konulmasından, onların savunulmasından ve bu hususta öne

sürülen tenkit ve yaralayıcı şüphelerin savuşturulmasından başka bir şey göremezsin. Allah'ın zikrettiği delilleri ihtiva eden ve delillere yöneltilen ithamları reddeden bir ilmin eleştirileceğini hiç sanarmısın? Hiç bir akıllı müslüman kimsenin bunu söyleyeceğini ve buna razı olacağını sanmıyorum.

Meleklerin ve Peygamberlerin Bu Delilleri Kullanmaları

İkincisi: Allah Teâlâ, melekler ve peygamberlerin de bu delillerle istidlal ettiklerini anlatmıştır. Melekler şöyle istidlal etmişlerdir:

أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا *"O yeryüzünde, orada fesat çıkaracak kimseler mi yaratacaksın?* (Bakara, 30). Meleklerin bu sözden maksadları şudur: Bu gibi şeyleri yaratmak kabihdir. Hikmetli olan zat, kabih olan fiil yapmaz. Bunun üzerine Hak Teâlâ, onlara إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

"Ben, sizin bilmediklerinizi bilirim" (Bakara, 30) diye cevap vermiştir. Bundan Allah'ın maksadı da şudur: Şüphesiz Ben, hertürlü malumatı bildiğim için, onların yaratılması ve meydana getirilmeleri hususunda sizin bilmediğiniz hikmeti de bilirim. Şüphe yok ki bu karşılıklı bir delil getirmedir. Cenab-ı Hakk'ın iblis ile münazarası da açıktır. Peygamberlere gelince, bunların ilki Hz.Adem (a.s)'dir.

Allah Teâlâ, Hz.Adem(a.s.)'in ilmini, meleklerin ilmine üstün kılmak sûreti ile, onun faziletine dair delilini ortaya koymuştur ki bu tamamen bir istidlaldir. Nûh (a.s.)'ın istidlali hakkında, Cenâb-ı Allah, kâfirlerin şu sözünü nakletmiştir:

"Ey Nuh, bizimle cidden çok mücadele ettin ve bu mücadelende de ileri gittin" (Hûd, 32). Bu mücadelenin, şer'i hükümlerin tafsilatı hakkında olmayıp, aksine tevhid ve nübüvvet hakkında olduğu, bilinen bir hakikattir. O halde, kelam ilminde, hakkı ortaya koymak için istidlâl yaparak mücadele etmek peygamberlerin sanatıdır. İbrahim (a.s.)'a gelince, bu konuda onun durumunu iyice ortaya koymak uzun sürer. Onun bu hususta birtakım merhaleleri vardır.

a) Kendi kendine istidlâli... Bu, Cenab-ı Hakk'ın

"İşte o, üstünü gece bürüyüp örtünce bir yıldız görmüş. "Bu (mu) benim Rabbim?" demiş, o yıldız kaybolunca ise, "Ben böyle sönüp batanları (Rabb diye) sevmem" (En'am, 76). Bu, kelamcıların, alemin değişir olmasından hareketle, onun sonradan yaratıldığına delil getirme yollarıdır. Sonra Cenâb-ı Allah, Hz. İbrahim (a.s.)'ı bu istidlalinden dolayı medhederek,

"İşte bunlar, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetlerdi" (En'am, 83) buyurmuştur.

b) Hz.İbrahim (a.s.)'ın, babasına karşı istidlali... Bu, Allah'ın

"Ey babacığım, niçin duymayan, görmeyen ve senden hiçbirşeyi gideremeyen şeye tapıyorsun?" (Meryem, 42) ayetinde bahsettiği istidlaldir.

c- O'nun, bazan sözle bazan da fiilen kavmine karşı olan istidlalidir. Sözle istidlali Allah'ın şu ayette bahsettiği hususdur:

"Taptığınız bu heykeller nedir?" (Enbiya, 52) fiil ile istidlaline gelince, o da Cenab-ı Allah'ın

"Derken o, bu putları parça parça etti. Belki ona müracaat ederler diye, onlara büyük olan putu bıraktı"(Enbiya, 58)ayeti ile anlattığıdır.

d- O'nun zamanın kralına karşı istidlalidir. Bundan, Allah Teala şu ayette bahseder:

"(İbrahim): Benim Rabbim hem diriltir hem öldürür" deyince, O, "Ben de diriltir ve öldürürüm" dedi. İbrahim, "Allah güneşi doğudan getirir, haydi sen onu batıdan doğdur" deyince ise kâfir şaşırıp kaldı. Allah zalim kavme hidayet etmez" (Bakara, 258). Fıtratı bozulmamış olan herkes, kelam ilminin, sadece bu delilleri ortaya koyup, bunlara karşı sürülen sual ve karşı çıkmaları defetmek için olduğunu bilir. Bütün bunlar, Hz.İbrahim (a.s.)'in mebde' (kâinatın başlangıcı) hakkındaki incelemesidir. Mead (ahiret) hakkındaki incelemelerine gelince, o, onun şu sözüdür:

"Hani İbrahim, "Ey Rabbim, ölüleri nasıl diriltceğini bana göster" demiş. (Allah) "Buna inanmadın mı yoksa? demiş. O da "İnandım, fakat kalbimin mutmain olması için..." demişti. Allah dedi ki: Dört kuş tut, onları kendine alıştır, sonra (kesip) her parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır. (O zaman) koşarak sana geleceklerdir." Bil ki şüphesiz Allah aziz ve hakimdir"(Bakara, 260).

Hz.Musâ (a.s.)'nın istidlaline gelince, O'nun nübûvvet ve tevhid hususunda Firavun'la tartışmasına bak. Tevhide gelince, bil ki Hz.Musâ (a.s.), çoğu yerde, Hz. İbrahim (a.s.)'in delillerine dayanır. Bu böyledir. Çünkü Allah Teâla Taha suresinde, bunu şöyle anlatmıştır:

"Firavun, "O halde Musâ, sizin Rabbiniz kim?" dedi. O da: "Bizim Rabbimiz herşeyi yaratan, sonra da doğru yolu gösterendir" dedi"(Taha, 49-50).

Bu, Hz.İbrahim (a.s.)'ın

الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ

"O, beni yaratıp, bana hidayet edendir" (Şuara, 78), sözünde zikrettiği delilin aynısıdır.

Yine Şuara sûresinde, Musa (a.s.):

"(O) sizin ve sizden önceki atalarınızın Rabbidir" (Şuara, 26) demiştir.

Bu, Hz.İbrahim (a.s.)'in: رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ

"Rabbim hem diriltir hem öldürür" (Bakara, 258) sözünün aynısıdır.

Firavun, bununla yetinmeyip, ondan başka bir delil isteyince, Hz.Musa (a.s.) şöyle demişti: رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ

"O, doğunun ve batının Rabbidir" (Şuara, 28).

İşte bu Hz.İbrahim (a.s.)'ın:

"Allah güneşi doğudan getirir, haydi sen onu batıdan doğdur" (Bakara, 258) sözünün aynısıdır. Bütün bunlar sana; bu delillere yapışmanın o masum peygamberlerin sanatı olduğuna ve onların bu delilleri akıllarından çıkardıkları gibi, aynı zamanda geçmiş temiz seleflerinden miras olarak almış olduklarına da dikkat çekmektedir. Hz. Musa(a.s.)'nın nübüvvete dair, mucize ile istidlaline gelince bu, onun:

"Sana apaçık birşey getirsem de mi...?" (Şuara, 30) sözü ile bahsettiği şeydir. Bu, Hz.Musa (a.s.)'ın doğruluğuna mucizeyi delil getirmesidir.

Hz.Muhammed (s.a.s.)'nin, tevhide, nübüvvete ve ahirete dair delillerle meşgul olması keyfiyeti bu hususta sözü uzatmaya ihtiyaç bırakmayacak kadar açıktır. Çünkü Kur'an bunlarla doludur. Hz.Peygamber (s.a.s.) bütün kâfir fırkaları ile imtihan edilmiştir.

Bunların Birincisi:

"Bizi, ancak zaman helâk eder" (Câsiye, 24) diyen Dehriyye'dir. Halbuki Cenab-ı Hak, onların bu görüşlerini çeşitli delillerle çürütmüştür.

İkincisi: irade, ve ihtiyar sahibi, herşeye kadir zât-ı ilahiyyeyi inkâr edenlerdir. Cenab-ı Hak onların iddialarını aynı tabiat ve dış tesirlere ma'ruz oldukları halde emvai türlü tarzda birbirlerinden farklı bitki ve hayvan nev'ilerinin yaratılması delili ile çözülmüştür. Bu da kadir olan Allah'ın varlığına delâlet eder.

Üçüncüsü: Allah Teâlâ'ya ortak koşanlardır. Ortak koşulan bu şey ya ulvi veya süfli bir varlık olur. Ulvî olan ortağa gelince bu, yıldızların bu alemde müessir olduğunu söyleyen kimsenin görüşüdür. Allah Teâla bu kimsenin iddiasını,

"Üstünü gece bürüyüp örtünce..."(En'am, 76) diye başlayan âyetle çürütmüştür. Süfli olan ortağa gelince, bu hristiyanlar, Hz.İsa (a.s.)'nın ilah olduğuna, putperestler de, putlarının ilah olduğuna dair pek çok delil getirmiştir.

Dördüncüsü: Nübüvvete karşı çıkanlar ki bunlar da iki guruptur:

a) Nübüvvetin aslına karşı çıkanlar. Bunlar, Allah'ın

أَبَعَثَ ٱللَّهُ بَشَرًا رَّسُولًا ﴿٩٤﴾

"Allah, bir insanı mı peygamber olarak gönderdi." (İsra, 94) dediklerini naklettiği kimselerdir.

b- Nübüvveti aslında kabul eden, fakat Hz.Muhammed (s.a.s.)'in peygamberliğine karşı çıkanlardır. Bunlar yahudi ve hristiyanlardır. Kur'an-ı Kerim bunlara reddiyelerle doludur. Bu kimselerin karşı çıkmaları da birçok bakımdandır. Bazan bu, Kur'an'a karşı çıkarak olur ki Cenâb-ı Hak şu sözü ile onların bu ta'nına cevab vermiştir:

"Allah, bir sivrisineği bir mesel olarak getirmekten çekinmez" (Bakara, 26). Bazan bu karşı çıkma, Allah Teâla'nın şu sözünde anlattığı gibi, başka mucizeler istemek şeklinde olur:

"Bize, yeryüzünden kaynak fışkırtmadıkca... sana asla inanmayacağız" dediler" (İsra, 90). Bazan da, bu karşı çıkma Kur'an'ın parça parça nazil olması sebebiyle olur ki bu, Kur'an'a bir ithamın yöneltilmesini ifade eder. Cenab-ı Hak, bu karşı çıkışa şu sözü ile cevab vermiştir:

"İşte biz senin kalbini onunla güçlendirmek için böyle (yaptık)." (Furkan, 32).

Beşincisi: Haşr ve neşr hususunda tartışan kimselerdir. Allahü Teâlâ haşr ve neşrin doğruluğuna, bunu inkâr edenlerin görüşlerinin geçersiz olduğuna dair çok çeşitli deliller getirmiştir.

Altıncısı: Bazan, faydasızdır diye mükellef tutulmaya karşı çıkanlar ki, Cenâb-ı Hak bunların itirazına,

"İyi yaparsanız, kendiniz için iyi yapmış olursunuz; eğer kötü davranırsanız, bu da nefsinize aittir" (İsrâ, 7) sözüyle cevap vermiştir. Bazan da, gerçek olanın, bir cebr olduğu, bunun ise teklifin sıhhatine ters düştüğünü söyleyerek karşı çıkanlarki Cenâb-ı Hak bu hususa da,

"Allah yaptığından sorguya çekilmez, ama onlara yaptıklarından sorulur" (Enbiya, 23) diyerek cevap vermiştir.

Biz burada bu kısa işaretlerle yetindik, çünkü bu hususdaki geniş inceleme, bu tefsir kitabının tamamına serpiştirilmiştir. Bu sanatın peygamber ve nebîlerin metodu olduğu sabit olunca, buna karşı çıkanların ya kâfir ya da cahil olduklarını anlamış olduk.

Kelâm İlmini Öğrenmenin Gerekli Olması

İkinci makam: Kelâm ilmini tahsil etmenin vacib olduğunu beyan hususundadır. Buna akli ve nakli deliller delalet etmektedir.

Aklî delile gelince, bu şöyledir: Bazı kimseleri taklit etmek, geriye kalanları taklit etmekten daha evla değildir. Bu da ya herkesi taklit etmenin caiz olması demektir ki, bu bizi kâfirleri de taklit etmeye zorlar. Ya da ötekini değil de berikini taklit etmenin zorunlu olması demektir ki, bu da kişiyi, ötekini değil de berikini niçin taklit ettiğini söylemeksizin, bazısını değil de diğer bazılarını taklit etmekle mükellef olmaya mecbur kılar. Ya da, taklidin asla caiz olmamasıdır ki, istenilen şey de budur. Taklit etmek geçersiz olunca geriye, istidlâl yolundan başka bir şey kalmaz.

Naklî delile gelince, buna ayet ve haberler delalet etmektedir.

Âyetten olan deliller:

a) Cenâb-ı Hakk'ın

"Hikmet ve güzel öğüt ile Rabb'inin yoluna davet et! Ve onlarla, en güzel bir yolla mücadele et" (Nahl, 125) sözüdür. Şüphe yok ki, Cenâb-ı Hakk'ın ayette geçen "hikmet"ten muradı, aklî delil ve hüccetlerdir. Buna göre Allah'a aklî delil ve hüccetlerle davet etmek, emrolunan bir iş olmuş olur. Cenâb-ı Hakk'ın: وَجَادِلْهُم بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ buyurduğundan murat, dinin fürû'u hususunda mücadele etmek değildir. Çünkü Hz.Peygamber'in peygamberliğini inkâr eden kimse ile, dinin fürûu hususunda konuşmada hiçbir fayda yoktur. Peygamber'in nübüvetini kabul eden kimse, O'na muhalefet etmez. Böylece bu mücadelenin tevhid ve nübüvvet hususunda olduğunu anlamış olduk. Bu sebeple de, bu hususta mücadele, emredilmiş bu husus olur. Sonra biz, Cenâb-ı Hakk'ın:

"Bana uyunuz ki, Allah sizi sevsin" (A.İmran, 31).

"Andolsun ki sizin için Allah'ın Resulünde güzel bir örnek vardır" (Ahzâb, 21) ayetlerinden ötürü, Hz.Peygambere uymakla emredilmişiz. Bu sebeple bizim, böylesi bir cidal ile emrolunmuş olmamız gerekir.

b) Cenâb-ı Hakk'ın,

"İnsanlardan, Allah hakkında ilimsiz olarak mücadele edenler vardır" (Hacc, 3) ayeti, Allah hakkında, ilim sahibi olmaksızın mücadele edenleri bir kınamadır. Bu ise, ilim ile mücehhez olarak mücadele etmenin kınanmış değil, aksine övülmüş olmasını gerektirir. Yine Cenâb-ı Hak, Hz.Nûh'tan

"Ey Nûh, bizimle gerçekten mücadele ettin, mücadelende de çok ileri gittin" (Hûd, 32) sözüyle bu mücadeleyi nakletmiştir.

c) Allahu Teâlâ tefekkürü emrederek şöyle buyurmuştur:

"Kur'an-ı iyiden iyiye düşünmezler mi?"(Muhammed, 24),

"Deveye bakmazlar mı, nasıl yaratılmış?" (Gâşiye, 17),

"Biz onlara hem dünya ufuklarında hem de kendi öz varlıklarında ayetlerimizi göstereceğiz"(Fussilet, 53),

"Görmüyorlar mı ki Biz, yeryüzüne gelip, onu etrafından eksiltiyoruz." (Enbiya, 44),

"Göklerde ve yerde ne var, bir bakınız" de!" (Yûnus, 101) ve

"Göklerin ve yerin hükümranlığına bakmadılar mı?" (A'raf, 185).

d) Cenab-ı Hak, övgü sadedinde tefekkürü zikrederek şöyle buyurmuştur: إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ

"Bunda; akıl sahibleri için ayetler (deliller) vardır."

"Bunda, basiret sahibleri için ibret vardır"(Nur, 44);

Bunda, akıl sahibleri için ayetler (deliller) vardır" (Taha, 54). Yine tefekkürden yüz çevirenleri zemmederek,

"Göklerde ve yerde nice ayetler (deliller) vardır ki (insanlar) bunlardan yüzçevirerek geçip giderler."(Yusûf, 105);

"Onların kalbleri var ama, onunla anlamazlar" (A'raf, 179) buyurmuştur.

e) Cenâb-ı Hak taklidi zemmetmiş ve kâfirlerden naklen:

"Biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk. Biz de hakikaten onların izine uyanlarız." (Zuhruf, 23),

"Aksine biz, ancak babalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız" (Lokman, 21);

"Aksine biz babalarımızı böyle yaparken gördük."(Şu'ara, 74) ve

"Hakikaten, eğer sebat göstermeseydik, bizi az kaldı, tanrılarımızdan saptıracaktı o"(Furkan, 42) diye haber vermiştir.

Hz.İbrahim (a.s.)'in babasından da

"Andolsun ki vazgeçmezsen seni taşlarım. Uzun bir müddet benden ayrıl git"(Meryem, 47) sözünü nakletmiştir. Bütün bunlar, düşünmenin, delil getirmenin, tefekkürün ve taklidi yermenin gerektiğine delildir. Tefekkür ve istidlale davet eden kimse, Kur'an'ın ve peygamberlerin dinine uymuş olur. Taklide davet eden de Kur'an'ın aksine gidip yolunu tutmuş olur.

Hadisten olan delillere gelince, bu hususta çok hadis vardır. Biz bunlardan birkaçını zikredelim:

a) Zührî, Sa'id b.el-Müseyyeb'ten, o da Ebu Hureyre (r.a.)'den şöyle dediğini rivayet etmiştir. Fizâre oğullarından birisi Hz.Peygamber (s.a.s.)'e gelerek "Hanımım siyah bir çocuk doğurdu" dedi. Bunun üzerine Hz.Peygamber (s.a.s.): *"Senin develerin var mı?* dedi. O, "Evet" deyince, Hz.Peygamber (s.a.s.) *"Onlar ne renktir?"* dedi. Adam, kızıl cevabını verdi. Hz. Peygamber (s.a.s.) *"Gri olanları var mı?"* diye sordu. Adam "Evet" dedi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.s.): *"Bunun sebebi ne?"* deyince, adam, "Belki onlar soya çekmiştir?" dedi. Peygamberimiz (s.a.s.)'da: *"Belki o çocuk da soya çekmiştir."* dedi.[8] Bu, delille susturmak ve kıyasa sarılmaktır.

b) Ebu Hureyre (r.a.)'den rivayet edildiğine göre Hz.Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

"Cenab-ı Allah şöyle buyurmaktadır: Beni yalanlamaya hakkı olmadığı halde, insanoğlu beni yalanladı. Beni kınamaya hakkı olmadığı halde, insanoğlu beni kınadı. Onun beni yalanlaması "Allah beni, yarattığı gibi, yeniden diriltemeyecektir" demesidir. Halbuki, onu başta yaratmak, yeniden diriltmekten bana daha kolay değildir. Onun beni kınaması, "Allah çocuk edindi" demesidir. Halbuki ben, tek ve Samed olan Allahım. Ben doğmadım, doğurulmadım ve bana denk hiç kimse yoktur..."[9]

O halde bak Cenâb-ı Hakk, birinci mertebede kudreti ile ilk defa yaratmaya ve ölümden sonra diriltmeye kadir olmaya; ikinci mertebede bir oluşu ile, cisim olmayı, babalığı ve evlat olmayı nefyetmeye delil getirmiştir.

c) Ubâde b Sâmit (r.a.) Hz.Peygamber (s.a.s.)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"Kim Allah'a kavuşmayı severse, Allah'da ona kavuşmayı sever. Kim Allah ile karşılaşmayı hoş görmezse, Allahda onunla karşılaşmaktan hoşlanmaz." Bunun üzerine Hz.Âişe "Ey Allah'ın Peygamberi, biz ölmekten hoşlanmıyoruz. Bu, Allah ile karşılaşmaktan hoşlanmamak mıdır?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.) de

"Hayır. Fakat mü'min Allah'a kavuşmayı sever, Cenab-ı Allah da mümine kavuşmayı sever. Kâfir Allah'a kavuşmaktan hoşlanmaz, Cenab-ı Allah da kâfire kavuşmaktan hoşlanmaz" buyurmuştur."[10] Bütün bunlar, deliller üzerinde tefekkür edip kafa yormanın emredilmiş olduğunu gösterir.

---

8) Buharî, Talak, 26 (6/178)

9) Buharî, Tefsir, İhlâs Sûresi Bölümü 112 (6/95)

10) Buharî, Rikak, 40 (7/191); Müslim, Zikr, 14,15 (4/2065).

Bu Konuda Muarızların İddiaları

Hasımımızın ileri sürdüğü birtakım iddialar vardır. Şöyle ki:
1) İstidlâl ilim ifade etmez.
2) İlim ifade eden istidlâle kulun gücü yetmez,
3) İstidlâle teşebbüs etmek caiz değildir.
4) Hz.Peygamber bunu emretmemiştir, ve
5) İstidlâlde bulunmak bidattir.

Tefekkür Kesin Bilgiye Götürmez

Birinci iddia: Hasmımız buna, bazı şeyleri delil getirmiştir.:

a) Biz tefekkür ettiğimizde ve bu tefekkürümüzün akabinde bir inanç meydana geldiğinde, ister zaruri isterse nazarî olsun, bunun bir ilim olduğunu biliriz. Bu ilmin zarurî olması yanlıştır, çünkü insan itikadı hususunda bu itikadının ilim olduğunu ve birin ikinin yarısı, güneşin aydınlatıcı, ateşin de yakıcı olduğuna inancı hususunda düşünürse, birinciyi ikincisinden daha zayıf görür. Bu da, birinciye zayıflığın arız olduğuna delâlet eder. İkincisi de, yani bu ilmin nazari olması da yanlıştır. Çünkü bu ikinci fikir hususundaki söz, evvelki söz gibidir. Bu sebeple teselsül gerekir. Ki teselsül de imkansızdır.

b) İnsanlardan tefekkürde bulunup, içtihad eden ve bu tefekkürünün neticesinde kendilerinde bir inanç meydana gelen, bu inancın bir ilim olduğuna katî olarak hüküm verip de, hem onun hem de başkaları için bunun bir ilim değil de bir cehalet olduğu ortaya çıkan; böylece de, o ilk inançlarından vazgecip onu terkeden alimler gördük. Bu durumu önce müşahede ettiğimizde, ikinci olarak meydana gelen inancın da böyle olması caizdir. Bu metodla, tefekkür ve istidlâlden elde edilen herhangi bir inancın sıhhatine kesinlikle hükmetmek mümkün değildir.

c) Netice eğer biliniyorsa, onu elde etmeye çalışmak muhaldir. Çünkü, hasılı tahsil imkansızdır. Eğer netice bilinmiyorsa, zihin ondan habersiz demektir. Habersiz olunan şeyi talep etmeye yönelmek ise, imkansızdır.

d) İstidlâlin ilim ifade ettiğini bilmek, ya zaruri, ya da nazari olur; eğer zaruri olursa, aklı olan herkesin bu ilimde müşterek olması gerekir, halbuki durum böyle değildir. Eğer nazari olursa, birşeyin cinsini o şeyin fertlerinden bir fertle isbat etmek gerekir ki, bu da muhaldir. Çünkü mahiyet hakkında olan münakaşa, o fert için de var demektir. Bu sebeple bir şeyi kendi nefsiyle isbat etmek lazım gelir ki, bu da imkansızdır. Çünkü isbata vesile olan şeyin, daha önce bilinmiş olması gerekir. Bir şeyin netice olması, o şeyin daha önce

malum olmamasını gerektirir. Bu sebeple hem nefyin, hem de isbatın birlikte bulunması gerekir ki, bu da imkansızdır.

e) Tek bir mukaddime (öncül), bir netice vermez; tam aksine, netice veren iki mukaddimenin tamamıdır. Ancak zihinde, aynı anda iki mukaddimeyi birden hazır tutmak muhaldir. Çünkü biz kendimizi sınadığımızda, ne vakit zihnimizi bilinen herhangi bir şeye doğru yöneltirsek o aynı vakitte zihnimizi başka bir maluma doğru tevcih etmenin imkansız olduğunu görürüz. Çoğu kez alimlerimizden bazıları, genel olarak istidlalin ilim ifade ettiğini kabul etmişlerdir. Ne var ki bunlar, ilahi meselelerde istidlalin bir ilim ifade etmediğini söyler ve bu görüşlerini açıklama ile ortaya koyarlar.

1) İlahın hakikatı tasavvur edilemez. Hakikat tasavvur edilemediği zaman da, ne zâtın kendisini ne de O'nun sıfatlarından bir sıfatın varlığını tasdik etmek mümkün olmaz. Tasavvur edilemez oluşun izahı şudur: Beşer tarafından bilinen, Vâcibu'l-vücudun (Allah) mekandan ve her cihetten münezzeh ve O'nun ilim ve kudret sıfatıyla muttasıf olmasıdır. Vücûb ve tenzih, selbî bir kayıttır. Cenâb-ı Hakk'ın hakikatı, bu selbin (nefyetmenin) kendisi değildir. Bu sebeple, bu selb'i bilmek, Allah'ın hakikatini bilmek değildir. Cenâb-ı Hakk'ın ilim ve kudret sıfatıyla nitelenmiş olması zatının bu sıfatlara mensubiyyetinden ibarettir. O'nun zâtı bu mensûbiyyetin kendisi değildir, bu sebeble bu mensubiyeti bilmek, O'nun zâtını bilmek değildir.

Tasdikin mümkün olmamasının izahı şudur: Tasdik tasavvura dayanır. Tasavvur olmadığı zaman, tasdik imkansız olur. Şöyle denilemez: "Cenab-ı Hakk'ın zâtı, her ne kadar kendisine mahsûs hakikat itibariyle tasavvur olunamazsa da, o zât kendi levâzımı (zâtından ayrılmaz vasıflar) itibariyle tasavvur olunabilir..." Demek istiyorum ki, biz Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine vücubun, tenzihin ve ebediliğin gerekli olduğu herhangi bir şey olduğunu biliyoruz. İşte bu sebeple, bu tasavvura göre hüküm verilir. Biz deriz ki, bu bilinen şeyler, ya Allah'ın zatının bizzat kendisidir, ki bu imkansızdır; veya bunlar Allah'ın zatından hariç şeylerdir, denilebilir. Cenâb-ı Hakk'ın zatını bilemediğimiz zaman, O'nun zatının bu sıfatlarla muttasıf olduğunu bilmemiz mümkün değildir.

Eğer, bu sıfatların Allah'ın zatına isnad edilmesinin şartı olan tasavvur, diğer sıfatlar itibariyle de bir tasavvur olursa, bu durumda bu hususta söylenecek söz, ilk hususta söylenen sözün aynısıdır. Bu sebeple de teselsül gerekir ki, bu da imkansızdır.

2) Bize göre, eşyanın en belirgin olanı, kendisine بي ben sözümüzle işaret ettiğimiz, zâtımız ve hakikatimizdir. Sonra insanlar بي sözüyle kendisine işaret edilen mahiyyet hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bir kısmı, bunun

şu bünye olduğunu, bir kısmı onun mizâç olduğunu, bazıları bu bünyeye dahil olan bazı unsurlar olduğunu, bir kısmı da onun, bu bedenin ne dahilinde ne de haricinde olan bir şey olduğunu söylemişlerdir. Varlıkların en belirgin olanında durum böyle olunca, biz ve bizim niteliklerimizle hiçbir münasebeti olmayan en uzak şeyler hakkındaki kanaatin ne olur?

İlim İfade Eden İstidlâl Kudretimiz Dahilinde Değildir

İkinci iddia: Bu ilim ifade eden istidlâl, bizim kudretimiz dahilinde değildir, görüşüdür. Şüphesiz onlar, bu hususa birçok bakımdan delil getirmişlerdir.

a) Tasavvurâtı elde etmek, bizim gücümüz dışındadır. Bu sebeple bedihi tasdikat da, bizim gücümüz dahilinde değildir. Binaenaleyh, tasdikâtın tamamı, bizim kudretimiz dahilinde değildir. Biz, tasavvurât bizim kudretimizde değildir dedik, çünkü onu elde etmek isteyen, eğer o tasavvurâtı biliyorsa onu talep etmesi imkansız olur. Zira, hasılı tahsil etmek muhaldir. Eğer "onu bilmiyorsa, onu talep etmesi imkansız olur, çünkü bir şeyden habersiz olan, onu talep edemez. Eğer, onun bir yönden malum, bir yönden de meçhûl olması niçin caiz olmasın?" denilirse, deriz ki, malum olduğu söylenen yön, ma'lum olmadığı söylenen yönden başkadır; aksi halde, ayni şeye hem nefyin hem de isbatın verilmiş olması gerekir ki, bu imkansızdır. Bu durumda deriz ki, hasılı tahsil etmek muhal olduğu için, malum olan şeyi istemek imkânsız olur. Malum olmayan şeyin istenmesi de muhaldir. Çünkü kendisinden habersiz olunan şey, istenemez.

Biz, tasavvuratın kesbî olmadığı zaman, bedihi tasdikatın da kesbî olmasının imkansız olduğunu söylemiştik. Bu böyledir, çünkü bedihi hükümlerden zihinde "mevdû" (hakkında hüküm verilen) ve "mahmûl" (kendisiyle hüküm verilen)'ün iki tarafı bulunduğunda, ya bunların zihinde sırf hazır bulunmalarından zihnin, menfî veya müsbet olarak bunlardan birini diğerine kesin olarak isnâd etmesi gerekir veya gerekmez. Eğer gerekmezse, hüküm bedihî (apaçık) olmaz; tam aksine şüpheli olur. Eğer gerekirse, tasdikin bu iki tasavvur buluduğunda meydana gelmesi vacib olur; bulunmadığı zamansa, meydana gelmesi imkansız olur.

Nefy ve isbât bakımından kudretimiz dahilinde olmamakla beraber, nefy ve isbat bakımından deverânı vacib olan şeyin de, böyle olması gerekir. Bu sebeple, bedihî tasdikatında kesbî olmadığı sabit olmuştur. Biz, tasdikat kesbî olmadığı zaman tasdikata dair hiçbir şeyin kesbî olmadığı zaman tasdikata dair hiçbir şeyin kesbî olmadığını söyledik. Zira bedihî olmayan tasdikin

mutlaka nazarî olması gerekir. Bu sebeple bedihî tasdikat zihinde hazır olduğu zaman, ya gerekliliği vacib olur veya olmaz. Bu tasdikatın gerekliliği vacib olmazsa mukkaddimelerin doğru olmasından, neticenin doğru olması gerekmez. Böylece de bu, yakînî bir istidlâl değil de, tam aksine zannî veya taklidî bir itikâd olur. Tasdikatın gerekliliği vacib olursa, bu durumda bu nazarî görüşlerin, nefy ve isbat bakımından, zaruri kaziyyelerle beraber devesânî vacib olur. Bu sebeple, bu nazari görüşlerden herhangi bir şeyin, asla kulun kudreti dahilinde olmaması gerekir.

b) İnsan eğer elde edeceği şeyi başkasından ayırması mümkün ise ancak bir şeyi meydana getirebilir.

İlim, cehaletten ancak bilinmeyene değil de bilinene mutabık olmasıyla ayrılır. İnsan, bunu ancak malumu nasıl biliyorsa öyle olduğunu bildiğinde, anlar. İşte, bu durumda insan için, bu şeyin bilgisini meydana getirmek, sadece o şeyi bildiği zaman mümkün olur. Ne var ki bu, hasılı tahsil etmek imkansız olduğundan dolayı, imkansızdır. Bu sebeple kulun ilmi meydana getirmeye ve onu taleb etmeye gücünün yetmemesi gerekir.

c) Tefekkürü icab ettiren şey, ya aklî zaruret, ya istidlal veya nakildir. Birincisi batıldır, çünkü zaruri olanda akıl şart koşulmamıştır; halbuki, tefekkür ve istidlâlin vücubu böyle değildir. Bilakis akıl sahibi birçok kimse tefekkür ve istidlâli hoş karşılamayarak, bunun çoğu kez şahibini bilgisizliğe götürdüğünü söylemişlerdir; bu sebeple bunlardan kaçınmak vacibtir, derler. İkincisi de batıldır, çünkü istidlâlin vacib olduğunu bilmek nazari olduğu zaman, bu durumda istidlalden önce istidlalin farz olduğunu bilmek mümkün olmaz. Bu sebeple, bunu teklif etmek, "teklif-i mâlâ yutâk" olur. İnsanın tefekkürden sonra istidlâl etmesi ise mümkün değildir, çünkü bunda bir fayda yoktur. Üçüncüsü de yanlıştır, çünkü İstidlâlden önce istidlâlin vacib olduğunu bilmek imkânı yoktur. İstidlâlden sonra da fayda olmadığı için de, vâcip kılınması mümkün değildir. Bu üç kısım da geçersiz olunca, o zaman vacib olmadığı anlaşılmış olur.

İstidlâlin Emredilmesi Mâkul Değildir

Üçüncü İddia: İstidlal'in ilim ifade etmesi ve kulun kudreti dahilinde olması halinde bile, Allahu Teâlâ'nın bunu mükellefe emretmesi hoş değildir. Bunun izahı birkaç yönderdir.

a) Çoğunlukla istidlâl, onu yapanı cehâlete götürür. Binaenaleyh istidlâle teşebbüs eden kimse, ekseriya kendisini cehâlete götüren bir işe teşebbüs etmiş demektir. Durumu böyle olan birşey çirkindir. Öyleyse tefekkürde bulunmak da çirkindir. Cenb-ı Allah ise çirkin olanı emretmez.

b) İçimizden herhangi bir kimsenin eksikliğine, aklının zayıflığına ve kendisine arız olan birbiriyle çelişen birçok şüphelere rağmen, hak ile batılın arasını ayırma hususunda aklına güvenmesi caiz değildir. Biz, mezheb sahiblerinden herbirinin, hakkın kendisinden yana, batılın ise hasmı tarafında olduğunu iddia ettiklerini, sonra da taassubu, cidali (mücadeleyi) terkedip, insafa geldiklerinde söyledikleri sözleri birbiriyle çelişir bulduklarını gördük. Bu durum ise, aklın bu hakikatleri idrakten aciz olduğuna delalet eder.

c) Şayet dinin dayanağı, delillerin hakikatleri hususunda istidlalde bulunmaya dayansaydı, insanın bir saat bile iman üzere kalamaması gerekirdi. Çünkü, istidlâlde bulunan kimsenin aklına, dinin delilinin mukaddimelerinden herhangi biri hakkında bir soru geldiğinde, bu kimse sorusu sebebiyle, mukaddime hakkında şüpheye düşmüş olur. Dinin mukaddimelerinden bir kısmında şüphe edildiğinde de netice zanni olur. Çünkü zannın elde ettiği bilgi yakin ifade etmez. Bu sebeble de, aklına gelebilecek, hertürlü soru ve konudan dolayı insanın, her saat dininden çıkması gerekir.

d) İnsanların dillerinde şu husus iyice şöhret bulmuştur: Kim, kimya yoluyla bir mal elde etmek isterse iflas eder. Kim de kelam ilmi vasıtasıyla dinini öğrenmek isterse zındık olur. Bu, istidlâl hususunda, kapı açmanın caiz olmadığına delalet eder.

Müslümanlık İstidlâle Bağlı Değildir

Dördüncü İddia: Biz, istidlâlin, bizzat çirkin olmadığını kabul etsek bile, Allah ve Resûlünün, onu emretmediğine dair delil getirebiliriz. Bunu gösteren husus şudur: Bu neticelerin delillerini bilmek, ya öğrenme ve istifade etmeden müstağni olan zaruri bir ilim olur, ya da böyle olmayıp, aksine elde edilmeleri için, düşünceye, tefekküre ve istifadeye ihtiyaç duyulur.

Birincisi yanlıştır. Aksi halde, bunu elde emek bütün insanlara gerekirdi ki bu ise işi yokuşa sürmedir. Sonra biz, bu ilim hususunda, insanların en zekisini tecrübe ediyor ve görüyoruz ki birçok üstad ve eserlerden istifade etmesine rağmen, uzun yıllar boyunca bile onun bu ilmi elde etmesi mümkün olmuyor.

İkinci ihtimal olursa, insanın bu ilmi elde etmesi, ancak yoğun çalışmalar ve birçok araştırmalardan sonra vacib olur

Şayet din, istidlâl üzerine bina edilmiş olaydı, Hz.Peygamber (s.a.s.)'in bir adamın müslümanlığının doğruluğuna, anak ona bu meseleleri sorduktan ve derinliğine bu delilleri bilip bilmediği imtihan etmesinden sonra

hükmetmesi gerekirdi. Şayet Peygamber (s.a.s.), bunu yapsaydı, herkesce bilinirdi. Böyle bir bilgi ise yaygın değildir. Bilakis, O'ndan tevatürle nakledilen meşhur durum şudur: O (s.a.s.), bu istidlal şekillerinden herhangi birinin hatırına gelmediğini kesinlikle bildiği kimsenin de müslüman olduğuna hükmetmişti.

Böylece anlamış oluyoruz ki dinin geçerli olması için istidlâl nazar-ı itibara alınmaz.

Eğer "Delillerin asıllarını bilmek, bir çok akıl sahibi için mümkündür. Tedkîk edilmesi gereken husus, suallere cevab verip şüpheleri savuşturmadır. Bu ise, dinin aslının sıhhati hususunda muteber değildir" denilirse, deriz ki "Bu iddia zayıftır." Çünkü delil, asla ne bir ziyade ne bir noksanlık kabul etmez. Bu böyledir. Çünkü, delil on mukaddime üzerine bina edilmişse, sen bir düşün; eğer kişi bu mukaddimelerin sıhhatine kesin olarak hükmetmişse o, üzerine bir ziyade yapılması mümkün olmayan bir bilgi ile bu delili bilmiştir. Çünkü bu on mukaddimeye yapılacak olan ilave, bu delilin ortaya konmasında nazar-ı itibara alınırsa, bizim "Bu delil on mukaddimeden meydana geliyor" sözümüz yanlış olur. Eğer o ilave nazar-ı dikkate alınmaz ise, bu delili bilmek,ona ilave edilen bir ziyade ile elde edilen bir bilgi olmaz, aksine ziyadeden ayrı bir ilim olmuş olur. Bu sebeble delilin bir ziyade ve noksanlık kabul etmediği ortaya çıkmış olur. Çünkü, şayet bu on mukaddimeden dokuzu yakînî olup, onuncusu da zannî olsaydı, neticenin yakını yani kesin olması imkansız olurdu. Zira, zanniye dayananın, zannî olması evladır. Böylece delilin bir noksanlık ve ziyade kabul etmediği ortaya çıkmış olur ve "noksanlık ve ziyadelik kabul eder" diyenlerin görüşünün yanlışlığı ile de bu sorunun yanlış olduğu ortaya çıkar.

Bunun bir misali de şudur: Bir adam, hava açık ve berrak iken, birden yağmur, gök gürültüsü ve şimşeğin meydana geldiğini görse "Sübhânallâh" der. Biri çıkıp da: "Bu kimsenin "Sübhanallah" demesi onun Allah'ı onun Allah'ı delil bildiğine delalet eder" derse bu değerlendirmesi bâtıldır. Çünkü o kimse, ile ortaya çıkan bu şeyin bir delile istinaden mutlaka bir yapıcısı olduğunu bildiğinde; sonra yine delil ile bu müessirin Allah'dan başkasının olmasının imkansızlığını bildiğinde ancak Allah'ı delil bilmiş olur. Bu ikinci mukaddime, ancak, o kişi delil ile bu meydana gelişin burçlara, yıldızlara, tabiata ve zorunlu bir sebebe isnad edilmesinin imkansız olduğunu bildiğinde doğru olur. Çünkü o, şayet delil ile bunun yanlışlığını bilmez ise, delilsiz olarak ikinci mukaddimeye inanmış olurdu. Böylece de bu mukaddime taklide dayanmış olurdu. Ona dayandırılmış olan da yakini değil, taklidi olmuş olurdu. Böylece ey hasımlarımız, sizin dediklerinizin yanlış olduğu ortaya çıkmış olur.

Kelâm İlmi İle Meşgul Olmak Bid'attir

Beşinci İddia: Bizim, "Kelam ilmiyle iştigal etmek bidattir" dememizdir. Bunun delili, Kur'an, hadis, icma, selef-i salihinin görüşü ve hükümdür. Kur'an'dan olan delile gelince, bu Cenâb-ı Hakk'ın

مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ

"Bunu sana ancak bir mücadele maksadıyla getirdiler. Daha doğrusu onlar çok cedelci bir kavimdirler" (Zuhruf, 58)ayetidir. Allah Teâla burada cedeli (tartışmayı) yermiştir. Yine Hak Teala şöyle buyurmuştur:

"Bizim ayetlerimiz hususunda boş sözlere dalmış olanları gördüğün zaman, onlar başka bir mevzuya geçinceye kadar onlardan yüz çevir" (En'am, 68).Cenab-ı Allah burada, Allah'ın ayetleri hususunda boş sözlere daldıkları zaman, müşriklerden yüz çevirmeyi emretmiştir.

Hadisten olan delillere gelince, bunlar şunlardır: تَفَكَّرُوا فِي الْخَلْقِ وَلَا تَفَكَّرُوا فِي الْخَالِقِ *"Mahlukat hakkında tefekkür ediniz, fakat yaratıcının zatı hakkında tefekkür etmeyiniz."* عَلَيْكُمْ بِدِينِ الْعَجَائِزِ *"İhtiyar kadınların (saf ve sağlam) dinlerine sarılın".* (11) إِذَا ذُكِرَ الْقَدَرُ فَأَمْسِكُوا *"Kaderden bahsedildiği zaman, dilinizi tutunuz."* (12)

İcma'dan delile gelince, bu da şudur: Kelam sahabenin bahsetmediği bir ilimdir. Bu sebeble, onun bid'at ve haram olması gerekir. Sahabenin bu hususta konuşmamış olmaları aşikârdır. Çünkü, onların hiçbirisinden bu gibi konularda, istidlâle girişmiş olduğu nakledilmemiştir. Bilakis onlar, bu konularda konuşmaya dalan kimseleri yadırgayan insanların en katıları idiler. Bu sabit olunca, kelâm ilminin bid'at olduğu da ortaya çıkmış olur. Her bid'at ise ittifakla haramdır.

Selef-i Salihinin sözünden olan delile gelince; Malik b.Enes şöyle demiştir: "Bit'atlerden kaçının." Kendisine, "Ey Ebâ Abdillah, bid'atler nelerdir?" denildiğinde, "Bid'at ehli olan kimseler, Allah'ın isimleri, sıfatları ve kelâmı hususunda konuşan, sahabe ve tâbiînin sustuğu konularda susmayan kimselerdir" cevabını vermiştir.

Sufyan b.Uyeyne'ye kelam ilmi hakkında sorulduğunda, o, "Sünnete uy, bid'ati bırak" demiştir.

---

11) Hadis hakkında bkz. Keşfu'l-hafa, II, 70-71

12) Câmiu's-sağir, I, 26.

Allah kendisinden razı olsun, İmam Şafii ise "Kulun, şirk hariç, her türlü günaha bulaşması, kelam ilminden herhangi birşeyle Allah'ın huzuruna çıkmasından daha hayırlıdır" demiş ve sözüne şöyle devam etmiştir: "Bir adam, kendi ilim kitablarını bir başkasına vasiyyet etse ve bunlar içinde de kelam kitabları bulunsa, bu kelami kitablar vasiyyete dahil değildir." Hükümden olan delile gelince, bu şudur: Şayet bir adam ulemaya vasiyyette bulunsa, kelamcılar bu "ulema" lafzına dahil değildirler.

En iyi Allah bilir. İşte bu tefekkür ve istidlâli tenkit edenlerin bütün iddiaları bunlardan ibarettir.

Müfessir Râzî (r.a.)'nin İddialara Karşı Cevapları

Bütün bu hususlara cevabımız şöyledir: İstidlalin ilim ifade etmeyeceği hususunda, onların tutundukları şüphe fasittir. Çünkü onların ifade ettikleri şüpheler, zaruri değil nazaridir. Zira onlar, istidlâl çeşitlerinin bir kısmından ötürü, bütün çeşitleri iptâl etmişlerdir ki bu bir tenakuzdur. "İstidlâl etmek bizim kudretimiz dahilinde değildir" şeklindeki görüşleri hususunda ileri sürdükleri şüpheler de fasittir. Çünkü onlar, bu şüpheleri çıkarıp ortaya koyma hususunda ihtiyar sahibidirler. Bu ise, onların "İstidlal etmek, bizim kudret ve irademiz dışındadır" görüşlerini geçersiz kılar.

Onların, "İstidlâle dayanmak çirkindir" şeklindeki görüşlerine dair söyledikleri şüpheler de bir tezattır. Çünkü, buna göre getirdikleri bu şüpheleri ileri sürmelerinin de çirkin olması kendilerini ilzam eder (bağlar).

"Hz.Peygamber (s.a.s.), istidlali emretmemiştir " şeklindeki iddiaları da batıldır. Çünkü biz, peygamberlerin (s.a.s.) tamamının tefekkür ve istidlali emrettiklerini anlatmıştık.

Cenab-ı Hakk'ın *"Bunu sana ancak bir mücadele maksadıyla getirdiler"* (Zuhruf, 58) ayetine gelince, bununla, *"Onlarla, en güzel birşekilde mücadele et"* (Nahl, 125) ayet arasını birleştirmek için, önceki ayet batıl hususunda mücadele etmeye hamledilmiştir.

وَإِذَا رَأَيْتَ ٱلَّذِينَ يَخُوضُونَ فِىٓ ءَايَٰتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ

"Bizim ayetlerimiz hususunda boş sözlere dalmış olanları gördüğün zaman, onlardan yüz çevir" (En'am, 68) ayetine gelince bu hususta**ki cevab** şudur: Ayetteki "dalma"dan maksat, istidlal değildir, tam aksine boş sözlere dalmaktır.

Hz.Peygamber (s.a.s.)'in *"Mahlûkat hakkında tefekkür ediniz..."* hadisine gelince bu, mahlûklardan hareket edilerek Yaratıcı'yı tanımaya yol bulunsun diye emredilmiştir. Bu da istenen bir şeydir. *"İhtiyar kadınların (saf ve sağlam) dinlerine sarılın"* hadisinden maksad ancak, yukarıda da

söylediğimiz gibi, bütün işleri Cenab-ı Allah'a bırakmak ve herşeyde O'na güvenmektir. Peygamberimiz (s.a.s.)'in *"Kaderden bahsedildiği zaman dilinizi tutunuz"* hadisi ile bu görüşe istidlal etmek zayıftır. Çünkü kısmî olan yasak, umumi yasağı ifade etmez.

İcma'dan getirdikleri delil hakkında deriz ki: Eğer "sahabe, kelamcıların kullandıkları tabirleri kullanmamışlardır" manasını kastediyorsanız, bunu kabul ederiz. Ne var ki bundan kelam ilmini tenkid manası çıkmaz. Nitekim sahabe, fukâhâ'nın tabirlerini de kullanmamışlardır. Bundan, fıkıh hususunda bir ta'n manası çıkmaz. Eğer siz, onların, istidlâli Allah ve Resulünden öğrenmediklerini kastediyorsanız, ne kötü bir söz söylüyorsunuz!

Selef alimlerinin, kelâma karşı takındıkları sert tavra gelince bu, ehl-i bid'ata karşıdır. Vasiyyet mes'elesi de bu da birisi Allah'ın zatını, sıfatlarını, fiillerini, nebî ve peygamberlerini bilen birisine vasiyyette bulunduğunda, "Bu vasiyyete fakih dahil olmaz" şeklindeki hükümle tezat teşkil eder. Bir de vasiyyetler örfe dayanir. İşte bu söylediklerimiz, meseleyi tamamlar. En iyi Allah bilir.

Halk (Yaratma) Kavramı

İKİNCİ MESELE

İbadetin hakikatini, إِيَّاكَ نَعْبُدُ 'Yalnız sana kulluk ederiz" (Fatiha, 5) âyetinin tefsirini yaparken anlatmıştık. "Halk" kelimesine gelince Tehzîb sahibi el-Ezheri'nin İbnü'l Enbârî'den naklettiğine göre, bu "ölçüp biçmek ve düzeltmek" manasınadır. Alimler bu hususta âyet,şiir ve Arapçadan deliller getirmişlerdir. Âyetten delilleri şunlardır:

أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ *'Halikların en güzeli"* (Mü'minun, 14) yani ölçüp biçenlerin, takdir edenlerin en güzeli; وَتَخْلُقُونَ إِفْكًا *"Ve bir yalan düzüyorsunuz."* (Ankebut, 17) Yani ölçüp biçip bir yalan uydurmuyorsunuz ve وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ *"Hani çamurdan yaratıyordun."* (Maide, 110) yani düzeltip yapıyordun. Şiirden delil Züheyr'in şu sözüdür.

وَلَأَنْتَ تَفْرِى مَا خَلَقْتَ وَ بَعْضُ الْقَوْمِ يَخْلُقُ ثُمَّ لاَ يَفْرِى

"Yemin olsun ki sen, kafandan uydurduğun şeyleri iftira ediyorsun. Halbuki bazıları ise kafalarında birşey tasarlıyorlar ama başkasına iftira olarak söylemiyorlar." Bir başka şair de şöyle söylemiştir:

وَلاَ يَبْطُ بِأَذْىِ الْخَالِقِيْنَ وَلاَ أَيْدِى الْخَوَالِقِ إِلاَّ جَيِّدَ الأُدُمِ

"Deriyi ölçüp biçen kadın ve erkek işçilerin elinde ancak derinin güzeli gıcırdar."

Arapçadan getirilen delile gelince, Arap, nalının ölçüp biçip, mukayese

yaparak düzelttiğinde خلق النَّعل "Nalını düzeltti" denilir. Yine onlar, doğrulanmayan sözler için أحاديث الخلق "Uydurulmuş sözler" derler.

Cenâb-ı Hakk'ın إِنْ هَٰذَآ إِلَّا خُلُقُ ٱلْأَوَّلِينَ *"Bu evvelkilerin uydurmalarından başka birşey değildir"* (Şu'ara, 137) ayetindeki kelime de bu manadadır. "Halâk" kelimesi de, "hayırdan bir pay" manasınadır. "Bu bunun hakkıdır" manasına, birşeye layık olana da "halîk" denilir. Kaygan taşa الصَّخْرَةُ الْخَلْقَاءُ denilir. Çünkü kayganlıkta bir düzgünlük, sertlikte ise bir pürüz vardır. أَخْلَقَ الثَّوْبُ "Elbise eskidi" tabiri de bu köktendir. Çünkü, elbise yıprandığı zaman kaygan ve pürüzleri ve kabalıkları düzgünleşir. Böylece "Halk" kelimesinin takdir etmek (ölçüp biçmek) ve düzeltmekten ibaret olduğu meydana çıkar. Kadı Abdülcebbar da şöyle demiştir: "Halk," takdir manasına bir fiildir. Kelimenin lügavi manası bunun ancak Allah'dan olmasını gerektirir.

Buna karşılık Kur'ân-ı Kerim, فَتَبَارَكَ ٱللَّهُ أَحْسَنُ ٱلْخَٰلِقِينَ

"Yaratanların en güzeli olan Allah ne yücedir" (Mü'minun, 14)

وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ ٱلطِّينِ كَهَيْـَٔةِ ٱلطَّيْرِ *"Hani çamurdan, sen kuş gibi olan birşey yapıyordun"* (Maide, 110) ayetlerinde bunun aksini söylemiştir. Fakat Cenâb-ı Allah fiilleri, neticelerini ve faydalarını bilerek yaptığı için, O'nun fiili ancak böyledir. İşte bu sebeble de hâlik olarak isimlendirilmeye O layık olmuştur. Kadı Abdül Cebbar'ın hocası olan Ebu Abdullah el-Basî de şöyle demiştir: "Hâlik ismini Allah'a vermek muhaldir. Çünkü, ölçüp biçmek ve birşeyi düzenlemek, tefekkürde bulunmaktan, istidlâlden ve hesab yapmaktan ibarettir. Bu ise Cenab-ı Allah hakkında düşünülemez."

Ehl-i sünnet ve'l-cemaat alimlerinin çoğu ise şöyle demiştir: "Halketme, îcâd ve inşâdan (varetme ve meydana getirmeden) ibarettir." Onlar bu görüşlerine, müslümanların "Allah'dan başka hâlik yoktur" sözlerini delil getirmişlerdir. Eğer "halk" ölçüp biçme ve takdir etmeden ibaret olsaydı bu söz doğru olmazdı.

Allah Teâlâ'nın Varlığının Akli Delilleri

ÜÇÜNCÜ MESELE Bil ki Hak Teâla, kendisine ibadet edilmesini emretmiştir. O'na İbadet etmek ise, O'nun varlığını bilmeye bağlıdır. O'nun varlığını bilmek zaruri olmayıp,stidlale dayandığından, Allah Teâla, bu ayette varlığına delalet eden delilleri zikretmiştir.

Bil ki biz akli meseleleri konu alan kitaplarda, Allah Teâlâ'nın varlığını isbata giden yolun ya imkan, ya hudûs ya da her ikisi olduğunu açıkladık. Bunların hepsi ya cevherlerdedir ya da arazlardadır. O halde Cenab-ı Hakk'ın varlığına delalet eden yolları altıyı geçmez:

1) Zatların mümkin olduklarına istidlâl etmek... Cenâb-ı Hak buna: *"Allah müstağnidir, siz ise muhtaç varlıklarsınız"*(Muhammed, 38); Hz.İbrahim (a.s.)'den hikaye ederek, *"Alemlerin Rabbi hariç, onların hepsi benim düşmanımdır"*(Şu'ara, 77); *"Muhakkak ki nihâi varış Rabbinedir"*(Necm, 42), *"Allah de, sonra onları bırak"*(En'am, 91), *"Allah'a kaçınız"*(Zâriyat, 50) *"Haberiniz olsun ki kalbler ancak zikrullah ile huzura erer, mutmaîn olur"*(Ra'd, 28) ayetleri ile işaret etmektedir.

2) Sıfatların mümkin olduklarına istidlal etmek... Buna da:

"Allah, gökleri ve yeri yarattı"(En'am, 1),

"Allah, yeryüzünü sizin için bir döşek, gökyüzünü de bir bina yapandır"(Bakara, 22) ayetleri ile işaret edilmiştir. Bu son ayetin izahı yakında gelecektir.

3) Cisimlerin hadis olduklarına istidlâl etmek. Buna Hz.İbrahim (a.s.)'in şu sözüyle işaret edilmektedir:

لَآ أُحِبُّ ٱلْآفِلِينَ *"Ben batıp kaybolanları sevmem"*(En'am, 76).

4) Arazların hâdis olduklarına istidlal etmek. Bu yol insanların anlayışına en yakın olan yoldur. Bu iki şeye dayanır:

a) Enfüsî deliller,

b) Afâkî deliller.

Kelam kitabları çoğunlukla bu iki hususu ihtiva etmektedirler. Allah Teala ile bu ayette, bu her iki hususu da birlikte zikretmiştir.

Enfüsi delilleri şöyle açıklayabiliriz: Herkes zaruri olarak, kendisinin önce mevcud olmayıp sonradan var olduğunu, yokluktan sonra var olan herşeyin mutlaka bir yaratana ihtiyacı olduğunu, bu Yaratıcı'nın (varedicinin) ne kendisi, ne ebeveyni ne de diğer insanlar olmadığını bilir. Çünkü yaratılmışların böyle bir yapıyı meydana getirmekten aciz oldukları, zaruri olarak bilinen bir husustur. Bu varlıklardan başka olan bir Yaratıcı'nın olması lazımdır ki, "bu varlıkları o yaratmıştır" denilebilsin. Ancak, bir kimse burada şöyle diyebilir. Bu müessirin, mevsimlerin, burçların ve yıldızların karakterleri olması niye caiz olmasın? Böyle bir sual ihtimal dahilinde olduğu için Cenâb-ı Hak bunun peşinden, bu şeylerin bir Yaratıcı'ya ve ihdas edene muhtaç olduğu hususunu dile getirerek,

"Ki o Allah, yeryüzünü sizin için bir döşek, semâyı da bir binâ yaptı" (Bakara, 22) buyurmuştur.

Âfâkî delillerden murad da, işte budur. Bu delillerde, alemde meydana gelen gök gürlemesi, şimşek, rüzgar, bulut ve mevsimlerin değişmesi gibi, çeşitli haller ve değişiklikler de buna dahildir. Netice, semavi cisimlerle yeryüzü cisimlerinin, cisim olma hususunda müşterek olduklarını gösterir. Bunların bir kısmının miktar, şekil ve mekan bakımından bazı sıfatlarla tahsis edilmiş olmaları, ne onların cisim olmalarından, ne de isimlerin ayrılmaz sıfatlarından olan herhangi bir şeyden ötürü değildir. Aksi halde, hepsinin o sıfatlarda ortak olmaları gerekir; binaenaleyh bu ihtisasın ayrı bir işten ötürü olması gerekir. Bu iş, eğer bir cisimse, konu tekrar, bu müessiriyetin birçok cisim arasında bu cisme niçin tahsis edilmiş oluduğu meselesine döner. Eğer bu bir cisim değilse, bunun ya mûcib (zatı gereği yapan iradesiz) veya muhtar (hür irade sahibi) olması gerekir. Birinci ihtimal yanlıştır; aksi halde cisimlerin bazı sıfatlarla tahsis edilmesi, aksinin olması durumundan daha evlâ ve üstün değildir. Binâenaleyh, bunun mutlaka kâdir ve irade sahibi olması gerekir. Bu sebeple, bütün bu delillerle cisimlerin tamamının, cisim olmayan ve cisimlik niteliklerini taşımayan kâdir bir müessire muhtaç olduğu ortaya çıkar. Bu durumda Yaratıcı'nın varlığına arâz delilleriyle istidlâl etmenin, araz ve sıfatların mümkin olduğunu kabul ettikten sonra yeterli olacağı anlaşılmış olur.

Kur'an'da Delillerin Hususiyeti

Sen bunu iyice anladığında deriz ki, şüphesiz Cenâb-ı Hak bu çeşit delilleri, iki sebepten dolayı, bilhassa kitabının (Kur'an'ın) başında zikretmiştir.

Birincisi: Bu yol, insanların anlayışlarına en yakın ve akıllarına daha yatkın bir yol; Kur'an'da zikredilen delillerin de avam ve havastan herkesin kendilerinden istifâde edebilmeleri için fazla ince düşünmeyi gerektirmeyen ve hemen anlaşılır cinsten olması gerekince Cenâb-ı Hak, işte kitabının evvelinde bunu zikretmiştir.

İkincisi: Kur'anî delillerin maksadı, mücadele etmek değildir. Onların maksadı, kalblerde gerçek inançları meydana getirmektir. Bu konuda, bu tür deliller, diğer yöntemlerden daha güçlüdür. Zira bu tür deliller, Yaratıcı'nın varlığını bilmeyi ifade ettikleri gibi, O'nun bizlere olan nimetlerini de hatırlatırlar. Çünkü varolmak ve hayat sahibi olmak, Cenab-ı Hakk'ın bize verdiği en büyük nimetlerdendir. Nimetleri hatırlatmak sevgiyi, isyanı bırakmayı ve boyun eğmeyi gerektirir. İşte bu sebepten dolayı, delillerin bu türünün zikredilmesi, diğerlerinden daha üstün olmuştur.

Bu mevzûda selef-i salihinin çok hoş metodları vardır.

1) Zındıklardan birisinin, Cafer-i Sadık'ın yanında, Yaratıcı'yı inkâr ettiği, bunun üzerine de Cafer-i Sadık'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Gemiye bindin mi?" deyinceadam "evet" demiş. Cafer-i Sadık bunun üzerine, ona "Denizin korkunç hallerini gördün mü?" deyince, adam, evet diyerek, sözünü şöyle sürdürmüştür: "Birgün korkunç bir rüzgâr esti. Böylece gemiler parçalandı, denizciler boğuldu; ben ise, geminin tahtalarından birine tutundum. Sonra, bu tahtayı elimden kaçırdım. Birden kendimi dalgaların darbeleri arasında buldum. Derken, bu dalgalar beni sahile attı..." Bunun üzerine Cafer-i Sadık şöyle dedi: "Daha önce sen, gemiye ve gemicilere güveniyordun... Sonra, seni kurtaracak diye, bir tahta parçasına güvendin. Bütün bu şeyler elinden çıkınca, nefsini ölüme mi terkettin, yoksa hâla kurtulmayı ümit ediyor muydun?" Adam, "Tam aksine, kurtulacağımı ümit ediyordum" deyince, Cafer-i Sadık, "Bu ümidi kimden alıyordun?" dedi. Bunun üzerine adam sustu.Bunun üzerine Cafer-i Sadık, "O vakit kendisinden ümit aldığın zat, Yaratıcı'dır işte; seni boğulmaktan kurtaran da O'dur" deyince, adam O'nun vasıtasıyla müslüman oldu.

2) "Diyânâtu'l-Arab" (Arabların Dinî İnanışları) adlı kitapta şu anlatılmaktadır: Hz.Peygamber (s.a.s.), İmrân b.Husayn'a, ne kadar ilahın var? deyince, O, "on tane" dedi. Bunun üzerine Hz.Peygamber ona, "Başına büyük bir belâ geldiğinde onlardan hangisi senin kederini, sıkıntılarını ve bu büyük musibeti defetmektedir?" deyince, adam, "Allah" dedi. Hz.Peygamber, "O halde, senin Allah'dan başka hiçbir ilâhın yoktur" dedi.

3) Ebû Hanife (rahimehullah) dehrilere karşı, Allah'ın bir kılıcı idi. Dehriler onu öldürmek için fırsat kolluyorlardı. Bir gün o, mescidinde oturmaktaydı. Tam o sırada, kılıçlarını çekmiş olan bir gurup insan, ona hücum ederek, onu öldürmek istediler. Bunun üzerine Ebû Hanife onlara şöyle dedi: "Şu soruya cevap verin, sonra da dilediğinizi yapın!" Bunun üzerine onlar: "Haydi sor" dediler. Ebû Hanife şu soruyu sordu: "Ağzına kadar yüklerle dolu bir gemi gördüm ki denizin dalgaları arasında bu gemiyi, çarpışan dalgalar ve muhtelif yönlerden esen rüzgarlar idare ediyordu. Bu gemi, bu dalgalar arasında yöneten bir kaptan veya yönetmeyi üstlenmiş birisi olmadan, batmadan, dosdoğru gidiyordu" diyen adam hakkında ne dersiniz? Bunun olması, aklen mümkün müdür?" Bunun üzerine onlar, "hayır" dediler. Bu aklın kabul edeceği bir şey değildir." Buna karşılık "Allah'ım! aklen denizde onu idareyi ve hareket ettirmeyi üstlenmiş birisi olmadan, bir geminin doğru bir biçimde hareket etmesi bile aklen mümkün olmayınca bu dünyanın, çok çeşitli halleri, işleri ve genişliği ile beraber ayakta durması nasıl mümkün

olur?" dedi. Bunun üzerine, dehrîlerin hepsi ağladı ve, "Doğru söylüyorsun, haklısın" dediler. Kılıçlarını kınlarına sokarak, yaptıklarına pişman oldular.

4) Şafiî (r.a.)'ye "Yaratıcı'nın varlığı hakkındaki delil nedir?" diye sordular. Bunun üzerine o, şöyle dedi: "Dut ağacının yaprağının tadı, rengi, kokusu ve karakteri sizce birdir, değil mi?" Onlar: "Evet" dediler. Bunun üzerine Şafiî: "Onu ipek böceği yediği zaman, ibrişim; arı yediği zaman bal olur; koyun yediği zaman onun tersi olarak çıkar; ceylan yediği zaman da, onun özel kesesinde misk bağlar, misk haline gelir... Yedikleri şeyin karakteri bir olmakla beraber, bütün bu şeyleri böyle farklı farklı yapan kimdir?" Onlar Şafiî'nin bu sözünü güzel bularak, O'nun eliyle müslüman oldular. Bunlar, onyedi kişiydiler...

5) Bu mesele, bir kez, Ebu Hanife (r.a.)'ye de soruldu da, O da şu şekilde bir istidlalde bulundu: "Baba erkek çocuk ister, fakat kız olur. Veyahutta, aksi olur. Bu da, bir Yaratıcı'nın varlığına delalet eder."

6) Ahmed İbn Hanbel (r.a.) de, üzerinde bir gedik bulunmayan, dümdüz, dışı erimiş gümüş gibi içi de saf altın gibi olan; sonra duvarları yarılarak içinden, duyan ve gören bir canlı çıkan bir kaleyle istidlal ederek, bunun bir faili olması gerektiğini söylemiştir. Ahmed İbn Hanbel, kale ile yumurtayı; canlı ile de civcivi kastetmiştir.

7) Harun Reşid, İmam Malik'e bu hususu sorduğunda, O da, seslerin çeşitliliği, nağmelerin titreşim ve dillerin farklılığı ile istidlal etti.

8) Ebû Nuvâs'a da bu husus sorulunca, o şöyle dedi:

تَأَمَّلْ فِي نَبَاتِ الأَرْضِ وَانْظُرْ إِلَى آثَارِ مَا صَنَعَ المَلِيكُ
عُيُونٌ مِنْ لُجَيْنٍ شَاخِصَاتٌ وَأَزْهَارٌ كَمَا الذَّهَبُ السَّبِيكُ
عَلَى قُضُبِ الزَّبَرْجَدِ شَاهِدَاتٌ بِأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ لَهُ شَرِيكُ

"Yeryüzündeki bitkileri bir düşün ve Yüce Hükümdarın, Allah'ın yaptıklarının alametlerine iyice bak! Görürsün ki, fışkıran gümüş gibi gözeler ve zümrüt dallar üzerinde dökülmüş altın gibi olan çiçekler, Allah'ın hiçbir şerîki olmadığına şehâdet ederler!"

9) Bir bedeviye, Allah'ın varlığının delili sorulduğunda o, şöyle cevap verdi: "Devenin kığısı deveye, eşeğin tersi eşeğe, ayak izleri de, yürüyene delâlet eder. Burçları olan gökler, geçitlerle dolu yeryüzü, dalgalı denizler Kâdir, Alîm ve Halîm olan bir yaratıcıya delalet etmiyor mu?"

10) Bir doktora, "Rabbini neyle bildin?" denildiğinde, o şöyle cevap verdi: "İlaç olarak kullanılan sıvıyı kurutan,"İhlîlec"ağacı ve ağızda bulunan, besinleri yumuşatıcı tükrük salgılarıyla..."

Bir başkası da: "Arıyla onu tanırım; bir taraftan bal verirken, diğer

taraftan da insanı sokar اَلْعَسَلُ (bal) kelimesi, اَللَّسْعُ (sokmak, ısırmak) kelimesinin ters çevirilmiş şeklidir.

11) Cenâb-ı Hakk'ın

"Eğer onlara, kendilerini kimin yaratmış olduğunu sorarsan, sana muhakkak ki, Allah'tır!" diyecekler" (Zuhruf, 87) ve

"Azabımızı gördüklerinde, biz yalnız Allah'a iman ettik ve O'na ortak koştuğumuz şeyleri inkâr ettik dediler" (Mümin, 84) ayetlerinde, bedâhetin hükmüdür.

İbadetin Gerekçesi

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kâdi şöyle demiştir: Cenâb-ı Hakk'ın. اَلَّذِى خَلَقَكُمْ *"Ki O, sizi yarattı"* ifadesi, ibadete müstehak olmanın, ancak yaratma ile olacağını gösterir. Allah Teâlâ kullarını ibadetle mükellef tutunca, hangi şeyden ve neden dolayı ibadet etmenin gerekli olduğunu da açıklamıştır. Buna göre, eğer Cenab-ı Hakkın, وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ *"Sizden öncekileri de yaratan"*

âyetinde, onlardan öncekilerin Allah tarafından yaratılması onlara Allah'a ibadet etmenin vacib olmasını gerektirmediği halde, bunu zikretmenin ne gibi bir faydası vardır? denilirse, biz deriz ki, bunun cevabı iki şekildedir.

a) İş, gerçi senin dediğin gibidir. Ancak onların Cenâb-ı Hakk'ın kendilerini yarattığını bilmeleri, kendilerinden öncekileri de bilmeleri gibidir. Çünkü bunu bilmenin yolu tekdir.

b) Onlardan öncekiler, onların kökleri mesabesindedir. Köklerini yaratmak, fürûuna, dallarına nimet vermek yerine geçer. Sanki Cenâb-ı Hak, onlara olan büyük nimetini hatırlatarak, adeta şöyle demiştir: "Zannetme ki ben sana, ancak sen varolduğun zaman nimet verdim! Hayır, ben, senin köklerini ve atalarını yaratmış olduğum için, sen varolmadan binlerce sene önce de sana nimet vermiştim!"

Teraccî (umut) İfadesi Allah Hakkında Neye Delalet Eder?

BEŞİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakkın, لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ *"Umulur ki, takvâ sahibi olursunuz"* sözünde iki bahis söz konusudur.

Birinci bahis: لَعَلَّ kelimesi "teraccî" ve "işfâk" (ummak ve acımak) ifâde

eder. Meselâ sen, لَعَلَّ زَيْدًا يُكْرِمُنِي "Umarım ki, Zeyd bana ikrâm eder" dersin.

Cenâb-ı Hak da şöyle demiştir:

"Belki o, öğüt alır ya da korkar."(Taha, 44), ve *"Umulur ki kıyamet yakındır"*(Şûra, 17)

Yine, Cenâb-ı Hakk'ın, *"İman edenler ise, kıyametten korkarlar"*(Şûra, 18) ayetine bakmaz mısın? "Teraccî ve işfak" ancak netice bilinmediği zaman bulunur. Bu ise, Cenâb-ı Allah için imkansızdır. Bu sebeple, burada bir izah yapmak gerekir. Bu izah ise, birkaç yönden olur:

a) لَعَلَّ nin manası, Allah'a değil de, kullara yöneliktir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ (Tahâ, 44) sözünün manası şöyle olur: (Hz. Musa ve kardeşine hitap ederek) Firavunun iman etmesini umarak bu beklenti içinde ona gidiniz... Sonra Cenâb-ı Hak, işin nereye varacağını bilir...

b) Meliklerin ve büyük zatların yerine getirmeye kararlı oldukları vaa'dleri لَعَلَّ ، عَسَى ve benzeri kelimeleri söylemelerine veya bu va'din olmasının onların rumuzlarına veya gülümsemelerine veyahut da tatlı bir bakışlarına dayanması adetlerindendir. Böyle bir şey sezildiğinde, talib olanın istediğini elde etmede bir şüphesi kalmaz. İşte bu uslûba binaen, Cenâb-ı Allah'ın kelamında لَعَلَّ lafzı yeralmıştır.

c) لَعَلَّ nin كَيْ (için) manasına olduğunu söylemektir. Keşşaf sahibi şöyle demiştir. لَعَلَّ ، كَيْ manasına gelmez. لَعَلَّ kelimesi ümit vermek içindir. Kerim ve Rahim olan Allah ümid verdiğinde, şüphesiz, Allah'ın bu ümid verişi, kesin vaa'd yerine geçer. İşte bu sebebten dolayı, Kelâmullah'da لَعَلَّ ، كَيْ manasını ifade eder, denilmiştir.

d) Cenâb-ı Allah, mükelleflere öyle bir muamelede bulunmuştur ki onu başkası yapsaydı bu, arzu edilen şeyin meydana geleceği ümidini verirdi. Çünkü Cenab-ı Hak, kullarına hayra ve şerre yönelik kudreti verip, onlara yol gösterici akılları yaratıp hertürlü mazeretlerini ortadan kaldırınca; başkasına böyle bir muamelede bulunan herkes o kimseden istenen şeyi yapacağını bekler. Buna göre لَعَلَّ lafzından maksad, başkası onu yapsaydı maksadın meydana gelmesini ümid etmeyi gerektirecek olanı yapmaktır.

e) Kaffâl şöyle demiştir: لَعَلَّ birşeyin tekerrür etmesi manasından alınmıştır. Bu Arapların عَلَلاً بَعْدَ نَهَلٍ (içtikten sonra bir daha iç) demeleri gibidir. لَعَلَّ nin lâmı لَقَدْ e dahil olan te'kid lâmıdır. Buna göre لَعَلَّ nin aslı عَلَّ dir. Çünkü onlar, عَلَّكَ اَنْ تَفْعَلَ كَذَا (olurki, şöyle yaparsın) derler, yani لَعَلَّكَ demektir. لَعَلَّ nin asıl mânası, tekrar ve te'kid için olunca اِفْعَلْ كَذَا لَعَلَّكَ تَظْفَرُ بِحَاجَتِكَ "Şunu yap, böylece ihtiyacını elde edebilirsin" diyen kimsenin, bu sözünün manası,

"Onu yap, çünkü senin onu yapman, senin onu arzulamanı güçlendirir ve sana bu hususta güç verir" şeklinde olur.

İkinci bahis: Birisi şöyle diyebilir: "İbadet, takva demekse, Allah'ın

اُعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

"Rabbinize ibadet edin ki takva sahibi olasınız" ayeti, "Rabbinize ibadet ediniz ki ibadet etmiş olasınız" manasına veya "Rabbbinizden ittika edin ki takva sahibi olasınız (ittika etmiş olasınız) manasına gelir."

Buna iki yönden cevab verebiliriz.

1) İbadet, takvanın kendisi olduğunu kabul edemeyiz. İbadet, takvanın kendisi ile meydana geldiği bir iştir. Çünkü ittika, zarar veren şeylerden sakınmak; ibadet de emredilen şeyi yapmaktır. İbadetin bizzat kendisi zararlı şeylerden sakınman değil, aksine zararlı şeylerden sakınmayı gerektiren şeydir. Buna göre sanki Cenab-ı Hak, "Kendisi ile azab-ı ilahiden sakınmak için Rabbinize ibadet edin" demiştir. Fiilin bizzat kendisi hakkında, "Bu ittikadir" denilirse, bu ifade hakikat değil mecaz olur. Çünkü ittika, kendisi ile ittikanın meydana geldiği şeyden başkadır. Ne var ki bu ikisinin birbiriyle sıkı irtibatı olduğu için, birinin ismi diğerine verilebilmiştir.

2) Cenab-ı Allah'ın *"Cin ve insanları sırf bana ibadet etsinler diye yarattım"* (Zariyat, 56) ayetine göre, Allah Teala mükellef varlıkları ittika edip itaatte bulunsunlar diye, yaratmıştır. Buna göre sanki Cenab-ı Hak, onları bu maksaddan ötürü, yaratan Rabbe ibadet etmeyi emretmiş. Bu izah Mutezile'nin usulüne uygundur.

Farklı Kıraatler ve İzahları

ALTINCI MESELE

Ebu Amr, خَلَقَكُمْ "lafzını idgamla okumuştur. Ebu's-Sumeyfi de وَخَلَقَ مَنْ قَبْلَكُمْ şeklinde okumuştur. Zeyd b. Ali ise وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ şeklinde ise kıraat etmiştir. Keşşaf sahibi: "Burada kuvvetli olan tarafı birinci خلق fiili ile sılası arasına te'kid için ikinci bir ism-i mevsul getirmektir. Nitekim Cerir: يَا تَيْمَ تَيْمَ عَدِيٍّ لاَ أَبَا لَكُمُوا "Ey babası olmayan Adiyli Teym'ler." şiirinde, ikinci Teyme'yi ilk Teyme ile, ilkinin muzafun ileyhi arasına getirmiştir." demiştir.

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ
رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٢﴾

"O (Rab) ki yeryüzünü sizin için bir döşek, göğü de bir bina yaptı. O gökten su indirip onunla türlü türlü meyveleri size rızık olarak çıkardı. O halde, bile bile Allah'a ortaklar koşmayın "(Bakara, 22) ayetine gelince, bunda birçok meseleler vardır:

Ayetteki الَّذِى nin İ'rabı

BİRİNCİ MESELE الذى lafzı ya sıla cümlesi ile birlikte الذى خلقكم cünlesinin sıfatı olarak veyahut da medh ve ta'zim olarak mansubtur, veya mübtedâ olarak mahallen merfûdur. Nasb halindeki medih manası, ref' halinde de vardır.

İKİNCİ MESELE الذي lafzı, malum bir hüküm ile tarif etmeye çalıştığımızda, müfred bir kelimeye işaret etmek için konulmuş bir kelimedir. ذَهَبَ الرَّجُلُ الَّذِى أَبُوهُ مُنْطَلِقٌ "Babası gitmiş olan adam gitti " demen gibi... Buna göre أَبُوهُ مُنْطَلِقٌ (Babası gitmiş olan) cümlesi malum bir hükümdür. Adamı, bu bilinen hüküm ile tarif etmeye çalıştığında, onun başına الذى kelimesini getirirsin. Bu, nahivcilerin, الذى marife kelimeleri, cümlelerle tavsif etmek için kullanılır" sözlerinin gerçek manasıdır. Bunun böyle olmduğu sabit olunca,

اَلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً âyeti, o müşriklerin, yeryüzünü bir döşek, göğü de bir bina olarak yapmış olan bir varlığın mevcudiyetini bilmiş olmalarını iktiza eder. Bu ise, Hak Teâlâ'nın:

"Onlara, gökleri ve yeryüzünü kimin yarattığını sorarsan, "Allah" diyeceklerdir "(Lokman, 25) ayetinin ifade ettiği şeydir.

Âyetin İhtiva Ettiği Enfûsî ve Âfakî Tevhid Delilleri

ÜÇÜNCÜ MESELE Allah Teala, bu ayette, ikisi enfûsî, üçü de âfakî olan beş türlü delil zikretmiştir. Evvela خَلَقَكُمْ (Sizi yaratan) lafzı ile başladı; ikinci olarak والذين من قبلكم *"Ve sizden öncekileri"* ifadesi ile babaları ve anneleri; üçüncü olarak yeryüzünün bir döşek olmasını; dördüncü olarak gökyüzünün bir bina olmasını, beşinci olarak da

وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ

ibaresi ile de gök ile yerin her ikisinden meydana gelen şeyleri zikretti.

Bu tertibin birkaç sebebi vardır:

a) İnsana en yakın şey, kendisidir. İnsanın, kendi varlığının durumlarını bilmesi, başka şeyleri bilmesinden daha nettir. İstidlâlde bulunmaktan maksad ilim elde etmek olduğuna göre, delalet cihetinden en açık olan ilim ifade etme bakımından en güçlü ve anılmaya en layık olur. Bu sebeble, insanın önce kendisini, sonra babalarını ve annelerini, üçüncü olarak yeryüzünü zikretti; Çünkü yeryüzü insana gökten daha yakındır ve insan gökyüzünün durumlarından çok yeryüzünün durumlarını bilir. Gökyüzünü, gökten yağmurun inmesinden ve bu yağmurla meyvelerin çıkmasından önce zikretti. Çünkü yağmur, gök ile yeryüzünün her ikisinden doğmuş bir iş gibidir. Eser, müessirden sonra gelir. Bu sebebten ötürü, Hak Teala, yağmuru, yeryüzü ve gökyüzünün zikredilmesinden sonra zikretmiştir.

b) Mükelleflerin, canlı ve kudret sahibi olarak yaratılmış olması, bütün nimetlerin temelidir. Yerin, göğün ve yağmurun yaratılmasına gelince, bunlardan istifade etmek, yaratılmış olmak,hayat,kudret ve iştiha sahibi olmak şartlarına bağlıdır. Bu sebeble birinci derece olan şeylerin, ikinci derece olan şeylerden önce zikredilmesi gerekir. Yaratıcının varlığına delalet eden yerde ve gökteki herşey, zaten insanda mevcuttur. Yerde ve gökte bulunmayan deliller de insanda mevcuttur. Çünkü insanda hayat, kudret, şehvet ve akıl vardır. Bütün bunlar, Allah'dan başkasının kâdir olamayacağı şeyler türündendir. Cenab-ı Hakk'a delalet eden bütün delil çeşitleri insanda mükemmel olarak bulununca, insanın önce zikredilmesi daha uygundur. Bil ki tertibteki sebebi zikrettiğimiz gibi, bu şebebten herbirindeki faydaları da zikredeceğiz.

Yeryüzünün Döşek Misali Yaratılması

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allah Teâla, bu ayette, yeryüzünü döşek kıldığını söylemiştir. Bunun bir benzeri de,

"Yoksa yeri bir karargah yapan, aralarından ırmaklar akıtan mı?" (Neml, 61) ve

"O, yeryüzünü sizin için bir beşik (gibi) yapandır" (Zuhruf, 10) ayetleridir. Yeryüzünün, bir döşek gibi olması, bazı şartlara bağlıdır:

1) Onun sakin olmasıdır.[13] Bu böyledir. Çünkü, O, şayet hareketli

13) Müfessirimiz, işbu dördüncü meselenin sonunda dünyanın küre şeklinde olduğunu kesinlikle benimseyip düz olduğunu söyleyenleri reddetmektedir. Fakat o zamanki ilmî anlayışın

olsaydı, bu hareket ya düz olurdu veya dairevi olurdu. Eğer düz olsaydı, mutlak manada o yeryüzü bizim için bir döşek olmazdı. Çünkü yüksekten atlayan bir kimsenin, bu durumda, yeryüzüne düşememesi gerekirdi. Zira

---

tesirinde kalarak dünyanın döndüğünü bilmemektedir.

Haklı olarak şöyle bir süal hatıra gelecektir: Muasır birçok müfessir, dünyanın döndüğüne delâlet eden âyetler bulunduğunu söyleyip, âyetleri buna göre tefsir etmektedirler. O müfessirler mi, şimdiki müfessirler mi hata ediyorlar?

Kısa cevap verecek olursak, şöyle diyerek izaha başlamak isteriz: Evvela mes'eleyi daha başka bir tarzda ortaya koymak gerekir:

Kur'ân-ı Kerim, başta irşad hikmeti olarak çeşitli hikmetler için, beşeriyetin kendi imkânlarıyla ulaşabileceği bilimsel seviyeye ait konularda, onların maddî mahiyetleri ile ilgili kesin bilgi vermez. Mesela ezcümle: Dünyanın ne döndüğüne ne de dönmediğine dair kesin bilgi ihtiva etmez.

Hilkat ağacında kemale erme meyli bulunur. Onun bir dalı olarak da insanda terakkî arzusu mevcuttur. Bu terakkî meyli, bir çekirdek gibi, neşvünema bir çok tecrübeler vasıtasıyla hasıl olur, devamlı akış halindeki fikirlerin neticelerinin bir birine katılıp eklenmesi vasıtasıyla genişler, şekillenir ve birbirine terettüb eden bilim dallarını adeta meyveler halinde netice verir. Öyle ki bu merhalelerden bir önceki merhale olmadıkça, bir sonraki meydana gelemez, keza önceki merhalenin sonrakine mukaddeme olması da, ancak ulum-i mütearefe haline gelmesiyle (yani herkesçe bilinmesiyle) mümkündür. İşte bu sırra binaen, bir kimse müteaddit tecrübe ve birikimler sonucunda doğmuş olan bir ilmi bundan on asır önceki insanlara öğretmeye kalksaydı, halkın zihnini karıştırmaktan başka bir iş yapmamış olur, onları hidayetten uzaklaştırırdı.

Mesela deseydi ki: Güneşin durup dünyanın hareket etmesine ve bir damlacık suda milyon kadar canlı organizma toplanmasına bakınız da Halık Taala'nın azametini anlamaya çalışınız, de, evet böyle deseydi, insanları islamdan uzaklaştırmış olurdu. Çünkü insanlar "Zahiri" duyularla elde ettikleri bilgilerin tesiri altındadırlar. Demekki, ondört asır sonra gelen bazı kişilerin arzusunu tatmin için en az on asır boyunca gelip geçen bunca nesli hak yoldan saptırma irşad ve belagata münafi olurdu.

Bir de şu gerçeği iyi anlamak gerekir: Kur'ân'ın asıl maksadı, insanlığın ekseriyetine tek yaratıcıyı, nübüvvet, ba's ve adaleti yerleştirmektir. Kevnî hadiseleri, yani tabiî ilimler sahasına giren hususları, Kur'ân tebeî olmak istidlâle vesile olmak için zikreder. İstidlâlin gayesi tablattaki nizamı anlamak, ondan da bu nizamın tek yaratıcısını bilmektir. Oysa bu nizam her şeyde ve her zaman bulunur. Nizamın teşekkül tarzı ve mekanizmasının nasıl olduğu fazla önemli değildir. Zira onların mahiyetleri asıl maksadla ilgili değildir. Mesela dünyanın dönmediğine inananlar nizam fikrine sahip oldukları gibi, döndüğüne inananlar da sahiptirler. Bundan ötürü Kur'ân irşadı ve belagatı, bir kısım nasların, insanların duyularla elde ettikleri bilgilerle seviyesini okşamayı, ideal tutum olarak benimsemiştir. Ne varki bunu yaparken onlara, delil verecek tarzda bildirmeyip kinaye tarzında göstermiş, bununla beraber tahkik erbabına, hakikatin nerede olduğuna dair işaretler ve karineler bırakmıştır.

Demek ki, bu konularda Kur'an'da sarahat değil, işaretler mevcuttur. İlmî seviyede, Kur'ân'ın işaretlerine müfessirlerin dikkatini çekecek ilerlemeden az oldukça, müfessirin bu konuda hata yapma ihtimali artmaktadır. Şimdi biz hata olduğunu söylesek de, aslında, onun devri için hata sayılmamalıdır.

yeryüzü kayıp gitmektedir. Bu insanda boşlukta kalır. Yeryüzü insandan daha ağırdır. İki ağır şeyden, düştükleri esnada daha ağır olan, daha hızlıdır. Daha yavaş olan, süratli olana ulaşamaz. Bu sebeble, o insanın yere düşmemesi gerekirdi. Böylece yeryüzü düz bir şekilde düşerse, bir döşek olamaz. Eğer yeryüzünün hareketi dairevi olursa, ondan istifademiz tam olmazdı. Yeryüzünün hareketi, mesela doğuya doğru olduğunda, o insan da batıya doğru hareket etmeyi istiyorsa, şüphesiz yerin hareketi daha hızlı olacaktır. Böylece de insanın olduğu yerde kalması ve ulaşmak istediği yere ulaşamaması gerekecektir. Halbuki, insanın istediği yere ulaşması mümkün olunca, yeryüzünün ne düz yönde, ne de dairevi olarak hareket etmediğini anlamış olduk... O halde, yeryüzü sakindir. Sonra ulemâ, bu sükun halinin sebebi hususunda birkaç bakımdan ihtilaf etmişlerdir.

Birincisi: Yeryüzünün, alt tarafından bir sınırı yoktur. Bu böyle olunca, yerin duracağı bir yer olmaz, dolayısıyla bir yere de inmez... Bu görüş, yanlıştır; çünkü cisimlerin sonlu olduğu delil ile sabittir.

İkincisi: Cisimlerin sonlu olduğunu kabul edenler, yeryüzünün küre değil, tam aksine yarım küre şeklinde olduğunu, kürevî kısmının üstte, düz kısmının ise altta; ve bu düz kısmının da su ile hava üzerine oturmuş olduğunu; ağır olanın, yayıldığında, bir kurşun gibi hava ve suyun içine batmadığını; çünkü kurşunun da yayıldığında batmadığını, bir araya getirildiğinde kütle halindeyken batmadığını söylemişlerdir. Bu, iki yönden yanlıştır.

a- Çünkü su ve havanın durma sebebinden bahsetmek, yerin durma sebebinden bahsetmek gibidir.

b- Niçin yeryüzünün alt kısmı, suyun üzerinde durabilecek şekilde düz, üst kısmı da kürevi şekilde olmuştur?

Üçüncüsü: Yerin sakin olmasının sebebinin, onu her taraftan kendine doğru çeken felekler olduğunu söyleyenlerdir. Felekler yeryüzünü her taraftan eşit şekilde çektikleri için, yeryüzü tam ortada kalır. Bu görüş de iki yönden batıldır.

a) Daha küçük olan, büyüğe nazaran daha hızlı cezbolunur. Zerre kadar olan dünyaya ne oluyor da, feleklere doğru niçin çekilmiyor?

b) Yakın olanın cezbolunması, daha uygundur. O yukarıya doğru fırlatılmış bir zerrenin cezbolunması, daha kolaydır. Bu nedenle onun tekrar geriye dönmemesi gerekir.

Dördüncüsü: Şöyle diyenlerin görüşü: Yeryüzünün sakin olmasının sebebi, feleklerin onu her taraftan itmesidir. Nitekim bir parça toprak,camdan bir şişe içine konulup sonra tepesinden tutulup hızlıca çevirildiğinde, itme

kuvveti her taraftan aynı şiddette olduğu için, o toprak şişenin tam ortasında kalır. Bu da beş bakımdan geçersizdir:

a) İtme kuvveti bu dereceye vardığı halde, neden hiçbirimiz onu hisssetmiyoruz.?

b) Bu itmenin hali nedir ki, bulutların ve rüzgarların hareketini belli bir yöne çevirmiyor.

c) Yine bu itmenin hususiyeti nedir ki, dünyanın batıya doğru dönmesini, doğuya doğru dönmesinden daha kolay kılmamıştır.

d) Ağır olan şeyin büyük olduğu oranda, daha yavaş hareket etmesi gerekir. Çünkü, güçlü bir itici tarafından büyük bir cismin itilmesi, küçük bir cismin itilmesinden daha yavaştır.

e) Düşmekte olan ağır bir cismin hareketinin başlangıçtaki sürati, nihai hareketinin süratinden daha fazladır. Çünkü başlangıçta o cisim felekten daha uzaktadır.

Beşincisi: Yeryüzü tabii olarak feleklerin ortasında durmak ister. bu, Aristotales ve talebelerinin görüşüdür. Bu görüş de zayıftır. Çünkü cisimler, cisim olma hususunda birbirine eşittirler. Öyleyse bu cisimlerden bir kısmının, kendisi sebebiyle bu durumu istemiş olduğu sıfat ile tahsis edilmesinin caiz olması gerekir. Bu durumda da, bu tahsis edilme bir Fâil-i Muhtar'a muhtaç olur.

Altıncısı: Ebu Hâşim şöyle demiştir: "Yeryüzünün alt yarısında yüksek, üst yarısında da alçak payandalar vardır. Her iki taraftaki payandalar dünyayı sıkıştırdığından dolayı, dünyanın durması gerekmiştir." Buna şu soruyu sorarız: "İki yarımdan herbirinin özel bir sıfat ile tahsis edilmeleri ancak bir Fâil-i Muhtar ile mümkündür. Bizim anlattıklarımız ile yeryüzünün ancak Allah Teâla tarafından sakin kılınmasının temin edildiği ortaya çıkmıştır. İşte durum böyle olunca deriz ki: Onun, ne üzeri ile bir alakası, ne de altında bir desteği olmaksızın, yeryüzününü müstakar (kararlı) olduğunu bilmek için, yeryüzüne iyice bak. Yeryüzünün üzerinde bir bağı olmadığı hususuna gelince bu gözle görülecek kadar bellidir. Şöyleki yeryüzü şayet, bir bağ ile tutturulmuş olsaydı, bu bağın da başka bir bağa ihtiyacı olurdu. Bu da ilanihaye uzanırdı. Bu izah ile yeryüzünün altında da bir payanda olmadığı ortaya çıkmış olur. Böylece biz, onu, kudreti ve ihtiyarı ile tutan bir varlığın olması gerektiğini bilmiş olduk. İşte bundan dolayı Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur:

"Muhakkak ki Allah gökleri ve yeri, yerlerinden ayrılmasınlar diye tutmaktadır. Eğer onlar yerlerinden oynarlarsa, Allah'dan başka kimse onları yerinde tutamaz" (Fatır, 41)

2) Yeryüzünün bizim için bir döşek olması için, taş gibi sert olmaması gerekir. Çünkü taş üzerinde uyumak ve yürümek bedene acı verir.

Yine, mesela yeryüzü altından olsaydı, üzerini eşmek ve istenildiği gibi bir şeyler yapmak imkansız olacağından, üzerinde ziraat yapılması ve ondan evler edinmek mümkün olmazdı.

Yine yeryüzünün insanın içine battığı su gibi son derece yumuşak olmaması da gerekir.

3) Yine yeryüzünün çok şeffaf ve saydam olmaması da gerekir. Çünkü şeffaf olan birşeyin üzerinde ışık durmaz. Böyle olan bir şey de yıldızlardan ve güneşten gelen ısı ile ısınmaz. Böylece de son derece soğuk olur. İşte bu sebeble Cenab-ı Allah, yeryüzünü, ışık üzerinde durabilsin de böylece o ısınsın ve bu özelliği ile de canlılar için bir döşek olsun diye tozlu topraklı yarattı.

4) Yeryüzünün seviyesinin sudan yüksek olmasıdır. Çünkü yerin tabiatı, suya batma özelliğine sahiptir. O zaman da denizlerin kara parçalarını kaplaması gerekirdi. Eğer böyle olsaydı, yeryüzü bizim için bir döşek olamazdı. Bize bir döşek olmaya elverişli olsun diye, sudan yükselen adalar gibi, Hak Teala, yeryüzünün tabiatını değiştirererk, bazı kısımlarını suyun üstüne çıkardı.

Bazı insanlar, yeryüzünün bir döşek olmasındaki şartın, onun bir küre olmaması olduğunu iddia ederek, bu ayeti, yeryüzünün küre olmadığına delil getirmiştir. Bu gerçekten uzak bir görüştür. Çünkü küre pek çok büyük olursa, onun her parçası üzerinde yerleşme imkânı verme yönünden düzlük olur. Dağlar yerin kazıkları durumunda olduğu halde onların üzerinde yerleşmenin mümkün olması, bu hususu daha iyi anlatır. Bu daha uygun bir açıklamadır. Allah en iyi bilendir.

Yeryüzünün Fayda ve Özellikleri

BEŞİNCİ MESELE Yeryüzünün diğer faydaları ve sıfatları hakkındadır:

Birinci fayda: Onda meydana gelen ve tafsilatını ancak Allah'ın bildiği madenler bitkiler, canlılar ve ulvî-süfli alametler gibi birtakım şeylerdir.

İkinci fayda: Nemin yeryüzünü bürümesi, böylece de mürekkeb varlıkların bedenleri ile temasa geçmesidir.

Üçüncü fayda: Yeryüzü bölgelerinin değişiklik arzetmiş olmasıdır. Mesela bir kısım bölgeler yumuşak zeminli, bir kısmı sert, bir kısmı çorak, bir kısmı da taşlıdır. Bu da Cenâb-ı Allah'ın:

"Yeryüzünde birbirine komşu kıtalar vardır."(Ra'd, 4) ve

"Güzel memleketin nebatı, Rabbinin izniyle (bol) çıkar. Fena olandan ise faidesi pek az bir şeyden başkası çıkmaz."(A'raf, 58) ayetleri ile bahsettiği hususdur.

Dördüncü fayda: Yeryüzünün renklerinin değişik değişik olmasıdır. Mesela kızıl, beyaz, siyah, kül rengi ve toz rengi olması gibi. Nitekim Allah Teâla:

"Dağlardan da beyaz beyaz, kırmızı kırmızı, renkleri çeşitli ve kuzgûnî siyah yollar (yaptık)"(Fatır, 27) buyurmuştur.

Beşinci fayda: Yeryüzünün bitkiler ile yarılmasıdır. Nitekim Allah Subhanehu:

"(O nebat ile) yarılan yere (yemin olsun)"(Târık, 12) buyurmuştur.

Altıncı fayda: Yeryüzünün gökten inen yağmurları depo etmiş olmasıdır. Allah teala şu ayetleriyle buna işaret etmektedir:

"Gökten de belli bir miktarda yağmur indirdik ve onu yeryüzünde tuttuk. Şüphesiz ki biz onu gidermeye de kâdiriz."(Müminun, 18);

"De ki, eğer suyunuz yerin dibine çekilip giderse, size kim akar bir su getirir, bana söyleyin?"(Mülk, 30).

Yedinci fayda: Yeryüzünde büyük nehirlerin ve su kaynaklarının bulunmasıdır. Hak Teala:

وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا

"Cenab-ı Allah yeryüzünde oturaklı oturaklı dağlar ve ırmaklar yaratmıştır"(Ra'd, 3) sözü ile buna işaret etmiştir.

Sekizinci fayda: Yeryüzünde maden ve maden cevherlerinin bulunmasıdır. Allah Teala:

"Yeri de (döşeyip) yaydık. Onda sabit dağlar (yaratıp) koyduk, oralarda ölçülü herşeyden (münasib) bitkiler bitirdik."(Hicr, 19) ayetiyle buna işaret etmiştir. Cenab-ı Hak daha sonra bu hususu iyice açıklayarak:

"Hiçbirşey yoktur ki, onun hazineleri bizim yanımızda olmasın. Biz onları ancak, belli bir ölçü ile indiririz"(Hicr, 21) buyurmuştur.

Dokuzuncu fayda: Yeryüzünün ortaya çıkardığı toprak altındaki tane ve çekirdeklerdir. Nitekim Allah Teala:

"Hiç şüphesiz Allah taneleri ve çekirdekleri çatlatarak (bitkileri ve ağaçları çıkaran)dır."(En'am, 95) ve

"O, göklerdeki ve yerdeki her gizliyi (meydana) çıkarır" (Neml, 25) buyurmuştur. Hem sonra yeryüzünün cömert bir karakteri vardır. Çünkü sen ona tek bir tohum atarsın, buna karşılık o, bunu sana yediyüz misli ile verir. O,

"Yedi başağı olan, her başağında da yüz tanesi olan bir tek tohumun hali gibidir" (Bakara, 261) buyurmuştur.

Onuncu fayda: Yeryüzünün ölümünden sonra tekrar hayat bulmasıdır. Nitekim Allah;

"Suyu kupkuru ve çorak yere sevkettiğimizi, onunla ekini çıkardığımızı görmediler mi?" (Secde, 27) ve :

"Canlandırdığımız, ve içinden yeyip durdukları taneler çıkardığımız ölü toprak onlar için bir delildir (ayettir)" (Yasin, 33) buyurmuştur.

Onbirinci fayda: Yeryüzünde renkleri, şekilleri ve yaratılışları farklı farklı olan canlıların bulunmasıdır. Cenab-ı Allah buna;

"O, şu görüp durduğunuz gökleri direksiz yarattı. Yere, sizi sarsar diye, sabit dağlar koydu. Orada, herbir canlıdan nice çeşitler yaydı" (Lokman, 10) ayetiyle işaret etmiştir.

Onikinci fayda: Yerde, renkleri, türleri ve faydaları değişik olan bitkilerin bulunmasıdır. Buna da:

"Onda her çeşitten güzel çiftler (bitkiler) bitirdik." (Kâf, 7) ayetiyle işaret etmiştir. Bitkilerin renklerinin, tatlarının ve kokularının farklı olması birer delildir. İnsanların ve hayvanların gıdaları da onlardandır. Nitekim Cenab-ı Allah;

"Hem siz yeyin, hem hayvanlarınızı otlatın" (Tâhâ, 54) buyurmuştur. İnsanların yiyeceklerine gelince, bu yemekleri, katıkları, ilaçları, meyveleri ve tatlılık ile ekşilikte çok çeşitli olan ürünleri de yeryüzünden sağlanır. Nitekim Cenab-ı Hak;

"Onda, arayanlar için dört günde eşit gıdalar takdir etti" (Fussilet, 10) buyurmuştur. Yine insanların giyecekleri de yeryüzünden elde edilir. Çünkü giyecekler pamuk ve keten gibi, ya bitkilerden elde edilir, veya kıl, yün, ipek ve deri gibi, hayvanlardan elde edilir. Bu şeyler de Cenab-ı Hakk'ın yeryüzüne dağıttığı hayvanlardan elde edilir. Buna göre, insanların yiyecekleri de giyecekleri de yeryüzünden elde edilir. Sonra Cenab-ı Hak da;

"Allah, sizin bilmediğiniz (daha birçok şeyi) yaratır." (Nahl, 8) buyurmuştur. Bu ayette, ancak Allah'ın bilebileceği sayısız faydaların mevcudiyetine işaret vardır. Sonra Cenab-ı Allah, sen öldükten sonra, kabahatlarını örtecek vasıfta yaratmış ve şöyle buyurmuştur:

"Biz yeri, dirilerin ve ölülerin toplandığı bir yer yapmadık mı?" (Mürselât, 25-26);

"Sizi o (toprak) tan yarattık ve yine oraya döndüreceğiz" (Taha, 55). Sonra Cenab-ı Allah, bütün bu büyük faydaları gök ve yerde toplayarak şöyle buyurdu:

"O göklerde ve yerde ne varsa, herşeyi sizin emrinize verdi" (Câsiye, 13).

Onüçüncü fayda: Yeryüzünde çeşitli taşların bulunmasıdır. Onlardan bazı küçük taşlar zinete elverişlidir, yüzüklere kaş yapılır. Büyüklerinden de bina yapımında kullanılabilecek olanlar vardır. Çok bol bulunan ve yanan taşlar (kömürler) ile, pek nadir olan kırmızı yakutlara bir bak: Sonra dön, bu değersiz sayılan taştaki (kömürdeki) faydanın çokluğuna ve değerli sayılan yakut taşının faydasının azlığına bir bak.

Ondördüncü fayda: Allah'ın yeryüzünde altın ve gümüş gibi kıymetli madenler yaratmasıdır. Bir düşün, insanlar nasıl ince sanatlar ve kıymetli mamuller meydana getiriyorlar? Sonra denizin derinliklerinden balıkları nasıl çıkarıyor, göz alıcı yüksekliklerden kuşları nasıl yakalıyorlar, buna rağmen altın ve gümüşü meydana getirmekten nasıl aciz oluyorlar? bir bak. Bu aciz kalışın sebebi şudur: Altın ve gümüşün yaratılmalarının faydası sadece bir değer (para) olmalarıdır. Bu fayda ise ancak, onlar az miktarda olurlarsa mümkün olur. O halde, bu ikisini meydana getiren, bunların yaratılışlarındaki hikmeti boşa çıkarmış olur. İşte bundan dolayı Cenab-ı Hak, bu hikmeti ortaya koymak ve bu nimetin devamını sağlamak için, bunların icadı önüne bir engel koymuştur. Bu sebebten ötürü, mahlukata zararı olmayan şeyleri elde etmede, insanlara güç vermiş, böylece de onlar, bakırdan sarı madeni, kumdan da camı elde edebilmişlerdir. Bu incelikler ve akıllara hayret verici hususları insan düşündüğünde, bütün bu işlerin Hakîm, Kâdir ve Alim bir yaratıcıya muhtaç olduğuna inanmaya mecbur kalır: Cenab-ı Allah, zalimlerin söylediklerinden tamamiyle münezzehtir, yücedir ve büyüktür."

Onbeşinci fayda: Bina, çatı yapımında kullanılan ve yakacak olarak istifade edilen ağaçların yeryüzünde ve dağlarda çokca bulunmasıdır. Hele hele ekmek ve yemek pişirirken insanın bu oduna ne kadar ihtiyacı vardır. Cenab-ı Hak, yeryüzünün delillerine ve sağladığı faydalara, ediblerin ulaşamayacağı ve fasihlerin ifadeden aciz kalacağı birtakım lafızlarla dikkat çekerek:

"O (Allah), yeri yayıp döşeyen, onda sabit dağlar ve nehirler yaratandır. O, her türlü meyveyi de yeryüzünde ikişer çift yaratmıştır" (Ra'd, 3) buyurmuştur. Nehirlere gelince onların da, Nil, Seyhun, Ceyhun ve Fırat gibi

büyükleri olduğu gibi küçükleri de vardır. Bunlar pek çok olup, hepsi de içmeye, zîraate ve diğer faydalı işlere elverişli tatlı sular taşırlar.

Gök ile Yerden Hangisinin Efdal Olduğu

ALTINCI MESELE Gökyüzü mü, yeryüzü mü üstündür meselesidir. Bazıları, birtakım sebeblere binaen gökyüzünün daha üstün olduğunu söylemişlerdir:

1) Gökyüzü meleklerin ibadet yeridir. Orada Allah'a herhangi bir ferdin asi olduğu bir bölge yoktur.

2) Hz.Adem (a.s.), cennette o hatayı işleyince ona, "Cennetten in." denildi ve Allah Teala, "Benim civarımda, Bana isyan eden hiç kimse bulunmasın " dedi.

3) Cenab-ı Allah,

"Biz gökyüzünü korunmuş bir tavan (gibi) yaptık "(Enbiya, 32) ve

"Gökte burçlar yaratan (Allah) ne yücedir"(Furkan, 61) buyurmuş, ama, yeryüzü hakkında böyle birşey söylememiştir.

4) Çoğunlukla "gökyüzü" ismi, "yeryüzü"nden önce zikredilmiştir.

Diğer bazı kimseler de, birtakım sebeblerden dolayı yeryüzünün daha üstün olduğunu söylemişlerdir:

1) Allah Teala, yeryüzünün bazı bölgelerini;

"Şüphesiz ki insanlar için yapılmış olan ilk ev (mabed) Mekke'de, mübarek olarak kurulmuş olan (kâbe')dir."(Al-i İmran, 96);

2) *"Mübarek bir yerde, ağaçtan..."*(Kasas, 30);

3) *"Etrafını mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya..."*(İsrâ, 1); ayetleri ile mübarek olarak nitelemiştir.

4) Şam topraklarını da "bereket" vasfı ile nitelendirerek:

"Yerin, kendisini mübarek kıldığımız doğuları ve batıları..."(A'raf, 137) buyurmuştur.

5) Cenab-ı Allah, yeryüzünün tamamını da "mübarek" olarak vasfederek,

"De ki: Gerçek siz mi, o yeryüzünü iki günde yaratanı inkâr ediyor ve ona ortaklar koşuyorsunuz. O, âlemlerin rabbidir. (Allah) orada, üstünden sabit dağlar yarattı ve onda bereketler yarattı"(Fussilet, 9-10) buyurmuştur.

Şayet, "İssız çöllerde ve helak edici yerlerde ne bereket var?" denirse, biz de deriz ki: Onlar, vahşi hayvanların sığınakları ve otlaklarıdır. Sonra

oralar, ihtiyaç hissedildiğinde, insanların meskenleri de olurlar. İşte bu tür bereketlerden ötürü, Cenab-ı Hak, *"Yeryüzünde, kesin bilgi sahibleri için nice ayetler (deliller) vardır"* (Zariyat, 20) buyurmuştur.

Bu âyetler, herne kadar kesin bilgi sahibi olmayanlar için de sözkonusu ise de, bunlardan sadece kesin bilgi sahibleri faydalandığından dolayı, onları şereflendirmek için Cenab-ı Hak, bunların hasseten onlar için ayet olduğunu bildirmiştir. Nitekim Allah Teala, هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ *"(O Kur'an) muttakiler için bir hidayet (rehberi)dir."* (Bakara, 2) buyurmuştur.

6) Hak Teala مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ *"Sizi o (topraktan) yarattık ve yine oraya döndüreceğiz"* (Tâhâ, 55) ayetinde buyurduğuna göre, kerim olan peygamberleri de topraktan yaratmış, buna karşılık gökten birşey yaratmamıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak;

"Gökyüzünü korunmuş bir tavan (gibi) yaptık" (Enbiya, 32) buyurmuştur.

7) Hak Teala, Peygamberi, (s.a.s.) bu yeryüzü ile ikramda bulunmuş ve yeryüzünün tamamını onun için mescid kılmış, toprağını da temiz saymıştır.

Gökyüzünün Bina Olması

Allah'ın *"....ve gökyüzünü de bir bina yaptık"* (Bakara, 22) ayetine gelince bunda birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Cenab-ı Allah, kitabında, göklerin ve yerin durumlarını çeşitli ayetlerde zikretmiştir. O'nun, gökleri ve yeri çokca zikretmesi, bunların kıymetlerinin büyüklüğüne ve bu ikisinde büyük ilahi sırlar ile mahlûkatın akıl ve anlayışlarının yetişemiyeceği yüce hikmetleri bulunduğuna delalet eder.

İKİNCİ MESELE Gökyüzünün faziletleri hakkındadır. Bu fazîletler çok yönlüdür:

Birincisi: Cenab-ı Hak, gökyüzünü yedi şeyle süslemiştir:

a) Yıldızlarla, وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ *"Yemin olsun ki biz yere en yakın olan göğü kandillerle (yıldızlarla) donattık"* (Mülk, 5);

b) Ay ile وَجَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا

"Onların içinde Ay'ı bir nur yaptı "(Nuh, 16);

c) Güneş ile, وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا

"Güneşi de bir kandil yapmıştır "(Nuh, 16);

d) Arş ile, رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ

"O, Büyük Arş'ın Rabbidir " (Tevbe, 129);

e) Kürsi ile, وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ

"O'nun Kürsisi gökleri ve yeri kuşatmıştır "(Bakara, 255);

f) Levh-i Mahfuz ile, فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ

"Levh-i Mahfuz'da..."(Burûc, 22) ve

g) Kalem ile, نٓ وَالْقَلَمِ

"Nun, Kalem'e yemin olsun ki..." (Kalem, 1). İşte bu yedi şeyin üçü açık, dördü ise ayet ve hadislerin bildirmeleri ile sabit olan gizli şeylerdir.

İkincisi: Cenab-ı Allah göklere, kıymetinin büyüklüğünü gösterecek isimler vermiştir: Sema, Sakf-ı mahfuz (Korunmuş tavan), yedi tabaka, yedi güçlü gibi... Sonra gökyüzünün son halini zikrederek şöyle buyurur:

"Gökyüzü yarıldığı zaman"(Mürselât, 9);

"Gökyüzü yerinden sökülüp alındığı zaman(Tekvir, 11);

"Gökyüzünü dürdüğümüz gün..."(Enbiya, 104);

"Gökyüzü erimiş maden gibi olduğu gün..."(Mearic, 8);

"Gökyüzü çalkalandıkça çalkalandığı gün..."(Tur, 9);

"O, kıpkırmızı bir gül gibi olur "(Rahman, 37).

Allah Teala, semanın ilk halini iki ayette anlatarak;

"Sonra (Allah), bir duman halinde olan göğe yöneldi "(Fussilet, 11) ve

"Göklerle yer bitişik bir halde iken, bizim onları birbirinden yarıp ayırdığımızı kâfirler görmediler mi?"(Enbiya, 30) buyurmuştur. Yerin ve göğün sonradan yaratılmış olmaları ve son bulacak olmaları hususunda derinlemesine bir araştırma, Cenab-ı Hakk'ın:

"O göğü ve yeri ve bunların arasındaki şeyleri biz boşuna yaratmadık Bu o kâfirlerin (boş) zanlarıdır "(Sâd, 27) ayetine göre, O'nun, yer ile göğü yüce bir hikmetten ötürü yarattığını gösterir.

Üçüncüsü: Cenab-ı Allah, göğü, dua edenlerin kıblesi kılmıştır. Buna

göre eller, göğe doğru kalkar, yüzler ona çevrilir. Orası, nurların, saflığın, aydınlığın, temizliğin, bozuk ve fesaddan korunmanın yeridir.

Dördüncüsü: Bazıları, göklerin ve yerlerin iki durumda bulunduklarını söylemişlerdir: Buna göre gökler etki eder fakat etkilenmez, yerler ise etkilenir etki etmez. Etki eden, etkilenenden daha şereflidir. İşte bu sebebten ötürü, çoğu yerlerde gökyüzü yeryüzünden önce zikredilmiştir.

Niçin سموات cemî, الارض ise müfred kullanılmıştır? Yine çoğu işlerde, gökler cemî olarak, yerler ise müfred olarak zikredilmiştir. Zira, gökler sebebiyle, yıldızlara değişik alâkalar meydana gelsin ve ışınların düştüğü yerler değişsin diye, göklerin çok sayıda olması gerekir. Yeryüzü ise etkilenen durumundadır. Bundan dolayı tek olması yeterlidir.

Beşincisi: Göğün rengi ve ondaki şaşmaz nizam hakkında düşünmektir... Çünkü göğün rengi, göze uygun ve onu güçlendiren renklerin en güçlülerindendir. Öyle ki doktorlar, gözü ağrıyan kimselere, mavi renge bakmalarını söylerler. O halde, kendisine bakanların yararlanmaları için, Cenâb-ı Hak gökyüzünü maviyle nasıl renklendirmiştir, bir bak! Cenâb-ı Hak Subhanehu, onun rengini, renklerin en faydalısı kılmıştır ki, bu da onun aydınlatıcı olması; şeklini de, şekillerin en üstünü kılmıştır ki, bu da onun yuvarlak olmasıdır. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak;

"Üzerlerindeki göğe bakmıyorlar mı? Biz onu nasıl bina etmiş ve süslemişiz... Onda hiçbir çatlak da yoktur" (Kaf, 6) buyurmuştur. Yani, gökyüzünde hiç yarık ve gedik yoktur, demektir. Şayet gökyüzü yeri kuşatmayan bir tavan olmuş olsaydı muhakkak ki onda çatlaklıklar bulunurdu...

Gökler Âleminin Üstünlüğü

ÜÇÜNCÜ MESELE Gökyüzünün ve onda mevcut olanların üstünlüklerini açıklamak hususundadır. Bunlar güneş, ay ve yıldızlardır.

GÜNEŞİN DOĞUP-BATMASINDAKİ FAYDALAR

Güneşe gelince, onun doğup-batması hakkında bir düşün...

Eğer böyle olmasaydı, kâinatın nizamı altüst olurdu. İnsanlar gecimlerini temin hususunda nasıl çalışabilirlerdi? Güneşin doğmasındaki faydalar, son derece âşikârdır, ancak sen onun batmasındaki faydaları bir düşün... Şayet güneşin batışı olmasaydı, insanlar, Cenâb-ı Hakk'ın:

"İçinde rahatlamanız için geceyi ve (maişetlerinizi) araştırmak için gündüzü yaratan O'dur" (Yunus, 67) ayetinde buyurduğu gibi, dinlenme, hazım ve besinleri uzuvlara intikâl ettirme hususunda çok muhtaç oldukları sükûnet ve istikrar ortamı bulamazlardı.

Yine, şayet güneşin batışı olmasaydı, Cenâb-ı Hakk'ın

"Geceyi bir örtü, gündüzü de maişetî temin zamanı yaptık." (Nebe, 10-11) ayetlerinde buyurduğu gibi, ihtirasları, insanları devamlı çalışmaya zorlardı.

Şayet güneşin batışı olmasaydı, Cenâb-ı Hakk'ın,

"Rabbinin, gölgeyi nasıl uzattığını görmez misin? Eğer dileseydi, onu sakin de kılardı" (Furkan, 45) ayetinde buyurduğu gibi, yeryüzü güneşin sürekli doğmasından dolayı iyice ısınırdı; böylece de üzerinde bulunan her canlı yanar, tüm bitkiler yok olup giderdi... İşte bu sebepten ötürü güneş, Allah'ın hikmetiyle, muayyen vakitlerde doğup batıyor; tıpkı ev halkı istirahat edip sükunete ersinler diye ihtiyaçları müddetince kendilerine bir lâmba gibi verilip geri alınıyor,böylece belli bir süre doğuyor, sonra da batıyor. Böylece, aydınlık ve karanlık birbirinin zıddı olmasına rağmen, alemin yararına olan hususta yekdiğerine yardımcı ve destek olmuşlardır.

Bu saydıklarımız güneşin doğup-batmasındaki faydalarıdır.

GÜNEŞİN YÜKSELİP - ALÇALMASI

Güneşin yükselip alçalmasına gelince, Cenab-ı Hak onu, dört mevsimin meydana gelmesinin vesilesi kılmıştır. Mesela kışın, ısı ağaçlara ve bitkilere depolanır, bundan da meyvelerin maddeleri meydana gelir; hava berrak olur, bulut ve yağmur çoğalır; içlerinde bolca hayat veren ısı toplanmış olduğu için, canlıların bedenleri güçlü, kuvvetli olur. Bahar mevsiminde, hayat faaliyetleri harekete geçer, kışın oluşan maddeler ortaya çıkar, böylece bitkiler tomurcuklanır, ağaçlar çiçeklerle taçlanır, hayvanlar çiftleşme heyecanıyla tutuşur; yazın, havanın ısısı yoğunlaşır, meyveler olgunlaşır, varlıklardaki fazlalıklar çözülüp düşer, yeryüzü kurur, inşa ve onarım işleri için müsait hale gelir; sonbaharda ise, kuraklık ve soğukluk görülmeye başlar, böylece de bedenler kışa yavaş yavaş girer.. Zira, bu geçiş yavaş yavaş olmayıp da, bir defada olsaydı, bedenler bozulur ve yok olurdu.

GÜNEŞİN HAREKETİNİN FAYDALARI

Güneşin hareketine gelince, bunun faydaları hususunda bir düşün. Şayet güneş hep aynı yerde dursaydı, o yerde sıcaklık; diğer yerlerde soğukluk

artardı. Ne var ki güneş, gündüzün başlangıcında doğudan doğar; ve böylece de batı tarafından güneş hizasında olan şeylerin üzerine vurur... Sonra dönmeye devam ederek, batıp da doğuda tekrar doğuncaya kadar, yeryüzünün her tarafında doğar... Öyle ki, yeryüzündeki üstü açık olan her şey, güneşin ışınlarından, nasibini alır.

Ve yine Cenâb-ı Hak, sanki şöyle diyor: Şayet güneş hep doğu tarafında durmuş olsaydı, zengin yapısını,fakirin penceresine doğru yapardı da, böylece güneşin ışığı asla fakire ulaşamazdı.. Ne var ki Cenâb-ı Hak şöyle demiştir: "Eğer zengin o fakiri güneşin nurundan alıkoyarsa, ben, fakir de hissesini alsın diye, güneşi döndürür ve fakirin de üstüne çeviririm..."

Güneşin Ekvator Çizgisinden Meyli

Güneşin ekvator çizgisinden meyletmesinin faydalarına gelince, biz derlz ki, şayet yıldızların sapma ve eğim istikametinde bir hareketleri olmasaydı, bu meyilden meydana gelen tesir tek bir toprak parçasında etkili olur, böylece de diğer toprak parçaları bu meyilden meydana gelen faydalardan hâlî olur, ona yakın olanların durumu birbirlerine benzer ve orada da tek bir keyfiyyet hüküm sürerdi.. Meselâ, bu keyfiyyet sıcaklık olmuş olsaydı, o bütün nemleri yok eder ve hepsini ateşe çevirirdi... Böylece de, oluşacak şeyler meydana gelmezdi. Bu sebeple de, yıldızların geçiş istikametlerinde olan yerler, bir nitelik; onların geçiş istikametinde olmayan hatlar da başka bir nitelik ve ikisi arasında bulunan hatlar da orta bir nitelik üzere olurlardı... Böylece bir yerde, havası aşırı fırtınalı olan sürekli bir kış; başka bir yerde, havası yakıcı derecede sıcak olan sürekli yaz; bir başka yerde de meyvelerin tam olgunlaşamadığı bir bahar veya bir sonbahar mevsimi hüküm sürerdi.. Yıldızların kesintisiz dönüşleri olmasaydı ve yıldızlar yavaş bir şekilde hareket etselerdi, eğimin temin edeceği fayda az olur, etkisi de (olumsuz yönde) çok aşırı olur ve bu tesir, meyli olmayan şeylerden de hemencecik geçiverirdi. Şayet yıldızların hareketi şimdikinden daha hızlı olsaydı, fayda tam ve mükemmel olmazdı. Ama yıldızlarda, hareketi bir süre bir tarafa yönelten, sonra da ihtiyaca göre başka bir yöne geçip, her yönde bir müddet kalan bir meyil olduğu zaman bu tesir tamamlanır ve bunun faydası da çok olur.

Yüce bir hikmet ve sonsuz bir kudretle alemi idare eden yüce Yaratıcıyı, noksan sıfatlardan tenzih ederiz.. Bunu böyle bil ve unutma..

Ayın Yaratılışındaki Faydalar

Ay'a gelince bu, "gecenin ayeti" diye de isimlendirilmiştir. Bil ki Hak Subhânehu onun doğup batmasında da fayda yaratmıştır. Cenâb-ı Hak, bir vakitte onun doğmasını faydaya vesile kılmış, başka bir vakitte de batışını... Batışındaki faydaya gelince, düşmanından kaçan kimse için bunda bir fayda vardır; şöyle ki gece bu kimseyi görünmeyecek ve onu arayanlar kendisine ulaşamayacak şekilde,onu gizler de,bu kimse böylece kurtulur.Eğer gecenin karanlığı olmasaydı, düşmanı onu yakalardı... Mütenebbî'nin şu şiirinden murad da budur:

وَكَمْ لِظَلاَمِ اللَّيْلِ عِنْدِى مِنْ يَدٍ تُخْبِرُ أَنَّ المَانَوِيَّةَ تَكْذِبُ

"Bana göre, gecenin karanlığında, maniheistlerin[14] yalan söylediğini haber veren ne kadar çok fayda vardır!.."

Ayın doğuşunda da şu fayda vardır: Eşyasını kaybeden bir kimse, karanlık onu örttükten sonra, ayın doğmasıyla onu bulur. Bir hikayede anlatıldığına göre,bir bedevi Arab bir gece uyur; böylece devesini kaybeder... Ay doğunca onu bulur ve aya bakarak şöyle der: "Allah seni şekillendirdi ve nurlandırdı; burçlarda da seni dolunay haline getirdi.. Dilediği zaman seni nûrlandırıyor, dilediğinde de seni dürüyor, karartıyor. Senin hakkında Allah'tan isteyeceğim daha fazla bir şey bilmiyorum. Sen beni sürura kavuşturdun, Allah da seni nûra boğsun!." Sonra şu mısraları terennüm etmeye başladı:

مَاذَا أَقُولُ لَقَوْلِى فِيكَ ذُو قِصَرٍ وَقَدْ كَفَيْتَنِي التَّفْصِيلَ وَالْجُمَلاَ

إِنْ قُلْتُ لاَزِلْتَ مَرْفُوعًا فَأَنْتَ كَذَا أَوْ قُلْتُ زَانَكَ رَبِّي فَهُوَ قَدْ فَعَلاَ

"Ne diyeyim! Senin hakkında söyleyeceğim her söz eksiktir. Sen, gerek mufassal gerekse mücmel olarak bana yettin."Eğer ben, sen hep yüce ol!" desem, zaten böylesin; yahut da,"Rabbim seni süslesin!"desem, zaten süslemiş!."

Araplar içinde ayı kötüleyerek,"Ay eceli yaklaştırır; hırsızı rüsvay eder; kaçanı ele verir; aşığı rezil eder; keteni eskitir; gençleri ihtiyarlatır; dostların hatıralarını unutturur, borcu yaklaştırır; vakti tüketir..." diyenler vardır.

Yine Araplar arasında, birkaç yönden ayın güneşten üstün olduğunu söyleyenler vardır:

1) Ay müzekker, güneşse müennesdir. Fakat Mütenebbî, şu sözüyle bunu tenkit etmiştir: فَمَا التَّأْنِيثُ لِاسْمِ الشَّمْسِ عَيْبٌ وَلاَ التَّذْكِيرُ فَخْرٌ لِلْهِلاَلِ

14) Âlemde, hayır ve şer diye iki gücün hakim olduğunu gecenin şerri, aydınlığın da hayrı temsil ettiğini göstermektedir.

"Güneşin müennes olması, onun için bir kusur değildir; müzekker olması da ay için bir övünç vesilesi değildir."

2) Arablar şöyle demişlerdir: Güneş ve ay'ı kastederek: اَلْقَمَرَانِ "İki Ay" demişler, böylece, güneşi Ay'a tabi kılmışlardır. Cenâb-ı Hak, اَلشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ *"Güneş ve ay, bir hesap iledir"* (Rahman, 5) ve *"Güneşe ve ışığına; o güneşin peşinden geldiğinde ay'a yemin ederim"* (Şems, 1-2) ayetlerinde güneşi aydan önce zikrettiğinden, Arablar içinde ayın güneşten üstün olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Ne var ki onların bu delilleri Cenâb-ı Hakkın;

"Sizden kâfir olan da vardır, mümin olan da" (Tegabun, 2);
"Ateş ehliyle Cennet ehli eşit değildir" (Haşr, 20);
"Ölümü ve hayatı yarattı" (Mülk, 2);
"Zorlukla beraber bir de kolaylık vardır" (İnşirâh, 6) ve
"Onlardan bir kısmı nefsine zulmeder. Onlardan bir kısmı adildir. Bir kısmıysa, hayırlarda en öndedir" (Fatır, 32) ayetleriyle bozulmuştur.

Yıldızlardaki Faydalar

Yıldızlara gelince, bunlarda da birçok fayda vardır:

Birincisi: Yıldızların şeytanlar için bir taşlama vasıtası olmasıdır.

İkincisi: Yıldızlar vasıtasıyla kıblenin bilinmesi.

Üçüncüsü: Karada ve denizde, yolcuların onlara bakarak yollarını bulmalarıdır. Nitekim Cenâb-ı Allah:

"O, karanın ve denizin karanlıkları için, sizin faydanıza yıldızları yaratandır" (En'am, 97) buyurmaktadır.

Yıldızlar üç kısımdır:

1) Güney yıldızları gibi, batıp doğmayanlar;
2) Kuzey yıldızları gibi doğup batmayanlar;
3) Bazan batıp bazan doğan yıldızlar.

Ayrıca sabit yıldızlar, gezegenler, doğu yıldızları, batı yıldızları gibi kısımları vardır. Bu hususdaki söz uzundur. Felsefecilerin onların kütlelerini ve uzaklıklarını bilme hususundaki iddialarına gelince, فَدَعْ ذٰلِكَ بَحْرًا ضَلَّ فِيهِ السَّوَابِحُ "Yüzenlerin içinde kaybolduğu denizi bırak. Nitekim Cenâb-ı Hak

"(O) Allah bütün gaybı bilir. Beğenip seçtiği bir elçi hariç, gaybına hiç kimseyi muttali kılmaz" (Cin, 26-27),
"İlimden size ancak pek az birşey verilmiştir" (İsra, 85),
"Ben size, "Allah'ın hazineleri elimdedir" demiyorum. Ben gaybı da bilmem" (Hud, 31) ve:

"Onları, ne göklerin, ne yerin ne de kendilerinin yaratılışına şahid kılmadım "(Kehf, 51) buyurmuştur.

Böylece mahlûkat onların zatlarını ve niteliklerini bilmekten acizdirler. Öyleyse nasıl onlar, kendilerinden pek uzak olan şeyleri bilebilirler. Araplar, gerçekleri tanımaktan son derece uzak olmalarına rağmen bunu bilmişler ve bir şairleri şöyle demiştir:

وَأَعْرِفُ مَا فِي الْيَوْمِ وَالْأَمْسِ قَبْلَهُ وَلٰكِنَّنِي عَنْ عِلْمِ مَا فِي غَدٍ عَمِي

"Ben, bugün ve bugünden önceki dünde olanı bilirim, Ancak yarın olacak şeyi bilmekten körüm (uzağım)". Lebîd de şöyle demiştir:

فَوَاللّٰهِ مَا تَدْرِي الضَّوَارِبُ بِالْحَصَى وَلَا زَاجِرَاتُ الطَّيْرِ مَا اللّٰهُ صَانِعُ

"Allah'a yemin olsun ki, çakıltaşı atan kadınlarla kuşları kovalayan (falcı) kadınlar, Allah'ın ne yaptığını bilmiyorlar."

Gök Kubbesinin Binâ Olması Meselesi

DÖRDÜNCÜ MESELE

Gökyüzünün bir binâ oluşunun izahı hususundadır.

Câhız şöyle demiştir: "Bu âlem hakkında tefekkür ettiğinde, onu, içinde, ihtiyaç duyulan herşeyin bulunduğu bir ev gibi bulursun." Buna göre gökyüzü adeta bir tavan gibi yükseltilmiş, yeryüzü bir halı gibi yayılmış, yıldızlar birer kandil gibi ışıklandırılmış ve insan da bu evde istediği gibi tasarruf eden ev sahibi kılınmıştır. Buradaki çeşitli bitkiler insanın faydası için hazırlanmış, çeşitli hayvanlar onun yararına yöneltilmiştir. İşte bu, âlemin kâmil bir nizam, şumullü bir takdir, yüce bir hikmet ve sınırsız bir kudret ile yaratılmış olduğunu gösteren açık bir cümledir. Allah en iyi bilendir.

Allah'ın: وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَّكُمْ *"(O Allah), Gökten yağmur indirdi ve onunla sizin için rızık olarak meyveler çıkardı "*(Bakara, 22) ayetine gelince, bil ki Cenâb-ı Hak, yeryüzünü yaratıp, yeryüzü, üzerine Hz.Âdem ile zürriyetinin bırakıldığı bir inci, bir sedef gibi olunca O, ademoğlunun çeşitli ihtiyaçlarını bildiği için, sanki Hz.Âdem (a.s.)'a şöyle demiştir: "Ey Âdem! Seni, annen mesabesinde olan şu yeryüzünden başka hiçbirşeye muhtaç kılmayacağım." İşte bu sebeble, Hak Teala:

أَنَّا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا ۝ ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا *"Hakikat biz, o yağmuru (yeryüzüne) bol bol dökdük, sonra toprağı yardıkça yardık "*(Abese, 25-26)

buyurmuştur. Buna göre O şöyle buyurmaktadır: "Ey kulum! Bir bak, sence en kıymetli şey altın ve gümüştür. Şayet yeryüzünü altın ve gümüşten yaratmış olsaydım, ondan bu faydalar elde edilir miydi? Dünya bir hapishane (gibi) olmasına rağmen, bu dünyadaki şeyleri bu şekilde yarattım. Cennetteki durum ya nasıl olur?"

Netice olarak diyebiliriz ki:Yer senin annendir, belki annenden de daha şefkatlidir. Çünkü annen sana bir tek çeşit süt verirken, yeryüzü sana çeşit çeşit yiyecekler tattırır. Sonra Cenâb-ı Allah:

"Sizi o (topraktan) yarattık ve yine oraya döndüreceğiz "(Tâhâ, 55) buyurmuştur ki bunun manası "Sizi yine şu anneniz olan (toprağa) döndüreceğiz " demektir. Bu bir tehdid değildir. Çünkü kişi, annesi ile tehdid olunamaz. Bu böyledir, çünkü seni doğuran annenin karnındaki yerin, yeryüzündeki yerinden daha dardır. Sonra sen annenin karnında dokuz ay kaldın da sana hiçbir açlık ve susuzluk dokunmadı. Sen büyük annen olan yeryüzünün karnına girdiğinde durum nasıl olur? Fakat bu büyük annenin karnına girme şartın, küçük annenin karnındaki şartlar gibidir. Çünkü sen küçük annenin karnında bulunduğun zaman, büyük günah şöyle dursun, senden bir küçük günah bile çıkmadı. Tam aksine, Allah tek bir defa seni dünyaya çıkmaya çağırdığında O'na itaat ederek, Rabbine bir itaatin olmak üzere, dünyaya kendi kendine çıktın. Halbuki bugün Cenab-ı Hak, seni namaza defalarca çağırıyor da, ona yürüyerek gitmiyorsun.

Cenâb-ı Hak yerden ve gökten bahsedince, bundan sonra, insanlar üzerlerindeki ve aralarındaki varlıkların durumlarını iyice tefekkür etsinler de, böylece bunları ancak zat ve sıfatta onlardan başka olan bir zatın meydana getirebileceğini, bunun da Hakîm olan Yüce Yaratıcı Allah olduğunu bilsinler diye, gökten yere su indirdiğini; o su ile de yerden, insan oğluna rızık olarak çeşitli meyveler ve canlıların üremesinden meydana gelenlere benzer şeyler çıkarınca, adeta yer ile gök arasında bir nikah akdi bulunduğunu beyan etmiştir. Burada birkaç soru bulunmaktadır.

1) Siz âdeten, Cenâb-ı Hakk'ın bu meyveleri suyun yeryüzüne ulaşmasını müteakiben yarattığını mı söylüyorsunuz, yoksa Allah suda müessir yerde de müteessir olan bir tabiat yarattı da, böylece bu iki tabiat birleşerek, Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı kuvvetlerden bu neticenin meydana geldiğini mi kabul ediyorsunuz?. Buna cevabımız şudur: Şüphesiz her iki görüşe göre de mutlaka hakîm olan bir yaratıcının olması gerekir.

Bunun tafsilatına gelince: Şüphe yok ki Cenâb-ı Hak, bu vasıtalar olmadan da doğrudan bu meyveleri yaratmaya kâdirdir; çünkü meyve, kendisinde bir tad, renk, koku ve su bulunan herhangi bir cisim olmaktan

başka bir şey değildir. Cisim, bu sıfatları kabul etmektedir,çünkü bu sıfatlar da doğrudan Allah'ın kudret alanı içindedirler (makdûr). Çünkü bu sıfatların, Cenâb-ı Hakk'ın "makdûru" olduklarını doğrulayan, ya hudûs (sonradan meydana gelme), ya imkan (mümkün olma) veya her iki delildir. Bütün bu takdirlere göre, Allah'ın cisimlerde bu sıfatları herhangi bir vasıta olmaksızın, doğrudan yaratmaya kâdir olması gerekir. Bu aklî delili kuvvetlendiren bir başka şey de, Cenâb-ı Hakk'ın sevâba hak kazanan Cennet ehlinin nimetlerini de vasıtasız olarak yarattığına dair varid olan haberdir. Ancak biz deriz ki, Cenâb-ı Hakk'ın bu şeyleri vasıtasız yaratması, O'nun bunları, onlarda bir müessir ve müteessir kuvvet yaratarak meydana getirmesine ters düşmez.Sonraki kelamcıların görüşlerinin zahiri de,bunu kabul etmemeyi ifade eder; ancak bunun için delil gerekir.

Meyveler, Niçin Birden Değil de Tedricen Yaratılıyor?

2) Cenâb-ı Hak, bu meyveleri vasıtasız olarak da yaratmaya muktedir olunca, bu uzun süre içersinde cereyan eden vasıtalarla yaratmasındaki hikmet nedir?

Buna cevabımız şudur: Allah dilediği gibi yapar ve dilediği gibi de hükmeder. Ayrıca ulema, bu hususta detaylı hikmetler de zikretmişlerdir.

a) Cenâb-ı Hak, adetini ancak bir tertîb ve tedrice dayandırarak yürütmektedir; çünkü mükellefler ürün elde etmek arzusuyla bir şeyler dikme ve ekme konusunda birçok güçlüklere katlanıp, ardı arası kesilmeksizin kendilerini yorduklarında, şunu bilirler ki, onların bu dünyevi faydalara ulaşmak için bu denli güçlüklere katlanmaları gerekince, dünyevi menfaatlerden daha yüce olan uhrevî faydaları elde etmek için, dünyevi meşakkatlerden daha az bir güçlüğe katlanmaları daha evla olur. Bu bizim dediğimiz gibidir, çünkü Cenab-ı Hak, hasta, ilaç almadan da şifayı yaratmaya kâdirdir. Ancak O, kanunu şifayı ilaç almaya bağlayarak icra etmiştir. Hasta, hastalığın zararını gidermek için ilacın acılığına göğüs gerdiğine göre, ilahî azabın zararını savuşturmak için, mükellefiyetlerin meşakkatlerine katlanması daha evladır.

b) Cenâb-ı Hak, bütün bu şeyleri vasıtasız olarak bir defa da yaratmış olsaydı, onların yaratılmasının Kâdir ve Hakîm olan bir zata dayandığına dair zaruri bir ilim meydana gelirdi. Bu da sanki, teklif ve imtihana ters olan bir durum arzederdi. Ama eşyayı bu vasıtalarla yaratınca, bu durumda mükellef, bunların yaratılmasını Kâdir olan bir zata isnâd etmek hususunda ince bir düşünceye ve derin bir tefekküre muhtaç olur. Böylece de, sevaba hak

kazanır. İşte bundan ötürü, şöyle denmiştir: "Sebepler olmasaydı, hiçkimse şüpheye düşmezdi".

c) Çoğu kez, bunda, yani vasıtalı yaratılışta hem melekler hem de derin görüş sahipleri için ibretler ve doğru fikirler bulunmaktadır.

Üçüncü sual: Yağmur Hakkında

3) Cenâb-ı Hakk'ın, وانزل من السماء ماءً *"Ve gökten bir yağmur indirdi"* âyeti, yağmurun gökten indiğini gösterir; halbuki durum böyle değildir. Çünkü yağmur, ancak yerden yükselen buharlardan ve bu buharların soğuk hava tabakasına kadar yükselip, orada, soğuktan ötürü bir araya gelerek, bundan sonra da yere inmesinden oluşur ki, işte bu yağmurdur. Ne dersiniz?

Buna cevâbımız, birkaç bakımdandır:

a) Gökyüzü, yüksek olduğu için السماء "sema" diye isimlendirilmiştir. Buna göre, insanın üzerinde olan her şeye, "semâ" denilir.Bu açıklamaya göre, yağmur buluttan yağınca bu olaya, "yağmur gökten yağmıştır " denilir.

b) Muharrik, cüzleri nemli olan yeryüzünün derinliklerinden bu nemli unsurları harekete geçirdiği için, Cenâb-ı Hak, انزل من السماء ماءً *"Gökten bir su indirdi"* buyurmuştur.

c) Cenab-ı Hakk'ın sözü, en doğru olandır. Allah da, yağmuru gökten indirdiğini haber vermiştir. Biz de, bununla beraber, yağmurun buluttan indiğini bildiğimize göre, onun önce semadan buluta, sonra da buluttan yere indiğini söylememiz gerekir.

Dördüncü sual: Rızık Olarak Yaratılan Meyveler

4) Cenâb-ı Hakk'ın من الثمرات "Meyvelerden..." sözündeki مِنْ 'in mânası nedir?

Buna iki şekilde cevap verilir:

a) مِنْ "ba'zıyyet" (kısım) ifade eder. Çünkü iki belirsiz kelime, ki bunlardan مَاءً ve رِزْقًا kelimelerini kastediyorum, bu ba'zıyyet manasını ihtiva etmektedirler. Onların nekire (belirsiz) getirilmeleriyle, ba'zıyyet anlamı kastedilerek, sanki şöyle denilmiştir: Semadan bir mikdar, bir kısım su indirdik; bu su vasıtasıyla da, size birtakım rızıklar olsun diye, size bir kısım meyveler çıkardık...

b) مِنْ beyan ve izah içindir. Meselâ, senin أَنْفَقْتُ مِنَ الدَّرَاهِمِ إِنْفَاقًا "Ben, dirhemi infak ettim" demen, böyledir. Şayet, رِزْقًا kelimesi hangi sebeple mansûb olmuştur denilirse, deriz ki: مِنْ ba'zıyyet ifâde ederse, onun, yani

رزقا kelimesinin mansub oluşu "mefûl-i leh" (sebep bildiren mefûl) olmasındandır. Eğer مِنْ beyâniyye olursa, bu durumda رزقا kelimesi أخرج fiilinin mefûlü olduğu için mansûb olmuştur.

Beşinci Sual: الثمرات Niçin Cem'i Kıllet Vezni ile Getirildi

5) Yağmur ile elde edilen meyveler pek çoktur. O halde الثَّمَرُ veya الثِّمَارُ denmemiş de, niçin الثمرات denilmiştir?[15] denilirse, buna cevabımız da şu olur: Dünya meyvelerinin, ahiret meyveleri karşısındaki azlığına dikkat çekmek ve ahiret hayatının önemini hissettirmek içindir.

Netice olarak; şirke yer yoktur.

Cenâb-ı Hakk'ın فلا تجعلوا لله انذادًا وانتم تعلمون *"O halde, bile bile Allah'a eşler koşmayın"* sözüne gelince, bu hususta birkaç sual bulunmaktadır.

1- Cenâb-ı Hakk'ın فَلَا تَجْعَلُوا ifadesi, neyle alâkalıdır? Cevabımız şudur: Bu hususta üç görüş vardır:

a) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın اعبدوا "ibadet ediniz!" emriyle alâkalıdır. Buna göre mâna şöyle olur: İbadet ediniz de, O'na eşler koşmayınız; Çünkü ibadetin aslı ve temeli tevhîddir.

b) Bu, لَعَلَّ ile alâkalıdır. Buna göre mana şöyle olur: Allah sizi, kendi azabından korkmanız ve çekinmeniz için yaratmıştır; o halde O'na ortaklar koşmayınız. Çünkü bu, Allah'ın azabını gerektiren şeylerin en büyüğüdür.

c) Cenâb-ı Hakk'ın الذي جعل لكم الارض فراشًا *"Sizin için yeryüzünü bir döşek yapan O'dur"* sözüyle alâkalıdır. Yani, Allah size öylesine açık olan deliller yaratmıştır; o halde O'na ortaklar koşmayın..

İkinci sual: Nid (misl) Ne Demektir?

2) النِّدُّ ne demektir?

Buna cevabımız şudur: نِدُّ tartışan, münazaa eden muarız (misl) demektir. Adam birisinden nefret edip, ondan uzaklaştığı zaman نَادَدْتُ الرَّجُلَ denilir. النِّدُّ kelimesi نَفَرَ manasına olmak üzere نَدَّ – يَنِدُّ – نُدُودًا kelimesinden alınmıştır. Sanki iki ortaktan her biri, diğerinden nefret edip, onunla inadlaşıyor gibidir. Buna göre, eğer, "müşrikler, putlar Allah'la tartışmaya girmiştir," demişlerdir" denilirse, deriz ki müşrikler o putlara ibadet edip, onlara ilah

15) Bu soruya sebep الثَّمَرَاتِ kelimesindeki cemi vezninin, Arapçada azlık ifade eden, cem vezinlerinden olmasıdır.

deyince onların bu durumu, putların, Cenab-ı Hak'la tartışma ve çekişmeye girmeye muktedir ilahlar olduğunu söyleyen kimsenin haline benzetilmiştir. Bu sebepten dolayı onlara, alay ve başa kakma yoluyla, böyle denilmiştir. Cenâb-ı Hak, نِدٌّ lâfzı ile onlarla alay ettiği gibi, Allah'a ortak koşulamıyacak olan bir çok şeyi O'na ortak koşmuş olmaları sebebiyle de, onları rezil rüsvay etmiştir. Muhammed İbn es Sumeyfi , فَلاَ تَجْعَلُوا لِلّٰهِ نِدًّا şeklinde okumuştur?

Üçüncü Sual: وانتم تعلمون (siz bilip dururken) Cümlesinden Maksad

3) Cenâb-ı Hakk'ın, وانتم تعلمون ifâdesinin mânası ne demektir? Buna cevabımız şudur. Bunun manası: Sizin aklınız tam olduğu için, bu tür şeylerin Cenâb-ı Hakkın ortakları olmasının uygun olmayacağını biliyorsunuz; o halde böyle söylemeyiniz. Çünkü, çirkin olduğunu bildiği halde bir kimseden çirkin bir sözün sadır olması, daha da çirkin bir şeydir. Burada birkaç mesele vardır.

Şirk Çeşitleri

BİRİNCİ MESELE Âlemde, varlığı, kudreti, ilmi ve hikmeti bakımından Allah'a denk olabilecek bir şeriki Allah'a isbata çalışan hiç kimse yoktur! Bu, şu ana kadar vaki olmamıştır, fakat "seneviyye" iki ilah olduğunu iddia ederler. Bunlardan hayrı işleyen akıllı; şerri meydana getiren de akılsızdır (sefîh) Allah'tan başka ma'bud edinmeye gelince, bunu yapan pek çok gurup vardır. Birinci gurub: Bunlar, yıldızlara tapan Sabiilerdir. Çünkü bunlar şöyle derler: Cenâb-ı Hak yıldızları yarattı. Alemi yöneten, işte bu yıldızlardır. Sözlerine şöyle devam ederler: İşte bundan dolayı bizim, yıldızlara ibadet etmemiz gerekir; çünkü yıldızlar Allah'a ibadet ediyorlar. İkinci gurup: Hz. İsa (a.s.)'ya ibadet eden hristiyanlardır. Üçüncü gurup: Putperestlerdir.

Bil ki, putperestlerin dininden daha eski olan bir din yoktur. Bu böyledir, çünkü tarihleri bize kadar ulaşan peygamberlerin en ilki Hz.Nûh (a.s.)'dur. O, Cenab-ı Hakk'ın:

"Müşrikler dediler ki, İlahlarınızı terketmeyin! Veddi, Suvâ'ı, Yeğusu, Yeûkü ve Nesr'i (bu putları) bırakmayın!" (Nuh, 23) ayetinde, Hz.Nuh(a.s.)'un kavminden haber verdiğine göre, o kavminin durumuna karşı çıkmıştı. Böylece, putperestliğin Hz. Nûh'dan önce de bulunduğunu anlıyoruz. Putperestlik bugüne kadar da devam etmiştir. Bundan da öte,dünyadaki insanların çoğu putperestliğe halâ devam etmektedirler.

İnsanların Şirke Kaymalarının İzahı

Durumu bu olan din ve mezhebin, bozukluğunun zaruri olarak(ister istemez)bilinen bir şey olması imkansızdır. Ancak şu anda yontulan şu taşın, beni, gökleri ve yeri yaratmadığını bilmek zaruri bir ilimdir (açıktır). Bu sebeble, bunca insanın putperestlik üzerinde mutabakat sağlamaları imkansız olur. Öyleyse, putperestlerin bunun dışında başka bir maksadlarının bulunması gerekir. Alimler, bu hususta birçok şeyler söylemişlerdir:

a) Ebu Ma'şer Cafer b.Muhammed b.el-Müneccim el-Belhî bir eserinde şunu zikretmiştir: Çin ve Hindilerden bir çoğu, Allah'ın meleklerin var olduğunu söylüyor, Allah'ın bir cisim ve mümkün olabilecek en güzel şekle sahib olduğuna inanıyorlar. Onlarca meleklerin de çok güzel şekilleri vardır. Onlar, bütün meleklerin, araya gökyüzünün girmesi ile bize görünmediklerine; kendilerine düşen vazifenin ise, ilah ve meleklerin şekli olduğuna inandıkları bir şekil üzere, güzel görünüşlü ve hoş manzaralı heykeller yapıp da, Allah'a ve meleklere yaklaşmak amacıyla onlara ibadete devam etmek olduğuna inanıyorlar. Eğer Ebu Ma'şer'in anlattıkları doğru ise, putlara ibadet etmenin sebebi, onların putlarının Allah'a ve meleklere benzediğine inanmalarıdır.

b) Alimlerin pek çoğu şunu söylemişlerdir: İnsanlar, bu alemin durumlarının değişmesinin, yıldızların durumlarının değişmesine bağlı olduğuna inanmışlardır. Çünkü güneşin zenit noktasına yakınlığına ve uzaklığına göre mevsimler ve farklı durumlar meydana gelmektedir. Sonra bu inançta olanlar, diğer yıldızların durumlarını da gözetleyerek, bu dünyada meydana gelen mutluluk ve mutsuzlukların, yıldızlardaki talihlerine bağlı olduklarına inanmışlardır. Onlar buna inanınca, yıldızlara çok ta'zimde bulunmuşlardır. Onlardan bir kısmı, yıldızların varlıklarının, zatları gereği olduğuna bu alemleri de onların yarattığına inanmışlardır. Yine onlardan bir kısmı, bu yıldızların en büyük ilahın mahlûkâtı olduğuna, bu yıldızların da alemin yaratıcısı olduğuna inanmışlardır. Birinciler, bu yıldızların gerçekte ilah olduklarına, ikinciler de onların, Allah ile insanlar arasında vasıta olduklarına inanmışlar, böylece onlara ibadet ve inkiyadla meşgul olmuşlardır. Sonra ise yıldızların çoğu zaman gözlerden gizli olduklarını görünce, onlar namına bazı putlar edinmişler ve bu putlara ibadetleriyle de bu semavi cisimleri kastederek ve yıldızların görünmeyen gölgelerine yaklaşarak, putlara ibadete yönelmişlerdir. Derken zaman uzayınca, yıldızların isimlerini aradan çıkarıp sadece bu heykellere ibadet etmeye başlamışlardır. İşte bunlar gerçekte yıldızlara tapan kimselerdir.

c) Sihirbazlar bin senelik ikibin senelik vakitler tayin ederek hasseten

o vakitler içinde bir tılsım yapan kimsenin, mutluluk, bolluk ve belaları defetme gibi hususi durumlarda bundan istifade edeceğini iddia ediyorlardı. Ve yine onlar bir büyü yaptıklarında,. bundan istifade edeceklerine inandıkları için sihre ta'zim ediyorlardı. Onların bu aşırı ta'zimleri bir ibadet halini aldı. Bu fiilin müddeti uzayınca da, işin başlangıcını unutarak aslını bilmeksizin, sihre ibadet etmeye başladılar.

d) "Allah katında duası kabul, şefaatı makbul" diye inandıkları büyük bir adam öldüğünde, bu insanın, Kıyamet günü huzuru ilahide kendilerine şefaatci olacağına inanarak, onun şeklinde, kendisine ibadet etecekleri putlar yaptılar. Nitekim bu durumu Cenab-ı Allah şu ayetinde, onların şu sözünü naklederek haber vermiştir: هَٰؤُلَآءِ شُفَعَٰٓؤُنَا عِندَ ٱللَّهِ

"Bunlar, Allah yanında bize şefaat edecek olanlardır." (Yunus, 18).

e) Belki de onlar, tıpkı bizim kıbleye secde etmeksizin kıbleye dönerek secdeedip namaz kıldığımız gibi, bu putları namazları ve taatları için mihrab gibi kabul ettiler ve böylece patlara ibadet kasdıyla olmaksızın onlara doğru secde ettiler. Bu durum uzun müddet devam edince, cahil insanlar, bizzat putlara secde etmenin (ibadet etmenin) vacib olduğunu sandılar.

f) Belki de onlar mücessime[16]idiler. Böylece onlar, Allah'ın bu putlara hulûl edebileceğine inandılar ve bu anlayış içerisinde o putlara ibadet etmeye başladılar. İşte bütün bunlar, putperestliğin hamledilebileceği muhtemel sebebleridir ki bunlar gözönüne alınınca, şirkin aklen zarurî olarak katıldığının gerekmediği anlaşılır.

Tek Yaratıcıyı Kabülden Sonra Şirke Niçin Yer Kalmasın?

İKİNCİ MESELE

Şayet birisi, "Putperestliğin neticesi saydığın bu hususlara dayanınca, âlemin yaratıcısının varlığının kabul edilmesinden dolayı putlara ibadet etme niçin câiz olmasın? derse, cevab olarak deriz ki: Yerin ve göğün, cisimlikte diğer cisimlerden bir farkı olmadığını, böylece de yere ve göğe has olan şekil, sıfat ve hallerin, onlara has olmasının ancak bir muhassisin tahsisi ile olduğunu ve bu muhassisin (tahsis edicinin) cisim olması durumunda, başka bir muhassise muhtaç olacağını, bundan dolayı da o muhassisin cisim

16) Allah'ın cisim olduğunu söyleyenler.

olamayacağını açıkladığımız gibi, Cenâb-ı Hak yer ile göğün yaratılmış olduklarına dikkat çekmiştir. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: Allah'a benzediğine inanarak putlara ibadet edenlerin görüşlerine gelince, bu delillerle Allah'ın cisim olmadığına işaret ettiğimiz için, bu görüş geçersizdir.

İkinci görüşe gelince ki bu, yıldızların âlemi yönettiği görüşüdür, bu görüş de, her cismin vasıfları hususunda irade sahibi bir faile muhtaç olduğuna dair daha önce getirdiğimiz delillerler, batıl olmuş yıldızların rab değil de, Allah'a iteat eden varlıklar olduğu ortaya çıkmıştır.

Üçüncü görüş ki, bu da sihirbazların görüşüdür, bu görüş de geçersizdir. Çünkü sihrin tesiri, ancak yıldızların kuvvetleri vasıtasıyla olur. Yıldızların sonradan olma varlıklar olduklarına delil getirince, bizim görüşümüzün doğruluğu, onların görüşünün batıllığı sabit olmuş olur.

Dördüncü ve beşinci görüşlere gelince, akıl bunları ne doğrular ne de imkansız görür. Ancak şeriat bunları menedince, bunlardan kaçınmak vacib olmuştur.

Altıncı görüşe gelince bu da diğerleri gibi teşbihe (Allah'ı, mahlûkatından birine benzetmeye) dayanır. Bu sebeble, alemin hür ve irade sahibi, cisim olmaktan uzak bir yaratıcıya muhtaç olduğu hususunda söylediğimiz delillerle de, her ne izahla olursa olsun, putperestliği caiz görmenin batıl olduğu ortaya çıkar. Allah en iyi bilendir.

Eski Yunanlıların, İranlıların ve Arapların Putları

ÜÇÜNCÜ MESELE Yunanlılar, İskender'den önce, kendileri için ruhani kuvvetlerin ve ışık saçan gök cisimlerinin isimleri ile tanınan, birtakım heykeller yapmaya ve onları kendileri için bizzat mabûd kabul etmeye yöneldiler. Böylece, onlarca "İlâhi emir" demek olan "ilk sebeb" heykeli, " apaçık akıl" heykeli, "mutlak siyaset" heykeli ve "nefis" heykeli ortaya çıktı ki bütün bu heykeller yuvarlaktı. "Zuhal" heykeli altıgen, "müşteri" yıldızı heykeli üçgen, "mirrih" yıldızının heykeli dikdörtgen, "güneş" heykeli kare, "Zühre" yıldızının heykeli içinde dörtgen bulunan bir üçgen, "Utarit" heykeli, içinde dikdörtgen bulunan bir üçgen ve "Ay" heykeli ise sekizgen idi.

Tarihciler, Amr b.Lühay kavminin başına geçip, halkının yönetimini eline alarak Beytü'l-Haram (Kâbe) hizmetini de üzerine aldığı zaman onun Belkâ beldesine bir yolculuğu olduğunu, orada putlara ibadet eden bir topluluk

gördüğünü, onlara putları hakkında sorduğunda, onların da "Bunlar, kendilerinden yardım istediğimizde bize yardım eden, yağmur istediğimizde bizi yağmurla sulayan Rablardır" demeleri üzerine İbn Lühay'in da bu putlardan birisini kendisine hediye etmelerini istediğini, onların da "Hübel" adı ile bilinen putu ona verdiklerini, Amr'ın onu Mekke'ye getirip Kabe'ye koyduğunu ve insanları o puta ibadet etmeye çağırdığını iddia etmişlerdir. Onlara göre, bu olay Kral Sabûr Zü'l-Ektâf[17] zamanının başlarına tesadüf eder.

Bil ki ed-Dahhak'in San'a şehrinde "Zühre" yıldızı adına inşa ettiği "Gumdân" mabedi, Puthanelerin meşhurlarındandır. Hz.Osman (r.a.) bu puthaneyi yıktırmıştır. İran hükümdarı Menûşehr'in ay adına inşa ettiği, "Nevbahar-ı Belh" isimli puthane de meşhur puthanelerdendir. Arap kabilelerinin de meşhur putları vardı: Mesela, Kelb kabilesinin, Dümetu'l-Cendel'de bulunan "Vedd" adlı putu; Huzeyl oğullarının "Suvâ" adlı putu; Mezhec oğullarının, Hemdandaki "Ye'ük" adlı putu; Himyer toprağındaki Zü'l-Kela boyunun "Nesr" adlı putu; Sakif kabilesinin Taif'teki "Lât" adlı putu; Hazreclilerin Yesrib (Medine)de ki "Menât" adlı putu, Kinane oğullarının Mekke yakınlarında bulunan "Uzza" adlı putu, Safa ve Merve tepelerindeki "Isâf" ve "Naile" adlı putlar... Hz.Peygamber (s.a.s.)ın büyük dedesi Kusayy, insanlara putlara ibadeti yasaklamış ve onları Cenab-ı Allah'a ibadet etmeye çağırmıştır. Aynı şekilde Zeyd b.Amr b.Nüfeyl de şöyle demiştir:

أَرَبًّا وَاحِدًا أَمْ أَلْفَ رَبٍّ أَدِينُ إِذَا تَقَسَّمَتِ الْأُمُورُ
تَرَكْتُ اللَّاتَ وَ الْعُزَّى جَمِيعًا كَذٰلِكَ يَفْعَلُ الرَّجُلُ الْبَصِيرُ

"Bir Rabbe mi, bin rabbe mi tapayım? İşler çatallanınca Bütün Lât-ı Uzza'yı terkettim. Akıllı adan da zaten böyle yapar.

17) İran kıraliarından. (310-379 m.) yılları arasında yaşamış, hristiyanlara işkence etmiş, Bizans'la savaşmıştır.

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ
مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٣﴾ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا
النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴿٢٤﴾

"Eğer kulumuz (Muhammed)'e, indirdiğimiz (Kur'an'ın Allah'ın kelamı olduğun)da şüphe ediyorsanız, haydi onun gibi bir süre getirin. Bunun için Allah'dan başka şahidlerinizi(putlarınızı ve bilginlerinizi)de yardıma çağırın, eğer iddianızda doğru iseniz... Fakat bunu yapamazsanız -ki hiçbir zaman yapamıyacaksınız - o zaman, yakıtı insanlar ile taşlar olan cehennemden korkunuz. O cehennem kâfirler için hazırlanmıştır." (Bakara, 23-24)

NÜBÜVVET KONUSU

Bu ayetlerde birçok mesel vardır:

Kur'an İle Diğer Sözlerin Mukayesesi

BİRİNCİ MESELE Bil ki Cenab-ı Hak, yaratıcının isbatı hususunda susturucu kuvvetli deliller getirip, şirkin batıl olduğunu ortaya koyunca peşinden nübüvvetle ilgili hususlardan bahsetmiştir. Bu da, Allah'ı bilmenin, Hz.Peygambar (s.a.s.)'ın öğretmesi ile elde edilebileceğini kabul eden ta'limiyye fırkasının görüşü ile, Allah'ı bilmenin ancak Kur'an ve hadisle mümkün olduğunu kabul eden Haşeviyye'nin görüşünün bozuk olduğuna delalet eder. Hz.Muhammed (s.a.s.)'ın peygamberliği, Kur'an'ın mucize oluşuna dayandığı için, Allah Teala bu ayette, Kur'an'ın mucize olduğuna dair deliller getirmiştir. Kur'an'ın mucize oluşunu iki yoldan izah etmek mümkündür:

1. Yol denilebilir ki Kur'an'ın durumu şu üç şeyden birisine dahildir:

a) Kur'an'ın, fasih kimselerin sözü ile aynı olması..

b) Fasih kimselerin sözünden fevkalede üstün olmaması,

c) Fevkalade bir şekilde, fasih kimselerin sözlerinden üstün olması...

İlk iki ihtimal geçersizdir. O halde geriye üçüncüsü kalır. İlk iki görüşün geçersiz olduğunu söylüyoruz. Zira, eğer Kur'an öyle olsaydı, fasih kimselerin, ister toplu halde, ister tek tek, Kur'an'ın bir sûresinin benzerini getirmeleri gerekirdi . Bu durumda da eğer anlaşmazlık vaki' olup, kabul edilmeme korkusu meydana gelirse, şahidler ve hakimler, şüpheyi kaldırırlardı . Bu ise, delil getirmede zirvedir. Çünkü onlar Arapça'ya ve fesahat kanunlarına son derece hakim; Hz.Peygamber (s.a.s.)'ın peygamberliğini ibtal için de çok arzulu idiler. Öyle ki canlarını ve mallarını bu yolda seferber edip, hertürlü tehlike ve çileyi sırtlanmış, taassub ve kibirde, batıl bir yana, hatta hakkı kabul edemeyecekleri bir dereceye varmışlardı. Bütün bunlar. Cenab-ı Hakk'ın Kur'an'ı hususunda, onu geçersiz kılma çalışmalar yapmalarını gerektirir. Karşı delil getirmek, en kuvvetli bir şekilde yaralayacak yoldur. Onlar bunu yapamayınca, aciz kaldıklarını anlamış olduk, böylece de Kur'an'ın onların sözlerine benzemediği, Kur'an ile onların sözleri arasındaki farkın alışılmış bir fark olmadığı, aksine arada harikulade bir farkın bulunduğu, sonuç olarak da Kur'an'ın mucize olduğu ortaya çıkmış olur. Bu delilin ortaya konulmasından murad da, işte budur. Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın tevhid bilgisi hususunda sadece taklidi kabül ile yetinmediği gibi, nübüvvet bilgisi hususunda taklit ile yetinmediği ortaya çıkmış oldu.

Bil ki, Kur'an'da (zahiren) O'nun fesahatinin noksanlığını gerektiren bir çok husus bulunmaktadır. Bununla beraber fesahat hususunda Kur'an, belâgat hususunda ondan öte bir nokta bulunmayan bir zirveye ulaşmıştır. Bu da O'nun bir mu'cize olduğuna delalet eder.

Yukarda bahsedilen vecihleri birbir ele alalım:

Birincisi: Arabların fesahatinin çoğu, mesela devenin, atın, cariyenin, hükümdarın veya bir darbenin ya da mızrak vuruşunun, bir harbin yahutta bir baskının nitelenmesi, gibi müşâhedeleri niteleme konusundadır. Halbuki, Kur'an'da buna dair hiç bir şey bulunmamaktadır. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'de, Arabların konuşmalarında ittifakla kullandıkları fasih lafızların bulunmaması gerekirdi.

İkincisi: Cenâb-ı Hak, Kur'an'ın tamamında doğruluk yolunu gözetmiş, yalandansa sakınmıştır. Yalanı terkedip doğruya yapışan her şair, şiirinin derecesini düşürmüş ve iyi bir şair olamamıştır. Lebid ibn Rebîa ile Hassân ibn Sâbit-i görmez misin? Onlar müslüman olunca, onların şiirlerinin derecesi düşmüştür[18]. Güzellik bakımından bunların İslamî dönemdeki şiirleri,

18) Bu görüşün isabetli olduğu söylenemez. Sadece "fihi nazar" demekle yetinelim (mütercimler).

cahiliyye dönemindeki şiirleri gibi değildir. Halbu ki Cenâb-ı Hak, yalandan ve abartmakdan münezzeh olmakla, gördüğün gibi, Kur'an'ı son derece fasih bir şekilde indirmiştir.

Üçüncüsü: Fasih bir söz, fasih bir şiir bir kaside, ancak bir veya iki beyitte bulunabilir. Diğerleri böyle olmaz. Halbu ki Kur'an böyle değildir. O'nun tamamı fasihtir; öyle ki yaratıkları, Kur'an'ın bir cümlesini meyadana getirmekten aciz oldukları gibi, tamamını meydana getirebilmekten de aciz olmuşlardır.

Dördüncüsü: Bir şeyi vasfederken fasih bir şiir söyleyen herkes, bu vasfı tekrarladığında, bu kimsenin bu ikinci sözü o şeyi niteleme hususunda birincisi gibi etkili olamaz. Halbu ki Kur'an'da çok tekrar bulunmaktadır; bununla beraber hepsi de fesahatta had noktaya varmış ve aralarında da asla bir farklılık görülmemiştir.

Beşincisi: Cenâb-ı Hak, Kur'an-ı Kerim'de ibâdetlerin vacib, günahların yasak olduğunu bildirme; güzel ahlâka teşvik, dünyaya önem vermeyip ahireti üstün tutmak gibi konulara yer vermiştir. Bu gibi konular da, fesahatin azlığını gerektirir.

Altıncısı: Arablar şöyle demişlerdir: İmriu'l-Kays'ın şiiri, neşelendiğinde, kadınları zikredip atları niteledğinde Nâbiğa'nın şiiri, korku konusunda; A'şa'nın şiiri istek ve içkiyi niteleme hususunda ve Züheyr'in şiiri de istek ve ümitler anında güzeldir. Özet olarak, her şair bir dalda güzel söz söyler, bu dalın dışında o şairin şiiri zayıf olur. Kur'ân'a gelince, O bütün dallarda fesahatin doruğuna ulaşmış olarak indirilmiştir. Bakmaz mısın ki Cenab-ı Hak terğîb (isteklendirme) hususunda

"Hiç kimse, onlar için ne gibi göz aydınlıklarının gizlenmiş olduğunu bilemez." (Secde, 17)

"Orada canlarının arzulayacağı ve gözlerin hoşlanacağı herşey vardır" (Zuhruf, 71).

Terhib hususunda:

"Allah'ın sizi kara tarafından yere geçirmesinden veya üzerinize çakıllı bir kasırga yollamasından emin mi oldunuz ? Sonra da kendinize bir vekil bulamıyacaksınız. Yoksa O'nun sizi oraya tekrar döndürüp de, üstünüze belinizi kıracak bir fırtına yollamasından, neticede de yaptığınız nankörlük sebebiyle sizi boğmasından emin misiniz? Siz bize karşı, sizin öcünüzü alacak hiç kimse bulamıyacaksınız" (İsra, 68-69).

"Gökteki olandan, onun sizi yere batırıvermesinden emin mi oldunuz. O zaman bakarsınız ki O (yeryüzü) çalkalanmaktadır. Yoksa gökteki,

üstünüze taş yağdırıcı (bir rüzgar) göndermesinden emin mi oldunuz? Siz o zaman tehdidimin nice olduğunu bileceksiniz?" (Mülk, 16-17), ve

"(Hakka karşı) inad eden her zorba ise (sonunda) binpişmen oldu. Onun önünde de cehennem vardır. Ona irinli su içirilecektir. Öyle ki O, bunu zorla yutmaya çalışacak, bir türlü yutamayacak, heryandan kendisine ölüm gelecek ama ölemiyecek..." (İbrahim, 15-17) buyurmuştur.

Cenab-ı Hak, menetmek hakkında da insanların vehminin bile ulaşamayacağı bir şekilde şöyle buyurur:

"İşte biz onların herbirini günahı sebebiyle yakaladık. İşte kiminin tepesine (taş yağdıran) bir kasırga gönderdik, kimini korkunç bir ses yakaladı, kimini yere batırdık, kimini de suda boğduk..." (Ankebût, 40).

Yine nasihat hususunda daha güzeli söylenemeyecek bir biçimde

"Şimdi sen Bana haber ver: Biz onları senelerce yaşatıp faideledirdiysek..." (Şu'ara, 205) buyurmuştur.

İlâhiyat hususunda da

"Allah, her dişinin neye gebe olacağını, rahimlerin neyi eksik, neyi fazla yapacağını bilir. O'nun nezdinde her şey ölçü iledir." (Ra'd, 8) buyurmuştur.

Kur'an'ın Bütün İlimlerin Kaynağı Olması

Yedincisi: Kur'an bütün ilimlerin temelidir (kaynağıdır). Mesela, Kelâm ilminin tamamı Kur'an'da mevcuttur. Fıkhın tamamı Kur'an'dan alınmıştır. Yine usul-ü fıkıh, nahiv ve lügat, tasavvuf ilimleri, ahiret haberleri ve güzel ahlâk, prensibleri de Kur'an'da mevcuttur. Delâilü'l-İ'caz adlı kitabımızı tedkik eden kimse, Kur'an'ın, fesahatın bütün çeşitlerinde zirveye ulaştığını anlar.

İkinci yol: Şöyle diyebiliriz: Kur'ân, denilebilir ki fesahatta ya icaz sınırına ulaşmıştır veya ulaşamamıştır. Eğer ulaşmış ise, onun mucize olduğu zaten sabit olmuş demektir. Eğer ulaşamamışsa, bu durumda, benzerini getirerek onunla muaraza etmek mümkün olurdu. Buna göre onların, muaraza etmeleri mümkin olduğu halde ve onları bu muarazaya sevkeden birçok sebeb bulunduğu halde, bunu yapamamış olmaları harikulade bir hadisedir. Bu bir mu'cize olmuştur. Böylece de Kur'an'ın, her halükârda mu'cize olduğu ortaya çıkmıştır. Bizce bu ikinci yol daha doğrudur.

Kur'an'ın Parça Parça İndirilmesi (tercim) ve İ'caz

İKİNCİ MESELE

Allah Teâla âyette أَنزَلْنَا değil de, نَزَّلْنَا demiştir. Çünkü anlatılmak istenen, Kur'ân'ın tedrîci olarak (parça parça, kısım kısım) indirilmiş olmasıdır. Bundan dolayı نَزَّلْنَا lafzını kullanmak buraya daha uygundur. Çünkü müşrik Araplar şöyle demişlerdir: "Şayet bu Kur'an Allah katından ve insanların metodlarından farklı bir şekilde olsaydı, çeşitli ihtiyaç ve ortaya çıkan yeni durumlara göre hatiblerin hitabelerini, şairlerin de şiirlerini, zaman zaman parça parça söyledikleri gibi, hadiselere ve olaylara göre parça parça sûre sûre indirilmezdi. Çünkü şair divanını, yazarlar da kitablarını ve hitabelerini bir defada ortaya koymazlar. Şayet O Kur'an'ı Cenab-ı Hak indirmiş olsaydı, insanların metodlarının (adetlerinin) aksine bir defada (toptan) indirirdi." Bu hususu Cenab-ı Allah şöyle haber vermiştir:

"Kâfirler: O (Muhammed'e), Kur'an bir hamlede, toptan indirilmeli değil miydi? dediler" (Furkan, 32). Halbuki Cenab-ı Allah, burada, bu şüpheyi giderek, Kur'an'ın mûcize olduğunu gösteren hususu zikretmiştir. Bunun izahı şudur: Tedrici olarak indirilen bu Kur'an, ya insanın gücü dahilinde olan şeyler cinsindendir veya değildir. Eğer birincisi ise, onların, aynı şekilde tedrici olarak Kur'an'ın benzerini veya O'na yakın bir şeyi yapabilmeleri gerekirdi. Eğer ikincisi ise, Kur'an'ın, tedrici olarak indirilmesinin yanı sıra da mucize olduğu ortaya çıkar. Âyetteki عَلَىٰ عَبْدِنَا lafzı, Hz. Peygamber (s.a.s) ve ümmeti kastedilerek عَلَىٰ عِبَادِنَا (Kullarımıza) şeklinde de okunmuştur.

Sûrenin Mânası ve Sûrelere Bölmenin Hikmeti

ÜÇÜNCÜ MESELE

Sûre, Kur'an'dan bir bölümdür. Kelimedeki vâv harfi, eğer kelimenin aslından sayılırsa, sûrelere sûre isminin verilmesi, ya şehrin surları manasına gelen "sûr" kelimesinden alınmıştır. Çünkü sûreler de, sûrlarla çevrilmiş şehirler gibi, Kur'an'ın sınırlanmış birer bölümüdürler. Veya o sûreler, tıpkı şehrin surlarının içindekileri kuşatması gibi, birçok ilim dallarını ihtivâ etmelerinden dolayı bu ismi almışlardır. Veyahut da mertebe (derece) manasına gelen "sûre" lafzından alınmıştır. Çünkü Kur'ân sûreleri, aynı zamanda okuyanın basamak basamak yükseldiği, dereceler ve mertebeler mesabesindedir. Sureler de kendi arasında uzun,orta ve kısa olarak taksim edilir. Veyahut da sûre adının verilmesinin sebebi onların, dindeki yerinin yüceliğinden

dolayıdır. Eğer, sûre kelimesinin vâvının, "hemze" den çevrilmiş bir vâv olduğu söylenirse, Kur'an surelerine "sûre" denmesinin sebebi, birşeyden arta kalan veya onun fazlası olan şey (su're) gibi, bunların da Kur'an'ın bir parçası ve bölümü olmalarıdır.

Eğer "Kur'an'ı surelere bölmenin ne faydası var?" denilirse, deriz ki: "Bunun birçok bakımdan faydası vardır:

a) Yazarlar, kitaplarını bölümlere ve kısımlara ayırırlar.

b) "Cins"in kapsamında "tür"ler bulunduğunda her nev'in ihtiva ettiği "fert"ler, diğer türün fertlerinden daha güzel olur.

c) Okuyucu, bölümlere ayrılmamış bir kitabı baştan sona okumaktansa, kitabın bir sûresini veya bir bölümünü bitirip diğerine başlamaya daha bir şevk duyar, öğrenme nisbeti daha da artar. Bu şuna benzer: Yolcu bir mil yol aldığını veya bir fersahı geçtiğini bilirse, bu onu ferahlatır ve daha çok yürüme arzusu verir.

d) Kur'ân'ı ezberleyen kimse bir sûre ezberlediğinde, Allah'ın kitabından müstakil bir bölümü öğrenmiş olduğuna inanır, bu onun gözünde kıymetlenir ve böylece sevinir. İşte bu sebebten ötürü, namazda (her rekatta) tam bir sûre okumak faziletli sayılmıştır.

Kur'an Cüzlerinin Tertibi Tevkifidir

DÖRDÜNCÜ MESELE فأتوا بسورة من مثله *"Haydi O (Kur'ân sureleri) gibi bir sure getirin"* âyeti Kur'ân'ın ve O'nun sûrelerinin tertibinin, bu tertibin Hz. Osman zamanında olduğunu söyleyen bazı hadisci!erin görüşünün aksine olarak, Cenâb-ı Hakk'ın O'nu indirdiği şekilde olduğuna delalet eder. İşte bu sebepten ötürü, bazan bir sûre ve bazen de Kur'ân'ın tamamıyla "tehaddî" (meydan okuma) doğru olmuştur.

Tehaddînin Mertebeleri ve Mu'ciz Olan Mikdar

BEŞİNCİ MESELE Kur'an'la meydan okumak, birkaç şekilde olmuştur:

Cenâb-ı Hakk'ın; فَأْتُوا بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ هُوَ أَهْدَىٰ

"O halde, Allah katından, daha fazla hidayet eden bir kitab getirin bakalım!" (Kasas, 49) ayetidir.

b- Cenâb-ı Hakk'ın: قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَٰذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا

"De ki: Bu Kur'an'ın bir benzerini meydana getirmek üzere insanlar ve cinler bir araya gelseler, birbirlerine yardımcı bile olsalar, O'nun gibisini getiremezler"(İsra, 88), buyurmuştur.

c) فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرَيَاتٍ *"O halde haydi siz de onun gibi on sûre uydurup getirin "*(Hûd, 13).

d) Bu, فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ *"Haydi O (Kur'an'ın sureleri) gibi bir sure getirin)"*(Bakara, 23) ayetidir.

Bu, eseriyle arkadaşına meydan okuyup "Haydi bunun gibisini, yarısını, dörtte birini, o da olmaz ise onun bir benzerini yap " demesi gibidir. İşte bu bütün mazeretleri bertaraf edip, meydan okumanın zirvesinde olan bir haldir.

فأتوا بسورة من مثله âyeti, Kevser, Asr ve Kâfirûn sûreleri gibi kısa sûrelere de şâmildir. Halbuki biz zarûrî olarak, bu gibi sûrelerin benzerinin veya onların derecelerine yakın kalanların getirilebileceğini biliriz. Bu durumda siz kalkar da bu sûrelerin benzerini meydana getirmek insanoğlunun gücü dahilinde değil derseniz, bu mükâberc (inad sebebiyle bile bile inkâr) olur. Böylesi mükâberlere teşebbüs etmek ise dine karşı tenkit kapısını açar." denirse, deriz ki: "İşte bu sebebten ötürü biz,ikinci yolun doğruluğunu söylemiş ve şöyle demiştik: Eğer bu sûre, fesâhatta icaz noktasına varmış ise, zaten maksad hasıl olmuş demektir. Yok eğer böyle değilse, onları Hz.Peygamber (s.a.s.)'in Kur'an'ın tehaddisini çürütmeye sevkedilen pek kuvvetli sebep ve ihtiyaçların yanısıra, onların böyle bir muarazadan (karşılık vermekten) çekinmeleri, yine mucize olur. Bu her iki duruma göre de icaz meydana gelmiş olur.

من مثله deki Zamirin Merciine Göre Muhtemel Manalar

ALTINCI MESELE

من مثله deki zamirin, neye râcî olduğu hususudur. Bu hususta iki görüş vardır.

a) Bu zamir, مما نزلنا على عبدنا daki ما ya râcîdir. Yani,

fesahat ve hüsnü nazımda (güzel tertibde), onun vasıflarını taşıyan bir sûre getirin.

b) O zamir, عبدنا lafzına râcîdir. Yâni, bunu, ümmî, kitab okumamış ve hiçbir alimden ders almamış bir insan olan Hz.Muhammed (s.a.s.) gibi birisi getirsin " demektir. Birinci görüş Hz.Ömer, İbn Mus'ud, İbn Abbas (r.ahm), Hasan el-Basri ve muhakkik alimlerin bir çoğundan rivayet edilmiştir. Bu görüşün üstünlüğünü gösteren birçok husus vardır:

1) Bu, tahaddî (meydan okuma) konusundaki diğer ayetlere ve bilhassa Allah Teala'nın Yûnus sûresinde buyurduğu: فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ *"Haydi, onun (sureleri) gibi bur sure getirin"* ayetine uygundur.

2) Tahaddi, ancak indirilen şey (yani Kur'an) hakkındadır. Çünkü Cenab-ı Hakk, وإن كنتم في ريب مما نزلنا *"Eğer kulumuz (Muhammed)e indirdiğimiz hakkında şüphe ediyorsanız..."* buyurmuştur. Bu sebeble zamiri Kur'an'a raci kılmak gerekir. Görmez misin ki bunun manası şudur: "Eğer Kur'an'ın Allah katından indirilmiş olduğu hususunda şüphe ediyorsanız,O'nabenzer birşey getirin." Şayet zamir, Hz.Peygamber (s.a.s.)'e raci kılınacak olursa, tertibteki hüküm (kaziyye) şöyle olur: "Eğer Hz.Muhammed (s.a.s.)'e Kur'an'ın indirilmiş olduğu hususunda şüphe ediyorsanız, O'nun gibi birisinden bir Kur'an getiriniz."

3) Zamir, şayet Kur'an'a ait sayılırsa, bu, o müşriklerin ister toplu, ister teker teker ister ümmî, isterse de alim ve tahsilli olsunlar, onların Kur'ân gibisini meydana getirmekten aciz olmalarını gerektirir. Ama zamir, Hz.Muhammed (s.a.s.)'e raci sayılırsa, bu, ancak ümmilerden birisinin, O'nun gibi bir Kur'an'ı meydana getirmekten aciz olmasını gerektirir. Çünkü Hz.Muhammed (s.a.s.)'in misli, ancak tek bir ümmi şahıs olur. Bu durumda da şayet o müşrikler bir araya gelmiş ve tahsil yapmış kimseler olsalar, Hz.Muhammed (s.a.s.)'in misli olmazlar. Çünkü bir cemaat, tek ferde; okumuş olan ümmiye misil olmaz. Şüphe yok ki birinci görüşe göre, Kur'an'ın mucize olması daha kuvvetlidir.

4) Zamiri Kur'an'a verirsek, bu durumda, O'nun mucize olması ancak sırf fesahatteki kemalinden dolayı olmuş olur. Ama zamiri, Hz.Muhammed'e verirsek, Kur'an'ın mucize olması, sadece Hz.Muhammed (s.a.s.) 'in İlim tahsilinden uzak, ümmî olmasındaki hali itibariyle kemal durumunda olması esasına dayanır. Gerçi bu da mu'cizedir, amma Hz.Muhammed (s.a.s.) hakkında bir anlamda noksanlık kabulünü gerektirdiğinden birinci görüş daha üstün olur.

5) Şayet zamiri Hz.Muhammed (s.a.s.)'e raci sayarsak bu, ümmi olma

hususunda, Hz.Muhammed gibi olmayanlardan, Kur'an'ın benzerinin meydana gelmesinin mümkün olduğu vehmini verir. Ama, onu Kur'an'a verirsek, bu, ümmi olsun olmasın, hiç kimsenin Kur'an'ın bir mislini meydana getirmesinin mümkün olmadığına delalet eder. O halde bu görüş daha üstündür.

Şâhidler (Şuhedâ) den Maksat

YEDİNCİ MESELE

"Şuhedâ" lafzından kimlerin kastedildiği meselesidir. Bu hususta iki görüş vardır:

1) Müşriklerin, ilah olduklarını iddia ettikleri putlardır. Buna göre onlara sanki şöyle denilmiştir: Eğer sizin dediğiniz gibi, o putlar, fayda ve zarar verdikleri için ibadete layık iseler; Hz.Muhammed (s.a.s.) ile mücadelede, içine düştüğünüz şiddetli ihtiyaç ve zaruretten kurtulmak için, o putlardan yardım isteyiniz. Aksi halde biliniz ki onların ilah olduğunu, fayda ve zarar verebileceklerini iddia etmenizde haksızsınız. Buna göre, bu sözde iki yönlü bir mücadele vardır;

a- Putların ilah olmasının iptali,

b- Kur'an'ın mucize ve Allah tarafından oluşunu inkar etmelerinin iptali...

2) "Şüheda"dan maksad, müşriklerin ileri gelenleri ve Peygamberimizin peygamberliğini inkar hususunda onlarla uyuşan kimselerdir. Buna göre ayetin manası şöyle olur: "Mümkün olan ve olmayan hususlarda lehinize ve aleyhinize hüküm vermeleri, muaraza konusunda size yardımcı olmaları için, ileri gelenlerinizi ve reislerinizi çağırın."

Şayet, "Şüheda lafzını her ikisine birlikte hamletmek mümkün müdür, mümkün olmaması durumunda hangisine hamletmek evladır?" denirse, deriz ki: İkisine birden hamletmek mümkündür. Çünkü "Şüheda" lafzı, hazır olan veya şahidlik yapan kimse manasındaki "Şehid" lafzının cem'idir. Bu durumda, bu kelimeyi, mecazi olarak, "yardım ve destek sağlayan kimse" manasına almamız mümkün olur. Gerek putları gerekse önde gelen liderlerinin kendilerine yardımcı ve destekci olduğuna inanmaları hususunda putları ve liderleri müşterek idiler. "Şüheda" lafzını bu müşterek manaya hamlettiğimizde, her ikisi de bu lafzın kapsamına girer. İkisine birden bu lafzı hamletmenin mümkün olmaması durumunda, evla olan, bunu önde gelen liderlerine hamletmektir. Bu böyledir, çünkü, "şüheda" lafzı, zahiren, ancak görmesi ve şehadet etmesi mümkün olan ve bu sebeble de müşahede ve şehadet işini üstlenebilecek kişiye denir. Bu mana ise ancak, o müşriklerin reisleri için geçerlidir. Lafzı, putlara hamlettiğimizde ise bu mecaz olur.

Veyahut da bundan maksad: "Size şehadet edeceğini sandığınız kimseleri çağırın " demek olur. Ama, böyle bir mana takdir etmek, asl olanın hilafına bir hareket olur. Ama bunu evvelki görüşe hamledersek söz doğru olur. Çünkü, o zaman, Cenab-ı Hak sanki şöyle demiş olur: "İnkâr etmede anlaştığınız için, sizden, size şehadet edecek kimseleri çağırın." Çünkü anlaşma imkanı olduğu için, bir görüş üzerinde ittifak edenler birbirlerine şehadet ederler. Bu durumda da شُهَدَائَكُمْ (Sizin şâhidleriniz) terkîbini, "Sizden olan şahidler" manasına bir izafet saymak sahih olur. Bir de, Araplar arasında, fesâhat sahasında yarışanlardan hangisinin derece bakımından üstün olduğuna şehadet edecek ileri gelen kimseler (hakemler) bulunurdu. Bunun böyle olduğu sabit olunca, sözü hakik manaya hamletmenin, mecazi manaya hamletmekten daha uygun olduğu ortaya çıkar.

Dûn Lafzı Hakkında

SEKİZİNCİ MESELE

دُونَ lafzına gelince, bu bir şeyin konduğu en alt yer demektir. Değersiz ve düşük anlamına gelen الشيءُ الدّونُ ifâdesi de bu anlamdadır. Kitaplar derlendiği zaman دُوَّنَ الكُتُبُ denilir, çünkü bir şeyi bir araya getirmek demek, onu birbirine yaklaştırmak demektir. Yine, biri diğerinden biraz düşük olduğu zaman هٰذَا دُونَ ذَاكَ denilir. دُونَكَ هٰذَا ifâdesinin aslı ise, خُذْهُ مِنْ دُونِكَ yani, "onu sana en yakın olan yerden al!" demektir. Ama bu ifâde دونك هٰذَا şeklinde kısaltılmıştır. Sonra, durumlardaki farklılıkları ifade etmek için istiare yoluyla kullanılarak, meselâ زَيْدٌ دُونَ عَمْرٌ "Zeyd Amr'dan aşağıdadır " denilir. (Maksad şeref ve ilim bakımından aşağıda olduğunu bildirmektir.)

Sonra da, bu kelimenin kullanılışında saha biraz daha genişletilerek, bir yerden, bir çizgiden diğerine geçen her şey hakkında kullanılmaya başlandı... Nitekim Cenâb-ı Hak:

"Müminler, müminlerden geçerek kâfirleri dostlar edinmesinler!" (A.İmran, 28) buyurmuştur. Yani onlar, müminlerin dostluğunu bırakıp da, kâfirlerin dostluğuna geçmezler.

Şayet, Cenâb-ı Hakk'ın مِنْ دُونِ اللهِ lâfzı, neyle alâkalıdır denilirse, deriz ki: Bunda iki görüş bulunmaktadır:

a) O'nun müteallakının, شهداء lâfzı olmasıdır. Bunda da, iki ihtimal bulunmaktadır.

1) Mananın şöyle olmasıdır: Allah'tan başka kendilerini ilah edindiğiniz ve sizin hak üzerinde olduğunuza kıyamet gününde şehadette

bulunacaklarını iddia ettiğiniz kimseleri çağırın... Cenab-ı Hakk'ın onlara, fesahatiyle mu'ciz olan Kur'an'a muaraza etme konusunda, konuşamayan cansız nesnelerden yardım istemelerini emretmesinde, müşriklerle müthiş bir alay vardır.

2) Kur'an'ın bir benzerini yaptığınıza dair lehinize şehadette bulunmaları için Allah'dan, O'nun dostlarından ve müminlerden başka olan şahidlerinizi çağırın demektir. Bu, onlara, bir kolaylık gösterme ve onların şahidlerinin fesahat ehli olduğunu, bu nedenle sağlam karekterlerinin onların yalan şehadette bulunmalarına razı olmayacağını hissettirmek ve duyurmaktır...

b) مِنْ in müteallakının اُدْعُوا olmasıdır. Buna göre, mâna, "Allah'dan başka olan şahidlerinizi çağırın" olur. Yani, davasının doğruluğuna dair delil getirmekten aciz olan kimsenin dediği gibi, Allah'dan size şehadette bulunmasını istemeyin ve" Bizim savunduğumuz şeyin hakk olduğuna Allah şahittir" demeyin. İnsanlardan, hakimler nezdinde iddiaların şehadetleri ile geçerli sayıldığı şahitler getirin." Bu onları acze düşürmek, ümitlerinin tükendiğini ve, "Allah şahittir ki, biz doğru söylüyoruz" iddialarına artık teşebbüs edemiyeceklerini açıklamadır.

Tahaddinin Kâdî Tarafından Değerlendirilmesi

DOKUZUNCU MESELE

el-Kâdî[19] şöyle demiştir: "Bu meydan okuma, birçok yönden "cebr" akidesini geçersiz kılar:

a) Tahaddî onu yapabilecek bir kimsenin, Kur'an'ın benzerini getirmekten aciz olmasına mebnidir. Binaenaleyh, kulun fail olduğunu kabul etmeyen bir kimseye, tehaddînin varlığını söylemek mümkün olmaz. Bunda ise, Kur'an'ın mucize oluşu ile istidlalde bulunmayı iptal etme söz konusudur.

b) Onların görüşüne göre bunun imkansız oluşu, yeterli kudretlerinin olmamasından dolayıdır. Buna göre de muciz olan ile olmayan müsavidir. Böylece de tahaddinin bir manası kalmaz.

c) Kula nisbet edilen herşeyin halikı Allah'dır. Buna göre Cenab-ı Hakk'ın onlara tahaddisi (meydan okuması), gerçekte kendine karşı meydan okuma manasına gelir. Allah ise, şüphesiz ki Kur'an'ın bir mislini daha meydana getirmeye kâdirdir. Buna göre de Kur'an'ın i'cazının bulunmaması gerekir.

d) Mu'ciz, kendisinde harikuladelik bulunan birşey demektir. Buna göre, onların görüşleri, "Alışılagelmiş şeyler fiil değildir." şeklinde olunca, bu fark

19) Maksad, Mu'tezilenin son imamlarından el-Kâdî Abdulcebbâr'dır (ö. 415 hicrî).

meydana gelmez. Dolayısı ile Kur'an'ın mucize oluşu ile istidlal etmek doğru olmaz.

e) Hz.Peygamber (s.a.s.), davasında kendisini tasdik etmesi için Allah'ın kendisine bu mucizeyi verdiğini söyleyerek delil getirmiştir. Şayet bu Allah tarafından olmasaydı, i'caza dahil olmazdı. Halbuki onların cebre kail olmalarından dolayı bu fark ortaya çıkmaz. Çünkü alışılagelen ve alışılmamış olan her fiil ancak Allah tarafındandır."

Râzî (r.a.)'nin el-Kâdî'ye Cevabı

el-Kâdî'nin bu görüşlerine şöyle cevab verilir: Tahaddiden maksad, hasmın, istenen şeyi ya kasten veya tesadüfen yapmasıdır. Tesadüfen bunu yapması batıldır. Çünkü tesadüfi olan, kişinin elinde değildir. Geriye birinci ihtimal kalır. O zaman da, kişinin meydan okunan şeyi yapması, o işe kalben niyet etmesine bağlıdır. Niyet kişinin kendisinden ise, bu teselsülü gerektirir ki o da muhaldir. Eğer niyet Allah'dan ise bu durumda cebr geri gelir ve Kâdînin bize karşı söylediği deliller kendisine döner ve ileri sürdüğü şeyler batıl olur.

Bir Başka Mu'cize Kur'an'ın Benzeri Asla Yapılamayacak

فان لم تفعلوا ولن تفعلوا *"Fakat bunu yapamazsanız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız "*ayetine gelince, bil ki bu ayet, Kur'an'ın mu'cize olduğunu dört bakımdan gösterir:

Birincisi: Biz, tevatüren biliyoruz ki Araplar, Hz.Peygamber (s.a.s.)'e düşmanlık ve peygamberliğini iptal hususunda çok ileri gitmişlerdi. Yerlerini, kabilelerini bırakıp, canlarını ve mallarını bu uğurda sarfetmeleri, bunun en kuvvetli delilidir. Buna bir de, Cenab-ı Hakk'ın *"Fakat bunu yapamazsanız, ki hiçbir zaman yapamayacaksınız "* ayeti gibi çarpıcı birşey de eklenince, şayet, Kur'an'ın benzerini veya bir sûresinin benzerini getirmek onların imkan ve güçleri dahilinde olsaydı, kesinlikle bunu yaparlardı. Onlar bunu yapamadıklarına göre, Kur'an'ın mu'ciz olduğu açıkca ortaya çıkmış olur.

İkincisi: Hz.Peygamber (s.a.s.), peygamberliği hususunda her ne kadar, müşriklerce töhmet altında tutulan birisi ise de, aklının faziletinin ve işlerin akibetlerini sezme gücünün tam olduğu herkesce malum idi. Faraza, O'nun nübüvvet dâvâsında (hâşa) su götürür bir taraf bulunsaydı, müşriklere meydan okumaz ve bu meydan okuyuşta (tahaddide) ileri gitmeyi uygun

bulmaz, aksine, bütün işlerinde neticesi kendisine dönecek olan bir kepazeliğe düşeceğinden korkar ve çekinirdi. Eğer Hz.Peygamber (s.a.s.), onların böyle bir muarazadan aciz olduklarını, vahye dayanarak zarurî ve kesin tarzda bilmeseydi en beliğ bir şekilde onları muarazaya sevketmeyi kendince uygun bulmazdı.

Üçüncüsü: Hz.Peygamber (s.a.s.), nübüvvetinin doğru olduğuna kesin kes inanmasaydı, onların Kur'an'ın benzerini getiremiyeceklerini haber vermekte, böylesine kesin konuşmazdı. Çünkü Hz.Peygamber, nübüvvetinin hakkaniyetine dayanarak kat'i olarak bilmeseydi,bunun aksi de caiz olurdu. (Gayb'dan verdiği haber çıkmayabilirdi). Kesin konuşmadığı zaman, bunun aksi caiz olurdu. Aksinin caiz olması durumunda ise, O'nun yalan söylediği ortaya çıkardı. Binaenaleyh kesinlikle yalancı olan, batıl yanlısı kimse, (böyle bir konumda)kati konuşamaz.Hz.Peygamber(s.a.s.) ise kesin konuştuğu için, bu O'nun nübüvveti hususunda son derece kendinden emin olduğuna delalet eder.

Dördüncüsü: Bunu, bu şekilde haber veren kimseler de bulunabilir. Çünkü Hz.Peygamber (s.a.s.)'in gününden günümüze kadar, her zaman, dine ve İslam'a düşman olan kimseler bulunmuş, İslam aleyhinde konuşma sebebleri günbegün artmıştır. Sonra dine karşı olan kimselerin bu şiddetli hırslarına rağmen, asla bir muaraza meydana getirilememiştir.

İşte Kur'an'ın mucize olduğuna delalet eden bu dört hususu, ayet ihtiva etmektedir. Bu, Kitabullah'ın hiçbir hüccet ve istidlal ihtiva etmediğini söyleyen cahillerin iddialarının boş olduğuna delalet eder.

Hatıra Gelebilecek Bazı Sualler ve Cevapları

Burada birçok sual vardır:

Birinci Sual: Niçin إِنْ değil, لَنْ kullanıldı?

1) Onların hiç bir sûre getiremeyecekleri kesindir. O halde şek ifade eden لَنْ edatı değil de vucûb ifade eden إِنْ edatı getirilmeli değil miydi? Buna iki şekilde cevab veririz:

a) Burada, onlarla ilgili söz, onların zanlarına göre söylenmiştir. Çünkü o müşrikler, fesahatlarına ve söz söyleme sanatındaki güçlerine güvendikleri için, Kur'an'a muaraza etmekten aciz olduklarına henüz kesinkes karar vermemişlerdi.

b) Bu, onlarla tehekküm (istihza)'dür.Nitekim, kendisine karşı koyacak olan bir kimseyi yeneceğinden emin olan ve gücü yeteceğini söyleyen bir

kimse, onu yeneceğini kesin olarak bildiği halde, sırf onunla alay etmek için ona إِنْ غَلَبْتَكَ (Eğer seni yenersem...) der.

İkinci sual: Niçin فَإِنْ لَمْ تَأْتُوا Değil de, فان لم تفعلوا Denilir?

a) Cenâb-ı Hak, niçin فَإِنْ لَمْ تَأْتُوا بِهِ (Eğer onu getiremezseniz..) demedi de فان لم تفعلوا (Eğer yapamazsanız.) dedi? Bunun cevabı şudur: Çünkü bu ifade, "Eğer O'nun sûreleri gibi olan bir sûre getiremezseniz, ki O'nun sûreleri gibi bir sûreyi asla getiremeyeceksiniz" ifadesinden daha kısadır.

Üçüncü Sual ولن تفعلوا nun i'rabı

ولن تفعلوا ifadesinin i'rabtaki mahalli nedir? Cevab: Bunun, i'rabta mahalli yoktur. Çünkü bu cümle i'tiraziyye cümlesi (ara cümle) dir.

Dördüncü Sual لَنْ edatı ile yapılan nefy?

لَنْ edatının nefy (olumsuzluğu ifade) konusundaki yeri nedir?Cevab şöyledir: لاَ ve لَنْ edatları, geleceği nefy hususunda kullanılan iki benzer edattır. Ancak لَنْ edatında bir te'kid ve pekiştirme vardır. Sen, arkadaşına لاَ أُقِيمُ غدًا عِنْدَكَ "Yarın senin yanında kalmayacağım" dersin.O, eğer senin bu sözüne inanmazsa, bu sefer de لَنْ أُقِيمَ غدًا "Yarın kesinlikle yanında durmayacağım " dersin.

لَنْ edatı hakkında üç görüş vardır.

a) Bu edatın aslı لاَ أَنْ dir ki; bu Halil'in görüşüdür.

b) لَنْ in aslı لاَ dır. Sonra bunun elifi nûn harfine çevrilmiş ve لَنْ olmuştur. Bu da Ferra'nın görüşüdür.

c) لَنْ geleceği nefy hususunda te'kid ifade eden bir nasb edatıdır. Bu ise Sibeveyh'in görüşüdür. Halil'den nakledilen iki rivayetten birisi de böyledir.

Beşinci Sual:

Ateşten Korkmak İle Kur'an'ın Benzerini Yapmamanın İlgisi

Cenab-ı Hakk'ın, onların ateşten sakınmalarını, Kur'an'ın sûreleri gibi bir sûre getirememelerine bağlamasının anlamı nedir? Bunun cevabı şudur: O müşriklerin, Kur'an ile muarazadan aciz oldukları ortaya çıkınca, onlar nezdinde Hz.Muhammed (s.a.s.)'in Peygamberliğinin doğruluğu sabit oldu. Bunun sâbit olmasına rağmen, onlar yine inâd edince, cehennem ile cezalandırılmayı hak ettiler.Öyleyse cehennemden sakınmak, inadı bırakmayı gerektirir. Binaenaleyh burada müessir eserin yerine geçirilmiş, Cenab-ı Allah'ın فاتقوا النار "Ateşten sakınınız, korkunuz" sözü de فاتْرُكُوا الْعِنَادَ "İnadı bırakınız" sözü yerine kaim olmuştur. İşte bu, belagat konularından birisi olan îcâzın (veciz ifade etmenin) ta kendisidir. Bu uslûbta, cehennemden sakınmayı bu ifadenin yerine geçirip, bunun peşinden de cehennemin

korkunç vasfını zikretmek sûretiyle, inadın durumunu ürkütücü bir şekilde ortaya koyma söz konusudur.

Altıncı Sual: Vekûd (yahut) nedir?

"Vekûd" nedir? Cevab: Vekûd, ateşin tutuşturulduğu şeydir. Bu kelimenin masdarı zammelidir (vükûd şeklindedir),Masdarının fethalı olduğu da söylenmiştir. Nitekim Sibeveyh şöyle der: Biz,'Araplardan وَقَدْنَا النَّارَ وَقُودًا عَالِيًا (Biz çok yüksek ateş yaktık) diyen kimseler duyduk. Daha sonra Sibeveyh şöyle der: Daha çok, masdar olarak الوَقُودُ kullanılır: الوَقُودُ ise, yakacak odun demektir. İsa İbn Ömer, masdar ile isimlendirerek, kelimeyi وُقُودُهَا şeklinde okumuştur. Nitekim, فُلَانٌ فَخْرُ قَوْمِهِ وَزَيْنُ بَلَدِهِ "Falanca kişi, kavminin övünç kaynağı, beldesinin süsüdür " misali de, bu anlamdadır.

Yedinci Sual:
Kâfirler, Cehennem Ateşinin Özelliğini Nerden Biliyorlar?

الَّذِي nin sılasının, bilinen bir hüküm olması gerekir; o halde onlar, ahiret ateşinin insanlar ve taşlarla tutuşturulmuş olduğunu nasıl bildiler? Cevab: Daha önce, bunu ehl-i kitabtan veya Allah'ın Resulü Hz.Muhammed'den yahutta bu ayetten önce Tahrîm Sûresindeki: نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ *"Yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten..."* (Tahrim, 6) ayetiyle haberdar olmuş olmaları mümkündür.

Sekizinci Sual: النار Kelimesi Neden Ma'rife Oldu?

Demin nakledilen Tahrim sûresindeki âyette نَارًا nekire, burada ise النار şeklinde ma'rife getirildi. Halbuki her ikisini de tavsîf eden وقودها الناس والحجارة ayrıdır? Cevap: Bu ayet Mekke'de nazil oldu; böylece onlar cehennemin bu sıfatlarla mevsûf bir ateş olduğunu öğrendiler; sonraysa Medinede, önceki bilgilerine dayanılarak, bu ayette النار kelimesi ma'rife getirilmiştir.

Dokuzuncu Sual: İnsan ve Taşın Yakıt Olması

9) Cenâb-ı Hakk'ın وقودها الناس والحجارة âyetinin manâsı nedir? Cevap: Bu, ancak insanlar ve taşlarla tutuşan bir nâr olmakla, diğer ateşlerden ayrılan bir ateştir. Bu da, onun iki bakımdan kuvvetli olduğuna delalet eder:

a) Diger ateşlerle insanlar yakılmak veya taşlar kızdırılmak istendiğinde, önce bir ateş yakılır, sonra yakılması veya kızdırılması arzulanan şey onun içine atılır; cehennem ateşi ise, yanacak maddesi bir anda tutuşturucu ateş haline gelen müthiş ateştir. Allah bol rahmetiyle bizi böyle bir ateşten muhafaza buyursun.

b) O, son derece sıcak olduğu için, taşı bile tutuşturur.

Onuncu Sual: İnsan-Taş Münasebeti

Niçin insanlarla taşlar bir araya getirilerek, beraber cehennemin yakıtı oldukları söylendi? Cevab: Çünkü insanlar dünyada, o taşları, put olarak yontup, Allah'a ortak tutup, Allah'ı bırakıp onlara ibadet ederek, zaten kendilerini taşlarla birleştirmişlerdir.

Nitekim Cenâb-ı Hak, إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ *"Muhakkak ki sizler ve Allah'ı bırakıp taptığınız şeyler cehennemin yakıtıdırlar"* (Enbiya, 98) buyurmuştur. Bu ayet, üzerinde olduğumuz ayeti (Bakara, 24) tefsir etmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın انكم وما تعبدون من دون الله âyeti الناس والحجارة ibaresini حصب جهنم ibaresi de وقودها yı açıklamaktadır. Kâfirler, Allah'ı bırakıp taptıkları taşların, şefaatlerine nail olacakları ve onlara itaat ederlerse, kendilerinden zararları giderecek şahidler ve şefaatciler olduklarına inandıkları için, Allah bu taşları onların azab sebebi kılmış ve, onları derin bir üzüntüye sevkedip, bu üzüntüleri ile onları yapayalnız bırakmak için, bu taşları cehennem ateşinde kızdırılmış olarak onların gövdelerine yapıştırmıştır. Bunun bir benzeri de altın ve gümüşlerini biriktirip yığan ve onların hakkı olan zekatı vermeyen kâfirlere Cenab-ı Hakk'ın azabıdır. Şöyle ki bunlar onların üzerinde yakılacak,cehennem ateşinde kızdırılacak ve o kimselerin alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak. Cehennemin yakıtı olan taşlardan maksadın kükürt taşları olduğu söylenmiştir. Bu, delili olmayan bir tahsisdir. Bu ayette, "taşları", kükürt taşları diye tahsis etmenin doğru olmadığına delalet eden şeyler vardır. Bu böyledir. Çünkü burada, Cenab-ı Allah'ın maksadı, cehennem ateşinin vasfını yükseltmektir. Halbuki ateşin kükürt taşları ile yanması alışılmış bir husustur. Bu sebeble, kükürtle cehennemin tutuşturulması, ateşinin çok kuvvetli olduğuna delalet etmez. Ama ayette geçen "taşları", kükürt taşı olarak değil de diğer taşlar manasına aldığımızda, bu, cehennem ateşinin şiddetini gösterir. Çünkü diğer taşlarla, aslında ateşler söndürülür. Bu sebeble, ayette sanki Cenab-ı Allah şöyle demiştir: "Cehennem ateşleri ta başında, dünya

ateşlerini söndüren taşlarla yandığı için, kuvvette had noktaya ulaşmıştır".

Allah Teâla'nın اعدت للكافرين *"Kâfirler için hazırlanmıştır."* sözüne gelince bu, hali ve sıfatı böyle olan şu ateşin, kâfirler için hazırlandığını gösterir. Burada, namaz kılan fasıklar (günahkarlar) için, bu vasıflarda olmayan başka ateşlerin (cehennemlerin) olduğuna delalet eden hiçbir delil yoktur.

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا
رُزِقُوا مِنْهَا مِن ثَمَرَةٍ رِّزْقًا قَالُوا هَٰذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِن قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ
فِيهَا أَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ۝

"İman eden, bir de güzel amellerde bulunan kimselere, altlarında ırmaklar akan cennetlerin onların olacağını müjdele. Onlara ne zaman o cennetlerden, rızık olarak bir meyve yedirilse, her defasında "Haa, bu, evvelce de (dünyada) rızıklandığımız (yediğimiz) şeydi." diyecekler ve o rızık (renk ve şekil itibarıyla) birbirinin benzeri olmak üzere kendilerine sunulacak. Orada çok temiz eşler de onlarındır. Hem orada onlar daimî olarak kalacaklar." (Bakara, 25)

AHİRET KONUSU

Allah Tâla, tevhid ve nübüvvetten bahsettikten sonra ahiretle ilgili açıklamada bulunarak, kâfirin cezasını, itaat edenin de mükafaatını bildirmiştir. Allah Teâlâ'nın, va'id ifade eden bir ayet zikrettiğinde, hemen peşi sıra vaa'd ifade eden bir ayet getirmesi adetindendir.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

Ölülerin Haşri

BİRİNCİ MESELE

Bil ki haşr ve neşr meselesi dinde önemli meselelerdendir. Bu meseleden bahsetmek ya haşr ve neşrin mümkün olduğundan veyahut da

bizzat meydana gelmesinden bahsetmek şeklinde olur. Mümkün olduğu hususunu bazan akıl, bazan da nakil ile isbat etmek caizdir. Meydana gelmesini bilmenin yolu ise sadece nakildir. Şüphesiz Cenab-ı Hak, kitabında bu iki meseleyi zikretmiş ve bunlar hakkındaki gerçeği birkaç yönden izah etmiştir:

1) Çoğu kez Cenab-ı Allah, münkirlerin haşr ve neşri inkar ettiklerini nakletmiş, sonra bu hususta bir delil zikretmeksizin haşr ve neşrin olacağını kesinkes beyan etmiştir. Bunun böyle beyan edilmesi makuldür. Çünkü Hz.Peygamber (s.a.s.)'in peygamberliğinin sıhhati kendisine dayanmayan herşeyin nakli delille isbatı mümkündür. Haşr ve Neşr meselesi de böyledir. Bu sebeble, bu meselenin nakl ile isbat edilmesi caiz olmuştur. Bunun misali, Cenab-ı Hakk'ın burada kâfirlere cehennem, mü'minlere de cennet ile hükmedip bu hususa bir delil getirmemesi, sırf dava ile yetinmesidir. Ama yaratıcıyı ve nübüvvet meselesini isbat hususunda sırf dava ile yetinmeyip, bu hususlarda deliller de getirmiştir. Bu farkın sebebi anlattığımız hususatur Cenab-ı Hak Nahl sûresinde:

"Onlar, "ölen kimseyi Allah diriltmez " diye olanca güçleriyle Allah'a andettiler. Hayır bu, O (Allah) üzerinde hak bir vaa'ddir. Fakat insanların çoğu|(bunu) bilmezler "(Nahl. 38) ve Tegabün sûresinde de:

"O kâfirler, öldükten sonra katiyyen diriltilmeyeceklerini iddia ettiler. De ki: Hayır (öyle değil), Rabbime yemin olsun ki siz mutlaka diriltileceksiniz. Sonra da yaptığınız şeyler mutlaka size haber verilecektir."(Tegabün, 7) buyurmuştur.

2) Cenab-ı Allah, haşr ve neşrin mümkün olduğunu, haşre ve neşre benzer birçok işlere kâdir olduğuna dayandırarak isbat etmiştir. O, bu yolu birkaç şekilde beyan etmiş ve bunu da Vakı'a suresi içinde toplamıştır. Çünkü Cenab-ı Hak burada Ashab-ı Şimâl'den (amel defterleri sollarından verilen kimselerden) naklen, onların "Biz ölüp, bir toprak ve bir yığın kemik olduğumuz zaman mı hakikaten diriltilip kaldırılacağız? Evvelce geçmiş atalarımız da mı...?" dediklerini anlatmıştır. Bunun üzerine Allah onlara:

"Onlara de ki: Şüphesiz hem evvelkiler, hem sonrakiler, belli bir günün muayyen bir vaktinde mutlaka toplanacaklardır "(Vâki'a, 49-50) ayetleri ile cevab vermiştir. Sonra Cenab-ı Allah, haşrın mümkün olacağına, dört hususu delil olarak getirmiştir:

a) *"(Eğer siz bir meniden yaratıldığınızı iddia ediyorsanız), söyleyin bakalım, o halde (rahimlere) dökmekte olduğunuz (o) meni nedir? Onu siz mi yaratıyorsunuz yoksa yaratanlar biz miyiz?"*(Vakı'a, 58-59) ayeti. Bu ayetle

şu şekilde istidlal edilmektedir: Menî, ancak hazm-ı rabiin (yani kanın) fazlasından meydana gelir. O, tıpkı uzuvların her köşesine saçılmış çiğ taneleri gibidir. Bundan dolayı, meninin bütün azalardan çözülüp gelmesi sebebiyle cinsi temasta bütün uzuvlar müştereken lezzet duyar. Sonra Cenab-ı Allah şehvet kuvvetini, bu fazlası olan meniye bağlamıştır. Böylece o, bütün uzuvlardaki çiğ tanelerini bir araya toplar. Netice olarak, meniyi meydana getiren parçalar, başlangıçta, dünyanın her tarafına dağılmıştı. Sonra Cenab-ı Allah bu parçaları bu canlının bedeninde topladı. Meni taneleri de, bu canlının bütün uzuvlarına dağılmışken, Allah Teâla onları meni kesesinde topladı. Sonra o meniyi, ana rahmine fışkıran bir su olarak, meni kesesinden çıkardı. Bu parçalar dağınıkken, Cenab-ı Allah onları toplayıp, onlardan böyle bir şahıs (insan) meydana getirdi. Bu parçalar ölümden dolayı daha sonra dağılırlarsa, Cenab-ı Hakk'ın onları tekrar biraraya getirmesi nasıl imkansız olur? İşte bu ayeti, haşr ve neşre delil getirmenin izahı budur.

Şüphesiz Cenab-ı Allah, bu tarz hücceti Kur'an'ın birçok yerinde zikretmiştir. Mesela Hacc sûresinde:

"Ey insanlar, eğer siz öldükten sonra dirilmek hususunda herhangi bir şüphe içinde iseniz şu muhakkakdır ki biz sizin(aslınızı) topraktan, sonra (onun zürriyetini) insan suyundan, sonra rahme yapışan bir canlı, daha sonra da hilkati belli belirsiz bir lokma etden yarattık. (Ve bunları) size (kudretimizi) apaçık gösterelim diye (yaptık). Sizi dileyeceğimiz muayyen bir vakte kadar rahimlerde durduruyoruz, sonra sizi bir çocuk olarak çıkarıyoruz, daha sonra da kuvvetinize ermeniz için (büyütüyoruz.) Kiminiz (gençken) öldürülüyor, kiminiz de (evvelki) bilgisinden sonra, hiçbirşey bilemiyecek şekilde erzel-i ömre (ileri derece ihtiyarlığa) götürülüyor. Sen yeryüzünü kupkuru ve ölü görürsün..." (Hacc, 5) buyurmuş ve sonra

"Bunun sebebi şudur: Çünkü Allah, hakkın ta kendisidir. Gerçekten, ölüleri O diriltecektir. O, şüphesiz herşeye hakkıyla kâdirdir. Ve şüphesiz o kıyamet elbette gelecektir. Onda hiçbir şüphe yoktur.Muhakkak Allah kabirlerdekileri de diriltip kaldıracaktır." (Hacc, 6-7) diye devam etmiştir.

Yine O, yaratılışın merhalelerini zikrettikten sonra Mü'minûn sûresinde

"Sonra siz bunun peşisıra hiç şüphesiz öleceksiniz. Sonra da kıyamet gününde, muhakkak yeniden diriltileceksiniz." (Mü'minûn, 15-16) buyurmuştur. Kıyame sûresinde:

"O, (döl yatağına) dökülen meniden bir damla su değil miydi? Sonra o (meni), rahme yapışan bir canlı olmuş, derken (Allah onu) insan biçimine koyup yaratmış, (uzuvlarını) düzenlemiştir (Kıyame, 37-38); Târık suresinde de

"Şimdi insan hangi şeyden yaratıldığına (ibretle) baksın. O, atılıp döküllen bir sudan (meniden) yaratılmıştır. Ki o su, (erkeğin) bel kemiği ile (kadının) göğüs kemikleri arasından çıkıyor. Şüphe yok ki Allah onu (tekrar diriltip) döndürmeye kâdirdir " (Târık, 5-8) buyurmuştur.

b) Bu, Cenab- Allah'ın:

"Şimdi bana ekmekde olduğunuz (tohum)u haber verin. Onu siz mi bitir'yorsunuz , yoksa bitirenler biz miyiz.? Eğer dileseydik, muhakkak ki onu (tohumsuz) [illegible] yapardık da siz de şaşakalırdınız. (Şöyle derdiniz): "Biz hakikaten ağır borca uğratılmışız. Daha doğrusu biz (umduğumuzdan) mahrum kalmışız " (Vakı'a, 63-67) ayetidir.

Bu ayette şu şekilde istidlal edilmektedir: Tane ve onun, arpa,pirinç gibi yarıklı yarıksız, uzun yuvarlak, üçgen, kare ve değişik şekillerde olan başka kısımları nemli toprağa atılıp üzerini su ve toprak örtünce, aklen, bunun bozulması ve çürümesi gerekir. Çünkü su ve topraktan sadece biri bile çürümenin olması için yeterlidir. İkisi biraraya gelince çürüme haydi haydi olur. Sonra görüyoruz ki o çürümüyor, aksine korunmuş olarak kalıyor. Sonra rutubet fazlalaşınca tohum ikiye ayrılıyor, ondan iki filiz çıkıyor. Uzun olan taneye gelince, onun tepesinden bir delik açılıyor, ekinde olduğu gibi, uzun filiz oradan ortaya çıkıyor.

Çekirdeğe gelince, onun kabuğu öylesine serttir ki, bu sertliği sebebi ile çoğu insan onu ikiye ayıramaz. O, nemli toprağa düştüğünde, Allah'ın izniyle yarılır. Hurma çekirdeği, üzerindeki yarıktan yarılarak, çekirdek ikiye bölünür. Bir parçadan toprağın üstüne bir filiz yükselir, diğer parçadan da toprağın derinliklerine bir filiz dalar. Yükselen filiz yükseldikce yükselir. Dalan filiz ise, derinlere gittikce gider. Velhasıl, küçük bir çekirdekten iki ağaç çıkar. Aynı elemanlardan meydana gelmiş, çekirdeğin, suyun, havanın ve toprağın özelliğinin de aynı olmuş olmasına rağmen, bunlardan biri hafif ve yükselen, diğeri ise ağır ve yere dalan olmuştur. Bu tam bir kudrete ve şumullü bir hikmete delalet etmez mi? Böyle bir Kâdir, cüzleri biraraya getirmekten ve uzuvları tekrar birleştirmekten nasıl aciz olur ?

Bunun bir benzeri de Cenab-ı Hakk'ın Hacc sûresindeki:

"Sen, yeryüzünü kupkuru ve ölü görürsün. Fakat Biz onun üzerine yağmuru indirdiğimiz zaman o harekete geçer, kabarır..." (Hacc, 5) ayetidir.

c) Bu,:

"Şimdi içmekte olduğunuz suyu söyleyin bana? Onu bulutdan siz mi indirdiniz, yoksa indiren Biz miyiz ?" (Vakı'a, 68-69) ayetidir. Bu ayetteki istidlalin takdiri şöyledir:

1) Tabiatı icabı su ağırdır. Ağır cismin, tabiatı aksine, yükselmesi, onun tabiatına galib gelen, özelliğini boşa çıkaran ve tabiatı icabı aşağı inen bir şeyi yükselten kâhir bir kudretin bulunmasını gerektiren bir iştir.

2) Suyun zerreleri dağılmasından sonra biraraya gelmiştir.

3) Su zerrelerini rüzgar harekete geçirmiştir.

4) Su zerreleri, ihtiyacı olan suya susamış yerlere inmiştir.

Bütün bunlar haşrin olabileceğine delalet eder. Ağır olan şeyin yükselmesine gelince, bu onun tabiatının değişmesinden dolayıdır. Bu caiz olunca, su ve toprağın karışımından hayat ve rutubetin çıkması niçin caiz olmasın? İkinci hususta, Cenab-ı Allah, su zerrelerinin dağılmasından sonra onları biraraya getirmeye kâdir olunca, insan bedenlerinin topraktaki cüzlerini biraraya getirmesi niçin caiz olmasın? Rüzgarların su zerrelerini harekete geçirmesi hususunda, Cenab-ı Hak, aynı cins parçaların bir kısmını bir kısmına birleştiren rüzgarları hareket ettirmeye kâdir olunca, burada bu (haşr ve neşr) niçin caiz olmasın? İnsanların ihtiyacından dolayı Cenab-ı Allah'ın bulutları yaratması hususuna gelince, burada da, hakettikleri sevab ve cezaya ulaşmaları için, mükellefleri bir kere daha yaratmaya daha çok ihtiyaç vardır.

Allah Teala, Kur'an'ın bir başka yerinde bu delili ifade etmiştir. Meselâ, A'raf sûresinde;

"Şüphesiz ki Rabbiniz gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra 'Arşa istiva eden Allah'dır. Kendisini durmadan kovalayan gündüze, geceyi O bürüyüp örter. Güneşi, ayı ve yıldızları hepsini (emrine) musahhar olarak (yaratmıştır). Haberin olsun ki yaratmak da emretmek de O'na mahsustur. Alemlerin Rabbi olan Allah'ın şanı ne kadar yücedir. Rabbinize yalvara yakara gizlice dua edin. Allah haddi aşanları sevmez, iyi bir hale getirildikten sonra yeryüzünde fesadcılık etmeyin. Allah'a korkarak ve umarak dua edin. Şüphe yok ki iyi hareket edenlere (muhsinlere) Allah'ın rahmeti çok yakındır "(A'raf, 54-56) buyurarak tevhid delilini zikrettikten sonra, şöyle buyurarak da haşrin delilini zikretmiştir:

وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّىٰ إِذَا أَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَّيِّتٍ
فَأَنزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذَٰلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٥٧﴾

"O (Allah) rahmeti (olanları yağmur)'un önü sıra rüzgarı müjdeci gönderendir. Nihayet bu rüzgarlar, ağır ağır bulutları kaldırıp yüklendiği zaman, (görürsün ki) biz onları ölü bir beldeye sevketmişizdir. Derken oraya su indiririz de orada hertürlü meyve (ve mahsul) çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkartıp (diriltecegiz). Belki (bunları) iyice düşünüp ibret alırsınız "(A'raf, 57).

d- Bu,:

"Şimdi bana (yeşil bir ağaçtan), yakmakta olduğunuz ateşi söyleyin bakayım. Onun ağacını siz mi yarattınız, yoksa onu yaratan Biz miyiz ?" (A'raf, 71-72) ayetidir.

Bu ayetteki istidlal şekli şudur: Ateş yükselir, ağaç ise aşağı doğru düşer; Keza ateş latifdir, ağaç ise kesifdir; ateş nuranidir (aydınlatıcıdır) ağaç ise zulmânî (karanlık)dir; ateş yakıcı ve kurudur, ağaç ise soğuk ve nemlidir. Cenab-ı Hak ağacın içinde bu nurani, ateş parçalarını tuttuğuna göre, onun kudreti bu birbirine zıd olan iki şeyin arasını bulmuştur. Cenab-ı Allah bundan aciz olmadığına göre, canlıları terkib edip biraraya getirmekten nasıl aciz olur? Allah Teala bu delili Yâsin sûresinde şu şekilde zikretmiştir:

الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا

"O, yeşil ağaçtan sizin için ateş yaratandır " (Yasin, 80),

Bil ki Cenâb-ı Allah bu sûrede su ve ateşin durumunu, Neml suresinde ise şu ayetle havanın durumunu zikretmiştir:

"Yahud o kara ve denizlerin karanlıkları içinde sizin yolunuzu buldurmakta, rahmetinin önü sıra rüzgarları müjdeci göndermekte olan (Allah) mı? Allah ile beraber bir (başka) tanrı ha...? Allah onların, koştukları ortaklardan çok yüce ve münezzehdir. Yahud halkı daima yaratmakta olan, sonra onu yeniden diriltecek olan ve sizi gökten,yerden rızıklandıran (Allah) mı? Allah ile beraber bir (başka) tanrı ha? De ki: Eğer (Allah'a ortak koşmada) sadık iseniz haydi getirin delilinizi " (Neml, 63-64).

Allah Teâla, yeryüzünün durumunu da Hacc sûresinin 5. âyetinde zikretmiştir. Sanki Hak Teâla, bütün durumları ile dört unsunun (su, hava, ateş, toprak), haşr ve neşrin mümkün olduğuna şehadet ettiklerini açıklamıştır.

Haşrın mümkün olduğuna delalet eden delillerin ikincisi Cenab-ı Allah'ın şöyle buyurmasıdır:"İlk önce yaratmaya kâdir olan Ben, yeniden diriltmeye haydi haydi kâdirim". Bu delilin izahı, akien zâhirdir. Cenab-ı Hak bu delili, Kur'an'ın birçok yerinde zikretmiştir: Mesela, Bakara sûresinde.

"Allah'ı nasıl olup da inkâr ediyorsunuz? Halbuki siz, ölü iken, sizi o diriltti. Sonra sizi yine o öldürecek, tekrar sizi O diriltecek ve nihayet (haşirden) sonra yine yalnız O'na döndürüleceksiniz " (Bakara, 28) ayeti; İsrâ sûresinde:

"O (kâfirler) dediler ki: Biz bir yığın kemik, kırıntı ve döküntü (halinde bir toprak) olduğumuz vakit mi, hakikaten biz mi yeni bir yaradılışla

diriltileceğiz." Onlara de ki: Gerek bir taş, gerek demir (gibi) olun, yahut aklınızda, içinizde büyüttüğünüz herhangi bir mahluk olun." (mutlaka diriltileceksiniz)." Onlar, "O halde bizi kim (diriltip) geri çevirecek?" diyecekler. Sen de de ki: "Sizi ilk defa yaratmış olan (Allah)...."(İsra, 49-51) ayeti; Ankebut suresinde:

"Allah yaratmaya nasıl başlıyor, sonra onu (öldükten) sonra nasıl (diriltip) geri çevirtiyor..."(Ankebut, 19) ayeti; Rum suresinde:

"O (Allah) önce mahlukatı yaratıp, sonra onları tekrar (diriltip) iade edecek olandır. Ki bu, O'na pek kolaydır "(Rum, 27) ayeti ve Yasin sûresinde:

"De ki, onu ilk defa yaratmış olan diriltecektir "(Yasin, 79) ayeti gibi...

Üçüncü bir çeşit olarak Cenab-ı Hak, haşre kâdir olduğuna gökleri yaratmaya kâdir oluşunu delil getirmiştir.Bu husus da ayetlerde yer almıştır. Mesela, İsra suresinde:

"Onlar gökleri ve yeri yaratan Allah'ın kendileri gibilerini de yaratmaya kâdir olduğunu görmüyorlar mı?"(İsra, 99) ayeti; Yasin sûresinde;

"Gökleri ve yeri yaratan Allah,onlar gibi insanları yaratmaya kâdir değil midir? Elbette kâdirdir. O, (bütün kâinatı) yaratan, (herşeyi) bilendir "(Yasin, 81) ayeti; Ahkâf sûresinde:

"Onlar halâ şu hakikatı anlamadılar mı ki gökleri ve yeri yaratmış, onları yaratmaktan dolayı yorulmamış olan Allah, ölüleri de diriltmeye kâdirdir. Evet O, herşeye elbette kâdirdir "(Ahkâf, 33) ayeti; Kâf sûresinde:

"Öldüğümüz ve bir toprak olduğumuz zaman mı (tekrar diriltileceğiz). Bu uzak bir dönüşdür. Toprak, onlardan neleri (yiyip) eksiltmiştir, Biz muhakkak biliriz. Yanımızda da (herşeyi) muhafaza eden bir kitab vardır. Hayır, onlar, kendilerine hak gelince, onu tekzib ettiler. Şimdi onlar şaşırmış bir haldedirler. Üstlerindeki göğe bakmadılar mı, onu nasıl bina ettik. Onu (yıldızlarla) nasıl süsledik. Onun hiçbir gediği de yoktur.Yeryüzüne de (bakmadılar mı?) Onu nasıl döşedik, ona (nasıl) sabit (sıra) dağlar koyduk. Onda her türün, içe ferahlık veren (güzel) çiftlerini bitirdik. Biz (bunları), bize taata yönelen her kulun kalb gözünü açmak ve ona ibret vermek için (yaptık). Gökden de bereketli yağmurlar indirdik ve onunla bahçeler, biçilecek taneler bitirdik. Ve tomurcukları birbiri üstüne binmiş uzun boylu hurma ağaçları (yetiştirdik). Ki (bunlar), kullarına rızık olmak için (yaratılmışlardır). Biz o yağmurla ölü bir memlekete can verdik. İşte (kabirlerden)çıkış(diriliş de) böyledir "(Kâf, 3-11) ayeti ve bundan biraz sonra gelen:

أَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِّنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ

"Yâ biz, ilk yaratışta acz mi gösterdik ki (tekrar diriltemeyelim.) Hayır, onlar bu yeni yaratıştan şüphe ediyorlar "(Kâf, 15) ayeti gibi...

Dördüncü bir çeşit olarak, Cenab-ı Hak, haşrın olacağına, iyilik yapanın mükafaatlandırılmasının isyan edenin azablandırılmasının ve bunların birbirinden ayırdedilmesinin gerekli olduğunu delil getirmiştir.Mesela,Yûnus sûresindeki:

"Hepinizin dönüşü ancak O'nadır. Allah (bunu size) bir gerçek olarak va'd etmiştir. Mahlukatı ilk defa dirilten, sonra iman edip salih amellerde bulunanlara adaletiyle mükâfaat vermek için (yine kendisine) geri çevirecek olan şüphesiz ki O'dur "(Yunus; 4) ayeti; Tahâ sûresindeki

إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا لِتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَىٰ

"Kıyamet muhakkak kopacaktır. Ben onun vaktini hemen açıklayasım geliyor ki herkes neye çalışıyorsa kendisine onunla karşılık verilmiş olsun "(Taha, 15) ayeti ve Sâd sûresindeki

"O göğü, yeri ve bunların arasındaki herşeyi Biz boşuna yaratmadık. Bu, o kâfirlerin zannıdır. Bu yüzden kâfir olanlara cehennemde helâk vardır. Yoksa biz, imân edip sâlih ameller işleyenleri, yeryüzünde fesad çıkaranlar gibi mi sayacağız? Yahud muttakîleri, doğru yoldan sapanlar gibi mi kabul edeceğiz"(Sâd, 27-28) ayeti gibi...

Beşinci bir çeşit olarak, Cenab-ı Allah, haşr ve neşrin olacağına, daha dünyada iken ölüleri diriltmesini delil getirmektedir. Mesela, Hz.Adem (a.s.)'ı hiç yoktan yaratması ve şu ayette bahsettiği Bakara Kıssası gibi:

فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا كَذَٰلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَىٰ

"Onun için biz; "O (öldürülen adama), (Kesilen ineğin bir) parçasıyla vurun." demiştik. (Onlar vurunca, öldürülen adam dirilmişti.) İşte Allah, böylece ölüleri diriltir."(Bakara, 73). Ve mesela, Hz.İbrahim (a.s.)in

رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَىٰ

"Ey Rabbim, ölüleri nasıl diriltiyorsun?" (Bakara, 260) ayetindeki kıssası;

"Yahud o kimse gibisini (görmedin mi) ki binalarının çatıları çökmüş, duvarları üstüne yıkılmış bir kasabaya uğramış..." ayetindeki mesele; Yahya ve İsa (a.s.)'nın kıssaları gibi... ki Allah bunların olabileceğine, haşrın olabileceğine dair delilinin aynısı ile istidlal ederek:

"Andolsun ki Ben, seni, sen hiçbir şey değilken yarattım" (Meryem, 9) buyurmaktadır. Ashab-ı Kehf'in kıssası da bu çeşittir. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah:

"Allah'ın vaa'dinin hak olduğunu ve Kıyametin kopacağında şüphe olmadığını bilsinler diye..." (Kehf, 21) buyurmuştur. Eyyub (a.s.) un kıssası da bu çeşittir. Bu hususta Cenab-ı Allah:

"Biz ailesini ona verdik " (Enbiya, 84) demiştir. Bu ayet, Cenab-ı Hakk'ın, Hz.Eyyübün ailesini, ölümlerinden sonra, yeniden dirilttiğine delalet eder. Cenab-ı Allah'ın, Hz.İsa (a.s.)'nın bir mucizesi olarak,onun eliyle ölüleri diriltmesi de bu çeşittendir. Cenab-ı Hakk'ın:

"Ben (İsâ), ölüleri diriltiyorum (Al-i İmran, 49) ve:

"Hani Sen (Ey İsa), benim iznimle çamurdan bir kuş sûretinin benzerini tasarlıyordun, içine üflüyordun da Benim iznimle bir kuş oluveriyordu " (Ma'ide, 110) ayetleri bununla ilgilidir.Şu ayet de bu çeşittendir:

"İnsan, daha evvel, o hiçbirşey değilken, onu hakikaten Bizim yarattığımızı düşünmez mi?" (Meryem, 68). İşte bu, Cenab-ı Allah'ın haşrin olacağına dair, Kur'an-ı Kerim'de zikrettiği delillerin asıllarına işarettir. Eğer Allah Teâla dilerse, herbirinin ayrı ayrı derinlemesine tefsiri sıra o âyetlere geldikçe yapılacaktır.

Sonra Allah Teala, Kur'an'da haşr ve neşri inkâr edenlerin kâfir olduklarını açıkca belirtmiştir. Bunun delili:

"O, kendisine zulümde devamlı ve (kâfir) olarak bağına girdi ve dedi ki: Bu bağın helak olacağını hiç zannetmiyorum. Kıyametin kopacağını da sanmıyorum. (Bununla beraber), eğer ben Rabbime döndürülüp götürülürsem, yemin olsun ki bundan daha iyisini (orada da) bulurum." Arkadaşı ona cevaben, "Seni topraktan yaratan Allah'ı inkâr mı ediyorsun?" dedi " (Kehf, 36-37) ayetidir. Haşrı ve neşri inkar edenlerin, inkarlarının gerekcesi şudur: Birşeyin var oluşu, onun mümkinü'l-vucûd olduğunu gösterir. Çünkü onun meydana gelmesi imkansız olsaydı, birinci defada meydana gelmezdi. Madem ki birinci defada meydana gelmiştir, öyleyse, biz onun mümkinü'l-vucûd olduğunu anlarız. Şayet bunu, Allah'ın meydana getirmesi doğru olmasaydı bu, haddizatında varlığı caiz olan şeyi icad etmeye kâdir olamadığı için, ya Allah'ın -haşa- aczine veya cehline delalet ederdi. Çünkü mükelleflerden herbirinin beden parçalarını diğerlerinin beden parçalarındanayırdetmesi imkansız olmuştur. Allah'ın âciz ve cahil olduğunu söylemekle de nübüvveti isbat etmek doğru olmaz, böylece de bu kesinkes küfrü gerektirir. Allah en iyi bilendir.

Cennet ve Cehennemin Mevcut Olmaları

İKİNCİ MESELE

Bu ayetler (Bakara 24-25), cennet ve cehennemin yaratılmış varlıklar olduklarını açıkca gösterir. Cehennemin yaratılmış olduğuna, Allah'ın onun hakkında أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ *"O, Kafirler için hazırlanmıştır"* buyruğu (Bakara, 24) delalet eder. Bu ayet, cehennemin yaratılmış olduğunu göstermede de sarihdir. Cennetin yaratılmış olduğunu, Cenab-ı Allah'ın, bir başka ayette *"O, muttakiler için hazırlanmıştır."* (Ali İmra, 133) buyurması gösterir. Bir de Allat Teala buradaki ayette,

"İman eden, bir de güzel amellerde bulunan kimselere, altlarından ırmaklar akan cennetlerin onların olacağını müjdele" (Bakara, 25) buyurmuştur. Bu ayet, mü'minlerin cennete malik olduklarını haber vermektedir. Şu anda bulunan mülkiyet, yine şu anda kendisine malik olunan şeyin mevcud olmasını gerektirir. Bu nedenle, bu ayetler, cennet ile cehennemin, şu anda yaratılmış olduklarına delalet ederler.

Cennet Ni'metleri

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bütün lezzetler şunlarda toplanmıştır: Evde, yiyecekte ve evlilikde. Bu sebeble Cenab-ı Allah evi جنات تجرى من تحتها الانهار sözü ile, yiyeceği كلما رزقوا منها من ثمرة رزقا قالوا هذا.... sözü ile, evliliği ise وهم فيها ازوج مطهرة sözü ile belirtmiştir. Sonra bu şeyler meydana gelip, bu şeylere kaybolacakları korkusu bitişince, bu şeylerden nimetlenme arzusu kederli bir hal alır. Böylece Cenâb-ı Hak, bu korkunun cennetliklerden zâil olup gittiğini beyan ederek وهم فيها خالدون *"Ve onlar orada ebedî olarak kalıcıdırlar"* buyurmuştur. Bu sebeple bu ayet, nimet ve sürûrun tam ve mükemmel olduğunu göstermektedir. Şimdi ise, ayetlerin lafızlarını teker teker ele alıp inceleyelim.

Cenâb-ı Hakk'ın وبشر الذين آمنوا ayeti hakkında birkaç soru vardır.

a) Bu emir neye atfedilmiştir? Buna birkaç yönden cevap verilir:

1) Atfın dayandığı şey emir değildir ki, kendisine atfedileceği benzeri bir emir ve nehiy araştırılsın.. Burada atf ile kendisine dayanılan, müminlerin sevablarını vasfeden bir cümledir; bu nedenle bu cümle, kâfirlerin cezasını vasfeden bir cümleye matuftur. Nitekim, زَيْدٌ يُعَاقَبُ بِالْقَيْدِ وَالضَّرْبِ وَبَشِّرْ عَمْرًا بِالْعَفْوِ وَالإِطْلاَقِ "Zeyd, hapsolunma ve döğülmekle cezalandırılacak; Amr'a da afvolunduğunu ve salıverildiğini müjdele" dersin..

2) Bu cümle فاتقوا cümlesine atfedilmiştir. Nitekim sen, يَا بَنِي لُهَيْمٍ اِحْذَرُوا عُقُوبَةَ مَا جَنَيْتُمْ وَبَشِّرْ يَا فُلَانُ بَنِي أَسَدٍ بِاِحْسَانِي اِلَيْهِمْ "Ey Temîm oğulları, işlediğiniz cinayetin cezasından korkun; ey falanca, Esedoğullarını da, onlara olan ihsanımla müjdele" dersin.

3) Zeyd İbn Ali أُعِدَّتْ lâfzına atfederek, meçhul sîgasıyla وَبُشِّرَ şeklinde okumuştur.

b) Cenâb-ı Hakk'ın وبشر "müjdele!" sözüyle emredilen kimdir? Bunun cevabı şudur: Bu emredilenin Hz.Peygamber ve herkesin olması, mümkündür. Nitekim Hz. Peygamber بَشِّرِ الْمَشَّائِينَ اِلَى الْمَسَاجِدِ فِي الظُّلَمِ بِالنُّورِ التَّامِّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ *"Gecenin karanlığında mescidlere giden kimseleri, kıyamet gününde kusursuz bir nûr ile müjdele"*[20] buyurmuş, bu, herkese verilmiş bir emirdir. Bu açıklama son derece güzel ve uygundur. Çünkü bu açıklama, büyüklüğü ve yüceliğinden ötürü bu müjdeyi, müjdelemeye gücü yetecek herkesin vermesinin uygun olduğunu bildirir.

c) Müjde nedir? Bunun cevabı şudur: اَلْبِشَارَةُ (müjde), sevinci ortaya çıkaran bir haberdir, işte bundan ötürü fukahâ şöyle demiştir: Bir adam, kölesine, "Bana sizden hanginiz falancanın geldiğini müjdelerse, o hürdür." dese; köleleri de teker teker bu müjdeyi verse, onlardan en önce müjdeyi vermiş olan azad edilir; çünkü sevinci temin eden, o ilk kölenin haberidir; eğer kölenin sahibi, "kim bana müjde verirse..." değil de, "kim bana haber verirse" demiş olsaydı, o zaman haberi veren bütün kölelerin azad edilmesi gerekirdi, zira onların hepsi bu haberi vermişlerdir. Cilt için kullanılan اَلْبَشَرَةُ ve, sabahın ilk ışıklarını ifade eden تَبَاشِيرُ الصُّبْحِ kelimeleri de aynı köktendir. Cenab-ı Hakkın, فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ *"Onları elim bir azab ile müjdele"* (A.İmran, 21) sözüne gelince, bu ifade kendisiyle, istihza edilenle şiddetli bir istihzada bulunma, kastedilen söz nevinden bir sözdür. Nitekim insanın, düşmanına أَبْشِرْ بِقَتْلِ ذُرِّيَّتِكَ وَذَهَابِ مَالِكَ "Müjde; çoluğun çocuğun öldürüldü, malın yağmalandı!" dediği gibi...

İman ve Âmel-i Salih

اَلَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ

"İman ve amel-i salih işleyen kimselere altlarından ırmaklar akan cennetler vardır" (Bakara, 25) lâfzına gelince, burada birkaç mesele vardır:

---

20) Ebû Davut, Salât, 49 (1/154)

İman-Amel Münasebeti

BİRİNCİ MESELE Bu ayet, amellerin imana dahil olmadığına delalet eder. Çünkü Cenâb-ı Allah bu ayette imanı zikredip, sonra da amel-i salihi ona atfettiği için, bu durum ikisinin birbirinden farklı ve ayrı oluğunu göstermiştir. Böyle olmasaydı, tekrar olmuş olurdu ki, tekrar da aslın hilafına bir şeydir.

İKİNCİ MESELE Bazı alimler, ayeti zahirine hamlederek şöyle demişlerdir: "Her iman edip salih amel işleyen kimseye cennet vardır..." Ona, "İman edip salih amel işleyen; sonra da kâfir olan kimse için ne dersin?" denildiğinde, o, "Bu imkansızdır, çünkü iman ve taat, daimi bir sevaba müstahak olmayı; küfür de devamlı bir azaba müstehak olmayı gerektirir; bu ikisinin bir arada bulunması ise imkansızdır. Yine, amellerin boşa çıkmasına hükmetmek de imkansızdır. Geriye, sizin olmasını tasavvur ettiğiniz takdiriniz ve varsayımınızın imkansız olduğunu söylemekten başka bir yol kalmaz " der ve şöyle devam eder: "Biz amellerin boşa çıkmasının imkansız olduğunu, birkaç sebepten dolayı söyledik:

a) Hakedilen iki şey, ya birbirlerine zıddır, veya değildir. Eğer zıd iseler, sonradan olanın meydana gelmesi, mevcut olanın gitmesine bağlıdır. Mevcut olanın gitmesi, eğer sonradan gelenin gelmesi sebebiyle olursa bir devir lazım gelir ki, bu da imkansızdır.

b) İki taraf ararasında zıtlık bulunmaktadır. Bu sebeple, sonradan olanın gelmesinden ötürü, mevcut olanın gitmesi; mevcut olanın kalmasıyla sonradan olanın savuşturulmasından daha evla değildir. Bu durumda, ya her ikisi bir anda bulunurlar ki, bu imkansızdır veya birbirleriyle mücadele ederler; böylece amellerin boşa çıktığını söylemek imkansızdır.

c) Hakedilen iki şey, ya birbirlerine denktirler veya önce olan daha çok veya daha azdır. Eğer birbirlerine denk iseler, meselâ, 'on derece sevap hak edildi; buna karşılık, on derece de ceza meydana geldi denilmesi gibi ; bu durumda, deriz ki, hak edilen her bir derece ceza, hak edilen her bir derece sevabı götürür. Böyle olunca da, bu parçanın şu parçayı götürmesi hususundaki tesiri, onun beriki ve öteki parçayı götürme hususundaki tesirinden daha evla değildir.

Sonradan meydana gelen bu cüzlerden her birinin, önceden meydana gelen cüzlerden her birini giderme hususunda müessir olmasına gelince,

bu durumda her illetin bir çok ma'lulü, her ma'lûlün de müstakil birçok illetl bulunması gerekir ki, bütün bunlar imkansızdır. Veya bir tahsis edici olmadan, sonradan olan cüzlerin herbirisinin mevcut olandan birisine has olması gerekir ki, bu da imkansızdır; çünkü müreccih olmadan mümkinin iki tarafından birinin diğerine üstün gelmesi imkansızdır.

Eğer önce olan daha çok olursa, sonradan meydana gelen, ancak mevcut olanın cüzlerinden bir kısmını götürür, izale eder. bu durumda da, mevcut olanın cüzlerinden bir kısmının sonradan olanla zail olması, diğer cüzlerinin zail olmasından evla değildir. Bütününün zail olmasına gelince, bu da imkansızdır, çünkü zail olan ancak nakısla zail olur. Veya bir tahsis edici olmadan onun bir kısmının zail olması gerekir ki, bu da imkansızdır. Veyahutta ondan hiç bir şey zail olmaz ki, elde edilmek istenen netice de budur. Ve yine sonradan meydana gelen, mevcut olanın cüzlerinden bir kısmını izale ederse, bu durumda sonradan olan ya durur ya da zail olur. Sonradan olanın duracağını hiç kimse söylemez. Onun zail olacağına dair hüküm vermek de yanlıştır. Diğerinin zail olmasında bu ikisinden her birinin tesiri ya beraberce olur, veya sırayla olur. Birinci durum yanlıştır, çünkü izale eden şeyin, izale ettiği esnada mutlaka bulunması gerekir. Şayet zail olan iki şey ayni anda bulunursa, iki izale eden de ayni anda bulunur. Bu durumda da, bu iki şeyin yok oldukları esnada mevcut olmaları gerekir ki, bu da imkansızdır. Eğer sırasıyla olursa, üstün gelinilen şeyin galibiyyet vasfına haiz olması imkansızdır. Önce olanın daha az olması durumuna gelince, önce olanın,sonradan olanın cüzlerinden bir kısmını gidermede müessir olması gerekir ki, bu da imkansızdır. Çünkü sonradan olan şeyin cüzlerinin tamamı giderilebilir. Bunun bir kısmının giderilmesi, müreccih olmaksızın bir tercih olur ki, bu da imkansızdır. Tamamının izale etmede müessir olması halindeyse,. bir ma'lûl üzerinde müstakil birçok illetlerin bulunması gerekir ki, böylece de bütün bu akli izahlar sayesinde, amellerin boşa çıkacağına dair hüküm vermenin bozukluğu ortaya çıkmış olur."

Bu durumda, iki türlü cevap şekli ortaya çıkar:

a) Bu, ölümü göz önünde bulunduran kimsenin görüşüdür. Buna göre imanın bulunmasının şartı, ölürken kâfir olarak ölmemektir. Eğer kişi, kâfir olarak ölürse, onun o ana kadar yapmış olduğu bütün şeylerin küfür olduğunu anlamış oluruz. Bu ise, zahirine itibar edilmemesi gereken bir görüştür.

b) Kul, ne taatine karşı bir sevaba; ne de günahına karşı herhangi bir cezaya, aklî ve vacib olan bir istihkakla, müstehak olmaz. Bu Ehl-i Sünnetin görüşü ve bizim de tercihimizdir. İşte ancak bu görüş ile, karanlıklardan kurtulunabilir.

Cennet Anlayışında Mu'tezile'nin Farklı Görüşü

ÜÇÜNCÜ MESELE

Mu'tezile, itaat etmenin sevabı gerektirdiğini öne sürmüştür. Çünkü, Cenâb-ı Hak müminleri cennetle müjdelediği sırada, müminler için müjdelenen cennet mükâfatı henüz fiilen vaki değildi. Bu manaya hamletmek mümkün olmayınca, ayeti, ileride gerçekleşecek mukâfata hak kazanmaya hamletmek gerekir; çünkü, vaki olabilecek bir şeyden, vaki olmuş gibi bahsetmek bir mecaz olup caizdir.

Cennetin Dildeki Manası

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cennet, dalları birbirine girmiş, kesif, gölgeli ağaçlardan ve hurmalıklardan meydana gelmiş bir bahçedir. "Cennet" lafzının manası, örtmek anlamındadır. Buna göre, sanki o, sıklığından ve gölgeliğinden ötürü, bir şey bir şeyi örttüğünde Arabların söylediği جَنَّهُ (onu örttü, bürüdü) fiilinin masdarından "masdar binâ-i merre" (işin kaç kere yapıldığını gösteren masdar) olan "cennet" lafzıyla isimlendirilmiştir. Sanki cennet, ağaçlarının çok sıklığından dolayı, tek bir örtü gibidir. Ahiret de, kendisinde cennetler bulunduğu için, cennet diye adlandırılmıştır.

Eğer, "cennetler niçin nekre (belirsiz); nehirler ise ma'rife (belirli) getirilmiştir?" denilirse, buna cevaben deriz ki: Cennet, mükâfat yurdunun tamamının adıdır; bu yurt, mükafata hak kazanmış olanların derecelerine göre tertib edilmiş, bir çok cenneti ihtiva etmektedir;mükafata hak kazanmış her tabakadaki insan için, bu cennetlerden bir cennet vardır. "Nehirler"in الأنهار ma'rife oluşuna gelince, bununla nehir cinsi murad edilmiştir. Nitekim, muhatabın bilgisi dahilindeki cinslere işaret edilerek, لِفُلَانٍ بُسْتَانٌ فِيهِ الْمَاءُ الْجَارِي وَالتِّينُ وَالْعِنَبُ "Falancanın içinde akan sular,incir ve üzüm bulunan bir bahçesi vardır" denilir. Yahutta, elif lam ile, şu ayette zikredilen nehirlere işaret edilmektedir:

"O cennette, hiçbir vasfı bozulmayan sudan nehirler ve tadı değişmeyen sütten ırmaklar bulunmaktadır" (Muhammed, 15).

Cennet Meyveleri ile Dünya Meyvelerinin İlgisi

Cenâb-ı Hakk'ın كلما رزقوا *"Her ne vakit rızıklandırıldıklarında..."* ifâdesine gelince, aynı şekilde bu, âyette geçen جنّات lafzının sıfatıdır veya mahzûf bir müb-

tedanın haberidir, yahutta müste'nef bir cümledir. Müste'nef olmasının sebebi şudur: Onlar için cennetler vardır denilince, bunu duyan kimsenin hatırına bu cennet meyvelerinin dünya meyvelerine benzeyip benzemediği hususu gelir. Burada birkaç soru vardır:

a) Âyette geçen مِنْ ثَمَرة lâfzının terkibdeki yeri nedir?

1) Bu tıpkı, كُلَّمَا أَكَلْتُ مِنْ بُسْتَانِكَ مِنَ الرُّمَّانِ شَيْئًا حَمِدْتُكَ "Her ne zaman bahçenden bir nar yediğimde, sana teşekkür ettim" demen gibidir. Buna göre, من ثمرة kelimesinin ayetteki yeri senin, من الرمان sözünün yeri gibidir. Bu sebeple, âyette yer alan منها ve من ثمرة lâfızlarındaki her iki مِنْ de, ibtitâ lilgâye (başlangıç ifade eden min)'dir; çünkü, rızık, cennetten başlamıştır. Cennetteki rızık da, meyveden başlamıştır. Bu açıklamaya göre "meyve"den murad, tek bir elma veya tek bir nâr değildir.Burada murad edilen, tam aksine herhangi bir meyve nevidir.

2) "Sen arslansın!" anlamını murad ederek, رَأَيْتُ مِنْكَ أَسَدًا "Senden bir arslan gördüm" sözündeki gib, من ثمرة lâfzının beyâniyye olmasıdır.Bu açıklamaya göre, من ثمرة lâfzıyla meyvelerin nevi veya tek bir meyvenin murad edilmesi doğru olur.

b) "Şu anda rızık olarak bize verilen şey, daha önce bize verilen şeydir" demeleri nasıl doğru olur? Bu soruya şu cevabı veririz: Bunlar adet bakımından farklılık arzetseler de, mahiyet itibariyle aynı oldukları için, "bu şudur" demeleri, mahiyet bakımından doğru olmuştur. Çünkü tür birliğine, zatlardaki çokluk ters düşmez; işte bu sebepten dolayı, babasına son derece benzeyen oğul için Arablar, إِنَّهُ الأَبُ "O, tıpkı babasıdır" derler.

c) Bu ayet, cennetliklerin, cennette kendilerine verilen rızkı, bundan önce kendilerine verilen bir başka rızka benzettiklerine delalet eder. Bu durumda, kendisine benzetilen şey, dünya rızıklarından mıdır, yoksa cennet rızıklarından mıdır?

Bu soruya, iki şekilde cevap verilebilir:

1) Bu, dünya rızıklarındandır. Buna da iki husus delalet eder.

Birinci husus: İnsan, alışılmış şeylere kendini daha yakın ve kendince bilinen şeylere daha mütemayil hisseder. Alışkın olmadığı bir şeyi gördüğünde, insanın rûhu ondan kaçar; sonra daha önce tanıdığı ve bildiği şeyler cinsinden bir şey elde edip, onu daha önce yakınlık kesbetmiş olduğu şeylerden daha kıymetli görürse, onun neşesi çoğalır, sevinci artar. Buna göre, cennet ehli dünyadaki narları görüp, sonra o narı ahirette de görerek, cennetin narını dünyadakilerden daha güzel ve daha kıymetli bulduklarında, onların bu âhiret narından elde ettikleri sevinç, dünyada bir şeyi müşahade etmeleriyle elde edilen sevinçten daha fazla ve yoğun olur.

İkinci husus: Cenâb-ı Hakk'ın كلما رزقوا منها sözü, bütün kerreleri, böylece ilk kerreyi de içine alır.Buna göre, onlar için daha ilk defada, bu, "bu daha önce rızıklandırıldığımız şeydir" demeleri gereken cennet rızıklarından bir şeyle rızıklandırılmış olmaları söz konusudur. Halbuki, bu ilk kerreden önce onlara cennet rızıkları verilmemiştir ki, bunu ona benzetebilsinler!.. Bu sebeple, bunun dünya rızıklarına hamledilmesi vacib olmuştur.

2) Müşebbehinbih yani kendisine benzetilen şeyin, yine cennet rızkı olmasıdır. Bundan maksat, cennet ehlinin rızıklarının birbirine benzemesidir. Sonra ulemâ bu hususta meydana gelen benzerlik hususunda iki şekilde ihtilâf etmişlerdir:

a- Cennetliklerin mükâfatlarının, gerek mikdar gerekse kalite bakımından daima eşit olduğu, bir fazlalık veya ziyadeliğin bulunmadığı...

b- Görünüşteki benzerliktir. Buna göre, ikinci kerre verilen rızık, sanki birincisi gibidir. Nitekim Hasan-ı Basrî'den de böyle bir rivayet gelmiştir. Bu ikinci görüşte olanlar da kendi aralarında ihtilaf ederek, bir kısmı şöyle demiştir: Bu benzerlik görünüşte olduğu gibi, tadda da bulunmaktadır. Çünkü birisi, bir şeyden lezzet alıp ondan hoşlandığında, canı ancak o şeyin aynisini ister; ona, her yönden öncekine benzeyen birşey verildiğinde, bu son derece lezzetli ve hoş olur.

Bir kısmı ise, şöyle demiştir: Her ne kadar renk bakımından bir benzerlik söz konusuysa da, ancak, o rızık tad bakımından farklıdır.

Nitekim Hasan-ı Basri şöyle demiştir: Cennettekilerden birisine bir tabak rızık getirilir ve onu yer. Sonra diğer tabak getirilince o kimse bunun üzerine "bu, bize daha önce getirilen şeyin aynısi" deyince, tabağı getiren melek "Yemene bak! Renkleri aynıysa da tadları değişiktir" der.

Âyet hakkında, mutasavvıfların söyledikleri üçüncü bir görüş bulunmaktadır. Bu da şudur: Mutluluğun tamamı, ancak Allah'ın zâtını sıfatlarını ve kerûbiyyûn, melekleri, ruhânî melekler, ruhlar tabakasıyla gökleri alemi vasıtasıyla meydana gelen fiillerini bilmektedir.

Netice olarak. insan ruhunun kudsi alemin karşısındaki bir ayna gibi olması gerekir. Sonra bu bilgiler dünyada meydana gelir, ancak bu bilgilerle tam bir lezzet ve sûrûr elde edilemez; çünkü bedenî ilgiler bu tür lezzet ve mutlulukların meydana gelmesine mani olurlar. Bu engeller ortadan kalkınca, en büyük saadet ve en güzel hal meydana gelir. Netice olarak, ölümden sonra taddığı her ruhani saadet hakkında insan der ki: "Bu, ben dünyada iken de tattığım bir saadettir." Bu da ahirette meydana gelecek nefsani kemâlata işarettir ki onlar dünyada da mevcuttur. Ne varki onlar dünyada, bu tür lezze

ve sevinci ifade etmemişlerdir. Ahirette, engeller kalkınca, onlar böylesine lezzet ve sevinci ifade etmişlerdir. واتوا به متشابها *"[Ve o]rızık birbirinin benzeri olmak üzere kendilerine sunulacak"* ayeti ile ilgili iki soru vardır:

1) واتوا به sözündeki "hû" zamiri neye racidir?

Cevab: Eğer biz, "Müşebbehün bih dünya rızkıdır" dersek, zamir, dünya ve ahirette verilmiş olan rızka raci olur. Yani "onlara cennette, cennet meyveleri verildi. Fakat bunlar öyle meyvelerdir ki dünyadakilere de benzemektedir." Yok eğer "müşebbehün bih yine cennet rızkıdır" dersek به deki zamir, cennetten rızık olarak verilen şeye raci olur. Yani cennette bu çeşit rızık onlara birbirine benzer biçimde verilmiş olur.

2) Cenâb-ı Hakk'ın واتوا به متشابهاً sözünün söz dizisindeki yeri nedir?

Cevab: Cenâb-ı Hak, cennetliklerden, kendilerine verilen rızkın birbirine benzemiş olduğunu قالوا هذا الذي رزقنا من قبل *"Bu, daha önce bize rızık olarak verilendir, dediler"* âyetinde nakledince Allah onları bu iddialarında واوتوا به متشابهًا sözüyle doğrulamıştır.

Cennetteki Eşler

Cenâb-ı Hakk'ın ولهم فيها ازواج مطهرة *"Orada onların temiz eşleri vardır."* ayetindeki maksadı, onların bedenlerinin hayız, "istihâda" (hayız ve nifâsın dışında, bir mazeretten dolayı kan gelme hali), her türlü pislikten; kocalarının da her türlü kötü hasletlerden, hele hele kadınlara mahsus, kadınca hallerden temiz olmalarıdır. Biz ازواج lâfzını hem kadınlara hem de erkeklere göre mânalandırdık, çünkü iki taraf da bazı hususlarda müşterektirler.

Tasavvuf ehli şöyle demiştir: Bu, birkaç meseleye dikkat çekmenin gerekli olduğuna delalet eder:

a) Kadın hayız olduğunda, Allah seni onunla cinsi münasebetten;

قُلْ هُوَ أَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ

"De ki, o bir ezîyyettir; o halde, hayız zamanlarında kadınlara yaklaşmayın" (Bakara, 222) sözüyle men etmiştir. Allah seni, kadının kusuru olmayan bir necâsetten dolayı bu dünyada ona yaklaşmaktan men edince; cennetteki zevceler tertemiz olduğu zaman, mazur sayılmayacağın günah pislikleriyle lekelenmiş olduğun halde, o tertemiz kadınlardan seni men etmesi haydi haydi beklenebilir...

b) Helâl yoldan şehvetini teskin eden kimse, yıkanmaksızın, herkesin girmiş olduğu camiye giremez; öyleyse, haram yoldan şehvetini teskin eden kimse, ancak temiz olanların bulunduğu cennete nasıl girebilir? İşte bundan dolayı Cenab-ı Allah, Hz.Adem (a.s.) bir zelle (hata) işlediğinde onu cennetten çıkarmıştır.

c) Şafii (r.a.)'ye göre, elbisesinde zerre mikdarınca pislik bulunan kimsenin namazı sahih olmaz. O halde kalbinde, dünyadan daha büyük olan günah pislikleri bulunan kimsenin namazı nasıl kabul edilebilir?

Burada iki soru vardır:

1) Sıfat da mevsufu gibi çoğul getirilmeli değil miydi?

Cevab: Bu iki kullanış da مُطَهَّرَاتٌ – مطهرة doğru bir kullanıştır. Nitekim, النساءُ فَعَلْنَ denildiği gibi, النساءُ فَعَلَتْ "Kadınlar yaptı" da denilir. Hamâse'nin şu beyti de bu kabildendir.

وَإِذَا الْعَذَارَى بِالدُّخَانِ تَقَنَّعَتْ وَاسْتَعْجَلَتْ نَصْبَ الْقُدُورِ فَمَلَّتْ

"Bir de gördüm ki, bekâr genç kızlar dumanı yüzlerine peçe gibi örtmüşler, aceleyle tencereleri ateşin üzerine koymaya çalışarak, kızgın kül ve ateş üzerinde yemek pişirmeye uğraşıyorlar!."

Buna göre mana, "temiz zevcelerden bir topluluk, gurup" olur. Zeyd İbn Ali, bu kelimeyi مطهرات,Ubeyd İbn Ömer de, aslı مُتَطَهِّرَةٌ olmak üzere مُطَّهَّرَةٌ şeklinde okumuşlardır.

2) مطهرة yerine طاهرة denilseydi ya?

Cevab: مطهرة lâfzında bir temizleyicinin onları temizlediği, bunun ise Allah'dan başkası olmadığını hissettirmek söz konusudur. Bu da, cennetliklerin durumunun yüceliğini ifade eder. Bu ifadeyle sanki, "Cenâb-ı Allah o pak zevceleri hassaten bu cennetlikler için süslemiştir", demek istenmiştir.

Cennetin Ebedîliği Konusu

وهم فيها خالدون *"Ve onlar orada ebedî olarak kalıcıdırlar"* ifâdesine gelince, Mu'tezile: "Burada ebedi kalış, ardı arası kesilmeyen devamlı kalmayı ve durmayı ifade eder" demiş ve buna, ayet ve şiirden deliller getirmiştir. Onların âyetten delili:

وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِّن قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَفَإِن مِّتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ

"Biz senden önce hiçkimseye ebedilik vermedik.Eğer sen ölürsen, onlar ebedî

kalacaklar mı ki?"(Enbiya, 34) kavlidir. Cenâb-ı Hak bir kısım insanlara çok uzun ömür vermiş olmakla beraber, bu ayette (Enbiya, 34) insanlardan obodiliği nefyetmiştir. Menfi, müsbetten başkadır. O halde, ebedilik, devamlı kalmak anlamındadır. Mu'tezile'nin şiirden delili ise, İmriu'l-Kays'ın şu beytidir:

وَهَلْ يُنْعِمَنْ إِلاَّ سَعِيدٌ مُخَلَّدٌ ، قَلِيلُ الْهُمُومِ مَا يَبِيتُ بِأَوْجَالِ

"Korku içerisinde evlenmeyen, kederi az, ebedi bahtiyar olan kimseden başka, kimse o kadınlara lütufta bulunmaz."(21)

Bizim alimlerimiz ise, "Huld (ebedilik), ister devamlı olsun ister olmasın, uzun süre durma manasınadır" dediler ve buna ayetten ve örften şahid getirdiler. Âyetten delilleri خَالِدًا فِيهَا أَبَدًا *"Orada ebedî kalıcı olarak"*(Nisa, 122) ayetidir. Eğer "Ebedi" sözünün manası, "huld" kelimesinin manasında bulunsaydı, âyette geçen أَبَدًا sözü tekrar olurdu.

Alimlerimizin örften getirdikleri delil ise, حَبَسَ فُلَانٌ فُلَانًا حَبْسًا مُخَلَّدًا (falanca, falancayı uzun müddet (muhalleden) habsetti) denilmesidir. Bir de, vakıf senedlerine وَقَفَ فُلَانٌ وَقْفًا مُخَلَّدًا (Bunu, falanca muhalled (devamlı) olarak vakfetti) şeklinde yazılmış olmasıdır. İşte bu, huld lafzının, mükafaatın devamlılığına delalet edip etmediği meselesindeki sözdür. Başkaları da şöyle demişlerdir: "Akıl, cennetteki mükafaatın devamlı olacağını gösterir. Çünkü, akıl bunun devamlı olduğunu göstermeseydi, insanlar onun kesilebileceğini söylerlerdi. Böylece de mükafaatın kesilmesi korkusu, bu nimeti onların boğazında bırakırdı. Çünkü nimet ne kadar büyük olursa, o nimetin sona ereceği korkusu, o nisbette büyük olur. Bu da, cennetliklerin devamlı keder ve üzüntü içinde olmalarını gerektirirdi. Allah Teala en iyi bilendir.

21) Bu beyti, elimizde nüshalara göre değil, daha doğru olduğunu sandığımız, "Keşşaf"ta geçen şekline göre aldık.

إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَسْتَحْيِۦٓ أَن يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا ۚ فَأَمَّا ٱلَّذِينَ
ءَامَنُوا۟ فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ ۖ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فَيَقُولُونَ مَاذَآ
أَرَادَ ٱللَّهُ بِهَٰذَا مَثَلًا ۘ يُضِلُّ بِهِۦ كَثِيرًا وَيَهْدِى بِهِۦ كَثِيرًا ۚ وَمَا
يُضِلُّ بِهِۦٓ إِلَّا ٱلْفَٰسِقِينَ ﴿٢٦﴾ ٱلَّذِينَ يَنقُضُونَ عَهْدَ ٱللَّهِ مِنۢ بَعْدِ مِيثَٰقِهِۦ
وَيَقْطَعُونَ مَآ أَمَرَ ٱللَّهُ بِهِۦٓ أَن يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِى ٱلْأَرْضِ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ
هُمُ ٱلْخَٰسِرُونَ

"Gerçekten, bir sivrisinek olsun, (önemsizlikte) ondan daha ileri birşey olsun, Allah Teala, herhangi bir şeyi misal getirmekten çekinmez. Artık iman edenler onun Rabblerinden gelen bir gerçek olduğunu bilirler. Kâfirler ise, "Allah bu misal ile ne kasdedilebilir ki" derler. Allah onunla bir çoğunu şaşırtır, yine onunla birçoğuna hidayet eder. Onunla fasıklardan başkasını da şaşırtmaz. O fasıklar, Allah'a olan ahidlerini, onu te'kid de ettikden sonra bozarlar, Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi (sıla-i rahmi) keserler ve yeryüzünde bozgunculuk yaparlar. İşte onlar hüsrana (maddi ve manevi en büyük zarara) uğrayanların taa kendileridir" (Bakara, 26-27).

Kur'an'da Hayvanların Misal Verilmesi O'nun Fesahatine Zarar Vermez

Cenâb-ı Hak delil ile Kur'an'ın mu'cize olduğunu izah edince, buna ta'n eden kâfirlerin ileri sürdüğü şüpheyi bu ayette mevzu bahs ederek, onun cevabını verdi. Şüphe şudur: "Cenâb-ı Hak, Kur'an'da arıdan, sinekten, örümcekten ve karıncadan bahsetmiştir. Böyle şeyler fasih kimselerin sözünde bulunmaz. O halde Kur'an'ın böyle şeyleri ihtiva etmesi, mucize

olması şöyle dursun, fasih bir kelam olmasına bile zarar verir." Cenab-ı Allah onlara, "Bu gibi şeyleri zikretmek, yüce hikmetler ihtiva edince, bunların yer almaları, Kur'an'ın fesâhatine zarar vermez " diyerek cevab vermiştir. İşte bu da, bu ayetin, bir önceki ayet ile nasıl ilgili olduğuna işarettir. Sonra bu ayette birkaç mesele vardır:

Ayetin Nüzul Sebebleri

İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir:

BİRİNCİ MESELE يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ

"Ey insanlar, size bir misal getirildi. Şimdi onu dinleyin..." (Hacc, 73) ayeti nazil olup müşriklerin putlarına ta'n ederek, sonra onlara ibadet etmeyi, örümcek ağına benzetince, yahudiler şöyle dediler: "Sineğin ve örümceğin ne değeri var ki Cenab-ı Hak, onları misal getirmiştir."? İşte bu söz üzerine, Bakara sûresindeki bu (26-27) ayetler nazil olmuştur.

Bu ayetin sebebi nüzûlu hususunda ikinci bir görüş şudur:"Münafıklar, Allah Teâla'nın مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا (Bakara, 17) ayetinde, kendi durumlarının ateşe, karanlıklara, gökgürültüsü ve şimşeğe benzetilmesi hususunda ta'nda bulununca, bu ayet nazil olmuştur."

Üçüncü görüş, bu ta'nın müşriklerce yapılmış olduğudur.

Kaffal, bu görüşlerin hepsinin de muhtemel olduğunu söyleyerek şöyle demiştir: Bunların yahudiler olmasına gelince, bunun sebebi, ayetin sonunda, وما يضل به الا الفاسقين الذين ينقضون عهد الله من بعد ميثاقه denilmiş olmasıdır ki, bu yahudilerin sıfatıdır. Çünkü bu ayetten sonra, ahde vefa etmeleri hususunda muhatab tutulanlar İsrailoğullarıdır. Ayetin sebebi nüzulünün münafıkların ve kâfirlerin sözlerinin olmasına gelince, bu, onlardan Müddessir sûresinde:

"(Bunu biz) kalblerinde hastalık bulunan ve kâfirler de, "Allah bununla misal olarak neyi murad etmiştir" desinler (diye yaptık). İşte Allah dilediğini böylece şaşırtır, dilediğine de hidayet eder " (Müddessir, 31) ayetiyle bahsedilen husustur. Kalblerinde hastalık bulunanlar münafıklardır. Ayette geçen "kâfirler" sözü müşrikleri de içine alabilir. Çünkü Müddessir sûresi mekkîdir. Her iki gurub da Mekke'de vardı. Bunun böyle olduğu sabit olunca, bu ayette hepsinin muhtemel olması söz konusudur. Çünkü kâfirler, münafıklar ve yahudiler Hz.Peygamber (s.a.s.)'e eziyet etme hususunda uyum içinde idiler.

Bakara sûresinin başından buraya kadar, yahudi, münafık ve müşriklerin bahsi geçmiştir ki bunların hepsi kâfirdirler."

Bundan sonra Kaffal, "Ayetin, sebeb-i nuzûl olmadan indirilmiş olması da caizdir. Çünkü ayetin sebeb-i nuzûlü olmadan da manası anlaşılmaktadır." demiştir.

Hayanın Lügat Mânası ve Allah Taalaya İsnadı

İKİNCİ MESELE

"Haya", kınanma ve tenkid edilme korkusu ile insanda meydana gelen bir moral bozukluğu ve hal değişikliğidir. Bu kelime, حَيَاةٌ lafzından türemiştir. نَسِيَ نَحْسِيَ denildiği gibi حَيِيَ الرَّجُلُ (Adam utandı) da denilir. Bir de aynı şekilde, atın diz kapağı kemikleri hastalandığı zaman, aynı vezinde, شَظِيَ الْفَرَسُ denilir. Haya, kendisine moral bozukluğu ve değişiklik ârız olan varlığın kuvvetini kıran, hayatını kederlendiren şey manasına alınmışır. Nitekim Araplar, مَاتَ حَيَاءً ، هَلَكَ حَيَاءً مِنْ كَذَا ذَابَ حَيَاءً ، وَرَأَيْتُ الْهَلاَكَ فِي وَجْهِهِ مِن شِدَّةِ الْحَيَاءِ "Şundan utandığından dolayı kahroldu," "utancından öldü;" "yüzünde utancının şiddetinden dolayı kahrolma belirtisi gördüm" ve "utancından eridi" demişlerdir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, haya, bedendeki bir değişikliği ifade ettiği için, bu Allah hakkında imkansızdır. Çünkü bu değişiklik ancak cisimler hakkında düşünülebilir. Bununla beraber hadislerde, bu kelime yeralmıştır: Selman (r.a.), Hz.Peygamber (s.a.s.)'ın şöyle dediğini rivayet eder:

إِنَّ اللهَ تَعَالَى حَيِيٌّ كَرِيمٌ يَسْتَحْيِي إِذَا رَفَعَ الْعَبْدُ إِلَيْهِ يَدَيْهِ أَنْ يَرُدَّهُمَا صِفْرًا حَتَّى يَضَعَ فِيهِمَا خَيْرًا

"Cenab-ı Allah hayalı, cömerttir; kulu kendisine ellerini kaldırdığında, onlara bir hayır koymadıkça, onları boş geri çevirmekten haya eder."[22]

Durum böyle olunca, te'vil yapmak gerekir. Bunda iki husus vardır.

Birincisi:-Ki bu tür şeylerde bu bir kanundur,- şudur: Cisimlere has olan sıfatlardan kullar için olanlarla Cenab-ı Hak nitelendirildiğinde bu, arazların başlangıçlarına değil de, neticeleri itibari ile düşünülür.

Bunun misali şudur: Haya insan için söz konusu olan bir durumdur: ancak bunun bir başlangıcı ve sonu vardır. Bunun başlangıcı, çirkin olan şeye nisbet edilme korkusundan ötürü insana gelen fiziksel değişikliktir. Nihayeti ise, insanın bu işten vazgeçmesidir.

Allah hakkında haya lâfzı kullanılınca, bundan maksad hayanın

22) Ebû Davûd, Vitr, 23 (2/78).

başlangıcı ve mukaddimesi olan korku değildir. Tam aksine, nihayeti ve sonucu olan fiili bırakmadır.

Gazab da böyledir; bunun da bir alameti ve mukaddimesi vardır ki, bu kalbin kanının kabarması ve intikam alma arzusudur. Bunun bir de neticesi vardır ki, bu da kendisine gazab edileni cezalandırmaktır.

Allah'ı gazab ile nitelendirdiğimizde bundan maksat, intikam arzusu ve kalbdeki kanın kabarması manasına olan gazabın başlangıcı değildir; tam aksine, maksat onun neticesidir ki,bu da ceza vermektir. İşte bu, bu mevzûda külli bir kaidedir.

İkincisi: Bu sözün kâfirlerin sözleri içinde yer almış olmasının caiz olmasıdır. Kâfirler şöyle demişlerdi: Hz.Muhammed'in Rabbi, sineği ve örümceği misal getirmekten utanmaz mı? Sual cevaba denk düşsün diye, âyette لَا يَسْتَحْيِي şeklinde gelmiştir. Bu, söz sanatında güzel bir sanattır.

Sonra Kadî "Bu tür, müsbet manada Allah'a isnadı caiz olmayan şeylerin, menfi anlamda da Allah'a nisbet edilmemesi gerekir.Uygun olan "Ancak Allah bununla nitelendirilemez" denilmekten ibarettir.Allah Taala hakkındaلَا يَسْتَحْيِي yani, "utanmaz" tabirini ıtlak etmek imkansızdır. Çünkü bu onun hakkında caiz olanın nefyedildiği zannını uyandırır. Cenab-ı Hakkın, kitabında *"Onu ne bir uyuklama, ne de bir uyku tutmaz "*(Bakara, 255) ve *"Ne doğurmuş, ne de doğmuştur "*(İhlas, 3) şeklinde zikrettiği hususlara gelince, bunlar sûreta nefy şeklinde olsalar bile, gerçekte nefy değildirler. Yine Cenâb-ı Hakkın:

"Allah bir çocuk edinmemiştir"(Muminûn, 91) ve:

"O doyurur, kendisi doyurulmaz."(Enâm, 14) ayetleri de böyledir.

Kur'an'da zikredilen herşeyin, hitab halinde Allah'a ıtlak edilmesi caiz değildir. Bu sebeble, bunun ıtlakı da, ancak onun hakkında imkansız olduğunu beyan etmek suretiyle caiz olur.

Birisi şöyle diyebilir: "Bu sıfatların Allah'dan nefyedildiğinde şüphe yoktur. Bu sebeple bunların nefyedildiğini haber vermek doğru olur. Böylece de sadece ancak şöyle denilebilir: "O sıfatların yokluğunu haber vermek, onların Allah hakkında mümkün olabileceğini de gösterebiliriz."

Buna karşı biz deriz ki: Bu delalet mümkin değildir. Çünkü, özellikle bu nefyi zikretmek, onun haricindekilerin var olduğuna delalet etmez. Hatta, lafza, bu sıfatların o şey hakkında uygun olmadığını ifade eden birşey bitiştirilse, beyan etmede daha ileri bir derece olduğu için bu daha güzel olur. Başkasının daha güzel olması, bunun çirkin olmasını gerektirmez.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Meseller aklen güzel şeylerdendir. Buna birkaç husus delalet eder::

1) Arap ve Arap olmayanların bu hususta ittifak etmiş olmalarıdır. Darb-ı mesel, Araplarca çok meşhurdur. Onlar en küçük şeyleri bile darb-ı mesel getirerek, zerreye temsil etme hususunda, "zerreden daha derli toplu, "zerreden daha mazbut", zerreden daha gizli"; sineğe temsil etme hususunda, "sinekten daha cesur, "sinekten daha hatalı" "sinekten daha hareketli", "sineğin sineğe benzemesinden daha çok benzer", "sinekten daha ısrarlı "; keneye temsil etme hususunda:"Keneden daha çok duyan", "keneden daha küçük, "keneden daha asalak", "keneden daha gamlı", "keneden daha sinsi "; çekirgeye temsil etme hususunda: "Çekirgeden daha iyi zıplayan; çekirgeden daha kırıp geçiren(ekini); çekirgeden daha ifsadcı, çekirgenin tükrüğünden daha berrak"; kelebeğe temsil etme hususunda, "Kelebekten daha zayıf", "kelebekten daha hareketli", "kelebekten daha cahil", sivrisineğe temsil etme hususunda da, "sivrisinekten daha zayıf", "sivrisineğin iliğinden daha kıymetli", teklif-i mâlâ yutak hususunda da "Bana, sivrisineğin iliğini (çıkarmamı) teklif etti" derler.

Araplardan başka milletlerin darb-ı mesellerine gelince, Kelile ve Dimne ve benzeri kitaplar buna misaldir. Bu kitapların birinde anlatıldığına göre, sivrisinek, yüksek bir hurma ağacının tepesine konmuş, uçmak istediği zaman "Ey hurma ağacı sıkı dur uçmak istiyorum " deyince, hurma ağacı "Allah'a yemin olsun ki konduğunu hissetmedim. Uçtuğunu nasıl hissedeyim " demiş..

2) İsâ (a.s.)'ya gönderilen İncil'de küçük ve basit şeylerle darb-ı mesel getirilmiş olması... İncil'de şöyle deniliyor:"Göklerin melekûtunun misali, köyünde temiz tohumla buğday eken adamın misali gibidir. İnsanlar uyuyunca, bu adamın düşmanı gelerek tarlasına buğdayın arasına karaca tohumu ekti. Ekin bitip filizler başak verince, karaca buğdaya galib geldi. Bunun üzerine çiftcinin köleleri gelerek:"Ey Efendim, tarlana yeni temiz buğday ekmemiş miydin?" deyince, Efendi "Evet" dedi. Bunun üzerine köleler: "Ya bu karaca nereden çıktı?"dediler. Efendi, "Belki de siz karacayı sökeceğiz diye, onunla beraber buğdayı da sökersiniz, onun için bırakın ikisi de hasad zamanına kadar büyüsünler " dedi. Hasad zamanı hasadcılara, karaca bitkisini buğdaydan ayırmalarını, demet demet yapıp ateşte yakmalarını, buğdayı da ambara doldurmalarını emretti. Size bunu açıklayalım: Bu iyi kalite buğdayı eken adam o insanların atası Hz.Adem(a.s.), tarlası alem, bu kaliteli buğday da, Allah'a itaat eden melekûtun biz

oğullarıyız. Karaca tohumunu atan düşman ise iblistir. Karaca ise İblis'in ve ordusunun ektiği günah tohumlarıdır. Hasadcılar ise ecelleri gelinceye kadar insanları bırakıp, ecelleri geldiğinde cennetlikleri Allah'ın melekûtunda, cehennemlikleri de ateşte toplayan meleklerdir. Karacanın derlenip toplanıp ateşte yakılması gibi, Allah'ın peygamberleri ve melekleri de, Allah'ın melekûtundan tembelleri ve onların günahlarını derler toplarlar ve cehennemin külhanına atarlar. Böylece orada bir feryad-ü figan, bir diş gıcırtısı başlar. Cennetlikler orada, Rablerinin melekûtundadır. Dinleyecek kulağı olan dinlesin.

Sana göğün melekutuna benzeyen başka bir misal daha vereyim: Bir adam, en küçük tane olan hardal tanesi alsa ve onu tarlasına ekse,bitince büyüse, baklagillerden büyük bir bitki haline gelse; gökten bir kuş süzülüp, onun yaprakları arasına yuva yapsa. İşte hidayet de böyledir. Kim hidayete çağırırsa Cenab-ı Allah onun ecrini kat kat verir, ismini yüceltir ve ona uyan herkesi de kurtarır. Bu adam şöyle der: "Güzel unun elenip altına döküldüğü ve içinde kepeği tutan elek gibi olmayın. Siz de böylesiniz: Ağızlarınızdan hikmetler saçılıyor, içinizde birtakım hastalıkları tutuyorsunuz. Kalbleriniz ateşin olgunlaştıramadığı,suyun yumuşatamadığı, rüzgarın yerinden oynatamadığı taşlar gibi olmasın. Buğdaylarınızı bitlerin ve ağaç kurtlarının olduğu yere depolamayın, yoksa onlar buğdayınızı bozarlar. Onları, zehirli ve hırsızların olduğu yere de depolamayın. Yoksa onu zehir yakar, hırsızlar çalar. Fakat zahirelerinizi Allah'ın yanında biriktiriniz. Biz toprağı kazıyor ve üzerinde elbisesi, yanıbaşında rızkı olan bazı canlılar buluyoruz. Bunlar ne ekmişler ne de biçmişlerdir. Yine onlardan kaskatı taşın içerisinde veya ağacın içinde bulunanlar vardır. Onları bu elbiseleri ve rızıkları ile orada bulunduran (yaratan) ancak Allah'dır. Düşünmez misiniz! Arıları kovalamayın, yoksa sizi sokarlar. Akılsızlarla yüz göz olmayın, çünkü onlar size söverler."

Böylece Cenab-ı Hakk'ın bu küçük şeyleri mesel getirdiği ortaya çıkar. Darb-ı mesel aklen güzeldir. Çünkü benzetmek ve teşbih yapmak muhayyilenin tabiatındandır. Mana tek başına zikredildiğinde akıl onu ancak muhayyilenin akılla mücadelesi şartları içinde anlar. Eğer mana bir teşbih (benzetme) ile zikredilirse, akıl onu muhayyilenin yardımı ile hemen anlar. Şüphe yok ki mananın bir teşbih ile zikredilmesi daha mükemmeldir. Yine biz, insanın bir mana zikrettiğini, fakat o mananın layıkı vechile ortaya çıkmadığını görüyoruz. Ama o bir misal ile zikredildiğinde gayet açık ve belirli olur. (Madem ki temsil daha fazla bir vuzuh ve beyan imkânı verir. Öyleyse kendisinden izah ve beyandan başka bir şey beklenmeyen Kitabullah'ta zikredilmesi şart olur.)

Müşriklerin "Bu değersiz şeylerle Allah'ın darb-ı mesel getirmesi yakışık almaz" sözlerine gelince, biz deriz ki: "Bu cehalet eseri söylenmiş bir sözdür." Çünkü Cenab-ı Allah büyük olan şeyleri de küçük olan şeyleri de yaratandır. Halbuki yarattığı herşeyde hükmü geneldir. Çünkü O, herşeyi sapasağlam ve yerli yerinde yapmıştır.Küçük olan O'na büyükten daha hafif, büyük olan ise küçükten daha zor değildir. Bütün varlıklar Cenab-ı Allah yanında aynı olunca, kullarına darb-ı mesel yapmada, onların büyüğü küçüğünden daha evlâ olmaz. Aksine göz önünde bulundurulması gereken şey, kıssaya (hâdiseye) en uygun olanıdır. Kıssaya en uygun olan sinek ve örümcek olunca, Cenab-ı Allah onları mesel getirir yoksa fil ve deveyi değil. Buna göre Allah'ın, kullarının putlara ibadetinin ve Rahman'a ibadetten yüz çevirmelerinin çirkinliğini ifade etmeyi murad ettiğinde, o ufacık böceklerinin zararını dahi bu putların defedemiyeceğini ortaya koymak için, sineği; puta ibadetin,örümceğin ağından daha güçsüz ve daha zayıf olduğunu beyan etmek için de örümcek yuvasını mesel getirmesi uygun olmuştur. Bütün bu gibi yerlerde, darb-ı mesel yapılan varlık ne kadar güçsüz olursa, darb-ı mesel o nisbette güçlü ve açık olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Esâm مَثَلاً مَا daki مَا nın tıpkı فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللهِ *"Allah'-dan bir rahmet ile"* (Âl-i İmran, 159) âyetindeki, sıla ve zâide deki, sıla ve zaide olduğunu söylemiştir. Ebu Müslim ise, "kur'an'da ziyade ve lağvin (boş, manasız sözün) bulunmasından Allah'a sığınırım" demiştir. Doğru olan Ebu Müslim'in sözüdür. Çünkü Cenab-ı Allah, Kur'an'ı "Bir hidayet ve beyan" olarak nitelemiştir. Onda lağvin olması, bu sıfata aykırıdır.

بعوضة kelimesinin iki kıraatı vardır:

1) Mansub olarak (fethalı) okunması... Bu kıraata göre: مَا lafzında iki vecih vardır:

a) مَا nın mebni olmasıdır. Bu, kendisine nekire bir isim eklendiğinde, o, nekire isim onu müphem kılar ve ona hususi olmaktan uzak ve daha umumi olan bir mana kazandırır. Bunun izahı şudur: Adam, arkadaşına "Bana bir kitap ver, ona bakayım" dediğinde arkadaşı ona bazı kitaplar verse, adam "Ben başka kitap istemiştim" diyebilir. Amâ arkadaşına اعطني كتابًا مَا "Bana herhangi bir kitab ver" demiş olsaydı, ona "Ben başka kitap istemiştim" demesi doğru olmazdı. Çünkü sözün takdiri "Bana hangi kitab olursa olsun bir kitab ver" demektir.

b) مَا nın, sıfat yerine geçen cins ismi ile izah edilen bir nekire olmasıdır.

2) بَعُوضَةٌ şeklinde merfu okunması. Bunda da مَا için iki vecih vardır:

a) Sılası cümle olan bir mevsul olması. Çünkü ayetin takdiri هُوَ بَعُوضَةٌ demektir. Buna göre, mübteda تَمَامًا عَلَى الَّذِى اَحْسَنَ (En'am, 154) ayetinde hazfedildiği gibi, burada da mahzuftur.

b) مَا nın bir istifham (soru edatı) olmasıdır. Çünkü Cenab-ı Hak, اِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْيِى اَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا *"Allah misal getirmekten utanmaz"* deyince, sanki bundan sonra da mesel getirme hususunda sıvrisinek ve ondan üstün olana ne hâcet? Allah dilerse ondan da küçük olanı mesel irâd edebilir . Nitekim: "Falanca ne verdiğine hiç bakmaz; bir dinar, iki dinar ne oluyor ki?" denir. Bundan maksat "O bundan da çoğunu hibe der" demektir.

BEŞİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "Darb-ı mesel" ifadesinin dayanağı "darbu'l-lebin" (Kerpicin kalıba dökülmesi) ve "darbu'l-hâtem" (Yüzüğün kalıba dökülmesi) ifadesidir."

مَثَلًا مَا بَعُوضَةً TABİRİNİN İ'RABI HAKKINDA

ALTINCI MESELE

بَعُوضَةً lafzı مَثَلًا lafzının atf-ı beyanı veya يَضْرِبُ fiilinin mef'ûlü olarak mansubtur. مَثَلًا kelimesi ise, nekre بَعُوضَةً kelimesinin mukaddem (önce gelen) halidir. Yahut da يجعل ، بعوضة manasına يضرب fiilinin, iki mefulünden ikincisidir. Bu, مَا ismi mevsul veya müphemlik ifade eden مَا olduğu zaman böyledir. Eğer, بعوضة kelimesinin açıklayıcısı durumunda olursa, bu durumda tefsir ettiği şeye tabi olur. Hem müfessir (açıklayıcı) hem müfesser (açıklanan)in tamamı ya atf-ı beyandır veya meful makamındadır. Bu durumda مثلا kelimesi, tekaddüm eden bir haldir. Kelimenin بَعُوضَةً şeklinde merfu okunması, mahzûf mübtedanın haberi sayılması sebebiyledir. مَا lafzının mevsul ve mevsuf veya istifham olması durumunda mesele açıktır. مَا nın ibhâmiyye (müphemlik ifade eden) olması durumunda بعوضة in merfu okunması, cevab olduğu içindir. Sanki biri "O nedir?" demiş de, cevaben بَعُوضَةٌ yani هُوَ بعوضةٌ 'O sivrisinektir ' denilmiştir.

بَعُوضَةً Kelimesinin İştikakı

YEDİNCİ MESELE

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: بَعُوضَ kelimesinin iştikak ettiği kök, kısım ve parça mânasına gelen الْبَعْضُ lâfzıdır. الْبِضْعُ ve الْعَضَبُ kelimeleri de böyledir. Nitekim بَعَّضَهُ الْبَعُوضُ " Sivrisinek onu ısırdı" denilir. بَعْضُ الشيء lâfzı da bu mânadandır. Çünkü, بَعْضَ o şeyin bir parçasıdır. الْبَعُوضُ aslında الْقَطُوعُ kelimesi gibi "feûl" vezninde bir sıfattır. Ne var ki, daha çok isim olarak kullanılmıştır. Âlimlerden bir kısmı, الْبَعُوض lâfzının bir şeyin kısmı mânasına gelen بعض الشيء terkibinden geldiğini söylemiştir. Sivrisinek cisminin ve kütlesinin ufak ve küçük olmasından dolayı, الْبَعُوض olarak isimlendirilmiştir. Bir de bir şeyin parçası, bütüne kıyasla az olduğu için, bu adı almıştır. En kuvvetli görüş ise, birinci görüştür. Sahib-i Keşşâf, devamla şöyle demiştir: Sivrisinek, Allah'ın ilginç yaratıklarından birisidir, çünkü kendisi son derece küçük olmakla beraber hortumu da küçüktür; aynı zamanda onun içi de boştur. Ancak ne var ki, o çok küçük hortumuna ve içinin boş olmasına rağmen, bir kimsenin parmaklarını hurma tatlısına daldırması gibi, çok kalın olmasına rağmen filin ve camışın derisine batırabilir. Bunun sebebiyse, Cenab-ı Hakk'ın, onun hortumunun ucunda bir tür zehir yaratmış olmasıdır.

فَمَا فَوْقَهَا Tabirinin İzahı

SEKİZİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın فَمَا فَوْقَهَا ifâdesinde iki vecih bulunmaktadır.

a) Bu ifadeden maksadın, sinek, örümcek, eşek ve köpek gibi cüsse bakımından sivrisinekten daha büyük hayvanlar olmasıdır. Çünkü müşrikler Cenab-ı Allah'ın böylesi şeylerle bir temsilde bulunmasını yadırgamışlardır.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, bu ifadeyle cüsse bamıkından sivrisinekten daha küçük olan canlıları murad etmiş olmasıdır. Muhakkak alimler, birkaç sebepten ötürü, bu görüşe meyletmişlerdir:

1) Bu temsilden maksat, putları tahkîr etmektir. Kendisine benzetilen şey, ne kadar önemsiz ve değersiz olursa, bu babda elde edilecek maksad o nisbette mükemmel olur.

2) Bu temsilden maksat, Cenâb-ı Hakk'ın basit ve önemsiz şeyleri mesel olarak getirmekten imtina etmemiş olmasıdır. Bu gibi yerlerde, ikinci defa zikredilen şeyin birincisinden daha önemsiz olması gerekir. Meselâ,

إنّ فُلانًا يتحمّلُ الذّلّة في اكتساب الدّينارِ وفي اكتساب ما فوقهُ "Falanca, bir dinâr ve ondan daha azını elde etme hususunda zillete katlanır" denilir. Çünkü bir dinardan daha azını kazanma hususunda zillete katlanmak, dinarı kazanmadaki zillete katlanmasından daha şiddetlidir.

3) Bir şey ne kadar küçük olursa, onun sırlarına muttali olmak o nisbette güçleşir. Buna göre, o şey, ancak Allah'ın ilminin kuşatabileceği derecede küçük olduğunda, onunla mesel getirmek, hikmetin mükemmelliğine delalet etme bakımından, büyük şeyin mesel olarak getirilmesinden daha güçlü olur. فما فوقها nın sivrisinekten daha büyük canlıları ifade ettiğini söyleyenler, buna iki hususu delil getirmişlerdir:

1) فَوْقَ lâfzı yüksekliğe delâlet eder. Meselâ هٰذا فَوْقَ ذٰلكَ denildiğinde bunun mânası, bunun o şeyden daha büyük olması, demektir. Rivayet olunduğuna göre, adamın biri Hz. Ali'yi methetmişti. Halbuki o adam bu konuda samimi değildi (müttehem idi). Bunun üzerine Hz. Ali ona أنا دُونَ ما تقولُ وفوقَ مافي نفسك (Ben senin dediğinden daha dûn, fakat içinden geçirdiğinden daha yüksek bir mertebedeyim) dedi. Maksadı "Senin düşündüğünden daha üstünüm" demek idi.

2) En küçük hayvan sivrisinek olduğu halde, ondan daha küçüğü nasıl mesel olarak verilir? Birinci kısma cevabımız şudur: Herhangi bir sıfatın, kendisindeki sübûtu, başkasındaki sübûtundan daha kuvvetli durumda olan her şey o sıfat bakımından, daha zayıftan daha kuvvetli olur. Mesela: "Falanca kişi aşağılıkta ve pintilikte falancanın fevkindedir" denildiğinde maksad: "Aşağılıkta ve pintilikte ondan daha aşağıdır" demektir.

Yine "Bu küçüklük itibarı ile şundan üsttedir " denildiğinde, bu, bunun şundan daha küçük olmasını ifade eder. İkinciye cevabımız ise şudur: Sivrisinekten daha küçük olan şey, onun kanadıdır. Nitekim Peygamberimiz (s.a.s.) onu dünyaya bir mesel olarak getirmiştir.[23]

---

23) Müfessir:
"Dünyanın Allah katında sivrisinek kadar değeri olsaydı, kafire ondan bir damla su bile içirmezdi" hadisini kasdediyor (İbn Mace, Zühd, 3).

أمّا Hakkında

DOKUZUNCU MESELE

أمّا kendisinde şart manası olan bir harftir. Bundan dolayı cevabının başında ف gelmesi gerekir. Bu fâ harfi de te'kid manası taşır. Mesela زَيْدٌ ذاهِبٌ (Zeyd gidiyor) dersin. Bunu te'kid etmek, gittiğini kati olarak ifâde etmek istersen أمّا زَيْدٌ فَذاهِبٌ (Zeyde gelince, o muhakkak gidiyor) dersin. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki ayette geçen her iki cümlenin أمّا ile başlatılması, mü'minlerin durumunu son derece övüp, onların bildiklerinin hak olduğunu göstermek, kâfirlerin söyledikleri şeye karşılık da kâfirleri son derece zemmetmek içindir.

Hakk Kelimesinin Lügat Manası

ONUNCU MESELE

اَلْحَقُّ inkârı caiz olmayan ve varolan birşey demektir. Birşey var olup, bulunması kesin olunca حَقَّ الأَمْرُ denilir. وحقت كلمةُ ربك "Senin Rabbinin kelimesi hak olarak gerçekleşti" ve dokusu sağlam olan elbise için de ثَوْبٌ مُحَقَّقٌ denilir.

ONBİRİNCİ MESELE

Âyetteki ماذا hakkında iki vecih bulunmaktadır. a) ذا nın الذى mânasında ism-i mevsûl olmasıdır. Buna göre مَاذَا iki ayrı kelime olmuş olur.

b) ذا nın ما ile birlikte bir isim olarak kabul edilmesidir ki, bu durumda o, tek bir kelimedir. Buna göre bu kelime iki durumda bulunmaktadır. Birincisi: Mübtedâ olmak üzere mahallen merfûdur. Haberi ise, sılasıyla beraber ذا dır. İkinciye göre ise, tek başına ما hükmünde kabul edilerek, sanki ما أرَادَ الله demişsin gibi, mahallen mansûb kabul edilmesidir.

İrade Hakkında Önemli Bir İzah

ONİKİNCİ MESELE

İrade, akıllı bir kimsenin nefsinde hissettiği ve iradesi ile ilmi, kudreti, elemi ve lezzeti arasında açık bir fark bulunmasına vesile olan bir mahiyettir. Durum böyle olunca, irâdenin mahiyetini tasavvur tarife muhtaç değildir. Kelamcılar, "İrade, meydana gelişte değil de, meydana getirme hususunda caiz olan şeyin iki tarafından (olup olmamasından) birinin diğerine üstünlüğünü gerektiren bir sıfattır" demişlerdir. Biz tarifte geçen "meydana

getirme hususunda" kaydı ile, bunun kudretle karışmasından kaçınmış olduk.

Alimler, iradenin Allah'a nisbet edilmesinde müslümanların ittifakı bulunmakla beraber, Allah'ın "murîd" (irade eden) olup olmadığı hususunda ihtilaf ettiler.

Neccariyye fırkası, murid lafzının selbî (olumsuz) bir mana ifade ettiğini ve "Allah'ın mağlub edilemez ve birşeye zorlanamaz" manasına geldiğini söylemişlerdir.

Onlardan,[24] bunun subuti (olumlu) bir şey olduğunu söyleyenler de vardır. Bunlar da kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir.

Buna göre Câhız, Kabî ve Ebu'l-Hasan el-Basrî bunun manasının, maslahatı veya mefsedeti (fayda ve zararı) yapmayı da içine alan ilm-i ilahi olduğunu söylemişler ve bu ilmi de, "yapmaya götüren" veya "yapmaktan alıkoyan sebeb" (Dâi ve Sârif) diye isimlendirmişlerdir. Bizim alimlerimiz ile (Mu'tezile'den) Ebu Ali, Ebu Hâşim ve onlara tabi olanlar, iradenin ilme ilave bir sıfat olduğunu söylemişlerdir. Sonra bu irade sıfatı, ya zati -ki bu Neccariyye'nin ikinci görüşüdür- veya manevi olmak üzere iki kısımda ele alınmıştır. Bunun manası iradenin ya kadim olmasıdır -ki bu Eş'ariyye'nin görüşüdür- veya muhdes (sonradan olma) olmasıdır. Muhdes olması halinde bu sıfat ya Allah ile kaimdir -kiKerrâmiyye'nin görüşü budur- veya başka bir cisimle kaimdir- ki bu görüşte olan kimse yoktur-, veyahut da o bir mahalde bulunmaksızın mevcuttur. Bu son görüş ise, (Mû'tezile'den) Ebu Hâşim, Ebu Ali ve onların talebelerinin görüşüdür.

ONÜÇÜNCÜ MESELE

أنه الحق lafzındaki "hû" zamiri, مثلاً 'e râcidir, yahut da ان يضرب lafzına râcîdir. Müşriklerin ماذا اراد الله بهذا *"Allah bununla ne kastediyor?"* sözlerinde bir istihza ve hakaret bulunmaktadır. Nitekim Hz.Aişe (r.ah), Abdullah b.Amr b.el-Âs hakkında يَا عَجَبًا لِابْنِ عَمرٍ و هذا "Bu İbn Amr'a da şaşardım!" demiştir.

ONDÖRDÜNCÜ MESELE

مثلاً kelimesi, temyiz olduğu için mansubtur. Nitekim sen, sana kötü bir cevab veren kimseye sen, "Sen bununla cevab olarak neyi kastettin?" veya, kötü bir silah taşıyan kimseye de: "Sen bundan silah olarak nasıl yararlanıyorsun" dersin. Veyahutta مثلاً kelimesi, hal

24) Burda, mu'tezilileri kasdediyor.

olduğu için mansubtur. Nitekim Cenâb-ı Allah'ın şu âyetinde de böyledir. هذه ناقة الله لكم آية *"Bu size bir mu'cize olmak üzere Allah'ın (gönderdiği) bir dişi devedir"* (A'raf, 73).

ONBEŞİNCİ MESELE

Cenâb-ı Allah, ماذا اراد الله بهذا مثلاً *"Allah bununla nekastediyor?"* sözü ile, kâfirlerin inkâr ve küçük görmelerini hikaye ettikten sonra buna, يضل به كثيرًا ويهدى به كثيرًا *"Onunla çoğu kimseyi saptırır ve çoğu kimseye onunla hidayet eder"* ayeti ile cevab verir.

Allah'ın, Kulu İdlal Etmesi (Şaşırtması)

Biz, burada, bu manadaki bütün ayetler hususunda kendisine başvurulan bir asıl mesabesinde olduğu için, hidayet ve dalâlete düşürme meselesi üzerinde konuşmak istiyoruz. Önce dalalete düşürmeden (idlâl'den) bahsediyor ve diyoruz ki: Hemze bazan, müteaddi olmayan bir fiili, müteaddi yapmak için gelir. Meselâ خَرَجَ (çıktı) fiili müteaddî değildir. أَخْرَجَ (çıkardı) dediğinde o fiili müteaddi (meful alan) bir fiil yapmış olursun. Bazan da hemze müteaddi fiili, lazım (meful almayan) bir fiil yapmak için kullanılır. Nitekim, كَبَبْتُهُ فَأَكَبَّ "Ben onu yüzükoyun düşürdüm, o da düşdü" dersin. Bazan da hemze sırf "bulmak" (vicdan) manasını ifade etmek için fiilin önüne gelir. Amr b.Ma'dîkerib'in Süleymoğullarına şöyle dediği nakledilmiştir: قَاتَلْنَاكُمْ فَمَا أَجْبَنَّاكُمْ وَهَا جَيْنَاكُمْ فَمَا أَفْحَمْنَاكُمْ سَأَلْنَاكُمْ فَمَا أَبْخَاكُمْ Yani, "Sizinle savaştık fakat sizde korku görmedik (bulmadık), sizi hicvettik fakat susturamadık ve sizden istedik, sizde cimrilik görmedik (bulmadık)." Yine bunun gibi, أَتَيْتُ أَرْضَ فُلَانٍ فَأَعْمَرْتُهَا "Falancanın toprağına geldim ve onu çok ma'mur buldum" denilir. Nitekim el-Muhabbal şöyle demiştir:

لَعَمِّي حُصَيْنٌ أَنْ يَسُودَ لِخُزَاعَةٍ فَأَمْسَى حُصَيْنٌ قَدْ أَذَلَّ وَأَقْهَرَ

"Husayn, Huza'a kabilesine efendi olmak istedi, fakat bir anda kendisini zelil ve perişan olmuş buldu."

Bir kimse "Hemze ancak müteaddi olmayan fiili müteaddi yapmak için kullanılır" denilmesi niçin caiz olmasın?" diyebilir. Buna göre Arabların كَبَبْتُهُ فَأَكَبَّ sözüne gelince, bundan muhtemelen kastedilen şudur: "Ben onu yüzükoyun düşürdüm, o da kendisini yüzüstü yere attı!" Öyleyse burada fiil iki mefulu de hazfedilmiş olduğu halde zikredilmiştir ki bu pek nadir bir kullanış şekli değildir. Amr b.Ma'dikerib'in قَاتَلْنَاكُمْ فَمَا أَجْبَنَّاكُمْ sözüne gelince bundan murad, "Bizim savaşmamızın, sizin korkaklar olmanızda bir etkisi

olmadı." Ve "Bizim sizi kınamamız, sizi susturmada hiç müessir olmadı" manasıdır. Diğer ifadeler de bu manadadır. Bizim söylediğimiz bu görüş, homzenin birden fazla manaya gelmesini önlemek bakımından, daha uygundur.

Bu sabit olunca deriz ki: أَضَلَّهُ اللهُ (Allah onu idlal etti, saptırdı) sözümüzü iki manaya hamledebiliriz. Birincisi, "Allah onu sapık yaptı"; ikincisi, "Allah onu sapıtmış olarak buldu". "Allah onu sapık yaptı" manasındaki birinci takdire gelince, ayetin lafzında; Allah Teala'nın onu bulunduğu halden saptırıp sapık yaptığını gösteren bir karine yoktur.

Ayetin bu manaya hamledilmesinde iki vecih vardır:

1) Allah onu dinden saptırdı.

2) Allah onu cennetten saptırdı. "Allah'ın onu dinden saptırması" manasına olan birinci şıkka gelince, lügatte, dinden saptırmanın ifade ettiği mana "Dini terketmeye çağırmak ve dini o kimseye çirkin göstermek"tir. Allah Teâlâ'nın iblise nisbet ettiği idlâl (saptırma), bu manaya olan saptırmadır.

Cenab-ı Hak bu hususta şöyle buyurmuştur:

"Hiç şüphesiz O (iblis), apaçık, saptıran bir düşmandır" (Kasas, 15);

"Andolsun ki (ben iblis), onları saptıracağım ve onları olmayacak kuruntulara boğacağım" (Nisa, 119);

"O kâfirler: "Ey Rabbimiz, cin ve insanlardan bizi saptıranları göster bize de onları ayaklarımızın altına alalım " derler" (Fussilet, 29);

"Şeytan onlara kötü amellerini güzel gösterdi de onları yoldan saptırdı" (Neml, 24)

"İş olup bitince şeytan der ki: Şüphesiz Allah size hak vaa'dde bulundu. Ben de size vaa'dde bulundum, ancak vaa'dimde durmadım. Benim sizin üzerinizde hiçbir hükmüm (nufûzum) yoktu. Ancak ben sizi çağırdım, siz de davetime icabet ettiniz. Öyleyse beni kınamayınız kendinizi kınayınız" (İbrahim, 22).

Cenâb-ı Hak, bu tür saptırmayı Firavn'a da nisbet etmiş ve şöyle buyurmuştur:

"Firavun kavmini saptırdı, onları hidayete ulaştırmadı" (Taha, 79). Ümmet, bu manada saptırmanın Allah Teala hakkında caiz olmadığı hususunda icma etmiştir. Çünkü Allah Teala, ne küfre davet etmiş, ne de küfrü hoş göstermiştir. Aksine O, küfürden nehyetmiş, men etmiş ve küfre karşı büyük bir ceza tehdidinde bulunmuştur.

İdlâl (saptırma)'in lügavi, asli manası bu olunca ve bu mana da icma ile Allah hakkında caiz olmayınca, bu kelimeyi zahiri manası ile anlamanın

caiz olamayacağı hususunda bir icma'ın meydana geldiği sabit olur. O zaman cebr ve kader akidelerinden yana olanlar, bu kelimeyi te'vile ihtiyaç duymuşlardır.

Cebre inananlara gelince, onlar bu lafzı, "Allah Teala'nın insanlarda sapıklık ve küfrü yarattığına, onları imandan alıkoyduğuna ve böylece onlar ile iman arasına girmiş olduğu" anlamına almışlardır. Onlar, çoğu kez, "Esasında bu lafzın dildeki hakiki manası budur. Çünkü nasıl ki ihraç ve idhâl, bir şeyi girdirmek ve çıkartmak manasına ise, idlâl de bir şeyi saptırmaktan ibarettir" demişlerdir. Mütezile, bu te'vilin, ne kelimenin lügattaki hakiki manası itibari ile, ne de akli deliller itibarı ile caiz olmadığını söylemiştir.

Kelimenin lügattaki hakiki manası itibarıyla caiz olmamasına gelince, bunu birkaç yönden açıklayabiliriz:

1) Lügat itibarı ile, başkasını bir yola girmekten zorla ve cebren men eden kimseye "O onu idlâl etti" denilemez; aksine "O, onu o yoldan menetti ve ondan geri çevirdi" denilir. Araplar, bir kimse, başkasına durumu karışık gösterip, onda yolu bulmasını zorlaştıracak şüpheler uyandırdığı, o kişi de yolunu bulamadığı zaman ancak "O onu yoldan idlâl etti (saptırdı)" derler.

2) Allah Teâla, Firavun ve iblis, kendilerine icabet edenlerin kalblerinde, ümmetin ittifakı ile, sapıklığı yaratmamış olmakla beraber, onları saptırmış (mudil) kimseler olarak vasfetmiştir. Cebriyye'nin görüşüne gelince, bunun sebebi, onlarca, kulların birşey meydana getirmeye kâdir olamamalarıdır. Kaderiye'nin görüşünün sebebi ise, kulun bu tür bir yaratmaya kâdir olamamasıdır. Bi'l-itifak yaratıcılığı kuldan nefyetmekle beraber, "mudil" (saptıran) ismi hakikaten bulununca anlıyoruz ki "mudil", lügatte sapıklığı yaratanı ifade etmek için konulmamıştır.

3) İdlâl, hidayetin karşılığı (zıddı)dır. "Ona hidayet yollarını gösterdim, ama o hidayete ermedi" denilebildiği gibi, aynı şekilde, "Onu saptırmaya çalıştım ama o sapmadı" da denilebilir. Bu böyle olunca saptırmak (idlâl) kelimesini, "sapıklığı yaratmak" manasına hamletmek imkansız olur.

Bu te'vilin akli deliller itibarıyla caiz olmamasına gelince, bu da birkaç yöndendir:

1) Eğer Cenâb-ı Allah kulda dalaleti yaratsa sonra onu iman etmekle mükellef tutsa, şüphesiz ona iki zıd şeyi bir araya getirmeyi emretmiş olurdu. Bu da sefeh (akılsızlık) ve zulümdür. Halbuki Cenab-ı Hak:

"Rabbin kullarına zerrece zulmetmez "(Fussilet, 46);

"Allah hiç kimseyi gücü yetmeyeceği şeyle mükellef (sorumlu) tutmaz"(Bakara, 286) ve

"(Allah) din (işlerinde) üzerinize hiçbir güçlük yüklemedi "(Hacc, 78)

2) Eğer Allah Teâlâ cehaleti yaratsaydı ve mükellefler için durumu karışık yapsaydı, kulunu mükellef tuttuğu şeyi açıklamış olmazdı. Halbuki Ümmet-i Muhammed, Cenâb-ı Hakk'ın açıklayıcı olduğunda ittifak etmişlerdir.

3) Hak Teâla kullarında dalaleti yaratsa ve onları imandan alıkoysaydı, onlara kitab indirmesinin ve peygamber göndermesinin bir faydası olmazdı. Çünkü elde edilmesi mümkün olmayan birşeyi elde etmek için gayret göstermek, boşuna yorulma ve akılsızlık olurdu.

4) İdlâli, "dalaleti yaratma" manasına almak, birçok ayet-i kerime ile de tezad teşkil eder: Mesela:

"Onlara ne oluyor ki iman etmiyorlar" (İnşikâk, 20),

"Onlara ne oluyor da öğütten yüz çeviriyorlar" (Müddessir, 49).

"İnsanların, kendilerine hidayet (rehberi) geldiği zaman, iman etmelerine "Allah bir insanı mı peygamber olarak gönderdi?" |demelerinden başka bir şey mani olmadı" (İsrâ, 94) ayetleri gibi. Böylece Cenâb-ı Hakk, onların iman etmelerine kesinlikle bir maninin bulunmadığını açıklamış oldu.Onların imandan yüz çevirmelerinin sebebi, Allah'ın insan peygamberler göndermiş olmasını inkâr etmeleridir. Allah Teâla bu hususta:

"İnsanlara hidayet geldiği zaman onların iman etmelerini ve Rablerinden mağfiret istemelerini...'den başka birşey men etmedi " (Kehf, 55);

"Siz ölüler iken sizi diriltttiği halde Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz" (Bakara, 28); *(Hak'dan)nasıl döndürülüyorsunuz?"* (Yunus, 32) ve *"(Hak'dan nasıl çevriliyorsunuz"* (Mümin, 62) buyurmuştur. Eğer Cenâb-ı Allah onları dinden saptırmış ve imandan çevirmiş olsaydı, bu ayetler batıl olurdu.

5) Allah Teâlâ, iblisi, askerlerini insanları dinden saptırma, hakdan yüz çevirtme hususunda onun yolunca gidenleri kınamış ve kulları ile peygamberlerine şu ayetleri ile, şeytandan kendisine sığınmalarını emretmiştir.

"De ki, o vesvese veren şeytanın şerrinden insanların Rabbi, Meliki ve Ma'budu (olan Allah'a) sığınırım" (Nas, 1-4);

"De ki: Sabahın Rabbine sığınırım" (Felak, 1);

"De ki: Rabbim, şeytanların dürtüşdürmelerinden (vesveselerinden) sana sığınırım" (Mü'minûn, 97);

"Kur'an okuduğun zaman,o koğulmuş şeytandan Allah'a sığın" (Nahl, 98).

Şayet Allah, kullarını şeytanın saptırdığı gibi dinden saptırsaydı, şeytanın hakettiği gibi O da bir kınanmayı hakeder, şeytandan isti'âzenin (sığınmanın) gerektiği gibi Allah'dan da sığınmak gerekirdi ve Allah kullarının çoğunu

saptırmış olacağı için, O'nu düşman edinmek gerekirdi. Nitekim aynı sebebten dolayı iblis düşman kabul edilmiştir. Bu durumda, Allah'ın payı daha çoktur. Çünkü iblisin saptırmasının (idlâlinin), dalaletin meydana gelmesi hususunda varlığı yokluğu birdir. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın idlali böyle değildir. Çünkü Allah dalaletin meydana gelmesinde bizzat müessirdir. Bu sebeble böyle bir hükümden dolayı da iblisi bütün kötülüklerden münezzeh kabul edip, kötülüklerin tamamını Allah'a vermek gerekir ki bu durumda kınama işi, iblis'ten tamamıyla uzaklaşıp Allah'a dönmüş olurdu. Allah ise zalim kimselerin bu tür görüşlerinden münezzehtir.

6) Cenab-ı Hakk, dinden saptırmayı kendisinden başkasına nisbet etmiş ve onları bundan dolayı kınayarak şöyle demiştir:

وَأَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَمَا هَدَىٰ *"Firavun kavmini saptırdı ve onları hidayete ulaştırmadı"* (Taha, 79);

Sâmirî onları saptırdı" (Taha, 85);

"Eğer yeryüzündekilerin çoğuna itaat edersen, onlar seni Allah yolundan saptırırlar" (En'am, 116);

"Allah yolundan saptıranlara, hesab gününü unuttukları için, pek çetin bir azab vardır" (Sâd, 26); İblis'ten nakledérek;

"Onları mutlaka saptıracağım, onları kuruntulara boğacağım ve onlara emredeceğim de..." (Nisa, 119);

İşte bunlar ya gerçekte dinden başkalarını saptırmışlardır, veyahut Allah onları saptırmıştır. Veyahut da idlâl (saptırma), müşterek olarak hem Allah, hem de bu ayetlerde bahsedilenler vasıtasıyla meydana gelmiştir. Bu durumda, eğer onlar değil de, Cenab-ı Allah insanları saptırmış ise, Allah onlara iftira etmiş olur. Çünkü kendi işini, iftira edip onlara yüklemiş ve onları yapmadıkları işten dolayı ittiham edip kınamıştır. Halbuki Allah böyle yapmaktan münezzehtir. Eğer Allah bu idlalde onlarla ortak ise, kendisinin ortak olduğu ve onlarla eşit olduğu bir fiilden dolayı onları nasıl kınayabilir? Bu iki husus yanlış olunca, idlâli yaratmanın Allah'a nisbet edilmemesinin doğru olduğu anlaşılır.

7) Aşağıda sayacağımız ayetlere göre, Cenâb-ı Allah, sapıklıktan bahsettiği birçok ayette, sapıklığı (idlâli) günahkârlara nisbet etmiştir.

"Onunla ancak fasık olanları saptırır" (Bakara, 26);

"Allah zalim olanları saptırır" (İbrahim, 27);

إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

"Hiç şüphesiz Allah kâfirler güruhuna hidayet etmez" (Maide, 67);

"Allah, her haddi aşan şüpheci kimseyi böyle şaşırtır" (Mümin, 34).

"Allah, her haddi aşan yalancı kimseyi böyle şaşırtır" (Mümin, 28).

Şayet Cenab-ı Allah'a nisbet edilen idlalden kasıt, o kimselerin üzerinde bulunduğu bu halleri yaratmak olsaydı,bu zaten bulunanı yeniden meydana getirmek olurdu ki bu imkansızdır.

8) Allah Teala, hakka iletmediklerinden dolayı, kâfirlerin taptıkları şeylerin uluhiyyetini nefyederek şöyle demiştir:

أَفَمَن يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَن يُتَّبَعَ أَمَّن لَّا يَهِدِّي إِلَّا أَن يُهْدَىٰ

"O halde Hakk'a hidayet edecek olan mı kendisine uyulmaya layıktır, yoksa hidayet verilmedikce kendi kendine doğru yolu bulamayan mı?" (Yûnus 35). Böylece Cenâb-ı Hakk, hakka iletemedikleri için, eşyanın rab olmasını nefyetmiş; Hakk'a ilettiği için kendisinin rubûbiyyetini isbat etmiştir. Şayet Cenâb-ı Hak Subhanehu, hakdan saptırmış olsaydı, bu durumda hem saptırmak hem de, kendisinden ötürü putlara uymayı nehyettiği şey hususunda o putlarla müşterek olmuş olurdu. Hatta, onları geçerdi bile, çünkü putlar hakka götüremedikleri gibi, saptıramazlar da; halbuki Cenâb-ı Hakk, hakka ileten ilah olduğu gibi saptırabilir de...

9) Allah Teâlâ, onların kötü fiillerine karşılık onları cezalandırmak ve onlara azab etmek için bu "dalâl" den bahsetmiştir. Eğer maksat, onların içinde bulundukları sapıklık, dalâl olsaydı, bu da onların zaten kendisiyle içiçe oldukları ve kendisine yöneldikleri, kendisiyle lezzet duyup sevinç hissettikleri bir şey dolayısı ile azab ve tehdid olurdu.

Şayet böyle birşey caiz olsaydı, bu durumda zinadan dolayı zina ile, içki içmekten dolayı içki ile azab etmek caiz olurdu ki bu caiz değildir.

10) Allah'ın:

"(Allah) o (darb-ı mesel ile) fasıklardan başkasını şaşırtmaz. O fasıklar ki Allah'ın ahdini, onu te'kid de ettikden sonra bozarlar" (Bakara, 26-27) ayeti, Allah'ın bu fiili ancak, kulun kendi iradesi ile Allah'ın ahdini bozan fasıklardan olmasından sonra, darb-ı mesel ile bu idlali meydana getirdiğini açıkca göstermektedir. Böylece, bu, kulun fasık olmasından ve ahdi bozmasından sonra meydana gelen idlalin, kulun fasıklığından ve ahdi bozmasından başka birşey olduğunu göstermektedir.

11) Allah Teâla, kitabında kendisine nisbet edilen idlâli ya ibtila ve imtihan olarak veya ceza ve ukubet olarak tefsir etmiştir. İbtila olan idlâl hakkında:

"Biz o cehennemin bekçiliklerine meleklerden başkasını memur etmedik. Onların sayılarını da kâfirler için, başka değil, ancak bir fitne (yani imtihan vesilesi) yaptık ki kendilerine kitab verilenler sağlam bilgi edinsinler, iman edenlerin de imanları artsın. (Hulâsa) hem kendilerine kitab verilen

(ehl-i kitab), hem müminler şüpheye düşmesinler. Kalblerinde hastalık bulunan (münafıklar) ile kâfirler de "Allah bu (zebanilerin sayısı) ile misal olarak neyi kastetmiştir?" desinler. İşte Allah kimi dilerse böylece şaşırtır, kimi de dilerse ona hidayet eder" (Müddessir, 31) buyurarak, kulunu idlal etmesinin, kulun hakiki maksadını bilemediği müteşabih bir ayet veya müteşabih bir iş indirme şeklinde olduğunu beyan etmiştir. Bu müteşabih ile sapan kimse ise, müteşabihden kastedilen şeye vakıf olmayan ve ondaki hikmetleri düşünemeyen, aksine batıl mücmelin izahı hususunda şüphelere sarılıp kalan kimsedir. Nitekim Allahu Teâlâ:

فَأَمَّا ٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَٰبَهَ مِنْهُ ٱبْتِغَآءَ ٱلْفِتْنَةِ وَٱبْتِغَآءَ تَأْوِيلِهِۦ

"Kalblerinde eğrilik bulunanlar sırf fitne aramak (çıkarmak) ve (arzusunca onu) te'vil etmek için Kur'an'ın müteşabih olan (ayetlerine) tabi olurlar" (Al-i İmran, 7) buyurmuştur.

Ukubet ve cezâ olarak idlal etmesi hakkında da Allah Teala şöyle buyurmuştur:

"Boyunlarında bukâğılar, zincirler bulunduğu zaman, onlar (bu vaziyette) sıcak suyun içine sürüklenecekler, sonra ateşte yakılacaklar. Sonra onlara, "Allah'ı bırakıp da O'na ortak koştuğunuz (putlar) nerede?" denilecek. Onlar da "Bizden uzaklaşıp gittiler. Daha doğrusu biz, daha evvel zaten hiçbir şeye tapmıyorduk" diyecekler. İşte Allah kâfirleri böyle şaşırtır" (Mü'min, 71-74). Böylece Cenâb-ı Allah idlâlinin bu iki şeklin dışında olmayacağını açıklamıştır. İdlâl bu iki vecihten biri ile açıklandığında, müşterekliği gidermek için, başka şeyle açıklanmamalıdır. Buna göre idlâlin, küfrü ve dalâleti yaratmaya hamledilemiyeceği sabit olmuştur.

Bunun böyle olduğu sabit olunca deriz ki: Biz, idlâlin, Arapça'da "batıla çağırmak ve ona karşı teşvik etmek, batılın çirkinliğini gizlemeye gayret etmek" manasına geldiğini açıklamıştık. Bu mana ise Allah için caiz değildir. Bundan dolayı te'vile gitmek gerekir.

Cebriyye'nin te'vilinin batıl olduğunu söylemiştik. Bu sebeble başka te'viller yapmak gerekir:

1) İnsan, sapması hususunda herhangi bir tesiri olmayan birşey meydana geldiğinde, kendi iradesi ile saptığında; o şey hakkında "O, onu saptırdı" denilir. Nitekim Cenâb-ı Hakk putlar hakkında:

رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِّنَ ٱلنَّاسِ

"Yâ Rabbi, o putlar, insanlardan çoğunu idlâl ettiler (saptırdılar)" (İbrahim, 36), yani *"o insanlar, putlar sebebiyle saptılar"*,

"Hele yeğüs, Ye'ûh ve Nesr (putlarınızdan) vazgeçmeyin (dediler). Hakikaten o putlar birçok kimseyi saptırdı"(Nuh, 23-24); yani insanlardan çoğu, o putlar sebebiyle kendileri saptılar.

وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِّنْهُم مَّا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا

"Sana Rabbinden indirilen (ayetler) andolsun ki onlardan çoğunun azgınlık ve küfrünü artırdı"(Maide, 68);

"Tebliğim onların sadece kaçışlarını artırdı"(Nuh, 6) ; yani onlar, onları dine davetim sebebi ile, ancak ondan firarlarını artırdılar.

"Siz onları eğlence edindiniz. Tâ ki bu beni hatırlamayı size unutturdu"(Mü'minûn, 110) buyurmuştur. O alay ettikleri müslümanlar hakikatte onlara Allah'ı unutturmamışlardı, fakat aksine onlar, kendilerine Allah'ı hatırlatmış ve onları Allah'a çağırmışlardı. Ne varki kâfirlerin onlarla alay etmekle meşgul olmaları, unutmalarına sebeb olduğu için, unutturma işi onlara nisbet edilmiştir. Cenâb-ı Allah Berâe (Tevbe) sûresinde de:

"Bir sûre indirildiği zaman içlerinden bazıları, "Bu sûre hanginizin imanını artırdı?" der. İman etmiş olanlara gelince (bu sûre) daima onların imanını artırır ve onlar birbirleriyle müjdeleşirler. Fakat (o sûreler) kalblerinde maraz bulunanların küfürlerine küfür kattı..." (Tevbe, 124-125) buyurmuş ve böylece dini hükümleri ihtiva eden bir sûre, onların durumlarını ortaya koyacak şekilde indiğinde onlardan kimi ayetleri kabul edip ayetlerle imanı artan; kimi de ayetleri kabul etmeyip bu sebeble küfrü artan olunca, iman ve küfrü artırma sûreye nisbet edilmiştir. Çünkü onlar sûre indiği için iman ettiler veya kâfir oldular. Aynen bunun gibi hidayet ve idlâl (saptırma) de Allah'a nisbet edilmiştir. Çünkü bu hidayet ve dalaletin meydana gelmesi, Allah'ın onlara mesel getirmesi esnasında olmuştur. Yine Hak Teala Müddessir sûresinde;

"O (Zebânilerin) sayılarını da kâfirler için başka değil, ancak bir fitne (yani imtihan vesilesi) yaptık ki ehl-i kitab sağlam bilgi edinsinler ve mü'minlerin de imanları artsın"(Müddessir, 31) buyurmuş ve böylece cehennem bekcisi olan meleklerin sayısını zikretmesinin, inananlar şüphe edenlerden seçilsin diye, kullarını imtihan için olduğunu bildirmiştir. Sonuç olarak mü'minler ayetleri kabul etmişler, kâfirler ise kabul etmemişlerdir. Bundan dolayı Allah Teala, imanın artmasını ve küfrü imtihan edilen kullara nisbet ederek لِيَزْدَادَ ve لِيَقُولَ buyurmuştur.Bu ayetin peşisıra Cenâb-ı Hakk: مَاذَا اَرَادَ اللهُ بِهٰذَا مَثَلًا كَذٰلِكَ يُضِلُّ اللهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ *"Allah bu (misal) ile neyi kasdetmiştir. İşte Allah böyle dilediğini saptırır, dilediğine de hidayet eder"* buyurarak,

kullara her iki şeyi de nisbet ettikten sonra, burada da onları saptırma ve hidayet etmeyi kendisine nibet etmiş, böylece idlâlin (saptırmanın) bu imtihan ile açıklandığını beyan etmiştir. Örfte şöyle denilir. "Aşk beni hasta etti." "Falanca kadın, falan adamın ahlâkını bozdu." Halbuki o kadın bunun farkında değil. Şair de şöyle demiştir: دَعْ عَنْكَ لَوْمِي فَإِنَّ اللَّوْمَ إِغْرَاءُ "Beni kınamaktan vazgeç, çünkü kınamak tahrik etmek demektir." Yani kınanan şahıs kınama sebebi ile tahrik edilmiş olur. "Kâfirler imtihan unsuru taşıyan ayetler sebebi ile sapıttılar" manasında idlâlin Allah'a nisbet edilmesi caizdir.

Bu ayette (Bakara, 26) de, kâfirler, "Misal vermeye ne gerek var, bunun faydası nedir?" dedikleri ve bu imtihan onlara ağır geldiği için idlâlin Allah'a nisbeti yerli yerinde olmuştur.

2) İdlâl birisini dalaletle isimlendirmektir. Buna göre أَضَلَّهُ dendiğinde, "O, onu sapık diye adlandırdı ve onun sapık olduğuna hükmetti" manası; أَكْفَرَ فُلَانٌ فُلَانًا dendiğinde de "Falanca falancayı kâfir diye adlandırdı" manası anlaşılır. Araplar Kümeyt'in şu beytini çokca söylerler:

وَطَائِفَةٌ قَدْ أَكْفَرُونِي بِحُبِّكُمْ وَطَائِفَةٌ قَالُوا مُسِيءٌ وَمُذْنِبٌ

"Bir gurub sizi sevdiğimden dolayı bana kâfir diyor. Bir diğer gurub da "O günahkâr ve kötüdür diyor." Tarafa da şöyle demiştir:

وَمَا زَالَ شُرْبِي الرَّاحَ حَتَّى أَضَلَّنِي صَدِيقِي وَحَتَّى سَلَّمَنِي بَعْضُ ذَلِكَ

"İçki içmeye devam ettim, öyleki arkadaşım beni sapıtmış olarak niteledi ve hatta onlardan bir kısmı da beni kötüledi." Yani şair bu beytte أَضَلَّنِي ifadesi ile, "Beni sapıtmış olarak isimlendirdi" manasını kastetmiştir. İşte bu te'vil (izah) tarzını, Kutrub ve çoğu Mû'tezile kabul etmiştir. Dilcilerden bunu kabul etmeyip "Birisini sapıtmış olarak adlandırdığında, ancak ضَلَّلْتُهُ تَضْلِيلاً dersin. Aynı şekilde, bir kimseyi facir ve fasık olarak nitelendirdiğinde فَسَّقْتُهُ وَ فَجَّرْتُهُ dersin " demişlerdir. Buna şu şekilde cevab verilir: Her nezaman bir kimseyi sapıtmış kabul edersen, onun sapıtmış olduğuna hükmetmek gerekir. Bu sebeble bu hüküm, zaten o kabulün ayrılmaz bir parçasıdır. "Melzûm"un ismini "lazım"a vermek, meşhur bir mecazdır. Böyle bir kullanış mevcuttur da. Çünkü bir adam bir başkası için, فُلَانٌ ضَالٌّ "falanca sapıktır" dediğinde, bu adama, لِمَ جَعَلْتَهُ ضَالاً "Onu niçin sapık kabul ettin?" demek câiz olur kı, bunun manası, "Onu niye bu şekilde adlandırdın ve onun hakkında böyle hükmettin?" demektir. İşte bu izah tarzına göre, ulemâ "idlâl"i; hükmetme ve isimlendirme anlamına hamletmişlerdir.

3) "İdlâl"in, serbest bırakma, cebirle ve zorla bir şeyden engellemeyi terketmedir. Buna göre, birisi birisini sapıklığıyla başbaşa bıraktığında أَضَلَّهُ

denilir. Yine ulemâ şöyle demiştir: Bu sözün mecazi olarak kullanıldığı yerlerden birisi de, Arabların, baba,oğlunun terbiyesini uhdesine almadığı zaman, أَفْسَدَ فُلَانٌ ابْنَهُ وَأَهْلَكَهُ وَدَمَّرَ عَلَيْهِ "Falanca oğlunu bozdu, onu helâk etti ve onu mahvetti" demeleridir. 'Arcî'nin şu sözü de, bunun gibidir:

أَضَاعُونِي وَأَيَّ فَتًى أَضَاعُوا لِيَوْمٍ كَرِيهَةٍ وَسَدَادِ ثَغْرٍ

"Beni, ben tığ gibi yiğidi zayi ettiler; istenmeyen bir gün ve bir gediği kapamak için" yine, kılıcını nemli toprakta bırakan, böylece de kılıcı bozulan ve paslanan kimseye أَفْسَدْتَ سَيْفَكَ وَأَصْدَأْتَهُ "Kılıcını bozdun ve onu paslandırdın" derler.

4) "Dalâl" ve "idlâl", Cenâb-ı Hakk'ın :

إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ ﴿٤٧﴾ يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِي النَّارِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ

"Şüphesiz günahkârlar bir sapıklık ve çılgın ateşler içindedirler. O gün onlar, yüzleri üstü ateşte sürüklenirler. Onlara: "Tadın cehennemin dokunuşunu!" denilir (Kamer, 47-48) ayetinin delaletiyle "azab" ve "azâb etmek" anlamlarına gelir. Buna göre Allah onları, "kıyâmet gününde bir sapıklık içinde bulunmak"la vasfetmiştir ki, bu onlara azab etmek demektir. Yine Cenâb-ı Hakk:

إِذِ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ وَالسَّلَاسِلُ يُسْحَبُونَ ﴿٧١﴾ فِي الْحَمِيمِ ثُمَّ فِي النَّارِ يُسْجَرُونَ ﴿٧٢﴾ ثُمَّ قِيلَ لَهُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تُشْرِكُونَ ﴿٧٣﴾ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا بَلْ لَمْ نَكُنْ نَدْعُو مِنْ قَبْلُ شَيْئًا كَذَٰلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ الْكَافِرِينَ

"Boyunlarında laleler ve zincirler bulunduğu zaman ki, onlar kaynar sular içinde sürüklenecekler, sonra da ateşte tutuşturulacaklar... Sonra onlara, "Allah'ı bırakıp da şirk koşageldiğiniz şeyler nerede?" denilecek... Onlar da, "Bizden uzaklaşıp gittiler. Daha doğrusu, biz bundan önce hiçbir şeye tapmazdık" diyecekler. İşte Allah, kâfirleri böyle idlâl eder" (Mümin, 71-74) buyurmuştur. Bu ayetteki dalâl, azâb ile tefsir edilmiştir.

5) "İdlâl"in, helak etme ve geçersiz kılma (ibtal) manalarına hamledilmesidir. Meselâ:

الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ

"Allah, küfredip de Allah'ın yolundan yüz çevirenlerin amellerini boşa çıkarmıştır" (Muhammed, 1) ayetinde olduğu gibi... Yani, amellerini ibtâl edip yok etti. Yine, bu kelimenin mecâzî olarak kullanıldığı yerlerden birisi de Arabların

şöyle demesidir: Su, süte iyice kaynaşıp, karıştığında, ضَلَّ الماءُ فِي اللَّبَنِ "Su sütün içinde kayboldu" denilir. Yine, birisine bir şey yaptığında, onu, helâk ederek âdeta yok ettiğinde, اضْلَلْتُهُ أنا dersin. Ayni şekilde, insanlar ölüyü kabre koyup, onu artık görülmeyecek bir şekilde gizlediklerinde أَضَلَّ القَوْمُ مَيِّتَهُمْ yani "sahipleri ölülerini örttüler" denir.

وَآبٌ مُضِلُّوهُ بِعَيْنٍ جَلِيَّةٍ وَغُودِرَ بِالجَوْلاَنِ حَزْمٌ وَ نَائِلٌ

"Çıkan suyu, gözeyi daha çok genişletelim derken kaybettiler. Hazm ve Nâil de, (böylece) dolaşmaya terkedildi."

Yine Cenâb-ı Hak, şu ayetle kâfirlerin şöyle dediklerini bildirir:

وَقَالُوٓاْ أَءِذَا ضَلَلْنَا فِي ٱلْأَرْضِ أَإِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ

"Biz toprakta çürüyüp kaybolduğumuzda mı, hakikaten biz mi yeniden yaratılacağız?" (Secde,10), yani biz, yere defnolunup da, bedenlerimiz iyice kaybolduğunda mı, yeniden yaratılacağız?.. Bu manaya göre, يُضِلُّ اللهُ إِنْسَانًا sözünün manası, Allah onu helak eder, yok eder, demek olur. Buna göre de, bu izah tarzına göre "idlâl"i Allah'a nisbet etmek caiz olur. "İdlâl"i, dinden saptırma manasına hamlettiğimizde, işte bu vecih söz konusudur.

b) "İdlâl"in, cennetten saptırma manasına alınmasıdır. Mu'tezile, "Hakikatte bu bir te'vil olmayıp, lafzı zahirine hamletmektir. Çünkü ayet, Cenâb-ı Allah'ın onları idlâl ettiğine delalet etmekte, ama ayette Allah'ın onları hangi şeyden idlâl ettiğine, saptırdığına dair bir delalet bulunmamaktadır. İşte bu sebebten dolayı biz ayeti, Cenab-ı Allah'ın onları cennet yolundan saptırmış olduğuna hamlediyoruz" der.. Ve sonra, Kur'an-ı Kerim'de bu manadaki bütün ayetleri aynı anlama hamlederler ki, bu Cubbâî'nin tercihidir. Çünkü Cenâb-ı Hak: كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُۥ مَن تَوَلَّاهُ فَأَنَّهُۥ يُضِلُّهُۥ وَيَهْدِيهِ إِلَىٰ عَذَابِ ٱلسَّعِيرِ

"Şeytanın aleyhinde şu yazılmıştır: Kim onu dost edinirse, şüphesiz şeytan onu saptırır ve onu ateşli bir azaba götürür" (Hacc, 4), yani onu cennetten ve cennet mükâfaatlarından saptırır. Bütün bunlar إضلال kelimesindeki "hemze"yi, fiili geçişli yapan hemze olarak düşünmemize göredir.

7) "Hemze"yi 'ta'diye anlamında değil de, bu meselenin başında izahı geçtiği gibi, "vicdân" (bulmak) manasına hamletmemizdir. Buna göre şöyle denilir: أَضَلَّ فُلاَنٌ بَعِيرَهُ "Falanca devesini yitik buldu" yani, devesi kayboldu... Bu sebeple, Allah'ın onları saptırması (idlâl) demek onları sapmış olarak bulması demektir.

8) Cenâb-ı Allah'ın يضل به كثيرًا ويهدي به كثيرًا âyetinin, kâfirlerin sözünün devamı olmasıdır. Buna göre kâfirler "Allah, kendisinde ne fayda

bulunduğunu açıklamadığı bu mesel ile, neyi kastetmiştir?" demiş ve sonra "tehekküm," yani alay yoluyla," Bununla çoğu kimseyi saptırır, çoğu kimseye de (güyâ) hidayet eder!" diye ilâve etmişlerdir. İşte buna göre bu, kâfirlerin sözlerindendir. Bunun peşi sıra Cenâb-ı Allah onlara cevap olmak üzere, وما يضل به إلا الفاسقين *"Allah bununla, ancak fasık olanları saptırır"*, yani bununla ancak fasık olan sapar... Mûtezile'nin sözünün hepsi budur.

Cebriyye ise şöyle demiştir: Sizin sözünüzü dinledik, meseleyi güzel ortaya koyduğunuzu, tertibinizin güzelliğini ve sözünüzün gücünü itiraf ediyoruz. Fakat biz ne yapalım, sizin bu güzel açıklamalarınızı ve ince delillerinizi bozan üç düşmanınız bulunmaktadır.

1) Bu, "yapmaya götüren sebep" (dâî) meselesidir. Bu şu demektir: İlme ve cehle, hidayete ve saptırmaya kâdir olan, niçin bunu değil de şunu yapmaktadır?

2) Cenâb-ı Hakk'ın ختم الله على قلوبهم (Bakara, 7) âyetinin tefsirinde geçtiği gibi "ilim meselesi"dir. Bu iki meseleye cevab verme hususunda, güçlü ve derde deva olacak bir çare bulacağınızı sanmıyoruz.Biz şüphesiz olarak biliyoruz ki bunca zekanıza rağmen onların cevabları karşısında zayıf kalacağınız size gizli değildir. Bizim insaf edip, sözlerinizin güzel olduğunu itiraf ettiğimize göre siz de insaf edin ve bu iki meseleye cevab veremeyip izah edemeyeceğinizi itiraf edin. Çünkü bunu görmemek ve gafil davranmak akıllılara yakışmaz.

3) Kulun fiili, şayet, kendi yaratması ile olsaydı, o zaman ancak kulun yaratmayı istediği fiiller meydana gelirdi. Ne varki herkes ilim tahsil etmek ve doğruyu bulmak ister; cahillik ve sapıklıktan tamamen kaçınır. Buna göre, maksadı sadece ilim tahsili ve doğruyu bulmak olan kul için cahillik ve sapıklık nasıl meydana geliyor? Eğer "Kul için, küfür ile iman, ilim ile cehalet karıştı da böylece cehaleti ilim sanıp, onu meydana getirmeye niyetlendi, bu sebebten de onun için cehalet meydana geldi" dersen, biz deriz ki, onun, cehaleti ilim sanması hatalı bir zandır. Eğer o kul, onu ilk önce tercih etmiş ise, kendi için cehaleti ve hatayı tercih etmiş demektir ki bu imkansızdır.

Eğer biz, "daha önceki bir başka zannı sebebi ile karışıklık olmuş" dersek bu durumda, sonsuza kadar her zannın dayandığı bir başka zannın bulunması gerekir ki bu da imkansızdır.

4) Tasavvurat kesbi (kulun kendisinin kazandığı) değildir. Bedihi olan tasdikat da kesbi değildir ve bütün tasdikatlar kesbi değildir. İşte bunlar üç mukaddimedirler:

Birinci Mukaddime: Tasavvuratın kesbi olmadığını izah hususundadır.

Bu böyledir. Çünkü tasavvuratı elde etmeye uğraşan ya onu tasavvur etmiştir veya edememiştir. Eğer onu tasavvur ediyorsa, yeniden onun tasavvurunu meydana getirmeyi istemesi imkansızdır. Çünkü hasıl-ı tahsil imkansızdır. Eğer onu tasavvur edemiyorsa, onun zihninin ondan haberi yok demektir. Birşeyden haberi olmayanın, o şeyi arzu etmesi imkansızdır.

İkinci Mukaddime: Bedihî olan tasdikatın kesbi olmadığını açıklama hakkındadır. Bu böyledir, çünkü tasdikin her iki tarafının meydana gelmesi, bu, zihnin o tasdike kesinkes hükmetmesi hususunda ya yeterlidir veya yeterli değildir. Eğer birincisi olursa, bu tasdik, bu iki tasavvurla birlikte, müsbet veya menfi yönden vücub ifade eder. Böyle olan şey ise kulun kudreti dahilinde değildir. Eğer ikincisi ise, tasdik bedihi olmaz, aksine bu hususta kesin hüküm verilemez.

Üçüncü Mukaddime: Bütün tasdikatın kesbi olmadığını açıklama hakkındadır. Bu böyledir, çünkü bu nazari düşünceler, eğer kulun kudreti dahilinde olmayan şu bedihi tasdikattan mecburen elde edilirlerse, bu nazari düşünceler de kulun kudreti dahilinde olmazlar. Eğer bu nazari şeyler, şu bedihi tasdikattan mecburi olarak meydana gelmiyorlarsa, bu bedihi tasdikat ile o nazari şeylere istidlal edilemez. Böylece de, nazari şeyler hakkında meydana gelen bu inançlar ilim olmayıp, aksine mukallid için hasıl olan inançlar olur ki konumuz bu değildir. Böylece hidayet ve dalaleti Allah'a isnad etmeme hususundaki sözünüzün, cevab verilemeyecek bu kesin akli izahlarla çatıştığı ortaya çıkmış olur.

Şimdi ise onların yaptıkları te'viller üzerinde konuşalım:

Birinci tevile gelince, bu te'vil düşer. Çünkü müteşabih ayetlerin indirilmesinin sebeblerin (dailer) harekete geçirilmesinde bir etkisinin olup olmadığını bilmek lazımdır. Eğer etkisi varsa, sizin sözünüze göre, müteşabih ayetlerin indirilmesinin iki yönden takbih edilmesi (çirkin olduğunun söylenilmesi) gerekir:

a) Biz, ختم الله على قلوبهم (Bakara, 7) âyetini tefsir ederken, bir tercih meydana geldiği zaman, mutlaka bir vücûbun olması gerektiğini ve her iki halin de eşit olması ile (caiz olması ile) zıddına mani olan vücub arasında bir orta noktanın olmadığına delil getirmiştik. Bu müteşabih ayetlerin indirilmesi tercihte müessir olup, her nezaman bir tercih meydana gelse mutlaka bir vücubun olduğu sabit olunca, cebr söz konusu olur. O zaman da sizin dedikleriniz batıl olur.

b) Farzet ki bu tesir vücub noktasına varmaz. Amma hiç değilse mükellefin, önünden özür ve illetlerin (engellerin) giderilmiş, izale edilmiş olması gerekir. Bu müteşabihatın, dalal tarafını hidayet tarafına tercih

etmesinde bir etkisi olmakla beraber mükellefe indirilmesi, onun taata yönelmemesi hususunda bir özür gibi olur ki, o zaman da bunun Allah'tan olmasının kabih görülmesi gerekir. Eğer mükellefin dalâl tarafını hidayet tarafına tercihe yönelmesinde bu müteşabih ayetlerin bir tesiri yoksa, bu müteşabih ayetlerin onların sapmalarındaki tesirinin oranı, kapının gıcırtısı ve karganın gak! demesi kadar olur. Aynı şekilde, bu takdirde onların dalaletleri bu yabancı şeylere nisbet edilemediği gibi, hiçbir sûrette müteşabihata da nisbet edilemez.Bu durumda da, onların te'villeri geçersiz olur.

İkinci te'villerine gelince, -ki bu idlâlin,"dalalet ismi verme ve dalalete hükmetme" şeklinde te'vilidir, - bu son derece uzak olmakla beraber, kabulü halinde de beraberinde birçok müşkilleri bulundurmaktadır. Çünkü Allah sapıtan kimseyi dalaletle adlandırmış ve onun hakkında bununla hüküm vermiştir. Eğer mükellef onu yapmamış olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın doğru olan haberi yalana; ilmi ise cehle dönüşmüş olurdu.. Bütün bunlarsa muhaldir; muhâle götüren şeyler ise, muhaldir. Böylece, mükellefin onu yapamaması imkânsız, yapması ise vacib olmuş olur. Bu ise, sizin kaçtığınız ve sonunda şeksiz şüphesiz kendisiyle yüzyüze geleceğiniz "cebr"in ta kendisidir. Burada konu, onların bu babta vermiş oldukları meşhur iki cevaplarına varıp dayanır. Her akıllı olan kimse, aklının bedahetiyle bunun kabul edilemeyeceğini bilir.

Üçüncü te'villerine gelince, ki bu kişiyi kendi başına bırakıp engellememektir, bu da çocuğun babasına en uygun ve güzel olan şeyin, oğlunu bundan men etmesi olduğu ama menetmediği zaman da buna "idlâl" (saptırma) denmesidir. Ama çocuk babası onu bundan menettiği zamanda, menetmediği zaman düştüğü bu ilk mefsedetten (zarardan) daha büyük bir zarara düşebilir. Halbuki buna rağmen, hiçkimse bu durumda "Babası çocuğunu saptırdı ve ifsad etti" demez. Burada iş bunun hilafınadır. Çünkü Allah mükellefi zorla bu mefsedetten menetmiş olsaydı, birincisinden daha büyük bir mefsedetin ortaya çıkması gerekirdi. Bu durumda da "Cenab-ı Hak onu sapıklıktan menetmedi " manasında olmak üzere, nasıl olur da "Allah, mükellefi ifsad ve idlal etmiştir denilebilir?" Oysa ki Cenab-ı Allah, eğer onu menetmiş olsaydı, bu mefsedet daha büyük olurdu.

Dördüncü te'villerine gelince, Kaffal buna itiraz ederek şöyle demiştir: Dalaletin azab manasına geldiğini kabul etmiyoruz.

"Mücrimler dalalet ve çılgın ateş içindedirler" (Kamer, 47) ayetine gelince, buradaki dalaletten muradın, dünyada iken haktan sapma; sü'ur'den muradın

ise) ahiretteki cehennem azabında olmak şeklinde olması ve يوم يسحبون âyetinin de "sü'ur"un sılası olması mümkündür. اذ الاغلال فى اعناقهم âyetinden كذلك يضل الله الكافرين (Mümin, 71) ayetine kadar olan kısımdaki ضلّوا عنّا ibaresinin manası "Batıl oldular, yok oldular, şefaatlarını umduğumuz bu günde kendilerinden istifade edilemedi" demektir. Sonra كذلك يضل الله الكافرين âyeti, "Allah, onların amellerini böylece saptırır "yani" kıyamet günü boşa çıkarır " manasınadır. Bunun manasının, "Allah onları bu dünyada yardımsız bırakır ve onları hakkı kabul etmeye muvaffak kılmaz. Çünkü onlar batıla yakınlık duymuş ve tefekkürden yüz çevirmişlerdir. Allah, onlardan yardımını kesip, onlar kıyamette geldiklerinde, dünyada kendisinden faydalanmayı umdukları amelleri boşa çıkar" şeklinde olması da muhtemeldir.

Beşinci te'villerine gelince ki bu idlalin (saptırmanın) helak etmek manasına alınmasıdır, bu buraya uygun değildir. Çünkü Cenab-ı Allah'ın ويهدى به كثيرًا *"Bununla çoğu kimseye hidayet eder"* ifadesi, idlali "helak etmek"manasına almaya manidir.

Altıncı tevillerine gelince ki bu, idlâlin cennet yolundan saptırmak manasına alınmasıdır. Bu da zayıftır. Çünkü Cenab-ı Allah يُضِلُّ بِهِ yani "Bu ayetleri dinleme sebebi ile saptırır" buyurmuştur. Halbuki cennetin yolundan saptırmak bu ayetleri dinleme sebebiyle değildir. Aksine kulun kötülükleri yapması sebebiyledir. O halde idlali, o manaya hamletmek nasıl caiz olur?

Yedinci te'villerine gelince ki bu âyetteki يُضِلُّهُ lafzını onu sapıtmış olarak buldu" manasına almaktır. Bu manada kullanılışın bir delili yoktur. "İdlâl"i Allah Teala "bâ" harf-i cerri ile kullanmıştır. Halbuki, vicdan (bulmak) manasına kullanılan idlal "bâ" harf-i cerri ile müteaddi olmaz.

Sekizinci tevillerine gelince bu, bu ayette nazımda kopukluğu gerektirir. Çünkü يضل به كثيرًا ويهدى به كثيرًا âyetine kadar olan kısım kâfirlerin sözü, وما يضل به الا الفاسقين ise arada herhangi bir fasıla olmaksızın, aksine atıf harfi olan "vav" ile olan, Cenâb-ı Hakk'a ait sözdür. Sonra farzet ki bu burada sizin dediğiniz gibidir. Ancak Müddessir suresindeki:

كَذَٰلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ

"İşte böylece Allah dilediğini saptırır, dilediğine hidayet eder" (Müddessir, 31) ayeti ise, Cenab-ı Allah'a ait bir sözdür. İşte idlâl hakkında söylenecekler bundan ibarettir.

Hidayet Kavramı

"**Hidayet**"e gelince, bu birkaç manada kullanılmıştır:

1) Delalet (yol gösterme) ve beyan (açıklama). Nitekim Cenab-ı Hak: أَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا *"Bizim nicelerini helak etmemiz onlara (birşeyler) açıklamadı mı?"* (Secde, 26) ve

فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ

"Eğer size benden bir açıklama gelirse her kim benim açıklamama uyarsa..." (Bakara, 38) buyurmuştur. Bu, ancak, hidayet açıklamadan ibaret olması halinde doğru olur. Yine Cenab-ı Hak:

"Onlar sadece zanlarına ve nefislerinin arzularına uyarlar. Halbuki, yemin olsun, kendilerine Rablerinden o açıklama (hidayet) gelmiştir" (Necm, 23);

إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا

Biz muhakkak ona yolu gösterdik. İster şükredici olsun ister nankör (kâfir)" (Dehr, 3), yani ister şükreder, ister inkâr eder.Buna göre ona her iki halde de hidayet gelmiştir;

وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَىٰ عَلَى الْهُدَىٰ

"Semûd'a gelince, biz onlara yol gösterdik (hidayet ettik), halbuki onlar hidayete körlüğü tercih ettiler" (Fussilet, 17) ve

ثُمَّ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَعَلَّهُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ

"Sonra biz, Musa'ya, ihsan sahibi olana bir nimeti tamamlamak herşeyi açıklamak, bir hidayet ve rahmet olmak üzere Kitab'ı verdik. Umulur ki onlar Rablerine kavuşacaklarına inanırlar" (En'am, 154) buyurmuştur. Bu mü'min hakkında söylenmez.

Yine Cenab-ı Hak, Hz.Davud (a.s.)'a gelen davacılardan naklederek:

وَلَا تُشْطِطْ وَاهْدِنَا إِلَىٰ سَوَاءِ الصِّرَاطِ

"Aşırı gitme, bizi yolun ortasına hidayet et" (Sad, 22) yani ilet.

إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَى الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمْلَىٰ لَهُمْ

"Hakikat, kendilerine hidayet besbelli olduktan sonra arkalarına dönenler (irtidad edenler) yok mu şeytan onları fitlemiştir, onlara zamanı uzun göstermiştir" (Muhammed, 25),

أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتَىٰ عَلَىٰ مَا فَرَّطْتُ فِي جَنبِ اللَّهِ وَإِن كُنتُ لَمِنَ السَّاخِرِينَ
أَوْ تَقُولَ لَوْ أَنَّ اللَّهَ هَدَانِي لَكُنتُ مِنَ الْمُتَّقِينَ ۝ أَوْ تَقُولَ حِينَ تَرَى الْعَذَابَ لَوْ أَنَّ لِي كَرَّةً
فَأَكُونَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ۝ بَلَىٰ قَدْ جَاءَتْكَ آيَاتِي فَكَذَّبْتَ بِهَا وَاسْتَكْبَرْتَ وَكُنتَ
مِنَ الْكَافِرِينَ

"(O azab günü), herkesin "Allah'a itaat hususunda işlediğim kusurlardan dolayı "Vay hasretime! Hakikaten ben (din ile) eğlenenlerdendim" diyeceği, yahut "Hakikaten Allah bana hidayet verseydi herhalde muttakilerden olurdum." diyeceği, yahut azabı görürken "Dünyaya bir daha dönebilseydim de (o zaman), iyi hareket edenlerden olsaydım" diyeceği (gündür). "Allah tarafından ona şöyle buyrulur:" Hayır, sana ayetlerim gelmişti de sen onları yalan saymış, (onlara karşı) kibirlenmeye kalkmıştın." (Zümer, 56-59) buyurmuş, böylece gönderdiği ayetlerle kâfire de yol gösterdiğini haber vermiştir. Yine Cenab-ı Hak:

لَوْ أَنَّا أُنزِلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّا أَهْدَىٰ مِنْهُمْ فَقَدْ جَاءَكُم بَيِّنَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ

"Yahut, "Bize de kitab indirilseydi muhakkak onlardan daha fazla hidayete ererdik" demeyesiniz diye. İşte size Rabbinizden apaçık bir hüccet, bir hidayet ve bir rahmet gelmiştir" (En'am, 157) buyurmuştur. Bu kâfirlere bir hitabdır.

2) Alimler, Allah'ın وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ

"Hiç şüphesiz sen sırat-ı müstakime hidayet edersin" (Şûra, 52) ve وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ *"Her kavmin bir hidayet edeni vardır."* (Ra'd, 7) ayetlerindeki تَهْدِي nin davet edersin" هَادٍ nin de "dalalete yahut hidayete çağıran bir davetci" manasına olduğunu söylemişlerdir.

3) Allah'ın imana bağlı lutuflara muvaffak kılmasıdır ki bu lutufları Allah, mü'minlerin imanlarına karşı bir mükafaat ve imana bir destek olması ve taatlarını artırmaları için verir. Bu müminlere verilen sevabtır. Bunun karşısında da kâfirler için sevabın zıddı vardır. Bu da o kâfirlerden lutufları çekip almaktır ki, buna göre o zaman Allah, onlara hidayet etmediği için onları saptırmış olur. Bu izaha delil Cenab-ı Hakk'ın şu ayetleridir:

وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى

"Hidayete erenlerin Allah hidayetini artırdı" (Muhammed, 17);

وَيَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى

"Allah hidayete erenlerin hidayetini artırır" (Meryem, 76);

وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

"Allah zalimler kavmine hidayet etmez" (Bakara, 258);

يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ
وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ

"Allah iman edenleri, dünya ve ahirette sağlam bir sözle güçlendirir. Allah zalimleri ise saptırır" (İbrahim, 27);

كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَشَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ
الْبَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

"İman ettikten, Resulün hak olduğuna şahidlik ettikten ve kendilerine açıklamalar geldikten sonra yeniden küfre dönen bir kavme Allah nasıl hidayet eder? Allah zalimler kavmine hidayet etmez" (Al-i İmran, 86).

Allah Teala kendilerine açıklamalar geldiği halde o kâfirlere hidayet etmeyeceğini haber vermektedir. Buna göre hidayet "beyan"dan (açıklamadan) başka birşeydir. Yine Cenab-ı Hak şöyle buyurmuştur:

وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ

"Kim Allah'a iman ederse, Allah onun kalbini hidayete erdirir" (Teğabun, 11) ve:

أُولَٰئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ

"İşte onların kalblerinde (Allah) imanı yazmış ve onları kendisinden gelen bir ruh ile desteklemiştir" (Mücadele, 22).

4) Cennet yoluna iletmek. Cenâb-ı Allah şöyle buyurmuştur:

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَاعْتَصَمُوا بِهِ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِي رَحْمَةٍ مِنْهُ وَفَضْلٍ
وَيَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا

"İşte Allah'a iman edip de O'na sarılanlar (yok mu?) Allah onları kendisinden bir rahmetin ve lütfun içine sokacak ve onları kendisine (gelen) bir sırat-ı müstakime götürecektir" (Nisa, 175):

قَدْ جَآءَكُم مِّنَ ٱللَّهِ نُورٌ وَكِتَٰبٌ مُّبِينٌ ﴿١٥﴾ يَهْدِى بِهِ ٱللَّهُ
مَنِ ٱتَّبَعَ رِضْوَٰنَهُۥ سُبُلَ ٱلسَّلَٰمِ وَيُخْرِجُهُم مِّنَ ٱلظُّلُمَٰتِ إِلَى ٱلنُّورِ
بِإِذْنِهِۦ وَيَهْدِيهِمْ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿١٦﴾

"Muhakkak ki size Allah'dan bir nur ve apaçık bir kitab gelmiştir. Allah o kitabla, kendisinin rızasına tabi olanları kurtuluş yollarına iletir, onları, izni ile, karanlıklardan nura çıkarır ve onları müstakim olan bir yola hidayet eder (iletir)" (Maide, 15-16) ve:

وَٱلَّذِينَ قُتِلُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ فَلَن يُضِلَّ أَعْمَٰلَهُمْ ﴿٤﴾ سَيَهْدِيهِمْ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ ﴿٥﴾ وَيُدْخِلُهُمُ ٱلْجَنَّةَ

"Allah yolunda öldürülenler (yok mu?) Allah onların amellerini boşa çıkartmıyacaktır. Onlara hidayet edecek, durumlarını düzeltecek ve onları cennete sokacaktır" (Muhammed, 4-6). Öldürüldükten sonraki hidayet ancak cennete hidayet (iletme)dir. Bir de Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur.

إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُم بِإِيمَٰنِهِمْ تَجْرِى مِن تَحْتِهِمُ ٱلْأَنْهَٰرُ

"İman edip salih ameller işleyenlere muhakkak ki Rableri, imanları sebebi ile hidayet edecektir. Onların altlarından ırmaklar akar" (Yunus, 9). Bu Cübbâî'nin te'vilidir.

5) Hidayetin, takdim etmek (öne geçirmek) manasına alınmasıdır. Mesela bir kimse birisini önüne geçirdi mi هَدَى فُلَانٌ فُلَانًا denilir. هُدَى nin aslı, هِدَايَةُ الطَّرِيقِ (yol göstermek) ifadesinden alınmıştır. Çünkü delil (yol gösteren), medlûlden (yol gösterilmeden) öncedir. Araplar. أَقْبَلَتْ هَوَادِى الخَيْلِ Atların (başları zuhur etti) derler. Boyun için هَادِىَ kelimesi de kullanılır. هَوَادِى الخيل "Atların boyunları" demektir. Ona bu isim verilmiştir. Çünkü, boyun atın ön tarafını teşkil eder.

6) يَهْدِى "hükmeder" manasına gelir. Çünkü müminin hidayete erdiğine ve onun bununla isimlendirildiğine hükmedilmiştir. Zira, هَدَاهُ "O, ona hidayet etti" diyen kimsenin, bu sözünün hakiki manası "Ona muhtedi (hidayete ermiş) ismini verdi" dir. "Hidayet" lafzı bazan hükmetmek ve isim vermek manasına da alınır. Nitekim Cenab-ı Allah: مَا جَعَلَ ٱللَّهُ مِنۢ بَحِيرَةٍ

"Allah Bahire'yi meşru kılmadı" (Mâide, 103) yani ne hükmetti ne meşru kıldı.";

إِنَّ ٱلْهُدَىٰ هُدَى ٱللَّهِ *"Hidayet ancak Allah'ın hidayetidir"* (Al-i İmran, 73) yani "Hidayet, Allah'ın hidayet olduğuna hükmettiği şeydir" ve:

مَن يَهْدِ ٱللَّهُ فَهُوَ ٱلْمُهْتَدِ

"Allah kime hidayet etmiş ise hidayete ermiş olan odur" (Kehf, 17) yani "Allah'ın hidayete erdiğine hükmettiği kimse, muhtedi diye adlandırılmaya müstehaktır" buyurmuştur. İşte bütün bunlar Mu'tezile'nin zikrettiği görüşlerdir.

Biz, daha evvel geçen "idlâl" bahsinde bu hususta fikir beyan etmiştik. Cebriyye burada bir başka izah tarzının bulunduğunu söylemiştir. Bu da hidayetin, hidayeti ve ilmi yaratma manasına alınmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Allah:

وَٱللَّهُ يَدْعُوٓا۟ إِلَىٰ دَارِ ٱلسَّلَٰمِ ۖ وَيَهْدِى مَن يَشَآءُ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٢٥﴾

"Allah kurtuluş evine sizi çağırır ve dilediğini dosdoğru yola iletir" (Yunus 25) buyurmuştur.

Kaderiyye (Mu'tezile) ise birkaç sebebten ötürü, bunun caiz olamayacağını söylemiştir.

a) Arapça'da, zorla ve kerhen birisini bir yola sokmak isteyen kimse için هَدَاهُ إِلَيْهِ "O, onu oraya iletti" denilmesi yerinde olmaz. Ancak böyle yapan için زَدَّهُ إِلَى الطَّرِيقِ الْمُسْتَقِيمِ وَحَمَلَهُ عَلَيْهِ وَجَرَّهُ إِلَيْهِ "O, onu sırat-ı müstakime zorladı, ona sevketti ve onu oraya çekti" denir. هَدَاهُ إِلَيْهِ denilmez.

b) Şayet hidayet Allah'ın yaratmasıyla meydana gelseydi, o zaman emir, nehiy, övgü, yerme, sevab ve ıkab diye birşey olmazdı. Şayet, farzet ki, "Allah hidayeti yarattı, kul da onu kesbetti" denilirse deriz ki bu kesb işi iki yönden reddedilir:

1) Kesbin meydana gelmesi ya Allah'ın yaratması iledir veya değildir. Eğer Allah'ın yaratmasıyla ise, Allah onu yarattığı zaman, kulun onu yapmaması imkansızdır. Allah o kesbi yaratmadığı zaman da kulun onu yapması mümkün olmaz. Bu durumda da zikredilen bütün müşkiller ortaya çıkar. Eğer kesb, Allah'ın yaratmasıyla değil de kulun yaratmasıyla olursa, işte bu zaten bizim (yani Mu'tezile'nin) görüşüdür.

2) Eğer bir fiil Allah'ın yaratması kulun da kesbi ise, şu üç ihtimalden biri söz konusudur:

a) Ya onu ilk önce Allah'ın yaratıp, sonra kulun kazanması (kesbi),

b) Veya kulun önce o fiili kesbetmesi, sonra Allah'ın onu yaratması;

c) Veyahut da kesbin ve yaratmanın aynı anda olması. Eğer onu Allah

önce yaratmışsa, kul onu kesbetmeye mecbur olur. Böylece de ilzam (cebr ve zorlama) meselesi geri gelir. Eğer kul. o fiili Allah'ın yaratmasından önce kesbetmiş ise, Allah onu yaratmaya mecbur demektir. Eğer kesb ve yaratma aynı anda olmuş ise, bu işin meydana gelmesi ancak kul ile Allah'ın ittifakından sonra mümkündür. Fakat böyle bir ittifakı bilemeyiz. Bu sebeple, böyle bir ittifakın bulunmaması gerekir. Yine bu ittifakın, ancak başka bir ittifaka dayanması gerekmektedir. Çünkü bu kulun kesbi, Allah'ın yaratması iledir. Bu ise sonsuz ittifaklara götürür ki imkansızdır. Mu'tezile'nin bu hususlaki sözü budur.

Cebriyye ise şöyle demiştir: Biz, bu fiillerin dolaylı veya dolaysız yaratıcısının Allah olduğuna, herhangi bir ihtimal ve te'vil götürmeyen, akli delillerle istidlal etmiştik. Sizin sarıldığınız izah tarzlarınız ise, çeşitli ihtimalleri taşıyan nakli izahlardır. Halbuki kesin olan bir şeye, muhtemel olan şey karşı koyamaz. Bu nedenle bizim dediklerimizi kabul etmek gerekir. Muvaffakiyyet Allah'dandır.

Hidayette Olanlar Az Oldukları Halde Çok Diye Nitelenmeleri

ONALTINCI MESELE

Birisi şöyle diyebilir: Hidayete erenlerin sayısı az olduğu halde, Cenab-ı Allah onları niçin "çok" olarak tavsif etmiştir? Çünkü Allah:

"Şükredici kullarım pek azdır" (Sebe, 13) ve: وَقَلِيلٌ مَّا هُمْ *"Onlar ne kadar azlar."* (Sa'd 24) buyurmuş, hadiste de اَلنَّاسُ كَاِبِلٍ مِائَةٌ لاَ تَجِدُ فِيهَا رَاحِلَةً *"İnsanlar yüz deve gibidir ki,o yüz deve içinde binecek bir deve bulamazsın.* (25) ve *"İnsanlar onların az olduklarını söylediler"* hadisleri de bunu teyid eder. Bunun cevabı şöyledir: Hidayete ermiş insanlar aslında çokturlar. Onların "az" olarak nitelendirilmeleri, ancak dalalet ehline kıyasladır. Yine hidayete erenler az da olsalar, hakikatte çok sayılırlar. Onlar görünüşte az olsalar bile, hakikat itibarı ile "çok" olarak adlandırılmışlardır.

Fısk ve Fâsık

ONYEDİNCİ MESELE

Ferra, "Fasık" kelimesinin aslının فَسَقَتِ الرُّطَبَةُ مِنْ قِشْرِهَا "Taze hurma kabuğundan çıktı" ifadesinden alındığını söylemiştir. Buna göre sanki fâsık, taaatten çıkan manasına gelir. Zarar vermek için deliğinden çıkan fareye de فُوَيْسِقَةٌ denir.

25) Müslim, Fedâilü's-sahabe, 232 (4/1973)

Ehl-i kıble, fâsığın mü'min mi kâfir mi olduğu hususunda ihtilaf etmiştir. Bizim alimlerimize göre fâsık mü'mindir; Haricilere göre, kâfirdir. Mutezile'ye göre ise ne mü'min ne kâfirdir. Mûtezile Cenab-ı Allah'ın:

"İmandan sonra fasıklık ne kötü bir isimdir." (Hucurat, 11);

"Münafıklar, fasıkların ta kendisidir" (Tevbe, 67) ve;

"Allah size imanı sevdirdi ve onunla kalblerinizi süsledi; size küfrü, fıskı ve isyanı kerih gösterdi" (Hucurât, 7) ayetleri ile istidlâl etmişlerdir. Bu mesele uzun olup kelam kitaplarında yer almıştır.

Ahdi Nakzetme

ONSEKİZİNCİ MESELE Alimler الذين ينقضون عهد الله من بعد ميثاقه *"O (fasıklar), te'kid ettikten sonra Allah'ın va'dini bozarlar"* âyetinden ne murad edildiği hususunda ihtilaf etmişler ve şu görüşleri belirtmişlerdir:

1) Bu misaktan maksad, Allah'ın kullarına, kendisinin birliğini, peygamberinin doğruluğunu gösteren delilleridir. Böylece bu, tevhide sarılma hususunda bir ahd ve misak (söz) olmuş olur. Çünkü bu deliller ile zikrettiğimiz tevhide ve Hz.Peygamberin doğruluğuna sarılmak gibi şeyler demektir. İşte bundan ötürü de Cenab-ı Allah'ın وافوا بعهدى اوف بعهد كم *"Siz bana olan ahdinizi (sözünüzü) yerine getirin ki ben de size olan ahdimi yerine getireyim"* ayeti pek yerinde olmuştur.

2) Bununla Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine:

وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَاءَهُمْ نَذِيرٌ لَيَكُونُنَّ أَهْدَىٰ مِنْ إِحْدَى الْأُمَمِ فَلَمَّا جَاءَهُمْ نَذِيرٌ مَا زَادَهُمْ إِلَّا نُفُورًا

"Onlar, kendilerine azab ile korkutan bir peygamber gelirse, diğer ümmetlerin herhangi birinden daha ziyade doğru yolu tutacaklarına, olanca yeminleri ile Allah'a ahdetmişlerdi. Fakat onlara azab ile korkutan bir peygamber gelince, bu onların, (hakdan) uzaklaşmadan başka birşeylerini artırmadı" (Fâtır, 42) ayetiyle işaret ettiği kimselerin kastolunmuş olması da muhtemeldir. O kimseler, yemin edip söz verdikleri şeyi yapmayınca, Allah Teâlâ onları "ahdini ve misakını bozanlar" diye nitelendirmiştir.

Birinci te'vilin her sapan ve inkar eden hakkında umumi olması mümkündür.

İkinci te'vil ise ancak ayette bahsedilen kimselere hastır. bunun böyle

olduğu sabit olunca, birinci te'vilin ikinci te'vilden, iki bakımdan üstün olduğu ortaya çıkar.

a) Birinci te'vile göre ayeti, umumi manaya almak mümkündür, ikincisine göre tahsis gerekir.

b) Birinci takdire göre fasıkları kınamak gerekir. Çünkü onlar, Allah'ın, enfüste ve âfakta (kendilerinde ve âlemde) açıkladığı, netleştirdiği, tekrarladığı ve indirdiği tenzîlî delillerle de sağlamlaştırıp muhkem kıldığı ahdi bozmuşlardır.

Bir de Cenâb-ı Allah, bu delilleri onların akıllarına yerleştirmiş ve bunları kuvvetlendirmek için peygamberler göndermiş, kitablar indirmiştir. İkinci takdire göre de onları kınamak gerekir. Çünkü onlar, yapmaları gerektiğine inandıkları şeyi yapmamışlardır. Birincisine göre daha çok kınama gerekeceği malumdur.

c) Kaffâl şöyle demiştir: Bu ayetle kastedilmiş olanların, peygamberlerine indirilen kitablarda Hz.Muhammed (s.a.s.)'i tasdik etmelerine dair kendilerinden ahd ve misak alınan; kendilerine, gerek Hz.Muhammed'in gerekse ümmetinin durumu açıklanan Ehl-i kitabtan bir gurub olması muhtemeldir. Böylece bu gurub, ahitlerini bozdular, ondan yüz çevirerek Hz.Peygamberin nübüvvetini inkar ettiler.

d) Alimlerden bir kısmı ise, bununla, insanlar zerreler şeklinde iken ve onları böylece Hz.Adem (a.s.)'in sulbûnden çıkararak, insanlardan almış olduğu misak kastedilmiştir demişlerdir ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın:

وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا۟ بَلَىٰ

"Onları kendilerine şahid tutarak, "Ben, sizin Rabbiniz değil miyim"(dedi). Onlar da, "evet, Rabbimizsin" dediler"(A'raf, 172) ayetinin manasıdır.

Kelamcılar bu görüşün değersiz olduğunu söylemişlerdir; çünkü Cenab-ı Hakk'ın, kullarını, unutma ve yanılma ile bilgisi kalblerinden kaybolup giden şeylerden sorumlu tutmayacağı gibi, hatırlayamadıkları bir misak sebebiyle de kullarının aleyhine ihticâcda bulunmaz. O halde, nasıl olur da, bu sebeple onları kınar?

e) Cenâb-ı Hakk'ın yaratıklarına olan ahdi üç tanedir:

1) **Birinci ahid:** Hz.Adem'in bütün zürriyetinden aldığı ahittir ki, bu O'nun rububiyyetini ikrardan ibarettir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ

"Hani Rabbin almıştı..."(A'raf, 172) sözüyle anlatılmıştır.

2) **İkinci ahid:** Peygamberlerine tahsis etmiş olduğu ahittir ki, bu ahde

göre peygamberler peygamberliklerini tebliğ, Allah'ın dinini ikame edecek ve onda ayrılığa düşmeyeceklerdir. Bu da:

وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ

"Hani Allah, peygamberlerden misaklarını almıştı.." (Ahzâb, 7) ayetinde anlatılan hususdur.

Üçüncü ahid: Alimlerden aldığı ahiddir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın

"Hani Allah, onu insanlara mutlaka açıklayacaksınız, gizlemiyeceksiniz" diye, kendilerine kitab verilenlerden misak almıştır" (A.İmran, 187) ayetinde bahsetmiş olduğu hususdur. Keşşaf sahibi şöyle demiştir: Âyette geçen ميثاقه lafzındaki zamir, "ahd"e racidir; ahid de, Allah'ın ahdini kabul edeceklerine dair verdikleri kuvvetli sözdür. ميعاد ve ميلاد lafızlarının وَعْد ve وِلَادَة manasına gelmesi gibi, ميثاق lâfzının da تَوْثِيق anlamına gelmesi câizdir. Zamirin, onlardan âyetlerine, kitaplarına ve peygamberlerine dair ahid aldıktan sonra Allah'a raci olması da caizdir.

Allah'ın Vasledilmesini İstediği Şey

ONDOKUZUNCU MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın ويقطعون ما أمر الله به أن يوصل *"Allah'ın birleştirilmesini emrettiği (sıla-i rahmi) keserler"* sözünden, Allah'ın neyi murad ettiği hususunda alimler ihtilaf ederek, bu hususta birkaç izah tarzı zikretmişlerdir:

1) Bununla, Cenâb-ı Hakk'ın birleştirilmesini emrettiği yakınların hukukunu ve sıla-i rahmi gözetmeyen kimseler murad edilmiştir. Bu, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın:

فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ

"Demek, idareyi ele alsanız, hemen yeryüzünde fesat çıkaracak ve akrabalık münasebetlerini keseceksiniz öyle mi?" (Muhammed, 22) ayetinde bahsettiği gibidir. Bu ayette (Bakara, 27), müşriklerin, kendileriyle Hz.Peygamber arasındaki akrabalık bağını kestiklerine işaret vardır. Bu açıklamaya göre, ayet hususi, has olur.

2) Cenab-ı Hakk'ın o müşriklere iplerini mü'minlerin ipine bağlamalarını emretmiştir, ama onlar müminlerden ayrılmış, kâfirlerle bütünleşmişlerdir. İşte Allah'ın ويقطعون ما امر الله أن يوصل buyruğundan maksadı budur.

3) O müşrikler, nizalaşmaktan ve fitne çıkarmaktan nehyolunmuşlardı; halbuki onlar, hep bununla meşgul olmuşlardır.

Yeryüzünde Çıkarılan Fesad

YİRMİNCİ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın ويفسدون فى الارض *"Ve yeryüzünde fesat çıkarırlar"* ayetinde apaçık olan şeyin, burdaki fesad ile, müşriklerle sınırlı kalmayıp başkalarına da geçen fesat murad edilmiştir. Bundan da daha açık olan şey, Hz.Peygamber (s.a.s)'e itaat etmekten insanları alıkoymalarının kastedilmesidir. Çünkü yeryüzündeki salah ve nizamın tamamı ancak Allah ve peygamberine itaatla olur. Çünkü, İslâm dininin bütun emir ve yasaklarıyla insan kendisine terettüp eden bütün şeyleri yapar, başkasına sataşmayı terkeder. Karşılıklı zulmü ve haksızlıkları terketmek de, bundandır. Zulmün ortadan kaldırılmasında ise, yerlerin ve göklerin kendisiyle ayakta durduğu adalet bulunmaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, Firavun'dan bahsederek şöyle demiştir.

إِنِّيٓ أَخَافُ أَن يُبَدِّلَ دِينَكُمْ أَوْ أَن يُظْهِرَ فِي ٱلْأَرْضِ ٱلْفَسَادَ ﴿٢٦﴾

"Ben, onun, sizin dininizi değiştirmesinden veya yeryüzünde fesad çıkarmasından korkuyorum" (Mümin, 26).

Hüsrana Düşenler

Sonra Hak Teala, bu işleri yapanların hüsrana uğrayacağını haber vererek اولئك هم الخاسرون *"İşte bunlar, hüsrana uğrayanların ta kendileridir"* buyurmuştur.

Buradaki hüsran hakkında birçok görüş bulunmaktadır.

1) Onların cennet nimetlerinden ümidi kesmiş olmalarıdır. Çünkü hiçbir fert yoktur ki, onun cennette bir ehli ve bir evi bulunmasın!.. Kul eğer Allah'a itaat ederse, buna ulaşır; eğer Allah'a isyan ederse, buna müminler varis olurlar... İşte bundan dolayı Cenab-ı Hak;

أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْوَٰرِثُونَ ﴿١٠﴾ ٱلَّذِينَ يَرِثُونَ ٱلْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ

"İşte bunlar, Firdevs cennetine varis olan varislerin ta kendileridir; onlar orada ebedi kalıcıdırlar" (Müminun, 10-11) ve:

"Hüsrana uğrayanlar, kıyamet günü hem kendilerini hem de taraftarlarını hüsrana uğratanlardır" (Şura, 45) buyurmuştur.

2) Onların, yapmış oldukları iyiliklerinden ümitlerini kesmiş olmalarıdır; Çünkü onlar, küfürleri sebebiyle iyi amellerini ibtal etmiş ve onlara, bu amellerinden herhangi bir hayır ve sevab ulaşmamıştır. Buna göre ayet

yahudiler ve münafıklar hakkındadır; zira yahudilerin kendi dinlerine göre yapmış oldukları iyi amelleri vardır; münafıklar da, zahiren, inançlarında samimi olanların yapmış oldukları amellerin aynısını yapmışlardır. Ne var ki bütün bunlar boşa çıkmıştır.

3) Onların, dünyevi lezzetlerden mahrum kalma korkusundan dolayı, küfürlerinde ısrar etmiş olmalarıdır. Sonra onların bu lezzetlerden mahrum kalmaları, ya Hz.Peygambere onlarla cihada izin verildiği zaman veya ölümleri esnasındadır...

Kaffâl (r.a.) şöyle demiştir: Özet olarak diyebiliriz ki "hâsir", bir iş yapıp da, yaptığı işinin mukabilini alamayan herkese itlak edilen umumi bir isimdir. İşte bundan dolayı, böyle bir kimseye hâsir denmiştir. Mesela, bir işe girişip ve onunla ilgili her şeyi yaptığı halde, ondan bir fayda temin edemeyen bir kişi hakkında, "Kaybetti, hüsrana uğradı" denilir; çünkü o, bir şeyler vermesine mukabil, ona karşılık onun yerine geçecek bir şeyler alamamıştır. İşte buna göre, Allah'a isyan eden kâfirler hâsir diye adlandırılmışlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak:

إِلَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ وَتَوَاصَوْا۟ بِٱلْحَقِّ وَتَوَاصَوْا۟ بِٱلصَّبْرِ

"İnsan, muhakkak ki bir hüsran içindedir; iman edenler ve amel-i salih işleyenler hariç" (Asr, 2-3);

"De ki: Size amelce ençok hüsrana uğrayanları bildireyim mi? Dünyadaki işleri boşa gidenler.." (Kehf, 103-104) buyurmuştur. Allah en iyi bilendir.

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِٱللَّهِ وَكُنتُمْ أَمْوَٰتًا فَأَحْيَٰكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

"Allah'ı nasıl inkar ediyorsunuz? Sizler ölüler idiniz de, o sizi diriltti; sonra sizi öldürür, sonra da tekrar diriltir. Sonra O'na döndürüleceksiniz" (Bakara, 28).

يَٰبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱذْكُرُوا۟ نِعْمَتِىَ ٱلَّتِىٓ أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ

Cenâb-ı Hak Subhanehü, buraya kadar "tevhid, nübüvvet ve meâd'ın delilleri hususunda konuşmuştur. Buradan O'nun:

"Ey İsrailoğulları, sizlere vermiş olduğum o nimetimi hatırlayınız" (Bakara, 40) ayetine kadarki kısımlarda da, Allah'ın bütün mükelleflere vermiş olduğu nimetler beyan edilecektir. Bu nimetler dört tanedir.

1) Diriltme nimetidir ki, Bu işte bu ayette bahsedilen hususdur. Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın كَيْفَ تكفرون بالله (Allah'ı nasıl inkar edersiniz?) ifadesi, her ne kadar bir haber sorma şeklinde ise de, bundan maksat susturmak ve azarlamaktır. Çünkü, nimetin büyüklüğü, bu nimeti yerene isyanın da büyük olmasını gerektirir... Bu şöyle açıklanır: Babanın, onu terbiye edip, tahsilini yaptırarak bir okul bitirtip, onu mal mülk sahibi yaparak güzel işlere koyması suretiyle çocuğuna olan nimeti büyüdükçe, çocuğun böyle bir babaya isyan etmesi de çok büyük bir kusur olur. Böylece Cenâb-ı Hak, bununla onları dört elle sarıldıkları küfürden uzaklaştırmak ve imanı kazanmaya teşvik etmek için kendilerine vermiş olduğu büyük nimetlerini hatırlatarak, küfrün ne kadar büyük olduğunu beyan etmiştir.

Böylece Allahü Teâlâ nimetleri içerisinde aslolan nimetinin "hayat vermek"olduğunu hatırlatmıştır. İşte, esas maksat da budur.

Eğer, "Niçin birincisini فَ ile diğerlerini ise ثُمَّ ile atfetmiştir? " denilirse, deriz ki: Çünkü, birinci diriltme hemen ölümü takib eden diriltmedir; ölüme gelince o, ihyadan (yaşamadan) sonra gelir; aynı şekilde eğer onunla neşr kastediliyorsa, ikinci diriltme de ölümden açık bir şekilde sonradır. Burada birkaç mesele vardır:

Küfrün İzahı Hakkındaki Sünnî ve Mû'tezilî Anlayış

BİRİNCİ MESELE Mu'tezile şöyle demiştir: Bu ayet, küfrün kullar tarafından olduğuna, birkaç bakımdan delalet etmektedir.

1) Şayet Cenâb-ı Allah, o kullarda küfrü yaratan olsaydı, onları kınamak için كيف تكفرون بالله "Allahı nasıl inkâr ediyorsunuz?" demesi câiz olmazdı. Nitekim O'nun "Niye siyahî oluyorsunuz?" "Niçin beyaz tenli oluyorsunuz? Niye sıhhatli oluyorsunuz veya hasta oluyorsunuz?" demesi de caiz değildir. Çünkü bütün bunlar, Allah'ın kullarda yarattığı şeylerdir.

2) Eğer Allah o kullarını taa başında şaki olarak ve cehennem için yaratmış olsaydı; onları yaratmaktan maksadı sadece inkâr etmeleri ve cehenneme düşmeleri olsaydı, nasıl, onları kınayarak, كيف تكفرون derdi?

3) Hakîm olan Allah'dan, insanlarda küfrü yaratması halinde, onlara

كيف تكفرون بالله (Allah'ı nasıl inkâr edersiniz?); Onları imandan alı koyması halinde وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا *"İnsanları İman etmekten alıkoyan ancak..."* (İsra, 94); فَمَا لَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ *"Onlara ne oluyor da iman etmiyorlar"* (İnşikak, 20); onlarda yüz çevirme işini yarattığı halde فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكِرَةِ مُعْرِضِينَ *"Onlara ne oluyor da öğütten yüz çeviriyorlar."* (Müddessir, 49); onlarda imandan çevrilmeyi yarattığı halde انى تؤفكون *"Nasıl döndürülüyorsunuz?"* ve فَأَنَّىٰ تُصْرَفُونَ *"Nasıl çevrilliyorsunuz"* (Yunus 32) demesi nasıl caiz görülür.

Bu tür sözlerin, kullara delil getirmesi babında yer almasından ise, bunlarla Allah'ın kâfirlerle alay etmiş olduğunu söylemek daha evlad'r.

4) Cenâb-ı Hak, kullarına كيف تكفرون بالله dediği zaman, bu sözü kullarına bir delil olarak sunmak ve onlardan bir cevab almak için mi söylemiştir yoksa böyle değil midir?

Eğer Allah, bir cevab almak için söylememiş ise, bunda bir fayda olmaz ve kullarına böyle hitab etmesi anlamsız olur. Eğer Allah Teala bunu kuluna karşı bir hüccet yöneltmek için söylemiş ise kul şöyle diyebilir: Hakkımda küfrü gerektirecek birçok şey meydana geldi:

Birincisi: "Sen benim kâfir olacağımı bildin. Küfrümü bilmen, küfretmemi gerektirir."

İkincisi: "Sen, benim kâfir olmamı murad ettin. Bu irade, inkâr etmeyi gerektirir."

Üçüncüsü: "Sen, küfrü bende yarattın ve ben, senin yaptığını bertaraf etmeye kâdir değilim."

Dördüncüsü: "Sen, bende küfrü gerektiren kudreti yarattın."

Beşincisi: "Sen, bende küfrü gerektirecek iradeyi yarattın".

Altıncısı: "Sen, bende küfrü gerektirecek iradeyi gerektiren kudreti yarattın."

Sonra küfrün hasıl olmasına sebeb olan bu altı şey meydana gelince ve imanın meydana gelmesi bu sebebterin iman tarafında bulunmasına dayanınca ve iman tarafında hiçbiri bulunmayınca, imanın meydana gelmemesi için, herbiri tek başına imana mani olabilen oniki sebeb meydana çıkmış olur. Bütün bu sebebler varken, كيف تكفرون بالله (Allah'ı nasıl inkâr edersiniz?) denilmesini akıl nasıl kabul eder?

5) Cenâb-ı Allah, Hz.Peygamber (s.a.s.)'e "Onlara şöyle de: "Size, bu büyük nimeti yani hayat nimetini veren Allah'ı nasıl inkar ediyorsunuz?" buyurmuştur.

Cebriyye'ye göre, Cenâb-ı Allah'ın kâfire hiçbir nimeti yoktur. Çünkü, onlara göre, Cenab-ı Allah'ın kâfirlere yaptığı herşey, o kâfiri küfürde derece derece ilerletmek ve cehennemde onu yakmak içindir.

Bu şekilde Allah'ın kulun üstünde hangi nimeti vardır? Bu, ancak, başkasına bir sahan zehirli helva sunan kimsenin durumuna benzer. Zahiren o tatlı ise de ve nimet sayılsa da, onun içi öldürücüdür. Bu bakımdan hiçkimse bunu bir nimet olarak kabul etmez. Devamlı azabın bu zehirden daha zararlı olduğu herkesce bilinir. Bu sebeble, Allah'ın kâfir üzerinde herhangi bir nimeti yoktur. Hal böyle iken, peygamberine o kâfirlere karşı "Bu büyük nimeti size veren Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz" demesini nasıl emreder.?

Buna cevab şudur: Bütün bu vecihler araştırıldığında, bu vecihlerin neticesi medh, zem, emir, nehiy, sevab ve ikab yoluna sarılmaya, temessük etmeye varır. Yine biz bu vecihlere, bu şüphe konusunda güvenilir bir sözle mukabele ederiz. Bu söz şudur: Şüphesiz Cenâb-ı Hak, o şeyin olmayacağını bilmiştir; Şayet o şey meydana gelirse, O'nun ilmi cehle dönüşmüş olur ki, bu imkansızdır. İmkansızı gerektiren şey de imkansızdır. Bu sebeble Cenâb-ı Hakk'ın; كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ

"Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Sizler ölüler idiniz de, o sizi diriltti" demesiyle birlikte, bu işin meydana gelmesi imkansızdır. Aynı şekilde, küfre olan kudret iman etmeye de elverişli ise, bu kudretin bir müreccih olmadan, sadece imanın kaynağı olması imkansızdır.

Eğer bu müreccih kul ise, soru aynen geri dönmüş olur; Allah ise, bu tercih Allah'dan meydana gelmediği sürece, küfrün meydana gelmesi imkansız olur. Eğer böyle bir tercih Allah'tan meydana gelirse, o zaman da küfrün meydana gelmesi kesin olur. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın كيف تكفرون بالله *"Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz "* demesi nasıl düşünülebilir?

Mu'tezile, med ve zem hususunda sözü uzatıp, açıklamalarını dallandırınca, sana, bu iki izah tarzıyla ona karşılık vermen gerekir. Çünkü bu iki açıklama, Mutezile'nin bütün sözünü temelinden yıkar ve onun bütün şüphelerini altüst eder. Muvaffakiyet Allah'dandır.

Doğmadan Önce Ölü Olmak وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا Ne Demektir?

İKİNCİ MESELE Alimler, Allah Teâla'nın وكنتم أمواتا *"Sizler ölüler idiniz"* sözünden muradın, "Sizler henüz toprak ve nutfeler halinde idiniz" olduğunda ittifak etmişlerdir. Çünkü Hz.Adem (a.s.)'in yaratılışının başlangıcı topraktan; Hz.İsâ

(a.s.) hariç, Hz.Adem (a.s.)'in zürriyetinin yaratılışının başlangıcı nutfeden idi. Fakat alimler, "ölü" isminin cansızlara hakiki manası ile veya mecazi olarak verilip verilemeyeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Çoğunluk bunun mecazi olduğunu, çünkü bütün cansızların ölüye benzetildiğini, halbuki bu ikisinden birinin diğeri ile hiçbir alakası olmadığını, zira ölünün kendisine ölüm gelen şey olduğunu, binaenaleyh, ölümün, örfen, diri olması mümkün olan birşeyin sıfatı olması gerektiğini, bu sebeble de etten bedeni olan ve (hayati) nam taşıyan varlıklar için olabileceğini söylemişlerdir.

Diğerleri ise, cansızlara "ölü" isminin verilmesinin hakiki manada olduğunu ve bunun Katade'den de rivayet edildiğini söylemişlerdir. Katade şöyle demiştir: "İnsanlar, babalarının sulbünde ölüler idiler de Cenab-ı Allah onları diriltti. Sonra onları çıkardı, sonra da kaçınılmaz olan ölümle onları öldürdü. Ölümden sonra onları yeniden diriltecek." İşte iki ölüm ve iki hayattan maksad budur. Bu görüşte olanlar, görüşlerine Allah'ın:

خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيٰوةَ *"Allah ölümü ve hayatı yarattı"* (Mülk, 2) ayetini delil getirmişlerdir. Çünkü insanın cansız olması demek olan ölümün hayattan önce zikredilmiş olması, ölü isminin cansız nesnelere hakiki manada verilmesinin mümkün olduğunu göstermektedir. Öncekilerin görüşü doğruya daha yakındır. Çünkü cansız varlıklar hakkında, ölü olmadıkları halde, "ölüler" denilmiştir. Dolayısı ile meyyit (ölü) ve mevat (o cansız) isimlerinden herbiri, وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا diğeri yerinde teşbihe benzer şekilde kullanılmıştır. Kaffâl şöyle der: Bu, tıpkı Cenâb-ı Hakkın:

"İnsanın üzerindene öyle uzun bir zaman gelip geçti ki, o vakit insan anılmaya değer bir şey bile değildi" (Mü'min,1) ayeti gibidir. Böylece Cenab-ı Hak, insanın anılmaya değer bir varlık olmadığını açıklamış, bunun üzerine de onu canlandırmış ve onu duyup gören bir mahluk yapmıştır. Arapların "Bu ölü bir iştir." وَهٰذَا أَمْرٌ مَيِّتٌ "Falanın adı-sanı anılmaz oldu." فُلَانٌ مَيِّتُ الذِّكْرِ Bu ölü -işe yaramaz, alıcısı olmayan bir ticaret eşyasıdır" وَهٰذِهِ سِلْعَةٌ مَيِّتَةٌ gibi sözleri de, bu kelimenin mecazi kullanılışlarındandır. El-Muhabbal es-Sa'dî şöyle demiştir:

وَأَحْيَيْتَ لِي ذِكْرٍ وَمَا كُنْتُ خَامِلاً وَلٰكِنَّ بَعْضَ الذِّكْرِ أَنْبَهُ مِنْ بَعْضِ

"Sen benim adımı ihya ettin. Ben zaten önemsiz biri değildim. Ama ne var ki bazı anmalar bazılarından daha çok dikkat çekicidir." Bunun gibi, وكنتم امواتًا âyetinin manası da şudur: Yani sizler önemsiz varlıklar idiniz, zikre değer birşey değildiniz. Çünkü henüz birşey olmamıştınız. Derken Allah sizi ihya etti yani gören duyan varlıklar haline getirdi.

Bu Âyet Kabir Azabının Olmadığına Delil Olamaz

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bazıları, bu ayeti, kabir azabının olmadığına delil getirerek, şöyle demişlerdir: "Çünkü Cenâb-ı Hak, insanları bir kere dünyada, bir kere de ahirette dirilteceğini beyan etmiş, kabir hayatından bahsetmemiştir. Bunu;

ثُمَّ إِنَّكُم بَعْدَ ذَٰلِكَ لَمَيِّتُونَ ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ

"Sonra siz bunun peşisıra ölüler (olacaksınız). Sonra siz kıyamet gününde muhakkak dirilti̇lip kaldırılacaksınız" (Mü'minûn, 15-16), ayeti te'kid eder. Cenâb-ı Hak bu iki durum arasında bulunan başka bir hayattan bahsetmemiştir." Yine bu kimseler sözlerine devamla; "Hak Teala'nın:

"Onlar, "Ey Rabbimiz, bizi iki kere öldürdün. İki defa da diriltti̇n." dediler" (Mü'min, 11) ayetiyle istidlalin caiz olmadığını, çünkü bunun kâfirlerden nakledilen bir söz olduğunu söylemişlerdir.

Bir de: İnsanlardan çoğu, Cenâb-ı Allah onları çıkarıp,

أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* (A'râf, 172) dediğinde, Hz.Adem (a.s.)'in sulbünde âlem-i zerr (Âlem-i Ervah)'de hayata mazhar olduklarını kabul etmişlerdir. Bu takdire göre kabirde herhangi bir hayatın olduğunu isbata ihtiyaç kalmaksızın, iki hayat ve iki ölüm meydana gelmiş olur demişlerdir.

Buna şöyle cevab veririz: "Cenâb-ı Allah'ın, kabir hayatından bu ayette bahsetmemesinden, onun olmaması gerekmez."

Yine birisi şöyle diyebilir: Cenâb-ı Allah bu ayette kabir hayatını zikretmiştir. Çünkü O'nun ثم يحييكم *"Sonra sizi diriltir"* sözü devamlı olan bir hayatı ifade etmez. Aksi halde Hak Teâla'nın ثم اليه ترجعون *"Sonra O'na döndürüleceksiniz"* demesi caiz olmazdı. Zirâ ثُمَّ lafzı, terâhî (arada bir fasılanın olacağını) ifade eder. Allah'a döndürülmek ise, bir terahi olmaksızın devamlı olan hayatın hemen peşinden meydana gelmiş olur. Şayet bu ayeti, bu yönden, kabir hayatına delil kabul edersek, daha isabetli olur.

Allah'ın Üç Kere Öldürdüğü Kimseler

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hasan Basri (r.a) كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ âyeti ile, insanların tamamına yakın ekseriyetinin kastedildiğini söylemiştir. İnsanların bir kısmını ise şu âyetlerde bildirildiği üzere Allah Teala üç defa öldürmüştür. Bu meselâ:

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَىٰ قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّىٰ يُحْيِي هَٰذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ

"Yahud o kimse gibisini (görmedin mi) ki binalarının çatıları çökmüş, duvarları üstüne yıkılmış bir (harab) kasabaya uğramış; "Allah burasını ölümden sonra acaba nasıl diriltecek?" demiş. Allah onu yüz yıl ölü bırakmış, sonra diriltmiş..." (Bakara, 259);

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِن دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ

"Memleketlerinden, ölüm korkusu ile, binlerce kişi olarak çıkanları görmedin mi? Allah onlara "ölünüz" buyurup (onları öldürdü) ve sonra yeniden diriltti" (Bakara, 243);

فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ ۝ ثُمَّ بَعَثْنَاكُم مِّن بَعْدِ مَوْتِكُمْ

"Gözünüz bakıp dururken o yıldırım sizi çarpmıştı. Sonra ölümünüzün peşisıra Allah sizi yeniden diriltti" (Bakara, 55-56);

فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا كَذَٰلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَىٰ

"Biz, "ona (ölüye) o (sığırın) bir parçası ile vurun" dedik. İşte Allah ölüleri böyle diriltir" (Bakara, 73);

وَكَذَٰلِكَ أَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوا أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَأَنَّ السَّاعَةَ لَا رَيْبَ فِيهَا

"Böylece kullarımızı, onların haline muttali kıldık ki, Allah'ın va'dinin hak olduğunu ve kıyametin (vaki olacağın)da hiç bir şüphe bulunmadığını bilsinler" (Kehf, 21) ve Hz.Eyyub (a.s.)'ün kıssasında:

وَآتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُم مَّعَهُمْ

"Biz ona hem ailesini, hem onlarla beraber bir mislini daha verdik" (Enbiya, 84) ayetlerinde anlatıldığı gibi. Çünkü Cenâb-ı Allah, bu son ayette, Hz.Eyyub (a.s.)'ün ailesini öldürdükten sonra, ona geri verdiğinden bahsetmiştir.

ثم اليه ترجعون Ayetinde Mücessime'ye Delil Yoktur

BEŞİNCİ MESELE

Mücessime, Allah'ın ثم اليه ترجعون *"Sonra O'na (Allah'a) döndürüleceksiniz"* ayetini, Cenâb-ı Hakk'ın bir mekanda bulunduğuna delil getirmiştir. Halbuki bu ayetten Allah Teala'nın maksadı, insanların, O'nun hükmüne döndürülecekleridir. Çünkü Cenâb-ı Hak, kabirdekileri diriltir, onları mahşerde toplar. İşte Allah'a rücû (dönme, döndürülme) budur. Allah, bunu bu ifade ile anlatmıştır. Çünkü bu, Allah'dan başkasının hükmetmesini deruhte edemeyeceği bir yere dönüştür. Nitekim Araplarda, ondan başkasının hüküm veremeyeceği bir yere döndüğü zaman, رَجَعَ اَمْرُهُ اِلَى الْاَمِيرِ "Onun işi, Emire döndü" derler.

Ayet-i Kerime'nin Delâlet Ettiği Muhtelif Hususlar

ALTINCI MESELE

Bu ayet bazı hususlara delalet etmektedir:

1) Ayet, Allah'dan başka diriltmeye ve öldürmeye hiç kimsenin kâdir olamayacağına delalet etmektedir. Bu sebebten, bu ayetle, tabiatcıların, hayat ve ölümde müessir olanın, şu şu felekler, yıldızlar, enâsır-ı erbaa (dört asli unsur, su, hava, ateş ve toprak) ve maddenin özellikleri olduğu görüşü geçersiz olmuştur. Nitekim Cenâb-ı Allah bir topluluğun:

"Bu hayat, dünya hayatımızdan başka birşey değildir. Ölüyoruz, yaşıyoruz. Bizi zamandan başka birşey helak etmez (öldürmez)" (Câsiye, 24) dediğini nakletmektedir.

2) Ayet, haşr ve neşrin sıhhatine delalet etmekte ve haşre delalet eden akli delile de dikkat çekmektedir. Çünkü Cenab-ı Hak, birinci seferinde o varlıklara ölümlerinden sonra hayat verdiğini beyan etmiştir. Bu sebeple diriltmenin ikinci defada da vâki olması gerekir.

3) Ayet, mükellefiyet, tergîb (teşvik) ve terhibe (korkutmaya) delalet eder.

4) Ayet, yukarıda izahı geçtiği gibi hem cebre, hem de kadere delalet eder.

5) Bu, dünyada zühdün gerektiğini gösterir. Çünkü Cenab-ı Allah فَاَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ *"Derken sizi diriltti, sonra öldürdü, sonra (yeniden) diriltecek"* buyurarak, ölümün mutlaka olacağını beyan etmiştir. Sonra yine O, insanları bu ölüm üzere bırakmayıp, mutlaka kendisine döndüreceğini de

belirtmiştir. Ölümün mutlaka olmasına gelince, Cenâb-ı Hakk bu hususu şöyle beyan etmiştir: İnsan bir meni iken Allah onu diriltmiş ve ona en güzel bir şekil vermiş ve onu her tarafı ölçülü bir insan haline getirmiş, mükemmel bir akıl verip, çeşitli fayda ve zararları görebilecek bir biçimde yaratmış. Onu, mallara, çocuklara, evlere ve köşklere sahib kılmış, sonra onu öldürmek ve adeta hiçbirşeye malik olmamış gibi kılmak,dünyada ne bir ismi ne bir izi yokmuş gibi kılmak suretiyle mal-ı mülkü ondan izale etmiştir. Onu uzun müddet, Allah Teala: وَمِنْ وَرَآئِهِم بَرْزَخٌ *"Onların önlerinde bir engel vardır"* (Mü'minûn, 100) diye haber verdiği gibi, kendisine çağrıldığı halde cevab verememiş, konuşması istendiği halde konuşamamış, en yakın akrabaları bile onu ziyaret etmemiş, aksine ailesi ve çoluk çocuğu kendisini unutmuş olduğu bir halde onu kabirde bırakır. Nitekim Yahya b.Mu'az er-Râzî şöyle der:

يَمُرُّ أَقَارِبِي بِحِذَاءِ قَبْرِي كَأَنَّ أَقَارِبِي لَمْ يَعْرِفُونِي

"Akrabalarım kabrimin hizasından geçerler. Sanki onlar beni tanımıyorlar."

Yine kabirdeki insan adeta şöyle der: Allah'ım, sanki ben tek başınaymışım gibi, onlar beni kabre yan üstü koydular. Cenazemi getirenler geri gittiler. Garibler (yabancılar) benim garibliğime ağladılar. Beni sevenler, kabrin kenarından bana seslendiler. Ben feryadü figan ederken, kabrimi ziyaret edenler bana acıdılar. Bana bakanlar, aciz kalışımı açıkca gördüler. Meleğimin şöyle demesinden başka ümidim kalmadı: "Şu akrabaları kendisinden uzaklaşmış yalnız adama bakın! Sevenleri kendisinden ayrılmış, tek kalmış adama bakın! O, dünyada bana yakındı ama, kabirde yabancı oldu. O, dünyada beni çağırır ve bana uyardı. Bu eve (kabre) girerken benim kendisine lûtufta bulunacağımı umuyordu. Ey ihsanı devamlı olan Allah'ım, burada ona ihsanda bulun. Ey mağfireti bol olan Allah'ım, senden umduğumu gerçekleştir."

Kulun, Allah'a mutlaka döneceğine gelince, bu husus böyledir. Çünkü Cenab-ı Hak, şu ayetlerde sûra üfürülmesini emretmiştir:

فَصَعِقَ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَمَن فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَن شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَىٰ فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنظُرُونَ

"Artık Allah'ın dilediklerî müstesna olmak üzere, göklerde kim varsa, yerde kim varsa düşüp ölecektir. Sonra o(sûra) bir daha üflürülecektir. O anda görürsün kî (ölüler) kalkmış bakınıp duruyorlar"(Zümer, 68);

"Onlar, sanki dikili bir şeye (putlara v.s.) koşuyorlar gibi, kabirlerinden fırlaya fırlaya çıkarlar"(Meâric, 43) ve sonra, nitekim:

وَعُرِضُوا عَلَىٰ رَبِّكَ صَفًّا

"Rabbine saf saf arzolunurlar"(Kehf, 48) ayetinde bildirildiği gibi Cenâb-ı Allah'a takdim olunurlar. Böylece,

وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَٰنِ

"Rahman (Allah'ın heybetî)'nden dolayı sesler kısılmıştır"(Tahâ, 108) ayetinde de bahsedildiği gibi onlar, huşu ve huzû' içerisinde ayakta beklerler.

Bir zat şöyle demiştir: "Allah'ım! biz kabirlerimizin içinden başlarımız tozlu, korkunun şiddetinden yüzlerimiz değişmiş, kıyametin dehşetinden başımız önümüze eğilmiş, kıyametin uzun sürmesinden karınlarımız acıkmış, mahşerdekilere karşı edeb yerlerimiz açılmış, günahlarımızın yükünden belimiz kırılmış olarak kalktığımızda ve günahlarımıza pişman olmuş olarak ne yapacağımızı şaşırdığımızda, bizden yüz çevirerek musibetleri artırma ve bize olan rahmetini ve bağışını genişlet. Ey rahmeti büyük,mağfireti geniş olan Allah'ım! "

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُم مَّا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ
فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

"Yeryüzünde ne varsa hepsini siz (insanların faydasına)yaratan, sonra göğe yönelip de onları yedi gök halinde düzenleyen O (Allah)dır. O herşeyi hakkıyla bilendir"(Bakara, 29).

İşte bu, bütün mükelleflere şamil olan ikinci nimettir. Cenab-ı Allah'ın gözettiği bu tertib ne güzeldir! Çünkü, yer ile gökten fayadalanmak, ancak hayatın bulunmasından sonra olur. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak

ilk önce, "hayat verme" işinden bahsetmiş, bunun peşinden gökleri ve yeri zikretmiştir.

Hak Teâla'nın خلق sözüne gelince, bunun tefsiri: اُعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ *"Sizi yaratan Rabbinize ibadet ediniz"* (Bakara, 21) ayetinde geçmişti. لكم sözüne gelince bu, خلق lâfzından sonra zikredilmiş şeylerin dinî ve dünyevî hususlarda, bizim faydalanmamız için olduğuna delalet etmektedir.

Dünyevî hususlardaki faydasına gelince, bu bedenlerimiz sağlıklı olsun, biz bir sebeple Cenâb-ı Hakk'a itaat etmeye güç ve kuvvet kazanalım diyedir.

Dini hususlardaki faydalanmamıza gelince, bu şeylerle istidlal ve kıyasta bulunmaktır. Cenâb-ı Hak جميعا ما في الارض sözü ile, bütün faydaları kastetmiştir. Bu faydalardan bir kısmı, canlılar, bitkiler, madenler ve dağlarla ilgilidir. Bir kısmı da, insanların "istinbât" ederek, elde ettikleri bütün meslek, geçim vasıtaları ve sanatlarla ilgilidir. Cenab-ı Hak, bütün bunları ancak kendilerinden istifade olunsun diye yaratmıştır. Nitekim:

وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ

"Ve, göklerdeki ve yerdeki şeyleri sizin emrinize vermiştir" (Casiye, 13) buyurmuştur. Böylece, sanki Cenâb-ı Hak, "Siz ölülerken, sizi dirilten Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Yine, Allah göklerde ve yerde bulunan herşeyi sizin için yarattığı halde, nasıl inkâra sapabiliyorsunuz?" demiştir. Veyahutda, "Allah sizin ölümünüzden sonra sizi dirilttiği halde, O'nun sizi yeniden yaratmaya (iâde) dair kudretini nasıl inkâr ediyorsunuz? Bir de O, yerde ne varsa hepsini sizin için yaratmıştır; o halde sizi "iâde"den (yeniden diriltmekten) nasıl aciz olur? Sonra Cenâb-ı Hak bu faydaların tafsilatını, çeşitli sürelerde söz konusu etmiştir nitekim; أَنَّا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا

"Biz şarıl şarıl su akıttık" (Abese, 25) ve Nahl suresinin başlarında; وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ *"Davarları da sizin için yarattı."* (Nahl, 5) buyurmuştur.

Burada birkaç mesele vardır.

Allah'ın Muayyen Maksatlar Gözetip Gözetmemesi

BİRİNCİ MESELE 1) Alimlerimiz şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hak Subhânehu, herhangi bir maksattan dolayı bir iş yapmaz, çünkü böyle olsaydı, O kendisini bu gaye ile tamamlamış olurdu. Başkasıyla tamamlanmak isteyen, zatı itibariyle

noksan demektir. Bu ise, Allah hakkında imkânsızdır. Şayet Cenâb-ı Hakk'ın fiili, kendisine değil de başkasına yönelik olan bir maksatla mu'allel (bağlı) dir denilirse, biz deriz ki, bu maksadın başkasına raci olması, Allah için, bu maksadın O'na raci olmasından daha evla mıdır, değil midir?

Eğer evla ise, bu durumda Cenâb-ı Hak bu fiilden istifade etmiştir, böylece de zikredilen mahzur yeniden avdet etmiş olur.

Eğer evla değilse, bu başkası için olan mezkur maksadın elde edilmesi, Allah için gaye olamaz. Böylece de, Allah o maksatta bir müessir olmaz.

2) Bir maksada mebni olarak bir iş yapan kimse, o fiil vasıta olmaksızın, o maksadı elde etmekten aciz olur. Allah için acizlik ise, imkansızdır.

3) Şayet Cenâb-ı Hak, bir maksada binaen bir iş yapmış olsaydı; bu maksat eğer kadim olursa, fiilin de "kıdem"i gerekir; eğer "muhdes" olursa, bu maksatla yapılan fiil başka bir maksattan ötürü yapılmış olur. Böylece de teselsül gerekir ki, bu da muhaldir.

4) Cenâb-ı Hak, şayet bir maksattan dolayı bir iş yapmışsa, bu maksat mükelleflerin maslahatlarını gözetmek amacı olur. Allah'ın bu fiili işlemesi buna bağlı olmuş olsaydı, O, kullar hakkında mefsedet olacak şeyi yapmazdı. Fakat, Cenâb-ı Hak, iman etmeyeceğini bildiği kimseyi mükellef tutmasıyla bunu yapmıştır. Sonra alimler Cenab-ı Hakk'ın خلق لكم ما في الارض جميعا âyetindeki lâm لكم ile, yine الا ليعبدون *"Ancak bana ibâdet etsinler diye"* (Zariyat, 56) ayetindeki lâm hakkında konuşarak şöyle demişlerdir: Allahü Teâlâ herhangi bir kimsenin yapması halinde maksat gözeteceği bir işi yapınca sırf bu benzerlikten ötürü o işe "maksat" demiştir.

İbahiyye'nin İddiası

İKİNCİ MESELE

"İbahiyye" Cenâb-ı Hakk'ın خلق لكم ما فى الارض جميعا âyetini O'nun "küll"ü, "kûll" için yarattığına, bu sebeple herhangi bir şeyin yalnız bir kimseye ait olmayacağına delil getirmişlerdir. Bu zayıf bir görüştür. Çünkü Cenâb-ı Hak, 'külle" (istifade edilen bütün şeyler) "kûll" (bütün insanlar) ile mukabele etmiştir. Bu, ferde ferd ile mukabele edilmesini gerektirir. "Ta'yin" yani (istifade edilen şeylerin kimlere ait olacağını bildirmek)ise, ayrı bir delil ile elde edilir.

Fakîhler (r.a.) ise bu ayetle şuna delil getirmişlerdir: "Eşyada aslolan ibahedir " (Mübah olmalarıdır).Biz bunu, usûl-i fıkıhta açıklamıştık.

ÜÇÜNCÜ MESELE Denildi ki bu ayet, toprağı yemenin haram olduğuna delalet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, yerin kendisini değil, yeryüzünde bulunanları bize yaratmıştır. Birisi şöyle diyebilir: Kendisine, "yerdedir" denilebilen herşey, "yer" ismine dahildir. Böylece bu, hem yeri, hem de yerde olanları ifade etmektedir. Şüphe yok ki madenler de bu isme dahildir; yine çorak tuzlu arazi ile, ona benzeyen her toprak parçası "yer"in bir kısmıdır. Bir de, bir şeyi hassaten zikretmek, hükmü onun dışında bulunanlardan kaldırmaya delalet etmez.

DÖRDÜNCÜ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın خلق لكم ما فى الارض جميعا âyeti, Allah'ın hiçbir şeye muhtaç olmamasını gerektirir Aksi halde, bütün bu şeyleri başkası için değil de, kendisi için yaratmış olurdu.

Allahu Teâlâ'nın Gökleri Yaratması

Cenâb-ı Hakk'ın, ثم استوى الى السماء *"Sonra göğe yöneldi"* ayetine gelince, bunda birkaç mesele vardır:

İstiva

BİRİNCİ MESELE "İstivâ", Arabça'da "ayağa kalktı, dikeldi" anlamlarına gelir. Bunun zıddı ise, "eğrilmek, eğilmek"dir. Bu husus cisimlerin sıfatlarından olduğu için, AllahuTeâlâ'nın bundan,istivâdan münezzeh olması gerekir.Bir de, ayette bunun yanlışlığına delalet eden cihet vardır. Çünkü Allah'ın ثم استوى ifadesi, terahi (geri kalma, sonralık)'yi gerektirir. Şayet "istivâ"dan maksat, bir mekanda yükselmek olsaydı, önce bu yükseklik bulunurdu; eğer önce, bu yükseklik bulunmuş olsaydı, o zaman bunun yerdekileri yaratmadan sonra olmaması gerekirdi.

Ancak Cenâb-ı Hakk'ın ثم استوى âyeti, sonralığı gerektirir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, te'vil etmek gerekir. Bu te'vilin izahı şöyledir: İstivâ, dosdoğru olmak demektir; sopa düz ve dosdoğru olduğu zaman استوى العود denilir. Sonra, salıverilmiş ok gibi, başka bir şeye iltifat etmeksizin birisi, bir şeye yönelip dosdoğru onu kastettiği zaman, اِسْتَوٰى اِلَيْهِ denilir. İşte bu mânadan olmak üzere, Cenâb-ı Hakk'ın ثم استوى الى السماء ifâdesi istiâre olarak kullanılmıştır. Yani, "yerden sonra, semâyı yarattı; aralarına bir zaman

koymadı; yeri yarattıktan sonra, başka hiçbir şeye yönelmeyip, doğrudan doğruya semaya yöneldi'' demektir.

Göğün Ne Kadar Vakitte Yaratıldığı

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın,

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُم مَّا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ

''Yeryüzünde bulunan bütün şeyleri sizin için yaratan, sonra da hemen semaya yönelen O'dur.'' ayeti, yine O'nun:

''De ki, gerçekten siz, yeryüzünü iki günde yaratanı inkâr ediyor, O'na ortaklar mı koşuyorsunuz? O alemlerin Rabbidir. Allah yeryüzünde, onun üzerinde kazık gibi dağlar yarattı. Orada bereketler yarattı. Orada, isteyenler için dört günde müsavi gıdalar takdir etti'' (Fussilet, 9-10) ayetiyle tefsir edilmiştir. Şu manada ki, yerin yaratılması iki günde, rızıkların takdir edilmesi de diğer bir iki gündedir. Nitekim birisi, ''Kûfe'den Medine'ye yirmi gün, Mekke'ye ise otuz gündür'' diyebilir; o, bu ifadesiyle, bu mesafelerin toplamının ''otuz gün'' olduğunu kastetmiştir. Sonra Cenâb-ı Hak, diğer iki günde semaya yönelmiştir. Bunun, toplamı, Cenâb-ı Hakk'ın

خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ

''Allah gökleri ve yeri altı günde yaratmıştır '' (Hûd, 7) ayetinde buyurduğu gibi, altı gündür.

Yer ve Gökten Hangisinin Daha Önce Yaratıldığı

ÜÇÜNCÜ MESELE

Tabiatçılardan bazıları, bu ayetin, yerin yaratılmasının göğün yaratılmasından önce olduğuna delalet ettiğini; yine Allah'ın:

أَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَندَادًا ذَٰلِكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٩﴾ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِن فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِّلسَّائِلِينَ ﴿١٠﴾ ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ

''De ki, gerçekten siz, iki günde yeryüzünü yaratanı inkâr ediyor, O'na

ortaklar mı koşuyorsunuz? O, âlemlerin Rabbidir. Allah yeryüzünde, onun üzerinde kazık gibi dağlar yarattı. Orada bereketler var etti. Orada, isteyenler için, dört günde müsavi gıdalar takdir etti. Sonra semaya yöneldi'' (Fussilet, 9-11) ayetinin böyle olduğunu yine Cenâb-ı Hakk'ın, Nâziat sûresinde:

ءَأَنتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمِ السَّمَاءُ بَنَاهَا ﴿٢٧﴾ رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوَّاهَا ﴿٢٨﴾ وَأَغْطَشَ لَيْلَهَا وَأَخْرَجَ ضُحَاهَا ﴿٢٩﴾
وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَٰلِكَ دَحَاهَا ﴿٣٠﴾

''Sizi yaratmak mı daha güç, yoksa semayı mı? Allah onu bina etti. Onun tavanını yükseltti, derken onu iyice düzeltti. Gecesini kararttı, gündüzünü çıkarttı. Bundan sonra da, yeryüzünü yaydı'' (Nâziat, 27-30) beyan etmiştir.

Bu ayetler ise, yerin, semanın yaratılmasından sonra yaratılmış olmasını gerektirir, demişlerdir.

Alimler buna cevaben bazı hususlar zikretmişlerdir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, göğü yaratmadan önce yeri yaratması caizdir. Ancak Allah, semayı yaratmadıkça, yeri yaymamıştır... Çünkü دَحَاهَا (Naziat, 30) âyetinde geçen yeri yaymak demektir. Birisi, bunun iki bakımdan müşkil bir şey olduğunu söyleyebilir:

a- Yeryüzü büyük bir cisimdir; bu sebeple onun yaratılmasının döşenmesinden ayrı olması düşünülemez. Yeryüzünün yayılması göğün yaratılmasından sonra olunca, yerin yaratılması da, şüphesiz semanın yaratılmasından sonra olur.

b- Cenab-ı Hakk'ın: خَلَقَ لَكُم مَّا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ

''Allah, yeryüzünde olan herşeyi sizin için yarattı. Sonra semaya yöneldi'' (Bakara, 29) ayeti yeryüzünün ve yerdekilerin yaratılmasının, gökyüzünün yaratılmasından önce olduğuna delalet eder. Yerdeki şeylerin yaratılması ise ancak, yeryüzünün yayılmasından sonra mümkün olur. Buna göre, ayet, göğün yaratılmasından önce, yeryüzünün yayılmış olmasını gerektirir. Bu durumda bir tenakuz ortaya çıkar. Buna şöyle cevab veririz:

Allah'ın: وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَٰلِكَ دَحَاهَا ﴿٣٠﴾ *''Yeryüzünü bundan sonra yaydı''* (Naziat, 30) ayeti, göğün yaratılışının, yeryüzünün yaratılışından önce olmasını gerektirir, ama göğün düzenlenmesinin yeryüzünün yaratılmasından önce olmasını gerektirmez. Bu takdire göre de böyle bir tenakuz kalmaz.

Birisi şöyle diyebilir: Allah'ın: ءَأَنتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمِ السَّمَاءُ بَنَاهَا ﴿٢٧﴾ رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوَّاهَا

"Sizi yaratmak mı daha güç yoksa gögü yaratmak mı? O, gögün boyunu yükseltti, derken ona bir nizam verdi" (Nazıat, 27-28) ayeti, gökyüzünün yaratılıp düzene koyulmasının, yeryüzünün döşenmesinden önce olduğunu gösterir. Ne var ki yerin döşenmesi, yerin yaratılmasından ayrılmayan bir hususdur. Buna göre göğün yaratılıp düzenlenmesi, yeryüzünden öncedir. Bu durumda da mesele geri gelir.

c) En doğru cevab şudur: ثُمَّ lafzı, bu ayette tertibi göstermez, sadece nimetleri saymak için getirilmiştir.

Bunun misali: Birisinin başkasına "Sana büyük nimetler verip sonra senin kıymetini yüceltip, sonra düşmanlarını senden uzaklaştırmadım mı?" demesi gibidir. Adamın daha sonra zikrettiği şeylerin, daha önce yapmış olması muhtemeldir. En iyi Allah bilir.

Tebyinden Önce İbham

DÖRDÜNCÜ MESELE

فسوا هن *(Onları düzenledi)*deki zamir, müphem (kapalı) bir zamirdir. "Yedi Gök" ifadesi onu tefsir etmektedir. زَيَّدَهُ رَجُلاً (Onu adam olarak yetiştirdi, onu adam etti) sözünde olduğu gibi. Zamiri müphem getirip sonra tefsir etmenin faydası, müphemin sonra açıklanmasının, önce açıklanmasından daha kıymetli olmasıdır. Çünkü zamir müphem bırakıldığı zaman, insanlar onun kim veya ne olduğunu öğrenme arzusu duyar. Bu müphemden sonra onu açıklamada, nefislerin arzu duydukları şeyi tatmin vardır. Zamirin السماء ya râcî olabileceği de söylenmiştir. السماء cins ismi manasınadır. السماء kelimesinin سَمَاءَةٌ kelimesinin çoğulu olduğu da söylenmiştir. Arapça'ya uygun olan izah, birincisidir. "Gökyüzünün düzenlenmesi" nin manası, onların yaratılışlarını nizama koymak, onları eğrilik ve çatlaklıklardan azade kılmak ve yaratılışlarını tastamam yapmaktır.

Yedi Gök

BEŞİNCİ MESELE

Kur'an bu ayette, "yedi gök" bulunduğunu göstermiştir. Astronomiciler bize en yakın olan semanın, Ay küresi; onun üzerindeki semânın Utarid küresi; sonra Zühre küresi; sonra Güneş küresi; sonra Merih küresi, sonra Müşteri küresi, daha sonra da Zühal küresi olduğunu söylemişlerdir. Onlar, sözlerine devamla şöyle demişlerdir: "Bu sırayı ancak iki şekilde bilebiliriz. Birincisi: Setr (yıldız tutulması) meselesidir. Çünkü aşağıda olan

yıldız, bizimle daha yukarıda olan bir yıldızın arasına girip, her ikisi tek bir yıldız gibi olunca ve aşağıdaki yıldız (tutan), tutulandan, -mesela Merih gezegeninin kırmızılığı, Utarid'in sarılığı, Zühre'nin beyazlığı, Müşteri'nin maviliği ve Zuhal yıldızının bulanıklığı gibi-, bir vasıfla daha ileri olur. Nitekim eskiler, Ayın altı yıldızı; Utarid'in Zühre'yi; Zühre'nin Merih'i tuttuğunu (setrettiğini) keşfetmişlerdir. Bu şekildeki tertib,ay ile tutulduğu için güneş'in ayın üstünde olduğunu gösterir. Ancak, güneşin diğer yıldızların altında mı üstünde mi olduğunu göstermez. Çünkü güneş, doğarken diğer yıldızlar koyboldüğü için, bunlardan herhangi biri ile tutulmaz. Güneşin böyle oluşunda iki açıklamadan bahsedilmiştir:

a) Onlardan bazıları, Zühre yıldızını, güneş üzerinde bir leke gibi gördüklerini söylemişlerdir. Bu görüş zayıftır. Çünkü onlardan diğer bazıları, ayın yüzünde silikliğin oluşu gibi, güneşin yüzünde de lekelerin meydana geldiğini iddia etmişlerdir.

b) Görünümün değişikliği, Ay, Utarid ve Zühre yıldızlarında görülür, fakat Merih, Müşteri ve Zuhal yıldızlarında görülmez. Bu durum güneşte ise gerçekten pek azdır. Bu sebeble güneşin her iki kısım arasına girmiş olması gerekir. Bu ekseri astronomicilerin söylediği şeydir. Ancak Ebu Reyhan, El-Fergânî'nin Fusûl adlı eserine yaptığı Telhis'te şöyle demiştir: Görünümün değişikliği sadece ayda hissedilir. Böylece diğer vecihler geçersizdir. güneşte bunun görülmesi ise şüphelidir.

Bil ki rasathaneciler ve astronomiciler, feleklerin dokuz tane olduğunu iddia etmişlerdir. Buna göre, dokuzun yedisi şu yukarıda saydıklarımızdır. Sekizincisi sabit yıldızların bulunduğu felektir. Dokuzuncusu ise en büyük olanıdır ki bu yaklaşık hergün ve gecede bir devir yaparak hareket eder. Sekizinci feleği isbat için şu delili getirmişlerdir. Sabit yıldızların çok yavaş hareket ettiklerini gördük. Yıldızların hareketlerinin, içinde bulundukları feleklerinin hereketine bağlı olduğu sabittir. Bu gezegenleri taşıyan felekler çok hızlı hareket etmektedirler. Bu sebebten, çok yavaş hareket eden ve sabit yıldızları taşıyan başka bir varlığın (feleğin) olması gerekir.

Bu delil birkaç bakımdan zayıftır:

1) Başka bir cisimde yerleşmiş olmaksızın yıldızların kendi kendilerine hareket ettiğini söylemek niçin caiz olmasın? Bu ihtimal ancak muhtar (seçici) olanın bozması ile bozulur ki bu ise çok zordur.

2) Bunu kabul etsek de, "Bu yıldızlar gezegenler, gezegenler de hamillerinde yerleşmiştir" denilmesi niçin caiz olmasın? Bu durumda sekizinci feleğin isbatına ihtiyaç kalmaz.

3) Bu feleğin, kamer (ay) feleğinin altında olması niçin caiz olmasın?

Böylece o, bütün gezegen kürelerinin üstünde değil de altında olur. Şayet "Biz gezegenlerin, bu sabit yıldızları tuttuğunu görüyoruz. Tutan ise, şüphesiz tutulanın altındadır" denirse, biz deriz ki: Bu gezegenler, ancak bölgesine yakın olan sabit yıldızları tutabilir (setreder). Kutuplara yakın olan sabit yıldızları ise tutamaz. Buna göre, "Bölgesine yakın olan sabit yıldız, Zühal küresinin üstünde olan sekizinci felekte yer almıştır. Gezegenlerle tutulması mümkün olmayan kutuplara yakın sabit yıldızlar da kamer (ay) küresinin altında olan bir başka kürede yeralmıştır. Bu ihtimale mani olan birşey de yoktur" demek niçin caiz olmasın?

Sonra biz deriz ki: "Farzedin ki siz bu dokuz feleğin varlığını isbat ettiniz. Onuncu bir feleğin olmadığına ne delalet ediyor?" Bu konuda söylenecek en son söz, "Rasat (gözetleme) feleklerin dokuz tane olduğunu göstermiştir. Ancak delilin olmaması medlûlün yokluğunu göstermez" demektir.

Bunu ortaya koyan şey ise, bazı muhakkik rasatcıların (gözlemcilerin) söylediği şu sözdür: "Şimdiye kadar anladığım, sabit kürelerin, bir küre, bir kısmı bir kısmının içinde olan birkaç küre olmasıdır." Ben derim ki: Bu, mümkün olan bir ihtimaldir. Çünkü sabit kürelerin tekliğine delil getirilen şey, sadece onların hareketlerinin birbirine benzediğinin söylenmesidir. Durum böyle olduğu zaman, bu küreler tek bir küre (felek) içinde yer almış (merkûz) olur. Bu iki mukaddime de yakînî birer mukaddime değiller.

Birincisinin yakînî olmayışı şundandır: Bu kürenin hareketi her nekadar görünüşte tek ise de, belki de hakikatte tek değildir. Çünkü, mesela o kürelerden birinin devrini otuzaltıbin senede tamamladığını, bir diğerinin ise bu müddeti bir yıl eksiği ile tamamladığını, bu bir senelik noksanı diğer senelere dağıtsak, bu tek bir senenin hissesi, senenin 13/1200 kadar olur ki, bu hissedilebilecek bir fark değildir. Hatta on, yüz, bin sene bile kesinlikle hissedilmez. Bu ihtimal dahilinde olunca, sabit yıldızların müstevî hareketlerinin (birbirine eşit) olduğuna kesin hükmedilemez.

İkincisinin yakînî olmayışı ise şundandır: Sabit yıldızların harekette birbirlerine eşit olmaları, farklı kürelerde (feleklerde) yer almış olmaları ihtimalinden ötürü, her ne kadar hareketce eşit olsalar da, bütün bu yıldızların tek bir kürede olmalarını gerektirmez. Bu tıpkı onların, yıldızların birçoğunun felekleri hakkında söyledikleri gibidir. Çünkü bunlar hareketlerinde, sabit yıldızların feleğine eşittirler. Burada da böyledir.

Ben derim ki: Bu söylenen ihtimal, sabit yıldızların bulunduğu feleğe has değildir. Belki de hergün hareket eden kütleler tek bir kütle değil, birarada bulunan birçok kütledirler. Ya bu kütlelerin hareketleri arasında o kadar az

bir fark vardır ki onları anlamaya ne ömürlerimiz ne de rasatlarımız kifayet eder. Ya da bunların hareketleri mutlak manada birbirine eşittirler. Ancak harekettеki eşitlikleri tek bir bütün olmalarını gerektirmemektedir. Astronomicilerden, bu dokuz feleğin dışında başka feleklerin de bulunduğunu kesin bir ifade ile söyleyenler vardır. Çünkü insanlardan bazıları, sabit kürelerin üzerinde ve en büyük feleğin altında olan başka kürelerin (feleklerin) olduğunu söylemiş ve bu hususta birçok delil getirmişlerdir:

1) En büyük meyli gözetleyenler, bu meylin mikdarını farklı farklı bulmuşlardır. Gözetlemesi daha eskiye dayanan herkes, bu meylin mikdarını daha fazla bulmuştur. Çünkü Batlamyus bu meyli (49) derece[26] olarak bulmuştur. Me'mun zamanında bu, (63) derece olarak; Me'mun'dan sonra bundan bir dakika eksik olarak bulunmuştur. Bu, iki mıntıkanın meylinin bazan arttığını bazan da eksildiğini gösterir. Bu ise ancak, Küretu'l-Küll ile Küretu's-Sevabit'in (sabit yıldızlar küresinin) arasında kutublar, Küretu'l-Küll'un iki kutbu etrafında dönen bir başka küre (yıldız) bulunduğundan ve Küretu's-Sevabit'in iki kutbunun da o kürenin iki kutbu etrafında döndüğünde mümkün olur. Bundan dolayı, bu sabit yıldızların kutubları bazan kuzeye doğru alçalır, bazan da güneye doğru yükselir. Böylece de muaddelu'n-nehar'ın (gündüzün dönüşünün) burç noktasına yani mıntıkatu'l-bürûca denk gelmesi ve bazan sabit yıldızların feleklerinin kutubları güneye yükseldiği zaman, bu burçtan ayrılıp güneye dönmesi bazan da kuzeye dönmesi gerekir. Nitekim şimdi de böyledir.

2) Rasatcılar (gözlemciler), yıldızlardan (astronomiden) bahseden kitablarda yazılanlara göre, güneşin hareketinin mikdarını tesbit etme hususunda çok gayret sarfettiler. Hatta Batlamyus, Ebrahis'den şunu nakletmiştir: O, bu dönüşün birbirine eşit zamanlarda mı farklı zamanlarda mı olduğunda şüphe etmiş ve bir görüşünde bunun farklı zamanlarda olduğunu, bir görüşünde ise bunun eşit zamanlarda olduğunu söylemiştir. Sonra astronomiciler, güneşin farklı zamanlarda dönüşünün sebebi hususunda iki görüş belirtmişlerdir:

a) Güneşin, dünyadan en uzak olduğu noktayı hareketli kabul eden kimse bu cihetten güneşin hareketinde bulunan farklılığın, güneşin dünyadan en uzak olduğu noktadan uzaklığının değişmesinden ötürü i'tidâl noktasında meydana çıktığını iddia etmiştir. İşte bu sebebten dolayı güneşin hareketinin mikdarının farklılığı ortaya çıkmış olur.

---

26) Müfessir, rakamların sayı değerini ebced hesabıyla onlara tekabül eden harf değerleriyle bildirmiştir. Matbu Beyrut nüshasının hamişinde bu harflerin sayıya çevrilmesinde, bizimkine göre farklılık vardır. م = 30 + 8 + 10 + 1 = 49 olması gerekirken (549) yazılmıştır. Dizgi hatası sözkonusu olmalı.

b) Bu, Hintliler, Çinliler, Babillliler ve Rum, Mısır, Şam'ın iler gelen astronomicilerinin bir çoğunun görüşüdür ki, onlara göre bunun sebebi; feleku'l-bürûcun (burçlar feleğinin) intikali ve kutbunun alçalıp yükselmesidir.

Yine Ebrahis'in de bu görüşte olduğu nakledilmiştir.

Bâryâi İskenderânî tılsım yapanların (büyücülerin) da buna inanıp feleku'l-bürûç noktasının yerinden sekiz derece ileri geri gidip geldiğine inandıklarını ve hareketin başlangıcının balık burcundan koç burcuna kadar yirmiiki derece olduğunu söylediklerini zikretmiştir.

Bu şaşkınlık, insan aklının bu gibi şeyleri anlayamayacağına ve ancak bunları yaratıcısının ve yoktan varedicisinin ilminin kuşatacağına seni ikaz etmelidir. Bu sebeble bu konuda sem'i (nakli) delillerle yetinmen gereklr.

Şayet, biri Kur'an'da göklerin sayısının yedi olduğunu ifade eden bu naslar, daha fazla olmasını nefyeder mi?" derse, deriz ki, gerçek olan şudur ki: Sayının zikredilmiş olması, fazlasının olmayacağına delalet etmez.

İlm-i İlâhî (Allah'ın İlmi) Hakkındaki Görüşler

ALTINCI MESELE وهو بكل شيء عليم *"O (Allah) herşeyi bilir"* ayeti, Cenab-ı Hakk'ın, yeri, yerdekileri, gökleri ve gökteki harikulade varlıkları yaratmasının ancak onları bildiği ve cüzisi ile küllisi ile onları çepeçevre ilmiyle ihata etmesiyle mümkün olabileceğini gösterir. Bu ise birçok şeye delalet eder:

1) Allah cüziyyatı bilemez diyen felsefecilerin görüşlerinin fasit; kelamcıların görüşlerinin ise doğru olduğu manasına gelir. Çünkü kelamcılar, "Allah Teala, bu alemi muhkem ve yerliyerinde yaratmıştır. Bu şekilde yapan Yaratıcı'nın yaptığı şeyi mutlaka, bütün detayı bilmesi gerekir" diyerek, Allah'ın cüziyyatı bildiğine delil getirmişlerdir. İşte bu delilin aynısını Cenab-ı Allah bu ayette zikretmiştir. Çünkü O, göklerin ve yerin yaratılmasından bahsettikten sonra kendisinin alim olduğunu belirtmiştir. Böylece bu konuda ve bu istidlal şeklinde, kelamcıların görüşünün Kur'an'a uygun olduğu ortaya çıkmış olur.

2) Bu, Mutezile'nin görüşünün fasit olduğuna delildir. Bu böyledir. Çünkü Cenab-ı Hakk, birşeyi ölçüp biçip, sınırlarını belirterek yaratan kimsenin, o şeyi ve onun detayını bilmesinin gerektiğini açıklamıştır. Çünkü onu yaratan, şu kadarla değil de bu kadarla sınırlandırarak yaratmıştır. Belirli bir mikdar ile sınırlamanın, mutlaka bir irade ile olması gerekir. Aksi halde müreccih bulunmaksızın bir üstünlük meydana gelmiş olur. Birşeyi irade etmek, onu bilmeye bağlıdır. Bu sebeble birşeyi yaratanın, mutlaka onu tafsilâtlı bir

şekilde bilmesi gerekir. Şayet kul kendi fiillerinin yaratıcısı olsaydı, hem o fiilini hem de fiilinin adedini, kemiyetini ve keyfiyetini bilmiş olması gerekirdi. Kulun böyle bir ilmi olmayınca anladık ki o, kendisinin yaratıcısı değildir.

3) Mu'tezile şöyle demiştir: Bu ayetle; *"Her bilenin üstünde daha iyi bir bilen vardır"*(Yusuf, 76) ayeti birarada mütalâa olununca Cenab-ı Hakk'ın zatı gereği alim olduğu ortaya çıkar." Buna cevabımız şudur: وفوق كل ذى علم عليم âyeti umumidir, انزله بعلمه *"Allah o Kur'an'ı ilmi ile indirdi"*(Nisa, 166) ayeti ise hasdır. Has olan ifade ise, umumi ifadeden daha önce gelir. En iyi Allah bilir.

Allah Teâlâ'nın İnsanı Halife Olarak Yaratması

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا
مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

"Hani Rabbin meleklere: "Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti de, (Melekler): "Biz seni hamdinle tesbih ve takdis edip dururken yerde, bozgunculuk edip kanlar dökecek bir varlık mı yaratacaksın?" demişlerdi. Allah da "Ben, sizin bilemeyeceklerinizi bilirim" buyurmuştur"(Bakara, 30).

Bu ayet, Hz.Adem (a.s.)'in nasıl yaratıldığına ve Allah'ın onu nasıl şereflendirdiğine delalet eder. Bu, bütün insanlar için umumi bir in'amdır. Bu sebeble, bu, Cenab-ı Hakk'ın burada bahsettiği umumi nimetlerin üçüncüsüdür.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

إذ Edatı Hakkında Lügavî Bilgiler

BİRİNCİ MESELE

إذ lafzı hakkında iki görüş vardır:

a) Bu zaid bir edattır. Ancak Araplar bunu kullanmayı alışkanlık haline getirdikleri için, Kur'an'da onların dili ile bu şekilde inmiştir.

2) Bu zaid değil, yerinde bir edattır. Çünkü Kur'an'da manası olmayan hiçbir şey yoktur. Bu, gizli اُذْكُرْ lafzı ile mansubtur. Buna göre mana, "Onlara, Rabbin meleklerine söylediği sözü zikret" şeklinde olur.

Bu iki sebebten ötürü takdir edilmiş (açıkca söylenmemiş)tir.

a) Mana bilindiği için...

b) Cenab-ı Hakk bunu Kur'an'ın birçok yerinde açık olarak zikrettiği için...

وَاذْكُرْ أَخَا عَادٍ إِذْ أَنذَرَ قَوْمَهُ بِالْأَحْقَافِ

"Âd kavminin kardeşleri (olan Hud'u) hatırla. Hani O, Ahkâf'taki kavmini inzar etmişti" (Ahkâf, 21),

وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُودَ

"Kulunuz Davud'u hatırla..." (Sâd, 17) ve

وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ إِذْ جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿١٣﴾ إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ

"Onlara, karye ashabını misal getir. Hani oraya peygamberler gelmişti. Hani oraya iki kişi göndermiştik" (Yasin, 13-14) ayetlerinde olduğu gibi...

Kur'an'ın tamamı tek bir söz gibidir. Mukadder kelimelerin açıkca zikredilmiş olduğu ayetlerin, bu sûreden önce inmiş olması, bu sebeble de burada onların mukadder bırakılması (zikredilmemesi) uzak bir ihtimal değildir. Keşşaf sahibi إِذْ lafzının, âyetteki قَالُوا fiili ile mansub olmasının câiz olacağını da söylemiştir.

Melek Kelimesi

İKİNCİ MESELE

"Melek" kelimesinin aslı, risalet (elçilik) manasınadır. أَلَكَنِي إِلَيْهِ Beni ona elçi olarak gönderdi, denilir. أَلُوكَةٌ ve مَأْلَكَةٌ elçilik manasınadır. مالك kelimesinin aslı, hemzeli olan مَلْأُكَةٌ kelimesidir. Hemze çok kullanıldığı için, kolaylık olsun diye hemze hazfedilip harekesi makabline verilmiştir.

Keşşaf sahibi ise, مَلَائِكَة lafzının aslında مَلَاك kelimesinin cemi olmasının tıpkı شَمَائِل in شَمْأَل tıpkı cemi olması gibi olduğunu, sonundaki (te) harfinin ise, ceminin müennes olmasından ötürü geldiğini söylemiştir.

Melâike'nin Mertebe ve Mahiyetleri

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bazı kimseler şöyle söylemişlerdir: İki Sebebten dolayı meleklerle ilgili mevzunun, peygamberlerle ilgili mevzudan önce olması gerekir.

1) Cenab-ı Allah,

وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ

"Müminlerin hepsi, Allah'a, Allah'ın meleklerine, kitablarına ve peygamberelerine iman ederler" (Bakara, 285) ayetinde, meleklere imanı, peygamberlere imandan önce zikretmiştir. Resulullah (s.a.s.) da اِبْدَؤُا بِمَا بَدَأَ اللهُ بِهِ *"Allah'ın başladığı şey ile başlayınız"* buyurmuştur.

2) Melek, vahyin ve şeriatın tebliğinde Allah ile peygamber arasında vasıtadır. Bu sebeble de Peygamberden öncedir.

Bazı kimseler ise şöyle demiştir: Peygamberlik konusundan bahsetmek, meleklerden bahsetmekten daha öncedir. Çünkü biz meleklerin varlığını akıl yolu ile değil nakil yoluyla bilebiliriz. Öyle ise nübüvvet (peygamberlik) konusunda konuşmak, melekler konusunda konuşmak için bir asıl (temel) olduğundan nübüvvetle ilgili sözün daha önce getirilmesi gerekmiştir. Evla olanın, meleklerin şeref ve yücelik bakımından peygamberlerden önce; meleklere düşüncelerimizle ulaştığımız için, akıllarımızda ve zihinlerimizde peygamberlerden sonra olduğunun söylenilmesidir. Ulvi alemin şerefli oluşunun, orada meleklerin bulunuşundan; suflî alemin şerefli oluşunun, orada insanların bulunuşundan dolayı olduğu hususunda akıllı kimseler arasında bir ihtilaf yoktur.

Ancak insanlar meleklerin mahiyeti ve hakikati konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu hususlaki görüşleri zabtu rapt altına almanın yolu şöyle söylemektir: Meleklerin, nefisleriyle kaim zatlar olmaları fikrini ele alalım: Bu zatlar ya mütehayyiz (bir mekan kaplıyan) varlıklardır veya böyle değillerdir.

Birinci ihtimal söz konusu olursa, yani melekler mütehayyiz (bir mekan kaplayan) zatlar iseler, bu durumda bir kaç görüş mevzubahistir.

1) Onlar, gökyüzünde bulunan, çeşitli şekillere girebilen havai, latif cisimlerdir. Bu müslümanların çoğunun görüşüdür.

2) Bu, putperestlerden çeşitli grupların görüşleridir. Buna göre: Saadet ve mutsuzluk vermekle nitelenen şu yıldızlardaki hakikattir. Onların iddiasına göre bu yıldızlar, konuşan diri varlıklardır ve onlardan mutluluk verenler rahmet melekleri, mutsuzluk verenler ise azab melekleridir.

3) Bu, Mecûsî ve Seneviyye'nin çoğunluğunun görüşüdür ki buna göre bu kâinat ezeli iki asıldan meydana gelmiştir. Bu asıllar nûr ve zulmettir. Nur ve zulmet, hakikatte zat ve şekil itibarı ile birbirinin zıddı, iş ve yönetme bakımından birbirinden farklı, kudret ve irade sahibi şeffaf iki cevherdirler. Buna göre nûr cevheri, faziletli, hayırlı, temiz, hoş kokulu, şerefli, sevindirip zarar vermeyen, fayda verip mani olmayan, diri olan ve eskimeyen bir cevherdir; zulmet cevheri ise bunun tam aksidir.

Sonra nûr cevheri, bir evlilik yoluyla değil, hakimden hikmetin, ışık saçandan ışığın doğması tarzında, velileri (yardımcılarını) doğurmaya devam eder ki bunlar da meleklerdir.

Zulmet cevheri ise, bir evlilik yoluyla değil, sefihden sefahatin meydana gelmesi (gibi) bir yolla düşmanlar meydana getirmeye devam eder ki bunlar şeytanlardır. İşte bu anlatılanlar melekleri, cismani ve mütehayyiz (mekan tutan) varlıklar olarak gören kimselerin görüşleridir.

Eğer ikinci ihtimali yani meleklerin mütehayyiz ve cisim olmayan, kendi başlarına kaim zatlar olduğunu söyleyen görüşe gelince bunda da iki ayrı görüş vardır.

1) Bazı hristiyan grupların görüşü ki buna göre, melekler hakikatte, saflık ve hayır sıfatı üzere bedensiz, konuşan nefisler (nüfus-ı mufârıka)'dir. Bu böyledir. Çünkü bu bedensiz nefisler, eğer saf ve halis iseler işte onlar melekdirler. Eğer kötü ve bulanık iseler, işte onlar'da şeytandırlar.

2) Felsefecilerin görüşleridir ki buna göre, melekler nefisleriyle kaim cevherler olup kesin olarak mütehayyiz (yer tutan) değildirler. Onlar mahiyetleri itibarı ile, konuşan beşeri nefis (nüfus-ı nâtıkâ-i beşeriyye'den) çeşitlerinden farklıdırlar. Onlar daha mükemmel biçimde kuvvetli ve daha bilgilidirler. Güneş ışığa nisbetle ne ise, beşeri nefisler için bunlar da aynıdır. Sonra bu cevherler iki kısımdırlar:

Bir kısmı, nisbetleri, feleklerin ve yıldızların kütlelerine olan nisbeti, bizim konuşan nefsimizin (nefs-i nâtıkamızın) bedenlerimize olan nisbeti gibi olan cevherlerdir.

Bir kısmı ise, feleklerin yönetimi ile ilgili olmayıp, daha doğrusu onlar marifetullaha, O'nun sevgisine dalmış olup Allah'a taat ile meşguldürler. Bu kısımdaki cevherler Allah'a yakınlaştırılmış (mukarreb) meleklerin taa kendileridir. Onların, gökleri yöneten meleklere nisbetleri, göktekl yönetici meleklerin bizim konuşan (natıka) nefislerimize nisbeti gibidir. Bu iki kısım cevherin varlığı hususunda felsefeciler ittifak etmişlerdir. Bazı felsefeciler ise, başka çeşit meleklerin de bulunduğunu söylemişlerdir ki bunlar, bu süfli alemin çeşitli işlerini yöneten yeryüzü melekleridirler.

Sonra bu alemi yöneten ruhi varlıklar eğer hayırlı iseler, işte bunlar meleklerdir. Eğer şerli iseler, bunlar da şeytanlardır. İnsanların melekler hakkındaki görüşlerinin tafsilatı bu söylenenlerden ibarettir.

Alimler, meleklerin varlığına akıl cihetinden hükmetmenin mümkün olup olmadığı, onların varlığını isbat etmenin tek yolunun nakil olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir.

Felsefeciler, meleklerin varlığını gösteren akli deliller olduğunda ittifak halindedirler. Onların bu delillerini gözden geçirirken, onlarla beraber biz de ince ve derin araştırmalar yapacağız.

Melâikenin Varlığı Konusunda Aklî İzahlar

Bazı kimseler bu hususta ikna edici akli izahlar getirmişlerdir. Biz de bunları gözden geçirelim.

1) Melekten murad, ölü olmayan,konuşan diri bir varlıktır. Bu hususta biz deriz ki: Akli yönden taksimat, diri (canlı) varlıkların üç kısım olmalarını gerektirir:

Diri varlık, hem konuşur hem de ölümlü olursa bu insandır.

Ölümlü olur fakat konuşamaz ise bunlar da hayvanlardır. Veya konuşur fakat ölümlü olmaz ise bu da melektir.

En aşağı mertebenin, konuşamayan ölümlü varlığın mertebesi; orta mertebenin, ölümlü konuşan varlığın mertebesi ve en şerefli mertebenin de ölümlü olmayan varlığın mertebesi olduğunda şüphe yoktur. Hikmet-i ilahi, mertebelerin en değersizi ile orta mertebeyi yaratmayı iktiza edince, mertebelerin en şereflisi ve en yücesini yaratması, öncelikle gerekir.

2) Fıtrat, gökler aleminin bu süflî (yer) aleminden daha şerefli ve hayat, akıl, konuşma gibi hususiyetlerin, zıdlarından daha şerefli olduğuna şehadet eder. Öyleyse, akıl, hayat, konuşma, gibi hususiyetler bu bulanık zulmânî (kesif) âlemde bulunduğu halde; ışık, nur ve yücelik (şeref) âlemi olan o gökler âleminde bulunmaması, aklen pek uzak bir ihtimaldir.

3) Tasavvuf erbabı, meleklerin varlığını müşahede ve mükaşefe cihetinden; ashab-ı hâcât ve zarurât (meleklerin varlığının ihtiyaç ve zaruret olduğuna inananlar) ise meleklerin varlığını bir başka cihetten isbat etmektedirler. Bu da o meleklerin çok garib ve nadir tedavi metodlarını, ilaç karışımlarını ve panzehir elde etme sanatını bulmada müşahade edilen, akıllara hayranlık veren etkileridir. Meleklerin varlığına delalet eden bir başka şey de sadık rüyalar (aynen çıkan rüyaların) durumudur. Bu izah tarzları,

onları dinleyen fakat tecrübe etmemiş olan kimseye nisbetle iknâî (ikna edici), tecrübe eden, müşahade eden ve onların sırlarına muttali olan kimseye nisbetle katidirler.

Nakli delillere gelince meleklerin varlığı hususunda peygamberler (s.a.s.) arasında kesinlikle hiçbir anlaşmazlık yoktur. Hatta bu husus peygamberler arasında üzerinde icma edilmiş olan bir keyfiyettir. Allah en iyi bilendir.

Meleklerin Çokluğu

DÖRDÜNCÜ MESELE Meleklerin çok olduğunu açıklama hususundadır. Hz.Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

أطّتِ السَّمَاءُ وَحَقَّ لَهَا أَنْ تَئِطَّ مَافِيهَا مَوْضِعُ قَدَمٍ إِلاَّ وَفِيهِ مَلَكٌ سَاجِدٌ أَوْ رَاكِعٌ *"Gök gıcırdadı. Onun gıcırdaması da gerekti. (Çünkü) gökte adım atılacak her yerde ya secde eden veya rukû'a varan bir melek vardır."*

Rivayet edildiğine göre, insanoğlu cinlerin ondabiri, cinler ile insanlar, yeryüzündeki diğer canlıların ondabiri, bunların hepsi kuşların ondabiri, bunların hepsi deniz canlılarının ondabiri; bunların hepsi, yeryüzünde görevli meleklerin ondabiri; bunların hepsi dünya semasındaki meleklerin ondabiri ve bunların hepsi de üçüncü kat gökteki meleklerin ondabiri kadardır. Bu yedinci kat göğün meleklerine kadar böyle gider. Sonra bütün bunların hepsi Kürsî meleklerine nisbetle pek az kalırlar. Sonra bütün bunların hepsi, 'Arş'ın, sayısı yetmişbin olan perdelerinden (süradik) herbir perdesinde görevli meleklerin ondabiri kadardır ki herbir perdenin uzunluğu, genişliği ve yüksekliği ile, gökler, yerler ve bunlar arasında bulunan şeyler karşılaştırıldığı zaman, bütün bunlar o perdenin yanında pek az ve küçük kalırlar. Gökte adım atılacak hiçbir yer yoktur ki orada ya secde eden, ya rukûya varan yahut da kıyamda duran bir melek bulunmasın. Meleklerin, Cenab-ı Allah'ı tesbih ve takdis etmekten meydana gelen nameleri vardır. Sonra ise, bütün bunlar 'Arş'ın etrafında dönen meleklere nisbetle denizdeki tek bir damla kadardır. Onların sayısını ancak Allah Teala bilir.

Sonra bu meleklerden başka, İsrafil (a.s.)'in yardımcıları olan "Levh" melekleri ve Cebrail (a.s.)'in askerleri olan melekler vardır. Bu meleklerin hepsi Allah'ın emirlerini dinlemekte, O'na itaat etmekte, hiçbir gevşeklik göstermeden Hak Teala'ya ibadet ile meşgul olmaktadırlar. Dilleri Allah'ı zikir ve O'na ta'zime devam etmekte, Allah'ın onları yaratmasından beri zikirde yarışmaktalar ve geceler, gündüzler boyunca usanmadan O'na ibadet etmektedirler. Onların ne cinsleri, ne ömürleri, ne de Allah'a nasıl ibadet

ettikleri bilinemez. Bu, Cenab-ı Hakk'ın: وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ

"Rabbinin ordularını, O'ndan başka kimse bilmez" (Müddessir, 31) ayetinde buyurduğu gibi, O'nun melekûtunun (hükümranlığının) hakikati ile ilgilidir.

Derim ki: Bir va'z-u nasihat kitabında şunu gördüm: "Hz.Peygamber (s.a.s.) miraca çıkarıldığında adeta panayır gibi olan bir yerde, bir kısmı diğer bir kısmına doğru giden melekler görür ve Cebrâil (a.s.)'e, "Bunlar hangi meleklerdir ve nereye gidiyorlar?" diye sorar. Cebrail (a.s.): "Bilmiyorum. Ancak ben yaratıldığımdan beri onları görüyorum. Ama onlardan bir gördüğümü bir daha görmüyorum" der.

Sonra o meleklerden birisine şöyle sorarlar: "Sen ne zamandan beri varsın?" O şöyle cevab verir: "Bilmiyorum, ancak bildiğim şu ki Allah Teâla, her yediyüzbin senede bir yıldız yaratır. Ben yaratıldım yaratılalı dörtyüzbin yıldız yaratıldı." Kudreti çok muazzam, kemali çok yüce olan Allah'ın şanı ne kadar yücedir.

Melaike'nin Sınıfları, Büyük Melekler

Cenab-ı Hak, Kur'an-ı Kerim'de meleklerin sınıflarını ve vazıflarını zikretmiştir.

Meleklerin kısımlarına gelince, bunlardan :

Birinci kısım: Arşı taşıyan meleklerdir ki Allah Teala onlar hakkında şöyle buyurur:

وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ

"O gün Rabbinin Arşını (gökteki meleklerin) üstünde bulunan sekiz (melek) yüklenir" (Hakka, 17).

İkinci kısım: Allah'ın:

وَتَرَى الْمَلَائِكَةَ حَافِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ

"Melekleri, Rablerini hamd ile tesbih ederek Arşın etrafını kuşatmış halde görürsün" (Zümer, 75) ayetinde haber verdiği gibi, 'Arş'ın etrafını kuşatmış olan melekler.

Üçüncü kısım: Meleklerin en büyükleridir ki, Cenab-ı Hakk'ın:

مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ

"Kim Allah'a, Allah'ın meleklerine ve peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman olursa, bilsin ki Allah kâfirlerin düşmanıdır" (Bakara, 98) ayetinde haber verdiği gibi, Cebrail ve Mikail (a.s.) bunlardandır.

Sonra Hak Teala, Cebrail (a.s.)'i bazı vasıflarla nitelemiştir:

a) O, peygamberlere Allah'ın vahyini getirendir. Bu hususta Cenab-ı Hak,

نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَىٰ قَلْبِكَ

"O (Kur'an'ı), kalbine Ruhu'l Emin (Cibril) indirdi" (Şu'arâ, 193) buyurmuştur.

b) Allah Teala, Cebrail (a.s.)'i Kur'an'da diğer meleklerden önce zikretmiş ve şöyle buyurmuştur:

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ

"De ki: Kim Cebrail'e düşman olursa..." (Bakara, 97). Çünkü o, vahiy ve ilmi getiren, Mikail ise rızıkları ve gıdaları dağıtan melektir. Manevi bir gıda olan ilim, bedeni gıdadan daha şereflidir. Bu sebeble de Cebrail'in, Mikail'den daha şerefli olması gerekmiştir.

c) Allah Teala, Cebrail (a.s.)'i, kendisinden hemen sonra zikretmiş ve

فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ

"Hiç şüphesiz, Allah, Cebrail ve salih müminler O Peygamberin yardımcısıdır" (Tahrim, 4) buyurmuştur.

d) Cenab-ı Hak, onu "Ruhu'l Kudüs" diye isimlendirerek, Hz. İsa (a.s.) hakkında şöyle buyurmuştur:

إِذْ أَيَّدتُّكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ

"Hani ben, seni Ruhu'l-Kuds ile güçlendirmiştim" (Maide, 110).

e) O, üzerlerinde alametleri olan bin melek ile Allah dostlarına yardım etti, düşmanlarını da kahretti.

f) Allah Teala, Cebrail (a.s.)'i:

"O (Kur'an) çok şerefli, çetin bir kuvvet sahibi, 'Arş'ın sahibi (Allah) yanında çok itibarlı, orada kendisine itaat edilen ve güvenilir bir elçinini (getirdiği) kelamdır" (Tekvir, 19-21) buyurarak altı sıfatla övmüştür. Cebrâil (a.s.)'in elçilik görevi, onun bütün peygemberlere Allah'ın elçisi olmasıdır. Buna göre bütün nebi ve resuller, Allah katında Cebrail (a.s.)'in ümmetl ve iyi dostları mesabesindedirler. Çünkü Cenab-ı Hak Cebrail (a.s.)'i kendisi ile, en şerefli insanlar olan peygamberler (a.s.) arasında vasıta yapmıştır. Cebrail (a.s.) kuvvetlidir. Çünkü O, Lut kavminin şehirlerini göğe kaldırıp altını üstüne getirmiştir; Allah katında itibarlıdır, zira, Allah:

فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ

"İlâ şüphesiz Allah, Cebrail ve salih müminler, O (Peygamberin)'nun yardımcısıdır" (Tahrim, 4) ayetinde, onun adını kendi isminden sonra getirmiştir; O, itaat edilendir, çünkü, meleklerin önderi ve lideridir. Onun güvenilir (emin) olmasına da Cenab-ı Hakk'ın:

"O (Kur'an'ı) senin kalbine, inzar edicilerden (uyaranlardan) olasın diye, Ruhu'l-Emin (Cebrail) indirdi" (Şu'ara 193) ayeti delalet eder.

Meleklerin diğer büyükleri de İsrafil ve Azrail (a.s.)'dir. Onların varlıkları hadîs ile sabit olmuştur. Yine hadisle sabit olduğuna göre, Azrail, Cenab-ı Hakk'ın:

قُلْ يَتَوَفَّىٰكُم مَّلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ

"De ki: Sizleri, sizler için görevlendirilmiş olan ölüm meleği öldürür." (Secde, 11) ayetinde bildirdiği ölüm meleğidir. Allah Teala'nın:

"Sizden birisine ölüm geldiği zaman, elçilerimiz onun canını alır" (En'am, 61) ayetine gelince, bu, ruhları almakla görevlendirilmiş başka meleklerin varlığına delalet eder. Ölüm meleğinin ise ruhları almakla görevlendirilmiş melekler gurubunun lideri olması caizdir. Nitekim Cenab-ı Hak şöyle buyurmuştur:

"Melekler, o kâfirlerin yüzlerine ve arkalarına vura vura canlarını alırken bir görmeliydin" (Enfal, 50).. İsrafil (a.s.)'e gelince hadisler onun, "Sûr'un sahibi" olduğuna delalet etmektedir ki Cenab-ı Allah bu hususta şöyle buyurmuştur:

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَمَن فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَن شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَىٰ فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنظُرُونَ ﴿٦٨﴾

"Sûra (birinci defa) üfürülünce birden Allah'ın diledikleri hariç, göklerde ve yerde kim varsa düşüp ölürler. Sonra sûra ikinci kez üfürülür. O zaman bir de bakarsın ki (ölüler) ayağa (kalkmış) bakınıp duruyorlar" (Zümer, 68).

Dördüncü kısım: Cennet melekleridir. Cenab-ı Hak:

"Melekler her kapıdan onların yanına girerek, "Sabrettiğiniz için, selam size. Burası, dünyanın en güzel bir sonucudur" derler" (Ra'd, 23-24) buyurur.

Beşinci kısım: Cehennem melekleridir. Bu hususta Cenab-ı Allah şöyle buyurur. عليها تسعة عشر *"O, cehennem üzerinde vazifeli ondokuz (melek)*

vardır. وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً *"Biz o ateşin bekçiliğine meleklerden başkasını me'mur etmedik"* (Müddessir, 30-31).

Bu meleklerin başkanları, Allah Teala'nın:

وَنَادَوْا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ

"(Cehennem ehli): Ey Malik, Rabbin bizim işimizi bitirsin (bizi öldürsün)" diye çığrışırlar" (Zuhruf, 77) ayetinde işaret ettiği gibi, Mâlik isimli melektir. Bunların hepsine ise, Cenab-ı Hakkın da:

فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ

"O, kendi meclisini çağırsın, biz de Zebanileri çağırırız" (Alâk, 17-18) buyurduğu gibi, "Zebani" denir.

Altıncı kısım: İnsanlar için görevlendirilmiş olan meleklerdir. Bu hususta Allah Teâlâ şöyle buyurur:

عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ ﴿١٧﴾ مَا يَلْفِظُ مِن قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ

"(İnsanın) sağında ve solunda oturan (iki melek) vardır. O insan ne zaman bir söz söylese, yanında hazır bir gözcü vardır" (Kâf, 17-18);

"Onun (ve her insanın) önünde ve arkasında kendisini Allah'ın emriyle gözetleyecek ta'kibci (melekler) vardır" (Ra'd, 11) ve:

"O Allah kulları üzerinde kâhir (kudret sahibi)dir ve size bekci melekler yollar" (En'am, 61).

Yedinci kısım: Amelleri yazan melekler. Bu, Allah'ın:

وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ ﴿١٠﴾ كِرَامًا كَاتِبِينَ ﴿١١﴾ يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ ﴿١٢﴾

"Muhakkak ki sizin üzerinizde bekciler, her yaptığınızı bilen şerefli kâtibler vardır" (İnfitar, 10-12) ayeti ile bildirdiğidir.

Sekizinci kısım: Bu dünyanın işleri ile görevlendirilmiş olan meleklerdir ki, Cenab-ı Allah'ın:

وَالصَّافَّاتِ صَفًّا ﴿١﴾

"Saf saf dizilenlere yemin olsun" (Saffat, 1);

"Savurdukca savuranlara, derken bir yükü taşıyanlara, sonra kolayca akıp gidenlere derken iş bölümü yapan (melek)'lara yemin olsun ki..." (Zâriyat, 1-4) ve وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا ﴿١﴾ *"Boğulmuş ruhları ta derinliklerden söküp (alan meleklere) yemin olsun ki..."* (Naziat, 1) ayetlerinde anlatılan melekler bunlardır. İbn Abbas (r.ahm)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir. Allah Teala'nın hafaza meleklerinden (insanlara bekcilik yapan meleklerden) başka

melekleri de vardır ki bunlar her düşen ağaç yaprağını kaydederler. Sizden birinize çölde bir sıkıntı ve darlık gelirse şöyle seslensin: "Ey melekler! Allah'ın kullarına yardım ediniz ki Allah da sizlere merhemet etsin."

Meleklerin Vasıfları

Meleklerin vasıflarına gelince, bunlar birkaç yöndendir:

1) Melekler, Allah'ın elçileridirler. Nitekim Cenab-ı Hak şöyle buyurmuştur: جَاعِلِ الْمَلَٰٓئِكَةِ رُسُلًا *"Melekleri elçiler yapan (Allaha hamdolsun)"* (Fatır, 1) *"Allah, melekler içinden elçiler seçer"* (Hacc, 75) ayetinin meleklerden sadece bir kısmının elçi olduğuna delalet ettiği söylenirse bunun cevabı şudur: Âyetteki مِنْ harf-i cerri teb'îz (kısmîliği ifade etmek) için olmayıp beyan (açıklama) içindir.

2) Onlar, Allah'a yakındırlar. Bu yakınlığın mekan ve cihet itibarı ile olması imkansız olduğuna göre, geriye bunun şeref itibarı ile olması ihtimali kalır.

Cenab-ı Hakk'ın: وَمَنْ عِنْدَهُۥ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِۦ *"Allah'ın yanında bulunanlar, O'na ibadetten büyüklenmezler"* (Enbiya, 19); *"Daha doğrusu onlar, ikrama nail olmuş şerefli kullardırlar"* (Enbiya, 26) ve *"Onlar gece gündüz Allah'ı tesbih ederler, bunda hiç gevşeklik göstermezler"* (Enbiya, 20) ayetlerinde anlatılan budur.

3) Onların itaat ile vasfedilmeleri. Bu da birkaç bakımdandır.

a) Cenab-ı Allah, onlardan şöyle dediklerini nakleder: وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ *"Biz, seni hamdinle tesbih ve takdis ediyoruz"* (Bakara, 30). Bir başka ayette ise şöyle buyurulur:

"Bizler saf saf olanlarız, bizler Allah'ı tesbih edenleriz" (Saffat, 165). Cenab-ı Allah, bu hususta onları yalanlamamıştır. Böylece meleklerin sürekli ibadet ettikleri sabit olmuştur.

b) Onların, Allah'ı ta'zim ederek, O'nun emrine hemen koşuvermeleridir. Bu, Cenab-ı Hakk'ın:

"Bunun üzerine, bütün melekler hemen secde ettiler" (Hicr, 30) ayetinin anlattığı haldir.

c) Onlar, Allah'ın bir vahyi ve emri olmadıkca hiçbirşey yapmazlar. Nitekim Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur: لَا يَسْبِقُونَهُۥ بِالْقَوْلِ وَهُم بِأَمْرِهِۦ يَعْمَلُونَ *"Bunlar, sözleri ile asla Allah'ın önüne geçmezler. Onlar Allah'ın emri ile hareket ederler"* (Enbiya, 27).

4) Onların kudret ile vasfedilmeleridir ki bu da birkaç yöndendir.

a) Sayıları sekiz olan Arş'ın taşıyıcıları Arşı ve Kürsi'yi taşırlar, sonra Arş'tan daha küçük olan Kürsi, yedi kat göğün tamamından daha büyüktür. Çünkü Cenab-ı Allah:

"Allah'ın Kürsî'si gökleri ve yeri kuşatmıştır" (Bakara, 255) buyurmuştur. Buna göre,sen meleklerin nihayetsiz güç ve kuvvetine bak!..

b- Arş'ın yüksekliği vehimlerin ihata edemiyeceği bir şeydir. Buna Cenab-ı Allah'ın:

"Melekler ve rûh O'na mikdarı ellibin sene olan bir günde çıkarlar" (Meâric, 4) ayeti delalet eder. Sonra melekler, son derece güçlü oldukları için, oradan bir anda inebilirler.

c- Allah'ın:

"Sûra (birinci defa) üfürülünce, Allah'ın dilediklerî hariç, birden göklerde ve yerde kim varsa düşüp ölür. Sonra sûra ikinci kez üfürülür. O zaman bir de bakarsın ki, (ölüler) ayağa kalkmış, bakınıp duruyorlar" (Zümer, 68) ayetinde ifade ettiği gibi, sûrun sahibi olan İsrafil (a.s.) o kadar güçlüdür ki, sûra bir üflemesiyle göklerde ve yerde olan herkes ölür. İkinci bir üfleyişiyle de, herkes yeniden dirilir. Sen onun bu gücünün azametini var düşün!

d) Cebrail (a.s.) Lût kavminin dağlarını ve beldelerini bir defada yerinden sökebilecek bir kudrete sahiptir.

5) Meleklerin korku ile vasfedilmeleridir. Buna birçok husus delalet eder:

a) Onlar çok ibadet etmelerine ve kesinlikle küçük günahlara da yönelmemelerine rağmen, sanki ibadetleri bir günahmış gibi, korkar ve ürperirler. Bu hususta Cenab-ı Allah:

"Kendilerine kâhir olan Rablerinden korkarlar" (Nahl, 50), ve :

"Onlar Allah'ın korkusundan titrerler" (Enbiya, 28) buyurmuştur.

b) Bu, Allah'ın şu ayetinde anlatılan hususdur:

"Kalblerinden korku giderildiği zaman, "Rabbiniz ne buyurdu?" der. Onlar, "Hakkı" derler. O, çok yüce, çok büyüktür" (Sebe', 23). Bu ayetin tefsirinde rivayet edildiğine göre, Cenâb-ı Hak vahyi bildirdiği zaman, onu semavat ehli, zincirin çıplak bir kayaya çarptığında çıkardığı ses gibi işitirler ve korkuya düşerler. Vahiy sona erdiğinde, birbirlerine, "Rabbimiz ne dedi?" derler, "Hak dedi, O yücedir, büyüktür" diye cevap verirler.

c) Beyhakî, "Şuabu'l-İman" da İbn Abbas (r.a.)'ın şöyle dediğini rivayet etti: "Resulullah (s.a.s.) bir yerde bulunuyordu; yanında da Cebrail (a.s.) vardı. Birden semanın ufku yarıldı; Cebrail (a.s.) sinmeye ve küçülmeye başlayarak, iyice yere yapıştı. Derken, Hz.Peygamber'in önünde bir melek belirerek, şöyle

dedi. Ey Muhammed, Rabbin sana selâm ediyor ve seni, melik, yani hükümdar bir peygamber olmak ile insan bir peygamber olman arasında muhayyer bırakıyor. Peygamber (s.a.s.) eliyle, Cebrail (a.s.)'in mütevaziliğine işaret ederek, "Anladım ki o, bana nasihat ediyor; bunun üzerine ben de, "kul olan bir peygamber olmayı tercih ederim" dedim. Bunun üzerine melek göğe yükseldi.. "Ey Cebrail, bu hususta sana sormak istedim, fakat senin, sana bunu sormaktan beni alıkoyan o halini gördüm.. Ey Cebrail, O kimdi? dedim. Cebrail, "O İsrafil idi; Allah onu yarattığı gün o Allah'ın huzurunda idi. O, bakışlarını yerden kaldıramaz. Çünkü, onunla alemlerin Rabbı arasında yetmiş nur bulunmaktadır. O nurların her biri, kendisine yaklaşan her şeyi yakar. İsrafil (a.s.)'in önünde Levh-i Mahfuz bulunmaktadır. Cenab-ı Allah, gökteki veya yerdeki herhangi bir şey hakkında O'na izin verdiğinde, bu Levh, onun alnının hizasına kadar yükselir, o da Levh'a bakar; eğer bu benimle alakalı bir iş ise, onu bana emreder; Mikail (a.s) ile ilgili bir şey ise, O'na emreder; eğer ölüm meleğinin işi ise, ona emreder" dedi. Ben de "Ey Cebrail, senin işin neyle ilgilidir?" deyince, o "Rüzgarları ve orduları idare ederim" dedi. Mikail (a.s.)'in işi nedir? dedim, "Bitkileri idare eder" dedi. Ölüm meleğinin işi nedir? dedim, "Canları alır; öyle sanıyorum ki, İsrafil ancak kıyamet için indi; bende müşahade etmiş olduğun o hal de, kıyametin kopmasından duyduğum korkudandır."

Meleklerin vasfı hususunda Allah'ın ve Resulullah'ın sözünden sonra, müminlerin emiri Ali (k.v)'nin sözünden daha yüce ve daha ulu bir söz yoktur. O, hutbelerinin birinde şöyle demektedir:" Sonra Cenab-ı Allah, yüce göklerin arasını ayırdı... Onları her çeşit meleklerle doldurdu... O meleklerden bir kısmı rükusuz secde etmektedirler; bir kısmı, doğrulmaksızın rükû etmektedirler, bir kısmı hiç yerlerinden ayrılmaksızın saf tutmaktadırlar, bir kısmı, uzanmaksızın Allah'ı tesbih etmektedirler. Onların ne gözleri uyur, ne akılları yanılır, ne bedenleri gevşer, ne de unutma gafletine düşerler!.. Onlardan kimi de, Allah'ın vahyinin eminleri, peygamberlerine konuşan diller, Allah'ın emri ve hükmüyle gelip giden meleklerdir. Kimi, Allah'ın kullarının muhafızları, cennet kapılarının bekçileridir. Kiminin ayakları süfli yeryüzünde, boyunları ise en yüksek semaları delmiş, uzuvları mıntıkaları aşmış, omuzları Arş'ın direklerine münasib, Allah'ın huzurunda bakışları eğik, onlarla Arş arasına izzet perdeleri ve kudret örtüleri çekilmiş olduğu halde, onlar kanatlarıyla örtünürler, Rablerini tasvir etme vehmine düşmezler, Allah'a mahlûkatın sıfatlarını vermezler. O'nu ne mekanlarla sınırlar, ne de O'na nazirelerle işarette bulunurlar.

Allah İnsanı Yaratacağını Hangi Meleklere Bildirdi?

BEŞİNCİ MESELE

Alimler, Cenab-ı Hakk'ın: *"Hani Rabbin meleklere, "muhakkak ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım"* (Bakara, 30) sözündeki meleklerden muradın, bütün melekler mi yoksa meleklerin bir kısmı mı olduğu hususunda ihtilaf ettiler. Dahhak'ın İbn Abbas (r.a.)'dan rivayet ettiğine göre Allah Teala bu sözü, İblis'le beraber çarpışan meleklere söylemiştir. Çünkü Allahu Teala, cinleri yeryüzünde yerleştirip, onlar orada fesat çıkardıkları, kan döküp birbirlerini öldürdükleri zaman, meleklerden bir ordu ile birlikte İblis'i oraya gönderdi. İblis ordusu ile birlikte onları öldürüp, kalanları da yerden, deniz adalarına sürdü. Bunun üzerine Cenab-ı Hak, o meleklere şöyle dedi: Muhakkak ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım." Sahabe ve Tâbiinin çoğunluğu ise Allah Teala'nın, bu sözü, bir tahsis yapmaksızın bir gurup meleğe söylediğini; çünkü الملائكة (melâike) lafzının umum ifade ettiğini, tahsiste bulunmanın ise aslın hilafına olduğunu söylerler.

ALTINCI MESELE

جَاعِل kelimesi iki meful alan جَعَلَ (yaptı, kıldı) fiilinde ism-i fail olup mübteda ve haberin başına gelmiştir. Burada mübteda ve haber ise خليفة فى الارض lafızları olup, bunlar aynı zamanda ism-i failin iki mefûlüdürler. Bunun manası ise, "Ben yeryüzünde bir halife kılacağım, yaratacağım, varedeceğim "dir.

YEDİNCİ MESELE

Âyetin zahirine göre, ayette geçen الارض kelimesinden murad, doğudan-batıya bütün yeryüzüdür. Abdurrahman b. Sabit, Hz.Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: دُحِيَتِ الأَرْضُ من مَكَّةَ وَكَانَتِ الْمَلاَئِكَةُ تَطُوفُ بِالْبَيْتِ وَهُمْ اوَّلُ مَنْ طَافَ بِهِ وهو فِى الاَرْضِ الَّتِى قَالَ اللهُ تَعَالَى: اِنِّى جَاعِلٌ فِى الأَرْضِ خَلِيفَةً *"Yeryüzü Mekke'den başlanarak genişletildi. Melekler Beytullah'ı tavaf ederlerdi. Onlar Kâbe'yi ilk tavaf edenlerdir. Bu Beytullah, Cenab-ı Allah'ın "Ben muhakkak yeryüzünde bir halife yaratacağım" ayetinde sözü geçen, "yeryüzü"nde idi."* Birincisi ayetin zahirine daha yakındır.

Halife ve Hilafet

SEKİZİNCİ MESELE

"Halife", başkasının yerine geçen, başkasının yerini alan kimseye denilir. Hak Teala şöyle buyurmuştur:

"Sonra biz sizi yeryüzüne halifeler yaptık" (Yunus 14),

"Hatırlayınız, sizi halifeler yapmıştık" (A'raf, 69). "Halife" ile kimin kastedildiğine gelince, bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu Adem (a.s.)'dir. Cenab-ı Hakk'ın:

"Sen orada, bozgunculuk yapacak birisini mi yaratacaksın?" (Bakara, 30) sözünden murad ise Adem (a.s.) olmayıp, zürriyetidir.

b) Halifeden murad, Adem (a.s.)'ın zürriyetidir.

Buradaki "halife"den muradın Hz.Adem olduğunu söyleyenler ise, Cenab-ı Hakk'ın Adem (a.s.)'i niçin "halife" diye isimlendirdiği hususunda ihtilaf etmişler ve bu hususta iki görüş zikretmişlerdir:

a) Cenab-ı Hak cinleri yeryüzünden sürüp, Adem (a.s.)'i yeryüzünde iskan edince, Adem (a.s.) kendisinden önceki bu cinlerin halefi, halifesi olmuştur. Bu görüş, İbn Abbas'tan rivayet edilmektedir.

b) Allahu Teala Adem (a.s.)'i halife diye isimlendirmiştir. Çünkü Adem (a.s), Allah'ın mükellef kulları arasında hükmetme hususunda Allah'ın halifesidir. Bu görüş ise, İbn Mesûd, İbn Abbas ve Suddî'den rivayet edilmekte olup, Cenâb-ı Hakk'ın:

"Muhakkak ki biz seni yeryüzünde halife yaptık; öyleyse sen, insanlar arasında hak ile hükmet" (Sad, 26) ayetiyle de te'kid edilmektedir.

"Halife" den muradın Hz.Adem'in zürriyeti olduğunu söyleyenler ise şunu söylemektedirler: Allah onları, onlar birbirlerinin yerlerine geçtikleri için, halife olarak isimlendirmiştir. Bu, Hasan Basrî'nin görüşüdür.

Cenab-ı Hakk'ın:

"Sizi yeryüzünün halifeleri yapan, O Allah'tır" (En'âm, 165) ayeti bu görüşü takviye etmektedir. Buna göre الخليفة (Halîfe) kelimesi, müzekker ve müennes için olduğu gibi, müfred ve çoğul manada da kullanılabilen bir kelimedir. Bir kıraatte ise, kâf ile الخليقة (yaratılmış) şeklinde okunmuştur.

Allah'ın Meleklere Sormasının Manası

Eğer, "Cenab-ı Allah meşverette bulunmaya muhtaç bulunmaktan

münezzeh olduğu halde, meleklere ben yeryüzünde bir halife yaratacağım'' demesinin faydası nedir?

Buna iki yönden cevap verilir:

1) Cenab-ı Allah, onların bu sırra muttali oldukları zaman, kendisine bu soruyu soracaklarını biliyordu. Maslahat, meleklerin bu cevabı ihata etmelerini gerektirdiği için, onlar bu suali sorup da bu cevabı duysunlar diye, onlara bu vakıayı tarif etti, öğretti.

2) Hak Teala,bununla kullarına müşaverede bulunmayı öğretmiştir.

Allahu Teâlâ'nın,

... قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ

''Biz seni hamdinle tesbih ve takdis edip dururken, yerde, orada bozgunculuk edip, kanlar dökecek bir varlık mı yaratacaksın?'' demişlerdi. Allah da, ''Ben, sizin bilemeyeceklerinizi bilirim'' buyurmuştu'' (Bakara, 30) ayetine gelince, bu ayetle ilgili birçok mesele vardır.

Melâike'nin Günahsızlığı

BİRİNCİ MESELE Din alimlerinin büyük çoğunluğu, meleklerin hepsinin bütün günahlardan masum olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Haşeviyyeden bazıları, bu görüşe karşı çıkmışlardır.

Bizim, meleklerin ma'sumiyetini isbat edecek birçok delilimiz vardır.

1) Allah'u Teala şöyle buyuruyor:

''Allah'ın onlara emrettiği şeye isyan etmezler ve emrolunduklarını yaparlar'' (Tahrim, 6). Fakat, şu kadar var ki, bu ayet cehennem melekleriyle ilgilidir. Biz, bütün meleklere delalet eden bir ayet bulmak istersek, Cenab-ı Hakk'ın şu ayetine sarılırız:

''Onlar, kendilerine hükmeden Rablerinden korkarlar ve emrolundukları şeyi yaparlar'' (Nahl, 50). Bu ayetteki, ''emrolundukları şeyi yaparlar'' ifadesi, emredilen şeylerin tamamını yapmayı, nehyedilenleri de terketmeyi kapsamaktadır; çünkü bir şeyi yapmaktan nehyedilen kimse, onu terkle emredilmiş demektir. Eğer, ''emrolundukları şeyi yaparlar'' ifadesinin umumu ifade ettiğine delil nedir?'' denilirse, biz de deriz ki, emredilen her şeyden istisna yapmak uygundur. İstisna ise, şayet kendisi olmasaydı söze dahil olacak olan kısmı, hükmün dışında bırakır. Nitekim, biz bunu fıkıh usulüne dair eserimizde açıklamıştık.

2) Cenab-ı Hak :

"Daha doğrusu onlar, ikrama nail olmuş kullardır; hiçbir sözle Allah'ın önüne geçmezler ve onlar Allah'ın emriyle hareket ederler" (Enbiya, 26) buyurmuştur. Bu ayet, meleklerin günahlardan uzak oldukları ve bütün işlerde ancak vahiy ve emr-i ilahiyi beklediklerini gösterir.

3) Cenab-ı Allah, meleklerin, insanları günahlarından dolayı kınamakta olduklarını nakletmektedir. Şayet melekler, asi ve günahkâr varlıklar olsalardı, onların böyle bir kınamada bulunmaları doğru olmazdı.

4) Cenab-ı Allah, meleklerin gece-gündüz bıkıp usanmadan tesbihatta bulunduklarını anlatmaktadır. Böyle olan varlıklardan bir günahın sadır olması imkansızdır.

Bu görüşlere muhalif olanlarsa, birkaç yönden buna karşı delil getirmişlerdir.

1) Cenab-ı Allah onların şöyle dediklerini aktarmaktadır:

"Biz seni hamdinle tesbih ve takdis edip dururken, sen yerde, orada bozgunculuk edip kan dökecek kimseleri mi yaratacaksın?" (Bakara, 30) Bu ayet, onlardan günahın sadır olmasını gerektirmektedir. Ayet, bu hususu birkaç yönden göstermektedir.

a) Onların, "Orada yaratacak mısın?" demeleri, Allahu Teala'ya karşı bir itirazdır; bu ise, en büyük günahlardandır.

2) Onlar, insanoğlunu bozgunculuk yapmak ve adam öldürmek hususlarında kınamaktadırlar. Bu gıybettir. Gıybet ise, büyük günahlardandır.

3) Onlar, insanoğlunu kınadıktan sonra;

"Biz seni hamdinle tesbih ediyor ve seni takdis ediyoruz" sözüyle de kendilerini övüyorlar ve:

"Bizleriz biz, saf saf dizilenler; bizleriz biz, tesbih edenler" (Saffât, 165-166) diyorlar. Bu, "hasr" ifade eder. Böylece onlar bununla, adeta başkasının bu şekilde olamıyacağını söylemiş oluyorlar. Bu ise, kendini beğenmeye (ucube) ve gıybete benzemektedir. Kendini beğenmek, helak edici günahlar cümlesindendir. Hz. Peygamber (s.a.s.) ثَلاثٌ مُهْلِكَاتٌ *"Üç şey vardır ki, helak eder"* [27] buyurmuş, bunlar arasında, kişinin kendisini beğenmesini (ucub) de zikretmiştir. Nitekim Cenab-ı Hak;

"Kendinizi tezkiye etmeyin." (Necm, 32) buyurmuştur.

---

27) Keşfu'l-Hafâ 1/323 (Bezzâr, Taberanı ve Ebu Naim'den).

4) Meleklerin لا علم لنا إلا ما علمتنا *"Bizim, senin bize öğrettiğinden başka bir bilgimiz yok"* sözleri ise, bir özür dilemeye benzemektedir. Şayet daha önce bir günah bulunmamış olsaydı, onlar özür dilemekle meşgul olmazlardı.

5) Cenab-ı Hakk'ın:

"Eğer doğru sözlü iseniz, bunların isimlerini bana haber veriniz." (Bakara, 31) sözü, onların, daha önce söylemiş oldukları şeyler hususunda yalancı olduklarına delalet eder.

6) أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ

"Ben size, "Iben göklerin ve yerin gayblerini bilirim. Ve, sizin açığa vurduğunuzu da, gizlediklenizi de bilirim" demedim mi?" (Bakara, 33) ayeti, meleklerin bu hadiseden önce, bunu bilmediklerine ve Cenab-ı Hakk'ın herşeyi bildiği hususunda şüpheye düşmüş olduklarına delalet eder.

7) Meleklerin, insanların bozgunculuk yapıp kan dökecekleri hususundaki bilgileri, ya bu hususta onlara verilen vahiyle meydana gelmiştir ya da onlar bunu istidlal ile söylemektedir. Birincisi, uzak bir ihtimaldir, çünkü Cenab-ı Allah bunu onlara vahyetmiş olsaydı, bu sözü tekrarlamanın hiçbir faydası olmazdı. Böylece sabit oluyor ki, onlar bu sözü kendi istidlallerine ve zanlarına dayanarak söylemişlerdir. Oysa ki, zân yoluyla başkasını ta'n etmek, *"Hakkında bilgin olmayan şeyin peşine düşme"* (İsra, 96), ve *"Muhakkak ki zan, gerçek konusunda hiçbir şey ifade etmez"* (Necm, 28) ayetlerinden ötürü, caiz değildir.

8) İbn Abbas (r.a.)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir. Allah'u Teala, İblis'in cinlerle savaşan ordusundaki meleklere, "Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Melekler de, Cenab-ı Allah'a cevaben, "Orada, bozgunculuk edip kan dökecek kimseler mi yaratacaksın?" demişler, sonra Cenâb-ı Hakk'ın, kendilerine kızdığını anlayınca, سبحانك لا علم لنا *"Ey Rabbimiz, seni tenzih ederiz, senin bildirdiklerin dışında bizim hiçbir bilgimiz yoktur"* demişlerdir. Hasanü'l-Basrî ve Katade'den rivayet edildiğine göre Cenab-ı Allah, Hz.Adem (a.s.)'i yaratmaya başladığı zaman melekler aralarında fısıldaşarak, "Rabbimiz ne yaratmayı dilerse dilesin, biz onun yaratacağından daha büyük ve daha şerefli oluruz" demişlerdi. Allah Teala Hz.Adem'i yaratıp, onu meleklerden daha faziletli kıldı ve:

"Adem'e bütün isimleri öğretti. Sonra onları meleklere gösterip: "Haydi bunları adlarıyla birlikte bana haber verin, eğer, (Benim yarattığım herşeyden daha efdal olduğunuzu söylemenizde) doğru iseniz..." (Bakara, 31). Bunun üzerine melekler korkarak tevbeye başvurup: قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا

"Ey Rabbimiz seni tenzih ederiz. Bizim senin bildirdiklerin dışında hiçbir

ilminiz yoktur'' dediler'' (Bakara, 32). Bazı rivayetlerde "Melekler, "yeryüzünde yaratacak mısın?" dediklerinde, Allah onlara bir ateş gönderip onları yaktı" diye geçmiştir.

Hârut ve Marut Kıssası

İkinci şüphe: Meleklerin masum olduğuna inanmayanlar, Harut ve Marut kıssasına sarılmış ve bunların iki melek olduğunu söyleyip şunu iddia etmişlerdir: Bu iki melek yeryüzündeki günahkar insanların yaptıklarına bakınca, onların bu hallerini yadırgamış, gözlerinde büyütmüş ve yeryüzü halkına beddua etmişler. Bunun üzerine Cenab-ı Hak onlara "Ademoğlunu imtihana tabi tuttuğum şehvetle sizi de imtihan etmiş olsaydım, siz de asi olurdunuz " diye vahyetmiş. O iki melek de "Ey Rabbimiz, bizi imtihan etsen de biz günahkâr olmayız. İstersen bizi bir dene" dediler. Bunun üzerine Allah, onları yeryüzüne indirip, ademoğluna verdiği şehveti onlara da vererek denedi. Onlar yeryüzünde bir müddet kaldılar. Allah, Zühre adındaki yıldız ile, onunla görevli meleğe emretti de onlar yeryüzüne iniverdiler. Böylece Zühre kadın; o melek ise bir adam şekline girdi. Sonra Zühre kendisine bir ev edinip, kendisini süsledi ve o iki meleği kendisine davet etti. Görevli melek, onun evinde bir put gibi dikildi. Harut ile Marut kadının evine geldiler ve kadını fuhşa davet ettiler. Kadın ise, onlar içki içmedikce bu işin olamayacağını söyleyip diretince, melekler, "Biz içki içmeyiz" dediler. Sonra şehvet meleklere baskın çıkınca içkiyi içtiler, sonra onu yine fuhşa davet ettiler. Bunun üzerine Zühre, "Bir iş daha var ki, onu yapmazsanız, benimle olamazsınız" dedi. "O iş nedir?" dediler. "Şu puta secde edecekisiniz" dedi. Bunun üzerine onlar, "Biz Allah'a şirk koşmayız " dediler. Sonra şehvet onlara galib gelerek, "Biz yaparız, sonra da istiğfar ederiz" dediler ve böylece puta da secde ettiler. Bu durum üzerine hem Zühre, hem de put haline gelmiş olan melek gökteki yerlerine yükseldiler. Harut ile Marut da, âdemoğullarını günahlarından dolayı ayıpladıkları için bu işin başlarına geldiğini anlamış oldular.

Diğer bir rivayette ise, Zühre yeryüzündeki insanlardan zinakâr bir kadın idi. Harut ve Marut içki içerek bir adam öldürüp, puta secde ettikten ve kendisini söyleyerek gökyüzüne çıktıkları İsm-i A'zam'ı kadına öğrettikten sonra onunla zina ettiler. Bunun üzerine kadın İsm-i A'zam'ı söyleyerek gökyüzüne yükseldi ve Allah onun şeklini değiştirip, Zühre adında yıldız haline getirdi. Sonra Harut ve Marut'a Allah Teala, işledikleri şeyin çirkinliğini

bildirerek, ahirette olacak azab ile dünyada olacak azab arasında muhayyer bıraktı. Onlar dünya azabını tercih ettiler. Bundan dolayı Allah Teala, onları Bâbil'de bir kuyuda baş aşağı asılmış, insanlara büyü ve sihir öğretip, ona davet eder durumda kıldı. Onları ancak hususi olarak sihri öğrenmek maksadıyla o yere giden kimseler görebilir. Meleklerin masum olduğunu kabul etmeyenler, bu hususta Cenab-ı Hakk'ın:

"Onlar, şeytanların Süleyman'ın mülkü aleyhine uydurup taklb ettikleri şeylere (yalanlara) uydular" (Bakara, 103) ayetini ile delil getirdiler.

Üçüncü şüphe: İblis, mukarreb meleklerdendi. Sonra Allah'a isyan edip kâfir oldu. Bu da, meleklerden günahın çıkabileceğini gösterir.

Dördüncü şüphe: Cenab-ı Allah:

"Biz cehennem ashabını (bekcilerini) meleklerden başkası yapmadık" (Müddessir, 31) ayetidir. Bu ayet, meleklerin de azab olunacağını gösterir. Çünkü cehennem ashabı (ehli) ancak orada azab olunan kimselerdir. Nitekim Cenab-ı Hak:

"İşte onlar cehennem ashabıdır. Onlar orada ebedî kalacaklar" (Bakara, 81) buyurmuştur.

Müfessir Râzî (r.a.)'nin Bu Şüphelere Karşı Cevapları

Birinci şüpheye şöyle diyerek cevap verilir: Onların birinci izahları ki buna göre "Melekler Allah'a itiraz etmişlerdir, bu ise günahların en büyüklerindendir" iddialarıdır. Biz buna karşı şöyle deriz: Meleklerin bu sorudan maksatları, Allah'ın -haşa- farkında olmadığı bir şeye dikkat çekme değildir. Çünkü Allah hakkında böyle bir inanışta olan kimse kâfirdir.

Yine bu sorudan meleklerin maksadı, Allah'ın yaptığı bir işi yadırgama değildir.

Aksine bu sorunun maksadı şunları belirtmektir:

a) İnsan, başkasının hikmetine kesinkes inanır ve sonra onun, kendisindeki hikmete vakıf olamadığı bir fiili yaptığını görür ve ona, sanki onun hikmetinin ve ilminin tamlığından taaccüb ederek "Bunu sen mi yapıyorsun?" der ve şöyle devam eder: "Fesat çıkaran kimseye şu nimetleri vermek, ne gibi bir hikmet ihtiva ettiğine akılların erişemeyeceği işlerdendir. Sen bunu yaptığın zaman, ben biliyorum ki sen bunu, ancak senin bildiğin iyice gizli bir sırdan ve bir incelikten ötürü yapıyorsun. Hikmetin ne kadar büyük, ilmin ne kadar yücedir!" Buna göre netice olarak diyebiliriz ki Cenab-ı Hakk'ın: أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا *"O yerde, fesat çıkaracak*

kimseler mi yaratacaksın" (Bakara, 30) ayeti, Allah'ın ilminin kemali ve hikmetinin bütün akıllılara kapalı olan şeyleri ihata ettiği hususunda bir tanccübtür.

b) Cevap istemek için, bir müşkili ifade etmek mahzurlu değildir. Sanki o melekler: "Yâ Râbl sen hakîm olan ve kesinlikle akılsızca bir iş yapmayan bir zatsın. Biz örfte, sefih olan kimsenin sefihliğine imkan vermenin sefihlik olduğunu biliyoruz. Sen, hallerinin böyle olacağını bildiğin halde, yeryüzünde bozgunculuk yapıp kan akıtacak bir varlık yarattığında, sen onları yaratmış, onlara imkan vermiş ve onları bundan menetmemiş olursun. Bu ise sefehliği vehmettirir. Halbuki sen hakîm-i mutlaksın. Bu işi hikmetle bağdaştırmak nasıl mümkün oluyor?" demişlerdir. Buna göre sanki melekler, bir cevab almak için bu soruyu sormuşlardır.

Bu, aynı zamanda, "Ayet, meleklerin, Allah Teala'dan kabih bir işin çıkmasını mümkün görmediklerine delalet eder" diyen Mû'tezile'nin verdiği cevabtır. Kendilerine Ehl-i Adl (adalet ehli) diyen bunlar şöyle demişlerdir: Bu cevabı, iki şey kuvvetlendirir:

1) Melekler, bozguncuuk yapmayı ve kan akıtmayı yaratana değil mahlûka (insana) nisbet etmişlerdir.

2) Onların *"Biz, seni hamdinle tesbih eder ve seni takdis ederiz"* (Bakara, 30) demiş olmalarıdır. Çünkü tesbih, Cenab-ı Allah'ın zatını, cisimlerin sıfatından tenzih etmek; takdis ise O'nun fiillerini zem ve sefihlik sıfatlarından tenzih etmektir.

c) Şerler, her nekadar yeryüzünün terkibinde mevcud ise de, ancak yeryüzünün hayırlarının levazımından (ayrılmaz parçaları) dır. Bu hayırlı işlerin hayır tarafları, şerli taraflarına galibtir. Ufacık bir şerden ötürü büyük bir hayrı terketmek, büyük bir şer olur. İşte bundan ötürü melekler, sözlerinde bu şerleri zikretmişlerdir. Böylece de Cenab-ı Hak onlara:

"Ben muhakkak ki sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim" (Bakara, 30) diye cevap vermiştir. Yani: Bu yeryüzü aleminin terkibinde meydana gelecek hayırlar, şerlerden daha çoktur. Allah'ın hikmeti ise, hali böyle olan alemi bırakmayı değil yaratmayı gerektirir. İşte bu feylesofların cevabıdır.

d- Meleklerin bu sorusu, Allah'a ta'zim babında mübalağa tarzında olmuştur. Çünkü Mevlâsını çok seven ve ona son derece bağlı olan kul, O'na isyan edecek bir kulun bulunmasını kabul edemez.

e) Meleklerin "O (yerde) bozgunculuk yapıp kan dökecek kimseler mi yaratacaksın?" demeleri, Cenab-ı Allah'dan, yeryüzünün tamamını veya bir kısmını, eğer bu iyi bir şey olacaksa, kendilerine vermesini istemeleridir. Sanki

onlar, bununla şöyle demektedirler: "Yâ Rabbi Yeri bize ver, onlara değil." Nitekim Hz.Musa (a.s.) şöyle demiştir:
"İçimizdeki sefihlerin (akılsızların) yaptıkları şeyler yüzünden bizi helak mi edeceksin?" (A'raf, 155). Bu, "Bizi helak etme " demektir.

Bu manada Cenab-ı Allah: "Ben muhakkak ki, sizin iyiliğinize ve yeryüzünde yarattığım şu insanların iyiliğine olan sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum" buyurmuş ve böylece her gurubun, kendisi için seçtiği şeye razı olduğunu ve dinleri hususunda uygun olan şeyi bildiği için, gökyüzünü özellikle meleklere, yeryüzünü de insanlara verdiğini açıkladı.

f) Melekler, bu sözleri ile, fesad çıkarmalarına ve kan akıtmalarına rağmen insanların yaratılmasındaki hikmeti öğrenmek istemişlerdir.

g) Kaffâl şöyle demiştir: Cenab-ı Hak, meleklere, yeryüzünde bir halife (insan) yaratacağını bildirince, onların. "Bunu yapacaksın?" manasına الجعلو فيها demiş olmaları da muhtemeldir. Bu, soru yerine kullanılan müsbet bir ifadedir. Nitekim şair Cerîr şöyle demiştir:

أَلَسْتُمْ خَيْرَ مَنْ رَكِبَ الْمَطَايَا وَأَنْدَى الْعَالَمِينَ بطون راح

"Siz binitlere binenlerin en hayırlısı ve sıkıntı içinde olanlara insanların en cömerdisiniz." "Yani böylesiniz" demektir. Eğer bu bir soru olsaydı, övgü olamazdı.

Sonra melekler: "Sen bu işi yapacaksın. Bununla beraber, senin sadece doğru ve hikmetli yaptığını bildiğimiz için seni hamdinle tesbih ve takdis ederiz" dediler. Melekler bunu söyleyince Hak Teala onlara *"Ben, muhakkak ki sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim"* dedi. Bununla O, sanki: "Allah en iyi bilir. Bu işi hikmetime zarar veren bir şey saymamakla pek güzel yaptınız. Çünkü ben sizin bilmediklerinizi bilirim. Siz, onların zahirleri olan fesad ve katilliği gördünüz. Onların batınlarını bilemediniz. Ben ise onların hem zahirlerini hem batınlarını (içlerindeki şeyleri) bilirim. Böylece ben onların yaratılmasını gerektiren, batınlarındaki gizli sırları ve yüce hikmetleri bilirim" buyurdu.

Birinci şüphenin **ikinci vechi** ki bu meleklerin insanları, yakışık almayan bir şekilde, yani gıybet ederek anmalarıdır. Bunun cevabı şöyledir: İnsanoğlunun yaratılmasındaki müşkil olan nokta, onların yeryüzünde bozgunculuk yapmaya ve kan akıtmaya yönelmiş olmalarıdır. Soru sormak isteyen kimsenin, başkasına değil de bu müşkillik arzeden noktaya değinmesi gerekir. İşte bu sebebten ötürü melekler sorularında, insanın bu iki sıfatını zikretmiş, onların ibadet ve tevhidlerinden bahsetmemişlerdir. Çünkü bunlar müşkillik arzeden nokta değildir.

Üçüncü vecih ki o, meleklerin kendilerini övmeleridir. Bu ise kendini beğenme ve nefsini tezkiyeyi (temiz görmeyi)ifade eder.

Buna cevabımız şudur: Nefsi övmek, mutlak manada yasaklanmamıştır. Çünkü Cenab-ı Hak وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ *"Rabbinin nimetine gelince, ondan bahset."*(Duha, 11) buyurmuştur. Yine meleklerin ونحن نسبح بحمدك ونقدس لك sözlerinden maksadlarının, kendilerini övme olmaması da muhtemeldir. Bundan maksadları, "Ey Rabbimiz, senin hikmetini tenkid maksadı ile bu soruyu sormuş değiliz. Çünkü biz, seni hamdinle tesbih ediyor ve senin ilah olduğunu ve hikmetini itiraf ediyoruz." şeklinde bir açıklamadır. Böylece meleklerin sanki bu sözlerinden maksadları, hikmet ve uluhiyet konusunda ta'netmek için olmayıp, hikmet vechinin genişce açıklanmasıdır.

Dördüncü vecih ki bu onların, mutlaka bir günahın meydana geldiğini ve bunun özür beyanını ifade eden لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا *"Bizim, senin bize öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur."*(Bakara, 32) sözleridir. Biz buna karşı deriz ki: Meleklere yakışan böyle bir soru sormamaları idi. Onlar kendilerine yakışanı terkedince, bu özür, evla olanı yapmamaktan dolayı beyan edilen bir özür olur. Şayet "Allah Teala, لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ *"(O melekler) sözleriyle asla O (Allah'ın) önüne geçmezler"*(Enbiya, 27) buyurmadı mı, bu sebeble, böyle bir sorunun Allah'ın izni ile olması gerekir. Onlara, böyle bir soru hususunda izin verilince, onlar nasıl böyle bir sorudan dolayı özür beyan etmişlerdir?" denilirse, deriz ki: Umumi bir ifadeye bazan tahsis arız olabilir.

Beşinci vecih ki bu, meleklerin, insanların fesad çıkarıp kan dökeceğini haber vermeleridir. Bu ise ya onlara vahiyle bildirilmiştir yahut da onlar bunu istidlal ederek söylemişlerdir. Alimler bu hususta ihtilaf etmişlerdir: Kimi alimler "Onlar bunu zanlarına dayanarak söylemişlerdir" demişlerdir. Bu görüşün iki şekli vardır: İlki İbn Abbas ve Kelbi'den rivayet edilen şeklidir. Buna göre, melekler, Adem (a.s.)'den önce yeryüzünde bulunan (ve fesad çıkaran) cinlerin haline kıyas ederek, bunu söylemişlerdir.

İkincisi: O melekler, Adem (a.s.)'in yaratılışını, insanın mutlaka şu dört karışımdan mürekkeb oluşunu, insanın terkibinde bulunan şehvetten fesadın, gazabtan da kan dökmenin çıktığını biliyorlardı.

Bazı alimler, meleklerin bunu, yakînî olarak bildikleri için söyledikleri görüşündedirler. Bu görüş İbn Mes'ud ve sahabeden bazılarından rivayet edilmiştir.

Sonra bu görüşün de farklı şekilleri vardır.

1) Cenab-ı Allah, meleklere "Ben, muhakkak yeryüzünde bir halife (insan) yaratacağım" dediği zaman melekler: "Ey Rabbimiz, bu halife ne olacak? diye sordular. Cenab-ı Allah da: "Onun bir nesli olacak. Onlar yeryüzünde fesat çıkaracak, birbirlerine hased edecek ve birbirlerini öldürecekler" buyurdu. Bunun üzerine melekler: "Ey Rabbimiz orada fesat çıkarıp kanlar dökecek kimseler mi yaratacaksın?" dediler.

2) Cenab-ı Hak, meleklere, yeryüzünde kalabalık halk bulunduğu zaman, orada fesat çıkaracaklarını ve kan dökeceklerini bildirmişti.

3) İbn Zeyd şöyle demiştir: Cenab-ı Allah cehennemi yarattığı zaman, melekler çok korktular ve "Ey Rabbimiz, bu ateşi kimin için yarattın?" dediler. Cenab-ı Allah "Mahlûkatımdan bana asi olanlar için..?" cevabını verdi. Halbuki o günde meleklerden başka mahlukat yoktu ve yeryüzünde de hiçbir yaratık bulunmuyordu. Cenab-ı Hak, *"Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım"* dediği zaman, melekler günahın onlardan çıkacağını anladılar.

4) Kader Kalem'i, Levh-i Mahfuza kıyamet gününe kadar olacak şeyleri yazdığı için, belki melekler Levh'de yazılı olanlara muttali olup, bu durumu böylece öğrendiler.

5) "Halife"nin manası "hükmetme ve hüküm verme hususunda Allah'a vekil olan" olduğundan; hâkim ile kadıya ancak nizalaşma ve insanların birbirine zulmetmesi esnasında ihtiyaç olduğu için, halifenin olacağını bildirmek, birbirini gerektirme yolu ile, fesad ve şerrin olacağını haber vermek manasına gelir.

Tahkîk ehli alimler, "meleklerin bu sözünün sadece onların zannına dayandığı" görüşünün batıl olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bu, kişinin yalancı çıkmasından emin olmayacağı bir şeyle başkasını tenkid etmesidir. Bu ise meleklerin ismetlerine (günahtan uzak oluşlarına) ve temizliklerine aykırıdır.

Altıncı veche gelince ki bu alimlerin zikrettikleri haberlerdir. Bunlar ahad rivayetlerdir. Dolayısıyla zikrettiğimiz delillerle tezad teşkil etmez.

İkinci şüpheye gelince -ki bu Harut ve Marut kıssasıdır.- Buna cevabımız şöyledir: Onların anlattıkları bu kıssa birçok yönden asılsızdır:

1) Onlar kıssalarında, Cenab-ı Allah'ın Harut ve Marut'a "Eğer,sizi âdemoğlunu imtihan ettiğim şeyle imtihan etseydim, siz de bana asi olurdunuz" dediğini, bunun üzerine onların: "Ey Rabbimiz, eğer bizi böyle imtihan etsen bile, biz sana isyan etmezdik" dediklerini rivayet etmişlerdir. Bu ifade onların Allah'ı yalanlamaları ve cahil kabul etmeleri manasına gelir

ki bu apaçık bir küfürdür. Haşeviyye bile, o iki meleğin yeryüzüne inmezden önce masum olduklarını kabul etmişlerdir.

2) Anlatılan bu kıssada, onların dünya azabı ile ahiret azabı arasında muhayyer bırakıldıklarından bahsedilmiştir ki bu asılsızdır. Aksine evla olan onların tevbe ile azab arasında muhayyer bırakılmış olmalarıydı. Çünkü Allah Teala, ömür boyu müşrik olup, peygamberlerine olmadık eziyetleri yapanları bile tevbe ile azabtan birini seçmede serbest bırakmıştır.

3) Yine anlatılan kıssada, onların, azab edildikleri durumda bile sihri öğrettikleri; cezalandırıldıkları halde hâlâ günaha davet ettikleri yer almıştır.

4) Zinakâr bir kadının, zina yaptığı için gökyüzüne yükselmesi ve onu Cenab-ı Hakk'ın kendisine yemin edecek kadar şereflendirdiği aydınlatıcı bir yıldız kılması nasıl düşünülebilir. Nitekim Cenab-ı Allah:

فَلَآ أُقْسِمُ بِٱلْخُنَّسِ ٱلْجَوَارِ ٱلْكُنَّسِ *Hayır (sizin dediğiniz gibi değil), o geceleri geri dönen, akıp akıp yuvalarına giden yıldızlara andederim''* (Tekvir, 15-16) diye onlara yemin etmiştir. Bu kıssa her akl-ı selimin, son derece zayıf olduğuna şehadet edeceği bozuk bir kıssadır. Sihri öğretmeleri ile ilgili izahımız, inşaallah o ayetin (Bakara, 103) tefsirinde gelecektir.

Üçüncü şüpheye gelince, İblisin meleklerden olmadığını ileride anlatacağız.

Dördüncü şüphe ki bu : وَمَا جَعَلْنَآ أَصْحَٰبَ ٱلنَّارِ إِلَّا مَلَٰٓئِكَةً *''Biz cehennem ashabını (bekcilerini), meleklerden başkası yapmadık''* (Müddessir, 31) ayeti ile ilgili husustur. Bu ayet, onların cehennemde azab olunduklarını göstermez. فَأُو۟لَٰٓئِكَ أَصْحَٰبُ ٱلنَّارِ هُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ *''İşte bunlar cehennem ashabıdır ve onlar orada ebedi kalacaklar''* (Bakara, 81) ayeti ile de tek başına, onların cehennemde azab olunduklarına delil getirilemez. Bu husus tam aksine bir başka delille bilinmektedir. Buna göre, وما جعلنا اصحاب النار الا ملائكة âyeti ile Cenab-ı Hak, cehennemin bekcilerini ve orada tasarruf sahibi olup Allah'ın emirlerini icra eden melekleri kastetmiştir. Allah en iyi bilendir.

Meleklerin Şer İşlemeleri Mümkün müdür?

İKİNCİ MESELE Âlimler, meleklerin günah ve şerlere kâdir olup olmadıkları hususunda ihtilaf etmişlerdir. Buna göre felsefecilerin ve Cebrilerin çoğu: ''Onlar sırf hayırlı varlıklardır. Onların şerre ve fesada kesinlikle kudretleri yoktur'' derler.

Mu'tezile ve fakihlerin çoğu ise: "Melekler hayra da şerre de kâdirdirler" demişler ve buna birçok deliller getirmişlerdir:

a) Meleklerin اتجعل فيها من يفسد فيها demeleri ya günah olur veya, evla olanı terketme olur. Her iki durum da bize delildir.

b) Cenab-ı Allah وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلٰهٌ مِنْ دُونِهِ فَذٰلِكَ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ *"O (meleklerden) kim: "Ben de Allah'tan başka bir Tanrıyım" derse, onu cehennemle cezalandırırız"* (Enbiya, 29) buyurmuştur. Bu ayet meleklere de yasak konulmuş olduğunu ifade eder.

Kezâ, Allah لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ *"Onlar (Allah'a) ibadetten asla kibirlenmezler"* (Enbiya, 19) buyurmuştur. Kibirlenmemeden dolayı övme, ancak o varlık kibirlenme gücüne sahib olduğu zaman mümkün olur.

c) Şayet o melekler, hayırları yapmamaya kadir olmasalardı, o hayırları yapmalarından dolayı medhedilmezlerdi. Çünkü birşeyi yapmaya mecbur olan ve bir şeyi yapmamaya güç yetiremeyen kimse, o şeyi yapmasından dolayı övgüye layık olmaz. Şüphesiz Mu'tezile'den biri de bunu delil getirmişti. Ben de ona "(Size göre) mükafat ve sevab vermek Allah'a vacib değil midir? Bunun vacib olmasının manası şudur: Şayet Cenab-ı Hak, o mükafaatı vermezse, onu vermeyişinden dolayı ya Allah'ın cehaleti veya başkasına muhtaç olması gerekir ki bu ikisi de imkansızdır. Muhâle (imkansız) götüren de muhaldir. O halde Allah'ın sevab vermemesi Allah için muhaldir. Bu muhal olunca, Allah'ın vermesi vacib olur. Böylece Allah sevabın faili olur. Bu sebeble Allah'ın sevab vermesi vacib, onu vermemesi imkansızdır. Halbuki Cenab-ı Allah sevab verdiği için övülür. Böylece bir işi yapmamanın medhin meydana gelmesine zarar vermeyeceği ortaya çıkar" dedim adamın sesi soluğu kesildi ve cevab veremedi.

Tesbih

ÜÇÜNCÜ MESELE وَنَحْنُ deki vav, vav-ı haliyedir. Nitekim senin أَتُحْسِنُ إِلَى فُلَانٍ وَأَنَا أَحَقُّ بِالْإِحْسَانِ "Ben iyiliğe daha layık iken sen falancaya mı iyilik yapıyorsun" demen gibi. "Tesbih", Allah'ı kötü ve çirkin vasıflardan uzak tutmadır. "Takdis" de böyledir. Bu ifadeler, suda yüzüp uzaklaştığı zaman سَبَحَ فِي الْمَاءِ وَقَدَّسَ فِي الْأَرْضِ "Suda yüzüp uzaklaştı yerde uzaklaştı" denmesinden alınmıştır. Bil ki eğer uzaklaştırma ile kötü vasıflardan uzaklaştırma murad edilirse bu tesbihdir,

hayırlardan uzaklaştırma murad edilirse bu lanettir. Biz deriz ki kötü vasıflardan uzaklaştırma, ifadesine, Cenab-ı Hakk'ı zâtı, sıfatları ve fiilleri bakımından kötülüklerden uzaklaştırma dahildir. Zatı bakımından, kötülükten tenzih etmeye gelince bu, Zat-ı İlahi'nin imkana mahal olmamasıdır. Çünkü O'nun zatını kötülükten ve imkandan yani ademden menetmek ve "mümkün olma" vasfını O'ndan nefyetmek "kesretin" yokluğunu gerektirir. Kesretin yokluğu da cisimlik ve arazlık sıfatlarının yokluğunu; O'nun eşi benzeri olmadığını, mutlak vahdetini ve zatı itibarı ile vacib oluşunu ifade eder. Sıfatları bakımından Allah'ı kötülükten uzaklaştırmaya gelince bu O'nun cehaletten münezzeh olması, hertürlü malûmatı çepeçevre kuşatması, güç yetirilecek herşeye kâdir oluşu, sıfatlarının her türlü değişikliklerden uzak olması demektir. O'nu fiilleri bakımından kötülükten uzaklaştırmaya gelince bu, O'nun fiillerinin menfaat elde etmek ve zararları gidermek için olması, fiillerinin kamil olmak için başka birşeye muhtaç olmaması, fiillerinin tam olması, her türlü mevcudat ve ma'dumattan müstağni olması ve hertürlü mevcudatı ve ma'dumatı (yoklukları) yok etme ve var etme hususunda hükümran olması demektir.

Ehl-i Tezkir (irşad erbâbı) şöyle demişler: Tesbih, Kur'an'da bazan tenzih, bazan taaccüb manasına gelmektedir. Tenzih manasına çeşitli şekillerde gelmiştir:

a) "Ben, benzeri ve şeriki olmaktan münezzehim. *"O, bir ve kahhâr Allah'dır"*(Zümer, 4)

b) Gökleri ve yeri idare eden benim. *"Göklerin ve yerin Rabbi yücedir; münezzehtir."* (Zuhruf, 82).

c) Bütün alemleri düzenleyen benim. *"Alemlerin Rabbi olan Allah noksan sıfatlardan da münezzehtir"*(Neml, 8).

d) Ben, zalimlerin söylediklerinden berîyim. *"Galebe sahibi Rabbin onların isnad ettikleri vasıflardan münezzehtir"*(Saffat, 180).

e) Ben, herşeyden müstağniyim: *"O Allah ganidir"*(Yunus, 68).

f) Ben, benim dışımdaki herşeyi, emr ve hâkimiyeti altına alan bir hükümdarım. *"Herşeyin melekûtü (mülkiyeti) kudret elinde olan Allah'ı tenzih ederiz"*(Yasin, 83).

g) Ben, herşeyi bilenim. *"Allah'ı onları isnad ettikleri vasıflardan tenzih ederim. O, Allah gaybı bilendir"*(Saffat, 159). Ben, hanımı ve çocuğu olmaktan münezzehim. *"O Allah'ı tenzih ederim. Onun nerden çocuğu olacak"*(Nisa, 18).

ı) Ben, onların isnad ettikleri vasıflardan ve sözlerden münezzehim. *"O,*

Allah'ı müşriklerin dedikleri sözlerden, şirk koştukları ortaklardan ve O'na isnad ettikleri vasıflardan tenzih ederim''(En'am, 100).

Tesbihin taaccüb manasına gelişi de aynı şekildedir:

a) Ben, güçlü hayvanları güçsüz insanların emrine verenim *''Bunu bizim emrimize veren Allah ne yücedir''*(Zuhruf, 13);

b) Ben, yorgunluktan ve bitkinlikten uzak olduğum halde alemi yaratanım. *''O bir işe hükmettiğinde ne yücedir''*(Meryem, 35);

c) Ben, en iyi bilenim. Ama öğretmenlerin öğretmesi, irşad edenlerin irşadı ile değil. *''Ya Rabbi sen ne yücesin! Senin bize öğrettiğinden başka hiçbir şey bilmiyoruz''*(Bakara, 32).

d) Ben, bir saatlik tevbe ile yetmiş senelik günahı giderenim. *''O halde güneş doğmadan önce Rabbini hamd ile tesbih et''* (Taha, 130).Sonra Allah şöyle der: *''Eğer Allah'ın rızasını istiyorsan, tesbihatta bulun. O'nu sabah akşam tesbih edin!''* (Ahzab, 42).

Belalardan kurtulmayı istiyorsan, tesbih et, çünkü *''İlah olarak ancak sen varsın, sen münezzehsin, muhakkak ki ben, zulmedenlerdenim''*(Enbiya, 87). Eğer Allah'ın rızasını istiyorsan, tesbih et! *''Gecenin bir kısmında ve gündüzün iki tarafında Rabbini tesbih et! Umulur ki, razı olursun''*(Taha, 130). Eğer ateşten kurtulmayı istersen, tesbih et! *''Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz, bizi ateşten koru!.''*(Al-i İmran, 191). Ey kul, devamlı beni tesbih et. Allah'ın şanı ne yücedir. Öyleyse sen tesbih et, sizler tesbih ediniz. Çünkü sen, beni tesbih etmezsen, bunun sana zararı olur. Çünkü beni tesbih edenler var: Arşı taşıyan melekler bunlardandır. *''Eğer onlar büyüklenirlerse, bilsinler ki Rabbinin katında olanlar O'nu tesbih etmektedirler''*(Fussilet, 38).

Mukarreb melekler de bunlardandır. *''Onlar, Ey Rabbimiz seni tesbih ederiz. Sen bizim velimizsin''*(Sebe, 41). Diğer melekler de bunlardandır:

''Onlar, Ey Rabbimiz seni tesbih ederiz. Bize.. yakışmaz''(Furkan, 18).

Peygamberler de bu tesbih edenlerdendir. Nitekim Hz.Yunus (Zü'n-nûn (a.s.);*''Senden başka ilah yoktur. Sen ne yücesin''*(Enbiya, 87) demiştir.

Hz.Musa (a.s.) da *''Seni tesbih ederim. Ben sana tevbe ettim''*(A'raf, 143) demiştir.

Sahabe de Allah'ı tesbih edenlerdendir. Nitekim onlar *''Ey Rabbimiz seni tesbih ederiz, öyle ise bizi cehennem azabından koru''*(Al-i İmran, 191) demişlerdir.

Her şey, haşerat, hayvanlar ve zerreler Allah'ı tesbih eder. *''Allah'ı hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur''*(İsra, 44).

Hatta taş, çamur, kum, dağ, gece, gündüz, karanlık, aydınlık,

cennet-cehennem, zaman, mekan, bütün elementler, rükunlar, ruhlar ve cisimler, Cenab-ı Hakk'ın: *"Göklerde ve yerde olan herşey Allah'ı tesbih eder"*(Haşr, 1) ayetinde belirttiği gibi, O'nu tesbih ederler. Sonra O şöyle buyurur: "Ey kulum, benim bu eşyaların tesbihine ihtiyacım yok. Bunlar canlı değiller. Dolayısı ile bunların, tesbihin mükâfaatına ihtiyaçları yoktur. Onların tesbihatının mükâfaatı zayi olur. Bu ise bana yakışmaz. *"Biz göğü, yeri ve ikisi arasında olanları boşuboşuna yaratmadık"*(Sâd, 27). Fakat ben, bana hizmet için çalışan kimseye bütün alemi hizmetci kıldığımı herkes bilsin diye bu varlıkların mükafaatını sana veriyorum."

Diğer bir incelik şudur: "Beni kulluğumu göstererek yâdet. Çünkü bundan ben değil, sen istifade edeceksin. *"Galebe sahibi Rabbinin şanı ne yücedir"*(Saffat, 180). Sen beni, tesbih ederek anarsan, ben de seni günahlarından temizlerim. *"Öyleyse O (Allah'ı) sabah akşam tesbih ediniz"*(Ahzab, 42). Bana borç verin (Benim rızam için borç verin). *"Allah'a güzel bir borç verirler"*(Hadid, 18). Eğer ben, sana bire karşılık on misli sevab verecek bir gani (zengin) de olsam bana borç verin. *"Kim Allah (rızası için) güzel bir borç verirse, işte O (Allah) bunu kat kat artıracaktır"*(Hadid, 11)

Her nekadar senin yardımına ihtiyacım yok ise de, sen benim yardımcım ol. *"Göklerin ve yerin orduları Allah'a aittir"*(Feth, 7).

Keza benim orduya da ihtiyacım yok. وَلَوْ يَشَآءُ ٱللَّهُ لَٱنتَصَرَ مِنْهُمْ *"Cenab-ı Allah dilese, onlardan intikam alır"*(Muhammed, 4). Fakat sen bana yardım edersen, ben de sana yardım ederim. *"Eğer Allah(ın dinine) yardım edersenız, O da size yardım eder"*(Muhammed, 7). Beni zikretmeye devam et. *"Allah'ı belli günlerde anınız"*(Bakara, 203). Benim, senin zikrine ihtiyacım yok. Çünkü herkes beni zikreder. *"Sen onlara "Gökleri ve yeri kim yarattı" diye sorarsan, "Allah" diyecekler"*(Lokman, 25). Ancak eğer sen beni zikredersen (anarsan), ben de seni anarım. *"Beni zikrediniz ki ben de sizi zikredeyim"*(Bakara, 152), Bana (benim dinime) hizmet et. *"Ey insanlar Rabbinize ibadet ediniz"*(Bakara, 21).

Ben senin hizmetine (ibadetine) muhtaç olduğum için değil... Çünkü ben melikim. *"Göklerin ve yerin mülkü Allah'a aittir"*(Casiye, 27), *"Göktekiler ve yerdekiler sadece, Allah'a secde ederler"*(Ra'd, 15). Fakat, çok rahat elde etmen için şu sayılı günlerinde benim hizmetime yönel. *"Allah" de ve onları bırak"*(En'am, 91).

Hamd

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki بِحَمْدِكَ "(senin hamdin ile) lafzı ile ilgilidir. Keşşaf sahibi, bunun "hal" olduğunu söylemiştir. Yani "Sana hamdedici ve senin hamdine bürünmüş olduğumuz halde seni tesbih ederiz" demektir. Bunun manasına gelince, bunda iki vecih vardır.

1) Biz seni tesbih ettiğimiz zaman sana hamdeder, seni tahdis ederiz. Yani bizim tesbihlerimiz haksız bir tesbih değildir. Aksine bu, senin hamdine ve celaline yakışan bir tesbihdir.

2) Biz, seni hamdinle tesbih ederiz. Çünkü senin bize muvaffak kılma nimetin olmasaydı, biz bunu yapamazdık. Nitekim Dâvûd (a.s.): "Yâ Rabbil sana şükretmeye nasıl kâdir olabilirim. Çünkü ben, senin verdiğin nimetlere şükrü, yine ancak senin nimetinle yapabilirim" demişti. Bunun üzerine Cenab-ı Hak, ona, "Herşeyin benden olduğunu bildiğinden dolayı, şu anda bana şükretmiş oldun" diye vahyetti.

Alimler ayetteki "tesbih"den ne murad edildiği hususunda ihtilaf etmiştir. Rivayet olunduğuna göre Ebu Zerr (r.a.) kuşluk vakti Hz.Peygamber (s.a.s.)'in yanına, veya Hz.Peygamber, Ebu Zerr'in yanına girdi ve "Ey Allah'ın Resulü, anam babam sana feda olsun, söyle bana hangi söz Allah'a daha sevimli *gelir?" dedi. Hz.Peygamber (s.a.s.) "Allah'ın melekleri için seçtiği söz olan* سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ *tesbihidir"* buyurdu. Bunu Müslim rivayet etmiştir. Sa'id b. Cübeyr de şunu rivayet etmiştir: Hz.Peygamber (s.a.s.) namaz kılıyordu. Tam o sırada, bir müslüman münafıklardan birine uğradı da ona "Allah'ın peygamberi namaz kılıyor, sen ise namaz kılmadan oturuyorsun" dedi. Bunun üzerine münafık ona: "İşin yok mu senin, işine git" dedi. Adam da: "Mutlaka senin bu halini yadırgayacak birisi sana uğrayacak" dedi. Biraz sonra Hz.Ömer, bu münafığa rastladı da "Ey fülan, Allah'ın Resulü namaz kılıyor, sen ise oturuyorsun" dedi. Münafık ona da aynısını söyleyince, Hz.Ömer üzerine atılıp onu dövdü ve "İşte ben böyle yaparım" dedi. Sonra mescide girdi ve Hz.Peygamber (s.a.s.)'le namaz kıldı. Peygamber (s.a.s.) namazını bitirince, Hz.Ömer onun yanına vardı ve "Ey Allah'ın peygamberi, biraz önce sen namaz kılarken oturan falancaya rastladım da ona Resûlullah namaz kılıyor sen ise oturuyorsun" dedim. O da bana "İşine git" dedi. Hz.Peygamber (s.a.s.) bunun üzerine, *"Onun boynunu vursaydın ya.."* buyurdu. Hemen Hz.Ömer, onu yakalayıp öldürmek için yerinden fırladı. Hz.Peygamber (s.a.s)ona: *"Ya Ömer dön, çünkü senin (Allah için olan bu) gazabın şeref ve rızan ise hükümdür (bunu yapmış sayılırsın). Zira Allah'ın*

göklerde melekleri vardır. Allah'ın, bu meleklerin namazlarından ötürü, falancanın namazına ihtiyacı yoktur'' buyurdu. Hz.Ömer de: "Yâ Resûlallah meleklerin namazı nedir?" diye sordu. Hz.Peygamber (s.a.s.) henüz cevab vermemişti ki Cebrail (a.s.), ona gelerek "Ey Allah'ın nebisi, sana Ömer, göktekilerin namazını sordu değil mi?" dedi. Hz.Peygamber (s.a.s.) *''Evet''* cevabını verdi. Cebrail (a.s.) "Benden Ömer'e selam söyle ve ona dünya semasındaki meleklerin, سُبْحَانَ ذِى الْمُلْكِ وَالْمَلَكُوتِ "Mülk ve melekût sahibi Allah'ı tesbih ederiz" diyerek kıyamete kadar secdede olduklarını; ikinci semadaki meleklerin سُبْحَانَ ذِى الْعِزَّةِ وَالْجَبَرُوتِ (İzzet ve galebe sahibi Allah'ı tesbih ederiz " diyerek kıyamete kadar kıyamda olduklarını; üçüncü semâdakilerin سُبْحَانَ الْحَيِّ الَّذِى لاَ يَمُوتُ "Ölmeyen Hayy Allah'ı tesbih ederiz " diyerek kıyamete kadar rukuda bulunduklarını, işte meleklerin tesbihinin bunlar olduğunu haber ver" dedi.

İkinci Görüş: Âyetteki نُسَبِّحُ lafzından murad, نُصَلِّى namaz kılıyoruz. demektir. Buna göre "tesbih" namazdır. Bu İbn Abbas ve İbn Mes'ud (r.a.)'un. görüşüdür.

BEŞİNCİ MESELE

"Takdis" temizlemek manası hakkındadır. "Arz-ı mukaddese" de bu köktendir. Sonra alimler bu hususta değişik görüşler söyleyerek ihtilaf etmişlerdir.

1) "Biz seni takdis ediyoruz, temizliyoruz" demek "Seni, sana yakışan yüksek ve şerefli sıfatlarla niteliyoruz " demektir.

2) Bu Mücahid'in görüşüdür. Bu, "Senin rızanı kazanmak için nefislerimizi, günah ve hatalarımızdan temizliyoruz" demektir.

3) Ebu Müslim'in görüşüdür: Bu, "Sırf senin için olsun diye, fiillerimizi günahlarımızdan temizliyoruz " demektir.

4) "Senin marifetinin nurlarına dalıncaya kadar, kalblerimizi senden başkasına dönmekten temizliyoruz"

Mu'tezile bu ayetin birçok bakımdan "adl"e[29] delalet ettiğini söylemiştir:

a) Melekler ونحن نسبح بحمدك ونقدس لك "Biz, seni hamdinle tesbih eder ve seni takdis ederiz" derken bu fiilleri kendilerine izafe etmişlerdir. Eğer bunlar Allah'ın fiilleri olsaydı, bunlarla övünmek yerinde olmazdı ve bunların kan dökmeye üstünlüğü olmazdı. Çünkü bunların hepsi Allah'ın fiilidir.

b) Eğer fesat ve katillik, Allah'ın fiili olsaydı, "Ben malikim, istediğimi yaparım" diyerek Allah'ın cevab vermesi gerekirdi.

c) Cenâb-ı Hakk'ın اعلم مالا تعلمون *"Ben sizin bilmediklerinizi bilirim"* sözü, Allah'ın fesad ve katilden berî olmasını gerektirir. Ancak, Cenab-ı Allah'ın kendi fiilinden beri olması imkansızdır.

d) Fuhuş, kubh (çirkin fiil), cevr (haksızlık), zulüm ve fesad ancak Cenab-ı Hakk'ın yapması, yaratması ve dilemesiyle olursa, o halde Allah'ı tenzih ve takdis nasıl doğru olur?

e) Allah Teâla'nın اعلم مالا تعلمون *"Ben sizin bilmediklerinizi bilirim"* ifadesi "adl" görüşüne delalet eder. Çünkü, Cenab-ı Hak eğer küfrün yaratıcısı olsaydı, o insanları kâfir olsunlar diye yaratmış olurdu. Bu durumda da cevabın "Evet, Allah onları fesat çıkarıp kan akıtmaları için yaratmıştır" şeklinde olması gerekirdi. Allah böyle bir cevab vermediğine göre, bu mezheb düşer.

f) Şayet fesat ve katillik Allah'ın fiillerinden olsaydı, bu onların renkleri ve bedenleri mesabesinde olurdu. İnsanların renkleri ve bedenlerinden dolayı onlara taaccüb etmek (hayret etmek) doğru olmadığı gibi, fesat çıkarıp kan akıtmalarına da taaccüb etmek (şaşmak) doğru olmazdı. Ehli sünnetin görüşüne karşı olan bu vecihlere "ilim ve dâî meselesi ile"cevab verilir. Vallahu a'lem.

Meleklerin Bilmedikleri Hikmet

ALTINCI MESELE

Eğer "Hak Teâla'nın اعلم مالا تعلمون الی ifadesi, meleklerin sorusuna nasıl cevab olabiliyor? denirse deriz ki: Meleklerin sorusunun çeşitli şekillerde düşünülebileceği ihtimalini zikretmiştik:

a) Bu, taaccübden dolayıdır. Buna göre اعلم مالا تعلمون الی âyeti, Allah Teâla'nın "O insanların arasında fesat çıkarıp adam öldürecek kimselerin bulunmasına bakarak bu işe şaşmayın. Çünkü bununla beraber onlar içerisinde salih ve muttakilerden bir topluluğun olacağını siz bilmiyorsunuz ama ben biliyorum" demiş olması bakımından bir cevabtır.

b) Bu, bir üzüntüden dolayı sorulmuştur. Bu durumda cevab, "İnsanlar içinde müfsidlerin bulunması sebebiyle üzülmeyin. Çünkü onların içinde muttaki olan bir cemaatin bulunacağını ben biliyorum. O muttakilerden biri bana yemin etse, onu yemininde doğru çıkarırım" manasında olur.

c) Bu soru, bir hikmeti öğrenmek için sorulmuştur. Bu durumda, cevab, "Sizin menfaatinize olan, bundaki hikmeti detaylı olarak değil, kısaca bilmenizdir. Dahası bu tafsilatı bilmek sizin için bir mefsedet (zarar) olur" manasını ifade etmiş olur.

d) Bu soru, meleklerin kendilerini yeryüzünde halife kılması için Allah'tan bir talebleridir. Bu durumda bunun cevabı: "Ben sizin menfaatinizin yerde bulunmanızda değil, gökte bulunmanızda olduğunu biliyorum" manasına olur. Burada bir **beşinci vecih** daha vardır ki o da: Onların نسبح بحمدك ونقدس لك (Biz Seni hamd ile tesbih ve takdis ederiz.)dediklerinde Cenâb-ı Hakk'ın انى اعلم مالا تعلمون *"Ben muhakkak ki sizin bilmediğiniz şeyi biliyorum."* O da: İblis'in sizinle beraber olması ve kalbinde hased, kibir ile nifakın bulunmasıdır.

Altıncı vecih ise şudur: Bu, "Ben sizin bilmediğiniz şu durumu biliyorum: Siz, kendinizi bu övgülerle medhettiğiniz için kendinizi büyük görmek istediniz. Böylece de siz sözlerinizle, sanki beni değil de kendinizi tesbih ettiniz. İnsanlar ortaya çıkıncaya kadar sabredin. Onlar, ortaya çıktıkları zaman, Allah'a: *"Ey Rabbimiz biz kendimize zulmettik"*(A'raf, 23);

"Kusurlarımı bağışlayacağını umduğum da O (Allah)dır(Şu'ara, 82) ve

وَأَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ

"Ve rahmetinle beni salih kulların arasına sok"(Neml, 19) diye Allah'a yakaracaklardır.

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَٰؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

"Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti, sonra onları(n isim oldukları varlıkları)ı meleklere gösterip: "İddianızda doğru iseniz bunları adları ile bana söyleyin" dedi. (Bakara, 31).

Melekler, Hz.Adem ile zürriyetinin yaratılması ve yeryüzünde yerleştirilmeleri hususundaki hikmetin ne olduğunu sorup Cenab-ı Allah da: انى اعلمى مالا تعلمون ifadesi ile bu hususdaki hikmetin ne olduğunu kısaca haber verince, onlara daha fazla bilgi vererek bu mücmel (kısa) cevabı açmayı murad etti. Böylece, meleklerin bilmediği, Hz.Adem (a.s.)'in faziletini, üstün olduğu tarafı onlara açıkladı. Bu şöyle oldu: Cenab-ı Hak Hz.Adem'in üstünlüğünü, meleklerin ilim hususunda ondan geride olduklarını ortaya koymak için, ona

isimleri öğretti ve o isimlerin (eşyalarını) meleklere arzetti, sordu. İşte o müc-mel (kısa) cevab, bu uzun tafsilatlı cevab ile te'kid edildi.

Bu ayette birkaç mesele vardır:

Lisanlar Allah Tarafından Bildirilmiş Olup Tevkîfî midir?

BİRİNCİ MESELE

Eş'arî, Cübbai ve Ka'bî, "Dillerin lafızları, manaları ve bu lafızların o manaları geldiği hususunda insanlarda zaruri (kesin) bir ilim yaratmıştır" manasında bütün dillerin tevkifî (ilahi menşe'li) olduğu görüşündedirler. Onlar bu görüşlerine, Allah'ın وعلم آدم الاسماء كلها âyetini delil getirmişlerdir. Bu âyeti delil olarak alma hususundaki sözü sorulu cevablı olarak, usul-ü fıkıhla ilgili kitabımızda zikrettik.

Ebu Hâşim, ise, "Başlangıçta ıstılâhî bir dilin bulunması gerekir" diyerek, "vaad"den (kelimeye mana, manaya kelime koymaktan) önce ıstılahların bulunmasının gerektiğine dair bazı deliller ileri sürmüştür:

a) Şayet, Allah'ın bu lafızları şu manalara karşılık koyduğuna, zaruri bir ilim olsaydı, bu ilim ya akıllılar için hasıl olmuş olurdu veya akılsızlar için. Bunun akıllılar için olması caiz değildir. Çünkü Cenab-ı Hakk'ın bu lafızları şu manalara koyduğuna dair zaruri bir ilim olsaydı, Allah'ın zatı ancak istidlalle bilinebilmesine karşılık, sıfatları zaruri olarak bilinmiş olurdu. Bu ise imkansızdır. Bunun aklı olmayanlar için hasıl olması da caiz değildir. Çünkü kendisinde bu kadar fevkalade hikmetler bulunduğu halde, bu dilleri bilmenin akıllı olmayanlar için meydana gelmiş olması düşünülemez. Böylece dillerin tevkîfî olduğuna hükmetmenin yanlış olduğu ortaya çıkmış olur.

b) Allah Teala, meleklere hitab etmiştir. Bu ise, bu hitabtan önce bir dilin varlığını gösterir.

c) Hak Teala'nın: وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا âyeti, talimin (öğretimin) isimlere izafe edilmesini gerektirmektedir. Bu da bu isimlerin, bu talimden önce de o eşyanın isimleri olduğunu gerektirir. Bu böyle olunca, bütün diller, Hz.Adem'e öğretilmeden önce de var olmuş olur.

d) Hz.Adem isimleri bildiği hususunda meleklere meydan okuyunca, meleklerin, Hz.Adem'in bu isimleri, adları oldukları eşyaya vermede isabetli olduğunu bilmiş olmaları gerekir. Aksi halde Hz.Adem'in isabetli olduğuna dair bir bilgi hasıl olmaz. Bu da, bu isimlerin o eşyaya isim olarak verilmelerinin, bu öğretmeden önce olmasını gerektirir.

Tevkîfî Değil de Istılâhî Olduğunu Söyleyen Ebû Hâşim'e Cevap

Ebu Haşim'in birinci iddiasına cevab: Niçin, "Cenab-ı Hak, bu va'z edenin Allah mı insanlar mı olduğunu belirtmeksizin, bir vâ'zın şu isimleri şu eşyalara ad olarak koyduğuna dair bizde zaruri bir ilim yaratmıştır" denilmesi caiz olmasın? Buna göre, Allah'ın zatının delillerle bilinmesine karşılık, sıfatlarının zaruri olarak bilinmiş olması gerekmez. Biz, bu ilmi Cenab-ı Hakk'ın akıllılarda yaratmadığını kabul etsek bile, O'nun bunu akılsızlarda yaratmış olduğunu söylemek niçin caiz olmasın? Bu makamda, meseleyi uzak bir ihtimale dayandırmak uygun görülmemiştir.

İkinci iddianın cevabı: Cenab-ı Hakk'ın meleklere, yazılı veya başka bir yolla hitab ettiğini söylemek niçin caiz olmasın?

Üçüncü iddianın cevabı: Cenab-ı Allah'ın o lafızları, o manalar için koymayı murad etmesi, Hz.Adem'e öğretmesinden şüphesiz öncedir. Bu da, öğretimin isimlere bağlanmasında yeterlidir.

Dördüncü iddianın cevabı ise inşaallah gelecektir. Allah en iyi bilendir.

İsimlerden Maksat Eşyanın Sıfatlarıdır

İKİNCİ MESELE

Birinci görüş: Alimlerden bazıları Cenab-ı Hakk'ın وعلم آدم الاسماء كلها *"Allah Adem'e bütün isimleri öğretti"* âyetini şöyle tefsir etmişlerdir. Allah Hz.Adem'e eşyanın sıfatlarını, vasıflarını ve özelliklerini bildirmiştir.

Bunun delili ise, şudur: "İsmin" iştikakı, ya السِّمَةُ (özellikle, âlamet) lâfzından, yahutta السُّمُوُ (yükselmek, ortaya çıkmak) lafzındandır. Buna göre, eğer ismin iştikakı السمة lafzından olursa, isim alamet manasını ifade eder. Eşyanın sıfatları, vasıfları ve özellikleri eşyanın mahiyetine delalet eder. Buna göre âyetteki الأسماء lafzından muradın, sıfatlar olması doğru olur. Eğer, isim kelimesinin iştikâkı السمو kelimesinden olursa, durum yine aynıdır. Çünkü bir şeyin delili, sanki bu şeyin üzerine yükselmiş şey gibidir. Çünkü, delili bilmek, medlûlün bilinmesinden öncedir. Buna göre delil, gerçekte daha yüksek olan olmuş olur. Böylece de dilde, isim lafzından muradın sıfat olduğu hususunda herhangi bir mahzur olmadığı ortaya çıkmış olur.

Geriye, nahiv alimlerinin isim lafzını hususi bir takım lafızlarla tahsis etmeleri kalır. Ancak bu, sonradan ortaya çıkan bir örf olup, buna itibar edilmemesi gerekir. Lügavî bakımdan böyle bir açıklamanın mümkün olduğu sabit olunca, birkaç sebebe binaen, başkasının değil de bunun murad edilmesi vacib olur:

a) Eşyânın hakikatini bilmedeki üstünlük, isimlerini bilmedeki üstünlükten daha fazladır. Bu üstünlüğü ortaya koymak için, yukarda bahsi geçen sözü daha fazla üstünlüğü gerektiren şeye hamletmek; böyle olmayana hamletmekten daha evladır.

b) Tehaddî, ancak, dinleyen kimsenin bir nebze olsun mukabele edebileceği şeyle caiz ve güzel olur; çünkü dili ve fesahati bilen bir kimsenin, tehaddi yoluyla başkasına, "Fesahatta, benim sözüm gibi olan bir söz getir" demesi güzel olur. Ama, Arabça bilen bir kimsenin meydan okumak maksadıyla Arabça bilmeyen birisine, "Benim lisanımla, Arabça konuş!" demesi güzel olmaz. Bu böyledir. Çünkü akıl kesinlikle dilleri bilemez; tam aksine bu, ancak öğretme ile bilinir. Eğer ta'lim varsa, dili bilmek söz konusudur; aksi halde yoktur. Ama eşyanın hakikatini bilmeye gelince, aklın bu bilgiyi elde etmesi mümkündür. Böylece, tehaddinin eşyanın hakikatları konusunda olması doğru olur.

İsimlerden Maksat Bildiğimiz Lisanlardır.

İkinci görüş: -Ki meşhûr olan da budur,- buna göre الاسماء **lâfzından** Allah'ın muradı, O'nun sonradan yaratmış olduğu ve günümüzde insanların konuşmuş olduğu Arabça, Farsça, Rumca, vb. muhtelif dillerin isimleridir. Ademoğulları bu dillerle konuşuyorlardı; Hz.Adem ölüp çocukları alemin her tarafına dağılınca, onlardan her biri, bu dillerin muayyen birisiyle konuşmaya başladı. Böylece konuşulan bu dil, bu adama hakim oldu. Zaman uzayıp nesiller peşpeşe ölünce, bunlar diğer dilleri unuttular. İşte, Hz.Adem'in çocuklarının farklı dilleri konuşmalarının sebebi budur. "Meanî" ilminde söz sahibi olanlar, Cenab-ı Hakkın: وعلم آدم الاسماء ifâdesinde, mutlaka bir takdirin yapılması gerektiğini söylemişlerdir. Buna göre, علم آدم الاسماء den maksadın, وعلم آدم اسماء المسميات "Ve Allah, Adem'e eşyanın isimlerini öğretti" şeklinde olması; yine bundan maksadın وعلم آدم مسميات الاسماء "Ve Adem'e, isimlerin delâlet ettiği eşyayı öğretti" şeklinde olması muhtemeldir. Bu görüşün sahipleri sözlerine devamla, birinci görüşün, Cenab-ı Hakk'ın, "Onları bana haber veriniz demesi üzerine, Hz.Adem de, onları onlara haber verdi" demeyip de, *"Onların isimlerini bana haber verin"* (Bakar, 31). *"Ne zaman ki meleklere, onların isimlerini haber verdi.."* (Bakara, 33) buyurmasından ötürü daha evla olduğunu söylemişlerdir.

"İsimler" Hakkında Âkillere Mahsus Zamirin Kullanılması

Eğer, Cenab-ı Hak ona, eşyanın bütün çeşitlerini öğretip, akıllı olmayan varlıklar da eşyaya dahil olunca, niçin عَرَضَهُمْ dedi de عَرَضَهَا demedi?.. denilirse, deriz ki, o müsemmeyatın içinde melek, insan ve cin, ki bunlar aklı olan varlıklardır, bulununca, en mükemmel olanlar "tağlîb" yoluyla zikredilmişlerdir. Çünkü Arabların örfü, tağlibin söz konusu olduğu zamanda, kamil olanın noksan olana üstün görülmesi şeklinde cereyan etmiştir.

Ayetin Teklîf-i Mâlâ Yutâk İle İlgisi

ÜÇÜNCÜ MESELE

Alimlerden Cenâb-ı Hakk'ın انبؤنى باسماء هؤلاء İfadesiyle, teklif-i mâlâ yutâkın (takat getirilemiyecek şeyi yüklemek) caiz olduğuna istidlal etmişlerdir. Bu zayıf bir görüştür. Çünkü Cenab-ı Hak, meleklerin aciz olduklarını bile bile, susturmak maksadıyla onlardan kendisine haber vermelerini istemiştir. Bunun böyle olduğuna yine O'nun, ان كنتم صادقين *"Eğer iddianızda doğru iseniz"* ayeti göstermektedir.

İsimleri Bilmesi Mû'cize Şeklinde Olabilir mi?

DÖRDÜNCÜ MESELE

Mu'tezile şöyle demiştir: Hz.Adem'den isimleri bilmesine dair zuhûr eden şey, onun o zamanda peygamber olduğuna delalet eden bir mucizedir. Doğruya en yakın olansa, Hz.Adem'in Hz.Havva'ya peygamber olarak gönderilmiş olmasıdır. Yine peygamberliğin, melekler gibi kendilerine meydan okumanın yönelmiş olduğu kimselere de olması uzak ihtimal değildir. Çünkü meleklerin hepsi her ne kadar Allah'ın elçileri iseler de, elçilere de elçiler yollamak caizdir. Nitekim, Hz.İbrahim (a.s.) de Hz.Lût (a.s.)'a peygamber olarak gönderilmiştir.

Onlar bu görüşlerine şu şekilde de delil getirmişlerdir: Bu ilmin Hz.Adem'de bulunmuş olması, adeten cari olanı nakzeden bir husustur. Bu sebeple, bir mucize olması gerekir. Bunun mu'cize olduğu sabit olunca onun o vakitte bir peygamber olduğu da sabit olmuş olur.

Bir kimse şöyle diyebilir: Biz, bu ilmin adeti nakzettiğini kabul etmiyoruz. Çünkü Allahın öğrettiği kimse için, onun o dili bilmesi veya öğretemediği bir kimsenin o dili bilmemesi adete muhalif değildir. Yine, şöyle denebilir:

Melekler, o isimlerin o eşya için konulmuş olduğunu biliyorlardı veya bilmiyorlardı: Eğer onu biliyorlardı ise, bu durumda onlar bu eşyânın isimlerini zikretmeye muktedir olurlardı.. Bu durumda da bir muâraza meydana gelir; böylece de bir meziyyet ve fazilet ortaya çıkmaz. Eğer melekler bunu bilmiyorlardı ise, onlar Hz.Adem'in bu isimlerden her birini o eşyadan her birine isim olarak vermesinde isabet ettiğini nasıl bileceklerdi ?

Bu soruyu iki bakımdan savuşturmak mümkündür:

a) Çoğu kez her melek gurubu için, müstakil bir dil olup ve her taifenin diğerinin dilini bilmemesi söz konusudur. Sonra melek taifelerinin, hepsi bu hadisede hazır bulunmuşlardı. Hz.Adem (a.s.) de, bu dillerin tamâmını saydı, böylece her gurup melek Hz.Adem'in, özellikle kendi dillerinde isabet etmiş olduğunu anladı. Böylece de, işte bu yolla Hz.Adem'in doğruluğunu anlamış oldular. Fakat buna rağmen onların hepsi, bu dillerin tamamını bilmekten aciz oldular. Böylece de bu, bir mucize oldu.

b) Şöyle denilmesi de imkansız değildir. Melekler Hz.Adem'den bu isimleri duymadan önce, Allah onlara, Hz.Adem'in sıdkına istidlâl edecekleri şeyi öğretmiştir. Melekler Hz.Adem'den bu isimleri dinleyince, O'nun bu isimler konusunda sadık olduğunu anladılar ve bunun bir mu'cize olduğunu bildiler. Biz, Hz.Adem'de harikulade bir fiilin meydana geldiğini kabul ettik; bunun keramet nevinden veya "irhasât" (Peygemberlikten önce gösterilen harikulade şeyler)nevinden olması niçin caiz olmasın? Bize göre, bu iki durum da caizdir. Bu durumda bu meseledeki söz, bu iki husus hakkında söylenecek söze dayanır.

Hz.Adem'in o vakitte peygamber olmadığına kesinkes hükmedenler de, birkaç bakımdan delil getirmişlerdir.

Hz.Adem'in Zellesi Nübüvvetinden Öncedir

1) Eğer Hz.Adem o zaman peygamber olmuş olsaydı, O'nun emre muhalefeti peygamberlikten sonra sudûr etmiş olurdu, bu ise caiz değildir. Bu sebeple onun, o zamanda peygamber olmaması gerekir. Mulazemete (birbirini gerektirme) gelince, bu böyledir; çünkü zellenin Hz.Adem'den sudûru, bilittifak, bu vakıadan sonra olmuş olmasıdır.

Zelle ise, -Allah açıklamayı nasib ederse söyleyeceğiz, - kebâir nevindendir. Kebire (büyük günah) yi işlemek ise, kovulmaya, hakaret edilmeye ve lanetlenmeye müstehak olmayı gerektirir. Bütün bunlar ise, peygamberler hakkında caiz değildir. Bu sebeple, bu olayın peygamberlikten önce vuku bulduğunu söylemek gerekir.

2) Şayet Hz.Adem o vakitte peygamber olsaydı, o ya bir kimseye peygamber olarak gönderilmiş olurdu veya olmazdı.. Eğer o, bir kimseye peygamber olarak gönderilmiş ise, bu durumda o, ya meleklere veya insanlara veyahut da cinlere gönderilmiş olurdu. Birincisi, batıldır, çünkü Mü'tezile'ye göre melekler insandan daha üstündür, dolayısıyla daha aşağıda olanın daha şerefli olana peygamber olarak gönderilmesi caiz değildir. Çünkü peygamber kendisine tabi olunan (metbû'), ümmet ise, tabi olandır. Daha düşük olanı daha şerefli olanın metbûu kılmak, aslın hilafınadır. Yine kişinin, kendi cinsinden olan birisinden sözü kabul etmesi daha çok mümkündür. İşte bundan ötürü Cenab-ı Hak; وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا *"Eğer biz onu bir melek yapmış olsaydık bile, yine bir adam suretinde gösterirdik"* (Enâm, 9) buyurmuştur.

Yine, Hz.Adem'in insanlara gönderilmiş olması da caiz değildir. Çünkü orada, Hz.Havvâ'dan başka hiçbir insan yoktu. Bir de Hz. Havva, teklifleri Hz. Adem aracılığıyla öğrenmemişti. Çünkü Cenab-ı Hak; وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ *"Ve bu ağaca yaklaşmayın"* (A'raf, 19) buyurarak, bu emri onlara yüzyüze vermiş, Hz.Adem'i vasıta kılmamıştır. Hz.Adem'in cinlere peygamber olarak gönderilmiş olması da caiz değildir. Çünkü semada cinlerden hiçkimse bulunmuyordu. Sonra, onun, başka bir kimseye de peygamber olarak yollanmış olması caiz değildir. Çünkü, Hz.Adem'i peygamber yapmaktan amaç, tebliğde bulunmaktır. Tebliğ olunacak hiç kimse bulunulmayan yere, onun bir peygamber olarak gönderilmesinde herhangi bir fayda yoktur. Bu vech, düşünce çok kuvvetli değildir.

3) Cenâb-ı Hakk'ın : ثُمَّ اجْتَبٰهُ رَبُّهُ *"Sonra Rabbi onu seçti"* (Taha, 122) ayetidir. Bu ayet, Allah'ın Hz.Adem'i zelleden sonra seçtiğini gösterir. Bu sebeple, zelleden önce, o seçilmiş değildi demek gerekir. O, bu vakitte seçilmiş bulunmayınca peygamber olmaması gerekir. Çünkü "peygamberlik" ve "seçme işi" birbirinden ayrılmayan iki mefhumdur. Zira "seçme"nin, şereflendirme nevilerinden herhangi birine tahsis etmeden başka bir manası yoktur. Allah'ın, peygamber olarak göndermiş olduğu herkes, bu şerefle tahsis edilmiştir. Çünkü O:
"Allah, risaletini nereye koyacağını en iyi bilendir" (Enâm, 124) buyurmaktadır.

Meleklerin İddialarında Doğru (Haklı) Olmalarından Maksat

BEŞİNCİ MESELE

Alimler, Cenab-ı Hakk'ın ان كنتم صادقين *"Eğer doğru sözlü iseniz"* ayeti hakkında birkaç görüş zikretmişlerdir:

a) Bunun manası "Bu bildiriminizde doğru olacağınızı, isabet edeceğinizi sanıyorsanız bunların isimlerini bana haber veriniz" demektir.

b) Bunun manası; "Bana haber veriniz; bana ancak gerçeği ve doğruyu söyleyiniz"dir. Bu takdirde bu ifadeden maksat, onlara, Cenab-ı Hakk'ın, bundan aciz kalacaklarına dikkatlerini çekme hususunda bir te'kiddir. Çünkü, onların nefislerinde, "Eğer haber verirlerse, bunda isabetli olamıyacakları ve buna imkanları da olamıyacağı bilgisi yerleştiği zaman, bunun kendilerine imkansız olduğunu anlamış oldular."

c) "Eğer siz mahlûkatca yapılabilecek bütün ibadetlerde en ehil ve en dikkatli olduğunuz şeklindeki iddianızda isabetli iseniz" demektir. Bu İbn Abbas ve İbn Mesûd'un görüşüdür.

d) "Sizden daha bilgili hiç kimse yaratmadığım hususunda doğru sözlü iseniz, eşyanın isimlerini bana haber verin bakalım!"

İlmin Fazileti

ALTINCI MESELE

Bu ayet, "ilm"in faziletine delalet eder. Çünkü Cenab-ı Hak, Hz.Adem'i yaratmasındaki hikmetinin kemalini, ancak onun ilmini izhar etmek suretiyle göstermiştir. Şayet, herhangi bir şeyin ilimden daha şerefli olması imkan dahilinde olsaydı, Allah'ın ilim ile değil de, bu şey ile onun üstünlüğünü izhar etmesi gerekirdi. Kitab, sünnet ve nakledilmiş haberler ilmin faziletine delalet etmektedir.

İlmin Ehemmiyeti Mevzuundaki Âyetler

Kitabın delalet etmesine gelince, bu birkaç vecihtendir:

1) Cenab-ı Hak, ilmi "hikmet" diye adlandırdı ve hikmeti şerefli kıldı. Bu da ilmin şanının yüceliğine delalet eder.

Bunu Mukatil'den rivayet edilen şu haber izah eder: O şöyle demiştir: "Hikmet" Kur'an'da dört mânâya gelir:

a) Kur'an'ın vaz-u nasihatları manasına... Nitekim Cenab-ı Hak Bakara

sûresindeki: وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ *"Size (Allah'ın) indirdiği Kitabı (Kur'an'ı) ve hikmeti..."*(Bakara, 231) yani ondaki öğütleri..; Yine:

Nisâ sûresindeki; وَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ *"Allah sana Kitabı ve hikmeti yani mevizaları indirdi"*(Nisa, 113) ve bir benzerini de Âl-i İmran suresinde buyurmuştur.

b) Hikmet, anlayış ve ilim manasındadır. Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur: وَآتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا *Biz ona henüz çocukken hikmeti verdik"*(Meryem, 12) ve وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ *"Andolsun ki biz lokman'a hikmeti verdik"*(Lokman, 12) yani anlayış ve ilim verdik. En'am sûresinde ise şöyle buyurulmaktadır: أُولَٰئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ *"İşte bunlar, kendilerine kitab ve hüküm (hikmet) verdiklerimizdir"*(En'am, 89).

c) Hikmet, nübüvvet (peygamberlik) manasınadır. Nisa suresinde;

فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ

"Biz muhakkak İbrahim soyuna kitab ve hikmet, yani nübüvvet, verdik"(Nisa, 54); Sâd sûresinde: وَآتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ *"Biz ona hikmet, (yani) nübüvvet verdik"*(Sad, 20); Bakara sûresinde; وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ *"Allah ona mülk ve hikmeti verdi"*(Bakara, 251) buyurulmuştur.

d) Hikmet, Kur'an manasına da gelir. Nahl sûresinde;

ادْعُ إِلَىٰ سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ *"Rabbinin yoluna hikmetle davet et"*(Nahl, 125);

Bakara sûresinde: وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا

"Kime hikmet verilmişse muhakkak ki ona çok hayır verilmiştir"(Bakara, 269) buyurulmuştur. Bütün bu vecihler incelendiğinde hepsi ilme dayanır. Sonra Allahu Teala'nın az ilim verdiğini düşün. Nitekim o;

وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا

"Size ilimden ancak pek az birşey verilmiştir"(İsra, 85) buyurur. Allah'ın dünyanın hepsine "az" diye isim verdiğini de düşün.

قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ

"De ki dünya metaı azdır"(Nisa, 77). Cenab-ı Hakk'ın "az" dediği şeyin kemiyetini kavramamız mümkün olmuyor. Ya O'nun "çok" dediği şey hakkında ne dersin?

Sonra akli delil, dünyanın gerçekten az, hikmetin ise çok olduğunu gösterir. Çünkü dünya metaının adedi ve müddedi sonludur. İlmin ise değerinin, adedinin ve müddetinin sınırı yoktur. Hele hele onunla elde edilecek saadetlerin hiç sınırı yoktur. İşte bu da sana ilmin faziletini gösterir.

2) Cenab-ı Allah: قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

"De ki hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"(Zümer, 9) buyurmuştur. Hak Teala kitabında yedi şeyi birbirinden ayırdetmiştir. Mesela; قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ *"De ki pis ile temiz, yani helal ile haram hiç bir olur mu?"*(Maide, 100) diyerek pis ile temizin; قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ *"De ki görmeyen ile gören hiç bir olur mu?"*(Ra'd, 16) diyerek âmâ ile görenin;

أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ

"Yahud karanlıklarla nûr bir olur mu?"(Ra'd, 16) diyerek nur ile zulmeti, cennet ile cehennemi, gölge ile sıcak arasını ayırmıştır. Düşündüğün zaman bütün bunların alim ile cahil arasındaki farktan alındığını görürsün.

3) Cenab-ı Allah: أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ

"Allah'a, Peygambere ve sizden olan ulul-emre itaat ediniz" (Nisa, 59) buyurmuştur. Ayetteki ulu'l-emrden murad en sahih görüşe göre alimlerdir. Çünkü alimlere itaat etmek meliklere de vacibtir. Bunun aksi olmaz. Sonra şu dereceye bir bak. Cenab-ı Hak alimi Kur'an-ı Kerim'de iki yerde ikinci mevkide zikretmiştir *"Allah, kendinden başka ilah olmadığına şehadet eder. Melekler ve ilim sahipleri de buna şehadet ederler"*(Al-i İmran, 18). *"Allah'a, Resûle ve sizden olan ulu'l-emre itaat ediniz"*(Maide, 59). Sonra Allah Teala alimi daha çok şereflendirerek, onu iki ayette de birinci mertebede zikretmiş, *"O (müteşabih ayetlerin) manasını ancak Allah ve ilimde kök salmış olanlar bilirler"*(Al-i İmran, 7); *"De ki sizin ile benim aramda şahid olarak Allah ve kendisinde Kitabın ilmi olan kimse yeter"*(Ra'd, 43).

4) Allahü Teâlâ:

"Allah sizden iman edenleri ve kendilerine ilim verilmiş kimseleri yüksek derecelere çıkarır."(Mücadele, 11) buyurur.

Cenab-ı Hak sadece dört kimse için derecelerden bahsetmiştir.

a) Bedir'de savaşan mü'minler için:

"Mü'minler ancak onlardır ki Allah anıldığı zaman yürekleri titrer, onlara Allah'ın ayetleri okunduğu zaman (bu) onların imanını artırır. Onlar ancak Rablerine dayanıp güvenirler. Onlar namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden (Allah yolunda) harcarlar. İşte onlar gerçek mü'minlerin ta kendileridir. Rableri katında dereceler onlarındır (Enfal, 2-4).

b) Mücahidler için...: *"Allah Teala, mücahidleri, oturup savaşa gitmeyenlere üstün kılmıştır"* (Nisa, 95).

c) Salih kullar için..:*"Kim O'na iman etmiş, salih ameller işlemiş olarak gelirse işte onlar için de en yüksek dereceler vardır"* (Taha, 75).

d) Alimler için...: *"Ve ilim verilmiş olanları derecelerle (yükseltir)"* (Mücadele, 11).

Allah Bedir'de savaşan mü'minleri diğer müminlere; mücahidleri savaştan geri duranlara; salih kimseleri yukardaki iki sınıfa, alimleri de bütün bu sınıflara derece bakımından üstün kılmıştır. Bu sebeble alimlerin, insanların en üstünü sayılması gerekir.

5) Cenab-ı Allah:

"Allah'dan ancak alim kulları hakkıyla korkar" (Fatır, 28) buyurmuştur.

Cenab-ı Allah alimi Kur'an'ında beş vasıfla nitelemiştir:

a) **İman**

"İlimde kök salmış olanlar "Biz ona iman ettik" derler" (Al-i İmran, 7).

b) **Tevhid ve şehadet.**

"Allah kendinden başka ilah olmadığına şehadet eder. Melekler ve ilim sahibleri de buna şehadet ederler" (Al-i İmran, 18).

c) **Ağlama:**

"Onlar ağlayarak çeneleri üstüne kapanırlar" (İsra, 109).

d) **Huşû':**

"Daha önce ilim verilmiş olanlara ayetler okunduğu zaman, onlar çeneleri üstü secdeye kapanırlar" (İsra, 107).

e) **Haşyet** (Allah korkusu):

إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ

"Allah'dan ancak alim kulları hakkıyla korkar " (Fatır, 28).

İlmin Önemi Hakkında Hadis-i Şerifler

İlmin üstünlüğü ile ilgili haberlere gelince, bunlar çoktur:

1) Sabit (r.a.)'in Enes (r.a.)'den rivayet ettiğine göre Hz.Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ اَحَبَّ اَنْ يَنْظُرَ اِلَى عُتَقَاءِ اللّٰهِ مِنَ النَّارِ فَلْيَنْظُرْ اِلَى الْمُتَعَلِّمِيْنَ فَوَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ مَا مِنْ مُتَعَلِّمٍ يَخْتَلِفُ اِلَى بَابِ عَالِمٍ اِلاَّ كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ بِكُلِّ قَدَمٍ عِبَادَةَ سَنَةٍ وَبَنَى لَهُ بِكُلِّ قَدَمٍ مَدِيْنَةً فِى الْجَنَّةِ وَيَمْشِى عَلَى الاَرْضِ وَالاَرْضُ تَسْتَغْفِرُ لَهُ وَيُمْسِى وَيُصْبِحُ مَغْفُوْرًا لَهُ وَشَهِدَتِ الْمَلاَئِكَةُ لَهُمْ بِاَنَّهُمْ عُتَقَاءُ اللّٰهُ مِنَ النَّارِ

"Allah'ın cehennemden azadlılarına bakmayı arzu eden, talebelere baksın. Nefsim kudret elinde olan (Allah'a) yemin ederim ki alimin kapısına gidip gelen hiç bir talebe yoktur ki Allah onun her adımına karşılık bir senelik ibadet vermiş, her adımına karşılık cennette onun için bir şehir yapmış olmasın. O yeryüzünde yürüdüğü zaman, yer onun için istiğfar eder. Günahları bağışlanmış olarak akşamlar ve sabahlar. Melekler de onun, Allah'ın cehennemden azad ettiklerinden olduğuna şahadet ederler."

2) Enes (r.a.), Hz.Peygamber (s.a.s.)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir.

مَنْ طَلَبَ الْعِلْمَ لِغَيْرِ اللّٰهِ لَمْ يَخْرُجْ مِنَ الدُّنْيَا حَتّٰى يَأْتِىَ عَلَيْهِ الْعِلْمُ فَيَكُوْنَ لِلّٰهِ وَمَنْ طَلَبَ الْعِلْمَ لِلّٰهِ فَهُوَ كَالصَّائِمِ نَهَارُهُ و كَالْقَائِمِ لَيْلُهُ وَاِنَّ بَابًا مِنَ الْعِلْمِ يَتَعَلَّمُهُ الرَّجُلُ خَيْرٌ مِنْ اَنْ يَكُوْنَ لَهُ اَبُو قُبَيْسٍ ذَهَبًا فَيُنْفِقُهُ فِى سَبِيْلِ اللّٰهِ

"Kim, Allah rızasının dışında birşey için ilim öğrenirse, ilim ona gelip Allah rızası için olmadıkca, O, dünyadan çıkamaz. Allah rızası için ilim öğrenen kimse, gündüzü oruçlu, gecesi ihya edilmiş kimse gibidir. İnsanın ilimden bir mesele öğrenmesi, Ebu Kubeys dağının onun için altın haline gelip, onu Allah yolunda infak etmesinden daha hayırlıdır."

3) Hasan Basrî'nin merfu olarak rivayet ettiği hadiste Hz.Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ جَاءَهُ الْمَوْتُ وَهُوَ يَطْلُبُ الْعِلْمَ لِيُحْيِىَ بِهِ الاِسْلاَمَ كَانَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الاَنْبِيَاءِ دَرَجَةٌ وَاحِدَةٌ فِى الْجَنَّةِ

"İslamı yaşamak için ilim öğrenirken ölen kimse ile peygamberler arasında cennette tek bir derece vardır."

4) Ebu Mûse'l-Eş'arî (r.a.), Hz.Peygamber (s.a.s.)'in şöyle buyurduğunu merfu olarak rivayet etmiştir:

يَبْعَثُ اللّٰهُ الْعِبَادَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ يُمَيِّزُ الْعُلَمَاءَ فَيَقُوْلُ يَا مَعْشَرَ الْعُلَمَاءِ اِنِّى لَمْ اَضَعْ نُوْرِى فِيْكُمْ اِلاَّ لِعِلْمِى بِكُمْ وَلَمْ اَضَعْ عِلْمِى فِيْكُمْ لاُعَذِّبَكُمْ اِنْطَلِقُوا فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ

"Cenâb-ı Allah kıyamet günü kullarını diriltir, sonra alimleri ayırır ve onlara şöyle der: Ey alimler, nûrumu size ancak sizi bildiğim için koydum. İlminizi azab edeyim diye size vermedim. Hadi gidiniz, sizi bağışladım."

5) Hz.Peygamber (s.a.s.):

مُعَلِّمُ الْخَيْرِ إِذَا مَاتَ بَكَى عَلَيْهِ طَيْرُ السَّمَاءِ وَدَوَابُّ الأَرْضِ وَحِيتَانُ الْبُحُورِ

"Hayrı öğreten kimse öldüğü zaman, onun ardından gökteki kuşlar, yerdeki canlılar ve denizdeki balıklar ağlarlar" buyurmuştur.

6) Ebu Hureyre (r.a.) merfu olarak şu hadisi rivayet etmiştir:

مَنْ صَلَّى خَلْفَ عَالِمٍ مِنَ الْعُلَمَاءَ فَكَأَنَّمَا صَلَّى خَلْفَ نَبِيٍّ مِنَ الأَنْبِيَاءِ

"Alimlerden birinin arkasında namaz kılan, sanki peygamberlerden birinin arkasında namaz kılmış gibidir."

7) İbn Ömer (r.a.) merfu olarak rivayet etmiştir:

فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ بِسَبْعِينَ دَرَجَةً بَيْنَ كُلِّ دَرَجَةٍ عَدْوَ الْفَرَسِ سَبْعِينَ عَامًا وَذَلِكَ أَنَّ الشَّيْطَانَ يَضَعُ الْبِدْعَةَ لِلنَّاسِ فَيُبْصِرُهَا الْعَالِمُ فَيُزِيلُهَا وَالْعَابِدُ يُقْبِلُ عَلَى عِبَادَتِهِ لاَ يَتَوَجَّهُ وَلاَ يَتَعَرَّفُ لَهَا

"Alimin abide, herbir derecenin arası at koşumu yetmiş sene olan yetmiş derece üstünlüğü vardır. Çünkü şeytan insanlar arasına bidatlar atar, onu alim görür de giderir. Abid ise, ibadetine kapanmıştır, o bidate yönelmez ve onu tanıyamaz."

8) Hasan Basri merfu olarak, Peygamber (s.a.s.)'den rivayet etmiştir:

رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَى خُلَفَائِي فَقِيلَ مَنْ خُلَفَائُكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ : الَّذِينَ يُحْيُونَ سُنَّتِي وَيُعَلِّمُونَهَا عِبَادَاللَّهِ

"Allah'ın rahmeti halifelerimedir." "Halifelerin kimdir, Ya Resûlallah!" denildiğinde O, (s.a.s.) *"Sünnetimi ihya edip, onu Allah'ın kullarına öğreten kimselerdir"* dedi."

9) Hz.Peygamber (s.a.s.):

مَنْ خَرَجَ يَطْلُبُ بَابًا مِنَ الْعِلْمِ لِيَرُدَّ بِهِ بَاطِلاً إِلَى حَقٍّ أَوْ ضَلاَلاً إِلَى هُدًى كَانَ عَمَلُهُ كَعِبَادَةِ أَرْبَعِينَ عَامًا

"Kim, bir batılı hakka, veya bir dalaleti hidayete döndürmek için ilimden bir mesele öğrenmek gayesi ile yola çıkarsa, onun bu işi kırk yıllık ibadet gibi olur" buyurmuştur.

10) Hz.Peygamber (s.a.s.), Hz.Ali (k.v.)'yi Yemen'e vazifeli olarak gönderirken şöyle buyurmuştur:

لأَنْ يَهْدِيَ اللَّهُ بِكَ رَجُلاً وَاحِدًا خَيْرٌ لَكَ مِمَّا تَطْلُعُ عَلَيْهِ الشَّمْسُ أَوْ تَغْرُبُ

"Allah'ın, senin vasıtanla bir adamı hidayete erdirmesi, senin için, güneşin üzerine doğup battığı herşeyden hayırlıdır."(30)

11) İbn Mes'ud (r.a.) merfu olarak Hz.Peygamber (s.a.s.)den şunu rivayet etmiştir:

مَنْ طَلَبَ الْعِلْمَ لِيُحَدِّثَ بِهِ النَّاسَ اِبْتِغَاءَ وَجْهِ اللّٰهِ أَعْطَاهُ أَجْرَ سَبْعِينَ نَبِيًّا

"Kim, Allah rızası için, insanlara söylemek maksadıyla ilim öğrenirse, Allah ona yetmiş peygamber sevabı verir."

12) 'Âmir el-Cüheni'nin merfû olarak rivayet ettiği hadiste, Hz.Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

يَأْتِي بِمِدَادِ طَالِبِ الْعِلْمِ وَدَمِ الشَّهِيدِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لاَ يُفَضَّلُ أَحَدُهُمَا عَلَى الآخَرِ

"Kıyamet günü ilim öğrenen kimsenin mürekkebi ile şehidin kanı, biri diğerine üstün tutulmaksızın getirilir." Bir diğer rivayette ise *"Alimin mürekkebi, şehidin kanından üstün sayılır"* şeklinde gelmiştir.

13) Ebu Vafid el-Leysi şunu rivayet etmiştir: Hz.Peygamber (s.a.s.) insanlarla beraber bir gün otururken üç adam çıkageldi. Onlardan biri, halkada bir boşluk bulup oraya oturdu. Bir diğeri insanların gerisine oturdu. Üçüncü şahıs ise dönüp geri gitti. Hz.Peygamber (s.a.s.) sözünü bitirince, *"Bu üç şahsın halini size haber vereyim: Birincisi Allah'a sığındı, Allah da onu barındırdı. İkincisi Allah'dan utandı, Allah da ondan utandı. Üçüncüye gelince, o Allah'dan yüz çevirdi, Allah da ondan yüz çevirdi"* dedi. *Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir.*

İlmin Faziletine Dair Âsâr

"Eser"(31)den ilmin üstünlüğünü gösteren şeylere gelince bunlar da çoktur.

a) Âlim, talebesine ana-babasından daha şefkatlidir. Çünkü anneler ve babalar onu dünya ateşinden ve belalarından korurlar. Alimler ise onu ahiretin ateşinden ve sıkıntılarından muhafaza ederler.

b) İbn Mes'ud, "Bu ilmi nasıl elde ettin?" denildiğinde, O, "Çok soran bir dil ve çok akıllı bir kalb ile" cevabını verdi.

c) Bazıları da şöyle demişler: "Ahmaklar gibi sor, zeki kimseler gibi aklında tut."

---

30) Benzeri hadis, Buhârî, Fedâil-i Ashab, 9.

31) Eser: Hz. Peygamber (s.a.s.)'den sonraki büyük zatlardan, âlimlerden zikredilen haber ve sözler.

d) Mus'ab b.Zübeyr oğluna, "Evlâdım! İlim öğren. Eğer malın varsa ilim senin için bir güzellik (süs) olur. Eğer malın yoksa ilim senin için mal olur" demiştir.

e) Hz.Ali (k.v.) de şöyle buyurmuştur: Cehaletten ileri gelen konuşmanın hayrı olmadığı gibi, ilmi söylememede de hayır yoktur."

f) Muhakkik alimlerden biri şunu söylemiştir: "Alimler üç kısımdır: Allah'ı bilip, O'nun emirlerini bilmeyenler. Allah'ın emrini bilip Allah'ı bilmeyenler ve Allah'ı da, emrini de bilenler.

Birincisine gelince bu, kalbine marifetullah hükümran olmuş ve böylece Allah'ın nurunu müşahede etmede ve Allah'ın kibriyasının safhalarında boğulmuş kuldur. Böylece o, kendisine lazım olanların dışında ahkam ilmini öğrenmeye vakit bulamamıştır.

İkincisi, Allah'ın emrini bilip de Allah'ı bilmeyendir. Bu, helâli, haramı, hükümlerin hakikatlerini bilip, Allah'ın celalinin sırlarını bilemeyen kimsedir.

Hem Allah'ı hem de Allah'ın ahkâmını bilene gelince bu, akıl alemi ile his alemi arasındaki müşterek noktada bulunan kimsedir. Böyle biri, bazan Allah'ı sevmesi sebebiyle Allah'la birlikte, bazan da şefkat ve merhamet etmesi sebebi ile mahlukatla birlikte olur. Bu kimse, Rabbi ile olmaktan mahlukata dönünce, sanki Allah'ı hiç tanımıyormuş gibi, onlardan biri gibi olur. Rabbi ile başbaşa kalıp, O'nu zikir ve O'na ibadetle meşgul olunca da sanki mahlukatı hiç tanımıyormuş gibi olur. Bu peygamberlerin ve sıddîkların yoludur. İşte, Hz.Peygamber (s.a.s.)'ın سَائِلِ الْعُلَمَاءَ وَخَالِطِ الْحُكَمَاءَ وَجَالِسِ الْكُبَرَاءَ *"Alimlere sor, hükemaya karış, büyüklerle otur"* hadisinden murad edilen de bunlardır. Hz.Peygamber (s.a.s.)'in "Alimlere sor" ifadesinden maksad: "Yani Allah'ın emirlerini bilip Allah'ı bilmeyenlerden sor" demektir. Böylece Hz.Peygamber (s.a.s.), dini meselelerde ihtiyaç olduğunda bu kimselerden fetva sorulmasını emretmiştir. "Hükema"ya gelince bunlar Allah'ın emirlerini bilmeyen fakat Allah'ı bilen kimselerdir. Hz.Peygamber (s.a.s.) bunların arasına karışmayı emretmiştir. "Büyüklere" gelince bunlar Allah'ı ve ilahi ahkâmı bilen kimselerdir. Hz.Peygamber (s.a.s.) bunlarla da oturup kalkmayı emretmiştir: Çünkü bunlarla oturup kalkmada hem dünyevi hem de uhrevi menfaatler vardır.

Sonra Şakik el-Belhi şöyle demiştir: "Bu üç gurub alimin herbirinin üç alameti vardır:

Allah'ın emrini bilenin üç alameti; kalbinin değil dilinin zikretmesi; Allah'dan değil insanlardan korkması ve zahiren insanlardan utandığı halde gizli yerde Allah'dan utanmamasıdır.

Allah'ı bilenin üç alameti, zikredici, korkan ve utanan olmasıdır. Bunun zikri lisanın değil kalbin zikridir. Korkusu, riyaen korku değil, günaha düşme korkusudur. Utanması, zahirî bir utanma değil hatırına, kalbine gelen (kötü) şeylerden utanmadır.

Hem Allah'ı hem de Allah'ın emirlerini bilen alimlerin, Allah'ı bilen alim için saydığımız üç alemetin yanı sıra şu üç alametle birlikte altı alameti vardır:

Gayb alemi ile şehadet alemi arasındaki müşterek noktada oturmuş olması; ilk iki kısma da muallim olması, ilk iki kısmın ona muhtaç olması sebebiyle onun onlardan müstağnî olması, onun diğer üç alametidir."

Şakik sonra şöyle devam etti: "Hem Allah'ı hem de Allah'ın emirlerini bilen alim güneş gibidir, artmaz, eksilmez. Sadece Allah'ı bilen alim ay gibidir, bazan tamamlanır, bazan eksilir. Sadece Allah'ın emrini bilen alim kandil gibidir, kendisini yakar bitirir başkasını aydınlatır."

g) Feth el-Mevsili şöyle demiştir: "Hasta yemek yemez, su içmez ve ilaç almazsa ölmez mi? Aynı şekilde içine ilim, fikir ve hikmet girmezse kalb de ölür."

h) Şakik el-Belhi şunu da söylemiştir: "Meclisimden kalkanlar üç kısımdır: Sırf kâfir olanlar; sırf münafık olanlar ve sırf mü'min olanlar. Bu böyledir, çünkü ben Kur'an'ı tefsir edip, Cenab-ı Allah'ın ayetlerinden, Resulullah'ın hadislerinden bahsediyorum. Kim beni tasdik etmezse o sırf kâfirdir, kimin kalbi benim söylediklerimden sıkılırsa o sırf münafıktır. Kim yaptıkları kötülüklere pişman olur ve bir daha günah işlememeye azmederse o sırf mü'mindir."

Keza şöyle demiştir: "Cenab-ı Allah üç vakitteki uykuya ve üç şeye gülmeye buğzeder: Sabah namazından sonraki ve yatsı namazından önceki uyku; namaz esnasındaki uyku ve zikir meclisindeki uyku.. Cenaze arkasından gülme; mezarlıkta gülme ve zikir meclisinde gülme.."

i- فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَّابِيًا *"Sel de yüze çıkan bir köpük yüklenip götürmüştür"* (Ra'd, 17) ayeti hakkında bazı alimler, السيل lafzının ilim olduğunu, Allahu Teala'nın ilmi, beş özelliğinden ötürü suya benzettiğini söylemişlerdir.

1) Yağmur gökten indiği gibi, ilim de gökten inmiştir.

2) Yeryüzünün ıslahı yağmurla olduğu gibi, mahlukatın ıslahı da ilimle olur.

3) Ekinler ve bitkiler yağmursuz çıkmadığı gibi, ameller ve taatlar da ilimsiz çıkmaz, olmaz.

4) Yağmur, gökgürültüsü ve şimşeğin peşinden geldiği gibi, ilim de va'd ve vaîdin peşinden gelir.

5) Yağmur faydalı veya zararlı olduğu gibi, ilim de böyledir. Yani ilim, kendisiyle amel eden birisi için faydalı, amel etmeyen için ise, zararlıdır.

j) Allah'ı hatırlatan nice kimse vardır ki, kendisi Allah'ı unutmuştur; Allah ile korkutan nice kimse vardır ki, Allah'a karşı cüretkârdır; Allah'a nice yaklaştıran vardır ki, kendisi Allah'dan uzaktır; Allah'a davet eden nice kimse vardır ki, kendisi Allah'tan kaçmaktadır; Allah'ın kitabını okuyan nice kimseler vardır ki, Allah'ın ayetlerinden sıyrılmışlardır.

k) Dünya beş şey ile süslenmiş bir bahçedir:

1) Alimlerin ilmi,

2) İdarecilerin adaleti,

3) Âbidlerin ibadeti,

4) Tâcirlerin güvenilirliği ve,

5) Zanaatkârların doğruluğu...

İblis de bu beş şeye karşılık beş alamet getirerek, bunları bu beş şeyin yanıbaşına dikmiştir: Hasedi getirip, ilmin karşısına; zulmü getirip adaletin karşısına; riyayı getirip ibadetin karşısına; hıyâneti getirip güvenilirliğin karşısına ve aldatmayı getirip doğruluğun karşısına yerleştirmiştir.

l) Hasan Basri, tâbiin içinde şu beş şey ile üstün olmuştur.

1) Kendisi bir şeyi yapmadan başkasına emretmemiştir.

2) Kendisi vazgeçmeden, başkasını o şeyden vazgeçirmemiştir.

3) Allah'ın kendisine rızık olarak vermiş olduğu ilim ve maldan isteyen herkese vermiş, cimrilik yapmamışlardır.

4) İlmiyle yetinerek, insanlardan müstağni olmuştur.

5) O'nun açığı da gizlisi de aynıydı.

m) Senin ilminin sana fayda verip vermediğini öğrenmek istiyorsan, nefsinden beş şey iste:

1) (Nefsi azdırmamak amacıyla) az gıda için fakirliği sevmek.

2) Sevap arzusuyla, taati sevmek,

3) Vakit elde etmek için dünyaya rağbetini azaltmak.

4) Kalbi islah etmek için, hikmeti sevmek,

5) Allah'a münacaat arzusuyla yalnızlığı sevmek...

n) Beş şey içinde beş şeyi ara:

1) İzzeti, malda ve aşirette değil, tevazuda ara.

2) Zenginliği çoklukta değil, kanaatta ara.

3) İlmin faydasını çok nakletmede değil, amelde ara.

4) Emniyeti burada değil, cennette ara.

5) Rahatı çoklukta değil, azlıkta ara...

o) İbnu'l-Mübarek şöyle demiştir: Bu ümmetin bozulması, ancak havas tarafından olur. Bu havas beş kısımdır:

1) Ulemâ,

2) Gâziler,

3) Zahidler,

4) Tâcirler ve

5) İdareciler...

Ulemaya gelince, onlar peygamberlerin mirasçılarıdır.

Zahidler, yeryüzündekilerin direkleridir.

Gaziler, yeryüzünde Allah'ın ordularıdır.

Tacirler ise, Allah'ın yeryüzündeki umenası (: güvenilir kulları)dır.

İdareciler de, çobandırlar.

Alim, dini alçaltır malı yüceltirse, cahil kime uyacak?

Zahid dünyaya arzulu olursa, tevbe eden kime uyacak?

Gazi tamahkâr ve riyakâr olursa, düşmanını nasıl yenecek?

Tâcir hain olursa, emanet nasıl bulunacak?

Çoban bizzat kurt olursa, çobanlık nasıl yapılacak?

ö) Ali b.İbn Ebi Talib (r.a.) şöyle buyurmuştur: İlim şu yedi sebepten dolayı maldan daha üstündür:

1) İlim, peygamberlerin mirası, mal ise firavunların mirasıdır.

2) İlim, harcamakla noksanlaşmaz, ama mal ise noksanlaşır.

3) Mal bir bekçiye muhtaçtır, ilim ise sahibini korur.

4) İnsan öldüğü zaman malı geriye kalır, ilim ise sahibiyle kabre girer.

5) Mal, mümin ve kâfir tarafından elde edilir, ilim[32] ise ancak mümin için meydana gelir.

6) Bütün insanlar, dini işlerinde ilim erbabına muhtaç olup, mal sahibine muhtaç değildirler.

7) İlim, insanı sırattan geçme konusunda güçlendirirken, mal ona manî olur.

u) Fakih Ebu'l-Leys , şöyle buyurmuştur: Alimin yanında oturup, ilimden herhangi bir şey bellemeye gücü yetmeyen kimse için yedi şeref vardır.

1) O, talebelerin elde ettiği fazilete ulaşır.

2) Alimin yanında oturduğu sürece, günah işlememiş olur.

3) İlim elde etmek arzusuyla evinden çıktığı zaman, Allah'ın rahmeti onun üzerine iner.

---

32) Maksat "Dini İlmi"dir.

4) İlim halkasında oturduğunda ve o halkada bulunanlara Allah'ın rahmeti indiğinde, o rahmetten o da bir hisse alır.

5) Dinlediği sürece, ona bir taat yazılır.

6) Dinleyip de, birşeyler anlamadığı zaman, ilmi anlamaktan mahrum olduğu için kalbi sıkışır da, böylece bu gam ve sıkıntı, onun Allah'ın huzurunda bulunmasına bir vesile olur. Çünkü, Cenab-ı Hak, hadis-i kudsisinde, أنا عِنْدَ الْمُنْكَسِرَةِ قُلُوبُهُمْ لِأَجْلِي *"Ben, benim için kalbi mahzun olan kimselerin yanındayım"* buyurmuştur.

7) O kimse, müslümanların bir alimi ne kadar yücelttiklerini; fasıkı ise, ne kadar hakir kabul ettiklerini görür, böylece onun kalbi fısktan vazgeçer ve tabiatı ilme teveccüh eder. İşte bu sebepten dolayı, Hz.Peygamber (s.a.s) insanlara, salih kimselerle oturup kalkmayı emretmiştir.

ü) Hangi alim ilminde cimrilik yapar ve bu ilmin başkasında olmasını istemezse, işte bu kimse, ateşin ilk tabasında yer alır. Yine, hangi alim ilminde sultan mertebesinde olur da, ona bu kendi ilmine dair hususta bir red cevabı verilince o da kızarsa, işte o kimse ateşin ikinci tabakasında yer alır. Yine hangi alim sözünü ve ilminin inceliklerini sadece eşrafa ve zengin kimselere tahsis eder de, fukarayı buna layık görmezse, bu kimse de ateşin üçüncü tabakasında yer alır. Yine ulemadan kim kendisini beğenir de, vazettiği zaman şiddetli olur, kendisine va'zedildiğinde de burnunu kıvırırsa, bu kimse de cehennemin dördüncü tabakasında yer alır. Yine ulemadan kim kendisini fetva verme hususunda yeterli görür de, hatalı fetva verirse, bu da cehennemin beşinci tabakasında yer alır. Yine ulemadan, bâtılı benimsemiş kimselerin sözünü öğrenir de, onu dine karıştırırsa, o da cehennemin altıncı tabakasında yer alır. Yine ulemadan, kim ilmi insanlara gösteriş için öğrenirse, bu da cehennemin yedinci tabakasında yer alır.

v) Fakih Ebu'l-Leys şöyle demiştir: Şu sekiz gurup kimseyle oturana, Allah sekiz şeyi arttırır.

1) Kim zenginlerle oturur kalkarsa, Allah ona dünyayı sevmeyi ve dünyaya rağbet arzusunu arttırır.

2) Kim fakirlerle oturur kalkarsa, Allah ona şükretmeyi ve Allah'ın taksimatına razı olma meziyyetini verir.

3) Kim hükümdarlarla oturur kalkarsa, Allah ona kalb katılığı ve kibir duygusu verir.

4) Kim kadınlarla oturup kalkarsa, Allah onun şehvetini ve cehaletini arttırır.

5) Kim çocuklarla oturup kalkarsa, eğlence şaka tutkusu artar.

6) Kim fasıklarla oturup kalkarsa, günah işleme cüreti ve tevbeyi geciktirme arzusu çoğalır.

7) Kim iyi kimselerle oturup kalkarsa, taat arzusu artar.

8) Kim alimlerle oturup kalkarsa, ilmi ve takvası artar.

y) Allah yedi kimseye yedi şeyi öğretmiştir:

1) Hz.Adem'e, isimleri öğretti.

"Ve Adem'e, bütün isimleri öğretti"(Bakara, 31)

2) Hızır'a feraseti öğretti.

"Ve ona, katımızdan bir ilim öğrettik"(Kehf, 65).

3) Yusuf (s.a.s) 'a rüya tabiri ilmini öğretti.

رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي مِن تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ

"Rabbim, bana ilim verdin ve bana , sözleri yorumlamayı öğrettin"(Yusuf, 101).

4) Hz.Davud'a, zırh yapma sanatını öğretti.

"Ve biz ona, sizin için zırh yapmayı öğrettik"(Enbiya, 80).

5) Hz.Süleyman'a, kuşlarla konuşmayı öğretti.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا مَنطِقَ الطَّيْرِ *"Ey insanlar, bize kuşların konuşması öğretildi"* (Neml, 16). 6) Hz.İsa'ya Tevrat ve İncil'in ilmini öğretti.

"Ve ona, kitabı, hikmeti, Tevratı ve İncili öğretir"(A.İmran, 48).

7) Hz.Muhammed'e şeriatı ve tevhidi öğretti.

"Ve sana, daha önce bilmediğin şeyleri öğretti."(Nisa, 113);

Size, Kitabı ve hikmeti öğretir. (Cuma, 3);

الرَّحْمَٰنُ ۝ عَلَّمَ الْقُرْآنَ ۝ *"O Rahman, Kur'an'ı öğretti"*(Rahman, 1-2). Hz. Adem'in ilmi, ona, secde ve tahiyyenin (selam) yapılmasına; Hızır (a.s.)'ın ilmi, Hz.Musa ve Yuşa (a.s.) gibi talebelerin bulunmasına; Hz.Yusuf'un ilmi, ehlinin ve memleketinin bulunmasına; Davud (a.s.)'un ilmi, reislik ve üstün bir derecenin elde edilmesine; Hz.Süleyman'ın ilmi, Belkıs'ın bulunup ona galib gelinmesine; Hz.İsa'nın ilmi, annesinden töhmetin kalkmasına ve Hz.Muhammed'in ilmi de, şefaatinin bulunmasına bir sebep olmuşlardır. Sonra biz deriz ki, mahlukatın isimlerini öğrenen kimse meleklerden ta'zim gördü. Buna göre, yaratıcının zatını ve sıfatlarını gören kimse, meleklerden ta'zim görmez mi? Bundan öte, Rabbinin ta'zimine bile layık olur.

سَلَامٌ قَوْلًا مِّن رَّبٍّ رَّحِيمٍ *"Merhametli bir Rabden sözlü bir selâm"*(Yasin, 58)

Hızır, feraset ilmi sebebiyle, Hz.Musa'ya arkadaş oldu. Buna göre, ey hakikat ilmini sevenin ümmeti, sizler nasıl olur da Hz.Muhammed'in arkadaşlığını elde edemezsiniz?

"İşte bunlar Allah'ın kendilerine nimetler vermiş olduğu peygamberlerle beraberdir" (Nisa, 69). Hz.Yusuf, rüyaları yorumlamasıyla, dünya hapsinden kurtuldu. Allah'ın kitabının yorumunu bilen bir kimse, nasıl olur da şehvet bağından kurtulamaz ?

"Ve o,dilediğini sırat-ı müstakime hidayet eder" (Yunus 25).Yine Hz.Yusuf (a.s.), Allah'ın kendisine olan lütfunu hatırladı da şöyle dedi:

"Ve bana rüyaları te'vil etmeyi öğrettin" (Yusuf, 101).

Buna göre ya sen ey alim, Allah kitabının açıklamasını sana öğrettiği için, Allah'ın sana olan lütfunu hatırlamaz mısın? Hangi nimet, Cenâb-ı Hakk'ın sana verdiği nimetten daha yücedir? Çünkü O, seni kelâmının müfessiri, kendisinin temsilcisi, peygamberlerinin varisi, mahlûkatının Hakk'a davetçisi, kullarının nasihatçısı, beldelerinde bulunanların ışığı; mahlûkatını, cennete ve mükafaatına sevkedeni ve onları ateşinden ve azabından men edeni kıldı. Nitekim bir hadiste şöyle varid olmuştur:

اَلْعُلَمَاءُ سَادَةٌ وَالْفُقَهَاءُ قَادَةٌ وَمُجَالَسَتُهُمْ زِيَادَةٌ

"Âlimler seyyid, fakihler komutandır; onlarla oturup kalkmak ise, bir üstünlüktür."

Z-1) Mümin, nefsinde altı hasleti görmedikçe ilim talep etmeye arzulu olmaz:

a) Allah, bana farzları emretti, ben ise onları ancak ilimle eda etmeye kâdir olabilirim, demesidir.

b) Allah beni, günah işlemekten nehyetti. Bense, onlardan, ancak ilim ile kaçınabilirim, demesidir.

c) Cenab-ı Hak, nimetlerine şükretmeyi vacib kılmıştır. Ben ancak ilim ile bunlara şükredebilirim.

d) Bana mahlûkata adil davranmamı emretti. Bense, onlara, ancak ilim sayesinde adil davranabilirim.

e) Allah, bana belalara karşı sabretmemi emretti. Bense, buna, ancak ilimle kâdir olabilirim.

f) Allah bana, şeytana düşman olmamı emretti. Ben bu düşmanlığa ancak ilimle kâdir olabilirim.

Z-2) Cennetin yolu dört kişinin elindedir:

a) Âlim,

b) Zâhid,

c) Âbid

d) Mücahid.

Buna göre zâhid, davasında samimi olursa, Allah ona, emniyet ve güven duygusunu verir. Âbid, davasında samimi olursa Allah ona kendinden korkmayı(havfullah) nasib eder.Mücahid, davasında samimi olursa,Allah ona övgü ve hamdi verir. Alim ise, davasında sadık olduğu zaman, Allah ona hikmeti verir.

Z-3) Dört şeyden şu dört şeyi iste:

a) Yerden emniyeti.

b) Arkadaşından, kerameti.

c) Maldan, ferağati ve

d) İlimden de, faydayı iste..

Yerde bir emniyet bulamadığın zaman, hapishane ondan daha hayırlıdır.

Arkadaşında bir fazilet, bir değer bulamadığın zaman, köpek ondan daha hayırlıdır.

Malından, ibadete boş vakit bulamadığın zaman, balçık ondan daha hayırlıdır. İlimden bir fayda bulamadığın zaman, ölüm ondan daha hayırlıdır.

Z-4) Dört şey ancak dört şeyle tamamlanır: Din takva ile; söz fiil ile; şahsiyet tevazu ile ve ilim amel ile...

Buna göre din takvasız olursa tehlikededir. Fiilsiz söz boşa gitmiş gibidir.

Tevazusuz şahsiyet meyvesiz ağaç gibidir.

Amelsiz ilim de yağmursuz bulut gibidir.

Z-5) Hz.Ali (r.a.) Cabir b.Abdullah (r.a.)'a şöyle demiştir. "Dünya dört şey ile ayakta durmaktadır: İlmi ile amel eden alim; öğrenmekten kaçınmayan cahil; malından cimrilik yapmayan zengin ve dünyasına karşılık ahiretini satmayan fakir.

Âlim ilmi ile amel etmediğinde, cahil öğrenmekten kaçınır. Zengin meşru malında cimrilik ettiğinde, fakir dünyasına karşılık ahiretini satar. Onlara yetmiş kere yazıklar olsun, kahrolsunlar.

Z-6) Halil şöyle demiştir: İnsanlar dört kısımdır.

1) Bilen ve bildiğini de bilen insandır ki alim budur, buna tabi olunuz.

2) Bilen ve fakat bildiğinin farkında olmayan kimsedir ki bu kimse uykudadır, onu uyandırınız.

3) Bilmeyen fakat bilmediğini bilen kimsedir ki bu doğruya ulaşmayı ister, siz onu hakka ulaştırınız. Ve ;

4) Bilmeyen ve fakat bilmediğini de bilmeyen kimsedir ki bu şeytandır, ondan kaçınınız.

Z-7) Dört şey vardır ki şerefli bir kimsenin, -padişah bile olsa- onlardan kaçınması uygun değildir:

1) Mecliste babasına ayağa kalkması;
2) Misafirine hizmet etmesi;
3) İlim öğrendiği alime hizmette bulunması;
4) Bilmediği bir hususu kendisinden daha bilgili olan bir kimseye sorması.

Z-8) Âlimler helal olan şeyleri toplamakla meşgul olunca, halk da şüpheli şeyleri yer oldu. Âlimler şüpheli şeyleri yemeye başlayınca, halk haram şeyleri yemeye başladı ve alimler haram olan şeyleri yemeye başlayınca, halk kâfir oldu yani haramları helal saymaya başladı.

İlmin Üstünlüğüne Dâir Aklî Deliller

İlmin üstünlüğünü gösteren aklî delillere gelince bunlar da çoktur:
1) İşler dört kısımdır:
a) Aklın razı olduğu fakat şehvetin razı olmadığı işler.
b) Şehvetin razı olduğu, fakat aklın razı olmadığı işler.
c) Hem aklın hem de şehvetin razı olduğu işler. Ve;
d) Aklın da, şehvetin de razı olmadığı işler.
Birincisi, dünyadaki hastalık ve kötülüklerdir.
İkincisi, bütün günahlardır.
Üçüncüsü, ilim;
Dördüncüsü ise cehalettir.

Buna göre ilmin cehalet karşısındaki durumu cennetin cehennem karşısındaki durumu gibidir. Akıl ve şehvet cehenneme razı olmadıkları gibi cehalete de razı olmazlar.

Akılla şehvet cennete razı oldukları gibi ilme de razı olurlar. Buna göre cehalete razı olan kimse mevcud bir ateşe razı olmuş; ilimle meşgul olan kimse de hazır bir cennete dalmış demektir.

İlmi cehalete tercih eden herkese "Cennette durmayı alışkanlık haline getirdin. Onun için gir cennete" denilir. Cehaletle yetinen kimseye de "Cehennemde durmayı alışkanlık haline getirdin. Onun için cehenneme gir" denilir.

İlmin Cennet, cehaletin ise cehennem olduğuna şu delalet eder: Lezzetin kemali sevgiliye ulaşmada, elemin kemali ise sevgiliden uzaklaşmadadır. Yaralamak, şüphesiz acı verir; çünkü yaralamak, bedende birbiriyle kaynaşmış cüzlerden birini diğerinden ayırır. Kaynaşmaktan maksat, cüzlerin bir arada bulunmasıdır. Bu yaralama, bu bütünlüğün kaybolmasını gerektirince, böylece o sevilenin de gitmesini ve uzaklaşması neticesini verir.

Bu da muhakkak ki, elem verici bir hadise olur. Ateşle yakmak, yaralamaktan daha fazla acı verir; çünkü yaralamak ancak belirli bir parçanın diğer parçadan uzaklaşmasını ifade eder. Ateş ise, bütün parçaların içine nüfuz edip dalar. Böylece ateş, bütün cüzlerin birbirinden uzaklaştırılmasını gerektirir. Ateş ile yanmadaki ayrılıklar daha şiddetli olunca, oradaki acı da çok çetin olur.

Lezzete gelince, bu sevilene vasıl olmaktan ibarettir. Buna göre yeme lezzeti bedene uygun düşen yiyecekleri almadan ibarettir. Bakma lezzeti de böyle meydana gelir. Çünkü görme kuvveti, görülen şeyleri idrak etmeye düşkündür. Bu sebeble görülen şeyleri idrak etmek görme kuvveti için bir lezzettir. Böylece bununla, lezzetin sevilen şeyi idrak etmekten; elemin sevilmeyen şeyleri idrak etmekten ibaret olduğu ortaya çıkmış olur.

Bunu iyice kavradığında biz deriz ki idrak ne kadar şumüllü ve ne kadar güçlü olur ise idrak edilen şey de ne kadar şerefli, ne kadar mükemmel, ne kadar temiz ve ne kadar kalıcı olursa, bunu idrakten elde edilen lezzetin de daha kıymetli ve daha mükemmel olması gerekir.

Şüphesiz ilmin yeri ruhdur. Ruh bedenin en kıymetli unsurudur.

اَللّٰهُ نُوْرُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ *"Allah göklerin ve yerin nurudur"* (Nur, 35) ayetinin tefsirinde izahı geleceği gibi, aklî idrakin en derin ve en kıymetli idrak olduğunda şüphe yoktur. Şüphesiz malum (yani bilinen şeyler de) kıymetlidir. Çünkü malum, alemlerin Rabbi olan Allah Teala ile O'nun, melekler, felekler, unsurlar, cansızlar, bitkiler, ve hayvanlardan müteşekkil mahlukatı ve bütün ahkâmı, emirleri ve yüklediği mükellefiyetlerdir. Bunları bilmeden daha yüce hangi malum vardır. Böylece ilmin kemalinin ve lezzetinin üstünde başka bir kemal ve lezzet; cehalet bahtsızlığının ve onun noksanlığının üstünde başka bir bahtsızlık ve noksanlık olmadığı ortaya çıkmış olur. Bu söylediklerimizin doğruluğunu şu da göstermektedir: Birimize ilmi bir mesele sorulduğunda eğer onu bilir ve doğru cevab vermeye muktedir olursa bundan dolayı sevinir ve sürur bulur. Eğer onu bilemezse utancından başını yere eğer. Bu, ilimden hasıl olan lezzetin, tadın, lezzetlerin en mükemmeli, cehaletten hasıl olan şekavetin (bahtsızlığın) da bahtsızlıkların en ilerisi olduğuna delalet eder.

Burada ilmin üstünlüğünü gösteren başka naslar (ayet ve hadisler) da var. Fakat biz onları daha önce zikretmeyi unuttuk. Burada onları zikretmemize bir mani yoktur.

1) İlk nazil olan ayet

"Yaratan Rabbinin adı ile oku. O, İnsanı bir alakadan yaratmıştır. Oku. Senin Rabbin, kalemle (yazı yazmayı öğreten) kerem sahibidir. İnsana

bilmediğini o öğretti'' (Alak, 1-5) ayetleridir. Bu ayetler arasında tenasübün gözetilmesi gerektiği söylenmiştir. Buna göre: خَلَقَ الْإِنسَانَ مِنْ عَلَقٍ ayeti ile: اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ ۝ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ âyeti arasında ne münasebet vardır? Buna şöyle cevab verilmiştir: Bu ayetler arasındaki münasebetin vechi şudur: Cenab-ı Hak insanın, alaka olan ilk durumunu zikretmiştir. Bu alaka (yani ana rahmine tutunan meni zerresi) en değersiz şeydir. Yine Cenab-ı Hak insanın son durumundan bahsetmiştir ki bu insanın alim olma durumudur. Bu da en yüce mertebedir. Bu tertib ile sanki Cenab-ı Hak şöyle demiştir: Ey insan sen ilk durumunda en değersiz derecede idin de son durumunda derecelerin en şereflisine ulaştın. Bu en şerefli dereceye ulaşmak, ancak ilmin en şerefli derece sayılmasıyla mümkündür. İlimden daha şerefli birşey olsaydı bu makamda onun zikredilmesi daha uygun olurdu.

2) Cenab-ı Hak; اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ ۝ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ *''Oku. Senin Rabbin kalemle (yazı yazmayı) öğreten kerem sahibidir''* (Alak, 5) buyurmuştur. Usul-ü fıkıhta, bir hükmün bir vasfa dayanması, o vasfın hükmün illeti olduğunu hissettirir. Bu, Cenab-ı Allah'ın ''ekrem'' olma vasfına ilmi vermesiyle müstehak olduğuna delalet eder. Eğer ilim başka şeylerden daha şerefli olmasaydı, onu vermek başkasını vermekten daha şerefli olmazdı.

3) Cenab-ı Allah: إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ *''Allah'dan ancak alim kulları hakkıyla korkar''* (Fatır, 28) buyurmuştur. Bu ayette, ilmin faziletine delalet eden birçok husus vardır:

a- Ayet cennet ehli olan bir guruba delalet eder. Bu böyledir, çünkü, alimler Allah'dan korkanlardandır. Kim de Allah'dan korkarsa cennetliklerden olur. O halde alimler cennet ehlindendir. Âlimlerin haşyet ehli olduklarını (Allah'dan korktuklarını): إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ âyeti gösterir. Haşyet ehlinin cennet ehlinden olacaklarını da:

''Onların Rableri katındaki mükafaatları, altlarından ırmaklar akan Adn cennetleridir. Onlar orada ebedî kalıcıdırlar. Allah bunlardan râzı olmuştur, bunlar da O'ndan hoşnûd olmuşlardır. İşte bu (mükafaat) Rabbinden korkanlara mahsustur.'' (Beyyine, 8) ayeti ile: وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ

''Rabbisinin huzurunda durmaktan korkan kimseler için iki cennet

vardır'' (Rahman, 46) ayeti gösterir. Buna Cenab-ı Allah'ın şu hadis-i kutsîsi de delalet eder:

وَعِزَّتِي وَجَلاَلِ لاَ أَجْمَعُ عَلَى عَبْدِي خَوْفَيْنِ وَلاَ أَجْمَعُ لَهُ أَمْنَيْنِ فَإِذَا أَمِنَنِي فِي الدُّنْيَا أَخَفْتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَإِذَا خَافَنِي أَمَّنْتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

''İzzetime ve Celalime yemin ederim ki hiçbir kuluma iki emniyeti veya iki korkuyu aynı anda vermem. Eğer o dünyada benden emin olur (korkmazsa), kıyamet günü onu korkuturum. Eğer dünyada iken benden korkarsa, kıyamet günü onu emin kılarım.''

Bu delilin iki önermesini akılla isbat etmek mümkündür. Allah'ı bilmenin Allah'dan korkmayı gerektirdiği meselesinin izahına gelince, bu böyledir. Çünkü bir şeyi bilmeyen kimsenin o şeyden korkması imkansızdır. Sonra bir şeyin sadece zatını (varlığını) bilmek ondan korkmada yeterli olmaz. Bununla beraber üç şeyi daha bilmek gerekir:

a) Kudretini bilmek. Çünkü hükümdar, halkının kendi çirkin işlerine muttali olduklarını bilir ama onlardan korkmaz. Çünkü o, onların buna karşı çıkmaya kudretleri olmadığını da bilir.

b) Bildiğini bilmek. Çünkü hükümdarın malından çalan kimse, onun kudret sahibi olduğunu bilir. Ancak onun, kendisinin ona ait maldan çaldığını bilemeyeceğini de bilir de hırsızlığından dolayı ondan korkmaz.

c) Hüküm sahibi olduğunu bilmek. Çünkü hükümdarın emrindeki kimse, onun kendisini menetmeye kadir olduğunu, kendisinin çirkin fiillerini bileceğini bilir. Ancak O'nun, kendisinin uygunsuz fiillerine göz yumacağını bildiği için, bunlardan dolayı hükümdardan korkmaz. Ama hükümdarın, kendisinin kötü işlerine muttali olduğunu, kendisini men' etmeye kâdir olduğunu ve uygunsuz fiillerine göz yummayan bir hüküm sahibi olduğunu bildiğinde, bunlar o kimsenin kalbinde korkunun meydana gelmesine sebeb olur. Böylece kulun Allah'dan korkması ancak, Allah'ın herşeyi bildiğini, herşeye kâdir olduğunu, hoş olmayan ve haram olan şeylere razı olmayacağını bildiği zaman hasıl olur. Bu sebeble de korkunun, Allah'ı bilmenin ayrılmaz arkadaşı olduğu ortaya çıkmış olur.

Biz, korkunun cenneti elde etmenin sebebi olduğunu söyledik. Bu böyledir, çünkü kul için dünyevi bir lezzet meydana gelir, bu lezzet emr-i İlahi'nin aksine olur ve kul da bunu isteyerek yaparsa, bu fiil hem bir zarar hem de bir faydayı ihtiva etmiş olur. Akl-ı selim üstün olan tarafın diğer tarafa tercih edilmesi gerektiği hükmünü verir. İnsan imanının nuru ile bu dünyevi lezzetin, ahiretteki elem karşısında çok önemsiz kaldığını bilince, bu iman

bu dünyevî lezzetten kaçmasına sebeb olur ki işte bu haşyet (korku)'dir. Yine insanın haram olanı bırakıp vacib olanı yaptığında sevaba ehil olur. Nakli ve aklî delillerle, Allah'ı bilen kimsenin, Allah'dan korktuğu, Allah'dan korkanın ise cennetliklerden olduğu böylece ortaya çıkmış oldu.

d) Ayetin zahiri ancak alimlerin cennet ehli olduğunu gösterir. Çünkü انما lafzı hasr (ancak, sadece) manası ifade eder. Böylece bu ayet, ancak âlimlerin Allah'dan korktuğuna delalet eder. İkinci olarak zikredilen

ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ ۝ "Bu Rabb'inden kimseyedir "(Beyyine, 8)

âyeti de cennetin Allah'dan korkanlar için olduğuna delalet eder. Cennetin Allah'dan korkanlar için olması, başkaları için de olmasını nefyeder. Bu sebeble bu iki ayet birden cennet ehlinin sadece alimler olduğunu gösterirler.

Birinci ayette şiddetli bir korkutma vardır. Çünkü Allah'dan korkmanın, Allah'ı bilmenin ayrılmaz bir vasfı olduğu sabit olmuştu. Buna göre Allah'dan korkmamak, Allah'ı bilmemeyi ifade eder. Bu incelik de Allah'a yaklaştıran ilmin O'ndan korkmayı gerektiren ilim olduğu hususunda senin dikkatini çeker. Bir de, ne kadar ince ve ne kadar derin olursa olsun, Allah korkusu vermeyen hertürlü ilmî mücadele, kınanmış ilimlerdendir.

e)Âyet إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ "Allah ancak âlim kullarından korkar" şeklinde, الله lafzının merfû, العلماء lafzının mansub olmasıyla da okunmuştur. Bu şu demektir. Şayet Cenâb-ı Hakk'ın saygı duyması caiz olsaydı, o ancak âlimleri sayardı. Çünkü onlar caiz olanla caiz olmayanı bilirler. Cahil ise bu ikisini birbirinden ayıramaz. Bu nedenle cahile ne değer verilsin, hangi iltifat yapılsın. Ayetin bu şekilde kıraatine göre, alimlere son derece kıymetli ve yüce bir mevki verilmiştir.

4) Cenab-ı Allah وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا ۝ *"De ki: Ya Rabbi ilmimi artır"*(Taha, 114) buyurmuştur. Bu ayette ilmin kıymetine, yüce mertebesine ve Allah'ın onu çok sevdiğine en kuvvetli delil vardır. Çünkü Allah Teala, Peygamberine başka şeyi değil de bilhassa ilmini artırmasını istemeyi emretmiştir. Katade de şöyle demiştir. "Eğer bir kimse az bir ilimle yetinseydi Allah'ın Peygamberi Hz.Musa (a.s.) yetinir de (Hızır a.s.'a),

"Sana doğru yol olarak öğretilen ilimden bana da öğretmen için sana tabi olayım mı?"(Kehf, 66) demezdi.

5) Hz. Süleyman, dünyevî her türlü mülke sahibti. Hatta O, *"(Ya Rabbi),benden sonra hiç kimseye layık olmayacak bir mülk bana nasib et"* (Sad, 35) demişti. Sonra O, kendisine verilen bu mülk ile iftihar etmemiş, fakat ilmi ile iftihar etmiş ve *"Ey insanlar! Bize kuşların dili öğretildi ve her şey verildi"* (Neml, 16) diyerek kuşların dilini bilmekle öğünmüştü. Hz. Süleyman

(a.s)'ın bu ilimle iftihar etmesi güzel olunca, mü'minin alemlerin Rabb'ini bilmesi ile iftihar etmesi daha yerindedir. Bir de Hz. Süleyman ilmini, "Bize her şey verildi" ifadesinden önce söylemiştir. Cenâb-ı Allah da onların durumlarının iyiliğinden bahsederken önce ilmi zikrederek: *"Davud'u ve Süleyman'ı da (hatırla). Hani onlar ekin (meselesi) hakkında hüküm veriyorlardı. Hani kavmin davarı (gece ekin) içinde yayılmıştı. Onların hükmünün biz şahidleri idik. Biz onun (fetvasını) hemen Süleyman'a öğretmiştik. Zaten biz, herbirine hüküm ve ilim vermiştik"* (Enbiya, 78-79) buyurmuştur. Allah Teâla bundan sonra dünya ile ilgili şeylerden bahsetmiştir ki bu da ilmin daha kıymetli olduğunu gösterir.

6) Bazıları, hüdhüd kuşunun son derece zayıf olmasına ve gayet ileri bir azarlanma durumunda kalmasına rağmen Süleyman (a.s.)'a *"Ben senin bilmediğin birşeyi biliyorum"* (Neml, 22) demişti. Şayet ilim en şerefli şey olmasaydı, hüdhüd Hz.Süleyman (a.s.) 'a: meclisinde nasıl bu şekilde söz söyleyebilirdi. İşte bundan dolayı değersiz bir adamın, ilim öğrendiği zaman, hükümdarlar yanında sözü geçen bir kimse olduğu görülür.

7) Hz.Peygamber (s.a.s.) تَفَكُّرُ سَاعَةٍ خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةِ سِتِّينَ سَنَةً *"Bir saatlik tefekkür, altmış senelik ibadetten daha hayırlıdır"* buyurmuştur. Tefekkürün böyle üstün görülmesinin iki sebebi vardır:

a) Tefekkür seni Allah'a ulaştırır. Halbuki ibadet seni Allah'ın mükafaatına ulaştırır. Allah'a ulaştıran şey ise, Allah'dan başka şeye ulaştırandan daha hayırlıdır.

b) Tefekkür kalbe ait bir iştir, taat ise uzuvların işidir. Kalb azalardan daha kıymetlidir. Buna göre kalbin ameli azaların amelinden daha şereflidir. Bu izahımızı, Cenab-ı Allah'ın *"Beni zikretmek (anmak, düşünmek) için namaz kıl"* (Taha, 14) ayeti de te'kid eder. Allah, bu ayette namazın kalbin zikrinin vesilesi olduğunu bildirmiştir. Gaye ise vesileden daha kıymetlidir. Bu sebeble bu, ilmin daha kıymetli olduğunu gösterir.

8) Cenab-ı Allah *"(Allah) sana bilmediklerini öğretti. Allah'ın sana lutf-u ihsanı çok büyükdür"* (Nisa, 113) buyurarak ilmi "azim" (büyük) diye, hikmeti de fazl (çok hayr) diye isimlendirdi. Buna göre hikmet ilim demektir. Allah Teala keza *"Rahman Kur'an'ı öğretti"* (Rahman, 1-2) buyurarak, Kur'ân'ı öğretme nimetini bütün nimetlerden önce saydı. Bu da ilmin başka şeylerden daha üstün olduğunu gösterir.

9) Diğer semavi kitablar da ilmin faziletini ifade etmektedirler. Tevrat'ta

Cenab-ı Hak, Hz.Musa (a.s.)'ya şöyle buyurmuştur: "Hikmeti büyük gör. Çünkü onu hangi kulumun kalbine koydumsa onu bağışlamayı murad etmişimdir. Binaenaleyh sen hikmeti öğren, onunla amel et, sonra onu dünyada da ahirette de ikramımı elde etmek için herkese öğret." Zebur'da Allah Teala, "Ey Davud, İsrailoğlunun din adamlarına ve zahidlerine şöyle de: İnsanların muttaki olanlarıyla konuşunuz. Eğer muttaki kimse bulamazsanız, alimleriyle konuşunuz. Eğer alim de bulamazsanız akıllı olanlarıyla konuşunuz. Çünkü takva, ilim ve akıl, kendisini yok etmek istediğim bir kimseye hiçbirini nasib etmediğim üç derecedir. "Ben de derim ki Allah takvayı ilimden önce zikretmiştir, çünkü ilimsiz takva olmaz. Nitekim Allah korkusunun ancak ilimle olabileceğini yukarda anlatmıştık. İki vasfı olan bir vasfı olandan daha kıymetlidir. Bu incelik, yine alimi akıllıdan önce zikretmede de vardır. Çünkü alimin mutlaka akıllı olması lazım, akıllı ise alim olmayabilir. Buna göre akıl, tohum; ilim, ağaç; takva da meyve gibidir.

İncil'de de Cenab-ı Hak, onyedinci bölümde şöyle demiştir: "İlmi duyup da onu öğrenmek istemeyen, cehennemde cahillerle beraber nasıl haşrolunacak? İlmi arayınız ve öğreniniz. Çünkü ilim, sizi sâid kılmasa bile şakî de kılmaz, derecenizi yükseltmese bile düşürmez, sizi zenginleştirmese bile fakirleştirmez de, size fayda vermese bile zarar da vermez. "Öğrenip de amel edememekten korkuyoruz" demeyin. Ancak "İlmi öğrenmeyi ve onunla amel etmeyi umuyoruz deyiniz."

İlim, sahibine şefaat eder. Allah'a yakışan ilmi bu şefaati hususunda utandırmamasıdır. Cenab-ı Hak, kıyamet gününde şöyle der: "Ey alimler! Rabbiniz hakkındaki kanaatiniz nedir?" Onlar "Rabbimizin bizi rahmet edip bizi bağışlayacağını sanıyoruz" derler. Bunun üzerine O, "Muhakkak ki ben de affettim. Şüphesiz ben hikmetimi, size yapmak istediğim bir şerden dolayı bırakmadım. Aksine sizin için bir hayır murad ettiğim için bıraktım. O halde salih kullarım arasında, rahmetimle cennetime giriniz" der.

Mukatil b.Süleyman, "İncil'de Allah'ın, Hz.İsa (a.s.)'ya şöyle buyurduğunu gördüm: "Ey İsa alimlere saygı göster, onların faziletlerini bil. Çünkü ben, güneşin yıldızlara, ahiretin dünyaya ve benim herşeye üstün oluşum gibi onları, nebiler ve resuller dışındaki bütün mahlûkata üstün kıldım."

İlmin üstünlüğüne ait haberlerden delilimiz şudur.

1) Abdullah İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre, Hz.Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

يَقُولُ اللّٰهُ تَعَالَى لِلْعُلَمَاءِ إِنِّي لَمْ أَضَعْ عِلْمِي فِيكُمْ وَأَنَا أُرِيدُ أَنْ أُعَذِّبَكُمْ اُدْخُلُوا الْجَنَّةَ عَلَى مَا كَانَ مِنْكُمْ

"Cenab-ı Hak alimlere şöyle dedi: Ben size ilim vermişsem, size azab etmeyeceğim. Siz, sizde olan ilme binaen cennete girin."

2) Ebu Hureyre ve İbn Abbas şöyle buyurmuşlardır. Hz.Peygamber (s.a.s) vefat etmezden önce, bize beliğ bir hutbe irad etti. Bu, O'nun Medine'de îrad ettiği hutbelerin sonuncusu idi. O, şöyle buyurdu:

مَنْ تَعَلَّمَ الْعِلْمَ وَتَوَاضَعَ فِي الْعِلْمِ وَعَلَّمَهُ عِبَادَ اللَّهِ يُرِيدُ مَا عِنْدَ اللَّهِ لَمْ يَكُنْ فِي الْجَنَّةِ أَفْضَلَ ثَوَابًا مِنْهُ وَلاَ أَعْظَمُ مَنْزِلَةً وَلَمْ يَكُنْ فِي الْجَنَّةِ مَنْزِلَةٌ وَلاَ دَرَجَةٌ رَفِيعَةٌ نَفِيسَةٌ إِلاَّ كَانَ لَهُ فِيهَا أَوْ قُرْبَ النَّصِيبِ وَاشْرَفُ الْمَنَازِلِ

"Kim ilim öğrenir, ilminde mütevazi olur ve onu Allah'ın sevabını umarak Allah'ın kullarına öğretirse cennette ondan daha çok sevab alan, daha büyük dereceye ulaşan olmaz. Yine cennette hiçbir yüce ve kıymetli makam ve derece yoktur ki onda nasibi en çok ve en ileri olan o kimse olmasın."

3) İbn Ömer, Hz.Peygamber (a.s.)'den merfu olarak şu hadisi rivayet etmiştir:

إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ صُفَّتْ مَنَابِرُ مِنْ ذَهَبٍ عَلَيْهَا قِبَابٌ مِنْ فِضَّةٍ مُنَضَّدَةٍ بِالدُّرِّ وَالْيَاقُوتِ وَالزُّمُرُّدِ جِلاَلُهَا السُّنْدُسُ وَالإِسْتَبْرَقِ ثُمَّ يُنَادِي مُنَادِي الرَّحْمٰنِ أَيْنَ إِلَى أُمَّةِ مُحَمَّدٍ عِلْمًا يُرِيدُ بِهِ وَجْهَ اللَّهِ إِجْلِسُوا عَلَى هٰذِهِ الْمَنَابِرِ فَلاَ خَوْفٌ عَلَيْكُمْ حَتَّى تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ

Kıyamet günü üzerinde, inci, yakut ve zümrüt kakmalı gümüş kubbeler bulunan altın tahtlar sıra sıra dizilir, bunların örtüsü ince ve kalın ipektendir. Sonra Allah'ın münadisi şöyle nida eder: Nerde bu, Allah'ın rızasını gözeterek ümmet-i Muhammed'e ilim taşıyanlar? Şu minberlerin üzerine oturunuz. Cennete girinceye kadar size korku yoktur."

4) Hz.İsa'dan rivayet edildiğine göre, Hz.Muhammed'in ümmeti, ulema ve hukemadır. Sanki onlar, fıkhi yönden bir nebi gibidirler. Allah'ın kendilerine verdiği az rızka razı olurlar. Allah da onlardan az amele razı olur. Onlar, "Lâ ilâhe illallah" dedikleri için, cennete girerler.

5) Hz.Peygamber şöyle buyurmuştur:

مَنِ اغْبَرَّتْ قَدَمَاهُ فِي طَلَبِ الْعِلْمِ حَرَّمَ اللَّهُ جَسَدَهُ عَلَى النَّارِ وَاسْتَغْفَرَ لَهُ مَلَكَاهُ وَإِنْ مَاتَ فِي طَلَبِهِ مَاتَ شَهِيدًا وَكَانَ قَبْرُهُ رَوْضَةً مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ وَيُوَسَّعُ لَهُ فِي قَبْرِهِ مَدَّ بَصَرِهِ وَ يُنَوَّرُ عَلَى جِيرَانِهِ أَرْبَعِينَ قَبْرًا عَنْ يَمِينِهِ وَأَرْبَعِينَ قَبْرًا عَنْ يَسَارِهِ وَأَرْبَعِينَ عَنْ خَلْفِهِ وَ أَرْبَعِينَ أَمَامَهُ وَنَوْمُ الْعَالِمِ عِبَادَةٌ وَمُذَاكَرَتُهُ تَسْبِيحٌ وَنَفَسُهُ صَدَقَةٌ وَكُلُّ قَطْرَةٍ نَزَلَتْ مِنْ عَيْنَيْهِ تُطْفِيءُ بَحْرًا مِنْ جَهَنَّمَ فَمَنْ أَهَانَ الْعَالِمَ فَقَدْ أَهَانَ الْعِلْمَ وَمَنْ أَهَانَ الْعِلْمَ فَقَدْ أَهَانَ النَّبِيَّ مَنْ أَهَانَ النَّبِيَّ فَقَدْ أَهَانَ جِبْرِيلَ وَمَنْ أَهَانَ جِبْرِيلَ أَهَانَ اللَّهَ وَمَنْ أَهَانَ اللَّهَ أَهَانَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

"Kim ayaklarını ilim talebi yolunda tozlandırırsa Cenab-ı Allah onun vücudunu cehenneme haram kılar ve ona melekler istiğfar ederler. Eğer o ilim taleb ederken ölürse, şehid olarak ölmüş olur, kabri cennet bahçelerinden bir bahçe olur. Kabri ona gözünün görebildiği kadar genişletilir. O kabirde sağ tarafından kırk, sol tarafından kırk, arka tarafından kırk ve ön tarafından kırk komşusunu aydınlatır. Alimin uykusu ibadet, ilmi müzakereleri tesbih, nefesleri sadaka sayılır. Onun gözlerinden süzülen her damla cehennemin bir ateş denizini söndürür. Kim alime ihanet ederse ilme ihanet etmiş olur. Kim ilme ihanet etmiş olursa Peygamber (s.a.s.)'a ihanet etmiş olur. Peygambere ihanet eden, Cebrail (a.s.)'a ihanet etmiş; Cebrail (a.s.)'a ihanet eden de Cenab-ı Allah'a ihanet etmiş olur. Kim de Allah'a ihanet eder ise, Cenab-ı Allah da kıyamet günü onu yardımsız bırakır."

6) Yine Hz.Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

أَلاَ أُخْبِرُكُمْ بِأَجْوَدِ الأَجْوَادِ قَالُوا نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ . قَالَ اللَّهُ تَعَالَى أَجْوَدُ الأَجْوَادِ وَأَنَا أَجْوَدُ وَلَدِ آدَمَ وَأَجْوَدُهُمْ مِنْ بَعْدِ رَجُلٌ عَالِمٌ يَنْشُرُ عِلْمَهُ فَيُبْعَثُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أُمَّةً وَحْدَهُ وَرَجُلٌ جَاهِدٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ حَتَّى يُقْتَلَ

"Size cömertlerin en cömerdini haber vereyim mi? "Evet Yâ Resûlallah" dediler. O da bunun üzerine şöyle der: *"Allah Teala cömertlerin en cömerdidir. Ben de ademoğlunun en cömerdiyim. Benden sonra onların en cömerdi de ilmini yayan alimdir. O kıyamet günü tek başına bir ümmet olarak haşrolunur. Bir de Allah yolunda, öldürülünceye kadar cihad eden kimsedir."*

7) Ebu Hureyre (r.a.)'nin merfu olarak rivayet ettiği hadiste Hz.Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ نَفَّسَ عَنْ مُؤْمِنٍ كُرْبَةً مِنْ كُرَبِ الدُّنْيَا نَفَّسَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرَبِ الآخِرَةِ وَمَنْ يَسَّرَ عَلَى مُعْسِرٍ يَسَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ وَاللَّهُ تَعَالَى فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مَادَامَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ أَخِيهِ وَمَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَبْتَغِي بِهِ عِلْمًا سَهَّلَ اللَّهُ لَهُ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ وَمَا اجْتَمَعَ قَوْمٌ فِي مَسْجِدٍ مِنْ مَسَاجِدِ اللَّهِ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَيَتَدَارَسُونَهُ بَيْنَهُمْ إِلاَّ نَزَلَتْ عَلَيْهِمِ السَّكِينَةُ وَغَشِيَتْهُمُ الرَّحْمَةُ وَحَفَّتْ بِهِمُ الْمَلاَئِكَةُ وَذَكَرَهُمُ اللَّهُ فِيمَنْ عِنْدَهُ

"Kim, bir müminin dünya sıkıntılarından bir sıkıntısını giderirse, Allah da onun ahiret sıkıntılarından birisini giderir. Kim darda kalan birisine kolaylık gösterirse , Allah da ona dünyada ve ahirette kolaylık gösterir. Kul, kardeşinin yardımında olduğu sürece, Allah da o kulun yardımına koşar. Kim, kendisiyle bir ilim elde etmeyi istediği bir yola girerse, Allah cennete giden yolu ona kolaylaştırır. Allah'ın kitabını okumak ve onu aralarında müzakere etmek için bir topluluk, Allah'ın mescidlerinden birinde bir araya gelirse, onların

üzerine Allah'ın sekînesi iner, Allah'ın rahmeti onları bürür, melekler onları kuşatır ve Allah onları yanındakiler arasında zikreder." Bu hadisi Müslim, Sahih'inde zikretmiştir.

8) Yine Hz.Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

يَشْفَعُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثَلاَثَةٌ الأَنْبِيَاءُ ثُمَّ الْعُلَمَاءُ ثُمَّ الشُّهَدَاءُ

"Kıyamet gününde üç kimse şefaat eder. Peygamberler, sonra alimler sonra da şehidler." Ravi, mertebelerin en büyüğünün, şehadetle nübüvvet arasında bulunan ilim mertebesi olduğunu söylemiştir.

9) Muaz İbn Cebel, Hz.Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

تعلّموا الْعِلْمَ فَإِنَّ تَعَلُّمَهُ لِلَّهِ خَشْيَةٌ وَطَلَبَهُ عِبَادَةٌ وَمُذَاكَرَتُهُ تَسْبِيحٌ وَالْبَحْثُ عَنْهُ جِهَادٌ وَتَعْلِيمُهُ صَدَقَةٌ وَبَذْلُهُ لاَهْلِهِ قُرْبَةٌ

"İlmi öğreniniz. Çünkü onu Allah için öğrenmek, Allah'tan korkmaktır. Onun peşine düşmek bir ibadettir. Onu müzakere etmek tesbihdir, ondan bahsetmek bir cihaddır. Onu başkasına öğretmek bir sadakadır ve onu ehil olanlara bol bol vermek Allah'a bir yakınlaşmadır."

Çünkü ilim helali ve haramı gösteren yollar, cennet yollarının aydınlatıcısı, yalnızlıktan kurtaran samimi dost, yalnız başına kalındığında arkadaş, tek kalınca sohbet eden, sevinç ve sıkıntı günlerinde yol gösteren, düşmana karşı silah, ihtilafa düşüldüğünde dindir. Allah onunla bazı milletleri yükseltir de onları hayır hususunda önderler, kendileri ile hidayete erilen rehberler; yine hayır konusunda peşlerinden gidilen, fiillerine uyulan ve fikirlerine başvurulan imamlar (önderler) yapar. Melekler onların ilim halkalarına gıbta eder, kanatları ile onları okşar ve dualarında onlara istiğfar eder, hatta kuru yaş herşey, denizdeki balıklar, böcekler, yeryüzündeki bütün vahşi hayvanlar, davarlar, gökyüzü ve gökteki yıldızlar bile onlar için istiğfar eder. Çünkü ilim körlüğe karşı kalblerin hayatı, zulmete karşılık gözlerin nuru, zayıflığa karşılık bedenlerin kuvvetidir; ilim köleyi dünya ve ahirette hür kimseler mertebesine, hükümdarların meclisine ve üstün derecelere yükseltir. İlim üzerinde tefekkür etmek oruç tutmaya; ilmi öğrenmek namaz kılmaya bedeldir. Onunla Allah'a itaat ve ibadet edilir, onunla Allah yüceltilir ve birlenir; onunla sıla-ı rahim yapılır ve onunla haram ile helal bilinir.

10) Ebu Hureyre (r.a.), Hz.Peygamber (s.a.s.)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

إِذَا مَاتَ ابْنُ آدَمَ انْقَطَعَ عَمَلُهُ إِلاَّ مِنْ ثَلاَثٍ صَدَقَةٍ جَارِيَةٍ أَوْ عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ أَوْ وَلَدٍ يَدْعُو لَهُ بِأ

"İnsan öldüğü zaman üç şey hariç bütün amelleri sona erer:

a) Sadaka-i Cariye, veya,
b) Kendisinden faydalanılan ilim veya,
c) Babasına hayır dua eden salih evlat.

11) Hz.Peygamber (s.a.s):

إِذَا سَأَلْتُمُ الْحَوَائِجَ فَاسْأَلُوهَا النَّاسَ قِيلَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ وَمَنِ النَّاسُ قَالَ أَهْلُ الْقُرْآنِ قِيلَ ثُمَّ مَنْ قَالَ أَهْلُ الْعِلْمِ قِيلَ ثُمَّ مَنْ قَالَ الصَّبَّاحُ الْوُجُوهُ

"Siz ihtiyaçlarını istediğiniz zaman, insan olanlardan isteyiniz. Sahabe "Gerçek insanlar kimlerdir?" dedi. O, "Kur'an ehlidir" buyurdu. "Sonra daha kim?" denildi "İlim ehli" buyurdu. "Sonra daha kim?" denildi. O da "Yüzleri aydınlık olan kimseler" dedi." Râvi Kur'an ehlinden maksad, onun manalarını öğrenip belleyen kimsedir" der.

12) Hz.Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ أَمَرَ بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَى عَنِ الْمُنْكَرِ فَهُوَ خَلِيفَةُ اللّٰهِ فِي أَرْضِهِ وَخَلِيفَةُ كِتَابِهِ وَخَلِيفَةُ رَسُولِهِ وَالدُّنْيَا سَمٌّ اللّٰهِ الْقَتَّالُ لِعِبَادِهِ فَخُذُوا مِنْهَا بِقَدْرِ السَّمِّ فِي الأَدْوِيَةِ لَعَلَّكُمْ تَنْجُونَ

"Kim emri bil-maruf nehy-i anil münker yaparsa o, Allah'ın yeryüzündeki halifesi kitabu'l-lah'ın ve Resulullahın halifesidir. Dünya Allah'ın kulları için öldürücü olan bir zehridir. Dünyadan, ilaçlarda kullandığınız zehir gibi az alınız ki kurtulasınız." Ravi, alimlerin de buna dahil olduğunu söyler. Çünkü onlar insanlara "Şu haramdır ondan kaçınınız, şu helaldir öyleyse onu alınız" derler.

13) Bir haberinde şöyle varid olmuştur: Âlim, kendisine vahyolunma yan bir peygamberdir.

14) Hz.Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

كُنْ عَالِمًا أَوْ مُتَعَلِّمًا أَوْ مُسْتَمِعًا أَوْ مُحِبًّا وَلاَ تَكُنْ الْخَامِسَ فَتَهْلِكَ

"Ya alim, ya öğrenci, ya dinleyici veya bunları seven birisi ol, beşinci bir şey olma yoksa helâk olursun". Ravi şöyle demiştir: Bu rivayet ile Hz.Peygamber (s.a.s.):

اَلنَّاسُ رَجُلاَنِ عَالِمٌ وَمُتَعَلِّمٌ وَسَائِرُ النَّاسُ هَمَجٌ لاَ خَيْرَ فِيهِمْ

"Gerçek insanlar iki çeşittir: Alim ve öğrenen. Bunların dışında kalanlar ise bir sürüdür. Onlarda hiçbir hayır yoktur" hadisini şöyle uzlaştırırız: İlmi dinleyen ve ilmi seven kimse adeta ilim öğrenen kimse gibidir. Bazı Arapların çocuklarına söylemiş olduğu şu söz ne kadar güzeldir: "Ya ansızın gelen vahşi bir hayvan, ya sinsi bir kurt ya da sahibini bekleyen bir köpek ol, ama eksik bir insan olma."

15) Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

مَنِ اتَّكَأَ عَلَى يَدِهِ عَالِمٌ كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ بِكُلِّ خُطْوَةٍ عِتْقَ رَقَبَةٍ وَمَنْ قَبَّلَ رَأْسَ عَالِمٍ كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ بِكُلِّ شَعْرَةٍ حَسَنَةً

"Kimin eline bir alim dayanırsa, (kim bir alime yardım ederse) Allah her adımına karşılık o kimseye bir köle azat etmiş sevabı yazar. Her kim alimin başından öperse, Allah o kimseye her saç mukabilinde bir iyilik yazar."

16) Ebu Hureyre (r.a.)'nin rivayet ettiğine göre, Hz.Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

بَكَتِ السَّمٰوَاتُ السَّبْعُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَمَنْ عَلَيْهِنَّ وَالْأَرَضُونَ السَّبْعُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَمَنْ عَلَيْهِنَّ لِعَزِيزٍ ذَلَّ وَغَنِيٍّ افْتَقَرَ وَعَالِمٍ يُلْعَبُ بِهِ الْجُهَّالُ

"Yedi kat gök, içindekiler ve üzerindekilerle yedi kat yer, içindekiler ve üzerindekiler zillete düşen aziz kimseye, fakir düşen, zengine ve kendisiyle cahil kimselerin oynadığı alime ağlar.

17) Yine Hz.Peygamber (s.a.s.),

حَمَلَةُ الْقُرْآنِ عُرَفَاءُ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَالشُّهَدَاءُ قُوَّادُ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَالْأَنْبِيَاءُ سَادَةُ أَهْلِ الْجَنَّةِ

"Kur'an hafizları cennetliklerin başkanlarıdır; şehidler, cennetliklerin önderleri, peygamberler de cennetliklerin efendileridir" buyurmuştur.

18) Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

اَلْعُلَمَاءُ مَفَاتِيحُ الْجَنَّةِ وَخُلَفَاءُ الْأَنْبِيَاءِ

"Alimler, cennetin anahtarları ve peygamberlerin halifeleridir." Ravi, insan anahtar olmaz; binaenaleyh bunun manası, onlarda ilimden meydana gelmiş cennetin anahtarları vardır demektir, demiştir. Bunun delili ise, bir kimse rüyasında cennetin anahtarlarının elinde olduğunu görürse, bu o şahsa dinde bir ilim verileceğine işarettir.

19) Hz.Peygamber şöyle buyurmuştur:

إِنَّ لِلّٰهِ تَعَالَى فِي كُلِّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ أَلْفَ رَحْمَةٍ عَلَى جَمِيعِ خَلْقِهِ الْغَافِلِينَ وَالْبَالِغِينَ وَغَيْرِ الْبَالِغِينَ فَتِسْعُ مِائَةٍ وَتِسْعَةٌ وَتِسْعُونَ رَحْمَةً لِلْعُلَمَاءِ وَطَالِبِي الْعِلْمِ وَالْمُسْلِمِينَ وَالرَّحْمَةُ الْوَاحِدَةُ بِسَائِرِ النَّاسِ

"Allah'ın hergün ve her gece gafil, baliğ ve gayr-i baliğ kullarının tamamına bir rahmeti vardır. Bu rahmetin dokuzyüzdoksandokuzu alimler, ilim talebinde bulunanlar ile müslümanlaradır. Bu rahmetin biri ise, diğer insanlaradır."

20) Yine Hz.Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

قُلْتُ يَا جِبْرِيلُ اَيُّ الأَعْمَالِ اَفْضَلُ لِاُمَّتِي؟ قَالَ العِلْمُ قُلْتُ ثُمَّ اَيٌّ ؟ قَالَ النَّظْرُ إِلَى العَالِمِ قُلْتُ ثُمَّ اَيٌّ ؟ قَالَ زِيَارَةُ العَالِمِ ثُمَّ قَالَ: وَمَنْ كَسَبَ العِلْمَ لِلّٰهِ وَاَرَادَ بِهِ صَلاَحَ نَفْسِهِ وَصَلاَحَ المُسْلِمِينَ ولَمْ يُرِدْ عَرَضًا مِنَ الدُّنْيَا فَأَنَا كَفِيلُهُ بِالجَنَّةِ

"Cebrail'e, hangi amel ümmetim için daha faziletlidir diye sordum; ilim, dedi. Dedim ki, sonra hangisi? Âlime nazar etmek, dedi. Sonra hangisi, dedim; âlimi ziyaret etmek dedi ve şöyle devam etti: Kim Allah için ilim kazanır ve onunla kendisini ve müslümanları ıslah etmeyi diler de, dünyadan bir geçimlik istemezse, cennete gireceğine dair ben onun kefiliyim."

21) Yine Hz.Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

عَشَرَةٌ تُسْتَجَابُ لَهُمُ الدَّعْوَةُ العَالِمُ وَالمُتَعَلِّمُ وَصَاحِبُ حُسْنِ الخُلُقِ والمَرِيضُ وَالْيَتِيمُ وَالغَازِي وَالحَاجُّ وَالنَّاصِحُ لِلْمُسْلِمِينَ وَالْوَلَدُ المُطِيعُ لِأَبَوَيْهِ وَالمَرْأَةُ المُطِيعَةُ لِزَوْجِهَا

"On kişi vardır ki, onların dualarına icabet edilir: Âlim, öğrenci, güzel ahlak sahibi, hasta, yetim, Allah yolunda savaşan, hacı, müslümanlara öğüt veren kimse, anne ve babasına itaat eden çocuk ve kocasına itaat eden kadın.

22)

سُئِلَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم: مَا العِلْمُ فَقَالَ: دَلِيلُ العَمَلِ قِيلَ : فَمَا العَقْلُ ؟ قَالَ : قَائِدُ الخَيْرِ قِيلَ : فَمَا الهَوَى ؟ قَالَ مَرْكَبُ المَعَاصِي قِيلَ: فَمَا المَالُ؟ قَالَ : رِدَاءُ المُتَكَبِّرِينَ قيل: فَمَا الدُّنْيَا ؟ قَالَ: سُوقُ الآخِرَةِ.

"Hz.Peygamber'e, ilim nedir? diye sorulunca, *amelin kılavuzudur;* akıl nedir? diye sorulunca, *hayra yol gösteren;* heva nedir? diye sorulunca, *günahların bineğidir;* mal nedir diye sorulunca, *büyüklerin cübbesidir* ve dünya nedir? diye sorulunca da, *ahiretin pazarıdır,* buyurdu.

23) Yine Hz.Peygamber birisiyle konuşurken, Allah kendisine vahyederek, o adamın ancak bir saatlik ömrü kaldığını bildirdi. Bu olay, ikindi vakti meydana geldi. Bunun üzerine, Hz.Peygamber durumu o adama bildirdi. Bu sebeple adam, rahatsız oldu ve "Ey Allah'ın Resulü, bana şu saatte yapılması en uygun olan işi göster, dedi. Hz.Peygamber de, *ilim öğrenmekle meşgul ol,* dedi. O kimse de bununla meşgul oldu ve akşamdan önce canını teslim etti. Ravi şöyle demiştir. Şayet ilimden daha faziletli bir şey olsaydı, muhakkak ki Hz.Peygamber, o vakitte o kimseye onu emrederdi.

24) Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: النَّاسُ كُلُّهُمْ مَوْتَى إِلاَّ العَالِمُونَ "İnsanların hepsi, ölüler gibidir: âlimler bundan müstesnâ!" Bu haber, meşhûrdur.

25) Enes (r.a.)'den rivayet edildiğine göre Hz.Peygamber şöyle buyurmuştur:

سَبْعَةٌ لِلْعَبْدِ تَجْرِى بَعْدَ مَوْتِهِ مَنْ عَلَّمَ عِلْمًا اَوْ اَجْرَى نَهْرًا اَوْ حَفَرَ بِئْرًا اَوْ بَنَى مَسْجِدًا اَوْ وَرَّثَ مُصْحَفًا اَوْ تَرَكَ وَلَدًا صَالِحًا يَدْعُو لَهُ بِالْخَيْرِ اَوْ صَدَقَةً تَجْرِى لَهُ بَعْدَ مَوْتِهِ

"Yedi şey vardır ki, kulun ölümünden sonra da (o kula sevap kazandırmaya) devam eder: İlim öğreten; su, çeşme akıtan; (kazarak) bir kuyudan su çıkaran; mescid inşa eden; mushaf miras bırakan; kendisine hayır dua eden hayırlı evlad bırakan veya ölümünden sonra da devam edecek bir sadaka-ı cariye bırakan (kimsenin amelleri)."

Böylece Hz.Peygamber, ilim öğretmeyi bütün faydalara takdim etmiştir; çünkü bu, manevi bir hususiyettir. Manevi nitelikli olanlar ise, cismani olanlardan daha çok kalıcıdır.

26) Yine Hz.Peygamber, şöyle buyurmuştur:

لاَ تُجَالِسُوا الْعُلَمَاءَ اِلاَّ اِذَا دَعَوْكُمْ مِنْ خَمْسٍ اِلَى خَمْسٍ مِنَ الشَّكِّ اِلَى الْيَقِينِ وَمِنَ الْكِبْرِ اِلَى التَّوَاضُعِ وَمِنَ الْعَدَاوَةِ اِلَى النَّصِيحَةِ وَمِنَ الرِّيَاءِ اِلَى الاِخْلاَصِ وَمِنَ الرَّغْبَةِ اِلَى الزُّهْدِ

"Sizi beş şeyden beş şeye davet etmedikçe, alimlerle oturmayınız: Şüpheden kesin inanca, kibirden tevazuya, düşmanlıktan nasihate, riyadan ihlâsa ve dünyaya rağbetten zühde.."

27) Hz.Peygamber Hz.Ali'ye vasiyyet ederek şöyle buyurmuştur:

يَا عَلِيُّ احْفَظِ التَّوْحِيدَ فَاِنَّهُ رَأْسُ مَالِي وَالْزَمِ الْعَمَلَ فَاِنَّهُ حِرْفَتِي وَأَقِمِ الصَّلاَةَ فَاِنَّهَا قُرَّةُ عَيْنِي واذْكُرِ الرَّبَّ فَاِنَّهُ بَصِيرَةُ فُؤَادِى وَاسْتَعْمِلِ الْعِلْمَ فَاِنَّهُ مِيرَاثِى

"Ey Ali, tevhidi muhafaza et; çünkü o benim sermayemdir; amele yapış, çünkü o, benim mesleğimdir; namazı dosdoğru kıl, çünkü o, gözümün aydınlığıdır; Allah'ı an, çünkü zikir, benim kalb gözümdür ve ilmi kullan, çünkü o benim mirasımdır."

28) Ebû Kebşete'l-Ensarî, Hz.Peygamberin bir mesel irad ederek, şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

مَثَلُ الدُّنْيَا مَثَلُ أَرْبَعَةِ رَهْطٍ رَجُلٍ آتَاهُ اللَّهُ عِلْمًا وَآتَاهُ مَالاً فَهُوَ يَعْمَلُ بِعِلْمِهِ فِى مَالِهِ وَرَجُلٍ آتَاهُ اللَّهُ عِلْمًا وَلَمْ يُؤْتِهِ مَالاً فَيَقُولُ لَوْ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى آتَانِى مِثْلَ مَا أُوتِىَ فُلاَنٌ لَفَعَلْتُ فِيهِ مِثْلَ مَا يَفْعَلُ فُلاَنٌ فَهُمَا فِى الأَجْرِ سَوَاءٌ وَرَجُلٍ آتَاهُ اللَّهُ مَالاً وَلَمْ يُؤْتِهِ عِلْمًا فَهُوَ يَمْنَعُهُ مِنَ الْحَقِّ وَيُنْفِقُهُ فِى الْبَاطِلِ وَرَجُلٍ لَمْ يُؤْتِهِ اللَّهُ عِلْمًا وَلَمْ يُؤْتِهِ مَالاً فَيَقُولُ لَوْ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى آتَانِى مِثْلَ مَا أُوتِىَ فُلاَنٌ لَفَعَلْتُ فِيهِ مِثْلَ مَا يَفْعَلُ فُلاَنٌ فَهُمَا فِى الْوِزْرِ سَوَاءٌ

"Dünyanın hali şu dört gurup insanın haline benzer: Allah'ın kendisine bir ilim ve bir mal verdiği kimse; bu kimse malında ilmine göre amel eder. Allah'ın kendisine bir ilim verip de, bir mal vermediği kimse ki, bu kişi şöyle

der: Allah eğer bana, falancaya vermiş olduğu kadar mal verseydi ben de onda, falancanın amel ettiği gibi amel ederdim. İşte bu iki kimse, ecir ve mükafaat hususunda müsavidirler. Allah'ın kendisine bir mal verip de bir ilim vermemiş olduğu kimse, bu kimse, malını haktan men eder, fakat onu batıl yollarda harcar. Bir de, Allah'ın kendisine ne bir ilim ne de bir mal vermemiş olduğu kimse.. Bu kimse de, şöyle der: Eğer Allah bana, falancaya vermiş olduğu kadar mal verseydi, ben de o malda o falancanın harcamada bulunduğu gibi harcamada bulunurdum.. İşte bu iki kimse de, günahta müsavidir."

İlmin Faziletine Dair Sahabe Sözleri:

1) Kumeyl İbn Ziyad şöyle demiştir: Hz.Ali elimden tutarak, beni çöle götürdü. Çöle vardığımız zaman O, derin bir nefes aldı. Sonra dedi ki; "Ey Kumeyl İbn Ziyad! Bu kalblerimiz var ya, onlar birer kabdırlar. Bunların en hayırlısı, en çok muhafaza edendir. Bu nedenle söyleyeceklerimi iyi dinle. İnsanlar üç kısımdır. Kendini Rabbine vermiş alim; kurtuluş yoluna girmiş öğrenci ve her sese uyan ve her rüzgarla eğilen, ilmin nûruyla aydınlanmayan sağlam bir esasa sığınmayan, kavgacı ve velveleci insan..

Ey Kumeyl!, İlim maldan daha hayırlıdır; zira ilim senin bekçiliğini yapar, sen ise malın bekçiliğini yaparsın. Harcamak malı noksanlaştırırken, ilim harcamayla çoğalır. Malın sana sağladığı iyilik, malın yok olmasıyla yok olur. Ey Kumeyl, ilim kendisiyle bezenilen bir süs, insanın hayatında kendisi vasıtasıyla taati elde ettiği bir vasıta ve ölümünden sonra söylenecek meziyyetlerin en güzelidir. İlim hâkim, mal ise mahkûmdur."

2) Ömer İbnu'l-Hattâb (r.a.)'dan: Adam, üzerinde Tihâmenin dağları kadar günah olduğu halde evinden çıkar. İlim dinler, Allah'tan korkar ve günahlarına tevbe eder, pişman olursa, üzerinde hiçbir günah kalmaksızın evine döner. Binaenaleyh, ilim meclislerinden ayrılmayın. Çünkü Allah yeryüzünde, alimlerin meclislerinden daha şerefli bir toprak yaratmamıştır.

3) İbn Abbas'dan şu rivayet edilmiştir: "Hz.Süleyman, hükümdarlık ve mal ile ilim arasında muhayyer bırakılınca, o ilmi tercih etti. Böylece, hem ilim hem de hükümdarlık beraberce ona verildi".

4) Hz.Süleyman, Hüdhüd'e ancak ilminden dolayı muhtaç oldu. Çünkü Nafi İbnu'l-Ezrak'dan rivayet edildiğine göre O, Abdullah İbn Abbas'a şöyle demiştir. Hz.Süleyman, suyu aramak için niçin Hüdhüd'ü tercih etti? İbn Abbas şöyle cevap verdi: Çünkü yer, içi dışından görülen bir cam gibidir.

Nafi, bunun üzerine, peki nasıl olur da, tuzak kurulup üzerine bir parmak kalınlığında toprak serpilince, niçin kuş o tuzağı göremeyip, tuzağa yakalanıyor? deyince İbn Abbas, o kader gelip çattı mı, gözler kör olur, diye cevap verdi.

5) Ebu Saîd el-Hudrî, şöyle buyurmuştur. Cennet onbin parçaya ayrılır: Bunlardan 9999'u Allah'ın emrini akıllarını kullanarak yerine getirenlerdir. Bu, cennette onlar kendi makamlarını bölüşürlerken, Allah'ın kendilerine taksim etmiş olduğu aklın miktarına göre olan sevablarıdır. Bu cennetin bir cüzü de, akıl gücü az, fakir ve salih müminler içindir.

6) İbn Abbas (r.a.) oğluna şöyle demiştir: "Evladım! edebli ol. Bu, şahsiyetin delilidir. Yalnızlıkta ünsiyettir, garib kalınca dosttur, ikamet sırasında arkadaştır, meclislerde öne geçme sebebidir, çareler bittiği noktada çaredir, yoklukta zenginliktir. Cimri için bir yücelik, şerefli kimse için olgunluktur, melik için ise bir azamettir."

7) Hasan el-Basri'den de şöyle rivayet edilmiştir: Alimlerin kalemlerinin cızırtısı tesbih; ilmi yazmak ve onu düşünmek ibadettir. Yazı yazdığı mürekkebden elbisesine sıçrasa, sanki üzerine şehid kanı bulaşmış gibi olur. O mürekkeb yeryüzüne damlayınca nuru ışıl ışıl parıldar. O, kabrinden kalktığı zaman bütün mahşerdekiler ona bakar. Bunun üzerine "Bu, kendisine Allah'ın ikramda bulunup peygamberleri ile haşrettiği kullarındandır" denilir.

8) Kelile ve Dimne kitabında şöyle yer almıştır: Hakları hiç hafife alınmayacak kimseler üçtür: Alim, sultan ve kardeşler. Kim alimi hafife alırsa, dinini; kim sultanı hafife alırsa dünyasını; ve kim de kardeşlerini hafife alırsa kişiliğini helâk etmiş olur."

9) Sokrat şöyle demiştir: İlmin faziletlerinden biri de, diğer şeylerde kendine hizmet edecek bir kimse bulduğun gibi, ilim hususunda sana hizmet edecek kimse bulamamandır. Aksine sen ona hizmet edersin. Keza hiç kimse onu senden alamaz.

10) Feylosoflardan birisine, bakma, denildi de, o iki gözünü kapattı; dinleme, işitme denildiğinde, iki kulağını birden tıkadı; konuşma denildiğinde de, ağzını yumdu; ama ona, bilme, denildiğinde o; "Buna gücüm yetmez" dedi.

11) Feylosoflardan birisi şöyle demiştir: Ölü arazileri bitki ve ağaçlarla dirilttiğiniz gibi, kardeşlerinizin kalblerini de, yol gösteren açıklamalarınızla ihya ediniz; çünkü şehvet ve şüphelerden uzaklaştırılmış olan bir kimse, ziraata elverişli hale getirilmiş bir topraktan daha üstündür. Şair şöyle der:

وَفِي الجَهْلِ قَبْلَ المَوْتِ مَوْتٌ لِأَهْلِهِ وَأَجْسَامُهُمْ قَبْلَ القُبُورِ قُبُورُ

وَإِنَّ امْرَأً لَمْ يُحْيَ بِالْعِلْمِ مَيِّتٌ وَلَيْسَ لَهُ حَتَّى النُّشُورِ نُشُورُ

"Cehalette, onun sahibi için ölümden önce bir ölüm vardır. Onların bedenleri kabre girmeden önce de bir kabirdir."

"Muhakkak ki ilimle hayat bulmamış olan bir kişi, ölüdür. Kıyamet günündeki neşre kadar, onun için bir diriliş yoktur."

İlmin Fazileti Hakkında Nükteler (İncelikler)

İlmin fazileti hususundaki nüktelere gelince, bunlar birkaç yöndendir:

1) Cehalet içinde yapılan isyanların son bulması beklenemez; ama şehvetten ötürü yapılan günahlar son bulabilir. Hz.Adem'in zellesine bak. O ilmi sayesinde Allah'dan bağışlanmasını istedi. Halbuki şeytan azdı ve cehaleti sebebiyle bu azgınlığı içinde ebediyyen kaldı.

2) Hz.Yusuf (a.s.) vezir olunca, bir muavine ihtiyaç duydu. Rabbinden bunu istedi de, bunun üzerine Hz.Cibril O'na, Rabbin ancak falancayı tercih etmeni söyledi, dedi. Bunun üzerine Hz.Yusuf, o kişiyi en kötü bir vaziyette gördü de, Hz.Cibril'e, o kimse şu haliyle beraber bu önemli işe nasıl uygun olabilir, dedi. Cibril (a.s.), Rabbin o kimseyi bu işe tayin etti; çünkü o:

"Eğer Yusuf'un gömleği arkadan yırtılmışsa, o kadın yalan söylemiş, Yusuf ise yalan söylememiştir, demektir" (Yusuf, 26) diyerek, seni müdafaa etmiştir, dedi.Buradaki nükte şudur:Hz.Yusuf (a.s.)'u müdafaa eden kimse, onun mülküne ortak olmaya hak kazanmıştır. Öyle ise bu güçlü dini doğru delillerle müdafaa eden kimse hiç Allah'ın ihsanı ve ikramına müstehak olmaz olur mu?

3) Birisi, bir hükümdara hizmet etmek istedi. Bunun üzerine o hükümdar o adama: "Bana hizmet edebilmen için git ilim öğren" dedi. O da ilim tahsiline başlayıp, ilmin lezzetini tadınca, hükümdar ona haber yollayarak: "İlim öğrenmeyi bırak! Artık bana hizmet edebilirsin" dedi. Bunun üzerine o: "Sen, beni kendi hizmetine liyakatli görmediğin zaman, ben sana hizmet etmeye ehildim; sen beni kendi hizmetine ehil gördüğünde ise, ben kendimi (sana değil), Allah'a hizmet etmeye ehil gördüm; çünkü cehlimden ötürü, kapımın senin kapın olduğunu zannetmiştim, şu anda ise, varacağım kapının Allah'ın kapısı olduğunu anladım" dedi.

4) İlim tahsilinde bulunmak dünyayı çok sevdiğin için sana güç gelir. Çünkü Cenab-ı Hak, sana göz bebeği ve bir de kalbdeki siyah noktayı (gönül gözü) verdi.. Şüphesiz, göz bebeği manasına gelen السواد kelimesi lâfız bakımından, kalbteki siyah nokta anlamına gelen السُّوَيْدَاءُ kelimesinden daha büyüktür. Çünkü السُّوَيْدَاء kelimesi,السَّوَادُkelimesinin ism-i tasgîridir. Sonra sen

göz bebeğinin üzerine, dünyadan bir parça koyduğun zaman, hiçbir şeyi göremezsin.. Kalbdeki o noktanın üstüne bütün dünyayı koyduğun zaman, durum nasıl olur; bu kalbinle herhangi bir şeyi nasıl göreceksin?

5) Bir feylesof, şöyle demiştir: Kalb ölüdür. Onun hayatiyyeti alim sayesinde olur. İlim de ölüdür. Onun hayatiyyeti ise, talep etmekle olur. Talep zayıftır, onun kuvveti ise, ilmi müzakere etmekledir. Müzakere ile ilim kuvvetlenince, o kapalı olur. Bunu açmak ise, münazara ile olur. Münazara ile açıldığında ise ilim, kısırdır; bunun doğurması ise, amel ile olur. İlimle amel birleştirildiğinde, bu ikisinden nihayeti olmayan sonsuz bir mülk meydana gelir..

6) *"Bir karınca şöyle dedi: Ey karıncalar! yuvalarınıza girinlz; Süleyman ve ordusu, farkına varmadan, sizi ezip geçmesin"*(Neml, 18). Karıncanın diğerlerine reis olması, tek bir meseleyi bilmiş olmasından ötürüdür ki, o da, وهم لا يشعرون lafzının ifade ettiği manadır. Buna göre karınca sanki şöyle demiştir: Hz.Süleyman masumdur. Masum olanların, suçsuzlara eziyyet vermesi caiz değildir. Ne var ki, o şayet sizi ezerse, bu iş ondan bilmeyerek sadır olmuş demektir. Çünkü o, sizin durumunuzu bilmiyor. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın وهم لا يشعرون ifadesi, peygamberlerin günah işlemekten münezzeh olduklarına delildir. Bu nedenle, bu karınca tek bir meseleyi bildiği için, riyasete hak kazanmıştır. Mevcudat ve ma'dumat (var olmayanlar)a dair eşyanın hakikatini bilen kimse, dinî ve dünyevi hususlarda nasıl o riyasete hak kazanmasın?

7) Köpek, eğitilip, sahibi onu Allah'ın ismini anarak avının üstüne salıverdiği zaman, onun pis olan avı, temiz olur. Buradaki nükte şudur: Burada ilim, köpeğe kazandırılınca, ilmin bereketiyle pis olan şey temiz olur. Buna göre, nefisle ruh fıtraten temizdirler. Ne var ki bunlar, günah pisliklerine bulaşmışlardır.Sonra onlara Allah'ın sıfatlarını bilme ilmi eklenince,biz Allah'ın umumi olan lütfundan, bu pis olan şeyi temize, bu reddolunmuş olun şeyi makbul hale çevirmesini bekliyor ve umuyoruz.

8) Kalb, uzuvların reisidir. Sonra, bu başkanlık kuvvetinden ötürü değildir, çünkü kemik ondan daha kuvvetlidir. Büyüklüğü sebebiyle de değildir; çünkü uyluk ondan daha büyüktür. Keskinliğinden ötürü de değildir, çünkü tırnak ondan daha keskindir. Bu riyaset, ancak ve ancak ilim sebebiyledir. Böylece bu da, ilmin en kuvvetli bir sıfat olduğuna delalet eder.

İlmin Fazileti Konusunda Hikayeler:

1) Anlatıldığına göre Harun er-Reşid ile birlikte pekçok fukaha bulunuyordu. Bunların arasında Ebû Yusuf da vardı. Derken bir adam getirildi.

Diğer bir adam onun geceleyin evinden malını aldığını iddia ediyordu. Alan adam da o mecliste bunu ikrâr etti. Oradaki fakihler onun elinin kesilmesine ittifakla hükmettiler. Ama Ebu Yusuf "Onun eli kesilmemeli" dedi. Alimler "Niçin?" dediler, bunun üzerine Ebu Yusuf, "O, aldığını ikrar etti. Almak ise, elini kesmeyi gerektirmez. Elinin kesilmesi için o malı çaldığını itiraf etmesi lazım" dedi. Böylece bütün fakîhler onu tasdik ettiler.

Sonra alan adama "O malı çaldın mı?" diye sordular. O da "Evet" dedi. Bunun üzerine onlar yeniden onun elinin kesilmesi gerektiğine hükmettiler. Çünkü çaldığını ikrar etmişti. Ebu Yusuf, yine "Onun eli kesilmez. Çünkü o, aldığını ikrar etmesinden dolayı kendisine o malı tazmin vacib olduktan sonra, hırsızlık yaptığını ikrar etmiştir. Bundan sonra hırsızlığını ikrar ettiği için, bu ikrarından ötürü o malı ödemesi de gerekmez. Dolayısı ile onun ikrarı hesaba katılmaz" dedi.

2) Şâbî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir:

Haccac'ın yanında idim, derken Horasan'daki Belh şehrinin fakihi olan Yahya b. Ma'mer, elleri kelebçeli olarak getirildi. Haccac, ona "Sen Hasan ile Hüseyin'in Hz.Peygamber (s.a.s.)'in neslinden olduğunu iddia ediyorsun (değil mi?)" dedi. O: "Evet" diye cevab verdi. Haccac, (Ya Kitabullah'dan apaçık bir delil getirirsin veya seni parça parça ederim" dedi. Bunun üzerine Yahya: "Sana Allah'ın kitabından apaçık bir delil getireceğim Ey Haccac!" dedi. Ben, Yahya'nın "Ey Haccac" diye hitab etme cüretine şaştım. Haccac, "Sakın bana: نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ *"Biz oğullarımızı siz oğullarınızı çağıralım"* (Al-i İmran, 61) ayetini delil getirmeyesin?" dedi. Bunun üzerine Yahya, "Allah'ın kitabından o hususta daha açık bir ayet getireceğim. O da Cenab-ı Hakk'ın:

وَنُوحًا هَدَيْنَا مِن قَبْلُ وَمِن ذُرِّيَّتِهِ دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَىٰ وَهَارُونَ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ۝ وَزَكَرِيَّا وَيَحْيَىٰ وَعِيسَىٰ

"Daha evvel de Nûh'u ve onun neslinden Davud'u, Süleyman'ı, Eyyûb'u, Yusuf'u, Musa'yı ve Harun'u hidayete (nübüvvete) kavuşturduk. Biz muhsinleri işte böyle mükâfaatlandırırız. Zekeriyya, Yahya ve İsa'yı da (hidayete kavuşturduk)" (En'am, 84-85) ayetidir. Hz.İsa (a.s.)'nın babası kimdi ki Allah onu Hz.Nuh (a.s.)'un zürriyyetinden saymıştır?" dedi. Haccac bunun üzerine uzun süre başını önüne eğdi. Sonra başını kaldırarak: "Sanki bu ayeti Kur'an'da daha önce hiç okumamışım. Bunun bağlarını çözün ve ona şu kadar mal verin" dedi.

3) Hikaye edilir ki Medinelilerden bir gurup, imamın arkasında cemaatle

namaz kılarken Kur'an okuma hususunda münazara etmek ve onu susturup kötülemek için Ebu Hanife'nin yanına geldiler. Ebu Hanife de: "Hepinizle birden münazara etmem mümkün değil. Onun için, bunu en iyi bileninize bırakın" dedi. Bunun üzerine onlar, içlerinden birisine işaret ettiler. Ebu Hanife "İçinizde en iyi bilen bu mudur?" dedi, Onlar "Evet" diye cevab verdiler. Ebu Hanife: "Bununla münazara etmek, sizin hepinizle münazara etmek sayılır mı?" dedi. Onlar da "Evet" dediler. Yine Ebu Hanife, devamla: "Onu susturmak, sizin hepinizi susturmak sayılır mı?" dedi. Onlar: "Evet" dediler. Sonra Ebu Hanife : "Onunla münazara eder ve delilimle onu susturursam, sizi delille susturmuş olur muyum?" dedi. Onlar yine: "Evet" dediler. Ebu Hanife: "Niçin böyle olur?" dedi. Onlar: "Çünkü biz ona imam olarak razı olduk. Dolayısıyla onun sözü bizim sözümüz olmuş olur" dediler. Ebu Hanife şöyle buyurdu: "Biz namazımızda imamı seçtiğimiz zaman, onun kıraati bizim için de kıraat olur. Onun kıraati, bizim okumamızın yerine de geçer." Böylece onlar Ebu Hanife (rh.)'nin kendilerini susturduğunu kabul ettiler.

4) Ferezdak birisini şöyle diyerek hicvetti:

لَقَدْ ضَاعَ شِعْرِی عَلَی بَابِکُمْ كَمَا ضَاعَ دُرٌّ عَلَی خَالِصَةَ

"Halisa'nın (güzelliği) yanında bir incinin kaybolması gibi, sizin kapınızda benim de şuurum kayboldu." Halisa, Süleyman b.Abdulmelik'in sevgilisi idi. O, son derece akıllı ve edip idi. Süleyman b.Abdulmelik'in heybeti Mervanoğulları'nın hepsininkinden fazla idi. Bu beyt Halise'nin kulağına ulaşınca çok zoruna gitti ve Süleyman'ın huzuruna çıkıp Ferezdak'ı şikayet etti. Bunun üzerine Süleyman, Ferezdak'ın eli ayağı bağlanmış olarak en korkunç bir şekilde getirilmesini emretti. Süleyman'ın heybetinden dolayı, onun huzuruna geldiğinde Ferezdak'ın ancak ayakta duracak kadar dermanı vardı. Süleyman b.Abdulmelik ona لقد ضاع شعری علی بابکم کما ضاع در علی خالصة beytini sen mi söyledin?" dedi. O da "Ben bunu böyle söylemedim. Benim kötülüğümü isteyen birisi bu beyti değiştirmiş. Ben şu şekilde söylemiştim:

لَقَدْ ضَاءَ شِعْرِی عَلَی بَابِکُمْ كَمَا ضَاءَ دُرٌّ عَلَی خَالِصَةَ

"İncinin Halisa'nın üzerinde parlaması gibi, benim şuurum da sizin kapınızda parladı" dedi. Halisa bu sözleri perde arkasından dinliyordu. Halisa'nın kızgınlığı geçti ve kendisine hakim olamıyarak perdenin arkasından çıktı, üzerindeki bütün zinet eşyalarını Ferazdak'a verdi. Bunların değeri bir milyon dirhemden daha fazla idi. Süleyman b.Abdulmelik, Ferezdak huzurundan çıkınca, onun peşine, zinet eşyalarını ondan yüzbin dinara satın alması için perdedarını gönderdi. Sonra o zinetleri Halisa'ya geri verdi.

5) Halife Mansur, bir gün Ebu Hanife'yi çağırdı. O esnada Ebu Hanife'nin

düşmanı olan er-Rebi "Ey mü'minlerin emiri, -Ebu Hanife'yi kastederek- Bu adam senin dedene[33] karşı çıkıyor. Zira deden 'İstisna-i munfasıl caizdir' dediği halde 'Ebu Hanife cevâzını inkâr ediyor"dedi. Bunun üzerine Ebu Hanife şöyle dedi: 'Bu Rebi' var ya, bu, insanların sana bi'at etmelerinin vacib olmadığını iddia ediyor' dedi. Bunun üzerine Mansur, 'Nasıl?' dedi. Ebu Hanife de: "Bunlar sana biat ediyor, sonra evlerine döndüklerinde "inşallah" diyorlar (istisna yapıyorlar) böylece biatları batıl oluyor" dedi. Mansur buna güldü ve şöyle dedi: "Ey Rebi, Ebu Hanife'den sakın." Halifenin huzurundan çıkışta Rebi: "Ey Ebu Hanife, sen canıma kastettin" dedi. Ebu Hanife de: "Bunu başlatan sensin, ben kendimi müdafaa ettim" dedi.

6) Anlatıldığına göre bir müslüman, bir zımmîyi kasten öldürdü. Ebu Yusuf, zımmîye karşılık müslümanın öldürülmesine hükmetti. Bu Zübeyde'nin kulağına ulaştı. Bunun üzerine Ebu Yusuf'a gelerek:"Müslümanı öldürmekten sakın" dedi. O, müslümanların işi ile çok ilgilenirdi. Ebu Yusuf ve fakihler bir araya toplandılar ve zımmi ile müslümanın velileri huzura getirildiler. Harun Reşid, Ebu Yusuf'a: "Bu müslümanın (kısasen) öldürüleceğine mi hükmedildi?" dedi. Ebu Yusuf da: "Ey mü'minlerin emiri, o benim görüşümdür. Ne var ki ben, zımmînin müslüman tarafından öldürüldüğü gün cizye verdiğine dair kuvvetli bir delil bulunmadıkça müslümanın öldürülmesine hükmetmem" dedi. Zımminin akrabaları bunu getiremediler. Böylece de onun kanı boşa gitmiş oldu.

7) el-Gadban, Haccac'ın düşmanı olan Abdurrahman b.Muhammed el-Eşaş'e: "Haccac seni akşam yemeği yapmadan önce, sen onu sabah yemeği yap. (O senin hesabını görmeden sen onun hesabını gör) dedikten sonra Haccac'ın huzuruna girerek ona: "Esselamü Aleyke"nin cevabı nedir?" dedi. O da "Ve aleykümüsselam" dedi ve hemen durumu anladı. Sonra şöyle dedi: "Ey Gadban Allah senin canını alsın. Benim sana selamı iade etmemle kendin için bir eman almış oldun. Ama Allah'a yemin olsun ki, eğer vefa ve keremin hakkı olmasaydı, şu andan itibaren soğuk su içemezdin." Bu hâdisede ilmin faydasına bakın. İlim ne güzel şey. İlimle

---

33) Bundan maksad Abdullah İbn Abbas (r.a)'dır. Zira İbn Abbas'ın ولا تقولن لشئ إني فاعل ذلك غدا الا ان يشاء الله "İnşaallah diyerek (Allah'ın iradesine bağlanmadıkça), hiçbir şey hakkında: "Yarın şöyle yapacağım" deme. Unuttuğunda Rabbini an ve şöyle de: "Umarım ki Rabb'im beni doğruya daha yakın olana eriştirir" (Kehf 23-24) âyetinin tefsiri ile ilgili olarak, şöyle dediği nakledilir: "İnşaallah demeyi unutan kimsenin bir sene dahi geçse demesi caizdir" (Taberanî, el-Hâkim) İbn Abbas hazretlerinin bu sözü hakkında tevcihler bulunmaktadır. Fukahanın çoğuna göze fasıla girmemelidir (Mesela bk. Tefsiru'l-Kasimî).

süslenenlere ne mutlu! Cehalete ve cahillik vadisine yuvarlananlara yazıklar olsun.

8) Ubdulmelik b.Mervan şairin

وَمِنَّا سُوَيْدٌ وَالْبُطَيْنُ وَقَعْنَبٌ وَمِنَّا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ شَبِيبُ .

"Bizde Süveyd, Butayn ve Ka'neb vardır. Yine bizde (içimizde) toy olan Emirü'l-Mü'minin vardır" beytini duyduğu zaman, onun getirilmesini emretti. Onu getirip huzuruna çıkarttılar. Abdulmelik ona ومنا امير المؤمنين شَبِيبُ beytini sen mi söyledin? dedi. O da: Ben ancak "emir" kelimesindeki "ra" harfinin nasbı ile وَمِنَّا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ شَبِيبُ "Yine bizde, Ey mü'minlerin emiri toy olanlar vardır" diyerek sana nida ettim, senden yardım istedim" dedi. Bunun üzerine Abdulmelik'in kızgınlığı gitti, adam da bilgisi ile ortaya koyduğu az bir sanat sayesinde ölümden kurtuldu. Bu az iş de zammeyi fethaya çevirmektir.

9) Devlete hâkim olan Ebu Müslim, Süleyman b.Kesir'e şöyle dedi: Kulağıma geldiğine göre, 'sen bir mecliste imişsin. Yanında benim adım geçince, "Ey Allah'ım! onun yüzünü kara çıkar, boynunu kopar ve bana onun kanından içir." demişsin, doğru mu?" Süleyman b.Kesir: "Evet, bunu dedim fakat, olgunlaşmamış üzüme baktığım zaman bunu üzüm için söyledim" dedi. Bu söz Ebu Müslim'in hoşuna gitti ve onu affetti.

10) Adamın birisi Ebu Hanife'ye "Benimle konuşmadıkça hanımımla konuşmamaya yemin ettim. Hanımım da ben onunla konuşmadıkca eğer benimle konuşursa, sahib olduğu herşeyini sadaka olarak dağıtmaya yemin etti" dedi. Fakihler bu meselede şaşırdılar. Süfyan şöyle dedi: "İkisinden hangisi diğerine konuşursa yeminini bozmuş olur." Ebu Hanife ise adama: "Git ve hanımına konuş. Bu takdirde hiçbiriniz için de yeminini bozma sözkonusu olmaz" dedi. Bunun üzerine adam Süfyan'a gidip, Ebu Hanife'nin dediklerini haber verdi. Süfyan da kızgın bir şekilde Ebu Hanife'nin yanına gelip; "Sen namusları mübah kılıyorsun" dedi. Ebu Hanife: "Bu ne demek oluyor?" dedi. Süfyan, "Ebu Hanife'ye meseleyi yeniden sorunuz" dedi. Onlar meseleyi yeniden sordular, Ebu Hanife aynı fetvayı verdi. Bunun üzerine Süfyan: "Bunu nerden çıkarttın?" diye sordu. O da şöyle dedi: "Erkek yemin ettikten sonra, kadın da yemin ile ona karşılık vererek onunla konuşmuş oldu. Böylece adamın yemini düşmüş oldu. Eğer adam şimdi kadınla konuşursa ikişi de yeminlerini bozmuş olmazlar. Çünkü erkek kadınla yeminden sonra konuşmuş olur. Bu sebeble her ikisinin de yemini düşmüş olur." Süfyan bu cevaba karşılık: "Allah sana, ilim hususunda bizim hiçbirimizin farkında olmadığı şeyleri açıyor" dedi.

11) Hırsızlar bir adamın evine girip onun bütün malını alarak, hiç kimseye bunu söylememesi için üç talak üzerine ona yemin ettirdiler. Sabah oldu.

Adam hırsızları, kendi malını satarlarken görmesine rağmen, yemin ettiği için kimseye birşey söyleyemedi. Adam bu meseleyi sormak üzere Ebu Hanife'ye geldi. Ebu Hanife de ona mescidinizin imamını ve mahalle halkını toplayıp bana getir" dedi. O da hepsini Ebu Hanife'nin yanına getirdi. Ebu Hanife onlara: "Siz, Allah'ın, şu adamın malını ona geri vermesini istiyor musunuz?" dedi. Onlar: "Evet" cevabını verdiler. Bunun üzerine Ebu Hanife: "Herkesi toplayıp bir eve doldurun. Sonra onları birer birer evden çıkarıp, o adama: "Seni soyan bu mudur?" diye sorunuz. Eğer o, malını çalan hırsız değilse "hayır" desin, eğer hırsız ise sesini çıkarmasın. Eğer adam sesini çıkarmazsa siz o hırsızı yakalayın" dedi. Onlar da Ebu Hanife'nin kendilerine emrettiği şeyi yaptılar, Allah da o adama çalınan malların geri verdi.

12) Ebu Hanife'nin çevresinde, meclislerine devam eden bir genç vardı. Birgün Ebu Hanife'ye: "Falancanın kızıyla evlenmek istiyorum. Hatta istettim. Fakat onlar benden, gücümün üstünde mehir istediler" dedi. Ebu Hanife de: "Çaresini bul, borç al ve onunla evlen. Çünkü Allah Teala ondan sonra işini kolaylaştıracaktır" dedi. Sonra Ebu Hanife kendisi mehir miktarınca ona borç verdi ve evlendikten sonra o gence şunu söyledi: "Sen bu beldeden çıkıp, uzak bir beldeye gitmek ve yanında hanımını da götürmek istediğini açıkla" dedi. Genç bunu açıkladı. Bu durum kadının ailesine güç geldi ve şikayet edip fetva sormak için Ebu Hanife'nin yanına geldiler. İmam onlara: "Bu onun bileceği iştir" dedi. Onlar da: "Bunu savuşturmanın yolu nedir?" dediler. Bunun üzerine Ebu Hanife: "Bunun yolu, ondan aldığınız mihri ona geri vermek suretiyle onu hoşnud etmenizdir" dedi. Onlar da Ebu Hanife'nin bu tavsiyesine uydular. Ebu Hanife bunu gelinin kocasına anlatınca, o: "Ben onlardan, bundan başka birşey daha istiyorum" dedi. Ebu Hanife de şöyle dedi: 'Bu kadar parayı alırsan al, yoksa karın bir adama borçlu olduğunu söyleyecektir Sen de söylediği borç miktarını onun yerine ödemedikce hanımınla beraber gidemeyeceksin. Hangisini istersin?" Adam bunun üzerine: "Allah Allah! Aman bunu duymasınlar. Ben onlardan başka şey istemiyorum" dedi ve mihir kadar paraya razı oldu. İşte Ebu Hanife'nin ilminin bereketiyle her iki tarafın da sıkıntısı giderilmiş oldu.

13) El-Leys b.Sa'd'dan rivayet edildiğine göre, adamın biri Ebu Hanife'ye şöyle dedi: "Benim huyu güzel olmayan bir oğlum var. Birçok para verip ona bir cariye alıyorum, o ise onu azad ediyor. Büyük bir mihir karşılığında onu bir kızla evlendiriyorum, o ise kalkıp onu boşuyor" dedi. Bunun üzerine Ebu Hanife ona, "Onunla beraber köle pazarına git. Eğer gözü bir cariyeye kayarsa, onu kendi malın olarak satın al ve oğlunla onu evlendir. Eğer oğlun onu boşarsa, o cariye mülkün olarak sana döner. Eğer azad etmek isterse,

azad edemez" dedi. El-Leys şöyle devam etti: "Allah'a yemin ederim ki hiçbir şey Ebu Hanife'nin hazır cevablılığı kadar beni hayrete düşürmemiştir.

14) Ebu Hanife'ye Ramazanda, gündüz hanımıyla cinsi münasebette bulunmaya yemin eden bir adamın durumu sorulunca, kimse buna cevap veremedi. Bunun üzerine Ebu Hanife şöyle cevab verdi: "O adam karısı ile Ramazanda yolculuğa çıkar ve gündüz onunla münasebette bulunur."

15) Bir adam Haccac'a geldi ve "Benim dörtbin dirhemim çalındı " dedi. Haccac: "Kimden şüpheleniyorsun?" dedi. O: "Hiç kimseyi itham etmiyorum" diye cevab verdi. Haccac ona: "Belki de hanımın çalmıştır, ne dersin?" dedi. Adam: "Subhanallah! Hanımım böyle şey yapmayacak kadar iyidir" dedi. Haccac attarına (kokucusuna): "Bana, benzeri olmayan çok kokan bir esans yap" dedi. Attarı da ona böyle bir koku yaptı. Sonra Haccac, o adamı çağırdı ve ona: "Şu kokudan sürün, başka kimse bundan sürünmesin" dedi. Daha sonra Haccac, kapıcılarına: "Mescidlerin kapılarında oturun" dedi ve o kokuyu onlara göstererek, "Kimde bu kokuyu duyarsanız, onu hemen yakalayın" dedi. Böylece onlar, kendisinden bu koku fazlaca duyulan bir kişiyi görüp yakaladılar. Haccac, ona: "Bu kokuyu nereden aldın?" dedi. Adam da: "Onu satın aldım" dedi. Haccac: "Bana doğru söyle yoka seni öldürürüm " dedi. O adam da doğruyu söyledi. Bunun üzerine Haccac, parası çalınan adamı çağırdı ve: 'İşte dörtbin dirhemini çalan adam! Sen hanımına dikkat et ve onu güzel terbiye et" dedi ve sonra dörtbin dirhemi o adamdan alıp sahibine verdi.

16) Harun Reşid bir gün Ebu Yusuf'a şöyle dedi: "Cafer b.İsa'nın çok hoşuna giden bir cariyesi var. O bunu sevdi de o cariyeyi satmayacağına, hibe etmeyeceğine ve azad etmeyeceğine yemin etti. Şimdi ise bu yemininden kurtulmak istiyor, ne dersin?" Bunun üzerine Ebu Yusuf: "O, cariyenin yarısını satsın, yarısını da hibe etsin. Böylece yeminini bozmasın" dedi.

17) Muhammed b.Hasan şöyle dedi: "Bir gece uyuyordum. Ansızın kapım çalındı. "Kapıya bakın, kimmiş o?" dedim. Kapıya bakanlar: "Halifenin habercisi seni çağırıyor" dediler. Canımdan korktum, kalkıp halifeye gittim. Yanına girince O: "Sana birşey sormak için çağırdım. Muhammed'in annesi yani hanımım Zübeyde'ye "Ben adil hükümdarım. Adil hükümdarlar ise cennete gireceklerdir" dedim. O da "Sen zâlim ve asisin. Çünkü sen kendinin cennetlik olduğuna şahitlik ettin. Böylece, Allahü Teâlâ hakkında yalan söylemiş olduğundan kâfir oldun. Binaenaleyh ben de (müslüman olarak) sana haram oldum. "Bana yaklaşamazsın" dedi. Bunun üzerine Harun Reşid'e: "Ey mü'minlerin emiri bir günah işlediğin zaman o esnada veya

daha sonra O'ndan korkar mısın?" dedim. O: "Evet, vallahi çok korkarım" dedi. Ben de: "Sana bir cennet değil iki cennetin verileceğine şehadet ederim dedim ve ولمن خاف مقام ربه جنتان "Rabbinin huzurunda duracağından (hesab vereceğinden) korkan kimse için iki cennet vardır"(Rahman, 46) ayetini okudum. Bunun üzerine bana iltifat edip mülatefe yaptı, geri dönmemi emretti. Evime döndüğüm zaman atiyye keselerinin hemen bana gönderildiğini gördüm.

18) Anlatıldığına göre Ebu Yusuf'a bir gece Harun Reşid'in elçisi gelip, kendisini hükümdarın acele istediğini söyledi. Ebu Yusuf canından korkup, cübbesini giyerek, endişeler içerisinde halifenin yanına gitti. Huzura çıkınca selam verdi, halife de selamını alıp, yanına oturttu. O esnada Ebu Yusuf'un korkusu dindi. Harun Reşid: "Sarayda bir zinet eşyası kayboldu. Sarayın bir cariyesini suçladım ve "Ya ithamımda beni tasdik (çaldığını itiraf) edersin, ya da seni öldürteceğim" diye yemin ettim. Ama sonra pişman oldum. Bana bir çare (çıkış yolu) bul!" dedi. Bunun üzerine Ebu Yusuf: "Müsaade et onun yanına gireyim" dedi. Harun Reşid, Ebu Yusuf'a müsaade etti. O da içeri girince ay parçası gibi olan bir cariye gördü. Ebu Yusuf odadakileri dışarı çıkardı ve sonra cariyeye: "O çalınan zinet sende mi?" dedi. Cariye: "Hayır, vallahi" dedi. Bunun üzerine Ebu Yusuf cariyeye, sana söyleyeceklerimi iyi öğren, ne eksik ne de fazla söyleme. Halife seni çağırıp: "Zineti sen mi çaldın?" dediğinde "Evet" de. Yine o sana: "Onu ver" dediğinde: "Ben onu çalmadım" de. Sonra Ebu Yusuf, Harun Reşid'in huzuruna tekrar girdi ve cariyeyi getirtmesini söyledi. Cariye huzura gelince de Ebu Yusuf halifeye: "Ona zineti sor" dedi. Halife cariyeye: "O zineti sen mi çaldın?" deyince cariye: "Evet" dedi. Sonra Halife: "Onu ver" deyince de cariye: "Vallahi ben onu çalmadım" dedi. Ebu Yusuf: "Ey mü'minlerin emiri, o ya çaldığını itiraf ederken veya inkar ederken seni tasdik etmiş oldu. Sen de böylece yemininden kurtuldun" dedi. Harun Reşid'in kızgınlığı geçti ve Ebu Yusuf'un evine 100.000 dirhem götürülmesini emretti. Yanındakiler: "Hazine memurları şimdi burada değil, bunu yarına ertelesek olmaz mı?" dediler. Harun Reşid, "Kadı Ebu Yusuf bizi bu gece vakti kurtardı, biz onun mükâfaatını yarına nasıl erteleriz?" dedi ve emretti de on kese altın yüklenip Ebu Yusuf ile beraber evine götürüldü.

19) Bişr el-Merisi İmam Şafii'ye "Sen icmanın olduğunu iddia ediyorsun. Halbuki doğudaki ve batıdaki kimselerin bir hususta icma ettiklerini bilmek mümkün değildir" dedi. Bu münazara Harun Reşid'in yanında yapılıyordu. İmam Şafii, "Şu oturanın halife olduğuna bütün müslümanların icma ettiğini

bilmiyor musun?" deyince Bişr korkusundan bunu kabul etti ve sesi soluğu kesildi.

20) Bir bedevi Hz.Hüseyin b.Ali (r.a.)'nin yanına gitti, ona selam verip bir istekte bulundu ve: "Deden (Hz.Muhammed (s.a.s)'in şöyle dediğini duydum: *"Bir ihtiyacınız olduğu zaman bunu dört kimseden isteyiniz. Ya şerefli bir bedeviden, ya cömert bir efendiden, ya Kur'an'ın hafızından veya ay yüzlü kimselerden."* Arablar senin ceddinle şeref buldu. Cömertlik sizin adetiniz ve huyunuzdur. Kur'an sizin evinizde indi. Ay yüzlü kimseye gelince ben Allah'ın Resulünden şöyle dediğini duydum: *"Bana bakmak istediğinizde (Hz.) Hasan'a ve (Hz.) Hüseyn'e bakınız."* Bunun üzerine Hz.Hüseyin: "İhtiyacın nedir?" dedi. Adam ihtiyacını yere yazdı. Hz.Hüseyin de: "Babam Ali'nin şöyle dediğini duydum: "Herkesin kıymeti yaptığı iyiliğe göredir."

Yine dedemin de şöyle dediğini duydum. *Bağış, karşıdakinin bilgisine göredir.* Ben sana üç soru soracağım. Eğer bunlardan birine cevab verirsen, elimde olanın üçte biri; eğer ikisini cevaplarsan üçte ikisi; eğer üçüne de cevap verirsen elimdekinin hepsi senin olacak. Bana Irak'tan ağzı kapalı bir kese gönderildi" dedi. Bunun üzerine bedevi: "Sor لاحَوْلَ ولا قُوَّةَ الاَّ بالله Güç kuvvet ancak Allah'ındır" dedi. Hz.Hüseyin "Hangi amel daha üstündür?" diye sordu, bedevi: "Allah'a iman" dedi. Hz.Hüseyin "Kul, tehlikelerden nasıl kurtulur?" diye sordu, bedevi: "Allah'a son derece güvenerek" dedi. Hz.Hüseyin: "İnsanı süsleyen nedir?" diye sordu; bedevi: "Hilimle beraber olan ilimdir" cevabını verdi. Hz.Hüseyin: "Şayet ilmi Yoksa.?' diye sordu, o da: 'Cömertlikle beraber bulunan mal' dedi. Hz Hüseyin "Ya bu da yoksa..?' dedi, bedevi: "Beraberinde sabır olan fakirlik " cevabını verdi. Hz.Hüseyin: "Ya bu da yoksa..?" dedi. O "Gökten düşüp onu yakan bir yıldırım" cevabını verdi. Bunun üzerine Hz.Hüseyin güldü ve keseyi ona attı.

İlmin Faziletine Dair Aklî Deliller

İlmin üstünlüğünün akli delilleri hususunda deriz ki: İlmin bir şeref ve kemal sıfatı, cahilliğin de bir noksanlık sıfatı olduğunu akıllı kimselerin zaruri olarak bildiği bir gerçektir. Bu sebeble yalan olduğunu bilse dahi alim bir kimseye: "Ey cahil!" denilse, bu onu rahatsız eder.

Yine aksini bile bile, cahil bir kimseye "Ey alim" denilse, o bundan hoşlanır. Bunlar ilmin bizzat kıymetli ve bizzat sevimli; cehaletin de bizzat eksiklik olduğuna delildir.

Keza ilim nerede bulunursa bulunsun ilim sahibi saygı ve ta'zim görür. Hatta hayvanlar bile insanı gördüğü zaman onu sayar ve ona itaat eder. Her ne kadar bu hayvan insandan çok güçlü olsa da...

İdareciler bile kendi içlerinde, daha akıllı ve daha faziletli birisini gördükleri zaman isteyerek ona itaat ederler.

Âlimler de, inadlaşmadıkları müddetce, tabii olarak, ilimde kendilerinden geride olanların reisi olurlar. İşte bundan dolayı Hz.Peygamber (s.a.s.)'e karşı çıkıp onu öldürmek isteyen kimselerden bir çoğunun gözleri Hz.Peygamber (s.a.s.)'e ilişti̇ğinde Allah onların kalbine Hz.Peygamber (s.a.s.)'in heybet ve korkusunu düşürdü de onlar onu çok heybetli görüp, ona boyun eğdiler. Bundan dolayı şair şöyle demiştir:

لَوْ لَمْ تَكُنْ فِيهِ آيَاتٌ مُبَيِّنَةٌ كَانَتْ بَدَاهَتُهُ تُنْبِيكَ عَنْ خَبَرِ

"Onun hakkında apaçık ayetler olmasaydı bile O'nun görünüşü sana, birşey sorma ihtiyacını hissettirmezdi."

Keza şüphe yok ki insan diğer canlılardan daha faziletlidir. Bu fazilet ve üstünlük, insanın güç ve kuvvetinden dolayı değildir. Çünkü hayvanlardan çoğu onun kadar hatta ondan daha fazla kuvvete sahibtir. Bu durumda insanın bu üstünlüğü, ancak onun nurânî bir meziyete ve kendisi ile eşyanın hakikatini anlayıp ona muttali olmaya, Allah'ın:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾

"Cinleri ve insanları sadece bana ibadet etsinler diye yarattım" (Zariyat, 56) ayetinde buyurduğu gibi ibadetle meşgul olmaya müsait hale geldiği Rabbani latifeye sahib olmasından dolayıdır.

Keza câhil, sanki hiçbir şeyi göremediği, kesif bir karanlık içindedir. Halbuki alim sanki, kainatın bucaklarında uçuyor, makûlâtın denizlerinde yüzüyor, böylece mevcud ve ma'dumu, vacib, mümkün ve muhali mütalaa ediyor, sonra mümkinin cevher ve âraza; cevherin basit ve mürekkebe bölündüğünü kavrıyor ve bunlardan herbirinin türlere, türlerin de kendi alt türlerine, cüzlere, cüzlerin de kendi alt cüzlerine ve başkası ile ortak olduğu cüzlerle, başkası ile ortak olmadığı cüzlere bölündüğünü ileri derecede görüyor ve herşeyin eserini müessirini, malûlunu, illetini, lazımını, melzumunu, kullisini cüzisini ve tekini çoğunu tanıyor, hatta aklı, bütün malûmatı detayları ve kısımları ile üzerine yazdığı bir levha gibi oluyor. Bu derecenin üzerinde daha üstün bir saadet olabilir mi? O böyle olduktan sonra, bilgisiz nefislerin alim olması gibi, bu nefis ruhlar aleminin bir güneşi gibi oluyor ve diğer nefislerin ebedi hayatlarına sebeb oluyor. Çünkü bu nefis

önce kendisi kamil oldu, sonra da başkalarını mükemmelleştirdi ve böylece de Allah ile kulları arasında bir vasıta oluverdi. İşte bu sebebten ötürü Cenab-ı Hak; *"Allah melekleri, emrinden olan ruh ile indirir"*(Nahl, 2) buyurmuştur. Müfessirler bu "ruhu", "ilim ve Kur'an" diye tefsir etmişlerdir. Ruhsuz beden ölü ve bozuk olduğu gibi, ilimsiz ruh da ölüdür. Bunun bir benzeri de Cenab-ı Hakk'ın:

وَكَذَٰلِكَ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا *İşte bu şekilde biz sana emrimizden bir ruhu sana vahyettik"*(Şûrâ, 52) ayetidir. Buna göre, ilim, ruhun da ruhu; nurun da nuru; özün de özüdür.

Bu saadetin devamlı olup, zeval ve değişmeden uzak olması da özelliklerinden biridir. Çünkü külli tasavvurlara yok olma ve değişiklik arız olamaz. Bu ilim saadeti, zatı bakımından yüceliğin zirvesinde,sonra da ebedilerin en ebedisi, yaşayanların en uzun yaşayanı olunca, saadetlerin en mükemmeli olmuştur.

Keza peygamberler (s.a.s.) ancak hakka davet için gönderilmişlerdir. Cenab-ı Hak şöyle buyurmuştur:

"Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle davet et ve onlarla en güzel bir şekilde mücadele et. Hiç şüphesiz Rabbin, yolundan sapanları ve hidayete erecek olanları en iyi bilendir"(Nahl, 125), ve:

"De ki: Bu benim yolumdur. Ben Allah'a açık hüccet ile davet ediyorum. Ben ve bana tabi olanlar (böyleyiz.)"(Yusuf, 108) buyurmuştur. Sonra işi başından al, o zaman göreceksin ki Cenab-ı Hak; إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً *"Ben muhakkak yeryüzünde bir halife yaratacağım "*(Bakara, 30) buyurup, melekler de : أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا *"Orada bozgunculuk yapacak kimse(ler) mi yaratacaksın"*(Bakara, 30) deyince, Allah Teala; إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ *"Ben sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum"*(Bakara, 30) buyurmuş ve onlara kendisinin bilmesi ile cevab vererek, kudret, irade, sem'î,basar, vucûd, kıdem ve mekan ile cihetten münezzeh olma gibi diğer celal sıfatları ile onlara cevab vermemiş ve onları bu sıfatlarla susturmamıştır. Ancak O, ilim sıfatı ile onlara cevab vermiştir. Bu da cemal ve kemal sıfatlarının hepsi her nekadar son derece şerefli iseler de, ilim sıfatının onlardan daha şerefli olduğunu gösterir.

Cenab-ı Hak, Hz.Adem (a.s.)'in üstünlüğünün de ilimle olduğunu beyan etmiştir. Bu da ilmin, başka şeylerden daha şerefli olduğunu gösterir. Sonra Cenab-ı Hak, Hz.Adem'in ilmini ortaya koyunca onu meleklerin secdegâhı

ve yeryüzünün halifesi kıldı. Bu da Hz.Adem'in bu mertebeye ancak ilmi ile müstehak olduğuna delalet eder.

Sonra melekler, tesbih ve takdisleri ile övünmüşlerdir. Bunlarla öğünmek ise ancak, bunlar ilimle birlikte olurlarsa yerinde olur. Bu ikisi ilim olmadan yapılırsa, bu nifak olur. Nifak ise, en aşağı mertebedir. Nitekim Cenab-ı Hak: إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ *"Hiç şüphesiz münafıklar cehennemin en alt tabakasındadırlar"* (Nisa, 145) buyurmuştur. Veya, ilimsiz tesbih ve takdis bir taklid olur, taklid ise kınanmıştır. Bu sebeble meleklerin tesbih ve takdislerinin, ancak ilmin bereketi ile, övünmeyi gerektirdiği ortaya çıkmış oldu.

Sonra Hz.Adem (a.s.)'e, ileride izahı geleceği gibi, ictihadî bir meselede hata ettiği için "günah işledi" denildi. Ufacık bir hatadan dolayı, başına gelen başına geldi. Birşeyin önemi ne kadar çok olursa, şerefi de o nisbette fazla olur. Bu da, ilmin ne kadar yüce olduğunu gösterir. Sonra Hz.Adem ilmin yüceliğinin bereketiyle tevbe edip, pişman olarak hakka dönüp, günahta ısrarı ve kibirlenmeyi bırakınca peygamber olarak seçilme elbisesini giydi.

Sonra Cenab-ı Hakk'ın: فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَىٰ كَوْكَبًا *"Gece kararınca bir yıldız gördü"* (En'am, 76) *buyurduğu gibi, İbrahim (a.s.)'in, daha işin başında nasıl ilim talebi ile meşgul olduğuna bir bak. Sonra o, yıldızlardan aya, aydan güneşe geçti de, tefekkürü ile, birşeyden başka bir şeye geçe geçe, onu maksadına götüren açık bir delil, parlak bir bürhana ulaşıncaya kadar buna devam etti. Böylece de şirkten yüz çevirerek,* إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ *"Ben benliğimi, gökleri ve yeri yaratan (Allah'a) döndürdüm"* (En'am, 79) dedi. Hz.İbrahim bu dereceye ulaşınca, Allah onu en güzel şekilde medhedip, en mükemmel şekilde yüceltti de, bir kereşinde: وَكَذَٰلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

"İşte biz böylece İbrahime göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk" (En'am, 75); bir başka defa da:

وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَىٰ قَوْمِهِ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَّن نَّشَاءُ

"İşte bunlar, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetlerdir. Biz kimi dilersek onu derece derece yükseltiriz" (En'am, 83) buyurmuştur. Sonra Hz.İbrahim mebde' (ilk yaratılış) bilgisine ulaştıktan sonra me'ad (ahiret) bilgisi ile meşgul olarak: *"Hani İbrahim: Ya Rabbi, ölüleri nasıl diriltceğini bana*

göster'' demişti''(Bakara, 260). Sonra O, öğrenme işini bitirince, bir keresinde *''Duymayan ve görmeyen (putlara) niçin tapıyorsun?''*(Meryem 42) diyerek babasına; bir keresinde:

''Sizin ibadete kapandığınız bu putlar da ne oluyor ki?''(Enbiya, 52) diyerek kavmine; ve bir keresinde de:

''Rabbi hususunda İbrahim ile tartışan adama baksana?''(Bakara, 252) diyerek de zamanın hükümdarına, delil getirip onları irşad etmekle meşgul olmuştur.

Yine Hz.Salih, Hûd ve Şuayb (a.s.)'a bak; onlar işlerinin başında ve sonunda nasıl öğrenmek, öğretmek ve insanları ilahi deliller hususunda düşünmeye irşad etmek ile meşgul olmuşlar?

Yine Hz.Musa (a.s.)'nın Firavun ve ordusu ile olan durumları ve Hz.Musa'nın onlara getirmiş olduğu çeşitli deliller de böyledir.

Nihayet, efendimiz Hz.Muhammed (s.a.s.)'e bir bak; Allah O'na peşpeşe nasıl ilimle lutfetmiş de, şöyle buyurmuştur:

''Seni yitmiş buldu da, yola iletmedi mi? Seni yoksul buldu da, zenginleştirmedi mi?''(Duha, 7-8). Böylece Cenab-ı Hak, ilimle olan lütfunu mal ile olan lütfundan daha önce zikretmiştir.

Yine, Cenab-ı Hak, *''Sen daha önce Kur'an nedir, iman nedir bilmiyordun''*(Şura, 52) ve *''Bunu sen ve kavmin, bundan önce bilmiyordunuz''*(Hûd, 49) buyurmuştur. Sonra ilim, Hz.Peygamber'e ilk vahyolunan şeydir. Allah: اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ *''Rabbinin ismiyle oku!''*(Alak, 1) buyurmuştur. Keza Allah'u Teâla daha sonra:*''Ve sana, bilmediğin şeyleri öğretti''*(Nisa, 113) buyurmuştur. Yine, Hz. Peygamber devamlı رَبِّ أَرِنَا الْأَشْيَاءَ كَمَا هِيَ *''Rabbim, bana eşyayı, nasıl iseler öylece göster''* derdi. İnsanlara, bu zikrettiğimiz akli ve nakli delillerle ilmin kıymeti gösterilememişse, artık onlar için bundan sonra hiç bir şeyin ortaya çıkması mümkün olamaz.

Kur'an-ı Kerim'de İlmin Tavsifi

Yine Cenab-ı Hak, ilmi Kur'an-ı Kerim'de şerefli isimlerle isimlendirmiştir.

1) Hayat: أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ *''Ölü iken diriltiğimiz.. kimse''*(Enâm, 122).

2) Rûh أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا *''İşte böylece biz sana, emrimizden bir rûhu vahyediyoruz''*(Şûrâ, 52).

3 Nûr اَللّٰهُ نُوْرُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ *"Allah göklerin ve yerin nurudur"* (Nûr, 35).

Yine Cenab-ı Hak, Talût (a.s.)'un niteliği hakkında:

اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰىهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ

"Allah içinizden onu seçti ve ona, ilimde ve bedende bir üstünlük verdi" (Bakara, 247) buyurmuş, ilmi de bedene takdim etmiştir. Diğer nimetlerden amaç, muhakkak ki bedenin mutluluğudur; bedenin mutluluğu ise, malca mutluluktan daha üstündür. İlmî saadet, cismani saadetten daha üstün olunca, malca saadetten haydi haydi üstün olur.

Yine Hz.Yusuf; اِجْعَلْنِيْ عَلٰى خَزَآئِنِ الْاَرْضِ اِنِّيْ حَفِيْظٌ عَلِيْمٌ

"Beni memleketin hazineleri üzerinde görevlendir. Çünkü ben, iyice koruyan ve iyi bilen birisiyim" (Yusuf, 55) demiş, ama "Ben soyluyum, şerefliyim, fasihim, güzel yüzlüyüm" dememiştir.

Yine haberde; اَلْمَرْءُ بِاُصْغَرَيْهِ قَلْبِهِ وَلِسَانِهِ "Kişi iki küçük uzvuyla değerlendirilir: Kalbi ve lisanı." Kişi konuşursa lisanıyla konuşur, dövüşmek istediğinde de kalbiyle dövüşür. Nitekim Şair:

لِسَانُ الْفَتٰى نِصْفٌ وَنِصْفٌ فُؤَادُهُ وَلَمْ يَبْقَ إِلاَّ صُوْرَةُ اللَّحْمِ وَالدَّمُ

"Gencin lisanı onun bir yarısı, kalbi de diğer yarısıdır; geriye ise, sadece bir et yığını ve kan kalır" demiştir.

Yine Cenab-ı Hak, cehaletin azabını, cehennemin azabına takdim ederek; كَلَّآ اِنَّهُمْ عَنْ رَّبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّمَحْجُوْبُوْنَ ۝ ثُمَّ اِنَّهُمْ لَصَالُوا الْجَحِيْمِ *"Hayır, muhakkak ki onlar, o vakit Rablerinden mahrumdurlar. Sonra onlar muhakkak ve muhakkak o alevli cehenneme yaslanacaklar"* (Mutaffifin, 15-16) buyurmuştur.

Bazıları, ilmin kaynağının üç olduğunu söylemiştir: Tefekkür eden kalb, ifade eden dil ve tasvir eden bir beyan, ifade gücü..

Ali İbn Ebi Talib de, "ilm" lafzındaki ayn harfinin yücelikten ('uluvv); lam harfinin lütuftan; mim harfinin de mürüvvetten alındığını söylemiştir.

Yine, on çeşit ilim olduğu söylenmiştir: Dinler için tevhid ilmi; şeytanları reddetmek için sır ilmi; kardeşlik münasebetlerini ayarlamak için muaşeret ilmi; farzları ve vacibleri (erkân) bilmek için şeriat ilmi; zamanları tayin için yıldız ilmi; süvariler için kılıç döğüşü ilmi; hükümdarlar için yönetim ilmi; ta'bir etmek için rüya ilmi; delil getirmek için feraset ilmi; bedenler için tıb ilmi ve Rahman'ı tanımak için hakikat ilmi...

Yine ilim, suya benzetilmiştir. Nitekim Cenab-ı Hak اَنْزَلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً

"Gökten bir su indirdi"(Ra'd, 17) buyurmuştur. Sular dört kısımdır: Yağmur suyu; sel suyu; kanal suyu ve göze (kaynak) suyu.. İlimler de bunun gibi dört kısımdır:

1) Bulanmaması için, karıştırılması doğru olmayan göze (kaynak) suyu gibi olan "tevhid ilmi," küfrün meydana gelmemesi için Allah'ın nasıl olduğunu anlamayı istemek caiz değildir.

2) Eşmekle artan kanal suyuna benzeyen, istinbat yoluyla ziyadeleşen fıkıh ilmi.

3) Saf olarak inip, sonra havanın toz zerreleriyle bulanan yağmur suyuna benzeyen "zühd" ilmi. Zühd ilmi de saftır, ancak açgözlülükle bulanır.

4) Canlıları öldüren ve mahlûkatı helâk eden sel suyuna benzeyen, bid'at ilmi. Bid'at da böyledir. Allah en iyi bilendir.

İlmin Tarifi

YEDİNCİ MESELE

Âlimlerin ilmin tarifi hakkında söyledikleri sözlere dairdir.

Ebu'l-Hasan el-Eşarî: İlim, bir şeyin bilinmesine vesîle olan şeye denilir. Çoğu kez de; "İlim: Kişinin kendisiyle alim, bilici olduğu şeydir" demiştir.

Eş'ariye; "Bilici (alim) ve bilinen (ma'lum) ancak ilim ile bilinirler; bu sebeple, ilmi bu iki şeyle tarif etmek devirdir. Bu ise, caiz değildir" diyerek itiraz etmişlerdir.

Eş'ari buna şu şekilde cevap vermiştir: "İnsanın, kendisinin nefsini, elemini ve lezzetini bilmiş olduğuna dair bilgisi, zaruri bir ilimdir. Eşyayı bildiğine dair bilgisi ise, ilmin aslını bilmektir. Çünkü mahiyyet, mukayyet olan mahiyyete dahildir. Böylece onun, ilmin ilim olduğunu bilmesi, zaruri bir ilim olmuş olur; böylece de devir (devr-i fasit) düşmüş olur. Bu konunun iyice izahı, inşaallah, bu hususlaki tercihimizi zikrettiğimizde gelecektir.

Kadî Ebû Bekr ise şöyle demiştir: "İlim, malumu, nasıl ise öylece bilmektir." Yine o, çoğu kez,"ilim, bir bilmedir."demiştir.

Onun birinci tarifine şöyle itiraz edilmiştir: "Ebu Bekr'in, "İlim, malumu bilmektir" sözü, ilmi malumla tarif etmektir. Böylece, yine devir avdet eder. Buna göre bilmek, ancak bilinen şeye mutabık olduğu zaman doğru olur. Bu sebeple Ebu Bekr'in, marifet sözünü zikrettikten sonra, "onu nasıl ise öylece" sözü, bir haşv (faydadan hâli fazla söz) olur.

O'nun, "ilim, ma'rifettir" (bilmektir), şeklindeki tarifine gelince, bunda birçok yönden bozukluk bulunmaktadır:

a- İlim, bilmenin kendisidir. Bu sebeple ilmi, bilmekle tarif etmek, birşeyi kendisiyle tarif etmek olur ki, bu muhaldir.

b- Bilmek, karışıklıktan sonra ilmin meydana gelmesinden ibarettir. Bu sebepten ötürü, "Ben falancayı tanıyamadım; ama onu şu anda tanıdım" denilir.

c- Allah, kendisini alim olarak vasıflandırmış, ama arif diye vasıflandırmamıştır. Çünkü ma'rifet (bilmek), kendisinden önce bir bilinmezliğin geçmesini, bulunmasını gerektirir ki, bu Allah için düşünülemez.

Üstad Ebu İshâk el-İsferayini de şöyle demiştir: "İlim, bilineni ortaya koymak ve beyan etmektir." Çoğu kez ise O, şöyle demiştir: "İlim, hakikatlerin ortaya konulmak istenmesidir." Çoğu kez ise; "Tebyîn" (= açıklama, ortaya koyma) sözüyle yetinerek: "İlim, tebyîndir" demiştir ki, bu da zayıftır. O'nun, "ilim, tebyindir" demesinde, ancak bir lafzı ondan daha kapalı olan bir lafızla değiştirme vardır. Bir de, tebyîn ve istibane (ortaya koymak istemek), gizlilikten sonra bir şeyin ortaya çıkışını ihsas ettirirler ki, bu, ilmuilâh hususunda daima aynı olmaz.

İsferayini'nin "Malumu, nasıl ise öylece açıklamadır", sözüne gelince, bu söze de Kadî Ebu Bekr'in sözüne yönelen bütün itirazların tamamı yönelir.

Üstad Ebu Bekr İbn Fûrek de, şöyle demiştir: "İlim, fiilin muhkem ve sağlam olarak nitelenmesini sağlayan şeydir."

Bu görüş zayıftır; çünkü vaciblerin vacibliğini, imkansızların imkansızlığını bilmek, bir sağlamlık ve muhkemlik ifade etmez.

Kâffal ise: "İlim, malumu nasıl ise aynen öyle isbat edip, göstermektir" demiştir.

Çoğu kez; "İlim, malumu, nasıl ise o şekilde tasavvur etmektir" denilmiştir.

Yukarda yazmış olduğumuz itiraz şekilleri bu söz için de geçerlidir.

İmamu'l-Haremeyn ise: "İlmin mahiyetini tasavvur etmeye ve o mahiyeti başka mahiyetlerden ayırdetmeye imkan veren yol, bizim şöyle söylememizdir. Biz, kendiliğimizden, zorunlu olarak, kendimizin bazı şeylere inandığımızı görüyoruz. Diyoruz ki, bizim o şey hakkındaki inancımız ya katidir veya değil; eğer kati ise, ya vakıaya mutabıktır veya değildir; eğer mutabık ise, o şey ya, mevzu ve mahmül taraflarının aynı olan bir mucibden (gerektirici sebebten) ötürü olurki bu "bedihi ilim"dir; veya zaruri ilimlerin terkibinden hasıl olan bir mucibden ötürü olur ki bu da " nazarî ilim"dir.

Veyahutta, böyle bir mucibden dolayı meydana gelmemiştir ki, bu da mukallidin inancıdır. Vakıaya mutabık olmayan kati inanca gelince, bu cehalettir. Kati olmayan inanca gelince, bu durumda ya iki tarafta eşit

olur, ki bu şektir; veya iki taraftan biri diğerinden daha fazla tercihe şayan olur ki, racih olan zan, mercuh olan (bırakılan) ise, vehimdir " demiştir.

Bu tarif de birçok bakımdan bozuktur:

1) Bu tarif, ancak bizim, "itikadın mahiyetini bilmemiz bedihi bir ilimdir" diye iddia ettiğimiz zaman tamam olur. Bu caiz olunca, ilmin mahiyetini bilmenin bedihi olduğunu ileri sürmemiz neden mümkün olmasın?

2) Bu, ilmi, zıdlarının bulunmamasıyla tarif etmektir. Halbuki onun zıdlarını bilmek, ilmi bilmekten daha güçlü değildir ki, zıd olmayan zıd olanı tarif edici kılınsın!.. Böylece işin neticesi, bir şeyi kendi misliyle veya daha kapalı olanla tarif etmeye varıp dayanır.

3) İlim, bazan tasavvur, bazan da tasdik olur. Tasavvura, ne katiyyet ne tereddüt, ne kuvvet ve ne de zayıflık ârız olamaz. Durum böyle olunca, tasavvuri olan ilimler, bu tarifin dışında kalmış olur.

Mu'tezile de şöyle demiştir: İlim, nefsin sükunetini sağlayan inançtır. Çoğu kez onlar şöyle de derler: İlim, nefsin itminanını (sükünetini) gerektiren şeydir. Onlar sözlerine devamla, sükun lafzı burada her ne kadar mecazi olsa da, ancak ondan kastedilen açık olunca, onun zikredilmiş olması maksada ters düşmez.

Arkadaşlarımız şöyle demişlerdir: İtikad, ilme muhalif olan bir cinstir, bu sebeple ilmi o cinse dahil etmek caiz olmaz.

Onlar şöyle de diyebilirlerdi: "Şüphesiz ilimle mukallidin inancı arasında müşterek bir nokta vardır. Biz itikad sözüyle bu ortak noktayı kastediyoruz. Ashabımız; Allah'ın ilminin bu tarifin dışında kaldığını, çünkü Allah'ın ilmi hakkında, "O ilim nefsin sükünetini gerektirir "denilemiyeceğini söylemişlerdir.

Felsefeciler ise: "İlim: Maluma mutabık olarak insan nefsinde meydana gelen bir şekildir " demişlerdir. Bu tarifte de, birçok kusur bulunmaktadır:

a- Şekil lafzını ilme vermek, muhakkak ki, mecazidir. Bu sebeple, bu tarifte hakikati mecazdan ayırmak gerekir. "Aynada yüzün şeklinin meydana gelmesi gibi, zihinde de malumun şekli meydana gelir " biçiminde söylenen söze gelince, bu zayıf bir fikirdir, çünkü biz dağı ve denizi düşündüğümüzde zihinde bunlar meydana gelirlerse, zihinde dağ ve deniz var demektir ki bu da, imkansızdır. Eğer, zihinde onlar meydana gelmez de, zihinde bulunan sadece onların şekilleri olursa, bu durumda malum olan o suret olur. Zihinde meydana gelen suret, o şeyin kendisi değil sureti olunca, onun bilinmemiş olması gerekir. Eğer suret meydana geldi ve onun yeri de zihindedir, denilirse bu durumda dağın ve denizin zihinde bulunduğu sözüne döneriz.

b- Felsefecilerin, "o, maluma mutabıktır" sözü ise, devri (devr-i fasid)'i gerektirir.

c- Onlarca, bilinen şeyler bazan hariçte var olur, bazen de hariçte bulunmaz; ki, onlar bu şeyleri itibari durumlar, zihni suretler ve ikinci dereceden akli şeyler diye isimlendirirler. Tarifte zikredilen mutabakat, bu kısım şeylerde makul değildir.

d- Biz bazen yok olanı düşünebiliyoruz. Ama, bu akli tasavvur, yok olan şeye mutabıktır, denilemez. Çünkü mutabakat uyuşan iki şeyin bulunmasını gerektirir. Ma'dum ise, sırf yokluktur. Bu nedenle burada bir uygunluğun meydana gelmesi imkansız olur.

Keza Gazzali, felsefecilerin, ilmin tarifi hususundaki sözlerini izaha çalışarak şöyle demiştir: Kalb gözümüzle idrakimizi, zahiri gözümüzle mukayese etmek sûretiyle anlarız. Zahiri gözümüzün manası görülen şeyin sûretinin görme kuvvetinde şekil almasından ibarettir; nitekim, aynada sûretin şekillendiğini de, bu şekilde anlamaktayız. Nitekim göz, görülen şeylerin şeklini alır, yani o gözde görülen şeylerin aynısı olmayan, ama onlara mutabık olan şekiller belirir. Çünkü, meselâ ateşin kendisi gözde beliremez; aksine, ateşin sûretine mutabık bir şekil belirir... Bunun gibi akıl da, üzerinde makûlatın şekillerinin belirdiği bir ayna gibidir. Makulat ile, onların hakikat ve mahiyetlerini kastediyorum.

Aynanın yapısında üç unsur bulunmaktadır: Demir unsuru, parlaklık ve onda şekillerin belirmesi.. İnsanoğlunun cevheri demir, aklı parlaklık, malumatı da sûretler gibidir. Gazzali'nin bu sözü gerçekten sakıttır, çünkü O'nun: "Zahiri gözün manası, görülen şekillerin görme kuvvetinde belirmesidir " görüşü, bir kaç bakımdan batıldır.

a- Çünkü o, görmenin tarifinde görenle görüleni zikretmiştir ki, bu bir devirdir (devr-i fasittir).

b- Şayet görme, bu şekil almanın bizzat kendisi olsaydı, o zaman biz ancak gözün alabileceği kadar görürdük. Çünkü büyük bir şeyin küçük birşey içinde şekil alması mümkün değildir. Şayet şekillenen küçük suretler, hariçteki büyük şeylerin görülebilmesi için şarttır, denilirse biz deriz ki, şart meşruttan başkadır. O halde görmek, şekil alan bu suretlerden başkadır.

c- Biz görülen şeyi, olduğu yerde görüyoruz; şayet görülen şey beliren şekil olsaydı, biz onu bulunduğu yerde ve mekanda göremezdik.

Gazzali'nin, "akıl da böyledir; çünkü onda da, makulatın suretleri belirir" sözüne gelince, bu da zayıftır. Çünkü, akılda hararetten ötürü şekillenen suret, mahiyet itibariyle ya müsavidir veya değildir... Eğer birincisi olursa,

o zaman aklın, harareti düşündüğü zaman hararetli olması lazım. Çünkü hararetli olmak, ancak hararetle vasıflandığında anlamlı olur. İkincisi olursa, o zaman mahiyet, mahiyeti bakımından hararete ters olan bir şeyin zihinde meydana gelmesinden ibarettir. Bu ise,Gazzali'nin görüşünü geçersiz kılar.

Sûretlerin aynada şekil alması hususuna gelince, muhakkik felsefeciler, görülen şeyin suretinin aynada şekillenmediğinde ittifak etmişlerdir. Böylece onların görüşleri hususunda Gazzali'nin zikretmiş olduğu şeyin onların görüşüne uymadığı ve asıllarıyla bağdaşmadığı ortaya çıkmış olur.

Alimlerin ilim hususunda yaptıkları tariflerin batıl olduğu ortaya çıkınca, bil ki tarif edememek, bazen elde edilmek istenen şeyin çok gizli ve kapalı olmasından, bazen de o şeyin çok açık olup, kendisini tarif için daha iyi belirgin ve açık bir şey bulunamamasından ileri gelir. İlmi tarif etmekten aciz kalmak, bu ikinci hususta ileri gelmiştir. Gerçekten ilmin mahiyyeti çok açık ve çok net bir şekilde tasavvur edilmiştir. Bu sebeple onu tarif etmek için, bir tanımlayıcıya ihtiyaç yoktur. Bunun delili ise şudur: Herkes zaruri olarak, kendisinin varlığını, göklerde olmadığını, denizlerin karanlıklarında da bulunmadığını bilir. Onun bunları bilmesine dair hasıl olan zaruri ilmi, onun zatının bu ilimlerle muttasıf olduğuna dair bir ilimdir. Bir şeyin birşeye nisbet edildiğini bilen kimse, şüphesiz her iki tarafı da biliyor demektir. Bu mensubiyyetle ilgili zaruri ilim hasıl olunca, ilmin mahiyyetiyle ilgili zaruri ilim de meydana gelir. Bu böyle olunca, ilmi tarif etmek imkansız olur. Burada şimdilik bu kadar yeter; diğer tedkikat ise akli meselelerle ilgili diğer kitablarda zikredilmiştir. Allah en iyi bilendir.

İlim Kelimesinin Müradifleri (Eşanlamlıları)

SEKİZİNCİ MESELE

İlmin muradifi olduğu sanılan lafızlardan bahsetme hakkındadır.

Bu lafızlar, otuz tanedir:

1) **İdrâk:** bu, karşılaşma ve ulaşma (vusûl) demektir. Meselâ, أدرك الغلامُ (çocuk kemale erdi, ulaştı; meyve olgunlaştı) denilir. Niteklm وَأَدْرَكَتِ الثَّمَرَةُ Cenab-ı Hak, فَلَمَّا تَرَاءَى الْجَمْعَانِ قَالَ أَصْحَابُ مُوسَىٰ إِنَّا لَمُدْرَكُونَ *"Hz.Musa'nın yanındakiler, "muhakkak ki erişilip yakalandık! dediler"* (Şuarâ, 61) buyurmuştur. Akleden kuvvet akledilen şeyin mahiyetine ulaşıp, o şeyin mahiyetini elde ettiğinde, bu, bu cihetten bir idrak olmuş olur.

2) **Şuur:** İsbata kalkışmaksızın, idraktir. Bu, malûmun, akleden kuvvete ulaşma mertebelerinin ilkidir. Bu, sallantıda olan bir idraktir. İşte bu sebeple

Cenab-ı Allah hakkında, O şunu biliyor يعلم denildiği gibi, o şunun şuurundadır. hissediyor يشعر denilemez.

3) **Tasavvur:** Akli kuvvet manaya vukûf hasıl edip onu tamamiyle idrak ettiğinde, işte bu tasavvur olur. Bil ki tasavvur, sûret lafzından alınma bir lafızdır. Suret lafzı da her nerede kullanılmışsa, şekil alan cisimlerde meydana gelen cismani durumlar için vaz olunmuşdur. Ancak insanlar, şekil ve durumların cismani şeylere hulul ettikleri gibi, malumatın hakikatlerinin de akli kuvvette bir hal olduğunu tahayyül ettiklerinde, bu manada olmak üzere tasavvuru da ilme itlak etmişlerdir.

4) **Hıfz:** Akılda şekil meydana gelip, bu sûret güç kuvvet bulup hatta bu suret yok olmaya yüz tuttuğunda akli kuvvet onu geri döndürmeye ve geri getirmeye muktedir olacak bir duruma geçince, bu durum "hıfz" diye adlandırılır. Hıfz, zayıflıktan sonra kuvvetlenmeyi hissettirdiği için, şüphesiz Allah'ın ilmi "hıfz" olarak adlandırılamaz. Bir de, zevali caiz olan şeyler hıfza muhtaç olduğu için, yine Allah'ın ilmi "hıfz" olarak adlandırılamaz Allah'ın ilminde böyle bir şeyin olması mümkün olmayınca, O'nun ilmine "hıfz" denilemez.

5) **Hatırlamak:** Zabtolunan suretler akıl kuvvetinden kaybolup, aklî kuvvet de bunu geri getirmeye çalışınca, işte bu iş "hatırlama" olarak isimlendirilir. Bil ki hatırlamanın, Allah'tan başka kimsenin bilemiyeceği bir sırrı vardır. O da şudur: Hatırlama, bu silinip zail olan şekillerin geri döndürülmek istenmesinden ibarettir. Bu sûret, eğer hissediliyorsa o hazır ve var demektir. Hazır ve var olanın ise, yeniden elde edilmesi imkansızdır. Bu sebeble onun geriye döndürülmesini istemek imkansız olur. Eğer bu sûretler sezilemiyorsa, zihin ondan habersiz ve gafil demektir. Zihin ondan gafil olunca da, onun geriye dönmesini istemesi imkansız olur. Çünkü tasavvur olunamıyan şeyi istemek, imkansızdır. Bu her iki duruma göre de, "geri döndürme arzusu" diye açıklanan hatırlama işi imkansız olur. Şu da var ki biz, kendimizin bazen onu talep ettiğini ve bazen onu geriye döndürmeye uğraştığını görüyoruz. Bu sırlara insan daldıkça ve onları düşündükçe, insanlar nazarında en açık seçik şeylerden olmasına rağmen, onların o sırların künhünü bilemediğini anlar. Akıllara ve zihinlere en fazla kapalı ve çözülmesi en zor olan işleri sen bir düşün...

6) **Zikr:** İnsan, zail olan şekilleri geriye döndürmeye çalışır, onlar da geriye dönüp, bu çabadan sonra meydana gelirlerse, işte bu bulunmaya "zikr" denilir. Eğer idrakten önce, bir kaybolma (zeval) söz konusu değilse, bu idrak bir zikr olarak isimlendirilemez. Bu sebepten ötürü şair:

اَللّٰهُ يَعْلَمُ أَنِّى لَسْتُ أَذْكُرُهُ وَكَيْفَ أَذْكُرُهُ إِذْ لَسْتُ أَنْسَاهُ

"Allah biliyor ki, ben onu hatırlamadım (zikr); nasıl hatırlayayım ki; çünkü hiç unutmadım!." demiş, unutmanın meydana gelmesini, hatırlamanın şartı kılmıştır. Mananın nefiste meydana gelmesinin sebebi olduğu için, söz de القول zikr diye isimlendirilir. Nitekim Cenab-ı Hak;

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ

"Muhakkak ki zikri biz indirdik, onun koruyucuları da ancak biziz" (Hicr, 9) buyurmuştur.

Burada bir tefsir inceliği vardır ki, o da şudur: Cenab-ı Hak;

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ *"Beni hatırlayınız, Ben de sizi hatırlayayım"* (Bakara, 152) buyurmuştur. Bu emir kula, unutma meydana geldiği zaman mı teveccüh eder, yoksa unutma olmadığı zaman mı? Eğer birincisi olursa, bu durumda kul unutma halinde, verilen emirden habersizdir; unutma halinde ona nasıl teklif teveccüh edebilir? Eğer ikincisi olursa, o kul Allah'ı zaten hatırlıyor demektir ve zikr bulunmaktadır. Var olanı yeniden meydana getirmekse, muhaldir. O halde Cenab-ı Hak, bunu ona nasıl teklif etmiştir? Ayni şeyler;

فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا اللَّهُ *"Bil ki, Allah'dan başka hiçbir ilah yoktur"* (Muhammed, 19) ayeti için de söz konusudur. Ancak Allah'ın فاعلم sözünün cevabı, bu ayette emredilenin tevhidi bilmek olduğudur. Bu ise, tasdikat nevindendir; dolayısıyla ondaki bu müşkillik fazla güçlü değildir.

Zikre gelince, bu tasavvurat nevindendir; buradaki müşkil çok güçlüdür. Buna mutlak olarak vereceğimiz cevap şudur:

Biz kendimizde hatırlamanın mümkün olduğunu görüyoruz. Bu mümkün olunca, senin söylediğin şey zarûriyyatta (yani kat'i hususlarda) şüphe uyandırmaktan ibarettir. Binaenaleyh cevap vermeye müstehak olamaz. O zaman da şöyle denilebilir: Nasıl hatırlanıyor? Biz deriz ki: Nasıl hatırlandığını bilemiyoruz. Fakat senin, bir nebze olsun içtihadla meşgul olmanın kafi geleceğini, fakat bu keyfiyyeti idrâkten aciz kalacağını bilebileceğine dair ilmin, bu tefekkürün seninle ilgili olmadığı, fakat burada başka bir sırrın bulunduğunu anlaman hususunda, sana kâfi gelecektir.

Bu sır da şudur: Tezekkür ve anma, senin sıfatın olmakla beraber, sen onların mahiyyetini idrakten aciz kalınca, sana münasebeti bakımından en uzak şey olan mezkurun (Allah'ın) künhüne nasıl vakıf olabilirsin? Kul, kendisinin künhüne vasıl olmada aczini anlayıp, son derece noksan olduğunu anlasın diye eşyanın en açığını en kapalı kılan zat-ı Barî'yi noksan sıfatlardan tenzîh ve takdis ederim. Bu durumda kul Allah'ın zahir ve batın olmasındaki sırların mikdarının başlangıçlarına dair az bir şey mütalaa eder.

7) **Marifet:** Bu lafzın yorumuna dair, çok çeşitli söz vardır. Alimlerden bir kısmı, "marifet, cüziyyatı; ilim ise, külliyatı idrak etmektir" demişlerdir. Diğerleri ise, "marifet, tasavvur; ilimse tasdiktir" demişlerdir. Bunlar irfanı, ilimden daha büyük bir derece kabul ederek şöyle demişlerdir: Hissedilen eşyanın (mahsusatın) vacibu'l-vucud olan bir yaratıcıya istinad ettiğini tasdik etmemiz zaruri olarak bilinen bir durumdur. Ama o yaratıcının hakikatını tasavvur etmek, insan gücünün üstünde bir iştir.

Bir de, birşeyin varlığı bilinmediği sürece onun mahiyeti araştırılamaz. Buna göre her arif alimdir, ama her alim arif değildir. Bu sebebten ötürü de insan "arif" diye isimlendirilemez. Ancak ilme dalar ve başlangıcından zirvesine, gayesine beşer nisbetinde ulaşırsa, bu müstesna. Gerçekte de beşerden hiç kimse Allah'ı hakkıyla tanıyamaz. Çünkü O'nun kim olduğunun künhüne, uluhiyetinin sırrına muttali olmak imkansızdır. Diğer bazıları da şöyle demişlerdir: Bir kimse birşeyi idrak eder ve onun izini zihninde muhafaza eder, sonra o şeyi ikinci kez idrak eder ve bunun daha önce idrak ettiği şey olduğunu anlarsa işte buna marifet denir. Buna göre عَرَفْتُ هٰذَا الرَّجُلَ وَهُوَ فُلَانٌ الَّذِى كُنْتُ رَأَيْتُهُ وَقْتَ كَذَا "Ben şu adamı tanıdım. O, falan vakitte kendisini gördüğüm falancadır" denir. Sonra insanlar arasında ruhların kadim olduğunu söyleyenler vardır. Yine kimileri, ruhların bedenlerden önce olduğunu, Adem (a.s.) sulbünden çıkarılmış zerreler olduğunu, Cenab-ı Allah'ın uluhiyyet ve Rububiyyetini ikrâr ettiklerini, ne varki bedenî karanlık alakadan ötürü Mevlasını unuttuklarını, bedenin zulmetinden ve cismin uçurumundan kurtulup da kendilerine döndüklerinde Rablerini yeniden tanıyıp O'nu daha önce de tanımış olduklarının farkına vardıklarını ve bu idrakin "irfan" olduğunu söylemişlerdir.

8) **"Fehm"** (anlamak): Bu, muhatabın sözünden birşeyi tasavvur etmektir. "İfhâm" ise, lafızda bulunan mananın dinleyenin anlayışına ulaşmasıdır.

9) **"Fıkh":** Muhatabın maksadını hitabından anlamaktır. Mesela فَقِهْتُ كَلَامَكَ "sözünü anladım" yani "şu hitabından ne kastettiğine vakıf oldum" denilir. Sonra Kureyş kâfirleri şüphe ve şehvet erbabı oldukları için, Hak Teala'nın verdiği mükellefiyetlerdeki yüce menfaatlere vakıf olamayınca, Cenab-ı Hak:

"Onlar neredeyse sözü anlamazlar" (Nisa, 78). "Yani onlar asıl maksada ve gayeye vakıf olamıyorlar" buyurmuştur.

10) **"Akletmek":** Bu, eşyanın güzel, çirkin, tam ve noksan olması hususlarındaki sıfatlarını bilmektir. Çünkü sen herşeyin fayda ve zararını, her ne zaman bilirsen; birşeyin faydalı oluşunu bilmen seni onu yapmaya,

zararlı oluşunu bilmen ise seni onu yapmamaya sevkeder. Böylece bu ilim bazan yapmaya, bazan yapmamaya mania teşkil eder. Bu sebeble bu ilim adeta devenin yuları gibi olur. İşte bundan dolayı bir salih kimseye "akıl" sorulduğunda "O iki hayırlı şeyden daha hayırlı olanını ve iki şerli şeyden daha şerli olanını bilmektir." dedi. Ona "Akıllı kimdir?" denildiğinde de, "O, Allah'ın emrini ve nehyini tutan kimsedir " dedi. Bu kadar malumat burada kifayet eder. Bu hususta daha geniş izah inşaallah başka bir yerde gelecektir.

11) **"Dirayet":** Bu, bir çeşit çareden meydana gelen bir bilgidir. Bu çare de, bazı mukaddimeler ortaya atmak ve tefekkür etmektir. Dirayet lafzının aslı دَرَيْتُ الصَّيْدَ (Avı hile ile yakaladım) ifadesindendir. Kendisine atış yapılan hedef tahtası için "deriyye" ismi verilmesi, saç taramak için kullanılan alete "Midrâ" ismi verilmesi, bu köktendir. Cenab-ı Allah hakkında, tefekkür edip çare arama manası düşünülemiyeceği için, bu kelimeyi O'nun hakkında kullanmak doğru olmaz.

12) **"Hikmet":** Bu, bütün güzel ilimlere ve salih amellere verilen isimdir. Nazari bir bilgi ile elde edilen hikmetten ameli (pratik) bir bilgi ile elde edilen hikmet daha hususidir. "Hikmet" kelimesinin amel hakkında kullanılışı, ilim hakkında kullanılışından daha fazladır. Bir işi birisi güzel yaptığında ve onun güzel olduğuna hükmettiğinde أَحْكَمَ الْعَمَلَ إِحْكَامًا "işi iyice muhkem yaptı " denilir. Allah'ın hikmeti, O'nun, o anda veya gelecekte kullarının faydasına olacak şeyi yaratması manasınadır. Kulun hikmeti de bu manadadır. Hikmet çok değişik ifadelerle tarif edilerek şunlar denilmiştir: "Eşyanın (herşeyin) hakikatini bilmektir." Bu ifade, cüziyyatı idrak etmenin mükemmellik olmadığına işarettir. Çünkü cüziyyatı idrak, değişebilen bir idraktir. Bir şeyin mahiyetini, hakikatini idrak etmek ise değişmeden ve değişikliğe uğramaktan uzaktır ve devamlıdır. Hikmet, neticesi iyi olan bir işi yapmaktır. Yine hikmet, idare etmede insanın beşeri gücü nisbetinde yaratıcıya uymasıdır. Bu, onun ilmini cehaletten, işini zulumden, cömertliğini cimrilikten, aklını da akılsızlıktan temizlemeye çalışması ile olur.

13) **"İlme'l-Yakin", "Ayne'l-Yakin" ve "Hakka'l-Yakin":** Âlimler, "Yakin, birşeyin öyle olduğuna ve onun inandığının aksine olmasının imkansızlığına inanmasıyla meydana gelir. Ancak bu itikadının, ya fıtrî bedahet veya aklî muhâkeme gibi bir mucip bulunmalıdır."

14) **Zihin:** Bu, meydanda olmayan ilimleri kesbetme hususunda, nefsin sahip olduğu güçtür. Bu hususta söylenebilecek hakikat şudur: Allah'ın

"Allah, sizler hiçbir şey bilmiyorken, sizi analarınızın karnından çıkardı "(Nahl, 78) buyurduğu gibi, ruhları eşyayı incelemek ve onu bilmekten uzak olarak yaratmıştır. Ancak Cenab-ı Hak, rûhları

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

"Ben cinleri ve insanları, ancak bana ibadet etsinler diye yarattım" (Zariyat, 56) buyurduğu gibi, kendisine itaat etmeleri için yaratmıştır.

Taat, ilimle kayıtlanmıştır. Bir başka yerde de Cenab-ı Hak,

وَأَقِمِ الصَّلَوٰةَ لِذِكْرِي *"Beni anmak için namaz kıl"* (Taha, 14) buyurmuş ve ilimden ötürü kendisine taatı emrettiğini açıklamıştır. İlim, her halükârda bulunması gereken bir şeydir. Bu sebeple nefsin bu bilgileri ve ilimleri elde etmesinin mümkün olması lazımdır. İşte bundan ötürü, Cenab-ı Hak insana, bu maksadını gerçekleştirmesine yardımcı olacak duyu organlarını vererek duyma hususunda وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ ۝ *"Biz ona iki yolu da gösterdik"* (Beled, 10); görme hususunda,

سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنفُسِهِمْ

"Biz onlara afakda ve nefislerinde, onlara delillerimizi göstereceğiz" (Fussilet, 53); tefekkür hakkında وَفِي أَنفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ *"Kendi nefisleriniz hakkında iyiden iyiye düşünmez misiniz?"* (Zariyat, 21) buyurmuştur. Bu kuvvetler birbirleriyle uyumlu bir şekilde kulda bulunduklarında, cahil olan ruh alim haline gelir ki, bu da Cenab-ı Hakk'ın الرَّحْمَٰنُ ۝ عَلَّمَ الْقُرْآنَ *"Rahman, öğretti Kur'an"* (Rahman, 1-2) ayetinin ifade ettiğidir. Netice olarak diyebiliriz ki, bu bilgileri elde etmek için nefsin yararlandığı yetenek, işte zihindir.

15) **Fikir:** Fikir, ruhun hazır olan tasdikattan, hazır hale getirilmeye çalışılan tasdikata geçişidir. Bazı muhakkikler ise, fikir, Allah'ın katından ilimlerin inmesini bekleme konusunda Allah'a yakarış yerine geçer, demişlerdir.

16) **Hads** (Sezgi): Şüphesiz fikrin ameli, ancak, meçhul olan şeyin malum hale gelmesi için, meçhulun iki tarafın arasına giren bir şeyin bulunmasıyla tamamlanır. Çünkü nefis cahil olması durumunda, sanki bir zulmet içerisindedir. Onu yönetecek bir yöneticinin ve yönlendirecek bir yönlendiricinin bulunması gerekir. Bu ise, meçhulün iki tarafı arasına giren vasıtadır. Meçhûlün, bu her iki tarafa da hususi bir nisbeti bulunmaktadır. Dolayısıyla bu ikisine nisbetinden iki mukaddime meydana gelir. Bu sebeple her meçhulü bilmek, ancak bilinen iki mukaddime vasıtasıyla olur. Bu iki mukaddimenin ikisi de adeta iki şahid gibidir. Nasıl ki, şeriatta iki şahidin

bulunması gereklidir, akılda da iki şahidin bulunması zarureti böyledir. Bu iki mukaddime, neticeyi verirler. İşte, bu "mutavassıt" elde edebilmesi için nefsin faydalandığı yetenek, "hads" tir.

17) **Zeka:** Hadsin (sezgi) çok güçlü olması ve en mükemmele varmış halidir. Bu böyledir, çünkü zeka bir iş ve onun hakkında doğruyu çok çabuk ve kesin olarak belirleme konusunda aydınlatıcı bir yoldur. Kelimenin aslı, ذَكَتِ النَّارُ "ateş alevlendi" ذَكَتِ الرِّيحُ "Rüzgâr şiddetlendi ve yayıldı" ve keskin bir bıçakla boğazlanmış koyun için söylenilen شاة مذكاة kullanışlarından gelmektedir.

18) **Fıtnat:** Tariz kasdiyle kapalı bırakılan ifadelerdeki mananın yakalanmasıdır. Bu sebeple daha ziyade semboller ve bilmeceleri çözümleme hususunda kullanılır.

19) **Hâtır:** Nefsin bir şeyin delilini ortaya çıkarmak için harekete geçmesidir.Gerçekteyse,bu hareket,bilinen bir şeyin kalbte meydana gelip ruhta bulunmasıdır. Bu sebeple, هذا خطر ببالي "Bu hatırıma geldi" denilir. Ancak nefis, bu hatıra gelen mananın mahallini teşkil ettiği için, hatır kelimesi "hâll" (bir yerde bulunan, oraya hulul eden) olanın "mahalle" isim verilmesi kabilinden kabul edilmiştir.

20) **Vehm:** Bu, başkası kendisine tercih edilmiş, yani mercûh itikaddır. Bazen şöyle de denilir: Vehm, hissi olmayan cüzi işleri, cismani ve cüzi olan şahıslara vermekten, hükmetmekten ibarettir. Kuzunun, annesinin dostluğuna, kendisine eziyyet edenin de düşmanlığına hükmetmesi gibi.

21) **Zann:** Racih olan (ağır basan) itikaddır. İtikadın kuvvet ve zayıflığı kabul etmesi bir düzen içinde olmayınca, zannın dereceleri de mazbut değildir. İşte bu sebepten dolayı zann kalben itikad edilen şeyin taraflarından birini, diğerinin de caiz görülmesiyle birlikte, diğerine tercih etmekten ibarettir. Sonra, zann kuvvet itibariyle sınırlı olunca, bazan ona ilim adı da verilebilir. Yine hiç şüphesiz ilme de zann ismi verilebilir. Nitekim bazı müfessirler Cenab-ı Hakk'ın الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو رَبِّهِمْ *"Rablerine kavuşacaklarını bilenler"* (Bakara, 46) ayetini tefsir ederken, şöyle demişlerdir. Burada "zann" lafzı, iki sebepten dolayı ilme itlak edilmiştir.

a- İnsanların, çoğunun, ahiretteki bilmelerine nisbetle, dünyadaki bilmelerinin, ilmin yanında zann durumunda olduğuna dikkat çekme.

b- Dünya da gerçek ilim, nerdeyse ancak,

الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا

"Allah'a ve Resulüne iman edip, sonra da şüphe etmeyenler yok

mu?.. (Hucurat, 15) ayetinde bahsi geçen nebiler ve sıddîk kullara münhasırdır.

Bil ki zan, eğer güçlü bir emareden ileri gelmişse, bu kabul edilir ve övülür. Bu ilmin çoğu hallerinin dayanağı da, zann-ı (galibtir. Eğer zayıf bir emareden meydana gelmişse, bu, Cenab-ı Hakk'ın: إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا *"Muhakkak ki zan, gerçek karşısında birşey ifade etmez"* (Necm, 28) ve إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ *"Muhakkak ki zannın bir kısmı, günahtır"* (Hucurât, 12) buyurduğu gibi kınanır.

22) **Hayâl:** Hissolunan şeyin kaybolup gitmesinden sonra, ondan geriye kalan şekilden ibarettir. Sevgilinin cemalinden, hayal olarak, uykumuzda görünen görüntü... de bu manayla alakalıdır. Hayal, bazan uykuda, bazan da uyanıkken meydana gelen şekillere denir. "Tayf" (hayal) ise, ancak uyku halinde görülen hayeller için kullanılır.

23) **Bedahet:** Nefiste, düşünme vasıtasıyla değil de, doğrudan meydana gelen bilgidir. Mesela, birin ikinin yarısı olduğunu bilmen gibi..

24) **Evveliyyât:** Bu, bedihi olanların bizzat aynısıdır. Bu şekilde isimlendirilmelerinin sebebi şudur: Zihnin kaziyyenin mahmulünü mevduuna, başka bir şeyin aracılığı olmadan, doğrudan katmasıdır. Başka bir şeyin tavassutuyla olan şeye gelince, bu mutavassıt önce mahmuldür.

25) **Reviyye:** Uzunca bir tefekkürden sonra meydana gelen bilgidir. Bu رَوَّى (düşündü ve tefekkür etti) den alınmadır.)

26) **Kiyâset:** Nefsin, daha faydalı olanı bulup çıkarabilmesidir. İşte bu sebepten dolayı Hz. Peygamber, اَلْكَيِّسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ *"Zeki kimse, nefsini zelil edip, ölümden sonraki hayat için çalışan kimsedir"* buyurmuş. Çünkü, insan için, ölümden sonra ulaşacağı hayırdan daha üstün bir hayır yoktur.

27) **Tecrübe** (hıbre): Bu da, kendisine tecrübe yoluyla ulaşılan bilgidir. Nitekim şöyle dinilir: خَبَرْتُهُ (Onu sınadım, denedim, tecrübe ettim). Ebu'd-Derdâ (r.a.)'da şöyle demiştir. İnsanların, tecrübelerine dayanarak (iyi kimselerin) az olduğunu haber verdiklerini gördüm... Yine bunun, Arapların نَاقَةٌ خِبْرَةٌ sözünden, yani "sütü bol deve" deyişinden iştikak ettiği de söylenmiştir. Buna göre haber, bilgisi bol olan şey demektir. Yine bunun Arapların نَاقَةٌ خِبْرَةٌ demelerinden alınmış olması da mümkündür. Yani, sütünün bol olduğu söylenmiş olan deve...

28) **Re'y:** Kendisinden matlubun meydana gelmesi umulan mukaddimelerin "hatır"[34] tarafından ihata etmesidir. Bazan re'yden elde

34) Bkz. 19 nolu açıklama .

edilen hükümlere de re'y denilir. Fikre nisbetle re'y, ustaya nisbetle aletin durumu gibidir. Bu sebepten ötürü اياك والرأى الفطير "Ham ve çiğ görüşten sakın!" denilmiştir. Yine, "Fikri bırak, isabet edersin" denilmiştir.

29) **Firaset:** Bu, görünen hak ile görülmeyen ahlaka istidlal etmek (yani dıştaki şekilden içteki durumu çıkarmaktır). Cenab-ı Hak, bu yolun doğruluğuna şu ayetlerle dikkat çekmiştir: إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ *"Bunda, firaseti olanlar için birçok ayet vardır"* (Hicr, 75), تَعْرِفُهُم بِسِيمَاهُمْ *"Onları yüzlerinden tanırsın"* (Bakara, 273) ve وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ *"Onları sen, sözlerinin üslûbundan tanırsın"* (Muhammed, 30). Bu kelimenin iştikâkı, Arapların فَرَسَ السَّبُعُ الشَّاةَ "Vahşi hayvan, koyunu parçaladı" sözlerinden alınmıştır. Buna göre firaset, sanki bilgilerin söküp alınmasıdır. Bu da iki kısımdır.

a- Sebebi bilinmeksizin, insanın hatırında meydana gelen nev', ki bu ilhamdan ya da vahiyden bir çeşittir. Nitekim Hz.Peygamber şu sözüyle bunu kastetmiştir. إِنَّ فِي أُمَّتِي لَمُحَدَّثِينَ وَإِنَّ عُمَرَ لَمِنْهُمْ *"Muhakkak ki, ümmetim içinde ilham ile konuşanlar vardır ki, Ömer de bunlardandır."*. Feraset, keza, kalbe üfleme diye de isimlendirilir.

Ferasetin ikinci kısmı ise, öğrenme yoluyla elde edilendir ki, bu apaçık şekillerden batını olan huylara istidlalde bulunmaktır. Ma'rifet ehli, Cenab-ı Hakk'ın: أَفَمَن كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِّنْهُ *"Rabbinden açık bir delil üzerinde olan ve ardınca O'ndan bir şahid gelen..."* (Hûd, 17) ayetindeki beyyinenin ferasetin birinci kısmına dahil olduğunu; bununsa rûh cevherinin seçkinliğine işaret olduğunu; şahidin ise, ikinci kısım feraset olduğunu, ki bunun da şekillerle iç durumlara istidlalde bulunmak olduğunu söylemişlerdir.

Allah'ın "Muallim" Olduğu Söylenebilir mi?

DOKUZUNCU MESELE Cenab-ı Hakk'ın: وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا *"Ve Adem'e bütün isimleri öğretti"* (Bakara, 31), لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا *"Bizim, senin bize öğrettiğinden başka hiçbir ilmimiz yoktur"* (Bakara, 32) ve الرَّحْمَٰنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ *"Rahman, öğretti Kur'an'ı"* (Rahman, 1-2) ayetleri, Cenab-ı Hakk'ın muallim olarak isimlendirilmesini gerektirmez. Çünkü bu lafızda, Allah'a itlak edilmesi

caiz olmayacak tarzda, karşılıklı öğrenme ve öğretme manası vardır. Bu da, ta'limi ve telkini sanat haline getiren kimse, yani öğretmendir. Ders veren kimseye de mutlak olarak muallim denilmez, hatta muallimlere bir vasiyyet edilse, bu vasiyyete müderris dahil olmaz. İşte bunun gibi Allah'a, ancak kayıtlanarak "muallim" denilebilir. Bu karşılıklı öğrenme ve öğretme olmasaydı, bu kelimenin Cenab-ı Hakk'a itlakı güzel olurdu. Bundan da öte, ancak O'nun için kullanılması vacib olurdu. Çünkü muallim, başkasında ilmi meydana getiren demektir ki, buna da Allah'dan başka kimsenin gücü yetmez.

قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٣٢﴾ قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ
بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ

"(Melekler) de: Seni tenzih ederiz. Senin bize öğrettiğinden başka bizim hiç bir bilgimiz yok. Çünkü (her şeyi) hakkıyla bilen hüküm ve hikmet sahibi şüphesiz ki sensin sen" demişlerdi. Allah Teala,: Ey Adem, onları adları ile kendilerine haber ver" deyip de o da onları isimleriyle söyleyiverince (şöyle) dedi: Size demedim mi ki göklerin ve yerin gaybını şüphesiz ben bilirim. Neyi açıklarsanız, neyi gizlemişseniz ben onların hepsini bilirim" (Bakara, 32-33).

Meleklerin, *"Orada fesat çıkaracak kimseler mi yaratacaksın"* (Bakara, 31) diyerek, isyan ettiklerini ileri sürenler meleklerin bunu sormakta hata ettiklerini anlayınca, *"Seni tenzih ederiz. Senin bize öğrettiğinden başka bizim hiçbir bilgimiz yok"* diyerek, hatalarından dönüp tevbekâr olduklarını ve özür dilediklerini söylemişlerdir.

Meleklerin günah işleyebileceklerini kabul etmeyenler ise bu hususta iki görüş belirtmişlerdir:

a- Onlar bu sözü, acizliklerini itiraf etmek ve sordukları şeyi bilmediklerini kabul etme tarzında söylemişlerdir. Bu böyledir, çünkü melekler, "Biz ancak senin bize öğrettiklerini biliriz. Bize öğretmediğin zaman biz nasıl bilebiliriz?" demek istemişlerdir.

b) Melekler: التجعل فيها *"Orada yaratacak mısın?"* demişlerdir. Çünkü Cenab-ı Hakk, onlara, bu durumu bildirince, sanki onlar bununla şöyle demek

istemişlerdir: Ey Rabbimiz sen bize o insanların yeryüzünde, fesat çıkaracaklarını ve kan dökeceklerini bildirmiştin. İşte bundan dolayı sana "O yeryüzünde orayı ifsad edecek kimseleri mi yaratacaksın?" diyoruz. Bu isimlere gelince sen bunların keyfiyetini bize bildirmedin. Biz nasıl bilebiliriz?

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

İlimler Allah Teâlâ'nın Mahlûkudur

BİRİNCİ MESELE Alimlerimiz Hak Teala'nın; لا علم لنا الا ما علمتنا buyruğunu bilgilerin Allah'ın mahluku olduğuna delil getirmişlerdir. Mu'tezile ise "Bu ayetten maksad, "Cenab-ı Allah'ın öğretmesi ve deliller ikame etmesi dışında bizim için bir bilgi yoktur" manasınadır demişlerdir. Buna şöyle cevab veririz: Tesvid'in başkasında siyahlığı meydana getirmeden ibaret olması gibi, ta'lim de başkasında ilmi meydana getirmeden ibarettir." Ta'lim, eğer şartlar müsait olur, engeller ortadan kalkarsa, kendisine ilmin terettüb ettiği şeyi ifade etmekten ibarettir. Bu sebepten ötürü de عَلَّمْتُهُ فَمَا تَعَلَّمَ "Ben ona öğrettim fakat o öğrenmedi" denilir. İlmin dayandığı şey ise delili ortaya koymaktır. Allah Teala da işte bunu yapmıştır" denilemez. Çünkü biz diyoruz ki ilmin meydana gelmesinde müessir olan, bizzat delilin kendisi değil aksine delili değerlendirmektir. Onu değerlendirmek ise kulun fiilidir. Bu nedenle ilmin meydana gelmesi Allah'ın öğretmesi ile olmaz. Bir de bu Cenâb-ı Hakk'ın لا علم لنا الا ما علمتنا *"Bizim, senin bize öğrettiğinden başka hiçbir ilmimiz yoktur"* ayeti ile tezad teşkil eder.

Falcılıkla Gayb Bilinemez

İKİNCİ MESELE Müslümanlar, bu ayeti, Allah'ın öğretmesi dışında, gaybı bilmeye imkan olmadığına ve gayba yıldızlar ilmi (astroloji), kehanet ve müneccimlik ile ulaşmanın mümkün olamayacağına delil getirmişlerdir. Bunun bir benzeri de Cenab-ı Allah'ın وَعِندَهُۥ مَفَاتِحُ ٱلْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَآ إِلَّا هُوَ

"Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır. Onları ancak Allah bilir" (En'am, 59)

ayeti ile, عَٰلِمُ ٱلْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَىٰ غَيْبِهِۦٓ أَحَدًا ۝ إِلَّا مَنِ ٱرْتَضَىٰ مِن رَّسُولٍ

"O (Allah) bütün gaybı bilendir. Gaybına kimseyi muttali kılmaz. Ancak beğenip seçtiği bir peygamber müstesna.." (Cin, 26-27) ayetidir.

Bir müneccim, Mutezile'ye şöyle diyebilir: "Ta'limi, delil ikame etmek diye açıkladığına göre, bence, yıldızların hareketleri bu alemdeki çeşitli durumları göstermek üzere Allah'ın yarattığı birer delildirler. Ben bu hareketlerle, bu durumlara istidlal ettiğimde, bu da Allah'ın talimi ile olmuş olur." Yine şöyle de denebilir: Melekler gaybı bilmekten aciz olunca, bizler haydi haydi bilemeyiz.

Alîm Vasfının Mânâsı

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Alîm", ilim hususunda tam bir mübalağa ifade eden sıfatlardandır. Tam bir mübalağa ise ancak bütün bilinecek şeyleri çepeçevre kuşatma esnasında mümkün olur. Böyle olan ise sadece Cenab-ı Allah'dır. Bu sebeble mutlak alim şüphesiz sadece O'dur. Binaenaleyh Cenab-ı Allah, hasr ifade ederek *"Alîm ve hakîm olan şüphesiz ki sensin sen"* buyurmuştur.

"Hâkîm" Vasfının Manası

DÖRDÜNCÜ MESELE

"Hakîm" iki türlü kullanılır:

1) Âlim manasına gelir: buna göre de Allah'ın zâtî sıfatlarından olur. Bu manada, "Allah Teala ezelde hakîm idi" deriz.

2) Bu, "Hiçkimsenin itiraz edemeyeceği bir şeyi yapmış olan" manasınadır. Buna göre, hakîm, Cenab-ı Allah'ın fiili sıfatlarından olur. Dolayısı ile, bu manada biz, "o ezelde hakîm idi" diyemeyiz. Ayetteki hakîm'den bu ikinci mananın murad edilmiş olması doğruya en yakın olandır. Aksi halde tekrar yapılmış olur. Bu izaha göre melekler sanki şöyle demişlerdir: "Sen her malumatı bilensin. Hz.Adem'e öğretmen de mümkündür ve sen bu işinde hakîmsin, isabetlisin." İbn Abbas'tan, meleklerin Allah'ı "Hakîm" diye tavsif etmekten, Allah'ın Hz.Adem (a.s.)'i yerde halife kılması ile ilgili hükmü kasdettikleri rivayet edilmiştir.

Hak Teâlâ Eşyayı Yoklukları Sırasında da Bilir

BEŞİNCİ MESELE

Cenab-ı hak, Hz.Adem (a.s.)'e herşeyin ismini meleklere haber vermesini emredince, o da onlara bunu haber verdi. Hz.Adem onlara eşyanın ismini haber verince, Allah Teala bu esnada meleklere "Ben size demem miydim ki göklerin ve yerin gaybını şüphesiz ben bilirim " buyurdu. Bu gaybdan maksad, Allah'ın Hz.Adem'in yaratılışından önce de onun çeşitli hallerini bilmesidir. Bu da Hak Teala'nın, eşya meydana gelmeden önce eşyayı bildiğine delalet eder. Yine bu, "Allah eşyayı ancak meydana gelirken bilir" şeklindeki Hişam b.Hakem'in görüşünün batıl olduğunu gösterir. Şayet "İman ilimdir '" denirse, buna göre Cenab-ı Hakk'ın: يؤمنون بالغيب *"Onlar gayba iman ederler"* ayeti kulun da gaybı bildiğini gösterir. Öyleyse Cenab-ı Hak, burada nasıl انى اعلم غيب السموات والارض *"Göklerin ve yerin gaybını şüphesiz ben bilirim "* demiştir. Allah Teala, bu ayette gaybı bilmenin ancak kendisine has olup başkasının bundan uzak olduğunu bildirmiştir. Bunun cevabı الذين يؤمنون بالغيب âyetinin tefsirinde geçmişti.

Meleklerin Gizlediği Husus

Allah Teâla'nın واعلم ما تبدون وما كنتم تكتمون *"Neyi açıklar ve neyi gizlersenız ben onların hepsini bilirim"* ayetine gelince bununla ilgili birkaç husus vardır:

a- Şa'bi'nin İbn Abbas ve İbn Mes'ud'(r.a.) dan rivayet ettiğine göre Cenâb-ı Hak اعلم ما تبدون ile meleklerin اتجعل فيها من يفسد فيها *"Orada fesat çıkaracak kimseler mi yaratacaksın"* şeklindeki sözlerini, وما كنتم تكتمون "neyi gizlerseniz" ifadesi ile de İblis'in kendi kendine kibri ve Hz.Adem'e secde etmemeyi telkin edişini kastetmiştir.

b) Allah انى اعلم مالا تعلمون buyruğu ile "gayb olan şeyleri, zahiren faydasız gibi görünen gizli esrarı bilirim. Ancak gizli sırları bildiğim için onların yaratılmasında fayda olduğunu da bilirim" demiştir.

c- Hak Teala, Hz.Adem (a.s.)'i yaratınca melekler onu acaib bir yaratık olarak görüp, "Allah ne dilerse dilesin; Rabbimiz kendi katında bizden daha kıymetli mahluk yaratmayacaktır" demişlerdir. İşte meleklerin içlerinden geçirdikleri (gizledikleri) şey budur. Bu sözü kendi aralarında birbirlerine gizlice söyleyip, birbirlerine açtıkları halde, başkalarından saklamış olmaları mümkündür. Böylece tek bir fiil ile hem açıklama hem gizleme işi yapılmış olur.

d- Bu feylesofların görüşüdür: Onlara göre beş durum vardır: Çünkü bir şey ya sırf hayır, ya sırf şer veya karışık olur. Karışık olunca da ya iki taraf denk olur, ya hayır galib olur, yahut da şer tarafı galib olur. Hikmet, sırf hayrın yaratılmasını gerektirir. Hayır tarafı galib gelen şeyin yaratılması da hikmet gereğidir. Çünkü az bir şerden ötürü çok hayrı bırakmak çok şer olur. Buna göre melekler "fesat çıkarma ve kan dökme"den bahsetmişlerdir ki bu insanoğlundan sadır olacak bütün hayırlara nisbetle az bir şer olarak kalır.

Buna göre Cenab-ı Allah'ın إني اعلم غيب السموات والارض âyetinin manası "Ben, onların (insanların) hayırlarının şerlerinden çok olacağını bilirim" demektir. Bu sebeble Allah Teala'nın hikmeti insanın yaratılmasını gerektirmiştir.

Kulun İlâhî Huzurda Olduğunu Bilip Günahı Bırakması

ALTINCI MESELE

Bu ayette çok büyük bir korku ve çok büyük bir sevinç vesilesi vardır. Korku şudur: Cenab-ı Hakk'a kalblerin hiçbir hali gizli değildir. Bu sebeble insanın, içini temiz tutup yalnız Hâlik muttali olurken günahını bırakmaz iken, insanlar muttali olur diye günahı terketme huyunda olmaması gerekir.

1) Adiyy b.Hatim, Hz.Peygamber (s.a.s.)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

يُؤْتَى بِنَاسٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُؤْمَرُ بِهِمْ إِلَى الْجَنَّةِ حَتَّى إِذَا دَنَوْا مِنْهَا وَوَجَدُوا رَائِحَتَهَا وَنَظَرُوا إِلَى قُصُورِهَا وَإِلَى مَا أَعَدَّ اللَّهُ لِأَهْلِهَا نُودُوا أَنْ اِصْرِفُوهُمْ عَنْهَا لَا نَصِيبَ لَهُمْ فِيهَا فَيَرْجِعُونَ عَنْهَا بِحَسْرَةٍ مَا رَجَعَ أَحَدٌ بِمِثْلِهَا وَيَقُولُونَ يَا رَبَّنَا لَوْ أَدْخَلْتَنَا النَّارَ قَبْلَ أَنْ تُرِيَنَا مَا رَأَيْتَنَا مِنْ ثَوَابِكَ وَمَا أَعْدَدْتَ فِيهَا لِأَوْلِيَائِكَ كَانَ أَهْوَنَ عَلَيْنَا . فَقُودُوا ذَاكَ أَرَدْتُ لَكُمْ كُنْتُمْ إِذَا خَلَوْتُمْ بَارَزْتُمُونِي بِالْعَظَائِمِ وَإِذَا لَقِيتُمُ النَّاسَ لَقِيتُمُوهُمْ بِالْمَخْبِتَةِ مُخْبِتِينَ تُرَاءُونَ النَّاسَ بِخِلَافِ مَا تُضْمِرُونَ عَلَيْهِ فِي قُلُوبِكُمْ هِبْتُمُ النَّاسَ وَلَمْ تَهَابُونِي أَجْلَلْتُمُ النَّاسَ وَلَمْ تُجِلُّونِي تَرَكْتُمُ الْمَعَاصِيَ لِلنَّاسِ وَلَمْ تَتْرُكُوهَا لِأَجْلِي كُنْتُ أَهْوَنَ النَّاظِرِينَ عَلَيْكُمْ فَالْيَوْمَ أُذِيقُكُمْ أَلِيمَ عَذَابِي مَعَ مَا حَرَمْتُكُمْ مِنَ النَّعِيمِ

"Kıyamet günü bazı insanlar getirilir ve cennete götürülmeleri emrolunur. Onlar cennete yaklaşırlar, cennetin kokularını almaya, köşkleri ve Allah'ın cennetlikler için hazırladığı nimetleri görmeye başladıklarında, Onlar için şöyle nida edilir: "Onları oradan geri çevirin. Onların cennetten nasibleri yoktur." Bunun üzerine onlar cennetten, hiçkimsenin benzeri bir şekilde

dönmediği bir pişmanlıkla oradan dönerler ve şöyle derler: "Ya Rabbi! dostların için cennette hazırladığın şeyleri ve mükafaatları bize göstermeden bizi cehenneme soksaydın, bu bize daha kolay olurdu." Bunun üzerine onlara, "Siz bana, yalnız kaldığınızda büyük cürümlerle mukabele ediyordunuz; insanlarla karşılaştığınızda, onları sevgiyle karşılıyor ve kalblerinizde gizlediğinizin aksine, insanlara gösteriş olsun diye tevazu göstererek, insanlardan korkuyor, ama benden korkmuyordunuz; onları tebcil ediyor, ama beni tebcil etmiyordunuz; onlar için günahları bırakıyor, benden ötürü bırakmıyordunuz; halbuki nazarınızda sizi gözetleyenlerin en ehemmiyetsizi ben idim. Bugün, ben size haram kıldığım nimetlerin çetin azabını böylece tattırmayı istedim."

2) Süleyman b.Ali, Humeyd et-Tavil'e "Bana nasihat et" demişti. O da "Eğer sen, O'nun seni gördüğünü bile bile, tek başına olduğun zaman Allah'a isyan edersen, büyük bir işe cüret etmiş olursun. Eğer O'nun seni görmediğini sanarak tek başına kaldığında isyan eder, (günah işlersen) Allah'ı inkar etmiş olursun" dedi.

3) Hâtem el-Esam şöyle demiştir: "Kendini üç şeyden temiz tut.Bir şeyi azalarınla yaptığında Allah'ın sana baktığını hatırla, birşey söylediğinde Allah'ın seni dinlediğini hatırla ve zahiren birşey yapmadığın halde kalbinden birşeyler geçirdiğinde Allah'ın onları bildiğini hatırla. Çünkü O; إِنَّنِي مَعَكُمَا أَسْمَعُ وَأَرَىٰ *Şüphesiz ben sizlerle beraberim, işitir ve görürüm* (Taha, 46) buyurmuştur.

4) Hiç kimse Allah'ın hikmetinin sırlarına muttali olama... Meleklerin aklı insanın fesad çıkarıp kan dökeceğine takıldı da, insanı hakir görmeye başladılar. Yine onların aklı, iblisin taatine takıldı da onu gözlerinde büyüttüler. Ama gaybları bilen Cenab-ı Hak, insanların, fesat çıkarsalar ve kan dökseler de, bunun peşisıra رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا *"Ey Rabbimiz biz kendimize zulmettik"* (A'raf, 23) diyeceklerini; iblisin ise, her nekadar o anda itaatta bulunuyor ise de daha sonra: أَنَا خَيْرٌ مِّنْهُ *"Ben, o Âdem'den daha hayırlıyım"* (A'raf, 12) diyeceğini biliyordu. Akla ve akıllıya yakışan, sadece gördüklerine güvenmemesi ve devamlı bir korku, bir endişe içerisinde olmasıdır. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın: انى اعلم غيب السموات والارض *ifadesinin manası şudur: "Ben zahiri ve batını, olanı ve olacağı bilirim. Sizin şimdi itaatkar olarak gördüğünüz varlığın, ileride kâfir olacağını ve benim huzurumdan uzak kalacağını; şimdi fasık ve benden uzak olarak gördüğünüz insanın gelecekte hizmetime yakın olanlardan olacağını ben bilirim."* Buna göre mahlukatın

cehalet perdelerinden tamamen sıyrılması, acziyyet örtülerini yırtması kolay değildir. Çünkü onlar, Cenab-ı Hakk'ın ilminden hiçbirşeyi ihata edemezler. Sonra Hak Teala insanın kulluğunun tamlığını, gökte oturanları içinde ibadetce en ileri olan İblisin küfrünün tamlığını ortaya koymak, böylece de hiç kimsenin ibadeti ne mağrur olmamasını ve eşyayı bilmeyi Yaratıcı'nın hikmetine bırakmalarını, ne kalb ile ne dil ile O'nun yaptıkları ve yarattıklarına itirazda bulunmamaları için, gaybı ancak kendisinin bildiğini, meleklerin bunu bilmekten aciz olduklarını kesin bir ifade ile beyan etmiştir.

Meleklerin Hz.Adem'e Secde Etmeleri

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟ لِءَادَمَ فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَٱسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ ٱلْكَٰفِرِينَ

"Hani meleklere "Adem'e (yani onun şahsında Allah'a)secde edin" buyurduk da iblisten başka bütün melekler secde ettiler. O ise dayatıp kibirlendi (Zaten) O kâfirlerden idi" (Bakara, 34).

Bu, bütün şamil olan nimetlerin dördüncüsüdür. Bu da şudur: Cenab-ı Hak, babamız Adem'i meleklerin secdegâhı kılmıştır. Bu böyledir. Çünkü Cenab-ı Hak, ilkönce Hz.Adem'in hilafete tahsis edildiğini, peşinden ona çok ilim verildiğini, daha sonra da, derecesine meleklerin yetişemediği bir ilim mertebesine ulaşmış olduğundan bahsetmiştir. Şu anda ise, Adem'in meleklerin secdegâhı olduğundan söz etmiştir. Burada birkaç mesele bulunmaktadır:

Secde Emri Hz. Adem'in Nihaî Yaratılışından Öncedir.

BİRİNCİ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın secdeyi emretmesi; *"Ben topraktan bir beşer yaratacağım; onu tamamlayıp, içine ruhumdan üfürdüğüm zaman, onun için derhal secdeye kapanacaksınız"* (Sâd, 70-71) ayetinin deliliyle, Hz.Adem'in yaratılışının tesviyesinden önce meydana gelmişti.

Bu ayetin zahiri, Hz.Adem diri iken meleklerin secdegâhı olduğunu

gösterir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın فقرأ sözündeki "fâ" harfi, takibiyyet ifade eder. Bu takdire göre, isimleri öğretme ve bu hususta meleklerle yapılan münazara, Hz.Adem'in meleklerin secdegah olmasından sonra meydana gelmiştir.

Secdeden Murad İbadet Değil Teşriftir

İKİNCİ MESELE

Bütün müslümanlar, bu secdenin ibadet olmadığında ittifak etmişlerdir. Çünkü başkasına ibadet secdesi küfürdür. Küfür de emredilmez. Sonra müslümanlar, üç görüş üzere, ihtilafa düştüler.

Âdem, Bir Nev'i Kıble Olabilir

1) Bu secde Allah için olmuştur. Hz.Adem ise, sanki bir kıble olmuştur. Alimlerden bazıları, bu görüşü iki yönden tenkit ederler:

a) صَلَّيْتُ لِلْقِبْلَةِ "Kıble için namaz kıldım" denilmez, tam aksine صَلَّيْتُ إِلَى الْقِبْلَةِ "Kıbleye (müteveccihen) namaz kıldım" denilir. Şayet Hz.Adem, bu secdenin kıblesi olmuş olsaydı, o zaman اسجدوا إلى آدم denilmesi gerekirdi. Emir böyle değil de اُسْجُدُوا لِآدَمَ şeklinde olunca, Hz.Adem'in kıble olmadığını anlamış oluruz.

b- İblis, أَرَءَيْتَكَ هَٰذَا ٱلَّذِى كَرَّمْتَ عَلَىَّ *"Benden şerefli kıldığın bu mahlûk kim oluyormuş bana söyle"* (İsra, 62) demiştir.

Yani, Hz.Adem'in kendisine secde edilmesi O'nun secde edenden daha yüksek mertebede olduğunu gösterir. Eğer Hz.Adem kıble olsaydı, Hz.Muhammed'in Kabe'ye karşı namaz kılmış olması ve Kabe'ye karşı namaz kılmış olmasının da Kabe'nin Hz.Muhammed'den üstün olmasını gerektirmediği deliliyle, bu yüksek mertebe meydana gelmezdi. Birinciye şu şekilde cevap veririz: صلّيت إلى القبلة denilmesi caiz olduğu gibi, صلّيت للقبلة denilmesi de caizdir. Bunun delili Kur'an ve şiirdir. Kur'an'dan olan delili, Cenab-ı Hakk'ın أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِدُلُوكِ ٱلشَّمْسِ *Güneşin kaymasından... namaz kıl"* (İsra, 78) ifadesidir. Namaz, güneşin kayması için değil de, Allah içindir. Bu caiz olunca, namaz kıble için değil de Allah için olduğu halde, صليت للقبلة denilmesi niçin caiz olması? Şiirden delile gelince, bu Hassan'ın şu beytidir:

مَا كُنْتُ أَعْرِفُ أَنَّ الأَمْرَ مُنْصَرِفٌ عَنْ هَاشِمٍ ثُمَّ مِنْهَا عَنْ أَبِي حَسَنِ
أَلَيْسَ أَوَّلَ مَنْ صَلَّى لِقِبْلَتِكُمْ وَأَعْرَفَ النَّاسِ بِالْقُرآنِ والسُّنَنِ

"Bon, işin (hilafet)in Beni Haşim'den, onlardan da Hasan'ın babası (Hz.Ali)'nin elinden gideceğini hiç düşünmemiş aklıma getirmemiştir. O, (Hz.Ali) sizin kıblenize yönelerek namaz kılanların ilki ve insanların, Kur'an ve sünneti en iyi bileni değil mi, (miydi)?"

Şairin صلى لقبلتكم sözü, bizim maksadımıza bir delildir.

İkinciye ise şu şekilde cevap veririz: İblis, Cenab-ı Hakk'ın Hz.Adem'i kendisinden üstün tutmasından şikayet etmiştir. Biz bu üstün tutmanın, sırf kendisine secde edilmiş olması sebebiyle olduğunu kabul etmiyoruz. Belki de, bu üstünlük başka sebeplerden dolayı olmuştur. Birinci görüş hakkında söylenenler bundan ibarettir.

Bu Secde Selam Mahiyetinde Olabilir

2) Bu secde, meleklerden O'na bir selam gibi Hz.Adem'i ta'zim ve tahiyye için olmak üzere, Hz.Adem'e yapılmıştır. Müslümanların birbirlerine selam vermesi gibi, geçmiş ümmetler de bunu yapıyorlardı. Katade, Cenab-ı Hakk'ın وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا *"Ve onun için secdelere kapandılar"* (Yusuf, 100) ayeti hakkında, o zaman insanların birbirlerine selamı, secde etmek şeklindeydi" der.

Yine Suheyb'den rivayet edildiğine göre, Muaz Yemen'den geldiği zaman, Hz.Peygamber'e secdeye kapanmış, bunun üzerine Hz.Peygamber ona, bunun ne olduğunu sorunca, o şöyle cevap vermiştir. "Yahudiler büyüklerine ve alimlerine secde ediyorlar. Hristiyanların da papaz ve patriklerine secde ettiklerini gördüm. Onlara, bu nedir dediğimde bana, bu peygamberlerin selamıdır, diye cevap' verdiler." Bunun üzerine Hz.Peygamber (s.a.s.) "Onlar peygamberlerine iftira etmişler" buyurmuştur.

Süfyan es-Sevri, Semmak b.Hani'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Caselik, Hz.Ali'nin huzuruna girdi ve ona secde etmek istedi. Bunun üzerine Hz.Ali, "Bana secde etme, Allah'a secde et" dedi. Hz.Peygamber (s.a.s) de لَوْ أَمَرْتُ أَحَدًا أَنْ يَسْجُدَ لِغَيْرِ اللّٰهِ لَأَمَرْتُ الْمَرْأَةَ أَنْ تَسْجُدَ لِزَوْجِهَا لِعِظَمِ حَقِّهِ عَلَيْهَا

"Eğer bir kimseye Allah'dan başkasına secde etmesini emretseydim, üzerinde hakkı çok olduğu için kadına kocasına secde etmesini emrederdim" buyurmuştur.

Secdeden Maksat İnkiyad Olabilir

3) Secde, Arapça'da inkiyad ve boyun eğmek manasına gelir. Nitekim sair تَرَى الأُكَمَ فِيهَا سُجَّدًا لِلْحَوَافِرِ "Orada tepelerin atların ayaklarına secde ettiğini görürsün," yani bu küçük dağların atın ayaklarına boyun eğdiğini görürsün" demiştir. Cenab-ı Hakk'ın: وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ ۝٦ *"Ot ve ağaç Allah'a secde ederler"* (Rahman, 6) ayeti de bu manayadır.

Bil ki birinci görüş zayıftır. Çünkü bu kıssadan maksad, Hz.Adem (a.s.)'in büyüklüğünün izahıdır. Onu sırf kıble kılmak, onun şanının büyüklüğünü ifade etmez. Üçüncü görüş de zayıftır.

Şüphesiz şeriat örfünde secde, alnı yere koymadan ibarettir. Bu sebeble dilin özünde de böyle olması gerekir. Çünkü aslolan, değişiklik olmamasıdır. Şayet "Secde ibadettir, Allah'dan başkasına ibadet de caiz değildir" denilirse, deriz ki: Biz secdenin ibadet olduğunu kabul etmiyoruz. Bunun izahı şudur: Bazan bir hareket,–ıstılah olan bir söz gibi- ona verilen mana itibarı ile anlam kazanır. Bunu şu durum açıklar: Birimizin başkasına ayağa kalkması, sözle ifade edilen saygıyı ifade eder. Bu ancak örf ile olur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, bazı zamanlar insanın kapanıp alnını yere koyması, ibadet olmasa da, bir çeşit saygıyı ifade eder. Bu böyle olunca, meleklerin, Hz.Adem'in üstünlüğünü ve değerini ortaya koymak için Allah'a ubûdiyette bulunmaları imkansız değildir.

İblis'in Melek Olup Olmadığı

ÜÇÜNCÜ MESELE Alimler iblisin meleklerden olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bir kısım kelamcılar ve bilhassa Mu'tezile, onun meleklerden olmadığını, çoğu fakihler ise iblisin onlardan olduğunu söylemişlerdir. Birinciler birçok bakımdan görüşlerine delil getirmişlerdir.

1) O, cinlerdendir. Bu sebeble meleklerden olamaz. Biz onun cinlerden olduğunu söylüyoruz, çünkü Cenab-ı Hak Kehf suresinde: إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ *"İblis müstesna (o secde etmedi). O zaten cinlerden idi"* (Kehf, 50) buyurmuştur.

"İblis in cinlerden olduğu sabit olunca meleklerden olmaması gerekir. Çünkü cin, meleklerden farklı bir cinstir" diyenler vardır. Bu görüş zayıftır. Zira "cin" lafzı örtünme, gizlenme manasına gelen "ictinan" lafzından alınmıştır. Bu sebebten ötürü, ana rahmindeki yavru da gizli olduğu için "cenin" diye adlandırılmıştır. Kalkana, koruyup gizleyici olduğu için "cünne,"

bahçeyo ağaçlarla kaplı olduğu için "cenne"; deliliğe, aklı örttüğü için "çünûn" denilmiştir. Bu sabit olduğuna göre, melekler de gözlerden gizli olduğu için, dilin gereği olarak onlara "cin" denilmiş olması gerekir.

Bu kadar izahın, maksadı ortaya koyamayacağı sabit olduğu için biz deriz ki Allah Teala'nın:

"Hatırla o günü ki (Allah) onların hepsini mahşerde toplayacak, sonra meleklere: Bunlar size mi tapıyorlardı?" diyecek. (Melekler de) "Seni (ortakdan) tenzih ederiz. Bizim yârimiz onlar değil, sensin. Doğrusu, onlar cinlere tapıyorlardı" diyecekler" (Sebe, 40-41) ayetinden dolayı iblisin cinlerden olduğu belli olunca meleklerden olmaması gerekir.

Bu ayet cin ile melek arasındaki farkı açıkca göstermektedir.

Eğer "Biz, iblisin cinlerden olduğunu kabul etmiyoruz, Cenab-ı Hakk'ın كان من الجن "O cinlerden idi" ayetinden maksadın "O cennet ehlinden idi" şeklinde olması niçin caiz olmasın? Nitekim İbn Mes'ud (r.a.)'dan كانَ من الجن âyetini كانَ خازِنَ الجَنَّةَ "O cennetin bekcisi idi" şeklinde tefsir ettiği rivayet edilmiştir" denilirse," deriz ki: "Biz bunu kabul ederiz. Ancak Allah'ın كان من الجن âyetinden maksadın, "cinlerden oldu" şeklinde olması niçin caiz olmasın. Nitekim وكان من الكافرين âyeti de "o kâfirlerden oldu" şeklinde tefsir edilmiştir. Yine senin söylediğin şeylerin, iblisin cinlerden olduğuna delalet ettiğini kabul edelim. Ama, "İblisin cinlerden oluşunun, meleklerden biri olmasına aykırı olduğunu niçin söylüyorsun.?

Yine sizin ayetten getirdiğiniz deliliniz, bir diğer ayetle çatışmaktadır. O da: وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا *"Onlar O'nunla (Allah ile) cinler arasında bir neseb (soy) uydurdular"* (Saffat, 158) ayetidir. Bu, böyledir. Çünkü Kureyşliler: "Melekler Allah'ın kızlarıdır" dediler. Bu ayet melegin cin diye isimlendirileceğine delalet etmektedir.

Buna cevâbımız şudur: كان من الجن ifâdesinden maksadın, كان خازن الجنة şeklinde olması mümkün değildir.Çünkü Cenab-ı Hakk'ın الا إبليس كان من الجن âyeti, iblisin cinni olduğu için Adem'e secde etmediğini ihsas eder. Cennetin bekçisi olmasının, onun secdeyi terketmiş olmasının sebebi olması mümkün değildir. Bunu, Cenâb-ı Hakk'ın كان من الجن sözü de geçersiz kılar. Ayrıca deriz ki, كان من الجن ifâdesini كان خازن الجنة mânasında anlamak, âyetin zahirinin hilafınadır. Buna, ancak zuraret halinde başvurulur. وجعلوا بينه وبين الجنة نسبا âyetine gelince, biz deriz ki, kâfirlerden bir kısmı, meleklerle Allah arasında bir neseb kurdukları gibi, cinler için de böyle bir yakınlık tesis etmişlerdir. Yine biz, meleğin, dilin gereği olarak, cin diye adlandırılacağını açıklamıştık. Ne varki, cin lafzı, örfte melekten başka olan bir varlık için

kullanılmıştır. Nitekim الدابّة lafzı, kelimenin aslı itibariyle her hareket eden, kımıldayan canlıyı içine alır. O ancak ne varki bu kelime örfte, hareket eden canlılardan bir kısmına tahsis edilmiştir. Bu ayet, kelimenin aslına zikrettiğimiz ayet ise, hâdis olan örfe hamledilir.

2) İblisin zürriyeti vardır, meleklerinse zürriyeti yoktur. Biz iblisin zürriyeti olduğunu söyledik; çünkü Cenab-ı Hak onun niteliği hakkında;

أَفَتَتَّخِذُونَهُۥ وَذُرِّيَّتَهُۥٓ أَوْلِيَآءَ مِن دُونِى

"Onu ve onun zürriyetini benden başka dostlar mı edinlyorsunuz?"(Kehf, 50) buyurmuştur. Bu ayet iblisin bir zürriyeti olduğu hususunda sarih bir hüküm ifade eder.

Biz meleklerin zürriyeti olmadığını söyledik, çünkü zürriyet, ancak erkek ve dişiden meydana gelir. Melekler arasında ise, dişi yoktur. Çünkü Cenab-ı Hak:*"O müşrikler, Rahman'ın kulları olan melekleri kız addettiler. Onlar, meleklerin yaratılışına şahid mi oldular? Onların şehadetleri yazılacaktır"*(Zuhruf, 19) buyurmuş, melekler hakkında dişilikle hükmedenleri yadırgamıştır. Dişilik ortadan kalkınca, şüphesiz üreyip çoğalma ortadan kalkar; bu ortadan kalkınca da, zürriyet olmamış olur.

3) Yukarda izahı geçtiği üzere, melekler masumdurlar. iblis ise böyle değildir. Bu sebeble meleklerden olmaması gerekir.

4) İblis, ateşten yaratılmıştır. Meleklerse böyle değildir. Biz iblisin ateşten yaratıldığını söyledik, zira Cenab-ı Hak iblisten onun; خَلَقْتَنِى مِن نَّارٍ *"Beni ateşten yarattın"*(A'raf, 12) dediğini nakletmiştir.

Yine, o cinlerden idi, çünkü Cenab-ı Hak, كان من الجن buyurmuştur. Cinler de ateşten yaratılmıştır, çünkü Cenab-ı Hak;

وَٱلْجَآنَّ خَلَقْنَٰهُ مِن قَبْلُ مِن نَّارِ ٱلسَّمُومِ

"Cânnı da, daha önce çok zehirleyici bir ateşten yarattık"(Hicr, 27).

خَلَقَ ٱلْإِنسَٰنَ مِن صَلْصَٰلٍ كَٱلْفَخَّارِ ﴿١٤﴾ وَخَلَقَ ٱلْجَآنَّ مِن مَّارِجٍ مِّن نَّارٍ ﴿١٥﴾

"O, insanı çömlek gibi kupkuru bir balçıktan yarattı. Cânnı da yalın bir ateşten yarattı"(Rahman, 14-15) buyurmuştur. Melekler ise, ateşten değil, nurdan yaratılmışlardır.

Bir de Zühri'nin Urve'den, Urve'nin Hz.Aişe'den, O'nun da Hz.Peygamber'den rivayet ettiğine göre, Hz.Peygamber şöyle buyurmuştur: خُلِقَتِ الْمَلٰئِكَةُ مِنْ نُورٍ و خُلِقَ الْجَانُّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ *"Melekler nurdan yaratıldı; "cânn" ise dumansız bir yalımdan yaratılmıştır."*

Bir diğer husus da, meleklerin ruhani varlıklar olduğu reddolunmayacak kadar meşhur bir hakikattir.

"Meleklerin rûhânî varlıklar olarak adlandırılması, onlar rüzgardan veya ruhtan yaratıldığı içindir" denilmiştir.

5) Melekler elçilerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, جَاعِلِ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا *"Melekleri elçiler kılan..."* (Fatır, 1) buyurmuştur. Allah'ın elçileri ise ma'sumdurlar. Çünkü Cenab-ı Hak; اَللّٰهُ اَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهٗ *"Allah, risaletini koyduğu yeri en iyi bilendir"* (En'am, 124) buyurmuştur. İblis böyle olmadığı için, onun meleklerden olmaması gerekir.

İblisin Meleklerden Olduğunu Söyleyenler

İblisin meleklerden olduğunu söyleyenler iki şeyle ihticacda bulunmuşlardır:

1) Cenab-ı Hak Iblisi meleklerden istisna etmiştir. İstisna ise, istisna olmasaydı hükme dahil olacak olan ya da olması doğru olan şeyin dışarda bırakılmasını ifade eder. Bu da, İblisin meleklerden olmasını gerektirir." İsitsnâ-i munkatı', Arabça'da meşhurdur denilmez. Nitekim Cenab-ı Hak;

"Hani İbrahim babasına ve kavmine şöyle demişti: Ben sizin taptıklarınızdan uzağım; beni yaratan Alah müstesna..." (Zuhruf, 26-27);

"Onlar orada ne bi· boş söz, ne de günaha sokucu bir şe" işitmez. Yalnız, "selam, selam" diye bir söz duyarlar" (Vakıa, 25-26).

"Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyiniz.. Karşılıklı rızaya dayanan bir ticaret olması müstesna" (Nisa, 29) ve:

"Bir mümin diğer bir mümini, hataen olmadıkça, öldürmez" (Nisa, 92) buyurmuştur.

Yine, iblis, binlerce melek arasında tek bir cinnî idi. Böylece Cenab-ı Hakk'ın فسجدوا ifadesinde, melekler iblise tağlib edilerek zikredilmiştir. Sonra o, onlardan, bir kimsenin istisna edilmesi gibi istisna edilmiştir.

Çünkü biz diyoruz ki, bu iki vecihten her biri aslın hilafınadır; buna ancak zaruret esnasında başvurulur.

İblisin meleklerden olmadığı hususunda zikrettiğiniz deliller, ancak umumi şeylere dayanır. Eğer biz onu meleklerden sayarsak, sizin umumi delillerinizin tahsis edilmesi gerekir. Eğer onun meleklerden olmadığını söylersek, o zaman istisnayı istisnay-ı munkatı'a hamletmemiz gerekir. Allah'ın kitabında umumi şeylerin tahsis edilmesinin, istisnayı istisnay-ı

munkatı'a hamletmekten daha fazla olduğu bilinen bir geçektir. Buna göre, bizim görüşümüz daha evlâdır. İstisna: "es-sünâ" الشي ve الصرف "es-sarfu" lâfızlarından iştikak etmiştir. Sarfın manası ise, ancak şu şekilde gerçekleşir: Şayet sarf (çevirme, men etme) olmasaydı, o şey hükme dahil olurdu. Bir şey başkasının cinsine dahil olamaz. Bu sebeple burada istisnanın manasının gerçekleşmesi imkansız olur.

"İblis, melekler içinde tek bir cinnî varlık idi" sözüne gelince, biz deriz ki: "Çoğun hükmünü aza vermek, ancak o az olan şey nazar-ı dikkate alınmayıp kendisine iltifat edilmediği zaman olur. Ama o az şey, olayın en büyük kısmını oluşturur da, olay da ancak o tek şey ile meydana gelirse, başkasının hükmünü ona vermek caiz olmaz.

2) Onlar şöyle demişlerdir: Şayet iblis meleklerden olmasaydı, Cenab-ı Hakk'ın وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا buyruğu o iblisi içine almamış olurdu. Eğer onu içine almamış olsaydı, onun secde etmemesinin bir diretme, büyüklenme ve günah olması imkansız olur, zemme ve ikaba müstehak olmazdı. Bu durumlar mevcut olduğuna göre, hitabın onu da içine aldığını anlamış oluruz. Bu hitap onu, o ancak meleklerden olduğu zaman içine alır.

Yine şöyle de denilemez: "O, her ne kadar meleklerden değil idiyse de, ancak o meleklerle beraber yaratılmış,onlarla çok uzun süre bulunmuş olduğu için, bu hitab onu da kapsamıştır." Yine, şöyle denilmesi niçin caiz olmasın? "Her ne kadar iblis, bu emre dahil olmasa dahi, Allah ona başka bir lafızla secde etmesini emretmiştir. Bu da, Cenab-ı Hakk'ın:
"Sana emrettiğimde, secde etmekten seni alıkoyan neydi?" (A'raf, 12) ayetinin delaliyle, Kur'an'da hikaye naklettiği şeydir.

Çünkü biz şöyle diyoruz: Birincinin cevabı: Uzun süre bir arada bulunmak, sizin zikrettiğiniz şeyi gerektirmez. Bu sebepten ötürü, biz usul-i fıkıhta, "İki sınıf arasında şiddetli bir birlikte bulunma olmakla beraber, o erkeklere hitab dişileri içine almaz; bunun aksi de böyledir" dedik. Yine, meleklerle iblisin bir arada bulunmalarının şiddetli oluşu da böyledir. Bu lanetin sadece iblise hasredilmiş olması imkansız olmayınca, bunun meleklere hasredilmesi nasıl imkansız olur?

İkincinin cevabı şudur: Hükmün bir vasfa dayanması, o vasfın o hükmün illeti olduğunu gösterir. Cenab-ı Hak, أبى واستكبر "Diretti ve büyüklendi" ifadesini; وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ ifadesinin peşinden getirince (Bakara, 34) bu takib işi bu diretmenin ancak emre muhalefet sebebiyle olduğunu, başka bir emre muhalefet sebebiyle olmadığını

hususunda. Her iki taraf hakkında söyleyeceklerim bundan ibarettir. Allah, işlerin hakikatlerini en iyi bilendir.

Meleklerle İnsanlardan Hangisi Efdaldir?

DÖRDÜNCÜ MESELE Bizim Ehl-i Sünnet âlimlerimizden bir cemaat Allah'ın meleklere, Hz.Adem'e secde etmelerini emretmiş olmasını, Hz.Adem'in meleklerden daha üstün olduğuna delil getirmişlerdir. Biz, bu meseleyi burada zikretmeyi uygun görerek, şöyle diyoruz:

Ehl-i sünnet alimlerinin çoğu "Peygamberler meleklerden üstündür" demişlerdir. Mu'tezile de, tam aksine meleklerin peygamberlerden üstün olduğunu söylemiştir ki, Şîa'nın çoğunluğunun görüşü de budur. Bu görüş sünnî kelamcılardan Kadî Ebu Bekr el-Bakıllânî ile, bizim fakihlerimizden olan Ebu Abdillah el Halimi'nin de tercihidir. Biz her iki tarafın sözlerinin özetini zikredeceğiz.

Meleklerin insanlardan üstün olduğunu söyleyenlere gelince, onlar birçok şeyi delil getirmişlerdir:

1) Cenab-ı Hakk'ın:

مَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ ﴿١٩﴾ يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ

"Onun huzurundaki varlıklar, (melekler) O'na ibadet etmekten kaçınmazlar, yorulmazlar da. Onlar, usanmaksızın gece gündüz Allah'ı tesbih ederler" (Enbiya, 19-20) ayetidir. Bu ayetle iki yönden istidlal edilir:

a- Buradaki "indiyyet" (katında, huzurunda bulunma)'den mahal, yer ve cihet bakımından bir indiyyet değildir; çünkü bu, Allah için imkansızdır. Bu indiyyet, yakınlık ve şeref indiyyetidir. Bu ayet, meleklerin sıfatı hakkında varid olunca, biz bu tür yakınlaşma ve şerefin, başkaları için değil, melekler için olduğunu anlamış olduk.

Birisi şöyle diyebilir: "Cenab-ı Hak, bu indiyyeti, ahirette müminlerin her bir ferdi için de bildirmiştir. O da, فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ *"Hak meclisinde, muktedir ve kudreti yüce olanın katındadırlar"* (Kâmer, 55) ayetidir. Dünya hususunda ise, Hz.Peygamber, Cenab-ı Hak'tan şunu nakletmiştir. أَنَا عِنْدَ الْمُنْكَسِرَةِ قُلُوبُهُمْ لِأَجْلِي *"Ben, benim için kalbleri mahzun ve mükedder olan kullarımın yanındayım."* Bu daha fazla tazimi gerektirir. Çünkü bu hadis, Cenab-ı Hakk'ın, kalbleri mahzun ve mükedder olanların yanında

olduğunu gösteriyor. Halbuki, onların ayetten getirdikleri delil ise, meleklerin Allah yanında olduğunu gösterir. Şüphesiz, Allah'ın kulun yanında olması, kulun Allah yanında olmasından daha fazla ta'zimi ifade eder.

b- Ayette, Cenab-ı Hak, meleklerin kibirlenmemesi ile meleklerden başkalarının da kibirlenmemesi gerektiğine hüccet zikretmiştir; şayet beşer meleklerden daha üstün olsaydı, bu delil getirme işi tam olmazdı. Çünkü padişah, etbaının kendisine itaatlerinin vacib olduğunu ikrar etmelerini istediğinde, "Melikler bile bana itaat etmekten kibirlenmezler. Bu miskinler de kim oluyor ki bana itaat etmiyorlar" der.

Özet olarak diyebiliriz ki bu istidlâlin, ancak en güçlünün en zayıfa delil getirilmesi ile tamamlandığı malumdur.

Birisi şöyle diyebilir: Meleklerin, insandan daha güçlü kuvvetli olduğunda münakaşa edilemez. Bu istidlalin tamamlanması için bu kadar farklılık yeter. Çünkü Cenab-ı Hak sanki "Melekler çok güçlü gök ve yer cisimlerine hakim ihtiyarlık ile hastalıktan emin ve çok uzun ömürlü olmalarına rağmen, bir an olsun Allah'a kulluğu bırakmıyorlar. Halbuki insanoğlu son derece güçsüz olmasına, hastalık, ihtiyarlık ve çeşitli afetlere hemen düşmesine karşılık Allah'a baş kaldırmaması daha uygundur. İşte bu kadar farklılık istidlalin doğru olmasında yeterlidir. Böyle bir farklılığın varlığında da şüphe yoktur. Ancak münakaşa, sevabın çokluğu manasına olan üstünlük meselesindedir. O halde daha niçin "Bu istidlal, ancak meleklerin sevabı insanınkinden daha fazla olursa doğru olur. Akla ilk gelen bizim söylediğimiz olduğu için sizin söylediğinize bir delil gerekir" dediniz?

2) Meleklerin insandan üstün olduğunu söyleyen bu kimseler şöyle demişlerdir: Meleklerin ibadetleri insanlarınkinden daha zordur. Bu sebeble onların ibadetleri, insanın ibadetinden daha sevablı olur. Biz meleklerin ibadetlerinin daha zor olduğunu birkaç hususa binaen söyledik.

a- Meleklerin isyana temayülleri daha güçlüdür. Bundan dolayı onların itaatleri daha zordur. Biz, meleklerin isyana temayüllerinin daha güçlü olduğunu söyledik. Çünkü afetlerden selim ve her türlü ihtiyaçtan müstağni olan bir kul, nimetlere ve onların lezzetine, ihtiyaçlar içinde kıvranandan daha meyyal olur. Çünkü o Mevlasına ibadete yönelmeye ve O'na sığınma hususunda daha kararsız gibidir. İşte bu sebebten ötürü Cenab-ı Hak:

"Gemiye bindikleri zaman, dini yalnız Allah'a has kılarak ve muhlisler olarak Allah'a dua ederler. Fakat biz onları selametle karaya çıkarınca hemen Allah'a şirk koşanlardan olurlar" (Ankebut, 65) buyurmuştur.

Herkesin malumudur ki melekler göklerde otururlar. Gökler ise, bahçeler, bostanlar, gezinti ve istirahat yerleridir. Onlar hastalıktan ve fakirlikten emindirler. Sonra,yaratıldıklarından beri onlar için hertürlü nimet sebebleri tastamam bulunmasına rağmen ibadetle meşguldürler, huşu içindedirler. Allah'dan korkarlar, onlar bir nevi mahbus durumunda, cennetlerin nimet ve lezzetlerine iltifat etmeyen, aksine Allah için çok meşakkatli taatlere yönelmiş, çok şiddetli korku ve dehşet içinde olmakla nitelenmiştirler. Sanki insanoğlundan hiç kimse, uzun asırlar şöyle dursun, bir gün dahi bu şekilde durmaya güç yetiremez. Bunu Hz.Adem (a.s.)'in kıssası teyid eder. Çünkü Cenab-ı Hk, Hz.Adem'i: وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا *"Siz O (cennetten) dilediğiniz gibi bol bol yiyiniz"* (Bakara, 35) buyurarak onu, cennetin her tarafında serbest bırakmış, sonra bir tek ağacı ona yasak etmiştir. Fakat o nefsine hakim olamamış şerre düşüvermiştir. İşte bu, meleklerin itaatinin insanınkinden daha güç olduğuna delalet eder.

b- Mükellefin bir ibadet çeşidinden, başka bir çeşide geçmesi adeta bir bahçeden diğer bir bahçeye geçmek gibidir. Aynı ibadet çeşidine devam etmek ise meşakkati ve bıkkınlığı doğurur. İşte bu sebebten dolayı, yazılan kitablar bölümlere ve kısımlara ayrılmıştır. Yine aynı sebebten Allah'ın kitabı da sûrelere, hiziblere, aşırlara ve ahmaslara (beş cüzlük kısımlara) ayrılmıştır. Sonra meleklerin herbiri de: *"Usanmaksızın gece gündüz Allah'ı tesbih ederler"* (Enbiya, 20) ve: *"Biziz o saf saf dizilenler mutlaka biz. Biziz o tesbih edenler de mutlak biz"* (Saffat, 165-166) ayetlerinde olduğu gibi tek bir ibadete devam ediyor, başka çeşide geçmiyorlar. Bu böyle olunca onların ibadetleri de son derece güç olur. İbadetlerinin güçlüğü ortaya çıkınca, o ibadetlerin de en üstün sayılması gerekir. Çünkü Hz.Peygamber (s.a.s.) أَفْضَلُ الأَعْمَالِ أَحْمَزُهَا *"Amellerin en faziletlisi en zor "yani en meşakkatli" olanıdır"* buyurmuştur. Hz.Aişe (r.a.) de "Senin sevabın, yorgunluğuna göredir" demiştir. Kıyas da bu neticeyi verir. Çünkü kul, Mevlasının rızasını daha çok elde etmek için ne zaman güç şeyleri yüklenirse bu ta'zime ve takdime daha layık olur.

Bu iki izaha göre birisi şöyle diyebilir: Farzet ki meleklerin meşakkatleri daha çok. Buna dayanarak, onların sevablarının daha çok olmasının gerektiğini niçin söylüyorsunuz? Çünkü biz, bu zamanda bazı sufiler görüyoruz ki, Hz.Peygamber (s.a.s.)'in bile yüklenmediği güçlük ve zorlukları

mücahede (nefsi ıslah) yolunda yükleniyorlar. Yine biliyoruz ki Hz.Peygamber (s.a.s.), bunları yapanlardan ve benzerlerinden daha üstündür. Hatta Hint abit, zahit ve ruhbanlarından, Allah için tevazu etme hususunda, benzeri hiçbir peygamber veya veliden nakledilmeyen meşakkatli ve yorucu şeyleri yüklenenlerin olduğu anlatılmıştır. Anlatılmıştır. Ama biz yine de onların kâfir olduklarına hükmediyoruz. Böylece biz ibadette meşakkatin çokluğunun sevabın çok olmasını gerektirmediğini anlamış olduk.

Bunun hakikati şudur: Mükafaatın çok olması ancak sebeblere ve niyyetlere dayanır. Belki de zahiren görülen fiillerden iki mükellefin eşit olarak yaptıkları bir fiilden ötürü biri daha çok sevab alırken diğeri ona göre daha az sevab alıyor. Çünkü onlardan birinin ihlası diğerininkinden daha güçlü ve daha fazladır. Bu durumda ibadetin çok ve güç olması, sevab bakımından bir farklılığı gerektirmez.

Ayrıca biz meleklerin ibadetlerinin daha meşakkatli olduğunu kabul etmiyoruz. Sonra, onun birinci maddede iddia ettiği, göklerin temiz bahçeler olmasına gelince, biz deriz ki: Bunu kabul ediyoruz, ancak temiz yerlerde ibadet etmenin, aynı ibadeti daha düşük yerlerde yapmaktan daha zor olduğunu niçin söylüyorsunuz? Bu hususta en çok söylenebilecek şey şudur: İnsan için bazan nimet sebebleri âmâde olur ve buna rağmen onun bu nimetlerden geri durması çok güçtür. Ancak bu husus, insanoğlunun başında belâ (imtihan) sebeblerinin toplanmış olması durumu ile tezad teşkil eder. Sonra o insanlar, bu belâ sebebleri başlarında olmasına rağmen, Allah'ın hükmüne razı olurlar ve bu belâ ve âfetler onları Allah'a boyun eğmekten ve O'na kulluğa devamdan alıkoymaz. Bu ise kullukta daha ileri bir derecedir. Bu böyledir, çünkü hizmetçi ve kölelerin kalbleri, hizmetlerine karşılık elde ettikleri nimet ve refaha göre hoşnud olur. Onlardan ihlasın zirvesinde olanlar hariç hiçbiri, bu güçlükler karşısında hizmette sabırlı olamaz. Bu görüşte olanların söylediklerinin aksi, daha evlâdır. Onun, "bir çeşit ibâdete devam etmek zordur" sözüne gelince, biz deriz ki, bu başka bir vecihle çatışır ki, o da şudur: Onlar bir çeşit ibâdeti alışkanlık haline getirdiklerinde, âdet beşinci bir huydur,denildiği üzere, aksini yapmaya muktedir olamayacakları şeye mecbur edilmiş gibi olurlar. Böylece ibadetin bu nevi, onlara son derece kolay olur. İşte bundan ötürü Hz. Peygamber (s.a.s), oruçta visâlden (iftar etmeden birbiri ardınca oruç tutmaktan nehyederek, أَفْضَلُ الصِّيَامِ صَوْمُ دَاوُدَ عَلَيْهِ السلام *"Orucun en faziletlisi, Dâvud (a.s.)'un orucudur"*[35] ki, bu bir gün oruç tutup bir gün yemektir.

35) Tirmizi, Savm 57 (3/141).

3 Onlar şöyle demişlerdir: Meleklerin ibadetleri daha devamlıdır, bu sebeple onların daha üstün olmaları gerekir. Meleklerin ibadetlerinin daha devamlı olduğunu ise, Cenab-ı Hakk'ın : يُسَبِّحُونَ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ ﴿٢٠﴾ *"Usanmaksızın, gece ve gündüz Allah'ı tesbih ederler"* (Enbiya, 20) ayetidir. Buna göre, şayet onların ömürleri insanların ömürlerine eşit olsaydı, onların taatları daha devamlı ve daha fazla olurdu. Nasıl böyle olmasın ki, meleklerin sıfatları konusunda açıklandığı gibi, her beşerin ömrü meleklerin ömrüne nisbetle bir hiç mesabesindedir.

Melekler Gece Gündüz Tesbih Ederken Elçilik Görevini Nasıl Yaparlar?

Bu ayet hakkında birkaç sual bulunmaktadır:

Şuabu'l-İman'da Abdullah ibn el-Haris İbn Nevfel'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ka'b'a, "Cenab-ı Hakk'ın:

'Usanmaksızın, gece ve gündüz Allah'ı tesbih ederler" (Enbiya, 20) ve: *"Melekleri elçileri kılan..."* (Fatır, 1) ayetleri hakkında ne dersin? Bu risalet, onların tesbihatta bulunmalarına mani olmaz mı? Yine:

أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ ٱللَّهِ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةِ وَٱلنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١٦١﴾

"İşte, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti ancak bunlar üzerinedir" (Bakara, 161) ayeti hakkında ne dersin? Onlar, tesbihatla meşgul olurlarken, lanetle nasıl meşgul olacaklar?" dedim de, Ka'bu'l-Ahbar cevap vererek şöyle dedi:

"Onların tesbihat yapmaları bizim için nefes almak gibidir. Nasıl ki bizim nefes almamız konuşmamızı engellemiyorsa, onların tesbihatla meşgul olmaları da diğer amellerine mani olmaz." Ben de derim ki, birisi şöyle diyebilir: Nefes alıp vermek, konuşmaya mani olmaz. Çünkü nefes alıp verme aletiyle konuşma aleti aynı değildir. Ama, lanetle,tesbih konuşma nevindendirler. bu sebeple aynı alette birleşmeleri imkansızdır.

Birinci Cevap: Allah'ın melekler için, bir kısmıyla tesbihatta bulunacakları, diğer bir kısmıyla da Allah'ın düşmanlarına lanette bulunacakları birçok dil yaratmasında uzak görülecek ne var ki?

İkinci Cevap: Lanet etmek, kovmak ve uzaklaştırmaktır. Tesbihat ise, Allah'ı övgüye dalmaktır. Şüphesiz, Allah'ı övmek, Allah hakkında Allah'a

yakışmayacak şeylere inanan kimseleri uzaklaştırmayı gerektirir. Bu sebeple de lanet, tesbihatın levazımından olmuş olur.

Üçüncü Cevap: Cenab-ı Hakk'ın لا يفترون "Usanmazlar" sözüdür. Bunun manası, "onlar tesbihatta bulunmayı, Allah'a yakışan vakitlerde eda etmeye azmetmekten usanmazlar" demektir. Nitekim, falanca cemaate çok müdavimdir, ondan ayrılmaz" denilir. Bununla, onun devamlı cemaate devam etmesi kastedilmez. Bununla ancak, onun devamlı olarak, namazını, vaktinde cemaatle eda etmeye sürekli bir azim içinde olduğu murad edilmiştir. Onların ibadetlerinin daha devamlı olduğu sabit olunca, onların daha üstün olmaları gerekir. Birinci gerekçeye gelince; bu da, daha devamlı olan, meşakkatli olur; meşakkatli olan da, ikinci hüccette izah edildiği gibi, daha üstün olur.

İkinci Gerekçe: Hz. Peygamber (s.a.s) أَفْضَلُ الْعِبَادِ مَنْ طَالَ عُمْرُهُ وَ حَسُنَ عَمَلُهُ *"Kullarımın en üstünü, ömrü uzun ameli güzel olanıdır"*[36] buyurmuştur. Melekler (a.s.) kulların en uzun ömürlüsü ve en güzel amel işleyenleridir; bu sebeple onların, kulların en üstünü olmaları gerekir. Bir de Hz.Peygamber (s.a.s.), الشَّيْخُ فِي قَوْمِهِ كَالنَّبِيِّ فِي أُمَّتِهِ *"Kavminin içinde bulunan şeyh (pir-i fani), ümmetinin arasındaki peygamber gibidir"* buyurmuştur. Bu ifade, meleklerin beşer arasındaki dukumlarının, ümmetleri içindeki peygamberlerin durumuna benzediğini gösterir. Bu da meleklerin insanlardan üstün olmasını gerektirir. Birisi, şöyle diyebilir: Hz.Nuh (a.s.), Lokman (a.s.), Hızır (a.s.), Hz.Muhammed (s.a.s.)'den daha uzun ömürlü idiler. Bu sebeple onların, Hz.Muhammed (s.a.s.)'den daha üstün olmaları gerekir ki, bu ise ittifakla yanlıştır. Bu sebeple, bu iddiada bulunanların iddiaları da batıl olur. Yine ümmet içerisinde, peygamberden daha uzun ömürlü ve ondan daha gayretli kimseler olduğunu görüyoruz. Halbuki o, derece bakımından peygamberden, Arş ile yer arasındaki uzaklık kadar aşağı mertebededir.

Bu hususdaki sözün özü, açıkladığımız şu hususdur: Sevabın çokluğu ancak sebeplere ve niyetlere raci olan işlerden ileri gelir. Bu sebeple, az bir taatın çok sevab kazandıracak bir tarzda insandan vuku bulması; çok taatın da, az sevaba müstehak olacak bir biçimde meydana gelmesi mümkündür.

Meleklerin İbadette İleri Derecede Olmaları

Melekler, ibadetin her çeşidinde yarışanların en önde gelenleridir. Dini hasletlerden hiçbir haslet bulunmaz ki onda imam ve onun öncüsü

---

36) Tirmizi, Zühd 21, 22 (4/565-566); Dârimi, Rikâk, 30 (2/308).

olmasınlar. Bundan da öte onlar, dini yolları inşa eden ve onaranlardır. İbadette öncelik bir nevi üstünlük ve bir nevi tazimdir. Birisi, icma sebebiyledir. İkincisi, Cenab-ı Hakk'ın: وَٱلسَّٰبِقُونَ ٱلسَّٰبِقُونَ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلْمُقَرَّبُونَ *"Hayır yarışında en önde olanlar, (orada da) en öndedirler. İşte onlar, Allah'a en çok yaklaştırılmış olanlardır"* (Vakıa 10-11) ayetidir. Üçüncüsü ise, Hz.Peygamberin مَنْ سَنَّ سُنَّةً حَسَنَةً فَلَهُ أَجْرُهَا وَأَجْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ *"Kim güzel bir adet ihdas ederse, o şahıs kendine ait sevabı aldığı gibi kıyamet gününe kadar onunla amel edecek olanların ecirlerinden bir mislini de alır"*[37] hadisidir. İşte bunlar, beşer yaratılmadan önce işlemiş oldukları fiiller sebebiyle hak kazandıkları sevabla birlikte, Peygamberler için hasıl olan her türlü sevabın melekler için hasıl olmasını gerektirir.

Birisi şöyle diyebilir: Bu, Hz.Adem (a.s.)'in Hz.Muhammed (s.a.s)'den daha üstün olmasını gerektirir. Çünkü Hz.Adem (a.s) beşer içinde, Allah'a ibadet etmeyi ve kâfirleri Allah'ın yoluna davet etmeyi ilk defa koyandır. Bu, husus icma ile batıl olunca onların meleklerin üstünlüğüne dair sözleri de batıl olur. Yine, bu hususlaki sözün özü, yukarda açıkladığımızdır. O da şudur: Sevabın çokluğu niyete raci olan bir işe göredir. Bu sebeple, sonra olanın niyetinin daha temiz olması, böylece de öncekinin hak kazandığından daha fazla sevaba hak kazanmış olması mümkündür.

Meleklerin Elçiliği

Resul ümmetten daha üstündür. O halde melekler, peygamberlerden de üstündür. Meleklerin Peygamberlerin elçisi olmasına gelince bu, Cenab-ı Hakk'ın: عَلَّمَهُۥ شَدِيدُ ٱلْقُوَىٰ *"Onu, kuvveti pek çetin olan öğretmiştir"* (Necm, 5); ve: نَزَلَ بِهِ ٱلرُّوحُ ٱلْأَمِينُ ۝ عَلَىٰ قَلْبِكَ *"Onu senin kalbine ruhu'l-emin indirmiştir"* (Şuara, 193-194) ayetlerinde bahsettiği hususlur. Resullerin ümmetlerinden daha üstün olmasına gelince, bu, beşerden olan nebilerin ümmetlerinden daha üstün olmalarına kıyas iledir. Burada da böyledir. Gerçi örfte, hükümdar, halkın işleri hakkında hükmetsin ve işlerini yürütsün diye büyük bir topluluğa birisini gönderdiğinde, bu elçi o topluluktan daha kıymetli olabilir. Ama, birisini birisine gönderdiğinde bu elçi, bazan kendisine gönderildiği kimseden daha

37) İbn Mace, Mukaddime, 14. (203)

kıymetli olmayabilir. "Nitekim hükümdar tebasından birini mühim bir iş için vezirine gönderdiğinde, bu tebanın vezirden daha şerefli olması gerekmez." denilirse biz deriz ki:

Cibril (a.s) bütün peygamberler ve beşerden elçilerin hepsine elçi olarak gönderilmiştir. Soru soranın zikrettiği bu kanuna göre, Cibril'in onlardan daha üstün olması gerekir. Bil ki, bu delilin başka bir biçimde de ifâde edilmesi mümkündür ki, o da şudur: Melekler, Allah'ın *"Melekleri elçileri kılan..."* (Fatır, 1) âyetinin gösterdiği gibi, elçidirler. Sonra durum, şu iki şeyden birisi olur: Melek, ya başka bir meleğe elçi olarak gönderilmiştir veya beşerden olan bir nebiye gönderilmiştir. Bu iki duruma göre de melek resûl, onun ümmeti ise beşer resûllerdir.Beşerden olan resûllere gelince, bunlar resûldür, ancak onun ümmeti olan insanlar ise, elçi, resûl değildirler. Ümmeti resûl olan resûl, ümmeti böyle olmayan resûlden daha efdâldir. Bu nedenle, meleğin, bu cihetten beşere üstünlüğü ortaya çıkmış olur. Bir de, İbrahim (a.s), Lût (a.s)'a gönderilmiş bir peygamberdir. Bu sebeple İbrahim (a.s) Lût (a.s)den daha şerefli olmuş olur. Mûsâ (a.s) kavmi içerisinde bulunan peygamberlerin resûlü idi. Dolayısıyla O da onlardan üstün oldu. Burada da böyledir. Birisi şöyle diyebilir. Kıral elçisini bazı mıntıkalara yolladığında, bu gönderme işi bazan, o elçinin onlara hâkim olması, onların işlerini deruhte etmesi ve onlar hakkında tasarrufta bulunması için olmuş olur. Bazen de böyle olmaz. Çünkü hükümdar elçiyi onlara bu işleri yapması için değil de, bazı şeyleri onlara haber vermesi için yollamış olur.*Birinci kısımdaki elçinin, kendisine gönderildiği kimselerden daha üstün olması gerekir. İkinci kısma gelince, meselenin dış görünüşüne göre, elçinin kendisine gönderildiği kimselerden daha üstün olmaması gerekir. Buna göre, birinci kısımdan hareketle, ümmetlerine gönderilen peygamberler şüphesiz ümmetlerinden daha üstündürler. Buna göre, o halde niçin, meleklerin peygamberlere gönderilmesi birinci kısma dahildir? dediniz de, böylece peygamberlere elçi olarak gönderilen meleklerin peygamberlerden daha üstün olması meselesi ortaya çıkmış oldu?...

6) Melekler, beşerden daha muttakidirler. Bu sebeple onların beşerden daha üstün olmaları gerekir. Meleklerin daha muttaki olmalarına gelince bu onların hatalardan olduğu gibi, hatalara meyletmekten de uzak olmaları sebebiyledir. Çünkü onların korkuları ve hatadan çekinmeleri daimidir. Zira Cenab-ı Hakk; يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ *"Üstlerinde olan Rablerinden korkarlar"* (Nahl, 50) ve : وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ *"Onlar, Allah'ın haşyetinden titrerler "* (Enbiya, 28) buyurmuştur.

Korku ve tir tir titreme, günaha azmetmeye mâni olur.Peygamberlere

gelince, onlar beşerin en üstünü olmalarına rağmen, onların her biri bir tür zelledon kurtulamamıştır. ve Hz. Peygamber (s.a.s) ما منا من احد الا عصى او هم بمعصية غير يحيى ابن زكريا عليهما السلام *"Biz peygamberlerden hiç kimse yoktur ki, Yahya İbn Zekeriyya hariç, bir zelle işlemiş veya bir hataya yeltenmiş olmasın"* buyurmuştur. Böylece meleklerin takvasının daha kuvvetli olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sebeple de, onların beşerden daha üstün olmaları gerekir.

Zira Cenâb-ı Hak, إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ *"Allah katında en şereflîniz, en çok müttakî olanınızdır"* (Hucurat, 13) buyurmuştur.

Şayet: Bu ان اكرمكم عند الله اتقاكم âyeti, insan oğullarına hitaptır; dolayısıyla melekleri içine almaz ve yine takva, "vikaye" kelimesinden türemiştir. Melekler hakkında şehvet düşünülemez, o halde takvanın melekler hakkında tahakkuk etmesi imkânsızdır" denilirse, birinciye cevabımız şu olur. Üstünlüğün takvaya dayanması, takvanın,üstünlüğün illeti olduğunu gösterir. Her ne zaman takva çok olursa, üstünlük de o nisbette çok olur. İkincisine cevabımız ise şudur: Melekler hakkında şehvetin olmadığını kabul edemeyiz. Ancak, onların yemeğe ve cinsi münâsebete dair şehvetleri yoktur. Ama muayyen bir şehvetin yokluğundan, mutlak şehvetin yokluğu gerekmez. Onların, tam aksine yükselmek ve derece almak arzuları vardır. İşte bu sebepten ötürü de onlar;

"Orada, bozgunculuk edip kan dökecek kimseler mi yaratacaksın? Oysa ki, biz seni hamdinle tesbih ve takdis ediyoruz" (Bakara, 30).Cenâb-ı Allah da: *"Onlardan her kim, "Ben de Allah'dan başka tanrıyım" derse, işte onun cehennemle cezalandırırız "* (Enbiya, 29) buyurmuştur.

Birisi şöyle diyebilir: Sizin zikretmiş olduğunuz hadis, Yahya (a.s.)'nın diğer peygamberlerden daha müttaki olduğunu gösterir. Bu sebeple de O'nun Hz. Muhammed (s.a.s)'den daha üstün olması gerekir ki, bu ise icmâ ile batıldır. Bu sebeple de biz, takvânın fazla olmasından üstünlüğün de fazla olmasının gerekmediğini anlamış olduk. Bunun hakikati de, bizim yukarda açıkladığımız husustur ki, o da şudur: İki insan düşünelim. Birisi, hiç günah işlemediği gibi yüz sevap kazanacağı taatte bulunmuş olsun. Diğeri ise, bir tek günah işledikten sonra bin sevap kazandıracak taat yapsın. İkinci adam yüz sevabıyla yüz ikâbı karşılar, geriye de dokuz yüz sevabı kalır. Böylece, günah işlediği halde bu ikinci adam, hiç günaha girmeyen birinci adamdan daha efdal olur.

Keza meleklerin takvâsının daha çok olduğunu da kabul etmiyoruz. Çünkü takvâ , "vikâye" kelimesinden müştakdır. İnsanoğlu hakkında isyan

olmesini gerektiren sebepler daha çoktur. Bu nedenle, insanoğullarından müttakî olanların takvası, meleklerinkinden daha çok olur.

Onun, "meleklerin reis olma arzusu vardır" sözüne gelince, biz deriz ki, bu bize zarar vermez. Çünkü bu tür şehvet beşer için de söz konusudur. Ayrıca insanların, bu şehvetten başka, diğer şehvetleri de vardır; bunlar da, mideye olan düşkünlük ile cinsî münasebete olan düşkünlüktür. Bu böyle olunca, Allah'a itaat etmeye mâni olan şehvetler, insanoğlu için daha fazla olmuş olur. Bu sebeple de, insanlardan müttakî olanların takvasının daha güçlü olması gerekir.

Meleklerin Hz. İsa (a.s)'dan Efdal Olup Olmadığı

7) Cenâb-ı Hakk'ın لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ *"Ne Mesîh, ne de Allah'a en yakın melekler, Allah'a kul olmaktan asla kaçınamazlar"* (Nisa, 172) âyetidir. Bu âyetle şu şekilde istidlâl edilmiştir. Onun,

ولا الملئكة المقربون ifadesi, birinciyi tekid etmek için getirilmiştir. Bu tür tekidler de, ancak, en üstün olanı zikrederek olur. Nitekim, "şu odunu taşımaya, on kişinin gücü yetmez; yüz kişinin de..." şeklinde söylenir, ama, "şu odunu on kişi taşıyamaz; bir kişi de!.." denilmez. Yine, bu alime hizmet etmekten vezir kaçınmaz. hükümdar bile!.." denilir, ama, "bu alime hizmet etmekten vezir kaçınmaz; kapıcılar bile!" denilmez, birisi şöyle diyebilir: "Bu ayet, eğer birşeye delalet ettiyse, bu da mukarreb meleklerin Mesih'e üstün olduğudur." Ancak bundan, mukarreb meleklerin, -Hz.Muhammed, Hz.Musa Hz.İbrahim gibi- Mesihden daha efdal olan zatlardan üstün olması gerekmez. Özet olarak: Eğer iddiacılar için Hz.Mesih'in bütün peygamberlerden daha üstün olduğu sabit olsaydı, onların maksatları hasıl olurdu. Ama onlar bu hususa delil getiremeyince, onların maksatları gerçekleşmez,hele hele bütün müslümanlar, Hz.Muhammed (s.a.s.)'in, Hz.İsa'dan daha üstün olduğunda ittifak etmişlerdir. Müslümanlardan hiç kimsenin de, Hz.İsa'nın,Hz.Musa ve Hz.İbrahim (a.s.)'den üstün olduklarına dair hüküm verdiğini görmedik.

Sonra, biz deriz ki, Cenab-ı Hakkın ولا الملئكة المقربون ifâdesindeki vav harfi ancak atıf vavıdır. Atıf vavı ise, mutlak cem'i ifade eder. Bu sebeple ayet ne Mesih'in ne de meleklerin kul olmaktan istinkaf etmediklerine delalet eder.

Ama, meleklerin Mesih'ten daha üstün olmasına gelince, ayet buna da delalet etmez. Onların zikrettikleri misal'lere gelince, biz deriz ki misal getirmek, külli ve umumi iddiaları isbat etmede yeterli değildir. Sonra bu

misal, başka bir misalle çatışır. O da, birisinin şöyle demesidir: "Bu işte bana, ne Zeyd ne de Amr yardımcı olmadı." Bu ifade, Amr'ın Zeyd'den daha üstün olduğuna delalet etmez. Yine Cenab-ı Hakk'ın:

"Kurbanlıklara gerdanlık takılmış hayvanlara ve Beyt-i Harâmı kasbtedenlere..." (Maide, 2) ayeti de böyledir. Misaller değişik olunca, bu misallere istinad etmek imkansızlaşır. Sonra işin hakikatı şudur: O adam, "o odunu taşımaya ne bir kişi ne de on kişi muktedir olamaz!" dediği zaman, biz aklen on kişinin bir kişiden daha güçlü olduğunu biliriz.

Ve şüphesiz olarak biliriz ki, ikinci ifadeden (yani "ne de on kişi" ifadesinden) maksad mübalağadır. İşte böyle bir mübalağa bulunduğunu, ancak bu yolla anlarız, yoksa mücerred lafızdan değil.

İşte burada, ayette وَلَا الْمَلَٰٓئِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ ifâdesinden mübalağa bildirildiğini anlamamız, daha önce, meleklerin Mesihden efdal olduğunu bilmemiz şartına bağlıdır. Bu durumda, bu ayetle geçerli istidlal, bu delilden önce, matlubun sübutuna bağlı olur. Matlubun sübutu ise, bu ayetin ona delaletine bağlı olur. Böylece devr gerekir. Devr ise batıldır.

Biz, ifadenin bir farklılık ifade ettiğini kabul etsek bile, onun bütün derecelerde farklılık ifade ettiğini kabul edemeyiz. Tam aksine, bu ifade bazı derecelerde bir farklılık ifade eder. Bunun izahı şudur: "Şu alime hizmet etmekten, ne kadı ne de hükümdar istinkâf eder!..." denildiğinde, bu, hükümdarın bazı hususlarda kadıdan daha mükemmel olduğunu ifade eder ki, bu da kudret, kuvvet, isti'la ve saltanat gibi sıfatlardır. Bu onun, kadıdan ilim, zühd ve Allah'a itaat bakımından üstün olduğuna delalet etmez. Bunun böyle olduğu sabit olunca, bunun gereği ile hükmederiz. Çünkü melek kudret ve güç bakımından, insandan daha üstündür. Çünkü Cibril (a.s.) Lût kavminin şehirlerini yerlerinden söküp atmıştı. İnsan ise, buna güç yetiremez. O halde, daha ne diye meleğin, Allah'a kulluğu, itaatinin fazlalığı sebebiyle, sevab bakımından beşerden daha üstün olduğunu söylediniz?

Bu hakikatın tamamı şudur: Bu meselede hakkında ihtilaf edilen üstünlük, sevabın çokluğudur. Sevabın çokluğu ise, ancak kulluk ile meydana gelir. Kulluk da son derece tevazu ve boyun eğmeden ibarettir. Kulun, Allah'a son derece muti olmakla nitelendirilmiş olması, onun Allah'a kul olmaktan istinkâf etmesine kesinlikle uygun ve de münasib olmaz; aksine ona zıt ve münafi olur. Bu söz açık seçik olunca, Allah'ın sözünü yukardaki manaya, yani her yönden üstün olduğu anlamına hamletmek, o ayeti gayesinin dışına çıkarmak olur. Kişinin üstün bir güçle büyük bir hükümranlıkla vasıflandırılması, onun isyanına ve kulluğu terketmesine uygun bir haldir. Mesela hristiyanlar, Hz.İsa'nın ölüleri dirilttiğini, anadan doğma körleri ve

alaca hastalığını iyileştirdiğini görünce, Onu, bu denli kudretinden dolayı kulluk vasfından tecrid ettiler. İşte bundan dolayı da Cenab-ı Hak: "Şüphesiz İsa, bu kudretinden dolayı bana kulluktan kaçınmaz; bundan da öte kuvvet, kudret, güç ve göklerle yerler alemine hükümran olma bakımından ondan daha üstün olan mukarreb melekler de bana ibadetten, istinkâf etmezler." buyurmuştur.

İşte bu izaha göre, ayetin delalet vechi şu şekilde sıralanır. Melek, kuvvet ve güç bakımından beşerden üstündür, fakat bu meleğin sevabın çokluğu bakımından da beşerden daha üstün olduğuna kesinlikle delalet etmez.

Veya şöyle denilebilir: Hristiyanlar, Hz.İsa'nın ilah olduğunu iddia ettiler, çünkü o, babasız meydana gelmişti. Bunun üzerine hristiyanlara, "Melek ne baba ne de anneden meydana gelmiştir. Bu sebeple onlar, Hz.İsa'dan daha enteresandırlar. Ne var ki onlar bile, Allah'a kulluk etmekten istinkâf etmezler" denilmiştir.

Eğer, "ayette kastedilenin, İsa (a.s.) ile melekler arasında, güç ve kuvvet bakımından değil, kulluk bakımından bir farklılığın bulunduğuna delalet eden bir husus bulunmaktadır. Bu böyledir, çünkü Cenab-ı Allah onları "mukarreb" diye nitelemiştir. Allah'a yakınlık ise, ne mekan ne de cihet itibariyledir, aksine derece ve mertebe bakımındandır. Cenab-ı Hak, onları burada "mukarreb" olarak vasfettiğinde, burada kastedilenin güç ve kudret bakımından değil de, üstünlük dereceleri bakımından Mesih ile melekler arasında bir üstünlüğün bulunduğunu anlamış oluyoruz" denilirse, cevaben deriz ki: Senin bu sualden maksadın, "Allah-u Teâla'nın melekleri mukarreb olarak vasfetmesi, Mesih'in böyle olmamasını gerektirir" demek ise, bu batıldır. Çünkü bir şeyi, hususen zikretmek, başkası dışında sadece ona delalet etmez. (Hükmün başkasına da şamil olmasına mani değildir).

Eğer senin maksadın, "Allah-u Teâlâ onları mukarreb olarak vasıflandırdığında, burada bir farklılığın bulunması gerekir" demek ise, bu da batıldır; çünkü, başka hususlardan birbirlerinden farklı olmakla beraber, taat hususunda Allah'a yakın olma vasfında her ikisinin de müşterek olması ihtimal dahilindedir. Ki bu durumda maksat, bu başka hususlardaki farklılığı açıklamak olmuş olur. Bir başka sual: Diyoruz ki, biz, ayetin gerektirdiğine göre, Hz.İsa'nın, üstünlük bakımından melekler cemaatinden aşağı mertebede olduğunu kabul ediyoruz; siz, üstünlük bakımından O'nun herbir melekten aşağı mertebede olduğunu niye söylediniz?

Bir başka soru daha: Belki de Cenab-ı Hak bu hitabı, meleklerin beşerden daha üstün olduğuna inanan bir kavme yöneltip de, sözü onların inançlarına göre getirmiş olabilir. Nitekim:

وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ

"Sonradan tekrar yaratmak O'na daha kolaydır" (Rûm, 27) ayetinde olduğu gibi..

Hz.Âdem ve Hz.Muhammed (s.a.s.)'in Meleklerden Efdal Olup Olmadığı

8) Cenab-ı Hakk'ın, İblis'ten naklederek söylediği şu ayet:

"Rabbiniz sizi bu ağaçtan, ancak iki melek veya ebedî yaşayanlardan olacağınız için, men etti" (A'raf, 20), Şayet Hz.Adem ve Havva, meleklerin insandan daha üstün olduğunu bilmemiş olsaydı, ne İblisin onları bu sözle, kandırması mümkün olurdu, ne de onların buna aldanmaları..

Bir kimse, çıkıp da: "İblis'in bu sözü hüccet olmaz ve şu da denilemez. Hz.Adem bu sözün doğruluğuna inanmıştı; aksi halde aldanmazdı. O halde Hz.Adem'in inanması bir hüccettir..." diyebilir. Buna karşı biz deriz ki; belki Hz.Adem, ya Peygamberler hakkında caiz olan bir zelleden dolayı veya o zaman henüz Peygamber olmadığından, bu hususta hata etmiştir. Ve yine farzet ki, İblisin sözü hüccet olsun!.. Fakat Hz.Adem, bu zellesinden önce Peygamber değildi. Bu durum, o zamanda meleklerin ondan üstün olmuş olmasından, Peygamber olmuş olduğu zamanda da üstün olmasını gerektirmez.

Yine farzet ki ayet, bazı arzu edilen hususlarda meleklerin insanlardan üstün olduğuna delalet ediyor. Öyleyse sen niçin, "Bu ayet meleklerin sevab bakımından insanlardan üstün olduğuna delalet eder" dedin? Çünkü, meleklerin kudret ve güç, güzellik ve cemal, yaratılış bakımından mevcut olan bulanıklıklardan ari, saf ve temiz olma bakımından insanlardan üstün olduğunda bir anlaşmazlık söz konusu değildir. Zira melekler nurlardan, Hz.Adem de topraktan yaratılmıştı. Belki Adem (a.s.) o meleklerden sevabının çokluğu bakımından üstün ise de, o bu saydığımız hususlarda meleklere denk olmayı arzuladı. İşte İblisin aldatması da bu yönden oldu. Aynı şekilde, إلا أن تكونا ملكين *"Ancak, iki melek olacağınız için"* ayetinden maksadın, "ancak iki melek şekline dönüşeceğiniz için" demek olması da muhtemeldir. O zaman sizin istidlaliniz doğru olur.

Yine ayetten maksadın, buradaki nehyin meleklerle Hz.Adem ile Havva'nın dışında ebedi yaşayacak kimselere has olmasını ifade etmek olması muhtemeldir. Bu, içimizden birisinin bir başkasına "Seni şu işten ancak falanca olman durumunda nehyediyorum" demesi gibidir. Bu

ifadeden anlaşılan mana şudur: "Burada nehyedilen kimse sen değil de başkasıdır." Dolayısıyla bunu söyleyen kimse o şahsın, değişerek falanca şahıs haline gelmesini kastetmemiştir. İblisin maksadı, Hz,.Adem ile Havva'ya şüphe vermek olduğu için, en kuvvetli şüphe verme şekli de onlara o ağaçtan nehyolunmadıkları, nehyolunanların onlardan başkaları olduğu vehmini vermek olmuştur.

Yine farzet ki ayet meleğin Hz.Adem'den daha üstün olduğuna delalet ediyor. O halde sen niçin bu ayetin, meleğin Hz.Muhammed (s.a.s.)'den de daha üstün olduğuna delalet ettiğini söyledin? Onlar Hz.Muhammed'den üstün olamaz, çünkü müslümanlar Hz.Muhammed (s.a.s.)'in Hz.Adem (a.s.)'den daha üstün olduğu hususunda icmâ' etmişlerdir. Meleğin kendisinden üstün oldukları Hz.Âdem (a.s.)'den üstünlükleri Hz.Âdem (a.s.)'den üstün (efdal) olan Hz.Muhammed (s.a.s.)'den efdal olmalarını gerektirmez.

Meleklerin Üstünlüğü Mutlak Olmayıp Kayıtlıdır

9) Cenab-ı Hakk'ın :

"De ki: Ben size, Allah'ın hazineleri benim yanımda" demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size melek olduğumu da söylemiyorum "(En'am, 50) buyurmuştur. Biri çıkıp şöyle diyebilir: Bu ayetten muradın, Ben size "ilmin çokluğu ve kudretin fazlalığı hususunda bir melek olduğumu söylemiyorum " şeklinde olması muhtemeldir. Bu ihtimalin doğruluğuna birçok şey delalet eder:

a- Kâfirler, Hz.Peygamber (s.a.s.)'den göğe yükselme, dağları yerinden oynatma ve büyük servetler yığma gibi ağır işler istemişlerdi. Bunları yapmak ise ancak çok ilim ve fazla güçle mümkün olur.

b- Allah'ın قل لا اقول لكم عندى خزائن الله *"De ki: Ben size Allah'ın hazineleri benim yanımdadır." demiyorum"* ayeti. Bu ayet, Hz.Peygamber (s.a.s.)'ın, kendisinin herşeye kadir olmadığını itiraf etmesini gösterir. *"Ben gaybı da bilmiyorum"* sözü, onun herşeyi bilmediğini itiraf ettiğine de delalet eder.

"Size, melek olduğumu da söylemiyorum ayetinin manası ise, Allah daha iyi bilir; "Ben herşeye gücümün yettiğini ve herşeyi bildiğimi iddia etmediğim gibi, meleklerin kudreti gibi bir kudrete ve onların ilmi gibi bir ilme sahib olduğumu da iddia etmiyorum."

c- Allah Teâla ولا اقول لكم انى ملك *"Size, melek olduğumu da söylemiyorum"* ayeti ile Cenab-ı Hak, şeklî bir benzerliği nefyetmeyi murad etmemiştir. Zira maksad bu değildir. Burada Cenab-ı Allah sadece, Hz.Peygamber'in,

meleklerin sahib olduğu sıfatlara malik olmasını nefyetmiştir. Hz.Peygamber (s.a.s.)'in onların sahib olduğu vasıflara sahib olmaması ve kendi sıfatlarının hiçbir bakımdan meleklerin sıfatlarına denk olmaması onun doğruluğuna kâfi bir delildir. Bu ayette bütün sıfatlar bakımından bir farklılığın bulunduğuna bir delil de yoktur. Çünkü bütün sıfatlarda denkliğin olmaması başka, farklılığın bulunması başka birşeydir.

Hz. Yusuf (a.s)'un Meleğe Benzetilmesinin İzahı

10) Cenab-ı Allah'ın: مَا هَٰذَا بَشَرًا إِنْ هَٰذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ *"Bu bir insan değil, bu ancak şerefli bir melektir"* (Yusuf, 31) ayeti. Eğer "ayetten murad, şekil ve güzellikte teşbihin bulunmasıdır" demek neden mümkün olmasın?" denilirse deriz ki: Evlâ olan, benzerliğin şekilde değil de huy bakımından olmasıdır. Çünkü Hak Teala : إِنْ هَٰذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ *"Bu ancak şerefli bir melektir"* buyurmuş, Yusuf (a.s) şerefli bir meleğe benzetilmiştir. Melekse, sırf şekli itibarıyla değil de, asıl hoşa gidecek huyu sebebiyle şerefli olur. Böylece ayetten kastedilenin, şehvet ve arzu olunan şeye karşı hırs gibi beşeri hallerin bulunmaması ve meleklik halini gösteren gözü sakındırma ve nefsi haramlara karşı gemleme gibi şeylerin varlığını gösterme hususunde Hz.Yusuf (a.s.)'u meleklere benzetme olduğu ortaya çıkmış olur. Buna göre bu ayet, kadın -erkek, mümin- kâfir akıllı olan herkesin, meleklerin insanlardan daha üstün bir mertebede bulunduklarında ittifak ettiklerine delalet etmektedir. Bir kimse diyebilir ki: "Aziz'in hanımının فَذَٰلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنَّنِي فِيهِ *"İşte beni, kendisi sebebi ile kınadığınız (delikanlı)"* (Yusuf, 32) sözü, kadınların "Bu ancak şerefli bir melektir" sözlerinden maksadlarının, ahlak itibarı ile değil de güzellik ve cemal bakımından Hz.Yusuf (a.s.)'un durumunun yüceliğini ifade olduğu hususunda, sarihe yakın bir hüküm ifade eder. Çünkü o kadının aşkının çok şiddetli olmasında mazur görülmesi, Yusuf (a.s.)'un zühd ve takvasının çokluğu ile değil de, sadece son derece güzel olması ile mümkündür. Çünkü zühd ve takvası, o kadının onu aşırı sevmesine uygun değildir."

Biz, ayetten muradın, Yusuf (a.s.)'u şehevi arzulardan yüz çevirme bakımından meleklere benzetme olduğunu kabul ediyoruz. Fakat sen niçin, "Yusuf (a.s.)'un sevab bakımından meleklerden daha geride olması gerekir" diyorsun? Çünkü insanın yemeye ve içmeye iltifat etmesinin meleklerin bu şeylere iltifat etmesinden daha çok olduğunda ihtilaf yoktur. Fakat niçin: "Bu,

sevabın çokluğu manasında fazilette üstünlüğü ifade eder." diyorsunuz? Eğer onlar, "günahı az olanın daha üstün olması gerekir" diye delil getirirlerse bu hususlaki sözümüz daha önce geçmişti.

İsra 70 Ayetine Göre İnsanların Üstünlüğünün Sınırlı Olması

11) Cenab-ı Hakk'ın: وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا *"Biz onları yarattıklarımızdan çoğuna cidden üstün kıldık."* (İsra, 70) ayeti. Allah'ın mahlukatı ya mükellef olan varlıklardır veya onların dışındaki varlıklardır. Şüphesiz ki mükellef olanlar, mükellef tutulmayan varlıklardan daha faziletlidirler. Mükellefler dört çeşiddir: Melekler, insanlar, cinler ve şeytanlar...Şüphesiz, insanlar hem cinlerden hem de şeytanlardan daha üstündür. Eğer insanlar meleklerden de üstün olsalardı, bu durumda her türlü mahulakattan üstün olmaları gerekirdi. Böylece de Cenab-ı Hakk'ın وفضلناهم على كثير ممن خلقنا تفضيلاً âyetinin bir manası kalmazdı.Tam aksine bunun şöyle söylenilmesi gerekirdi: "Biz onları yarattıklarımızın hepsine üstün kıldık." Cenab-ı Allah böyle buyurmadığına göre, meleklerin insanlardan daha üstün olduğunu anlamış olduk."

Birisi buna karşı şöyle diyebilir: "Bu sözün neticesi, hitabın delalet ettiği şeye tutunmaktır. Çünkü insanların, mahlukatın çoğundan üstün olduğunu açıkca ifade etmek, onların geri kalan mahlukattan daha üstün olmadığına delalet etmez. Bu ancak hitabın delaleti vasıtasıyla olur.Yine farzet ki melek cinsi, insan cinsinden daha üstündür. Âncak bu iki toplumdan birisinin, diğerinden daha üstün olması, birinci toplumun fertlerinin herbirinin fert olarak, diğer toplumun fertlerinin herbirinden üstün olmasını gerektirmez. Farzedelim ki iki topluluk bulunsun: Birincide her biri yüz dinar değerinde on köle olan, İkincide ise on köleden biri ikiyüz dinar, diğer dokuzu ise her biri bir dinar değerinde olsun. Bu durumda grup itibariyle birinci cemaat ikinciden efdaldir. Fakat;İkinci cemaatte öyle bir fert vardır ki o, fert itibarlyle birinci grup mensuplarının herbirinden efdaldir. İşte burada da aynı durum sözkonusudur.

Yine Cenâb-ı Allah'ın وفضلنا هم *"Onları üstün kıldık"* ifadesinden maksadı, âyetin evvelinde zikrettiğimiz, "şeref hususunda biz onları üstün kıldık" manası olması caizdir. Ayetin evvelinde bahsedilen husus da Cenab-ı Hakk'ın: وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ *"Biz ademoğlunu şerefli kıldık"* (İsra, 70) ayetidir. Ayetteki "şereften"murad, şekil güzelliği, zeka fazlalığı, harikulade işleri yapabilme gücü, son derece temiz ve nezih olmadır. Bu böyle olunca, bu

işlerde meleğin insandan daha üstün olduğunu kabul ederiz. Amma, "meleklerin insanlardan daha fazla sevabı vardır" hükmünü nereden çıkarıyorsun? Yine Cenab-ı Allah'ın: خَلَقَ السَّمٰوٰتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا

"(Allah) gökleri gördüğünüz direkler olmaksızın yarattı"(Lokman, 10) ayeti, görülmeyen direklerin bulunmasını gerektirmez ve:

"Allah'ın yanısıra diğer bir tanrıya kim, buna bir delili olmamasına rağmen taparsa..."(Mü'minun, 117) ayeti, kendisi için deliller bulunan bir başka ilahın olmasını gerektirmez. Burada da böyledir.

Peygamberler Kendileri İçin İstiğfar Ettikleri Halde Melekler Etmezler

12) Hiçbir peygamber, önce kendileri için istiğfar etmeden, başkası için istiğfar etmemiştir. Kendileri için istiğfar ettikten sonradır ki öteki mü'minler için istiğfar etmişlerdir. Mesela Hz.Adem (a.s.):

"Rabbimiz, biz kendimize zulmettik"(A'raf, 23); Hz.Nuh (a.s):

"Ya Rabbi, beni, ana-babamı ve evime mü'min, olarak giren herkesi bağışla"(Nuh, 28); Hz.İbrahim (a.s.):

"Ya Rabbi, beni ve ana-babamı bağışla"; ve:

"Rabbim, bana hüküm (hikmet) ihsan et beni salihlere kat"(Şuara, 83); Hz.Musa (a.s) *"Rabbim! beni ve kardeşimi bağışla"*(A'raf, 151) demişlerdir.

Allah Teala, Hz.Muhammed (s.a.s.)

"Günahına, mü'min ve mü'minlere istiğfar et"(Muhammed, 19) ve:

"Bu, geçmiş ve gelecek günahını Allah'ın bağışlaması içindir"(Feth, 2) buyurmuştur. Meleklere gelince, onlar kendileri için istiğfarda bulunmazlar. Onlar, ancak müm'min kimseler için mağfiret dilerler. Buna, Cenab-ı Hakk'ın onlardan naklederek, buyurmuş olduğu şu ayetler delalet eder:

"Tevbe eden ve senin yoluna tabi olanları bağışla ve onları cehennemin azabından koru"(Gafir, 7) ve:

"Ve iman edenler için mağfiret talebinde bulunurlar"(Gafir, 7). Eğer melekler istiğfar etmeye muhtaç olsalardı, bu hususta ilk defa kendilerinden başlarlardı. Çünkü nefsin kendisinden zararı savuşturması, başkasından savuşturmasından önce gelir. Yine Hz.Peygamber:

"Önce kendinden başla, sonra da bakımını üstlendiklerine yönel"(38)

38) Benzeri hadis için bkz. Müslim, zekat, 41 (2/693); Nesai, zekat, 60 (5/70)

buyurmuştur. Bu, meleğin beşerden daha üstün olduğunu gösterir.

Birisi buna karşı şöyle diyebilir: Bu izah tarzı, meleklerde asla zellenin sudûr etmediğine, beşerden ise zellelerin sudûr ettiğine delalet etmez. Ancak biz, daha önce beş hususlaki farklılığın fazilelteki farklılığı gerektirmediğini izah etmiştik. Alimlerden, "meleklerin insan için mağfiret talebinde bulunmasını, onların اتجعل فيها من يفسد فيها *"Orada, bozgunculuk edecek kimseleri mi yaratacaksın?"* sözünü söylemiş olmaları sebebiyle, insanlar için yaptıkları tenkitten bir özür dileme gibi olduğunu söyleyenler vardır.

Melekler, İnsanlar Üzerinde Murakıbdırlar

13) Cenab-ı Hakk'ın: وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ ۝ كِرَامًا كَاتِبِينَ *"Muhakkak ki üzerinizde bekçiler bulunmaktadır. Şerefli kâtibler"* (İnfitar, 10-11) ayetidir. Bu ayet, insanlardan olan bütün mükellefler hakkında umumidir. Bu ayetin hükmüne hem peygamberler, hem de başkaları girer. Bu da meleklerin iki bakımdan insanlardan daha üstün olmasını gösterir.

a- Cenab-ı Hak, melekleri insanoğlunun bekçileri kılmıştır. Mükellef olanları günahtan koruyanın, mutlaka, hata ve zelleden korunandan daha uzak olması gerekir. Bu ise meleklerin beşere nisbetle günahlardan daha uzak olup, taatlara da daha yakın olmasını gerektirir ki, bu da fazla bir faziletin varlığını gerektirir.

b- Cenab-ı Hak, meleklerin yazmalarını taatlar hususunda beşerin lehine, günahlar hususunda da aleyhine bir hüccet kabul etmiştir. Bu ise, meleklerin sözünün, beşerin sözünden kàbule daha yakın ve daha evla olduğunu gösterir. Eğer insanoğlu, hal bakımından meleklerden daha üstün ve daha yüce olsaydı durumun aksine olması gerekirdi.

Birisi buna karşı şöyle diyebilir: Onun, "Koruyanın korunandan daha iyi ve faziletli olması gerekir" şeklindeki sözüne gelince, bu cidden uzak bir görüştür. Çünkü hükümdar, tebaasından bazılarını kendi çocukları üzerine görevlendirir. Burada koruyanın yani vekilin korunandan daha şerefli olması gerekmez. Yine onun, "Cenab-ı Hak, meleklerin şehadetini insanlar için geçerli kılmıştır" şeklindeki sözü de zayıftır. Çünkü şahid olan kimse, durum bakımından, kendisine şehadette bulunulandan daha aşağıda olabilir.

İlahi Saltanatın Azameti Meleklerle Tecelli Eder

14) Cenab-ı Hakk'ın:

يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَٰنُ وَقَالَ صَوَابًا

O gün ruh ve melekler saf halinde ayakta duracaklar. Rahman olan Allah'ın kendisine izin verdiği kimse hariç, hiç kimse konuşamayacaktır. O da, doğruyu söylemiştir'' (Nebe, 38) ayetidir. Burada, meleklerin durumunun zikredilmesinden maksat, Allah'ın celalini ve azametini beyan etme hususunda mübalağa etmektir. Eğer, Allah'ın yaratıkları içinde, kıyam ve tazarruları, Allah'ın azametini ve kibriyasını haber verme hususunda meleklerinkinden daha kuvvetli ve fazla olan bir gurup olmuş olsaydı, elbette bu makamda onların zikredilmeleri daha evla olurdu. Sonra Cenab-ı Hak, melekleri zikretmekle ahirette zatının azametini beyan etmiş olduğu gibi, yine onları zikretmek suretiyle dünyadaki azametini de beyan etmiştir ki, bu da Cenab-ı Hakk'ın:

''Melekleri, Rablerini hamdile tesbih ederek, Arş'ın etrafını kuşatmış görürsün'' (Zümer, 75) ayetidir.

Bir kimse buna karşı şöyle diyebilir: Bütün bunlar meleklerin bazı bakımlardan, durumca, beşerden daha üstün bir durumda olduğunu gösterir. Bu "durum"un onların kuvveti, gücü ve kudretleriyle ilgili olması niçin caiz olmasın? Bu tıpkı, şöyle demek gibidir. Hükümdar tahtının etrafında, alemin dörtbir tarafından gelmiş olan melikler huşu ve itaat içinde boyun eğerek dururlar. Çünkü sultanın büyüklüğü, böylece ifade olunur. Sonra bu, o meliklerin hükümdar nezdinde onun çocuğundan daha kerim ve şerefli olduğuna delalet etmez. Burada da böyledir.

Bir Çok Ayette Melekler Resullerden Önce Zikredilir

15) Cenâb-ı Hakk'ın

''Müminlerin hepsi de Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve elçilerine iman etmiştir'' (Bakara, 285) ayetidir. Böylece Cenab-ı Hak, imanın sahih olabilmesi için bu şeylere mutlaka iman etmenin gerekli olduğunu açıklamış, önce kendisinden başlayarak, ikinci olarak melekleri, üçüncü olarak kitabları ve dördüncü olarak da peygamberleri zikretmiştir. Yine:

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ *''Allah, kendisinden başka bir ilah olmadığına şehadet etti; melekler ve ilim sahipleri de.''* (Al-i İmran, 18) ve:

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَٰٓئِكَتَهُۥ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ

"Muhakkak ki Allah ve melekleri, peygambere selam ederler" (Ahzab, 56) ayetlerinde de böyledir.

İfadede önce zikredilmek, derece bakımından da önceliğe delalet eder. Keza daha aşağı olanın, daha şerefli olandan önce zikredilmesinin örf bakımından çirkin oluşu da buna delalet eder. Böylece bunun, şer'an da çirkin olması gerekir. Onun örf bakımından çirkin olmasına gelince, bu hususta şair şöyle demiştir:

عُمَيْرَةُ وَدِّعْ إِنْ تَجَهَّزْتَ غَادِيًا كَفَى الشَّيْبُ وَالْإِسْلَامُ لِلْمَرْءِ نَاهِيًا

"Sabahleyin yola çıkmak üzere hazırlanmış bile olsa, Umeyre'yi terket! Çünkü kişiyi men edici olarak yaşlılık ve İslam kafidir." Çünkü şaire Hz.Ömer, "Şayet İslam'ı önce zikretseydin, seni mükâfatlandırırdım" demiştir. Bir de sahabe-i kiram, Hz.Peygamberle müşrikler arasındaki musalaha metnini yazarlarken ismi başa yazma hususunda ihtilaf çıkmıştı. Keza Hz.Ali'yle Hz.Muaviye arasında sulh akdi yazılırken de böyle olmuştu. Bunlar, önce zikredilenin daha şerefli ve kıymetli olduğuna delalet eder. Örfte bu şekilde sabit olunca, şeriatta da böyle olması gerekir. Çünkü Hz.Peygamber مَا رَآهُ الْمُسْلِمُونَ حَسَنًا فَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ حَسَنٌ "Müslümanların güzel gördüğü şey, Allah katında da güzeldir"[39] buyurmuştur. Böylece ifadede meleklerin peygamberlerden önce zikredilmiş olması onların fazilet bakımından da önde olduklarına delalet eder.

Birisi buna karşı şöyle diyebilir: Bu delil zayıftır. Çünkü eğer "vav" harfine dayanılıyorsa, "vav" harfi tertib (sıralama) ifade etmez. Eğer ifadedeki önce zikredilmeye dayanılıyor ise bu da, Tebbet sûresinin,İhlas sûresinden önce zikredilmiş olması ile çürütülebilir.

Salat Etmekle Melekler Peygamberlerden Üstün Olmazlar

16) Cenab-ı Allah'ın:

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَٰٓئِكَتَهُۥ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ

"Hiç şüphesiz Allah ve Allah'ın melekleri peygambere selam ederler" (Ahzab, 56) ayeti. Allah Teala, bu ayetle meleklerin selamını, peygamberi için bir şeref vesilesi saymıştır. Bu da meleklerin, Hz.Peygamber (s.a.s.)'den daha şerefli olduklarına delalet eder.

---

39) Müsned, 1/379.

Amma buna karşı şöyle denilebilir: "Bu görüş aynı ayetle: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ *"Ey İman edenler o Peygambere salat-ü selam edinız"* (Ahzab, 56) çürütülür. Çünkü bu ayette Cenab-ı Hak, mü'minlere Hz.Peygamber (s.a.s.)'e salavat getirmelerini emretmiştir. Bu müminlerin Hz.Peygamber (s.a.v.) 'den daha üstün olmalarını gerektirmez. Melekler için de durum aynıdır.

Cebrail (a.s.)'in Tekvîr Sûresindeki Vasıfları

17) Cebrail (a.s.) ve Hz.Muhammed (s.a.s.) hakkında söylediğimiz şu şeyler: Cebrail (a.s.), Hz.Muhammed (s.a.s.)'den daha üstündür. Bunun delili Cenab-ı Hakk'ın şu ayetidir:

إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ۝ ذِي قُوَّةٍ عِندَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ ۝ مُّطَاعٍ ثَمَّ أَمِينٍ ۝ وَمَا صَاحِبُكُم بِمَجْنُونٍ

"Şüphesiz, muhakkak o (Kur'an), çok şerefli bir elçinin (getirdiği) kelamdır. O çetin bir kudrete maliktir. Arşın sahibi (olan Allah) katında çok itibarlıdır. Orada kendisine itaat olunur, o bir emindir. Sizin arkadışınız (Muhammed) bir deli değildir" (Tekvir, 19-22).

Allah Teala, burada Cebrail (a.s.)'i altı kemâl sıfatı ile zikretmiştir:

a- Allah'ın elçisi olması,

b- Alah nezdinde şerefli olması,

c- Allah katında kuvvetli olması. Onun Allah katındaki kuvveti, başkalarının güç yetiremeyeceği bir şekilde taatlara kâdir olmasıdır.

d- Allah yanında itibarlı olması,

e- Gökler aleminde itaat olunması ve,

f- Bütün taatlarda güvenilir, her türlü hainliklerden de uzak olmasıdır. Cenab-ı Hak, onu bu yüce sıfatlarla vasfettikten sonra da "Sizin arkadaşınız (Muhammed) bir deli değildir" buyurarak Hz.Muhammed (s.a.s.)'i vasfetmiştir. Şayet Hz.Muhammed (s.a.s.) üstünlük sıfatlarında Cebrail (a.s.)'e denk veya yakın olsaydı, Hz.Muhammed (s.a.s.)'in, Cebrail (a.s.)'in bu sıfatlarla vasfedilişinden sonra, bu tek sıfatla vasfedilmesi, Hz.Peygamber (a.s.)'in mertebesi için bir eksiklik, şanı için bir küçültme ve hakkını yeme olurdu ki bu Allah'a yakışmaz. Bu ayet, Hz.Muhammed (s.a.s.)'in Allah nezdindeki derecesinin, sadece "O bir mecnun, deli değildir" sözü kadar olduğuna delalet eder. Bu da, Cebrail ile Hz.Muhammed (s.a.s.) arasında, fazilet ve mertebe bakımından bir nisbet olmadığını gösterir. Eğer, "Cenab-ı Allah'ın إنه لقول رسول كريم *"Şüphesiz muhakkak o (Kur'an) çok şerefli bir el-*

çinin (getirdiği) kelamdır'' ayetinin Cebrail (a.s.)'in değil de Hz.Muhammed (s.a.s.)'in sıfatı olması niçin caiz olmasın?'' denirse, Deriz ki: Çünkü:

وَلَقَدْ رَآهُ بِالْأُفُقِ الْمُبِينِ *''Andolsun ki o (Muhammed) onu (Cebrail'i) apaçık ufukta görmüştür''* (Tekvir, 23) ayeti bu görüşü iptal eder.

Amma pekala şöyle de denilebilir: Biz hepimiz, Hz.Muhammed (s.a.s.)'in mecnun olmayışının dışında başka faziletleri olduğunda hem fikiriz. Cenab-ı Allah, bu ayette o faziletlerden herhangi birini zikretmemiştir. O fazilletlerin zikredilmemesi onların olmadığına delalet etmediğine ve Hz.Peygamber (s.a.s.)'in burada zikredilen hususların dışında da fazilletler bulunduğu sabit olduğuna göre, öyle ise, ''Muhammed (s.a.s.)'in burada bahsedilmeyen o faziletleri sebebi ile Cebrail (a.s.)'den daha faziletli olduğu niçin söylenilemesin? Çünkü Cenab-ı Hak, Cebrail (a.s.)'i bu ayette bu altı sıfat ile tavsif ettiği gibi, Hz.Peygamber (s.a.s.)'i de şu ayette altı sıfat ile nitelemiştir:

''Ey Peygamber, biz seni hakikaten bir şahid, bir müjdeleyici, bir korkutucu, Allah'a, O'nun izni ile, bir davetci ve nur saçan bir kandil olarak gönderdik'' (Ahzab, 45-46). Bu vasıfların birincisi onun nebi, ikincisi resül, üçüncüsü şahid, dördüncüsü mübeşşir (müjdeleyici), beşincisi nezir (korkutucu), altıncısı Allah'ın izni ile Allah'a davet edici, yedincisi sirac (kandil), sekizincisi de münir (nur saçan, aydınlatan) olmasıdır. Hulasa, iki şahıstan birisinin vasıflar ile zikredilmesi, o vasıfların ikinci şahısta olmadığına kesinlikle delalet etmez.

Meleklerin İlmi İnsanlarınkinden Daha Fazla Değildir

18) Melek, insandan daha bilgilidir. Bilgili olan ise daha üstündür. O halde melek, insandan efdaldir. Biz meleğin daha bilgili olduğunu söylüyoruz. Çünkü Cebrail (a.s.), Allah Teala'nın: عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَىٰ *''O (Kur'an'ı) O'na (Hz.Peygamber'e) kuvvetleri şiddetli olan'' öğretti''* (Necm, 5) ayetinin delalet ettiği gibi, Hz.Muhammed (s.a.s.)'in öğreticisi idi. Öğretenin mutlaka öğrenenden daha bilgili olması gerekir.

İlimler iki kısımdır.

a- Akıl ile ulaşılan ilimler. Mesela, Allah'ın zatını ve sıfatlarını bilmek gibi. Bu ilimlerde Cebrail (a.s.)'in ve Hz.Peygamber (s.a.s.)'in bilgilerinin eksik olması caiz değildir. Çünkü bunda eksiklik cehalettir. Cehalet ise marifetullaha zarar verir. Ama Allah'ın mahlukatının keyfiyetini, bunlardaki

harikuladelikleri, Arş'ın, Kürsî'nin, Levh'in, Kalemin, cennetin ve cehennemin çeşitli durumlarını, gök tabakalarını, meleklerin sınıflarını, mağaralarda, dağlarda ve denizlerdeki çeşit çeşit hayvanları bilmeye gelince şüphesiz ki Cebrail (a.s.) bunları daha iyi bilir. Çünkü Cebrail (a.s.)'in ömrü daha uzundur ve bu varlıkları daha çok görmüştür. Bu sebeble de onun bunları bilmesi daha ileri ve daha mükemmeldir.

b- Ancak vahiy ile ulaşılan ilimler. Bunları elde etmek ne Hz.Muhammed (s.a.s.) ne de diğer peygamberler için söz konusu olmaz. Bu ancak Cebrail (a.s.) vasıtası ile olmuştur. Dolayısı ile, bu ilimlerde Hz.Muhammed (s.a.s.)'in Hz.Cebrail'den üstün olması imkansızdır. Ama Cebrail (a.s), Allah ile bütün peygamberler arasında bir vasıtadır. Dolayısıyla o, eski ve yeni, bütün şeriatları bilir. Yine o, meleklerin şeriatini ve mükellefiyetlerini de bilir. Halbuki Hz.Muhammed (s.a.s.) bunu bilemez. Bu sebeble de Hz.Cebrail'in, Hz.Peygamber (s.a.s.)'den daha bilgili olduğu ortaya çıkmış olur. Bu husus böylece sabit olunca, Hz.Cebrail'in Hz.Muhammed (s.a.s.)'den daha üstün sayılması gerekir. Çünkü Cenab-ı Hak;

قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

"De ki hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" (Zümer, 9) buyurmuştur.

Fakat buna karşı şöyle denilebilir: Biz meleklerin, insanoğlundan daha bilgili olduğunu kabul etmiyoruz. Bunun delili ise, Allah'ın:

يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ *"Ey Âdem, o meleklere (o eşyayı) isimleri ile bildir"* (Bakara, 33) ayetinin de gösterdiği gibi, onların Hz.Adem'in kendilerinden daha bilgili olduğunu itiraf etmeleridir. Sonra biz, meleklerin ilminin fazlalığını kabul etsek bile, bu onların sevablarının daha çok olmasını gerektirmez. Çünkü biz, bidatci bir insanın, ilmin birçok inceliklerini kuşatmış olsa bile, daha çok sevab almak şöyle dursun, hiç sevab alamadığını görüyoruz. Bunun sebebi ise, dikkat çektiğimiz şu hususdur: Sevabın çokluğu ancak fiillerdeki ihlasa göre meydana gelir. Halbuki biz, meleklerin ihlasının daha çok olduğunu bilmiyoruz.

Varlık Âleminde Ulûhiyyete En Yakın Olanlar Meleklerdir

19) Allah Teala: وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلَٰهٌ مِنْ دُونِهِ فَذَٰلِكَ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ

"O (meleklerden) kim: "Ben de O'ndan başka bir tanrıyım" derse onu cehennemle cezalandırırım" (Enbiya, 29) buyurmuştur. Bu ayet, onların

yükseklik ve mertebe itibarı ile şöyle bir dereceye ulaştıklarına delalet eder. Eğer onlar Allah'ın emrine muhalefet edecek olsalardı, ancak ilahlıklarını iddia ederek, Cenab-ı Allah'a karşı çıkarlardı, yoksa şehvetle ilgili herhangi bir hususta değil. Bu da onların son derece yüce olduklarını gösterir. Amma buna karşı şöyle denilebilir: Onların çok yüce olduklarında bir anlaşmazlık söz konusu değildir. Ama onun "Onlar yükseklik ve mertebe itibarı ile öyle bir dereceye ulaşmışlardır ki eğer Allah'ın emrine muhalefet edecek olsalardı, ancak ilahlıklarını iddia ederek Cenab-ı Allah'a karşı çıkarlardı" sözü de kabule şayandır. Çünkü meleklerin bilgisi çok, kuvveti fazla, yeme içme ve cinsi münasebet ihtiyacından uzaktırlar. Böyle olan kimse, Allah'ın emrine muhalefet edecek olsa, ancak bahsedilen manada muhalefet eder. Fakat siz niçin "Bu onların, insandan daha fazla sevab aldıklarını gösterir" diyorsunuz? Çünkü münakaşa noktası sadece budur.

Melâike Cemaatinin Beşer Cemaatinden Daha Hayırlı Olduğuna Dair Hadis

20) Hz.Peygamber (s.a.s.), Cenab-ı Hak'tan naklederek şöyle buyurmuştur. وَإِذَا ذَكَرَنِي عَبْدِي فِي مَلَإٍ ذَكَرْتُهُ فِي مَلَإٍ خَيْرٍ مِنْ مَلَائِهِ *"Kulum beni bir toplulukta anarsa, ben de onu, onun topluluğundan daha hayırlı bir topluluk içinde anarım."*[40] Bu, daha yüce topluluğun daha faziletli olduğunu gösterir.

Birisi buna karşı şöyle diyebilir: Bu, haberi vahiddir. Yine bu, meleklerin topluluğunun, insanların topluluğundan daha üstün olduğunu gösterir. İnsanların topluluğu ise avamdan ibarettir. Peygamberlerden değil. Bu sebeble meleklerin insanların topundan üstün olmaları, peygamberlerden de üstün olmalarını gerektirmez. Nakli delillerle ilgili sözün sonu budur.

Felsefecilerin Melâike Anlayışları

Bil ki felsefeciler de melek diye adlandırılan bu semavi ruhların, beşeri nüfûs-i natıkadan (konuşan ruhlardan) daha üstün olduklarında ittifak etmişlerdir. Onlar bu konuda, inşaallah az sonra zikredeceğimiz bir takım akli izahlara dayanmışlardır.

---

40) Müslim, Zikir, 2 (4/2061).

Birinci Delilleri ve Cevabı: Sırf Nüzanilik Kemal Değildir

Onlar şöyle demişlerdir: Meleklerin yapıları basit (birleşik olmayan) dir, kesretten (çokluktan) uzaktır. İnsan ise nefis (ruh) ve bedenden mürekkebtir. Nefis bir çok kuvvetten meydana gelmiştir. Beden de birçok parçadan meydana gelmiştir. Basit olan mürekkeb olandan daha hayırlıdır. Çünkü mürekkeb varlık için, yokluk sebebleri, basit varlığın yokluk sebeblerinden daha çoktur. İşte bu sebebten ötürü, Cenab-ı Hakk'ın tek oluşu, O'nun celal ve kibriya sıfatlarındandır.

Buna itiraz: Biz basit varlığın mürekkeb varlıktan daha kıymetli olduğunu kabul etmiyoruz. Çünkü ruhani taraf için tek bir şey vardır. Cismani taraf için ise hem ruh hem cisim olmak üzere iki şey vardır. Buna göre, cismani olan (yani insan), ruhu bakımından ruhani ve nurani alemden; bedeni bakımından ise maddî alemdendir. Bu sebeble o, hem ruhani hem cismani olmayı bir arada bulundurduğu için, sırf ruhani veya sırf cismani olan varlıklardan daha üstün olması gerekir. İşte Hz.Adem (a.s.)'in meleklerin secdegâhı olmasındaki sır da budur.

Bir başka yönden de şöyle diyebiliriz: Melekî ruhlar, cismani kayıtlardan uzak, mücerred varlıklardır. Bu sebeble bunların, nuranî makamlara dalmış olmaları, sanki onların bu cisimler alemini idare etmelerine mani olmuştur. Ama peygamberlere ait beşeri ruhlara gelince, bunların her iki alemi bir arada bulundurmaya güçleri yeter. Çünkü onların marifetullah merdiveninde ve kudsiyyet alemlerinde devamlı yükselmeleri, süfli alemi (dünyayı) idare etmelerine; cisimler aleminin intizamına iltifat etmeleri de ruhlar aleminde olgunlaşmalarına mani olmaz. Bundan dolayı onların güçleri her iki alemi idare etmeye ve her iki cinsi de zapt-u rapt altına almaya yeterli olmuştur. Bu sebeble onların daha şerefli ve daha büyük olmaları gerekir.

İkinci Delilleri ve Cevabı: Melâikenin Şehvetten Uzak Olmaları

Ruhani cevherler, (melekler) kan akıtmanın kaynağı olan şehvetten uzaktırlar. Beşeri ruhlar ise bu vasfı taşırlar. Şer kaynağından uzak olan, onunla imtihan edilenden daha şereflidir.

Buna itiraz: Şüphesiz engel ve maniaların çok olmasına rağmen hizmete devam etmek, ihlası herhangi bir engel olmadan hizmete devam etmekten daha çok gösterir. Bu da muhabbet hususunda, insanın mertebesinin daha yüce ve daha mükemmel olduğuna delalet eder. Yine ruhani varlıklar (melekler) Yaratıcılarına itaat ettiklerinde, onların bu itaatleri, Allah'ın

düşmanları olan şeytanların kahrolmalarını gerektirmez. Ama beşeri ruhlar (insanlar) Yaratıcılarına itaat ettiklerinde, onların bu itaati şehvet ve gazab güçlerini kahreder. Bu güçler de insan şeytanlarıdır. Bu sebeble, insanların itaatleri daha mükemmel olmuş olur.

Yine şurası da açıktır ki, meleklerin لا علم لنا الا ما علمتنا *Bizim, senin bize öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yok''* dedikleri zamanki dereceleri,

أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا *''Orada fesat çıkaracak kimseler mi yaratacaksın?''*(Bakara, 30) dedikleri zamanki derecelerinden daha üstündür. Bu ancak, hata yapmadan meydana gelen bir üzüntü sebebiyle olmuştur. Bu hal,insanda daha ileridir.Çünkü Hz.Peygamber (s.a.s) Allah Teala'dan naklederek لَأَنِينُ الْمُذْنِبِينَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ زَجَلِ الْمُسَبِّحِينَ *''Günahkârların inlitileri Bana, tesbih edenler gurubunun nağmelerinden daha sevimlidir''* buyurmuştur.

Üçüncü Delilleri ve Cevabı: Meleklerde Kuvve Yok, Herşey Fiil Halindedir İddiası

Melekler, kuvve mahiyyetinden uzaktırlar. Çünkü o meleklerin karakterlerindeki çeşitlere göre, onlar için mümkin olan her kuvvet, fiil haline gelmiştir. Halbuki peygamberler ise böyle değildirler. İşte bundan ötürü Hz.Peygamber (s.a.s.):

إِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللهَ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ مِائَةَ مَرَّةٍ وَمَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ

''Ben, her gece ve gündüz, Allah'a yüz kere istiğfar ederim. Bana ve size ne yapılacağını bilemem''(41) buyurmuştur. Nitekim Allah Teala, Hz.Peygambere hitaben: مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ *''Sen daha önce kitab nedir, iman nedir '' bilmezdin''*(Şura, 52) buyurmuştur. Şüphesiz tam bir fiil ile olan,kuvvetle olandan daha şereflidir.

Buna itiraz: Onun tam fiil ile olduğunu kabul etmiyoruz. Belki de o, bazı işlerde kuvve iledir. İşte bundan ötürü şöyle denmiştir: Meleklerin, felekleri hareket ettirmesi düşünceleri, kuvveden fiile çıkarmasından dolayı olmuştur. Bu hareket ettirme,meleklere nisbetle; tefekkür ve muhayyile kuvvetine sahib olan ruhların, bilkuvve olan düşünceleri bilfiil yapmaya gayret etmeleri esnasında meydana gelen hareket ettirme gibidir.

Dördüncü Delilleri ve Cevabı: Ruhların Muhdes Olup Olmadığı

Melekler, varlığın eli kolu durumundadırlar. Onlar değişme ve kuvve tabiatından uzaktırlar. İnsanlar ise böyle değildir.

Buna itiraz: Her iki tez de imkansızdır. Melekler, zatları gereği varlıkları mümkin, maddeleri gereği ise varlıkları vacib olan varlıklar değil midir? O halde melekler sonradan yaratılmışlardır. Tamam, bunu kabul ediyoruz. Lakin beşeri ruhların hâdis (sonradan) olduklarını kabul etmiyoruz. Aksine bazılarınca, bu ruhlar ezelidirler. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: Bu ruhlar, Rablerini hamd ile tesbih eden Arş'ın altındaki gölgeler gibi, ebediyyen mevcud olan ruhlardır. Ancak bunların ilk durumları, cesedler alemine ve maddi mekanlarına ininceye kadarki durumlarıdır. Onlar bu cisimlerle alaka kurduklarında, bunlara aşık olurlar ve bunlarla olan ünsiyetleri kuvvet kazanır. Böylece, 'Arştaki gölgelerden en mükemmelleri ve en şereflileri, bu ruhları o maddi yerlerinden kurtarmak için çare arasınlar diye bu aleme gönderilir. İşte Kelile ve Dimne kitabında anlatılan, "gerdanlık" güvercinden[42] maksad da budur.

Beşinci Delil ve Cevabı: Önemli Olan Mahiyet Değil, Allah'a Taattir

Melekler, nurani, ulvi ve latif varlıklardır. İnsanlar ise zulmani, süfli ve kesif (yoğun) varlıklardır. Akıllar, nurun zulmetten daha üstün; ulvi varlıkların süfli varlıklardan daha hayırlı ve latif olanların kesif varlıklardan daha mükemmel olduğuna şehadet eder.

Buna itiraz: Bütün bunlar madde ile alakalıdır. Halbuki bize göre kıymetli olmanın sebebi, Cenab-ı Hakk'ın da: قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي

"De ki: Ruh Rabbimin emri (cümlesinden)'dir" (İsra, 85) buyurduğu gibi, Alemlerin Rabbinin emrine boyun eğmektir. Halbuki maddesi kıymetli diye bir varlığın şerefli olduğunu, iddia etmek, İblis aleyhülla'ne'nin ilk delil getiriş şeklidir. Ama onun layık olduğu cevap Cenab-ı Allah tarafından verilmiştir.

Altıncı Delil ve Cevabı: Melekler İlim, Kuvvet ve Amelde Daha İleridirler

Semavi, ruhani varlıklar (melekler), ilim ve amelleri kuvvetli olduğu için, cismani varlıklara (insanlara) üstün kılınmışlardır. İlim bakımından üstünlükleri

şundan dolayıdır. Feylesoflar, meleklerin gaybı bildiklerinde, istikbale ait işlere muttaki olduklarında ittifak etmişlerdir. Yine meleklerin ilimleri, fiili, fıtrî, küllî ve daimidir. Halbuki insanların ilimleri, bütün bu hususlarda bunun aksinedir. Meleklerin amel bakımından üstün oluşları, onların devamlı hizmet etmeleri, gece-gündüz tesbihatta bulunmaları, gözlerini uyku tutmaması, akıllarının hata etmemesi, bedenlerinin gafil olmaması, yiyeceklerinin tesbih, içeceklerinin takdis, tahmid ve tehlil olması, nefeslerinin zikrullah ile, sevinçlerinin Allah'a hizmetle olması, bedeni alakalardan tecrid edilmiş olmaları, şehevi ve gazabi kuvvelerden herhangi biri ile perdelenmemiş olmaları sebebiyledir. Bu iki taraftan biri nerede, diğeri nerede?

Buna itiraz: Bütün bu anlattığınız hususlarda, herhangi bir ihtilaf yoktur. Ancak burada bir incelik vardır. O da şudur: Devamlı hoş gıdalar yiyen kimse günlerce aç kalmış kimsenin bunlardan duyacağı tad gibi, lezzet alamaz. Bu sebeble melekler, devamlı bu yüksek derecelerde bulundukları için çoğu zaman cismani engeller ve zulmani perdelerle, mani olunmuş olan insanların duyduğu tadı duyamazlar. Lezzet hususundaki bu üstünlük sadece insanlara hastır. Belki de Allah Teala'nın:

"Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, bundan endişeye düştüler. İnsan bunu yüklendi" (Ahzab, 72) ayetinden murad budur. Muhakkak ki, mahrumiyetlerle sınandıktan sonra, arzu olunan şeylere ulaşmak; bu arzu edilen şeyleri devamlı elde etmekten daha lezzetlidir. Bundan dolayıdır ki, doktorlar demişlerdir ki: "Kısa süreli bir sıtma nöbetinin ateşi, devamlı olan sıtma hastalığının ateşinden daha fazladır. Fakat, kısa süreli bir sıtmanın ateşi devam eder ve iyice yerleşirse, bu ateş artık hissolunmaz. Bu durum, meleklerde bulunmaz. Çünkü meleklerin olgunlukları devamlıdır. Bu hal diğer cisimler için de söz konusu değildir. Çünkü, onlar mücerret şeyleri idrak etmeye kaabiliyetli olan kuvveye sahip değildirler. Bundan dolayı, bu emaneti insanlardan başka yüklenmeye gücü yeten hiç bir varlık yoktur.

Yedinci Delilleri ve Cevabı

Meleklerin cisimleri idare edebilecek ve kütleleri evirip çevirebilecek kuvvetleri bulunmaktadır. Onların bu kuvveti, mizaca bağlı olmadığı için, onlara bir yorgunluk ve bir bıkkınlık arız olmaz. Sonra sen, daha henüz yeni büyümekte olan yeşil taze ekinin taşları yardığını, kayaları ayırdığını görürsün. Bu, ancak, semavi kuvvetler cevherinden ona bol bol verilmiş olan nebatî kuvvet ile olmaktadır. Süfli cisimleri evirip çeviren ve idare eden, ağır yükleri

yüklenebilen, dağları yerinden oynatabilen, kendilerinin hareketiyle rüzgarların esip, kendilerine yöneltilmesiyle bulutların ortaya çıkıp kaybolduğu ve aynı şekilde, onlardan sadır olan bir sebeble, dağlarda zelzelelerin meydana geldiği bu semavi ve ruhani güçleri ne zannediyorsun sen! Cenab-ı Hakk'ın : فَالْمُقَسِّمَاتِ أَمْرًا *"Ve işleri taksim eden (melek)lere kasem olsun"* (Zariyat, 4) buyurduğu gibi, şeriatlar bu hususu anlatır, akıllar da bunu gösterir. Halbuki süfli ruhlar böyle değildir. Bu iki taraftan birisi nerede, diğeri nerede?

Kötü ruhlar olan şeytanların buna muktedir olduklarına dair söylenen söze gelince, bu mümkün değildir. Şayet bunu kabul etsek dahi meleklerin buna güçlerinin yetmesinin daha yerinde ve daha mükemmel olduğu hususunda anlaşmazlık yoktur. Ve bir de, meleki latif ruhlar kuvvelerini bu süfli alemin düzeni ve faydası için; kötü ruhlar ise güçlerini şer fiiller için kullanırlar; birisi nerede,diğeri nerede?

Buna itiraz: Nüfus-i natıka-i beşeriyede yani düşünen beşeri varlıklar arasında kamil kuvvet sahibi, taklib (mahiyyet değiştirme) ve tasarruf suretiyle cisimlere hakim bir nefsin bulunması uzak bir ihtimal değildir. Böylesi bir nefsin bulunmasının imkansızlığına nereden delil bulunabilir ki?

Sekizinci Delil ve Cevabı: İnsanları İyiye İletenler Meleklerdir

Meleklerin, Cenab-ı Allah'ın hayırlı varlıklara yönelik celal nurlarından feyezan eden, irade ve ihtiyarları vardır. Onların iradeleri, alemin nizamını tesise hasredilmiş olup, insanların iradelerinin aksine, kesinlikle o şer ve fesad şaibesinden berîdirler. Çünkü insanların iradeleri, yücelik ve alçaklık cihetleri ve hayrın iki ucu arasında müteredditlirler. Onların hayırlara meyilleri ancak, haberde varid olduğu gibi, meleklerin yardımıyla hasıl olur. Bu habere göre, her insanın, onu doğrultan ve hidayete ileten bir meleği vardır.

Buna itiraz: Bu, meleklerin taatlerinde mecbur olan varlıklar, peygamberlerin ise hayır ve şer arasında müteredditolan varlıklar olduğuna delalet eder. İrade sahibi olan ise, bir işi mecburen yapandan daha üstündür. Bu görüş zayıftır, çünkü tereddüt devam ettiği müddetce, bir fiilin yapılmasının imkansızlığı da devam eder. Tercih tahakkuk edince, iş bir mucibe (gerektirene) iltihak eder. Buna göre de peygamberlerin bilkuvve ihtiyarları olup, melekler vasıtasıyla bu hayırlar kuvveden fiile geçer. Meleklere gelince onlar, bilfiil hayırdan ibarettirler; binaenaleyh o nerde, bu nerde!

Dokuzuncu Delil ve Cevabı: Ruhani Varlıklar Cismani Olanlara Kıyas Edilemez

Ruhanilerin kendilerine ait birer cisimleri vardır. Bunlar da beden durumunda olan yedi gezegen, diğer sabit yıldızlar ve felekler; kalbler gibi olan yıldızlardır. Melekler de onların ruhları mesabesindedir. Ruhların, ruhlara nisbeti, bedenlerin bedenlere nisbeti gibidir. Sonra biz biliyoruz ki, feleklerin durumlarındaki değişiklikler bu alemdeki değişikliklerin meydana gelmesinin sebepleridir. Çünkü, yıldızların hareketlerinden tesdis (altılı),teslis (üçlü), terbi (dörtlü), mukabele (karşılıklı olma) ve mukarebe (birbirine yakın olma) gibi çeşitli alakalar ortaya çıkar. Aynı şekilde feleklerin yerleri, bazan birbirine mutabık olur. İşte bu, birleşme halidir. O zaman da, alemin düzeni ortadan kalkar; bazan da onlar birbirinden ayrılır, böylece alemin mamurluğu, süfli alemin cisimlerine başka gelecek biçimde bu ulvi alem cihetinden, tekrar geri gelir. Aynı şekilde süfli alemin ruhları da böyledir; bilhassa hikmetle ilgili konular ve felsefi ilimlere, bu alemin ruhlarının ulvi alemin ruhlarına bağlı ve yine bu alemin ruhlarının mükemmellikleri o ruhların mükemmelliklerine dayalı, bu ruhların o ruhlara nisbetinin, büyük bir deryaya, bir katrenin nisbetiyle güneşin yuvarlağına küçük bir parıltının nisbeti gibi olduğuna delalet etmişken!..İşte eserler bunlardır, burada bir başlangıç ve netice söz konusudur. Öyleyse, üstünlük bir tarafa, eşitliği iddia etmek bile nasıl uygun olabilir?

Buna itiraz: Sizin bütün söylediklerıniz tartışmalıdır. Fakat, onları kabul etmemiz durumunda bile, konu yine ortada kalır. Çünkü biz, mahrumiyetten sonra leziz bir şeye ulaşmanın, devamlı olarak onu elde etmekten daha çok lezzetli olduğunu beyan etmiştik. Bu durum da sadece insanlar için mevzu bahistir.

Onuncu Delil ve Cevabı: Ruhaniler, Beşeri Varlıkların Menşeidirler

Onlar şöyle dediler: Felekî, ruhanî varlıklar, bu alemin ruhani varlıklarının menşe'leri ve eşleridir. Menşe, kendisinden neşet edenden daha şereflidir. Çünkü o neşet edende hasıl olan bütün üstünlükler, menşe'den istifade ile olmuştur. İstifade eden, kendisinden istifade edilenden daha düşük bir haldedir. Aynı şekilde neticenin de daha şerefli olması gerekir. Buna göre ruhani varlıklar âlemi kemalât alemidir. Öyleyse başlangıç ondandır, dönüş onadır, sudûr ondandır ve nihayet, varış ona olacaktır.

Aynı şekilde ruhlar da kendi alemlerinden inerek bedenlerle birleşirler, neticede cisimlerin kirleriyle kirlenirler. Sonra o kirlerden güzel ahlak ve hoş amellerle temizlenirler. Öyle ki, o cisimlerden ayrılır, kendi ilk alemlerine çıkarlar. Ruhların inmesi birinci neş'et, yükselmesi ise diğer bir neş'ettir. Bununla anlaşılıyor ki, ruhani varlıklar beşeri varlıklardan daha şereflidir.

Buna itiraz: Bu sözleri siz, ahiretin ve bedenlerin haşrinin inkarı üzerine kurdunuz; oysa ki bunları inkar etmek çok zordur.

Onbirinci Delil: Peygamberlerin Meleklere Muhtaç Olmaları

Peygamberler (s.a.s.) in hepsi, bilgi ve marifet hususunda bildirdiklerini ancak vahiy yolu ile öğrendiklerini söylemişlerdir. Bu, onların bilgilerini ruhani varlıklardan aldıklarının bir itirafıdır. Onlar, Lût kavminin şehirlerini yerinden sökmede ve Bedir gününde olduğu gibi, düşmanlarına karşı kendilerine yardım eden ve Nûh (a.s.)'un gemi yapma kıssasında olduğu gibi, faydalarına olacak şeyleri onlara öğretenlerin ancak melekler olduğunda ittifak etmemişler midir? Bunda ittifak ettiklerine göre, peygamberlerin bütün işlerde meleklere muhtaç olduklarını açıkca beyan etmelerin rağmen, daha neye dayanarak siz onları meleklerden üstün tutuyorsunuz?

Onikinci Delil ve Cevabı

Akli taksimat, canlıların ya tamamen hayırlı veya tamamen şerli, veyahutta bir cihetten hayırlı bir diğer cihetten şerli olduklarını göstermiştir. Sırf hayırlı olanlar melek nevinden olan varlıklardır. Sırf şerli olanlar, şeytan nevinden olan varlıklardır. Bu iki hal arasıdan olanlar da insanlardır. Ve yine insan, ölümlü bir varlık olup, onun iki yanında da iki kısım bulunmaktadır.

a- Ölümlü olmayan nâtık varlık ki, bu meleklerdir.

b- Bu ise, ölümlü olan ve nâtık olmayan varlıklardır ki, bunlar da hayvanlardır. Aklın yaptığı bu taksim, insanın kemalin orta derecesinde; meleğinse kemalin en üst noktasında olduğuna delalet eder. İnsanın daha üstün olduğunu söylemek, aklın yapmış olduğu taksimi ters çevirmek ve mevcudatın sıralamasını bozmaktır.

Buna itiraz: İnsanın üstünlüğünden muradımız, sevabının çokluğudur. Öyleyse, siz meleklerin sevabının daha çok olduğunu neye dayanarak söyleyebiliyorsunuz? Bu konuda söylenen akli görüşlerin özeti işte budur. Muvaffakıyyet Allah'tandır.

Resullerin Meleklerden Efdal Oluşunun Delilleri

Peygamberlerin meleklerden üstün olduğunu söyleyenler, buna birçok şeyi delil getirmişlerdir.

Birinci Delil: Meleklerin Hz.Adem'e Secde Etmeleri

Cenab-ı Allah meleklere, Hz.Adem'e secde etmelerini emretti. Ve Adem (a.s.)'in kıble olmadığı, aksine secdenin gerçekte O'na yapıldığı sabit olmuştur. Bu husus sabit olunca, Hz.Adem'in meleklerden üstün olması gerekir. Çünkü secde boyun eğmenin en ileri derecesidir. Daha şerefli olanın, kendisinden daha aşağıda olana, en ileri derecede boyun eğmekle mükellef tutulması aklen hoş görülmez. Çünkü mesela Ebu Hanife'nin, fıkıhtaki bilgisi kendisininkinden daha az olan birine hizmet etmesinin emredilmesi, hoş görülmez! Bu durum, Adem (a.s.)'in, meleklerden daha üstün olduğuna delalet eder.

İkinci Delil: Hz.Âdem'in Halife Olarak Yaratılması

Cenab-ı Hak, Hz.Adem'i kendisinin halifesi yapmıştı. Bundan murad, velayet (hükmetmeyi üstlenme) hilafetidir. Çünkü Cenab-ı Hak;

يَا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ *"Ey Dâvud, seni biz yeryüzünde halife yaptık. Öyleyse, insanlar arasında hak ile hükmet!"* (Sad, 26) buyurmuştur. İnsanların, makamca padişah yanında en üstün olanları velayet ve tasarruf bakımından onun yerini tutan kimse olduğu malum bir şeydir. Bu da onun halifesidir.Bu durum, Âdem (a.s)'in mahlukatın en şereflisi olduğuna delalet eder. Bunu Cenâb-ı Allah'ın :

"Yerde olan herşeyi sizlerin emrinize vermiştir" (Hac, 65) âyeti tekid etmektedir. Sonra bu umumi ifade, şu âyetle de te'kid edilmiştir:

خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا

"O yerde olan herşeyi sizin için yarattı" (Bakara, 29).

Buna göre Hz.Adem hilafet makamında en yüksek dereceye ulaşmıştır. Dünya,onun hayatta kalabilmesi bir metâ; âhiret de, onun mükâfaatı için bir ülke olarak yaratılmıştır. Ve şeytanlar, ona karşı büyüklenmeleri sebebiyle,

Rahmet-i İlahî'den kovulmuşlardır.Cinler onun emrindedir; melekler ona itaat edi'rek, secde eder, ona boyun eğerler; sonraysa bazı melekler, onun ve onun zürriyetinin bekçisi; bazıları rızkının indiricisi, bazıları onun hataları için istiğfar edeni olmuşlardır. Hem sonra Cenâb-ı Allah, bu yüce makamlara rağmen, وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ . *"Ve yanımızda fazlası da var"* (Kaf, 35). Öyleyse bu kemâl ve celâlin bir sınırı yoktur.

Üçüncü Delil: Hz.Âdem ilimde daha ileri idi. Hz. Adem daha bilgiliydi. Daha bilgili ise, daha üstündür. O daha bilgiliydi, çünkü Cenâb-ı Allah meleklerden isimlerin bilgisini sorduğu zaman:

"Dediler ki, seni tenzih ederiz. Bizim, senin bize öğrettiklerinden başka hiçbir bilgimiz yoktur. Muhakkak ki sen, alîmsin, hakîmsin" (Bakara, 32) dediler. O zaman da Cenab-ı Allah;

"Ey Adem, onlara eşyanın isimlerini bildir. Adem meleklere eşyanın isimlerini bildirince, Allah (meleklere), "Ben size demedim mi ki..." (Bakara, 33) buyurmuştur. Bu, Âdem (a.s.)'in meleklerin bilmediği şeyleri bildiğini gösterir. Daha bilgili olanın üstünlüğüne gelince, bu Cenab-ı Allah'ın:

قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

"De ki, bilenlerle bilmeyenler bir olurlar mı?" (Zümer, 9) ayetinden dolayıdır.

Dördüncü Delil:

Allah Teala Peygamberleri Bütün Alem İçinden Seçmiştir

Cenab-ı Hak: إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ *"Muhakkak ki Allah Âdem'i,Nûh'u, İbrahim allesini ve İmran'ın allesini bütün alemlere üstün kıldı"* (A.İmran, 33) buyurmuştur. Alem, Allah'ın dışındaki bütün şeylerden ibarettir. Bu böyledir, çünkü âlem kelimesi, daha önce geçtiği gibi, âlem kelimesinden türemiştir. Cenab-ı Hakk'a işaret ve O'na delalet eden her şey bir âlemdir. Şüphe yok ki sonradan meydana gelen her varlık Cenab-ı Allah'ın varlığına delalet eder. Öyleyse, sonradan olan herşey, âlem lafzına dahildir. Cenab-ı Allah'ın:

إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ

(A.İmran, 33) ayetinin anlamı buna göre şöyledir: Allahu Teala onları bütün mahlukata üstün kılmıştır. Meleklerin de mahlukat zümresinden olduğunda şüphe yoktur. Bu sebeple ayet, Allahu Teala'nın peygamberleri meleklere de üstün kılmış olmasını gerektirir. Eğer, denilirse ki: "Bu, Cenab-ı Hakk'ın: *"Ey İsrailoğulları, size inâm ettiğim nimeti ve sizi bütün alemlere üstün*

tutuşumuzu hatırlayınız''(Bakara, 47) ayetiyle bir müşkillik arzeder. Çünkü onların, meleklerden ve Hz.Muhammed'den daha üstün olmaları gerekmez. Burada da böyledir. Cenab-ı Hak Hz.Meryem hakkında:
''Allah seni seçti ve temizledi; seni alemlerin kadınlarına üstün kıldı''(A.İmran, 42) buyurmuştur. Hz.Meryem'in Hz.Fatıma'dan daha üstün olması gerekmez. Burada da böyledir; buna cevabımız şudur:

Müşkillik bertaraf edilmiştir. Çünkü Cenab-ı Hakk'ın وانى فضلتكم على العالمين sözü, yahudilerin selefleri olan peygamberlere hitaptır. Onlar o zaman mevcutken Hz.Muhammed o zaman mevcut değildi. Hz.Muhammed mevcut olmayınca da, ''alemler'' lafzının şumûlüne girmez. Çünkü yok olan şey, âlemlerden olmaz. Durum böyle olunca, Allah'u Teala'nın onları, o zamandaki alemlere üstün kılmasından ibaret olup onların Hz.Muhammed'den daha üstün olmaları gerekmez. Cebrail (a.s.)'e gelince O, Cenab-ı Hak:
''Muhakkak ki Allah, Adem'i, Nûh'u, İbrahim ailesini ve İmran ailesini alemlere seçtik'' (A.İmran, 33) buyurduğunda mevcut idi. Bu sebeple Allah'ın onları Cibril'e üstün kılmış olması gerekir. Yine farzet ki delilin mevcut olmamasından dolayı ayet tahsis edilmiştir. Burada ise, ayetin zahirini terkettirecek bir delil yoktur. Bu sebeple ayeti umumi yönden zahirine hamletmek gerekir.

Beşinci Delil: Resulullah'ın ''Âlemlere Rahmet'' Olması

Cenab-ı Hakk'ın وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ
''Seni, ancak alemlere rahmet olarak gönderdik''(Enbiya, 107) ayetidir. Melekler de alemin cümlesindendir. Bu sebeple Hz.Muhammed, melekler için de rahmet olmuştur. Bu nedenle Hz.Muhammed'in onlardan daha üstün olması gerekir.

Altıncı Delil: Beşerin Kulluğunun Zorluğu

Beşerin ibadeti daha zordur. Bu sebeple, onların daha üstün olmaları gerekir. Biz birkaç sebepten ötürü beşerin ibadetinin daha zor olduğunu söyledik. Şöyle ki:

a- İnsanoğlunu, günah işlemeye davet eden şehveti vardır. Meleklerinse, bu şehveti yoktur. Karşı koyan bir gücün bulunmasıyla beraber bir şeyi yapmak, o şeyi, karşı koyucu bir güç olmadan yapmaktan daha zordur. Şayet: ''Meleklerin de, kendilerini isyana sevkedecek şehveti vardır ki bu da, önderlik

arzularıdır" denilirse deriz ki; "Farzedelim ki durum böyledir, ancak beşerin çok çeşitli şehvetleri bulunmaktadır. Mesela, yeme içme şehveti, cinsi münasebette bulunma şehveti ve reislik şehveti gibi... Melekler ise, bu şehvetlerden ancak birisine sahiptir ki, o da lider olma şehvet ve arzusudur. Şehvetin birçok nev'i ile imtihan olunan kimsenin itaat etmesi, şehvetin bir çeşidine mübtela olanın itaat etmesinden daha zordur.

b- Melekler, ancak "nas" ile amel ederler. Çünkü Cenab-ı Hak:

"Bizim, senin bize öğrettiğinden başka ilmimiz yoktur"(Bakara, 32) ve:

"Bunlar, sözle O'nun önüne geçmezler! Onlar Allah'ın emriyle amel ederler"(Enbiya, 27) buyurmuştur. Beşerin ise, istinbatta bulunma ve kıyas yapma gücü vardır. Nitekim Cenab-ı Hak; فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ *"Öyleyse ibret alınız, ey akıl sahipleri"*(Haşr, 2) buyurmuştur. Keza Muaz (r.a.) "Re'yimle içtihad ettim" buyurmuş, Hz.Peygamber (s.a.s.) de onu, bu hususta tasvib etmiştir. İstinbatla amel etmenin, nas ile amel etmekten daha güç olduğu bilinen bir gerçektir.

c- Beşerin şüpheleri meleklerin şüphelerinden daha çoktur. Feleklerin ve gezegenlerin bu alemin hadiselerinin sebepleri olması, çok müessir şüpheler cümlesindendir. Bu sebeple insanlar,bu şüpheleri def etmeye muhtaçtırlar. Meleklerse, muhtaç değildirler; çünkü onlar gökler aleminin sakinleridirler. Bu sebeple melekler, bu alemin yaratıcı bir Müdebbir'e nasıl muhtaç olduğunu bizzat müşahede ederler.

d- Şeytanlar meleklere vesvese veremezler. Halbuki, şeytanlar, vesvese vermek için insaoğluna musallat olmuşlardır. Bu ise, büyük bir farktır. İnsanların itaat etmelerinin daha zor olduğu kesinlik kazanınca, onların "nass"a göre daha çok sevap almaları gerekir. Çünkü Hz.Peygamber أَفْضَلُ الْعِبَادَاتِ أَحْمَزُهَا *"İbadetlerin en üstün olanı, en meşakkatli olanıdır"* buyurmuştur. Kıyasen de bu böyledir; çünkü biz, kadınlara hiçbir meyli bulunmayan bir pir-i faninin zinadan kaçındığı zaman onun faziletinin, zinaya çok meyyal olan, buna aşırı arzu duyan, ama ondan kaçınan kimsenin fazileti gibi olmadığını biliyoruz.

Yedinci Delil: İnsanların Şehvetin Cazibesinde Bulunmaları

Cenab-ı Hak, melekleri şehvetsiz fakat akıllı olarak; hayvanları ise, akılsız; fakat şehvetli olarak; ademoğlunu ise, bu iki hususu kendisinde cemetmiş olarak yaratmıştır. Bu nedenle insanoğlu, aklı sebebiyle sınırsız

denecek derecede hayvanların üzerinde bulunmaktadır. Şehveti sebebiyleyse, meleklerin aşağı mertebesinde bulunmaktadır. Sonra biz insanoğlunu, arzusu aklına üstün gelip, aklı ile değil de hevesleri ile amel edince, Cenab-ı Hakk'ın da: أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ *"Onlar dört ayaklı hayvanlar gibidirler; hatta onlardan da şaşkın!"* (Araf, 179) buyurduğu gibi, hayvanların aşağısında olur. Bu sebeple hayvanların değil de onların var olacağı yer, ateş olur. Böylece onların aklı hevalarına baskın çıkar, hatta nefsinin arzusuyla hiçbir şey yapmayıp aklına göre hareket ederse, iki taraftan birisini diğerine mukayese ederek, onların meleklerin üstünde bulunduklarını söylemek gerekir.

Sekizinci Delil

Melekler, muhafızdırlar; Âdem evladı ise himaye edilenler. Korunmuş olan ise, koruyandan daha kıymetlidir. Bu sebeple, insanoğlunun Allah katında meleklerden daha kıymetli olmaları gerekir.

Dokuzuncu Delil: Mirac'da Cebrail (a.s.)'in Geri Kalması

Rivayet edildiğine göre Cebrail (a.ş.), Miraç gecesi Hz.Muhammed'in bineğinin üzengisinden tutup, O'nu Burak'a bindirdi. Bu, Hz.Muhammed'in Cebrail (a.s.)'den daha üstün olduğunu gösterir. Hz.Muhammed bazı makamlara varınca, Hz.Cebrail O'ndan ayrılarak şöyle dedi: "Ben, artık bir parmak ucu kadar daha yaklaşsam, yanıp kül olurum!"

Onuncu Delil: En Büyük Melekler Peygamberimizin Vezirleridir

Hz.Peygamberin şu sözüdür:

إِنَّ لِي وَزِيرَيْنِ فِي السَّمَاءِ وَوَزِيرَيْنِ فِي الأَرْضِ أَمَّا الَّذَانِ فِي السَّمَاءِ فَجِبْرِيلُ وَمِيكَائِيلُ وَأَمَّا الَّذَانِ فِي الأَرْضِ فَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ

"Muhakkak ki benim, gökte iki vezirim; yerde de iki vezirim vardır. Gökteki vezirlerime gelince, bunlar Cebrail ile Mikail'dir. Yerdekilere gelince, Ebu Bekr ile Ömer'dir." Bu haber, Hz.Muhammed'in bir melik gibi, Hz.Cebrail ve Mikail'in ise, O'nun vezirleri gibi olduğuna delalet eder. Melik, vezirden daha üstündür. Bu sebeple Hz.Muhammed'in melekten daha üstün olması gerekir. Beşerin meleklerden daha üstün olduğuna dair söylenebilecek sözün tamamı budur.

Melâikenin Efdaliyetini Söyleyenlerin Cevapları

Meleğin daha üstün olduğunu söyleyenler, insanın melekten üstün olduğunu söyleyenlerin birinci deliline cevap vererek şöyle demişlerdir:

Birinci Delile Cevap

Daha önce alimlerden bir kısmının, "secdeden maksat, alnı yere koymak değil, tevazu göstermektir" dediği açıklanmıştı. Yine onlardan "secdenin, alnı yere koymaktan ibaret olduğunu kabul ederek, secdenin Allah için yapıldığını, Hz.Adem'in ise secdenin kıblesi olduğunu" söyleyenler vardı. Bu iki görüşe göre de, bir müşkil durum söz konusu değildir. Ama secdenin Hz.Adem için yapıldığını kabul ettiğimizde, "Niçin daha şerefli olanın şerefli olana secde etmesi caiz değildir" dediniz ?

Çok şerefli olan da şerefli olana secde edebilir; çünkü hikmet-i ilahi çoğu kez daha şerefli olanın sevgi göstermesini, son derece itaat ile inkiyad içinde olmasını gerektirir. Çünkü hükümdar, yaşca küçük olan kölelerini yanı başına oturtarak, büyüklere de onların hizmette bulunmalarını emreder. Hükümdarın bundan maksadı, o hizmet edenlerin her işte kendisine itaat ettiklerini ve her durumda kendisine inkiyat ettiklerini ortaya koymaktır. Durumun, aynen burada da böyle olması niçin caiz olmasın? Ve yine Cenab-ı Hakk'ın, dilediğini yapması ve dilediğine hükmetmesi, yine O'nun fiillerinde bir illet aranamıyacağı hususu bizim mezhebimiz değil midir? İşte bu sebepten dolayı biz, Allah insanda küfrü yaratıp, sonra onu nihayetsiz olarak azaplandırdığında, O'na itiraz edilemez dedik. Durum böyle olunca, O'na, en üstün olanın en düşük olana secde etmesini emretmesi hususunda nasıl itiraz edilebilir?

İkinci Delile Cevap

İkinci delillerinin cevabı ise şudur:

Hz.Adem yeryüzünün halifesi kılınmıştır. Bu ise, Hz.Adem'in yeryüzündekilerden daha şerefli olmasını gerektirir. Bu, O'nun semadaki meleklerden daha şerefli olduğunu göstermez. Şayet Cenab-ı Hak gökteki meleklerden birisini, niçin yeryüzünde, kendine halife yapmadı?" denilirse, deriz ki, bunun birkaç sebebi vardır:

a- İnsanlar melekleri göremezler.

b- Cins, kendi cinsine daha çok meyleder.

c- Melekler, son derece temiz ve ismet sahibidirler. İşte, Cenab-ı Hakk'ın: وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا *"Eğer biz o peygamberi bir melek yapmış olsaydık, onu da bir insan kılığına sokardık"* (En'am, 9) ayetinden murad edilen de budur.

Üçüncü Delile Cevap

Üçüncü delillerine gelince, biz ona şöyle cevap veririz: Biz Hz.Adem'in meleklerden daha bilgili olduğunu kabul etmiyoruz. Bu konuda en fazla şöyle denilebilir: Hz.Adem, isimleri biliyordu; melekler ise onları bilmiyorlardı. Ne var ki melekler, Hz.Adem'in bilemediği başka şeyleri biliyorlardı. Bu meseleyi iyice ortaya koyacak olan husus şudur: Biz Hz.Muhammed (s.a.s.)'in bu dillerin hepsini bilmemesine rağmen, Hz.Adem'den daha üstün olduğunda anlaşmıştık. Yine İblis Hz.Adem'in cennetten çıkarılmasına sebep olan ağaca yaklaşma hususunu biliyordu. Halbuki Hz.Adem bunu bilmiyordu. Bundan, iblisin Hz.Adem'den daha üstün olması gerekmez. Hüdhüd, Hz.Süleyman'a "Senin ihata edemediğin şeyi ben ihate ederim" demişti. Bundan, Hüdhüd'ün Hz.Süleyman'dan daha üstün olması gerekmez. Biz Hz.Adem'in meleklerden daha bilgili olduğunu kabul etsek bile, ancak niçin meleklerin taatleri, ihlas bakımından Hz.Adem'in taatl'nden daha çok; böylece de onların sevapları da daha fazladır" dememiz niye caiz olmasın?

Dördüncü Delile Cevap

Dördüncü delillerine cevaba gelince, bu zikredilen hususların en güçlüsüdür.

Beşinci Delile Cevap

Beşinci delillerine gelince ki, bu Cenab-ı Hakk'ın:

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ

(Enbiya, 107) ayetidir, buna şöyle cevap veririz. Hz.Muhammed'in alemlere rahmet olmasından, O'nun meleklerden daha üstün olması gerekmez. Nitekim Cenab-ı Hakk'ın: فَانْظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا *"Allah'ın rahmetinin eserlerine bak! Allah ölmüş arzı nasıl diriltiyor!"* (Rum,

50) ayetinde de böyledir. Hz.Muhammed'in alemler için bir yönden rahmet, onların da bir başka yönden alemler için rahmet olmaları imkansız değildir.

Altıncı Delile Cevap

Altıncı delillerine cevaba gelince ki, bu delil beşerin ibadeti daha zordur şeklinde idi, bu şu durumla çelişir. Biz, mücahede yolunda bir sûfinin, Hz.Peygamberin herkesten daha üstün olduğunu bilmemize rağmen, O'nun bile kesinlikle tahammül edemiyeceği zor ve çileli şeylere tahammül ettiğini görüyoruz. Bu ancak, niyette ihlasa bina edilmiş olan bir sevab çokluğudur. İşin daha kolay olması da caizdir; ancak onu yapanın ihlası daha fazla olabilir. Bu sebeple onun mükafaatı daha fazla olur.

Yedinci Delile Cevap

Yedinci delillerine cevaba gelince, bu birleştirici bir nokta olmadan, iki tarafı cem' etmektir.

Sekizinci Delile Cevap

Sekizinci delillerine gelince ki, bu "korunan koruyandan daha şereflidir" şeklinde idi, bu mutlak manada kabul edilemez; tam aksine bazan, koruyan korunandan daha şerefli olur. Mesela, ordudaki suçlu askerler için tayin edilen üst rütbeli subay gibi. Son iki açıklamalarına gelince, bunlar ahad hadislerdir. Bunlar, Hz.Peygamberin çok mütevazi olduğuna dair rivayet ettiğimiz hadislerle çatışırlar. İşte meselenin sonu budur. Muvaffak kılmak, ancak Allah'ın elindedir.

Secde Etmemekte İblis Mâzur Olabilir mi?

BEŞİNCİ MESELE

Bil ki, Cenab-ı Hak, İblis'i secde edenlerden istisna edince, onun secdeyi terketme hususunda mazur olduğunun zannedilmesi caiz oldu. Bu sebeple Cenab-ı Hak "diretti" diyerek, İblis'in gücü yettiği ve mazur olmadığı halde secde etmediğini beyan buyurmuştur. Çünkü diretmek iradi olarak kaçınmaktır. Ama, iş yapmaya kâdir olamayan kimseye gelince, onun için, "diretti" denmez.

Sonra bunun bu şekilde olması caiz olsa bile, ona bir büyüklenme

eklenmez. Böylece Cenab-ı Hak, "büyüklendi" diyerek, bu diretmenin büyüklenme biçiminde olduğunu beyan etmiştir. Sonra bu söz konusu diretme ve büyüklenmenin, küfür olmaksızın da bulunması caizdir. İşte bunun için Cenab-ı Hak,

"Ve, kâfirlerden oldu" ifadesiyle, onun kafir olduğunu beyan etti.

Kadî "Bu ayet birkaç bakımdan Cebriyye'nin görüşünün batıl olduğuna delalet eder", demiştir:

a- Cebriyye, İblis secde etmediğinde, secdeye kâdir olamadığını iddia etmişlerdir. Çünkü onlara göre bir şeyi yapabilmek mümkün değildir. Bir şeye güç yetiremiyene de, "O, o şeyden imtina etti" denilmez.

b- Birşeye güç yetiremiyene o şeyi yapmamak suretiyle büyüklendi, denilmez. Çünkü o, bir fiile güç yetiremediği zaman, o fiilden kaçındı, büyüklendi denmez. O kimse ancak, isteseydi yapabileceği şeyi yapmadığında, büyüklenmiş olmakla vasıflanır.

c) Cenâb-ı Hak وكان من الكافرين buyurmuştur. Gücü yetmeyeceği bir şeyi yapmadığı için kişinin kâfir olması caiz değildir.

d- Onun büyüklenmesi ve o işi yapmaması, Allah'ın onda bu işi yaratmasından dolayıdır. Bu ise, onun kınanmaktan ziyade, mazur addedilmesinin daha uygun olduğunu gösterir. Kadî sözüne devamla, "İblisin mazur olduğunu söyleyen bir mezhebe inanan bir kimse, peşinen ziyana uğramıştır" der.

Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Kadî bu vecih'leri çoğaltarak, sözü uzatmıştır. Bu vecihlerin neticesi emre, nehye, sevab ve ikaba dayanır. Biz, ona yine şu şekilde cevab veririz: İblisten bu işlerin çıkması ya bir maksad ve sebebe dayanır veya herhangi bir maksad ve sebebten dolayı değildir. Eğer onlar bir maksad ve sebebten dolayı meydana gelmiş ise, bu maksad neredendir? Bu, bir fail olmadan mı meydana gelmiştir veya bir kul olan failden mi meydana gelmiştir veyahutta Allah'ın fail olduğu bir fiil midir? Eğer, bunlar bir fail olmaksızın meydana gelmiş ise, Yaratıcı nasıl isbat olunur? Eğer kuldan meydana gelmiş ise, ve bunun kuldan meydana gelmesi eğer bir başka maksaddan doğmuş ise bu takdirde teselsül gerekir. Eğer o fiiller herhangi maksaddan dolayı meydana gelmemişse, bu, onun maksadsız meydana geldiğini ifade eder ki biz o zaman onu "geçersiz" kılarız. Eğer onun faili Allah ise, bu durumda, bize karşı ileri sürdüğün bütün deliller, aleyhine döner.

Eğer "Bu fiil, iblisten, herhangi bir maksad ve sebeb olmadan meydana geldi" dersen, bu durumda bir müreccih bulunmaksızın, mümkün olan bir işin tereccühü (kendiliğinden meydana gelmesi) gerekir ki bu da Yaratıcıyı

isbat etme kapısını kapatır. Yine de eğer, "Bu, bu şekilde olmuştur " dersen, bu fiillerin meydana gelişi tesadüfi sayılmış olur. Tesadüfi olan fiiller ise, kulun güç ve iradesi dahilinde değildirler. Buna göre bu gibi fiiller kula nasıl emr veya nehyedilebilir? Ey Kâdî, emir ve nehiy işini delil getirmenin faydası nedir? Böyle aklî bir delilin yanında, neticesi tek bir noktaya dayanan bu izah tarzlarını çoğaltman dayanağını söker atar, sözünün yollarını keser, şayet evvelkiler ve sonrakiler bu delil üzerinde ittifak etmiş olsalardı bile bundan ancak "mümkün" varlığın bir müreccihe dayanmadan meydana geldiğini kabul ederek kurtulabilirlerdi. Bu durumda da Yaratıcıyı isbat etme kapısı kapanmış olurdu. Veya bundan, Cenab-ı Hakk'ın istediğini yapacağını ve istediğine hükmedeceğini söyleyerek kurtulabilirlerdi ki bu da zaten bizim cevabımızdır.

ALTINCI MESELE

İnsanların وكان من الكافرين *"O (İblis) kafirlerden idi"* âyeti hakkında iki görüşleri vardır:

İblis Esasen Kâfir İdi

a- İblis, Allah'a ibadetle meşgul olduğu esnada da münafık ve kâfir idi. Bu görüşün izahında iki şekil vardır:

1) Muhammed b.Abdulkerim eş-Şehristani, el-Milel ve'n-Nihal kitabının evvelinde, dört İncil'in şerhedicisi olan Mârî'den bu meselenin Tevrat'ta da, ibnisin, secde ile emredildikten sonra meleklerle arasında geçen bir münazara biçiminde, dağınık bir şekilde zikredildiğini rivayet etmiştir. Buna göre İblis meleklere, "Ben, benim yaratanım, mûcidim ve mahlukatın yaratıcısı olan bir ilahım olduğunu kabul ediyorum. Ancak size Allah'ın hikmeti ile ilgili yedi sorum var:

Birincisi: Allah'ın yaratmadaki hikmeti nedir? Hele hele, kâfiri yaratırken, onun ancak sonunda elemlere düçâr olacağını bildiği halde onu yaratmasındaki hikmet nedir?

İkincisi: Mükellefiyetin kendisine herhangi bir fayda ve zararı olmadığı, mükelleflerin lehine olan herşeyi, mükellefiyeti vasıta kılmadan da yaratmaya kâdir olduğu halde, insanları mükellef kılmada ne mana vardır?

Üçüncüsü: Farzedin ki Allah, beni kendisini tanıyıp O'na itaat etmekle mükellef tutmuştur. Öyleyse daha niçin bana, Adem'e secde etmemi emretmiştir?

Dördüncüsü: Adem'e secde etmemden dolayı kendisine isyan ettiğimde beni niçin lanetlemiştir? Ne kendisi için, ne de başkası için bir fayda olmadığı

ve fakat benim için zararların en büyüğü olduğu halde niçin beni cezalandırmayı gerekli görmüştür?

Beşincisi: Sonra Allah bunu yaparken, niçin cennete girmeme ve Âdem'e vesvese vermeme imkan tanıdı?

Altıncısı: Ayrıca, ben bunu yaparken,niçin beni Adem'in çocuklarına musallat kılıp, benim onları azdırmama ve yoldan çıkarmama müsaade etti?

Yedincisi: Sonra ben, bu hususta O'ndan uzun bir mühlet istediğimde, bana bu mühleti niçin verdi? Malumdur ki eğer dünya şerlerden uzak olsaydı, bu daha hayırlı olurdu.

İncillerin şerhedicisi şöyle dedi: Cenab-ı Allah, celal ve kibriya perdelerinin gerisinden ona vahyederek: "Ey iblis, sen beni tanıdın şayet sen beni hakkıyla tanısaydın, işlerimde bana itiraz etmemen gerektiğini bilirdin. Çünkü, ben, kendisinden başka ilah olmayan Allah'ım. Yaptığım şeylerden sorulmam".

Bil ki mahlukatın evvelkileri de sonrakileri de bir araya gelseler, güzel görme ve çirkin görme işinin akla ait olduğuna hükmetseler, onlar bu şüphelerden bir kurtuluş yeri bulamazlar ve bütün bu şüphelerden sıyrılamazlar. Ama Cenab-ı Hakk'ın söylediği cevab ile cevab verdiğimizde bütün bu şüpheler bertaraf olur ve itirazlar sona erer. Nasıl böyle olmasın ki Cenab-ı Hak zatında vacib'l-vücud ve sıfatlarında vacibu'l-vücud olduğu gibi, fail oluşunda her türlü müessir ve müreccihlerden (tercih ettirici etkilerden) müstağnidir. Eğer Allah Teala bunlardan müstağni olmasa idi, onlara muhtaç olmuş olurdu. Halbuki Cenab-ı Hak, bütün ihtiyaçların istendiği, bütün arzuların talebedildiği ve bütün arzulara karşında ulaşılan bir varlıktır. Cenab-ı Allah böyle olunca, O'nun fiilleri için "niçinlik" söz konusu olamaz; O'nun yaratmasına itiraz edilemez. Birisi şöyle diyerek ne güzel söylemiş: "Allah'ın celâli Mu'tezile terazisi ile tartılmaktan çok yücedir." Bunları söyleyen kimse, Allah'ın وكان من الكافرين "O (iblis) kâfirlerden idi" âyetini zâhiri manası ile anlayarak, iblisin yaratılışından beri kâfir ve münafık olduğunu söylemiştir.

2) İblis ebedî olarak kâfirdir. Bu, muvâfât ashabının görüşüdür. Çünkü iman devamlı bir mükafaata hak kazanmayı, inkâr ise devamlı bir cezayı haketmeyi gerektirir. Devamlı mükâfaat ile devamlı cezanın aynı anda bulunması imkansızdır. Mükellef bir zaman iman eder, sonra da-Allah muhafaza-küfre düşerse, o kul için, ya ebedi sevabı haketme ile ebedi cezayı haketme beraber bulunur ki yukarıda açıkladığımız gibi bunun olması imkansızdır, veyahut daha sonra olan öncekini yok eder ki bu da imkansızdır.

Çünkü, iyi amellerin boşa gitmesi görüşü (ihbât) batıldır. O zaman geriye sadece, bunun bir muhali farzetmek olduğunu ve imanın bulunmasının şartının, kuldan hiçbir vakit küfrün meydana gelmemesi olduğunu söylemek kalır. Kimin son nefesi küfür üzerine olursa, daha önce onda imanın meydana gelmediğini anlamış oluruz. Bu sabit olunca deriz ki iblisin son hali küfür üzerine olduğu için, onun hiç bir zaman mü'min olmadığını anlamış oluruz.

İblis Önce Mü'min İken Sonradan Kâfir Oldu

b-) "İblis daha önce mü'min idi, sonradan kâfir oldu". Bu görüşü savunanlar, Allah'ın وكان من الكافرين *"O (İblis,) kâfirlerden idi"* ayetinin tefsiri hususunda ihtilafa düşmüşlerdir.

1) Onların bir kısmı ayetin manasının şöyle olduğunu söylemişlerdir: "İblis, Allah'ın ilminde kâfirlerden idi. Yani Allah ezelde, onun sonradan kâfir olacağını biliyordu." Bu tefsire göre كان fiili maluma (bilinene) değil de ilme taalluk etmiş olur.

2-) İblis daha önce mü'minken, belli bir zamanda inkâra girip küfrü devam edince, onun o vakitte kâfirlerden olduğunu söylemek doğru oldu. Bu durum onun hakkında doğru olunca, onun kâfirlerden olmasının doğru olması gerekti. Çünkü bizim كان من الكافرين sözümüz, كان من الكافرين ف ذلك الوقد *"O (İblis) bu belli zamanda kâfirlerden oldu"* sözümüzün ifade ettiği mananın parçasıdır. Bütün, mevcud olunca, onun parçaları da mutlaka mevcuttur.

كَانَ Burada Sayruret Manası Taşır

3) Ayetteki كان fiilinden kastedilen صار "oldu" manasıdır. Yani "O (İblis) kâfirlerden oldu." Bu hususta bazı konular vardır.

a- Alimler وَكَانَ مِنَ ٱلْكَٰفِرِينَ ayetinin, iblisten önce bir kâfirler topluluğunun bulunduğuna böylece de onun kâfirlerden olduğunu söylemenin doğru olduğuna delalet etti" görüşünde ihtilaf etmişlerdir. Bir kısım alimler, ayetin buna delalet ettiğini, çünkü مِنْ buna delalet teb'iz (kısmilik) ifade ettiğini, binaenaleyh iblisin kâfirlerden birisi olduğuna hükmetmenin de, iblisin onlardan olabilmesi için, daha önceden kâfir bir topluluğun bulunması gerektiğini söylemişlerdir.

Bu görüşü; Ebu Hureyre (r.a.)'den rivayet edilen şu söz de te'kid eder: "Şüphesiz Cenab-ı Hak, meleklerden bir topluluk yarattı ve sonra onlara,

"Ben, çamurdan bir insan yaratacağım. Onu düzeltip, ruhumdan üflediğimde, ona secde ediniz" dedi. Melekler, "Biz bunu yapmayız" diye cevab verdi. O zaman Cenab-ı Hak onların üzerine bir ateş gönderdi de bu ateş onları yaktı. İblis de işte bu diretenlerden idi."

Diğer bazı alimler ise, ayetin buna delalet etmediğini söylemişler ve ayeti iki türlü tefsir etmişlerdir.

Birincisi: Ayetin manası şudur: "O (İblis), bu inkarından sonra kendisine uyanlardan (kâfirlerden) oldu." Bu görüş Esam'a ait olup O, bunun bir misali olarak Allah'ın şu ayetini zikretmiştir:

"Münafik erkekler ile münafik kadınlar birbirlerindendirler" (Tevbe, 67). Bu ayette Cenab-ı Hak, inançlarında birbirlerine benzemeleri sebebiyle hepsini bir saymıştır. Burada da böyledir. Bu ayet inince, iblisin durumu herkes tarafından bilindiği için, Allah'ın وكان من الكافرين "O kâfirlerden oldu" ifadesi yerindedir.

İkincisi: Bu, mahiyetin fertlerinden bir ferdin, o mahiyete nisbet edilmesidir. Bu nisbet edilişin yerinde olabilmesi için o mahiyetin mevcudiyeti gerekmez. Nitekim Allah Teala'nın, ilk önce yarattığı hayvan hakkında "Bu hayvan fertlerinden biridir" denilmesi doğru olur. Yoksa "zihnin dışında mevcut olan hayvanlardan biridir" manasına değil. Tam aksine "O, bu mahiyetin fertlerinden bir fert ve bu hakikatin bireylerinden bir birey" manasında söylenmiştir. Bil ki bu konuya, iblisin Allah'ı inkâr edenlerin ilki olup olmadığı meselesi de dayanır. Ekseri alimler onun Allah'ı ilk inkâr eden olduğu görüşündedirler.

Mürtekib-i Kebîre (Büyük Günah İşleyen)'nin Durumu

b- Büyük günah Ehl-i Sünnete göre de Mu'tezile'ye göre de küfrü gerektirmez. Ama bize göre, büyük günah sahibi, mümin; Mu'tezile'ye göre ise, büyük günah sahibi, iman dairesinden çıkmış sayılmakla beraber küfür dairesine de girmemiş bir kimse sayılır. Haricilere göre ise her türlü günah küfürdür. Hariciler bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Allah Teâla iblisi günahından dolayı kâfir saymıştır. O halde bu, her türlü günahın küfür olduğunu gösterir". Haricilerin bu görüşüne şu şekilde cevap veririz: Eğer biz, iblisin ta başından beri kâfir olduğunu kabul ediyorsak; böyle bir mesele yoktur. Eğer iblisin tâ başında mü'min olduğunu ka'bul ediyorsak, o zaman deriz ki: İblis kibirlendiği, isyanında haklı olduğuna inandığı, buna da *"Ben o (Adem'den) daha hayırlıyım"* (A'raf,12) diye delil getirdiği için kâfir olmuştur. Allah Teâla en iyi bilendir.

YEDİNCİ MESELE

Ekseri alimler, bütün meleklerin, Hz.Adem (a.s.)'e secde etmekle emrolunduklarını söylemişler ve buna iki bakımdan delil getirmişlerdir:

a- "Melâike" lafzı çoğul bir isimdir. Çoğul sigası umumi mana ifade eder. Hele hele bu lafız, Cenab-ı Hakk'ın : فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ *"Meleklerin hepsi,tamamı secde ettiler"* (Hicr, 30) ayetinde, en mükemmel te'kid ile getirilmiş ise...

b- Cenab-ı Hak iblisi meleklerden istisna etmiştir. Bir şahsın onlardan istisna edilmesi, onun dışındakilerin o hükme dahil olduğuna delalet eder. Alimlerden, bunu kabul etmeyerek bu secde ile emredilenlerin yeryüzü melekleri olduğunu söyleyerek, meleklerin büyüklerinin böyle bir secde ile emredilmesini uzak ihtimal görenler vardır. Feylesoflara gelince, onlar melekler lafzını ruhani cevherlere hamlederek şöyle demişlerdir: Semavi ruhların, düşünen beşeri nefislere (nüfus-ı natıkaya) boyun eğmeleri imkansızdır. Secde etmeleri emredilen meleklerden maksad, sadece bu beşeri nefislere itaat eden, beşeri,cismani kuvvetlerdir. Bu meseleye dair söz akliyyata dair kitaplarda yer almıştır.

Hz.Âdem'in Cennete Yerleştirilmesi

وَقُلْنَا يَٰٓـَٔادَمُ اسْكُنْ أَنتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ

"Ve demiştik ki: "Ey 'Adem, sen eşinle birlikte Cennet'te yerleş. Ondan, neresinden isterseniz, bol bol yeyin, fakat şu ağaca yaklaşmayın, |yoksa (kendine) zulmedenlerden olursunuz" (Bakara, 35).

اُسْكُنْ Emri Teklif mi, İbahe mi Bildirir?

BİRİNCİ MESELE

Müfessirler, اُسْكُنْ (Yerleş) sözündeki emrin, mükellefiyet (farziyet) ifade eden bir emir mi, mübahlık ifade eden bir emir mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Katade'den, şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Cenab-ı Allah, melekleri Hz. Adem'e secde ile imtihan ettiği gibi, Hz. Adem (a.s)'i de cennette yerleşmekle

imtihan etmeştir. Bu böyledir, çünkü, Hak Teâla, onu cennette oturmak, onda dilediği gibi yemekle mükellef kılmış ve bir ağaçtan yemesini yasaklamıştır. Hz.Adem (a.s.)'in o ağaçtan yemekten menedilmesi en zor mükellefiyetlerden biri olmakla beraber, o, nehyedildiği şeyi yapıp bu sebeble avret mahalli açılıncaya ve cennetten indirilip, arzu ettiği şeylerin bulunduğu bir yerde iskan edilinceye kadar bu imtihan devam etti."

Diğer müfessirler de şöyle demişlerdir: "Bu mübahlığı ifade eden bir emirdir. Çünkü kendisinden istifade edilen hoş,güzel ve temiz yerlerde yerleşmek kulluk kapsamına girmez. Nitekim hoş,temiz şeylerden yemek kulluk şümûlüne girmemekte ve: كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ

"Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin en temizlerinden yeyiniz"(Taha, 81) ayetindeki emir, farziyeti ve mükellefiyeti ifade eden bir emir olmamakta, aksine mübahlığı ifade eden bir emir olmaktadır."

Doğrusu bu اُسْكُنْ (Yerleş) emri hem mübahlığı hem de mükellefiyeti ifade eden bir emirdir. Buradaki mübahlık, Hz.Adem (a.s.)'in cennetteki bütün nimetlerden istifade etmeye izinli olmasıdır. Mükellefiyete gelince, o da şudur: Yasaklanan şey orada idi ve Hz.Adem (a.s.)'in ondan yemesi yasaklanmış idi. Bazıları şöyle demişlerdir: Eğer bir adam diğer birine أَسْكَنْتُكَ دَارِي (seni evimde iskan ettim, yerleştirdim) derse, ev diğer adamın mülkü olmaz. Burada da Cenab-ı Allah, Hz.Adem (a.s.)'e "Cenneti sana bağışladım " demiyor, aksine "seni cennete yerleştirdim" diyor. Cenab-ı Allah, onu yeryüzünde halife olması için yarattığından dolayı öyle söylemedi. Cennette yerleştirilmesi, yeryüzü halifeliği için bir mukaddime kabilinden idi.

Hz.Havva Ne Zaman Yaratıldı?

İKİNCİ MESELE

Hak Teala herkesin Hz.Adem (a.s.)'e secde etmesini emrettiğinde, iblis secde etmemekte dayatınca, onu mel'un (lanetli) yaptı ve sonra Hz.Adem (a.s.)'e eşi ile beraber cennette yerleşmesini emretti. Müfessirler, Hz.Adem (a.s.)'in eşi (Hz.Havva)'nın ne zaman yaratıldığı hususunda ihtilaf etmişlerdir.

Süddi, İbn-Abbas, İbn Mes'ud ve bazı sahabeden şunu rivayet etmiştir: Cenab-ı Allah, iblisi cennetten çıkarıp, Hz.Adem (a.s.)'i cennete yerleştirince, Hz.Adem (a.s.) orada tek başına kaldı. Onunla beraber yalnızlığını giderecek kimse yoktu. Bu sebeble Cenab-ı Allah, ona bir uyku verdi, sonra sol tarafının kaburga kemiklerinden birini alıp yerine et koydu ve o kaburgadan Havva

validemizi yarattı. Hz.Adem (a.s.) uykudan uyanınca başucunda oturan bir kadın buldu ve ona "Sen kimsin?" diye sordu. O, "Bir kadın" cevabını verdi. Hz.Adem, "Niçin yaratıldın?" dedi. O, "Sen bana ısınasın diye yaratıldım" dedi. Melekler: "Onun ismi ne?" diye sordular. "İsmi Havva" dediler. "Niçin Havva diye isimlendirildi" dediler. (Birisi) "Çünkü o canlı bir şeyden yaratıldı" dedi.

Hz.Ömer ve İbn Abbas (r.ah)'dan şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Cenab-ı Allah meleklerden bir ordu gönderdi. Onlar Hz.Adem ile Havva'yı padişahların taşındığı gibi, altından bir taht üzerinde taşıdılar. Onların elbiseleri nurdan idi. Herbirinin başında yakut ve incilerle bezenmiş altın birer taç vardı. Hz.Adem (a.s.)'in belinde inci ve yakutlarla süslenmiş bir kemer vardı. Böylece o ikisi cennete girdiler." Bu haber, Hz.Havva'nin, Adem (a.s.)'in cennete girmesinden önce yaratıldığına delalet eder. İlk haber de onun cennette yaratıldığını gösterir. Gerçeği Cenab-ı Allah bilir.

Zevce "Eş"'den Maksat Havva'dır

ÜÇÜNCÜ MESELE Müfessirler, ayetteki "zevce (eş)" ten kastedilenin, her ne kadar bu sûrede ve Kur'an'ın başka yerlerinde bahsedilmese de, Hz.Havva olduğunda ittifak etmişlerdir. Buna ve Hz.Havva'nın, Hz.Adem (a.s.)'den yaratıldığına Cenab-ı Allah'ın Nisa suresindeki:

الَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا

"O (Allah) sizi bir tek candan yarattı ve ondan yine onun zevcesini vücuda getirdi" (Nisa, 1) ayeti ile, A'raf süresindeki: وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا

"Ve bundan da, (gönlü) kendisine (meyledip) ısınsın diye, eşini yapan O (Allah)dır" (A'raf, 189) ayeti delalet eder. Hasan (r.a.), Hz.Peygamber(s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

إِنَّ الْمَرْأَةَ خُلِقَتْ مِنْ ضِلَعِ الرَّجُلِ فَإِنْ أَرَدْتَ أَنْ تُقِيمَهَا كَسَرْتَهَا وَإِنْ تَرَكْتَهَا اسْتَمْتَعْتَ بِهَا وَاسْتَقَامَتْ

"Hiç şüphesiz kadın, erkeğin, kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Eğer onu doğrultmak istersen kırarsın. Eğer onu kendi haline bırakırsan, ondan istifade edersin, o da düzelir."(41)

41) Benzer bir hadis, Müslim, Ridâ; 59 (2/1091). Bu şekli ile bulamadık.

Cennetin Yerde Veya Gökte Olması

DÖRDÜNCÜ MESELE Müfessirler bu ayette geçen cennet hususunda "O yeryüzünde midir, yoksa gökyüzünde midir?" diye ihtilaf etmişlerdir. Cennetin gökyüzünde olduğunun kabul edilmesi halinde, "O cennet, sevab yurdu olan cennet midir, ebedilik cenneti midir, yoksa başka bir cennet midir?" diye ihtilaf etmişlerdir.

Cennet Arz'da İdi

Ebu'l-Kasım el-Belhi ve Ebu Müslim el-İsfahani: "Bu cennet yeryüzünde idi " demişler ve Hz.Adem'in cennetten indirilmesini bir bölgeden diğer bir bölgeye geçmek manasına hamletmişlerdir. Cenab-ı Allah اهبطوا مصرًا *"Öyleyse bir şehre inin"* (Bakara, 61) ayetinde olduğu gibi... Bu iki zat görüşlerine çeşitli yönlerden deliller getirmişlerdir:

Birincisi: Bu cennet, eğer sevab yurdu olan cennet olsa idi, ebedilik (huld) cenneti olurdu. Eğer Hz.Adem (a.s.), ebedilik cennetinde bulunuyor olsa idi, İblis'in: هَلْ أَدُلُّكَ عَلَىٰ شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَّا يَبْلَىٰ *"(Ey Âdem) sana ebedilik ağacına ve zeval bulmayacak bir devlete (ulaşmanın yolunu) göstereyim mi?"* (Taha, 120) sözüne aldanmazdı. Cenab-ı Allah'ın : مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَٰذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَن تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ *"Rabbiniz size şu ağacı, iki melek olursunuz veya (cennette) devamlı kalıcılardan olursunuz diye yasak etti"* (A'raf, 20) ayeti doğru olmazdı.

İkincisi: Kim bu cennete girerse, Allah Teala'nın: وَمَا هُم مِّنْهَا بِمُخْرَجِينَ *"Onlar oradan (cennetten) çıkarılacak değiller"* (Hicr, 48) ayetinden dolayı, oradan bir daha çıkarılmaz.

Üçüncüsü: İblis,Hz.Adem'e secde etmekten imtina edince lanetlendi ve Allah'ın gazabından dolayı ebedilik cennetine ulaşamadı.

Dördüncüsü: Mükafaat dünyası olan cennetin nimetleri tükenmez. Çünkü Cenab-ı Hak: *"Onun yemişleri ve gölgesi devamlıdır"* (Ra'd, 35) **ve :** *"Ama bahtiyar olanlar, gökler ve yer durdukca cennette ebedi olarak kalıcıdırlar. Ancak Rabbinin dilediği müddet müstesna. Bu bitmez tükenmez bir lütuftur"* (Hud, 108) buyurmuştur. Eğer bu, Hz.Adem (a.s.)'in girdiği cennet olsaydı sona ermezdi. Fakat Hz.Adem (a.s.)'in girdiği cennet, Cenab-ı

Allah'ın: كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ *"Allah'ın zatından başka herşey yok olacaktır"*(Kasas, 88) ayetinden dolayı yok olacaktır. Eğer bu, Hz.Adem'in girdiği cennet olsaydı, oradan tekrar çıkmazdı, fakat o oradan çıktı ve bu rahatlıklar kesildi, sona erdi.

Beşincisi: Allah Teala'nın hikmetine, insanoğlunu ilk başta, ebedi kalacakları ve mükellef olmayacakları cennette yaratması uygun düşmez. Çünkü O, amel işleyenlere ait olan mükafaatı, amel işlememiş olan kimseye vermez ve kullarını başıboş bırakmaz. Aksine o kulları teşvik etmek ve sakındırmak, onlara va'd ve va'idde bulunmak gerekir.

Altıncısı: Cenab-ı Hakk'ın, Hz.Adem (a.s.)'i yeryüzünde yarattığı hususunda ve bu kıssada onu gökyüzüne naklettiğine dair bir bahis bulunmadığı hususunda bir ihtilaf yoktur. Eğer Allah Teala, onu gökyüzüne nakletmiş olsaydı bunun öncelikle zikredilmesi gerekirdi. Çünkü onun yerden göğe nakledilmesi en büyük nimetlerdendir. Bunun zikredilmemesi, böyle bir naklin olmadığını gösterir. Bu da, Allah Teala'nın:

اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ

"Sen eşinle birlikte cennette yerleş"(Bakara, 35) ayetinde bahsettiği cennetten muradın, ebedilik cennetinden başka bir cennet olmasını gerektirir.

Cennet Yedinci Semada İdi

İkinci görüş Cübbai'nin görüşüdür ve şöyledir: Bu cennet yedinci semada idi. Bunun delili, Allah Teala'nın اهْبِطُوا مِنْهَا *"Oradan inin"*(Bakara, 38) ayetidir. Sonra ilk iniş yedinci semadan birinci semaya olmuştu. İkinci iniş de gökten yeryüzüne olmuştu.

O Cennet, Sevab Yurdu Olan Cennettir

Üçüncü görüş, alimlerimizin çoğuna ait olan şu görüştür: Bu cennet, sevab yurdu olan cennettir. Bunun delili, "cennet" lafzındaki umum ifade etmeyen elif ve lam (lam-ı tarif) dir. Çünkü bütün cennetlerde birden yerleşmek imkansızdır. Bundan dolayı bu cennetin, daha önce zikredilmiş olan belli bir cennet olarak anlaşılması gerekir. Müslümanlarca bilinen, belli olan cennet ise sevab yurdu olan cennettir. Binaenaleyh ayetteki "cennet"i bu manada anlamak gerekir.

Tevakkuf Eden (Karar Vermeyen) Görüş

Dördüncü görüş de şudur: Bütün bu görüşler mümkündür. Bu hususlardaki nakli deliller de zayıf ve birbirine terstir. Bundan dolayı bu hususta bir şey söylememek ve kesin konuşmayı bırakmak gerekir. En iyi Allah bilir.

Bazı Lisanî Meseleler ve Cennetteki Geniş Nimet

BEŞİNCİ MESELE

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Sukna" (yerleşmek) masdarı sukün masdarındandır. Çünkü o bir yerde kalma ve ikrar bulmanın bir çeşididir. Ayette geçen انت (sen) lafzı, اسْكُنْ yerleş lafzı ile yerleşmesi istenen fail üzerine atıf yapılabilsin diye, o failli te'kid için getirilmiştir رَغَدًا (bol bol) kelimesi, mahzuf bir masdarın sıfatıdır.Yani اَكْلاً رَغَدًا وَاسِعًا رافِهًا "Bol bol, geniş geniş, rahat rahat yemek" lafzı, belirsiz mekan ifade etmek için kullanılmıştır.حَيْثُ yani"cennet'in neresini dilersiniz" manasınadır. Âyetten murad, Hz.Âdem ile Havva'ya cennetin bazı yiyecekleri ve bazı yerleri mahzurlu olmayacak şekilde son derece geniş, mutlak manada bir yeme müsaadesidir. Böylece, onların, cennetin çok olan ağaçlarından bir tanesinden yemeleri, onlar için bir özür olmamaktadır.

Cennet Nimetlerinden İstifade Emrinin, Kıssanın Tekerrüründe Gösterdiği Farklılık

ALTINCI MESELE

Bir kimse şöyle diyebilir:Hak Teâla وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا *"Ondan bolca yeyiniz."* A'raf sûresinde ise: فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا *"Dilediğiniz yerden yeyiniz"* (A'raf, 19) buyurarak, Bakara sûresinde كُلَا lafzını اُسْكُنْ lafzına vav harf ile, A'raf sûresinde ise "fâ" harfiyle atfetmiştir. Bunun hikmeti nedir? Kendisine bir şey atfedilen fiil şart durumunda olur. Atfedilen şey de ceza menzilesinde bulunursa bu durumda ceza, birincisine (şarta) vav ile değil de fa ile atfedilir. Nitekim Cenâb-ı Hakk: وَاِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا *"Hani (onlar): Şu beldeye giriniz ve onun dilediğiniz yerinde, bolca yeyiniz, demiştik"* (Bakara, 58) ayetinde, beldeden yemek oraya girmeye bağlı

olduğu için, كُلُوا lafzını ادخلوا lafzına fâ harfiyle atfederek, sanki O şöyle buyurmuştur: Eğer oraya girerseniz, oradan yiyiniz... Buna göre, girmek işi yemeye götürür. Yemenin varlığı da, girmenin bulunmasına bağlıdır. Bu husus, A'raf sûresindeki şu ayetde de ayni şekilde izah olunur:

وَإِذْ قِيلَ لَهُمُ اسْكُنُوا هَٰذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ

"Hani onlara şu beldede oturunuz ve onun dilediğiniz yerinden yeyiniz denilmişti "(A'raf, 161), Cenab-ı Hak, burada كلوا lafzını اسكنوا lafzı üzerine fâ ile değil de vâv ile atfetmiştir. Çünkü اسكنوا oturunuz, lafzı, "süknâ" (oturmak, meskun olmak) lafzından alınmıştır ki, sükna uzun süre ikamet etmek demektir. Yemenin varlığı süknanın varlığına bağlı değildir. Çünkü bir bahçeye giren kimse, oradan geçiyorken bile, o bahçeden meyve yiyebilir. İkincisi birincisine, cezanın şarta taalluk etmesi gibi taalluk etmediğinden fa ile değil de vav ile atfetmek vacib olmuştur.

Bu sabit olunca biz deriz ki, şüphesiz اُسْكُنْ "otur" lafzı, bir yere giren kimseye söylenerek, bundan, "Girdiğin bu yerde kal ve buradan bir yere ayrılma!" manası kasdedilir. Yine, bu lafız, bir yere girmeyen kimseye de, "Buraya gir ve orada kal!" anlamında da söylenilir. Bakara sûresindeki bu emir, Hz.Adem cennete girdikten sonra verilmiştir; buna göre bu emirden maksat orada kalıp, iyice yerleşmektir. Biz, yeme işinin girmek işine taalluk etmediğini açıklamıştık. Dolayısıyla, vav harfiyle atfedilmiştir. A'raf suresinde ise bu emir, Hz.Adem cennete girmeden önce varid olmuştur. Dolayısıyla bundan maksat, Hz.Adem'in cennete girmesidir. Yemenin girmeye bağlı olduğunu izah etmiştik. Bu sebeple, şüphesiz fa lafzıyla gelmiştir. Allah en iyi bilendir.

وَلَا تَقْرَبَا (Yaklaşmayın) Nehyinin Hükmü

YEDİNCİ MESELE Cenab-ı Hakkın; وَلَا تَقْرَبَا هَٰذِهِ الشَّجَرَةَ *"Ve bu ağaca yaklaşmayın"* ayetidir. Bunun, bir nehiy olduğunda herhangi bir şüphe yoktur. Ancak bunda iki bahis vardır.

a- Bu, tahrim ifade eden bir nehiy mi, yoksa tenzih ifade eden bir nehiy midir? Bu hususta ihtilaf vardır. Alimlerden bir kısmı, bu sîganın tenzihi bir nehiy ifade ettiğini söylemişlerdir.

Bu böyledir, çünkü bu sîga bazan tenzih, bazan da tahrim için varid olur. Aslolan, müşterekliğin olmamasıdır. Bu sebeple lafzı bu iki kısım arasında müşterek bir mikdarda, hakiki manaya almak gerekir. Bu da ancak, fiilden

men etmeye veya fiilde mutlaklığa herhangi bir delalet olmaksızın, yapılmama tarafını yapma tarafına tercih hususunda nehyi hakiki manada almakla olur. Fakat bu fiildeki mutlak oluş, aslın hükmüyle sabit olmuştur. Çünkü kendisinden faydalanılacak şeylerde aslolan, mübah olmadır. Biz, lafzın manasını bu asla eklediğimizde, ikisinin toplamı nehyin tenzih ifade ettiğinin delili olur. Bu görüşte olan alimler, bu görüşün buraya daha uygun olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bu takdire göre, Hz.Adem'in günahı,evla olanı terketme hususuna dayanır. Peygamberlerin ismetine götüren her yolun, kabul edilmeye daha evla olduğu herkesin malumudur.

Nehy Tahrim İçindir Görüşü ve Tenkidi

Diğer bazı alimler de bu nehyin tahrim'i ifade eden nehyi olduğunu söyleyerek buna çeşitli deliller getirmişlerdir:

1) Cenab-ı Hakk'ın ولا تقربا هذه الشجرة âyeti yine Allah'ın:

وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ *"Temizlenmedikleri müddetçe, onlara yaklaşmayın"* (Bakara, 222) ve : وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ *"Yetimlerin malına, ancak en güzel bir biçimde yaklaşın"* (İsra, 34) ayetleri gibidir. Bu ikisi nasıl haramlık ifade ediyorlarsa, önceki de böyledir.

2) Cenâb-ı Hak, فتكونا من الظالمين *"Sonra, zalimlerden olursunuz"* buyurmuştur ki, bunun manası "Eğer siz o ağaçtan yerseniz, siz muhakkak ki nefsinize zulmetmiş olursunuz" demektir. Onlar o ağaçtan yediklerinde قالا ربنا ظلمنا انفسنا *"Dediler ki, Rabbimiz, biz nefislerimize zulmettik"* dediklerini görmez misin?

3) Bu nehiy şayet tenzih ifade eden nehiy olsaydı, yaptığından dolayı Hz.Adem cennetten çıkarılmaya müstehak olmaz ve kendisine de, tevbe etmesi vacib olmazdı.

Biz şöyle diyerek, bu ikinci görüştekilerin birinci deliline cevap veririz: Nehy, aslında her ne kadar tenzih ifade etse de ayrı bir delilden ötürü bazan tahrime hamledilebilir. İkinci görüşlerine de şöyle cevap veririz: Cenab-ı Hakk'ın فتكونا من الظالمين *"Sonra zalimlerden olursunuz."* ayetinin manası "terketmek evla olan bir şeyi yapmanızdan ötürü, nefsinize zulmedenlerden olursunuz" demektir. Çünkü siz, bunu yaptığınızda, susamayacağınız, acıkmayacağınız, güneşin ısısıyla yanıp kavrulmayacağınız ve üryan olmayacağınız cennetten, sizin için bunların hiçbirisi bulunmayan bir yere çıkarılırsınız.

Üçüncü delillerine de şöyle diyerek cevap veririz: Cennetten çıkmanın bu sebeple olduğunu kabul etmiyoruz. Bunun açıklaması inşaallah gelecektir.

b- Bunlar şöyle demiştir: Cenab-ı Hakk'ın ولا تقربا هذه الشجرة âyeti zimnî manasıyla yememeyi ifade eder. Bu görüş zayıftır. Çünkü yaklaşmadan nehyetmek, yemeden nehyi ifade etmez. Çünkü çoğu kez, nehyedilen şeye yaklaşmamada kurtuluş vardır. Şu kadar var ki, şayet bu nehiy yaklaşmaya hamledilirse, onu yemesi ona caiz olur. Tam aksine bunun zahiri, yaklaşmaktan nehyi içine alır. Yemeden nehyetmeye gelince, bu diğer delillerle bilinir ki, o da Cenab-ı Hakk'ın bu yerin dışındaki bir başka yerde:

فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا

"Ağaçtan taddıklarında, onların avret mahalleri göründü" (A'raf, 22) buyruğudur. Bir de sözün baş tarafı,yemenin mübah olduğu hususundadır. Çünkü Cenab-ı Hak:

"Ve, onun dilediğiniz yerinde, bolca yeyiniz" (Bakara, 35) buyurmuştur. Böylece Cenab-ı Hakk'ın bu ifadesi, onları o ağacın meyvesinden yemeden nehy hususunda bir delalet gibi olmuştur. Ancak bu sözle yemekten nehyetmek, hem yemeği hem de diğer faydaları içine alır. Eğer Cenab-ı Hak, açıkca yemeden nehyetseydi, bu diğer faydalara şamil olamazdı. ولا تقربا ifadesindeki fayda daha çoktur.

Ağacın Hangi Ağaç Olduğu

SEKİZİNCİ MESELE Alimler burdaki mezkûr "ağaç"ın ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Buna göre Mücahid ve Said İbn Cübeyr, İbn Abbas (r.a)'dan, o ağacın buğday ve başak olduğunu nakletmişlerdir. Yine Hz. Ebu Bekr'in, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ağaç hakkında sorduğu, bunun üzerine O'nun da, bunun mübarek başak ağacı olduğunu söylediği rivayet edilmiştir. Yine Süddi, İbn Abbas ve İBn Mesûd'dan bu ihtiyaç yoktur. Çünkü bu sözden maksat, o ağacın bizzat kendisini bize tanıtmak değildir. Sözün maksadı ve gayesi olmayan şey, beyan etmek, Hâkîm olan Allah'a vacib olmaz. Çoğu kez, onu beyan etmekse abes olur. Çünkü bizden birisi, başkasına, geciktiği için özür beyan etmek istediğinde, edepte kusur ettikleri için kölelerimi dövmekle meşgul idim" dediğinde, bu kadarcık ifadesi onun kölelerin bizzat kendisini, isimlerini ve sıfatlarını zikretmesinin yerini tutar. Hiç kimse, burada beyan hususunda kusur edildiğini zannedemez.

Şecere Kelimesinin Manası

Sonra bazı âlimler الشجرة lafzındaki en yakın mana "gövdesi ve dalları olan bir bitki"ye şamil olmasıdır, demişlerdir. Buna gerek olmadığı da söylenmiştir. Çünkü Cenab-ı Hak:

وَأَنۢبَتۡنَا عَلَيۡهِ شَجَرَةٗ مِّن يَقۡطِينٖ

"Onun üzerine gövdesi olmayan bir bitki bitirdik" (Saffat, 146) buyurmuştur; oysaki bu bitki, tıpkı bir ekin ve karpuz gibi olmasına rağmen, onun yeryüzüne sarılıp yayılması onu ağaçlıktan çıkarmamıştır. Müberred ise, "Arabların her dalı ve gövdesi olan şeyi, meyveleriyle kendilerini doyurduğu zaman, ağaç olarak isimlendirdiklerini sanıyorum" demiştir. الشجرة ağaç lafzının aslı, sağa sola yayılan, dal budak salan her şeydir. Meselâ رَأَيْتُ فُلَانًا قَدْ شَجَرَتْهُ الرِّمَاحُ "Falancayı, mızraklar onu delik deşik olmuş olarak gördüm" denilir. Yine Cenab-ı Hak,

حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيۡنَهُمۡ

"Aralarında dallanıp budaklanan hususlarda seni hakem tutmadıkları sürece..." (Nisa, 65) buyurmuştur. Yine şöyle denilir: وَتَشَاجَرَ الرَّجُلَانِ فِي أَمْرِ كَذَا "İki adam falanca meselede tartıştılar, meseleyi dallandırıp budaklandırdılar."

Zulümden Buradaki Maksat

DOKUZUNCU MESELE Alimler, Cenab-ı Hakk فتكونا من الظالمين beyanından muradın, " Sizler eğer yerseniz, nefislerinize zulmetmiş olursunuz " olduğunu söylemişlerdir. Çünkü ağaçtan yemek, başkasına zulmetmeyi gerektirmez. İnsan bazan kendi nefsine, bazan da başkasına zulmetmekle zalim olur. Ama nefsine zulmü, daha şumüllü ve daha büyüktür. Sonra insanlar burada, üç görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir.

a- Hz.Adem'in büyük günah işlemiş olduğunu söyleyen Haşeviyye'nin görüşüdür. Buna göre, Hz.Adem'in bu fiili zulüm olmuş olur.

b- Hz.Adem, küçük günah işlemiştir diyen Mu'tezile'nin görüşüdür. Mu'tezile'nin de iki görüşü vardır:

1) Ebu Ali el-Cübbaî'nin görüşüdür ki, buna göre Hz.Adem, kendisine, çok zor olan tevbe ve telafiyi gerektirdiği için nefsine zulmetmiştir.

2) Ebu Haşim'in görüşüdür ki, buna göre Hz.Adem, sevablarının bir kısmını boşa çıkarmış, yakmış olması sebebiyle kendisine zulmetmiştir. Bu sebeple, Hz.Adem'in hak etmiş olduğu sevabda bir eksilme olur ki, bu da zulüm olur.

c- Mutlak anlamda Hz.Adem ile Havva'dan günahın sadır olmasını kabul etmeyenler ve bu zulmü yapılmaması gereken şeyi yapmış olmaya (terk-i evla) hamledenlerin görüşüdür. Bunun misali şudur: Vezirlik isteyen bir kimse, onu bırakıp da dokumacılıkla meşgul olursa, o kimseye, "Ey kendisine zulmeden kimse, niçin böyle yaptın?" denilir. Şayet "Peygamberlerin zalim olmakla veya nefislerine zulmedici olmakla nitelendirilmeleri caiz midir?" denilirse cevaben deriz ki, böyle denilmesi bir nevi zemmi vehmettirdiği için, onlara bu ismin verilmemesi daha uygundur.

Şeytanın, Onların Ayaklarını Kaydırması

فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ ﴿٣٦﴾

"Bunun üzerine şeytan onları oradan kaydırıp, onları bulundukları yerden çıkardı. Biz de: Birbirinize düşman olarak ininiz! Yeryüzünde sizin için, belli bir vakte kadar durak ve faydalanma vardır" (Bakara, 36) dedik.

Keşşaf sahibi فأزلهما الشيطان عنها ifadesinin hakikatinin, şeytan, onları orada hataya düşürdü" mânâsı olduğunu ve buradaki عَنْ lafzının aynen, وما فعلته عن أمري *"Ben bunu kendiliğimden yapmadım"* (Kehf, 82) ayetindeki عَنْ lafzı gibi olduğunu söylemiştir. Kaffâl (r.h) ise buradaki أَزَلَّ fiilinin زَلَلٌ kökünden oldu-

ğunu, buna göre bunun insanın ayağının bir yerde olup da oradan kayması ve başka yere geçmesi manasından alınmış olduğunu söylemiştir. Kim bu âyeti فَأَزَالَهُمَا şeklinde okursa, o zaman bunun manası bir yerden ayrılmak şeklinde olur. Ebu Mu'az'ın şöyle dediği nakledilmiştir: أَزْلَلْتُكَ عَنْ كَذَا حَتَّى زَلَّ عَنْهُ وَأَزْلَلْتُكَ حَتَّى زَلَلْتَ denilir, ki bu iki ifâdenin de manası bir olup, "Seni ondan çevirdim" demektir. Bazı alimler de şöyle dediler: ازلهما الشيطان ifadesinin manası اِسْتَزَلَّهُمَا yani "Onların hata yapmasını istedi" demek olup hata eden bir kimse hakkında senin زَلَّ فِي دِينِهِ demenden alınmıştır. Nitekim bu şahsın din veya dünyası hususunda ayağının kaymasına sebebiyet veren kimsenin bu fiili de أَزَلَّه غَيْرَهُ diye ifade edilir.

Bil ki bu ayette bir kaç mesele vardır:

Nebilerin İsmeti, Yani Günahsızlığı

BİRİNCİ MESELE

Alimler, peygamberlerin ismeti (günah işlemekten masum olmaları) hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu mesele de söylenecek sözün özü şudur: Alimlerin bu konudaki ihtilafları dört kısma ayrılır:

a- İtikadi olanlar,
b- Tebliğ ile ilgili olanlar,
c- Ahkâm ve fetva ile ilgili olanlar,
d- Peygamberlerin fiil ve hareketleri ile ilgili hususlar.

a- Peygamberlerin, küfrü ve dalaleti gerektirecek şeylere inanmaları, ümmet-i Muhammed'in çoğuna göre caiz değildir. Haricilerden Fudayliyye gurubu "Peygamberlerden de günahlar sadır olmuştur" demiştir. Bu fırkaya göre günah işlemek küfür ve şirktir. Buna göre onlar, kesinlikle peygamberlerin küfre düştüğünü söylemişlerdir. İmamiye fırkası da peygamberlerin takiyye yaparak küfür izhar etmelerinin (yani inkâr ediyormuş gibi görünmelerinin) caiz olacağını söylemişlerdir.

b- Tebliğ ile ilgili olan hususlara gelince, bütün müslümanlar peygamberlerin tebliğ ile ilgili hususlarda yalan söylemekten ve tahrifat yapmaktan masum olduklarında ittifak etmişlerdi. Aksi halde onların, Allah'ın tebliğini yerine getirmiş olduklarına dair güven ortadan kalkmış olur. Yine alimler, peygamberlerden, yanılarak yalan söylemenin caiz olmadığı gibi kasden yalanın caiz olmadığında ittifak etmişlerdir. Bazı alimler, "sakınılması mümkin değil" gerekçesi ile, onların sehven yalan söyleyebileceklerini söylemişlerdir.

c- Fetvalar ile ilgili olanlara gelince, alimler, peygamberlerin bilerek hata yapmalarının caiz olmadığında ittifak etmişlerdir. Bu hususlarda sehven hata etmelerini ise bir kısım alimler caiz görmüş, diğerleri mümkün görmemişlerdir.

d- Peygamberlerin fiil ve hareketleri ile ilgili ismetleri hususunda ümmet-i Muhammed beş görüş belirtmişlerdir:

1) Peygamberlere günahı kebâiri kasden işlemelerini uygun görenler. Bunlar Haşeviyye'dir.

2) Onların büyük günahı işlemelerini caiz görmeyen, fakat yalan söylemek ve tartıda hile yapmak gibi herkesin nefret ettiği şeyler dışında kasıtlı olarak küçük günah işleyebileceklerini söyleyenler. Bu Mu'tezile'nin çoğunun görüşüdür.

3) Peygamberlerin kesinlikle kasden ne büyük, ne küçük günah işlemelerinin caiz olmadığını, ancak içtihadları sebebiyle hataya düşebileceklerini söyleyenler. Bu, Cübbai'nin görüşüdür.

4) Peygamberlerden, ancak sehven ve hataen günah sadır olacağını, ne var ki bundan ümmetlerinin değil de kendilerinin sorumlu olacağını söyleyenler. Bu böyledir, çünkü peygamberlerin bilgileri daha kuvvetli, delilleri de daha çoktur. Bir de peygamberler, başkalarının korunamayacağı günahlardan kendilerini koruyabilirler.

5) Peygamberlerden, ne kasden, ne sehven ve ne de ictihad ve yanılma yolu ile, ne büyük ne de küçük günahın sadır olmayacağını söyleyenler. Bu Rafızîlerin görüşüdür.

İsmetin Vakti

"İsmet"in vakti konusunda da alimler üç görüşe ayrılmışlardır:

1) Peygamberlerin doğumlarından itibaren masum olduklarını söyleyenler. Bu, Rafizîlerin görüşüdür.

2) Peygamberlerin buluğa girmelerinden itibaren masum olduklarını söyleyip, onların peygamber olmadan önce ne küfrü ne de büyük günahı işlemelerini caiz görmeyenler. Bu, Mu'tezile'den pek çok kimsenin görüşüdür.

3) Bu vaktin sadece peygamberlik geldikten sonraki vakit olduğunu, peygamberlikten önce onlardan günahın çıkmasının caiz olduğunu söyleyenlerdir ki bu ehl-i sünnet alimlerinin ekserisi ile Mûtezile'den Ebu Huzeyl ve Ebu Ali'nin görüşüdür.

Nübüvvetten Sonra Günah İşlemediklerinin Delilleri

Bize göre tercih edilen görüş, peygamberlerden, peygamber olduktan sonra ne büyük, ne de küçük günahın kesinlikle sadır olmamasıdır. Bunun doğruluğuna birçok husus delalet eder:

1) Eğer onlardan günah sadır olsaydı, o zaman onlar ümmetlerin asilerinin en aşağı derecelileri olmuş olurlardı. Bu ise caiz değildir. Onların günah işlemelerinin, en aşağı asiler olmalarını gerektirmesinin izahı şudur: Peygamberler son derece yüce ve şerefli bir mertebededirler. Bu durumda olan kimseden günahın sadır olması daha çirkin bir iştir. Cenab-ı Allah'ın:

"Ey Peygamberin hanımları, sizden kim apaçık bir terbiyesizlik ederse, onun cezası (azabı) iki kat artırılacaktır" (Ahzab, 30) ayetine, evli kadının zina edince recmedilmesine karşılık böyle olmayana had vurulması gerektiğine ve kölelerin cezasının hür insanların cezasının yarısı kadar oluşuna baksana. Peygamberin, ümmetinin en aşağı derecesinde olması ise icma ile caiz değildir.

2) Onların fasık olabileceklerinin kabul edilmesi durumunda şahidliklerinin kabul edilmemesi gerekir. Çünkü Hak Teala:

"Bir fasık size bir haber getirir ise onun (aslının olup olmadığını) araştırınız" (Hucurat, 6) buyurmuştur. Ne var ki peygamberlerin şahadetleri kabul edilmiştir. Böyle olmasa idi, onların ümmetin adillerinden daha aşağı mertebede olmaları gerekirdi. Halbuki biz böyle birşey diyemeyiz. Yine, peygamberliğin ve nübüvvetin manası, peygamberin, "şu hükmü meşru kıldı" diye Allah'a şahid olmasıdır. Yine onlar, Allah'ın:

"Siz insanlara, Peygamber de size şahid olsun diye..." (Bakara, 143) ayetinden ötürü, kıyamet günü bütün ümmet için şahidlik edeceklerdir.

3) Onların büyük günah işleyebilecekleri kabul edilirse; onları o günahı işlemekten menetmek ve bunun için onlara eziyet etmek haram olmaz. Ne var ki onlara eza cefa vermek, Allah'ın:

إِنَّ ٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ لَعَنَهُمُ ٱللَّهُ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْءَاخِرَةِ

"Allah'a ve Resulüne eza edenleri Allah, dünyada da ahirette de lanetlemiş (rahmetinden koğmuştur)" (Ahzab, 57) ayetinden dolayı haram kılınmıştır.

4) Hz.Muhammed (s.a.s) eğer bir günah işleseydi, onda ona uymak bize vacib olurdu. Çünkü Allah Teala, O'nun hakkında فاتبعونى *"(De ki) bana uyun"* (Al-i İmran, 31) buyurmuştur. Bu ise haram ile vacibi birleştirmeye götürür ki bu imkansızdır. Hz.Muhammed (s.a.s.) hakkında bu durum böyle sabit olunca,

diğer peygamberler hakkında da mecburen sabit olur. Çünkü hiç kimse, peygamberler arasında fark olduğunu söylememiştir.

5) Biz aklın açıkca göstermesi ile, Allah'ın mertebece yükselttiği, vahyini güvendiği, kullarına ve beldelerine halife kıldığı ve Rabbisinin kendisine "Şöyle yapma!" nidasını duyurduğu, buna rağmen kendi keyfini tercih ederek Rabbisinin nehyine ve va'idinin menediciliğine aldırmaksızın onu yapan peygamberin fiilinden daha çirkin hiçbirşey bilmiyoruz. Bu, çirkinliği apaçık bilinen bir husustur.

6) Şayet peygamberler günah işlemiş olsalardı Allah'ın azabına müstehak olurlardı. Çünkü Allah Teala:

"Kim Allah'a ve O'nun Peygamberine asi olursa, onun için ebedi kalıcı olacağı cehennem ateşi vardır" (Cin, 23) buyurmuştur. Ve onlar o zaman Allah'ın lanetine de müstehak olurlardı. Çünkü Allah Teala:

"Dikkat edin, Allah'ın laneti zalimler üzerinedir" (Hud, 18) buyurmuştur. Ümmet, hiçbir peygamberin ne lanete ne de azaba müstehak olmadıklarında ittifak etmişlerdir. Böylece, peygamberlerden günahın sadır olmadığı ortaya çıkmış olur.

7) Onlar, insanlara, Allah'a itaati emrediyorlar. Eğer kendileri Allah'a itaat etmiş olsalardı, Allah Teala'nın:

"Siz, Kitabı okuduğunuz halde, kendinizi unutup başkalarına mı iyiliği emrediyorsunuz. Siz akletmiyor musunuz?" (Bakara, 44) ve:

"Ben, sizi nehyettiğim şeyde size muhalif hareket etmek istemem" (Hud, 88) ayetlerinin şumulüne girmiş olurlardı. Ümmetin herhangi bir vaizine bile uygun olmayan şeyin, peygamberlere nisbet edilmesi nasıl caiz olur?

8) Allah Teala:

"Onlar, hayırlarda yarışırlardı" (Enbiya, 90) buyurmuştur. "Hayırlar" umumi bir ifadedir, her türlü hayrı içine alır. Buna yapılması gerekenler ve yapılmaması gerekenler dahildir. Bu sebeple peygamberlerin yapılması uygun olan her şeyi yaptıkları, yapılmaması gereken herşeyi de terkettikleri ortaya çıkmış olur ki bu durum onların günah işlemiş olmalarına münafidir.

9) Allah Teala:

"Onlar bizim indimizde cidden seçkin ve hayırlı kimselerdendir" (Sad, 47) buyurmuştur: Bu, kendisinden istisna yapılabilecek bir ifade olmasının delaletiyle, bütün yapılan ve terkedilen fiilleri içine alır. Buna göre "Falanca, falan işi dışında, seçkin ve hayırlı kimselerdendir" denilir. İstisna, istisna yapılmaması durumunda sözün hükmüne dahil olacak şeyleri sözün

hükmünün dışında bırakır. Böylece, peygamberlerin her işte hayırlılar oldukları ortaya çıkmış olur. Bu da, onların günah işlemiş olmasına terstir.

10) Yine Cenab-ı Hak:

"Allah meleklerden ve insanlardan elçiler (Peygamberler) seçer"(Hacc, 75),

"Hiç şüphesiz Allah, Adem'i, Nuh'u, İbrahim'in soyunu ve İmran ailesini bütün alemlere üstün kılmış (seçmiş)tir"(Al-i İmran, 33); Hz.İbrahim (a.s.) hakkında: وَلَقَدِ ٱصْطَفَيْنَٰهُ فِى ٱلدُّنْيَا *"Yemin olsun ki biz onu dünyada seçtik"*(Bakara, 130); Hz.Musa (a.s.) hakkında:

"Ben, seni peygamberliğin ve kelamım için bütün insanlara üstün kıldım" buyurmuştur.

11) Cenab-ı Hakk'ın:

"Andolsun ki İblis onlar hakkındaki zannını gerçekleştirdi de, müminlerden bir gurup hariç, tamamı ona uydu"(Sebe, 20) ayetidir. Bu peygamber, iblise uymayanlar olunca, onlardan bir günah sadır olmamıştır denilmesi vacip olur; aksi halde, peygamberler (a.s.) de o iblise uyanlardan olurlar. İblise uymayan bu fırka içinde peygamberlerin günah işlemedikleri ortaya çıkınca o zaman denilir ki bu fırka ya peygamberlerdir veya peygamber olmayanlardır. Eğer bu fırka peygamberler fırkası ise, bu durumda Hz.Peygamber'in de günahsız olduğu ortaya çıkar. Eğer onlar peygamberlerin dışındaki kimseler iseler ve eğer peygamberlerin günah işlediği ortaya çıkarsa, o zaman peygamberler bu guruptan daha aşağı derecede olmuş olurlar. O zaman da, peygamber olmayan, peygamberden daha üstün olmuş olur ki, bu da ittifakla batıldır. Böylece, peygamberlerden günah sadır olmadığı sabit olmuştur.

12) Cenab-ı Allah mahlukatı iki kısma ayırmış ve:

"İşte bunlar şeytanın hizbidir, iyi biliniz ki, şeytanın hizbi (taraftarları) hüsrana uğramışların ta kendileridir"(Mücadele, 19); diğer kısım hakkında da:

"İşte bunlar, Allah'ın cemaatıdır; iyi biliniz ki Allah'ın cemaat gurubu, kurtulmuşların ta kendileridir"(Mücadele, 22) buyurmuştur. Muhakkak ki, şeytanın yandaşları, şeytanın razı olacağı şeyleri yapanlardır. Şeytanın razı olacağı şey ise günahdır. Buna göre Allah'a karşı günah işleyip isyan eden herkes şeytanın gurubundan olmuş olur. Eğer peygamberden günah sadır olmuş olsa, o zaman peygamberin şeytanın yandaşlarından ve hüsrana uğrayanlardan; ümmetinin muttakilerinin ise Allah'ın cemaatinden ve kurtuluşa erenlerden olduklarını söylemek doğru olurdu. Bu durumda da ümmetinden herhangi biri Allah indinde, o peygamberden daha faziletli olurdu. Bunu da hiçbir müslüman söylemez.

13) Peygamber meleklerden daha üstündür. Bu sebeble onun günah işlememiş olması gerekir. Çünkü Hak Teala:

"Hiç şüphesiz Allah, Adem'i, Nuh'u, İbrahim'in soyunu ve İmran'ın ailesini bütün alemlere üstün kılmıştır" (Al-i İmran, 33) buyurmuştur. Bu ayetle istidlal şekli, meleklerin insanlardan üstün olması meselesinde geçmişti. Biz, "Hal böyle olunca, peygamberden günahın sadır olmaması gerekir" demiştik. Çünkü Allah, melekleri "günahı terkedenler" diye nitelemiş ve:

لَا يَسْبِقُونَهُۥ بِٱلْقَوْلِ

"Söz ile O (Allah'ın) önüne geçmezler" (Enbiya, 27);

لَّا يَعْصُونَ ٱللَّهَ مَآ أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ۝٦

"Onlar Allah'a kendilerine emrettiği şeylerde asi olmazlar ve emrolundukları herşeyi yaparlar" (Tahrim, 6) buyurmuştur. Şayet peygamberlerden günah sadır olsaydı, onların meleklerden üstün olmaları imkansız olurdu. Çünkü Cenab-ı Hak:

"Yahut biz iman edip güzel ameller işleyen kimseleri, yeryüzünde fesad çıkaranlar gibi mi tutacağız? Yahud muttakileri doğru yoldan sapanlar gibi mi sayacağız" (Sad, 28) buyurmuştur.

14) Rivayet edildiğine göre Huzeyme b.Sabit (r.a.), Hz.Peygamber (s.a.s.)'in davetine uyarak, onun lehinde şahidlik etti. Bunun üzerine Hz.Peygamber (s.a.s.): "Bana niçin şehadet ettin?" deyince de, O: "Ey Allah'ın Resulü, ben sana, yedi kat gökten inen vahiy hususunda şehadet edip tasdik ettim. Bu hususta seni tasdik etmeyeyim mi?" dedi. Hz.Peygamber (s.a.s.) onun bu sözünü doğru bulup, onu "iki şahidlik sahibi" diye isimlendirdi. Eğer peygamberler için günah caiz olsaydı, Huzeyme'nin şehadeti caiz olmazdı.

15) Cenab-ı Hak, Hz.İbrahim (a.s.) hakkında:

"Ben, seni insanlara imam yaptım" (Bakara, 124) buyurmuştur. İmam, kendisine uyulan kimsedir. Bu ayetle Cenab-ı Hak, bütün insanlara Hz.İbrahim'e uymalarını vacib kılmıştır. Eğer, Hz.İbrahim (a.s.)'den günah sadır olmuş olsaydı, bu günahta da insanların ona uyması gerekirdi ki bu tenakuza götürür.

16) Allah Teala:

"Zalimler ahdime eremez" (Bakara, 124) buyurmuştur. Buradaki "ahid" den murad, ya peygamberlik,ya imamet ahdidir. Eğer bu, peygamberlik ahdi ise o zaman peygamberliğin zalimler için söz konusu olmaması gerekir. Eğer

bu ahidden murad, imamet (önder olma) ahdi ise, imametin de zalimler için söz konusu olmaması gerekir. İmamet zalimler için olmayınca, zalimler için nübüvvetin de sabit olmaması gerekir. Çünkü her peygamber, mutlaka kendisine uyulan ve ihtida edilen bir imam (önder)dir. Ayet her halukârda peygamberlerin günahkâr olamayacağını gösterir.

Peygamberlerin Günah İşlediğini İddia Edenler ve Onlara Karşı Tenkidler

Bunun aksini savunanlara gelince, onlar zikrettiğimiz şu dört hususun herbiri hakkında ayetleri delil getirmişlerdir. Biz, onların getirdiği ayetlerin, delaleti en kuvvetli olan noktalarına işaret edip, onların geniş izahını inşallah bu tefsirde gelecek yerlere havale edeceğiz. İtikad hususunda delil getirdikleri ayetler üçtür:

1) Onlar Hz.Adem (a.s.)'in itikadını tenkid etmek için, Allah'ın:

"O (Allah), sizi bir candan yaratan, bunun da (gönlü) kendine (yatıp) ısınsın diye, eşini yapandır. Ne zamanki o, eşini örtüp bürüdü, o da hafif bir yük yüklendi (hamile oldu) da (bir müddet) bununla gidip geldi. Nihayet (gebeliği) ağırlaşınca ikisi de Rablerine şöyle dua ettiler: "Eğer bize (hilkati) tam bir çocuk verirsen, yemin olsun ki şükredenlerden olacağız"(A'raf, 189) ayetine tutunmuşlar ve şöyle demişlerdir: "Buradaki tek bir candan murad, Hz.Adem; ondan yaratılmış olan ise eşi Hz.Havva'dır. Bu kinayeler tamamıyla ikisine aittir. Buna göre Cenab-ı Hakk'ın:

جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ

"O ikisi, Allah'ın kendilerine verdiği bu (çocuk) hakkında O'na eşler tutmaya başladılar. Allah onların eş tuttukları şeylerden münezzehtir"(A'raf, 190) ayeti, onların şirke düşmüş olduklarını gösterir."

Buna cevabımız şudur: Ayetteki "tek bir can"ın Hz.Adem olduğunu kabul etmiyoruz. Ayette bunu gösteren herhangi birşey yoktur. Biz deriz ki: Burada hitab Kureyş müşriklerinedir. Kureyş kabilesi ise Kusayy'ın soyudur. Buna göre ayet, "Allah sizi Kusayy'ın kendisinden yaratıp, onun cinsinden, kendisine ısınsın diye, Arap olan bir eş yapmıştır. Cenab-ı Hak, o ikisine arzuladıkları tam hilkatli bir çocuk verince onlar, bu dört çocuğu Abd-u Menaf, Abdu'l-uzza, Abdu'd-dar ve Abd-u Kusayy diye isimlendirmişlerdi. يشركون deki cemi zamiri bu ikisine ve onlardan sonra gelenlere aittir. İşte bu sağlam bir cevabtır.

2) "Hz.İbrahim (a.s.) başlangıçta ne Allah'ı, ne de ahiret gününü

tanımıyordu" dediler. Birincisine gelince, o, yıldızlar hakkında هذا ربي *"Bu benim Rabbimdir"* (En'am, 76) dedi. İkincisi hususunda da O, *"Ya Rabbim ölüleri nasıl diriltecektin, bana gösterir misin?" dedi. (Allah: Buna) inanmadın mı yoksa?" dedi. O da inandım, fakat kalbimin iyice mutmain olması için (istiyorum) dedi"* (Bakara, 260).

Bunun cevabı şöyledir هذا ربي ifadesi "Rabbim bu (olacakmış hal)" manasına, inkâr sadedinde söylenmiş bir sorudur. ولكن ليطمئن قلبي ifadesinden murad ise "haber, gözle görme gibi değildir" manasıdır.

3) Bunlar Allah'ın:

"Eğer sen,sana indirdiğimizden şüphe içindeysen, senden önce Kitabı okuyanlara sor! Andolsun ki sana, Rabbinden Hak gelmiştir; binaenaleyh, şüpheye düşenlerden olma!" (Yunus, 94) ayetini delil getirmişlerdir. Buna göre ayet, Hz.Muhammed (s.a.s.)'in, kendisine vahyedilenler hakkında bir şüphe içinde bulunduğuna delalet etmektedir.

Buna cevabımız şudur: Dünyada kalb, şüphe peşinde olan birtakım düşüncelerden hali olmaz. Ne var ki Hz.Peygamber (s.a.s), bu şüpheleri delillerle izale ediyordu.

Rasullerin Tebliğlerinde Şüphe Edenler ve İddialarının Tenkidi

Peygamberleri tebliğ konusundaki ismetleri hakkında tutundukları ayetlere gelince, bunlar da üç tanedir:

a- Hak Teala'nın: سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنسَىٰ ۝ إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ

"Biz sana okuyacağız, sen de unutmayacaksın. Allah'ın dilediği müstesna" (A'lâ, 6-7) ayeti. Buna göre bu istisna, vahiyde unutmanın bulunduğuna delalet eder. Buna cevabımız şudur: Nehy, hatırlamanın zıddı olan unutmaya dair değildir. Çünkü bu kişinin kudretine dahil değildir. Tam aksine nehy, terketme manasına gelen unutma hakkındadır. Bu sebeple biz buradaki nisyanı, evla olanı terke hamlediyoruz.

b- Cenab-ı Hakk'ın:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رَّسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّىٰ أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ

"Senden önce hiçbir resul ve nebi göndermemiş olalım ki, o bir şey temenni ettiğinde, şeytan onun dileği hakkında bir fitne atmamış olsun!" (Hac, 52) ayetidir. Buna dair, Hac suresinin tefsirinde, derinlemesine izah gelecektir.

c- Cenab-ı Hakk'ın:

"Gaybi bilen O'dur. O, gaybına kimseyi muttali kılmaz. Seçip aldığı bir Peygamber müstesna... Çünkü Allah, o bunun önünden ve ardından gözetleyiciler dizer. Ta ki, o peygamberlerin Rablerinin risaletlerini hakkıyla tebliğ ettiklerini bilsin diye.."(Cin, 26-28) ayetidir. Muhalifler sözlerine şöyle devam ettiler. Vahyin tebliğinde, peygamberler tarafından bir karıştırmanın olabileceğine dair korkuları olmasaydı, kendileriyle beraber gönderilen bir gözcüden yardım taleb etmelerinin bir manası olmazdı. Buna cevabımız şudur: Faydanın, bu gözcünün şeytanları vesvese vermekten men etmesi şeklinde olması niçin caiz olmasın?

Resullerin Fetva ve Fiillerinde İsmeti Kabul Etmeyenler

Peygamberlerin fetvalarındaki ismetleri hususunda, muhaliflerin tutundukları ayetlere gelince, bunlar da üç tanedir:

a- *"Davud'u ve Süleyman'ı da hatırla...Hani onlar ekin hakkında hüküm veriyorlardı"*(Enbiya, 78) ayetidir. Biz bu hususu Enbiya suresinde etraflıca anlattık.

b- Cenab-ı Hakk'ın, Hz.Peygamber fidye karşılığı onları bıraktığı zaman, Bedir esirleri hakkındaki ayetidir;

"Hiç bir peygamber, yeryüzünde ağır basıp zaferler kazanmadıkça, esir alması vaki olmamıştır"(Enfal, 67).Hz.Peygamber, hükmünde hata etmemiş olsaydı kesinlikle azarlanmazdı.

c- Cenab-ı Hakk'ın :

"Allah iyiliğini versin, niçin onlara izin verdin?"(Tevbe, 43) ayetidir. Bütün bu hususlara cevabımız şudur:

Biz bunu, terk-i evla (evlayı terketme) anlamına hamlediyoruz.

Peygamberlerin fiillerindeki ismetleri hususunda, muhaliflerin tutundukları delillere gelince, bunlar pekçoktur:

Hz.Âdem'in Kıssası ile İstidlâlleri

a- Hz.Adem'in kıssasıdır. Bu hususla ilgili olarak onlar yedi delil getirdiler.

1) Hz.Adem asi oldu. Asi olanın da mutlaka büyük günah işlemiş olması gerekir. Biz onun asi olduğunu söyledik, çünkü Cenab-ı Hak:

"Adem Rabbine asi oldu ve azdı"(Taha, 121) buyurmuştur. Biz asinin, iki

sebeplen dolayı büyük günah sahibi olduğunu söyledik. Birincisi: Nas, asi olanın cezalandırılmasını gerektirir. Çünkü Cenab-ı Hak,
"Kim Allah'a ve Resulüne isyan ederse, muhakkak ki onun için cehennem ateşi vardır"(Cin, 23) buyurmuştur. Büyük günah sahibinin anlamı ancak budur. İkincisi: Asi lafzı, bir kınama ismidir. Bu sebeple ancak büyük günah sahiplerini içine alması gerekir.

2) Hz.Âdem kıssasına sarılarak, O'nun azmış olduğunu söylemeleridir. Çünkü Cenâb-ı Hak, فغوى *"...azdı"*(Taha, 121) buyurmuştur. Azmak (gayy) ise, doğruyu bulmanın (rüşd) zıddıdır. Çünkü Cenab-ı Hak;

فَدْ تَّبَيَّنَ ٱلرُّشْدُ مِنَ ٱلْغَيِّ

"Doğruluk azgınlıktan ayrılıp seçilmiştir"(Bakara, 256) buyurmuş, böylece "gayy" lafzını "rüşd"ün zıddı yapmıştır.

3) Hz.Âdem tevbe etmiştir. Tevbe edense, günahkâr olduğu için tevbe etmiştir. Biz Hz.Adem'in tevbe ettiğini söyledik, çünkü Cenab-ı Hak;

فَتَلَقَّىٰٓ ءَادَمُ مِن رَّبِّهِۦ كَلِمَٰتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ *"Derken Âdem, Rabbinden bazı kelimeler öğrendi de bunlarla Allah'a tevbe etti"*(Bakara, 37) ve;

ثُمَّ ٱجْتَبَٰهُ رَبُّهُۥ فَتَابَ عَلَيْهِ

"Sonra Rabbi onu seçti de tevbesini kabul etti"(Taha, 122) buyurmuştur. Tevbe eden günahkârdır dedik. Çünkü, tevbe eden, "işlediği günaha pişman olan" demektir. İşlediği günaha pişman olan,kendisinin o günahı işlemiş olduğunu haber veriyor demektir. Eğer o, bu haber vermesinde yalancı ise, o bu esnada yalan söylediği için günah işlemiştir. Eğer doğru söylüyor ise, zaten matlub da (istenen de) budur.

4) Hz.Âdem, Cenab-ı Hakk'ın;
"Ben sizleri, şu ağaçtan men etmedim mi?"(A'raf, 22) ve
"Ve, bu ağaca yaklaşmayın"(Bakara, 35) ayetlerinde belirttiği gibi, kendisine yasaklanılmış olan şeyi işlemiştir. Yasak olan şeyi irtikab etmekse, günahın bizzat kendisidir.

5) Cenab-ı Hak, Hz.Adem'i;
"Sonra zalimlerden olursunuz"(Bakara, 35) ifadesinde; Hz.Adem de kendi kendini; رَبَّنَا ظَلَمْنَآ أَنفُسَنَا *"Ey Rabbimiz, biz nefislerimize zulmettik"*(A'raf, 23) ayetinde zalim olarak adlandırmıştır. Zalime ise lanet edilmiştir; çünkü Cenab-ı Hak, أَلَا لَعْنَةُ ٱللَّهِ عَلَى ٱلظَّٰلِمِينَ

"İyi bilin ki, Allah'ın laneti zalimlerin üzerinedir"(Hud, 18) buyurmuştur. Lanete müstehak olan ise büyük günah sahibi olandır.

6) Hz.Adem (a.s.), Allah'ın kendisini bağışlaması olmasaydı hüsrana uğrayanlardan olacağını şu ayette itiraf etmiştir:

"Eğer bizi bağışlamaz ve merhamet etmezsen her halde hüsrana uğrayanlardan oluruz"(A'raf, 23). Bu ise onun büyük günah işlemiş, olduğunu gösterir.

7) Şeytana uymasına karşılık bir ceza olarak şeytanın vesvesesi ve ayağını kaydırması sebebi ile Adem'in cennetten çıkarılmasıdır. Bu ise, Hz.Adem'in büyük günah sahibi olduğunu gösterir.

Sonra onlar sözlerine devam ederek şöyle demişlerdir: Bu sayılan vecih ve izahlardan herbirinin ayrı ayrı onun büyük günah işlediğine delalet etmediğini farzet. Ancak bunların hepsinin birden onun büyük günah işlediğine, kati bir şekilde delalet ettiğinde şüphe yoktur. Yine bu izahlardan herbirinin herhangi bir şeye delalet etmese bile,toplamlarının bir şeye delalet etmesi mümkündür.

Hz.Âdem Kıssası İle İstidlâllerine Razi'nin Cevabı

Bize göre bu yedi hususa verilecek en güçlü cevabımız şöyle dememizdir: Sizin sözleriniz ancak, büyük günah işleme halinin peygamberlik zamanında olduğunu gösteren deliller getirmenizle tamam olur. Bu ise imkansızdır. O halde, "Hz.Adem (a.s.)'den zelle (küçük günah) sadır olduğunda, o peygamber değildi, daha sona peygamber olmuştur" denilmesi niçin mümkün olmasın? Biz bu hususta herhangi bir delilin bulunmadığını açıklamıştık. Bunların herbirine, açık bir şekilde cevab verme inşallah bu ayetlerin tefsirinde gelecektir.

Biz burada, Allah Teâlanın فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ *"Şeytan onların ayağını kaydırdı"* ayetinden, muradının ne olduğunu ortaya koymak için bu zellenin (günahın) keyfiyetinden bahsederek şöyle diyoruz:

Farzedelim ki bu fiil, Hz.Adem (a.s.)'den, o peygamber olduktan sonra sadır olmuştur. Buna göre, Hz.Adem'in o fiili yapması ya unuttuğu bir sırada veya farkında olduğu bir sırada olmuştur. İlki yani o günahı, unutarak işlemesi görüşü kelamcıların bir kısmının görüşüdür. Onlar bu hususa, Hak Teala'nın:

وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا *"Biz onda bir azim bulamadık"*(Taha, 115) ayetini delil olarak getirmişler ve Hz.Âdem'in durumunu, bir işe iyice dalıp da o iş kendisini iyice sardığı için orucunu unutan ve bilerek değil de unutarak bir

şeyler yiyen bir oruçlu insanın haline benzetmişlerdir. Bu görüşün şu iki bakımdan batıl olduğu söylenmesin.

a- Cenab-ı Hakk'ın: مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هٰذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ *''Rabbiniz sizi bu ağaçtan, ancak iki melek olursunuz diye nehyetmiştir''*(A'raf, 20) ve: *''(Şeytan) onlara, ''Muhakkak ki Ben sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim'' diye yemin etti''*(A'raf, 21) ayetleri, Hz.Adem (a.s.)'in bu fiili işlerken, yasağı unutmuş olmadığını gösterir.

İbn Abbas (r.a.)'dan, Hz.Adem (a.s.)'in bu fiili kasten yaptığını gösteren rivayet gelmiştir. Çünkü İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir. Onlar o ağaçtan yiyip, edep yerleri açılınca, Hz.Adem cennetten çıkmak istedi de onu cennet ağaçlarından bir ağaç tuttu ve bırakmadı. Cenab-ı Allah ona, "Benden mi kaçıyorsun?"' diye nida etti. Bunun üzerine Hz.Adem (a.s.) "Hayır ya Rabbi, senden utanıyorum" dedi. Cenab-ı Hak da "Cennetten sana verdiklerim arasında, haram kıldıklarımdan daha fazlası yok muydu?" buyurunca, O: "Evet ya Rabbi! Fakat, ben senin izzetine yemin ederim ki sana yalan yere yemin eden hiç kimse görmemiştim." (Onun için şeytanın yeminine kandım) dedi. Cenab-ı Allah da: "İzzetime yemin ederim ki seni o cennetten indireceğim, sonra sen ancak sıkıntı ile yaşayacaksın" dedi.

b- Hz.Âdem (a.s.) bunu unutarak yapmış olsaydı, bundan dolayı O azarlanmazdı. Aklî bakımdan da, unutan kimse, bir fiili işlemeye mukdetir sayılmaz. Dolayısıyla da onunla mükellef tutulamaz. Çünkü Cenab-ı Hak: لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا *''Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez''*(Bakara, 286) buyurmuştur. Bu naklî bakımdan da böyledir. Çünkü Hz.Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Üç kişiden kalem çaldırılmıştır (yani onların amelleri yazılmaz)." Hz.Adem (a.s.) bu fiilinden dolayı kınandığına göre, onun bunu unutarak yapmadığı anlaşılır."

Çünkü biz diyoruz ki: Bizim birinci şıkka cevabımız şudur: Biz, Hz.Adem ile Havva'nın iblisin bu sözüne inanıp onu tasdik etmiş olduklarını kabul etmiyoruz. Çünkü onlar, iblisi tasdik etmiş olsalardı, onların bu hususta ki günahları, o ağaçtan yemeleri günahından daha büyük olurdu. Zira şeytan, onlara *''Rabbiniz sizi ağaçtan ancak iki melek olursunuz veya ebedi kimselerden olursunuz diye nehyetmiştir''*(A'raf, 20) diyerek, onlara Allah hakkında sû-i zannı telkin etti ve onları emr-i ilahiye uymamaya, hükmüne razı olmamaya, kendisinin o hususta onların iyiliğini istediğine inanmalarına ve Allah Teala'nın ise onları -haşa- aldattığına inanmaya teşvik etti. Şüphe yok ki bütün bunlar, ağaçtan yemeden daha büyük günahlardır. Bu sebeble,

bu hususlaki kınamanın daha şiddetli olması gerekir.

Keza Hz.Adem (a.s.), İblisin secde etme hususunda isyanını, kendisine buğzunu, Allah'ın verdiği nimetlerden dolayı kendisine haset ettiğini biliyordu. Akıllı olan kimse için, bütün bu karinelere rağmen, düşmanının sözünü kabul etmesi nasıl düşünülebilir? Ayette, Hz.Adem ile Havva'nın, şeytanın sözü esnasında veya daha sonra o fiili yaptıklarına dair bir şey yer almamıştır. Yine Hz.Adem'in, iblisin kendisine düşman olduğunu bildiğini şu ayet de gösterir:

"Hiç şüphesiz ki bu (İblis) senin de,eşinin de düşmanıdır. Binaenaleyh sakın sizi cennetten çıkarmasın, sonra zahmete düşersiniz" (Taha, 117).

İbn Abbas'tan rivayet edilen habere gelince bu, ahad olarak rivayet edilmiş bir haberdir. O halde o, Kur'an'a nasıl muaraza edebilir?

İkinci şıkka cevabımız ise şöyledir: Hz.Adem (a.s.)'in azarlanması ancak, unutma sebeblerinden korunmadığından dolayı olmuştur. Unutmanın bu çeşidinin mesuliyeti, bütün müslümanlardan kaldırılmıştır. Ancak bununla onların mesul tutulmaları da mümkündü. Fakat şereflerinin yüceliğinden dolayı bu mesuliyet peygamberlerden kaldırılmamıştır. Alimler, buna misal olarak şu ayetleri zikretmişlerdir:

"Ey Peygamberin hanımları, siz diğer kadınlardan herhangi birisi gibi değilsiniz" (Ahzab, 32);

"Sizden kim apaçık bir terbiyesizlik yaparsa, ona iki kat azab verilir" (Ahzab, 30)

Hz.Peygamber (s.a.s.)de: أَشَدُّ النَّاسِ بَلاَءً اَلاَنْبِيَاءُ ثُمَّ الأَوْلِيَاءُ ثُمَّ الأَمْثَلُ فَالأَمْثَلُ *"İnsanların en şiddetli imtihan edilenleri Peygamberlerdir. Daha sonra veliler, sonra da sırasıyla onlara daha yakın olanların imtihanları gelir.*[42]

إِنِّي أُوعَكُ كَمَا يُوعَكُ الرَّجُلاَنِ مِنْكُمْ *"Ben, sizden iki kişinin çektiği ızdırabın toplamı kadar ızdırab (elem) çekiyorum."*[43] buyurmuştur. Eğer, "Peygamberlerin hallerinin yüceliği ve mertebelerinin yüksekliğinin başkalarının mükellef tutulmadıkları şeylerle mükellef tutulmaları için yeterli sebep sayılabilir mi?" denilirse, deriz ki: Sen iyilerin hasenatının mukarreb (Allah'a çok yakın) kullarının seyyiatı sayıldığını duymadın mı? Yemin olsun ki Hz.Peygamber (s.a.s.)'in sırtında, başkalarında bulunmayan çok zor mükellefiyetler vardı. Hz.Adem (a.s.)'den günahın sehven sadır olmuş olduğunun izahı hakkında söylenecek şeyler bundan ibarettir.

Bazı tefsir kitablarında şunu gördüm: Hz.Havva, Hz.Adem'e içki sundu.

---

42) İbn Mace, Fiten, 23 (2/1334).

43) Müslim, Birr, 4,5 (4/1991).

Hz. Adem (a.s.) bunu içip sarhoş olunca, bu işi yaptı. Alimler bunun uzak bir ihtimal olmadığını, çünkü Hz.Adem'in, o ağaç dışında herşeyden yemeye izinli olduğunu; biz ağacı "buğday" manasına hamlettiğimiz takdirde, içki içmeye de izinli olduğunu söylemişlerdir. Bir kimse, Cenab-ı Hakk'ın, cennet içkilerinin niteliği hakkında söylediği: لَا فِيهَا غَوْلٌ *"Onlarda sarhoşluk (verme özelliği) yoktur"*(Saffat, 47) ayetinden dolayı, cennet içkilerinin sarhoş etmediğini söyleyebilir.

Hz.Adem'in Yasak Ağaca Bilerek Yaklaştığı Görüşü ve Tenkidi

Hz. Adem (a.s)'in yasak ağaçtan yeme günahını bilerek işlediğini söyleyen görüşe gelince, burada dört çeşit görüş vardır:

1) Bu nehy, haramlık ifade eden değil,tenzihi (tenzihen mekruhluk) ifade eden bir nehiydir. Bu görüşle ilgili açıklamalar daha önce geçmişti.

2) Bu fiil, Hz. Adem (a.s.)'den kasıtlı olarak sadır olmuştur. Hz. Adem, o esnada peygamber olduğu için, bunu yapması büyük günah olmuştur. Sen bu görüşün yanlış olduğunu daha önce kavramıştın.

3) Hz. Adem (a.s.), bunu kasıtlı olarak, bilerek yaptı ama, o esnada o fiili küçük günah mertebesine indirecek bir korku ve ürperti içinde idi. Bu görüş de daha önce zikrettiğimiz deliller sebebiyle batıldır.Çünkü vacibi terke yönelen, veyahut da, nehyedilmiş bir fiili kasıtlı olarak yapan kimse, onu korkarak işlemiş bile olsa, bu fiili ile o, laneti,kınanmayı ve ateşte ebedi kalışı haketmiş olan bir asi olur. Peygamberleri ise, bununla nitelemek doğru olmaz. Bir de Cenab-ı Hak, onu فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا *"Unuttu da, biz onda bir azim bulamadık"*(Taha, 115) ayetinde unutmakla nitelemiştir. Bu da kastiliğe ters düşer.

4) Bu Mu'tezile'nin ekserisinin görüşüdür. Bu görüşe göre Hz. Adem (a.s.) yanlış bir içtihad sebebiyle yemeye yönelmiştir. Bu ise, günahın büyük günah olmasını gerektirmez. Yanlış içtihadın izahı şudur: Hz.Adem'e وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ *"Fakat, bu ağaca yaklaşmayınız"* denilince, ayette geçen هذه "bu" lafzıyla bazan şahsa, bazan da nev'e işaret edilir.

Rivayet edildiğine göre Hz.Peygamber, eline bir ipek ve bir altın alarak,

هَذَانِ حِلٌّ لِإُنَاثِ أُمَّتِي حَرَامٌ عَلَى ذُكُورِهِمْ

"Bunlar, ümmetimin kadınlarına Helal, erkeklerineyse haramdır."(44) buyurur, bununla da iki şeyin nev'ini murad eder. Yine rivayet edildiğine göre

44) İbn Mace, libas 19 (2/1169).

Hz.Peygamber (s.a.s.) birçok kere abdest alarak هذا وضوء لا يقبل الله الصلاة الا به *"İşte Allah'ın namazı kabul için şart koştuğu abdest budur"* buyurur; Hz.Peygamber burada abdestin nevini murad etmiştir.

Âdem (a.s) Cenâb-ı Hakk'ın ولا تقربا هذه الشجرة *"Bu ağaca yaklaşmayınız"* sözünü işitince, bu nehyin muayyen bir ağacı içine aldığını zannederek, o ağaçtan yemedi, ama ayni türden bir başka ağaçtan yedi; ancak ne var ki o, bu içtihadında hata etti. Çünkü Allah-u Teala'nın هذه lafzıyla kastettiği, belli bir ağaç olmayıp, nevi idi. Fürûdaki içtihad hatalı olursa, şeriatımıza göre bağışlanmış küçük günah olması ihtimalinden dolayı; ceza ve lanete müstehak olmayı gerektirmez.

Eğer, denilirse ki: "Bu görüşe dair söz bir kaç vecih itibariyledir:

a) هذا kelimesi, dilin aslında, hazır olan şeye işaret içindir. Hazır olan şeyse, ancak muayyen bir şey olabilir. Öyleyse, هذا kelimesi aslında muayyen bir şeye işaret içindir. Buna göre, هذا ile nev'e işaretin kastedilmesine gelince, bu aslolanın hilafınadır. Yine, Cenab-ı Hakk'a, işarette bulunmak caiz olmaz. Bundan ötürü Cenab-ı Hakk'ın bazı meleklerine, bu muayyen ağaca işarette bulunmalarını emretmiş olması gerekir. Bu takdirde onun dışındakiler muhakkak olarak, nehiy dışı kalmış olurlar. İşte bu sabit olunca, deriz ki; "müçtehid lafzı hakikatine hamletmekle mükelleftir; Hz.Adem هذا lafzını muayyen bir şeye hamledince, yapılması gerekeni yapmış oldu. Binaenaleyh lafzı nev'e hamletmesi caiz olmazdı. Bil ki bu söz, şu iki durumla da kuvvetlenmektedir:

Birincisi: Cenab-ı Hakk'ın: وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا *"O cennetin dilediğiniz yerinden bolca yeyiniz"* (Bakara, 35) ayeti, delilin tahsis ettiği hariç, cennette bulunan şeylerden istifadeye mezun olduğuna delalet eder.

İkincisi: Akıl, delilin tahsis ettiği şey hariç, bütün faydalı şeylerden istifade etmenin helal olmasını gerektirir. Tahsis edici delil, ancak bu muayyen kısma delalet eder. Böylece Adem (a.s.)'in cennetin diğer ağaçlarından faydalanmaya mezun olduğu sabit olur. Bu sabit olunca, bu sebepten dolayı Adem (a.s.)'in kınanmayı hak etmesi ve hatalı olduğuna hükmedilmesi imkansız olur. Böylece, kıssayı bu manaya hamletmenin, Hz. Adem'in hatalı değil de isabet etmiş olmasına hükmetmeyi gerektirmiş olduğu sabit olur. Bu böyle olunca da öteki tarz tevilin yanlışlığı ortaya çıkmış olur.

b- Bu tevile itiraz hususundadır. Farzet ki هذا lafzı, hem şahsa hem de nev'e işaret içindir. Fakat, Cenab-ı Allah bu lafza, bundan muradının şahıs değil de tür olduğuna delalet edecek veya bunun yerini tutacak herhangi bir şey birleştirmiş midir? Eğer birinci ihtimal söz konusu ise, ya Adem (a.s.)'ın

bu açıklamayı anlamadan kusurlu olduğunu söylemek gerekir (ki bu takdirde de günah işlemiş sayılır) veya, onu anlamada kusurlu olmayıp onu iyice anladıysa o zaman da bundan maksadın "nev'i" olduğunu anlamıştır. O zaman da, onun bu türden olan herhangi bir ağaçtan yemeğe yönelmesi, bilerek günaha yönelmek olur.

c- Peygamberlerin içtihad yapmaları caiz değildir; çünkü içtihad zan üzere bir işe yönelmektir. Bu ise, ancak ilim elde etme imkanına sahip olmayan kimse için caizdir. Halbuki peygamberler, yakînî ilim elde etmeye kâdirdirler. Binaenaleyh, onların içtihatta bulunmaları caiz değildir, çünkü yakînî ilim elde etme gücü olduğu halde zan ile yetinmek, aklen de dinen de caiz değildir. Bu sabit olunca içtihada yeltenmenin günah olduğu da sabit olmuş olur.

d- Bu mesele ya katî ya da zanni meselelerdendir. Eğer kati meselelerden ise, bunda hata etmek büyük bir hata sayılır, o zaman da problem geri döner. Eğer bu zanni meselelrden ise, ve biz de: "Her müctehid isabet eder" dersek, o zaman içtihadî meselelerden'hiçbir zaman yanılma bulunmaz. Yok eğer, "Bu meselede bir kişi isabet eder, yanılansa ittifakla mazurdur" dersek, o zaman bu kadarcık hata Adem (a.s.)'in elbisesinin soyulmasına, cennetten çıkarılmasına ve yeryüzüne indirilmesine nasıl sebep olur?

Birincinin cevabı şöyledir: هذا lafzı, aslında her ne kadar muayyen bir şahsa işaret etmek için ise de, bazan izahı yukarda geçtiği gibi, nev'e işaret etmek için de kullanılır. Cenab-ı Allah, ondan muradın tür olduğuna delalet edecek şeyi ona bitiştirmiştir.

İkinciye şöyle cevap verilir: Adem (a.s), belki bu delili anlamada hata etmiştir. Çünkü O, bunun Ona, o anda gerekmediğini zannetti. Veya, şöyle denilir: O, Cenab-ı Allah'ın kendisini, bizzat o ağaçtan nehyettiği zaman, bu delili anlamıştı. Aradan uzun müddet geçince, bunu unuttu. Zira haberde, Adem (a.s.)'ın cennette uzun bir müddet kaldığı ve sonra cennetten çıkarıldığı zikretilmiştir.

Üçüncüye şöyle cevap verilir: Burada, peygamberlerin içtihada tutunmuş olduklarını isbata gerek yoktur. Çünkü biz, Hz. Adem'in bu delili anlamak konusunda hata ettiğini veya bu delili anladığını, fakat sonradan unuttuğunu açıklamıştık. Allah'u Teala'nın: فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا *"Derken unuttu da, biz onda bir azim bulamadık"* (Taha, 115) ayetinden muradı da budur.

Dördüncünün Cevabı Şöyledir:

Bu nehyin delaleti kati idi, fakat Adem (a.s.) onu unutunca, bu unutma, günahın büyük sayılmaması hususunda bir özür oldu" demek veya "Bu delalet zanni idi; fakat ne varki buna, diğer müçtehidlerin hatalarına terettüp etmeyen şiddetli cezalar tereddüp ediyordu. Çünkü o müçtehidlerin ictihadlarının, şahısların değişmesine göre değişmesi caizdir. Nitekim şiddetli cezalar ve cezaların hafifletilmesi hususlarında, ümmeti hakkında mevzubahis olmayan birçok şey Hz. Peygambere has olmuştur. Burada da böyledir"denilebilir.Bil ki mesele hakkında başka bir izah tarzının olduğunu söylemek de mümkündür. O da şudur: Cenab-ı Hak ولا تقربا هذه الشجرة *"Siz ikiniz şu ağaca yaklaşmayın"* buyurup, ikisine birden yasak koyunca, Hz. Adem (a.s.), herbirinin tek tek ağaca yaklaşıp ondan yemesinin caiz olduğunu sanmıştır. Çünkü Allah'ın ولا تقربا *'Siz ikiniz şu ağaca yaklaşmayın"* ifadesi ikisine birden nehiydir. Bundan, tek başlarına oldukları zaman da nehyedilmiş oldukları anlaşılmaz. Belki de bu içtihadî hata ancak bu yönden meydana gelmiştir. Bu konuda söyleneceklerin tamamı işte budur. Allah en iyi bilendir.

İblis, Cennetin Dışından Nasıl Hz. Adem (a.s.)'i Kandırabildi?

İKİNCİ MESELE

Alimler, Hz.Adem cennette, iblis ise, Cennetin dışında olduğu için iblisir. Hz.Adem'e nasıl vesvese verdiği hususunda ihtilaf ederek, bu hususa dair bir çok izahlar yapmışlardır:

1) Bu, kıssacılaran görüşüdür. Bu da Vehb b. Münebbih el-Yemani ve Süddi'den, onların da İbn Abbas (r.a.) ve onun dışında başkalarından kıssacıların rivayet ettiği şu haberdir. İblis cennete girmek istediği zaman cennetin bekçileri ona manl oldular. Derken yılana geldi. O, dört ayağı olan bir hayvan idi, bir Horasan devesine benzerdi. O adeta hayvanların en güzeli idi. Şeytan bütün diğer hayvanlara başvurdu, fakat kimse onu kabul etmedi, ama yılan onu kabul etti ve yuttu. Cennet bekçilerine göstermeden onu cennete soktu. Yılan cennete girince, iblis onun ağzından çıkıp vesveseye başladı. İşte böylece yılan lanetlendi, ayakları yok oldu ve karnının üstünde sürünmeye başladı. Onun rızkı toprakta kılındı ve bundan dolayı da insanoğluna düşman oldu.

Bil ki bu ve benzeri hikayeler, değer verilmemesi gereken şeylerdendir. Çünkü iblis, eğer yılanın ağzına girmeye kâdir olduysa, niçin kendisini yılan

şekline koyup da cennete giremedi. Bir de, yılana bu oyunu oynayan İblis olduğu ve yılan akıllı ve mükellef olmadığı halde, yılan cezalandırılmıştır.

2) İblis, hayvan şekline girerek cennete girmiştir. Bu söz birincisinden daha az bozuktur.

3) Usulcü alimlerin bazısı şöyle demişlerdir: Hz. Adem ve Havva belki de cennetin kapısına kadar gelmişler, iblis de kapıya dıştan yaklaşmış ve onlara vesvesesini vermiştir.

4) Bu görüş Hasan Basri'nin görüşüdür. Buna göre, iblis yeryüzünde olduğu halde, vesvesesini cennetteki Hz. Adem ile Havva'ya ulaştırmıştır. Bazı alimler ise bunun uzak bir ihtimal olduğunu, çünkü vesvese gizli söylenen bir söz olduğu için bunun yerden semaya ulaştırılmasının mümkün olmadığını söylemişlerdir.

Alimler bir başka bakımdan da ihtilaf etmişlerdir ki o da şudur: "İblis ya bizzat Hz. Adem ile Havva'ya hitab edebilmiştir; veya" O vesvesesini, kendisine uyan bazılarının ağzı ile onlara ulaştırmıştır. Birinci görüşün delili Cenab-ı Hakk'ın : وَقَاسَمَهُمَآ إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ ٱلنَّٰصِحِينَ *"İblis onlara, "ben sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim." diye yemin etmişti"* (A'raf, 21) ayetidir. Bu ayet, karşılıklı konuşmuş olmayı ifade eder. Şu ayet de böyledir: *"Şeytan onların ikisini de aldatarak derecelerini düşürdü"*(A'raf, 22).

İkinci görüşün delili şudur: Hz.Adem ile Havva annemiz iblisi, iblisin hased ve düşmanlığını biliyorlardı. Bundan dolayı örfen onun sözünü kabul etmeleri ve ona iltifat etmeleri imkansızdır. Bu sebeble, iblisin bu vesvesesini onlara ulaştıracak, İblise tâbi birisinin bulunması gerekir. Burada geriye iki soru kalır.

Birincisi: Cenab-ı Hak, bu ayak kaydırmayı iblise nisbet etmiştir. O halde, niçin bu fiilden ötürü Hz. Adem ile Havva'yı kınamıştır.?

Biz deriz ki, Cenab-ı Hakk'ın فَأَزَلَّهُمَا *"Derken onların ayağını kaydırdı"* (Bakara, 36) ayetinin manası, şeytan onlara vesvese verirken bu fiili işlediler de, böylece bu fiil iblise nisbet edilmiş oldu, şeklindedir. Nitekim bu, Cenab-ı Hakk'ın فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَآءِي إِلَّا فِرَارًا *"Benim onları hakka çağırmam onların ancak nefretini arttırdı"*(Nuh, 6) ayetinde de böyledir. buna göre Cenab-ı Hak iblisten naklederek;

"Benim sizler üzerinde hiçbir gücüm yoktu; ancak ben sizleri çağırdım, sizler de bana uydunuz"(İbrahim, 22) buyurmuştur.Mü'tezile'nin söylediği bundan ibarettir. Bu nisbet hususundaki sözün gerçeği, bizim defaatle açıkladığımız şeydir. Bu da şudur: İnsan, hem yapmaya hem de yapmamaya

muktedir bir varlıktır. Yapmanın ve yapmamanın eşit olması durumunda, insanın bu iki şeyden birinin kaynağı olması, ona götüren bir sebep olmaksızın, imkansız olur. Ona götüren sebep ise, kulun hakkında, onun fiilinin bir maslahatı kapsamasını bilmesi veya sanması yahutta öyle inanmasından ibarettir. Bu ilim veya zan, uyarıcı bir sebeple meydana geldiğinde, bu fiil ona izafe ve nisbet edilmiş olur. Çünkü ondan ötürü, bilkuvve fail olan bilfiil fail olma durumuna geçmiş olur. İşte bu manadan ötürü, bu fiil burada vesveseye nisbet edilmiştir. Bazı arifler ne güzel söylemiştir. "Farzet ki Adem (a.s)'in zellesi, iblisin vesvesese sebebiyle meydana gelmiştir. Peki, iblisin isyanı, kimin vesvesesi ile meydana gelmiştir?" Bu, sana sebep olmadığı müddetce fiilin meydana gelmiyeceği sebepler zinciri birbirine dayansa bile, onların, başlangıçta onları yaratana mutlaka varıp dayanacağı hususunda tenbihatta bulunur. İşte bu husus Hz. Musa'nın:

"Bu ancak senin imtihanındır; onunla dilediğini saptırır, dilediğini de hidayete erdirirsin" (A'raf, 155) ayetinde açıklamış olduğu hususdur.

İkincisi: Bu vesvese nasıl olmuştur? Buna cevabımız şudur; Bu Cenab-ı Hakk'ın, şu ayette bahsettiği durumdur:

"Rabbiniz bu ağaçtan sizi ancak iki melek olacağınız için veya iki ebedi kimse olacağınız için nehyetmiştir" (A'raf, 20). Onlarsa bunu kabul etmemişlerdir. Şeytan bundan ümidini kesince, Hak Teala'nın:

"Onlara yeminle, "Muhakkak ki ben sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim" dedi" (A'raf, 21) buyurduğuna göre, yemin etmeye yöneldi. Ama onlar iblisi yine tasdik etmediler. Ortaya çıkan durum şudur: İblis bundan sonra diğer bir şeye başvurmuştur, ki bu da onun onları, mübah olan leziz şeylerden istifade etmekle oyalamasıdır. Öyleki onlar bu şeylere iyice dalmışlar ve bu dalışları sebebiyle nehyi unutmuşlar, o zaman da olan olmuş... İşlerin gerçekte nasıl olduğunu en iyi Allah bilir.

Hz. Âdem İle Havva'nın Cennetten Çıkarılmaları

Cenâb-ı Allah'ın وقلنا اهبطوا *"Biz de onlara "İnin" dedik."* ayetiyle ilgili birkaç mesele vardır:

Âyetteki اهبطوا (ininiz) Ne Demektir?

BİRİNCİ MESELE Hz.Adem (a.s.)'in bulunduğu cennetin gökte olduğunu söyleyen kimse, "hubutu" (inişi), yüksek bir yerden aşağı bir yere inmek olarak; bu cennetin yeryüzünde olduğunu söyleyen kimse, bunu, bir yerden bir başka yere gidiş olarak tefsir etmiştir. Nitekim Allah bu ikinci manada اهبطوا مصرًا *"Mısra ininiz (gidiniz)"* (Bakara, 61) demiştir.

اهبطوا Hitabına Dahil Olanlar Kimlerdir?

İKİNCİ MESELE Âlimler, Hz.Adem ve Havva'nın bununla hitap olunduklarına ittifak ettikten sonra, (ayet cemi olduğu için) bu hitapla daha başka kimlerin kastedildiği hususunda ihtilaf ederek, bu hususta görüş beyan etmişlerdir.

1) Bu ekseriyetin görüşüdür. Buna göre, iblis de bu hitaba dahildir; çünkü iblisin bahsi de, Cenab-ı Hakk'ın: فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا (Bakara, 36) ayetinde geçmiştir. Yani, bunun üzerine şeytan onların ayağını kaydırdı da, biz de onlara "ininiz" dedik!

"Birbirinize Düşman Olarak"dan Murad

بعضكم لبعض عدوّ *"Birbirinize düşman olarak"* âyetine gelince bu, Hz. âdem ile Havva'ya, iblisin kendilerine ve soylarına düşman olduğunu, o ağaçtan yemelerinden önce de: *"Biz de dedik ki, ey Âdem, muhakkak ki bu iblis senin ve senin zevcen için bir düşmandır; sakın sizleri cennetten çıkarmasın, yoksa bedbaht olrusun"* (Taha, 117) anlattığı gibi bir tarif ve anlatmadır. Şayet denilse ki: "İblis secde etmekten kaçındığı zaman kâfir oldu, cennetten çıkarıldı, ve kendisine فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا *"Artık cennetten in; senin orada büyüklenip kafa tutman yakışık olmaz, gerekmez"* (A'raf, 13) ve yine فَاخْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ *"Oradan in, muhakkak ki sen kovulmuşsun"* (Sad, 77) denildi; ancak tekebbüründen dolayı cennetten indirildi. Buna göre Hz. Adem'in zellesi bundan uzun bir müddet sonra meydana gelmiş ve bu zelleden dolayı cennetten inmesi emredilmişti. İblisin cennetten inmesi bundan önce olduğuna göre, Allah'ın اهبطوا emri nasıl ona da şamil olur?" denilirse deriz ki:

Cenab-ı Allah iblisi yeryüzüne indirdikten sonra belki, Adem ve Havvaya vesvese vermek için tekrar göğe döndü, Hz. Adem ile Havva cennette iken Allah onlara "siz ikiniz ininiz" dedi, onlar cennetten çıkıp İblis cennetin dışında onlarla biraraya geldiği zaman da üçüne birden اهبطوا *'Yeryüzüne ininiz"* diye emretti. Bazı insanlar, Allah'ın اهبطوا *"ininiz."* Sözünün Allah'ın bunu onlara bir defada söylediğini göstermediğini, bilakis bunu onlardan herbirine ayrı vakitlerde söylediğini gösterdiğini iddia etmişlerdir.

2) Hitabdan murad Hz. Adem, Hz. Havva ve yılandır. Bu görüş zayıftır. Çünkü icma ile sabit olmuştur ki mükellef olan varlıklar: Melek, cin ve insandır. Birisi bu icmayı kabul etmeyebilir. Çünkü bazı insanlar şöyle demişlerdir: Bu varlıkların dışında olanlar için de mükelleflerden bir topluluk vardır. Nitekim Cenab-ı Allah : كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ *"Herbiri namazını ve tesbihi bilir"*(Nur, 41) buyurmuş, Hz.Süleyman (a.s.) Hüdhüd kuşu hakkında: لَأُعَذِّبَنَّهُ عَذَابًا شَدِيدًا *"Yemin olsun ki ben onu şiddetli bir şekilde cezalandıracağım"*(Neml, 21) demiştir:

3) Bu hitaptan maksat, Hz. Adem, Havva ve zürriyetleridir. Çünkü Hz. Adem ve Havva insanlığın aslı olunca, bu ikisi sanki insanlığın tamamı gibi sayılmıştır. Bunun delili ise, Cenab-ı Hakk'ın : اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ *"Oradan hepiniz, birbirlerinize düşman olarak ininiz"*(Bakara, 36) ayetidir. Yine buna:

"Artık kim hidayetime tâbi olursa, onlara ne bir korku vardır, ne de onlar hüzünleneceklerdir. İnkâr eden ve ayetlerimizi yalanlayanlar ise, işte onlar ateş yârânıdırlar; orada da ebedî kalacaklardır"(Bakara, 38-39) ayetleri delalet eder. Bu, bütün insanları içine alan bir hükümdür. Hak Teala'nın بعضكم لبعض عدوّا ifadesinin manası, insanların içine düştüğü, birbirlerine karşı düşmanlıkları, buğzları ve birbirlerini saptırmalarıdır. Bil ki bu görüş, zayıftır; çünkü Hz. Adem'in zürriyeti o vakit mevcut değildi; dolayısıyla hitap nasıl onlara şamil olabilir? Ama, cem'in (çoğulun) en az iki kişiyi içine aldığını iddia edenlere göreyse, böyle bir sual kendiliğinden kalkar.

اهبطوا Emri, Emir midir, İbahe midir?

ÜÇÜNCÜ MESELE

Alimler Allah'ın اهبطوا lafzının ifade ettiğinin vücub mu veya ibaha mı olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Gerçeğe en yakın görünen, bu emrin vücub ifade etmesidir. Çünkü, bu emirde

çok çetin meşakkatler vardır. Zira, Hz. Adem ile Havva'nın cennetteki durumlarından ayrılarak, ancak zorluk ve sıkıntılarla geçim vasıtalarının elde edildiği bir yere, dünyaya geçmeleri tekliflerin en meşakkatlilerindendir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, onların cennetten çıkarılmalarının bir ceza olduğu zannı, batıl olmuş olur. Çünkü teklifi zorlaştırmak, o nisbette sevabın artmasına sebeptir.Kendisinde böylesine büyük bir fayda olduğu halde, bu nasıl bir azab olabilir? Şayet: "Hadlerin ve keffaretlerin birçoğunda, teklif babından bile olsalar, cezanın bulunduğunu söyleyen siz değil misiniz?" denilirse deriz ki: "Hadler (cezalar) ceza görene (mahdud)a başkasının fiilinden dolayı tatbik edilir; buna göre, eğer adam o suçta ısrarlı biri ise, bunun bir ikab olması caizdir. Keffaretlere gelince, bunların bir kısmında hadlerin ukubatlar yerine geçeceği, çünkü ukubatların ancak günah ile sabit olacağı söylenebilir. Büyük bir sevaba nail etmeleriyle beraber, keffaretlerin ukubet olmalarına gelince, hayır... Bu olmaz.

Bu Ayet İnmelerini Emretmektedir, Düşmanlık Etmelerini Değil

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenab-ı Hakk'ın اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ (Bakara, 36) ayeti, inmeyi emretmektedir. Düşmanlıkla ilgili bir emir değildir, çünkü iblisin Hz.Adem ve Havva'ya düşmanlığı, onlara haset edip, Hz. Adem'e secde etmemesi, Hz.Adem ile Havva'yı cennetten çıkarmak için hile yapması; zürriyetlerine düşmanlığı ise, onlara vesvese vererek, onları küfre ve günaha davet etmesi sebebiyledir. Bunlardan herhangi birinin emredilmiş olması caiz değildir.

Hz. Adem'in iblise düşmanlığı ise, emredilmiş bir husustur. Çünkü Cenab-ı Hak, إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا *"Muhakkak ki şeytan sizin için bir düşmandır; binaenaleyh siz de onu düşman edininiz"* (Fatır, 6) ve:

"Ey Adem oğulları, ebeveyninizi cennetten çıkarmış olduğu gibi, şeytan sizi de fitneye düşürmesin" (A'raf, 27) buyurmuştur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, ayetten kastedilen mana, "bazınız bazınıza düşman olarak gökten ininiz.!" olur.

BEŞİNCİ MESELE

Ayette geçen مُسْتَقَرٌّ lafzı bazan istikrar manasına gelir. Nitekim Cenab-ı Hak; إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ *"O zaman, Rabbinedir varış ve istikrar"* (Kıyame, 12) buyurmuştur. Bazan da, "içinde karar kılınan mekan" manasını ifade eder. Nitekim Allah'u Teala; أَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا *"Cennet ehli o zaman, en hayırlı bir yerdedirler"* (Furkan, 24) ve: فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ *"Sonra da bir karar kılma ve emanet yeri.."* (En'am, 98) buyurmaktadır. Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki, ekseri alimler:

وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ

"Sizin için yeryüzünde karar kılınacak bir yer vardır" (Bakara, 36) âyetindeki مستقر lafzını yer ve mekan anlamına hamletmişlerdir. Buna göre âyetin manası "o yer, hem hayatınızda hem de öldüğünüzde içinde kalacağınız, karar kılacağınız yerdir" olur.

Sûddi'nin Abdullah İbn Abbas (r.a)'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas, "Müstakarr kabirdir" demiştir; yani, içinde bulunacağınız kabirleriniz... Birincisi daha evladır, çünkü Cenâb-ı Hak, âyette metaı takdir ve zamanla takyit etmiştir; bu ise ancak, kişinin yaşamasıyla uygunluk arzeder. Diğer bir hususda Cenâb-ı Hakk onlara, onlar cennetten inerken bu şekilde hitap etmiştir ki, bu da yaşama halini gerektirir (ölümden sonrayı değil).

Bil ki Cenab-ı Hak bu kıssa hakkında A'raf sûresinde:

اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ ﴿٢٤﴾ قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَفِيهَا تَمُوتُونَ وَمِنْهَا تُخْرَجُونَ

"Dedi ki: "Birbirinize düşman olarak ininiz! Sizin için orada karar kılınacak bir yer ve belli bir zamana kadar bir geçimlik vardır. Sizler orada yaşar, orada ölür ve oradan çıkarılırsınız" (A'raf, 24-25) buyurmuştur. Buna göre: Cenâb-ı Hakk'ın فيها تحيون وفيها تموتون ومنها تخرجون sözünün,yine onun ولكم في الارض مستقر ومتاع إلى حين sözü için bir beyan olması caizdir. Yine فيها تحيون kısmının birinci kısma bir ilave olması da caizdir.

حين Zarfı Hakkındadır

ALTINCI MESELE Alimler, bir zaman ismi olduğunda ittifak ettikleri halde حين kelimesinin burdaki anlamı üzerinde ihtilaf etmişlerdir. Evla olanın, bununla:"Devam edip, giden" bir zamanın kastedilmiş olmasıdır. Çünkü birisi arkadaşına, onu uzun zaman görmeyince, مَا رَأَيْتُكَ مُنْذُ حِينٍ "Seni çoktandır görmedim" der. Ama bu söz pek yakında görülmüş olan bir kimseye söylenilmez. Buna göre insanların ömürleri uzun, ecelleri de meydana gelişlerinden çok sonra ve uzak olunca, Cenab-ı Hakk'ın وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ buyurmuş olması caiz olmuştur.

Ayetten Dersler: Günahlardan Sakındırma

YEDİNCİ MESELE Bil ki bu ayette, birçok bakımdan, her türlü günahtan büyük bir sakındırma vardır.

a- Hz.Adem'in bu küçük zelleyi işlemesinden ötürü başına gelenleri düşünen kimse, günah işlemekten son derece korkar. Şair de şöyle demiştir:

يَا نَاظِرًا يَرْنُو بِعَيْنَيْ رَاقِدٍ وَمُشَاهِدًا لِلأَمْرِ غَيْرَ مُشَاهِدِ
تَصِلُ الذُّنُوبَ إِلَى الذُّنُوبِ وَتَرْتَجِي دَرْكَ الجِنَانِ وَنَيْلَ فَوْزِ العَابِدِ
أَنَسِيتَ أَنَّ اللَّهَ أَخْرَجَ آدَمًا مِنْهَا إِلَى الدُّنْيَا بِذَنْبٍ وَاحِدِ

"Ey uyuyan kimsenin gözüyle bakan; hakkıyla müşahede etmeksizin işi müşahede eden kimse! Günahlara günahlar katıyorsun; buna rağmen cennete ulaşmayı ve ibadet edenin mükafaatına ,nail olmayı umuyorsun! Allah'ın bir tek günah sebebiyle Adem'i cennetten çıkardığını unuttun mu?"

Feth El-Mevsilî'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Biz insanlar cennet ahalisi idik. Ama iblis bizi dünyaya sürükledi. Çıkarıldığımız o yurda dönmedikce bizim için gam, keder ve sıkıntıdan başka birşey yoktur.

b- Bu, büyüklenmek, hased etmek ve hırstan sakındırmaktır. Cenab-ı Allah'ın أَبَى وَاسْتَكْبَرَ "İblis diretti ve kibirlendi " ayeti hakkında Katade'den şu izah nakledilmiştir: "Allah'ın düşmanı iblis, O'nun Hz. Adem'e O'nun verdiği lutuflara hased edip, "Ben ateştenim, o ise çamurdandır !" dedi. Sonra Ademoğlunun kalbine, yasaklanan şeyi yaptırıncaya kadar hırs verdi. Sonra da Kâbil'in kalbine hased verdi de Kabil Habil'i öldürdü."

c- Cenab-ı Hak, Hz. Adem ile iblis arasında çok güçlü bir düşmanlık

olduğunu bildirdi. Bu da, şeytandan kaçınmanın şart olduğuna büyük bir tenbihdir.

Âdem'in Tövbeyi Öğrenmesi

فَتَلَقَّىٰٓ ءَادَمُ مِن رَّبِّهِۦ كَلِمَٰتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ

"Derken Adem Rabbinden (birtakım) kelimeler öğrenip aldı ve (O'na yalvardı) O da tevbesini kabul etti. Çünkü tevbeyi çok kabul eden ve keremi bol olan O'dur "(Bakara, 37).

Bu ayette birçok mesele vardır:

Telâkki Tabirinin Manası

BİRİNCİ MESELE Kaffal şöyle demiştir. تَلَقَّى kelimesinin aslı, "birisi ile karşılaşmaya yönelmek" demektir. Sonra bu kelime, "gelecek olan şeyi karşılama" manasında kullanılmıştır. Sonra da "kabul etme, alma" manasında kullanılmıştır. Nitekim Cenab-ı Hak: وَإِنَّكَ لَتُلَقَّى ٱلْقُرْءَانَ مِن لَّدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ

"Sana, Hakîm ve Alîm olan (Allah) nezdinden Kur'an veriliyor "(Neml, 6) yani "o sana telkin ediliyor" buyurmuştur. Yine تَلَقَّيْنَا الْحُجَّاجَ "Biz hacıları karşıladık" ve تَلَقَّيْتُ هٰذِهِ الْكَلِمَةَ مِنْ فُلَانٍ "Bu sözü falancadan aldım, öğrendim." denilir. Kelimenin aslı bu olunca ve مَنْ تَلَقَّى رَجُلاً فُلَانًا dediğimizden her iki adamın diğeri ile karşılaştığı anlaşılıp, karşılaşma da her ikisine birden nisbet edilince, onların "karşılaşma" masdarı ile vasfedilmeleri yerinde olmuştur. Bundan ötürü "Karşılaştığın herkes de seninle karşılaşmış olur " denilebilir. Bu sebeble de فتلقى ادم كلمات ibaresinin, "Adem o kelimeleri aldı, belledi ve onları kabul etti" manasına alınması caiz olduğu gibi, "Allah'dan bazı kelimeler geldi " manasında olmak üzere, كلماتٌ merfu olarak okumak da caizdir.

Bunun bir benzeri de Allah'ın: لَا يَنَالُ عَهْدِى ٱلظَّٰلِمِينَ

"Ahdim zalimlere ulaşmaz"(Bakara, 124) ayetidir. İbn Mes'ud (r.a.)'un

kıraatinde الظالمين kelimesi الظالمون şeklinde okunmuştur.(Yani "zalimler ahdime ulaşamaz " manasında.)

Ayetteki كَلِمَاتٌ Ne Demektir?

İKİNCİ MESELE

Bilki âyette geçen كلمات 'den muradın, "Allah'ın Adem (a.s.)'e tevbenin hakikatini öğretmesi" olması caiz değildir. Çünkü mükellefin, tevbenin mahiyetini bilmesi, tevbe ederek günahlarından kurtulabilmesi ve tevbeyi başka şeylerden ayırdedebilmesi gerekir. Peygamberler ise bunu haydi haydi bilir. Daha doğrusu ayetten muradı, şu şeylerden birisine hamletmek gerekir:

1) Bu, günah işlediği esnada tevbe edenlerden ve Allah'a dönenlerden olacak bir biçimde Hz. Âdem'den sadır olan günaha dikkat çekmedir.

2) Allah Teala tevbenin gerektiğine ve mutlaka kabul edileceğine dikkat çekmektedir.Şu manada ki; "Bir kimse küçük veya büyük günah işler, sonra da yaptığına pişman olarak bir daha günah işlememeye azmederse, muhakkak ki ben onun tevbesini kabul ederim." Allah Teala, فتلقى ادم من ربه كلمات demiş, yani "O kelimeleri aldı, kabul etti ve onları kullandı."

3) Hak Teala, Hz. Âdem'e verdiği büyük nimetlerini hatırlatmıştır. Bu da tevbeye götüren etkili sebeblerden olmuştur.

Hz.Âdem'in Öğrendiği Sözler

ÜÇÜNCÜ MESELE

Alimler "kelimelerin" ne olduğu hususunda ihtilaf ettiler.

1) Sa'id b.Cübeyr'in İbn Abbas (r.a.)'dan rivayet ettiğine göre, Hz.Adem (a.s.) şöyle demiştir: "Ya Rabbi, bir vasıta olmadan beni kendi ellerinle yaratmadın mı?" Cenab-ı Allah "Evet"diye cevab vermiş. Hz. Âdem, "Ya Rabbi bana ruhundan üflemedin mi?" dedi. Allah Teala, "Evet" diye cevab verdi. Hz. Adem, "Beni cennetinde yerleştirmedin mi?" dedi. Hak Teala "Evet, iskan ettim " dedi. Hz. Adem, "Ya Rabbi, rahmetin gazabını geçmiş değilmi idi?" dedi. Allah Teala, "Evet, geçti " dedi. Hz. Adem"Ya Rabbi, eğer ben tevbe eder ve halimi düzeltirsem beni cennete geri döndürür müsün?" dedi. Cenab-ı Allah da "Evet döndürürüm" cevabını verdi. işte Cenab-ı Hakk'ın فتلقى ادم من ربه كلمات ayetinin manası budur. Süddi bu rivayette şunu ilave etmiştir: O, "Ya Rabbi,

bana bir günah takdir etmiş mi idin?" dedi, Allah Teala "Evet " buyurdu.

2) Nehai şöyle demiştir: İbn Abbas'a geldim ve ona "Adem'in Rabbinden aldığı kelimeler ne idi?" diye sordum. O da bana şu cevabı verdi. Allah Teala, Hz. Adem ve Havva'ya hacc ibadetini öğretti, onlar da haccettiler. İşte bu kelimeler, hac esnasında söylenen dua ve zikirlerdir. Onlar Haccı tamamlayınca, Allah onlara "Ben sizin tevbenizi kabul ettim " diye vahyetti.

3) Mücahid ve Katade, iki rivayetlerinden birine göre şöyle demişlerdir: Bu "kelimeler", Cenab-ı Hakk'ın:

"Ey Rabb'imiz,biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen, muhakkak ki hüsrana uğramış kimselerden oluruz "(A'raf, 23) ayetidir.

4) Sa'id b.Cübeyr'in İbn Abbas (r.a.)'dan rivayetine göre bu kelimeler, Hz.Adem (a.s.)'in şu sözleridir:

لاَإِلَهَ إِلاَّ أَنتَ سُبْحَانَكَ وَبِحَمْدِكَ عَمِلْتُ سُوءً وَظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْلِي إِنَّكَ أَنتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ لاَإِلَهَ إِلاَّ أَنتَ سُبْحَانَكَ وَبِحَمْدِكَ عَمِلْتُ سُوءً وَظَلَمْتُ نَفْسِي فَارْحَمْنِي إِنَّكَ أَنتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ لاَإِلَهَ إِلاَّ أَنتَ سُبْحَانَكَ وَبِحَمْدِكَ عَمِلْتُ سُوءً وَظَلَمْتُ نَفْسِي فَتُبْ عَلَيَّ إِنَّكَ أَنتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمِ

"(Ey Allah'ım!) Senden başka ilah yoktur, seni tesbih ederim ve sana hamdederim. Ben kötülük işledim ve kendime zulmettim. Beni bağışla. Çünkü sen, bağışlayanların en hayırlısısın. Senden başka ilah yoktur, seni tesbih ederim ve sana hamdederim. Ben bir kötülük işledim ve kendime zulmettim, bana rahmet et. Çünkü sen, rahmet edenlerin en hayırlısısın. Senden başka ilah yoktur. Seni tesbih ederim ve sana hamdederim. Ben kötülük (günah) işledim ve kendime zulmettim. Tövbemi kabul et. Çünkü sen tevbeleri çok kabul eden ve rahmeti çok olansın."

5) Hz. Aişe şöyle demiştir: Cenab-ı Hak, Adem'in tevbesini kabul etmeği dilediği zaman, Hz. Adem, yedi defa Kâ'be'yi tavaf etti. Kâbe o zaman kırmızı bir tepecik idi. İki rekat namaz kıldığında Kâbe'ye yöneldi ve şöyle dedi: "Allah'ım! Sen benim sırrımı da biliyorsun, gizli olan şeylerimi de... Benim özrümü kabul eyle! Sen benim ihtiyacımı da biliyorsun, bana istediğimi ver! Sen benim içimde olanı biliyorsun, onun için günahlarımı bağışla! Allah'ım, senden kalbimi dolduran bir iman ve doğru bir yakîn istiyorum. Ki böylece bana, ancak senin yazdıklarının isabet edeceğini bileyim ve bana ayırdığın nasibe razı olayım." Cenab-ı Allah da, Adem (a.s.)'e bunun üzerine şöyle vahyetti. Ey Adem, günahını bağışladım, senin soyundan kim senin bana yaptığın bu duayı yaparsa, onun günahını da mutlaka bağışlarım; gam ve kederini gideririm, fakirliği gözünün önünden söker alırım ve o istemese bile, dünya ona akıp gelir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Gazzali (r.h.) şöyle demiştir. Tevbe, şu üç şeyin sırayla meydana gelmesiyle tahakkuk eder: İlim, hal ve amel.. İlim, ilk sıradadır, hal ikinci, amelse üçüncü sıradadır. Birincisi ikincisini, ikincisi de üçüncüsünü gerektirir. Allah'ın adeti mülk ve melekût aleminde bunu icab ettirir.

İlme gelince, ilim günahta bulunan zararı ve günahın kul ile Allah'ın rahmeti arasında perde olduğunu bilmektir. Bu husus gerçek anlamda bilinince, bu bilgiden, arzu edilen şeyin elden kaçması sebebiyle, kalbte bir üzüntü meydana gelir. Çünkü kalb, ne zaman sevdiği bir şeyi elden kaçırdığını hissederse elem duyar. Eğer o şeyin elden kaçması, kendisi tarafından o yapılan bir fiil sebebiyle olursa, bu arzu ettiği şeyin elden kaçması sebebiyle, o şeyin elden kaçmasına sebep olan şeye üzülür; işte bu tür üzüntüye pişmanlık denilir. Sonra bu üzüntü kuvvetlenince, bundan kararlı bir irade meydana gelir. Bu irade hem geçmişe, hem hale hem geleceğe taalluk eder. Onun şimdiki zamana taalluku, içine girdiği günahı terketmek ile olur. Gelecekle olan alakası arzu ettiği şeyi elden kaçırmasına sebep olan bu fiili, ömrünün sonuna kadar yapmamaya azmetmesidir. İradenin mazi ile olan alakası ise, elden kaçırdığı şeyleri, şayet tamiri mümkün ise, bu yolla ve onararak onları telafi etmesiyledir. Bundan dolayı ilim ilk önce gelir ve o bu hayırların kaynağıdır. Ben ilim ile, yakînî olan eksiksiz ilmi kastediyorum. Çünkü günahlar, zehirli ve helak edicidirler. Bu yakînî ilim ise, bir nurdur. Bu nûr, pişmanlık ateşini doğurur. Bununla kalb, tıpkı üzerine, daha önce karanlık içinde iken üzerine güneş doğan, bulutların çekilip gitmesiyle üzerine ışıklar doğarak sevdiği şeyin nerdeyse helâk olmak üzere olduğunu görüp de, kalbinde aşk ateşi tutuşarak bu ataşlerden onu kurtarmak için ileri atılma iradesi doğan kimse gibi, iman nûrunun onu aydınlatmasıyla sevdiği kendisi arasında bir perdenin bulunduğunu görerek üzülür. İlim, pişmanlık ve halde olsun istikbalde olsun günah fiilini terketmekle alakalı azim; mazide elden kaçanları telafi tevbenin meydana gelmesinde birbirini izleyen üç safhadır. Tevbe ismi, bunların hepsine birden ıtlak edilirse de, daha çok, tek başına pişmanlık anlamında kullanılır ve o zaman,ondan önceki ilim bir mukaddime; o fiili terk tevbenin bir meyvesi ve onun peşi sıra gelen bir netice olarak kabul edilir. Bundan dolayı Hz. Peygamber: النَّدَمُ تَوْبَةٌ *"Pişmanlık tevbedir"* [45] buyurmuştur. Çünkü pişmanlık, bu pişmanlığı gerektiren ilimden ve onun

45) İbn Mâce, Zühd, (3012/1470)

peşi sıra gelen azimden ayrı düşünülemez. Bundan dolayı da pişmanlık, iki ucundan, yani onu meydana getirenle (müsmir), ondan meydana gelen (semere) ile korunmuştur. İşte, tevbenin hakikatı konusunda, Şeyh Gazzali'nin özetleyerek söyledikleri bunlardır. Bu güzel bir sözdür.

Kaffal şöyle demiştir: Tevbede, günahı terketmek, daha önce yapılanlara pişman olmak, onun bir benzerini bir daha yapmamaya azmetmek ve bütün bunlar hususunda korkmak gerekir. Günahı terketmenin gerekliliğine gelince, bu şundan dolayıdır: Eğer insan günahı terketmezse, onu yapmaya devam eder, böylece de tevbe etmiş olmaz. Pişmanlığın gerekliliğine gelince, bu şundan dolayıdır: Eğer insan pişman olmazsa, o günahın faili olmaya razı olur. Bir şeyden razı olan da, onu yapmaya devam eder. Bir şeyi yapan da, ondan tevbe etmiş olmaz. O günahı tekrar işlememeye azmetmeye gelince, bu şundandır: Çünkü onun fiili günahtır; günaha azmetmek de günahtır. Korkuya gelince, bu şundan dolayıdır. İnsan, tevbe ile emredilmiştir; gerektiği gibi tevbe etmiş olduğunu da kesin olarak söyleyemez, böylece de korkuya düşer. Bu sebepten Cenab-ı Allah: يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ *"Ahiretten korkuyor ve Rabbinin rahmetini umuyor"* (Zümer, 9) Peygamberimiz de لَوْ وُزِنَ خَوْفُ الْمُؤْمِنِ وَرَجَاؤُهُ لَاعْتَدَلَا *"Eğer mü'minin korkusuyla* ümidi tartılsaydı, ikisi de denk gelirdi"[46] buyurmuşlardır.

Bil ki Gazzali (r.a.)'nin sözü daha açık ve daha derinlemesinedir. Ancak, şu kadar varki onda bir müşkil sözkonusu olabilir. O da şudur: Falanca fiilin kendisinden sudûr ettiğini bilerek onun zararlı olduğunun farkında olmak, kalbe bir üzüntü verir. Bu üzüntü, o fiili şimdi ve daha sonra terketme iradesi ve mazideki şeyleri de telafi etme iradesi kazandırır. Bütün bu şeyler zaruri olarak, sırayla birbirine bağlı olursa, bununla emrolunmak imkansız olacağı için, bu kulun kudreti dahilinde olmamış olur.

Netice olarak, kulun gücü dahilinde olan şey, ancak ilmi elde etmektir; onun dışındakileri ise, seçmeye bir imkan yoktur. Fakat birisi şöyle diyebilir: İlmi elde etmek de kulun gücü dahilinde değildir. Çünkü bazı meçhullerin bilgisine ulaşmak, ancak bu meçhullerden önce bilinen şeyler vasıtasıyla mümkündür. Bu meçhulü öğrenmeye vesile olan mevcut ilimler, ya bu meçhulü bilmeyi gerektirir veya gerektirmez. Eğer birinci ihtimali göz önüne alırsak, kendisine ulaşılanın (gayenin) kendisiyle ulaşılana (vasıtaya) terettüb etmesi zaruri olur, o zaman da bu ilim, kulun kudret ve ihtiyarı dahilinde olmaz.

46) Keşfü'l-Hafâ, Beyhaki'den, 2/166

Eğer ikinci ihtimal söz konusu olursa, bilmeyi arzuladığımız bu meçhulü bu mevcut bilgiler vasıtasiyle elde etmemiz mümkün olmaz. Çünkü yakın mukaddimelerin, zihinde kabul edilmesi halinde, istenilen neticenin de kabulü gerekecek olan bir halde bulunmaları gerekir. Böyle olmadıkları için, bu mukaddimeler istenilen neticeyi vermez. Eğer, "Bu mukaddimeler, her ne kadar zihinde mevçut iseler de, bunlar ile o neticeye ulaşmanın keyfiyyeti, henüz zihinde mevcut değildir. Bundan dolayı bu mukaddimeleri bilmek, kesinlikle o neticeyi bilmeyi gerektirmez "denilmesi niçin caiz olmasın? denilirse, biz de deriz ki:

Bu mukaddimelerle o neticeye nasıl ulaşılacağını bilmek, ya bedihi, apaçık hususlardan veyahutta kesbi, kazanılan bilgilerdendir. Eğer bedihi şeylerden ise, o zaman kulun gücü dahilinde değildir. Eğer sonradan elde edilen şeylerden ise, bunun elde edilmesinin keyfiyyeti hakkından söylenecek söz, önceki hakkında söylenen söz gibidir. Yahutta, bu bizi teselsüle götürür, teselsülse imkansızdır; ya da onun ayrılmaz niteliklerinden olmaya götürür ki, o zaman yukarda zikredilen mahzur tekrar ortaya çıkmış olur. Allah en iyi bilendir.

Küçük Günah İçin Tevbe Hakkında

BEŞİNCİ MESELE

Kadî Abdulcebbar kendi kendisine şunu sordu: Bu günah, küçük günah ise, ona nasıl tevbe gerekir? Buna da, Ebu Ali'nin şöyle dediğini söyleyerek cevap verdi: Ona tevbe gerekir, çünkü mükellef, ne zaman, günah işlediğini, daha sonra günahtan dönmediğini, irade ve ihtiyar sahibi olduğunu, pişman olması ya da ısrar etmesi için bir manianın bulunmadığını, ama ısrâr etmenin çirkin olduğunu bilirse, onun bu çirkin fiili terketmesi ancak tevbe ile tamamlanır. İşte o zaman günah ister büyük ister küçük, isterse kendisinden tevbe ettiğini ya da etmediğini hatırladığı bir günah olsun, kula tevbe etmesi şarttır.

Ebu Haşim ise, asi olanın ısrar etmemekle beraber tevbe etmemesinin caiz olacağını ileri sürerek şöyle der: Bu bakımdan peygamberlere tevbe etmenin vacib olduğunu söylemek doğru değildir. Bilakis, iki sebepten dolayı tevbe vacib olur. Ya, küçük günah ile peygamberlerin sevabları azaldığı, bu eksiklik de tevbe ile tamamlandığı için, tevbe etmeleri gerekir veyahutta tevbe, o işi hiç yapmamak (terk) manasına olduğu için vacib olur. Bir işi yapmanın mümkün olduğu sırada, onu terketmek vacib olunca, imkan olmadığı zaman da tevbenin vacib olması gerekir. O bazan, "onlara sem'i

olarak (yani aklen değil de naklen) tevbe etmek vacibtir " demiştir. Bu, onun görüşüne göre daha doğrudur; çünkü ona göre tevbenin, sırf menfaatlerden ibaret olan sevabın yeniden elde edilmesi için vacib olması caiz değildir; zira fiilin, bir fayda temini için vacib sayılması caiz değildir; aynı şekilde nafileler de vacib değildir. Daha doğrusu, peygamberleri Cenab-ı Hak muhafaza ettiği için, her ne kadar kusurları küçük olsa da, peşpeşe ve çok tevbe etmelerinin istenmesi, onların ismet özelliklerinin gereği olmuştur.

Tevbenin Lisandaki Manası

ALTINCI MESELE

Kaffal şöyle demiştir: Tevbenin asıl manası اَلْأَوْبَةُ kelimesinde olduğu gibi, "dönmek" dir. اَوْبٌ diye kullanıldığı gibi تَوْبٌ diye de kullanılır. Cenab-ı Hak şöyle buyurmuştur: وَقَابِلِ ٱلتَّوْبِ *"O, tevbeyi kabul edendir."* (Gafir, 3) Arapların: تَابَ ، يَتُوبُ ، تَوْبًا ، تَوْبَةً ، مَتَابًا ، تَائِبٌ ve تَوَّابٌ demeleri اَوَّابٌ ve ، آيِبٌ ، اَوْبَةً ، اَوْبًا ، يَؤُبُ ، اَبَ demeleri gibidir. Buna göre "tevbe" lafzı, hem Rab hem kul için kullanılan bir lafızdır. Kul, tevbe ile vasfedildiğinde bunun manası: "Rabbine döndü." şeklinde anlaşılır. Çünkü günah işleyen her ferd, Rabbinden kaçan kimse durumundadır. Tevbe ettiğinde ise, bu kaçışından Rabbisine dönmüş olur da onun için تَابَ إِلَى رَبِّهِ "Rabbisine tevbe etti, döndü" denilir.

Bu durumda Allah ise, kulundan yüz çevirmiş gibidir. Allah "tevbe" ile vasfedildiğinde ise, bunun manası, "onun, kuluna rahmeti ve lutfu ile dönmesi " olur. Bu sebeble, "tevbe" fiili ile kullanılan harficerde bir farklılık olmuş, kul için kullanıldığında تَابَ إِلَى رَبِّهِ "Rabbine tevbe etti, döndü," Allah için kullanıldığında da تَابَ عَلَى عَبْدِهِ "Allah kulunun tevbesini kabul etti." denilir. Bu şuna benzer: Bir adam, başkanının hizmetinden ayrılır, başkanı da ona yaptığı ihsanlara son verir. Sonra o adam, başkanının hizmetine tekrar döndüğü zaman "Falanca reisinin hizmetine tekrar döndü, reisi de ona tekrar ihsan ve lutufta bulundu " denilir.

Bunu iyice anladığın zaman deriz ki: Tevbenin kabul edilmesi iki şekilde olur:

Birincisi: Taatın kabulünden anlaşıldığı manada, tevbeleri kabul eden Yüce Allah'ın tevbelere karşılık sevab vermesi.

İkincisi: Cenab-ı Hakk'ın tevbe sebebiyle kulun günahlarını bağışlamasıdır.

Allah Teala'nın Tevvab Vasfı

YEDİNCİ MESELE

Hak Teala'nın "Tevvab" ismi ile vasıflanmasından murad, O'nun tevbeleri çokca kabul edici olmasıdır Bu, iki bakımdan böyledir:

1) Bir hükümdara karşı bir insan suç işlese, sonra da ondan özür dilese, hükümdar onun özür dilemesini kabul edebilir. Daha sonra o adam tekrar suç işleyip yeniden özür dilese, hükümdar onun özrünü kabul etmez. Çünkü hükümdarın tabiatı, onu bu özrü kabul etmekten alıkor. Cenab-ı Hakk'a gelince, O böyle değildir. Çünkü Allah tevbeyi ne rikkatten (yufka yüreklilikten), ne fayda te'mini veya zarar savma gibi bir saikten dolayı kabul etmez. Bilakis O, sırf ihsan ve lütfundan dolayı tevbeleri kabul eder. Eğer mükellef olan kul, her an günah işlese, sonra da tevbe edip ömrü boyunca bu hali üzere kalsa, Cenab-ı Allah onun önceki günahlarını bağışlayıp, tevbesini kabul edebilir. Böylece Cenab-ı Hak, tevbeleri çok kabul etme vasfına müstehak olarak "Tevvab" diye isimlendirilmiştir.

2) Allah'a tevbe edenlerin sayısı çoktur. Allah Teala, bunların hepsinin tevbesini kabul ettiği için, tevbeleri kabülde mübalağa ile nitelenmeye müstehak olmuştur. İşte ikabı kaldırarak, tevbeyi kabul etmesi sevabı gerektirdiği için ve sevab da Allah'ın bir nimeti ve rahmeti olduğu için, Hak Teala kendisini, "Tevvab" vasfının yanında "Rahim" olarak vasfetmiştir.

Ayetin İhtiva Ettiği Önemli Hususlar

SEKİZİNCİ MESELE

Bu ayette birçok faydalar vardır:

1) Kulun, her an ve her dakika tevbe ile meşgul olması gerekir. Çünkü bu hususta birçok hadis ve haber varid olmuştur.

Tevbenin Sık Yapılması Hakkında Hadisler

Hadislere gelince:

a- Rivayet edildiğine göre bir adam, mü'minlerin başkanı Hz. Ali'ye, günah işleyip sonra istiğfar eden, daha sonra yine günah işleyip peşinden istiğfar eden, sonra tekrar günah işleyip istiğfar eden bir adamın durumunu sorunca, Hz. Ali (r.a.) şöyle demiştir: Şeytan kaybedinceye ve "artık ona gücüm yetmiyor" deyinceye kadar o kişi istiğfara devam etsin. Hz. Ali bir de şöyle demiştir: "Bir tehlike anında o şeytanı kovmaya ve tehlikeden kurtulmaya ne zaman gücün yeterse bunu yap (onu defet)."

b- Hz.Ebu Bekir (r.a.), Hz.Peygamber (s.a.s.)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: لَمْ يُصِرَّ مَنِ اسْتَغْفَرَ وَإِنْ عَادَ فِي الْيَوْمِ سَبْعِينَ مَرَّةً *"Hergün yetmiş kere istiğfarından dönmüş olsa bile, istiğfar eden, günahında ısrar etmiş sayılmaz."*

c- İbn Ömer, Hz.Peygamber (s.a.s.)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir. تُوبُوا إِلَى رَبِّكُمْ فَإِنِّي أَتُوبُ إِلَيْهِ فِي كُلِّ يَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ *"Rabbinize tevbe edinız. Çünkü ben (bile) hergün yüz defa Allah'a tevbe ediyorum."*(47)

d- Ebu Hureyre (r.a.) Hz.Peygamber (s.a.s.)'ın: وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ *"Yakın akrabalarını inzar et"* (Şuarâ, 214) ayeti nazil olduğu zaman, şöyle dediğini söyledi:

يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ اِشْتَرُوا أَنْفُسَكُمْ مِنَ اللَّهِ لاَ أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا يَا عَبَّاسُ ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ لاَ أُغْنِي عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا يَاصَفِيَّةُ عَمَّةُ رَسُولِ اللَّهِ لاَ أُغْنِيعَنْكِ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا يَا فَاطِمَةُ بِنْتُ مُحَمَّدٍ سَلِينِي مَا شِئْتِ لاَ أُغْنِي عَنْكِ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا

"Ey Kureyş topluluğu, Allah'dan nefislerinizi satın alınız. Allah'dan gelecek cezaya karşılık size hiç bir faydam olmaz. Ey Abbas İbn Abdulmuttalib, Allah'dan gelecek cezaya karşılık sana hiç bir faydam dokunmaz. Ey Allah Resulünün halası Safiyye, Allah'dan gelecek cezaya karşılık sana hiç bir faydam dokunmaz. Ey Muhammed'in kızı Fatıma, benden ne istersen iste, ama sana Allah'dan gelecek cezaya karşılık hiç bir faydam olmaz." Bu hadisi Müslim ile Buhari,Sahihlerinde tahriç etmişlerdir.

Hz.Peygamberin: "Kalbim Bulutlanır, Günde Yüz Defa İstiğfar Dilerim" Hadisinin İzahı

e- Hz.Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: إِنَّهُ لَيُغَانُ عَلَى قَلْبِي فَأَسْتَغْفِرُ اللَّهَ فِي الْيَوْمِ مِائَةَ مَرَّةٍ *"Muhakkak ki benim kalbim de dumanlanır. Bundan dolayı günde yüz defa Allah'a istiğfar ederim*(48).Bil ki "Gayn" kalbi bürüyerek, onu kısmen örten birşeydir. O tıpkı, havada belirip de güneşi tamamen örtmeyen fakat, ışığının tam olarak gelmesine mani olan ince bir bulut gibidir.

İmdi alimler bu hadisi çeşitli şekillerde tevil ettiler:

1) Allah u Teala peygamberini kendisinden sonra ümmeti içinde ortaya çıkacak ihtilaf ve belalara muttali kılmış,o da bunu hatırladığı zaman kalbinde ince bir hüzün tabakası bularak ümmeti için istiğfar etmiştir.

47) Müslim, Zikir, 42 (4/2076).
48) Müslüm, Zikir, 41 (4/2075).

2) Hz.Peygamber (s.a.s.) daima bir halden, daha üstün olan başka bir hale geçiyordu. İstiğfar edişi de bundan ötürü idi.

3) Gayn: Muhabbet merhalelerinde ilerlerken Hz.Resulullah'ın kendinden geçecek derecede muhabbet şarabından mest olması halidir. Efendimiz yakaza (uyanıklık, sahv) alemine geldiğinde, bu sahvdan ötürü istiğfar ederdi. Bu,. hakikat erbabının (tasavvuf ehlinin) izahıdır.

4) Bu, zahir alimlerinin te'vilidir ki buna göre kalb, düşünceye ve akla gelen vesveselerden, şehevi arzulardan, çeşitli temayüllerden ve isteklerden hali olamaz. Bundan dolayı, bu şeyleri savuşturmak için Rabbinden yardım ister.

f- Ebu Hureyre (r.a.), Hz.Ömer (r.a.)'ın: تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا *"Allah'a nasuh bir tevbe ile tevbe ediniz"* (Tahrim, 8) ayeti hakkında şöyle dediğini söylemiştir: Böyle tevbe yapan kimse, günah işleyip tevbe eden ve ne o günahı işlemeyi ne de ona geri dönmeyi istemeyen kimsedir. İbn Mes'ud (r.a.) ise bu kimsenin, günahı terkedip de asla ona dönmemeye azmeden kimse olduğunu söylemiştir.

g- Hz.Peygamber (s.a.s.), Allah Teala'nın meleklerine şöyle dediğini nakletmiştir:

إِذَا هَمَّ عَبْدِى بِالْحَسَنَةِ فَاكْتُبُوهَا لَهُ حَسَنَةً فَإِنْ عَمِلَهَا فَاكْتُبُوهَا بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا وَإِذَا هَمَّ بِالسَّيِّئَةِ فَعَمِلَهَا فَاكْتُبُوهَا سَيِّئَةً وَاحِدَةً فَإِنْ تَرَكَهَا فَاكْتُبُوهَا لَهُ حَسَنَةً

"Kulum bir iyilik yapmaya niyet ederse, ona bir iyilik yazın. Eğer niyet ettiği o işi yapar ise ona on misli sevab yazın. Eğer bir kötülüğe niyet eder ve o kötülüğü yaparsa onu bir kötülük olarak yazın. Eğer onu yapmaz ise, o kuluma bu terkine karşılık bir iyilik yazın." Bu hadisi Müslim Sahihinde rivayet etmiştir.

h- Rivayet edildiğine göre, Cebrail (a.s.), Hz. İbrahim (a.s.)'in "Ey affı kerim ve çok olan"diye dua ettiğini duyar ve ona "Affın kerim ve çok olması" ne demektir, biliyor musun?" diye sorar. Bunun üzerine, İbrahim (a.s.): "Hayır Ey Cibril" deyince, Cebrail, "Bu, kötülüğü affedip, onun yerine bir hasene (iyiliği) yazmaktır " der.

ı- Ebu Hureyre (r.a.) Hz.Peygamber (s.a.s.)'den şu hadisi nakletmiştir:

مَنِ اسْتَفْتَحَ أَوَّلَ نَهَارِهِ بِالْخَيْرِ وَخَتَمَهُ بِالْخَيْرِ قَالَ اللهُ تعالى لِلْمَلاَئِكَةِ لاَ تَكْتُبُوا على عَبْدِى مَا بَيْنَ ذٰلِكَ مِنَ الذُّنُوبِ *"Her kim gününü hayır ile açar ve hayır ile tamamlarsa, Allah Teala meleklerine şöyle der: "Şu hayırlarının arasında işlediği günahları kuluma yazmayınız."*

k- Ebu Said el-Hudrî, Hz.Peygamber (s.a.s.)'in şöyle buyurduğunu söylemiştir:

"Sizden öncekiler içinde doksandokuz kişiyi öldüren bir adam vardı. Bu adam yeryüzündeki en akıllı insanın kim olduğunu sorunca, onu bir rahibe yolladılar. Hemen rahibin yanına giden bu adam ona, doksandokuz kişi öldürdüğünü, katil bir kimsenin tevbesinin olup olmadığını sordu. Rahib "Hayır" deyince onu da öldürüp sayıyı yüze tamamladı.

Sonra yine yeryüzünün en bilgilisinin kim olduğunu sorunca, onu âlim bir zata yolladılar. Alim zata gelince, yüz kişi öldürdüğünü,bu durumda tevbe edip edemiyeceğini sordu. O da "Evet, senin ile tevben arasına kim girebilir? Falanca yere git, orada Allah'a ibadet eden insanlar var. Sen de onlarla beraber Allah'a ibadet et ve sakın kendi yurduna dönme,çünkü senin memleketin kötülükler yurdudur " dedi.

Adam bu söz üzerine oraya doğru yola çıktı. Yolu yarıladığında kendisine ölüm erişti.

Rahmet melekleri ile azab melekleri onun hakkında çekişerek, rahmet melekleri "O tevbe etmiş ve kalbiyle Allah'a yönelmiş olarak geldi "; azab melekleri de "o, henüz hiçbir hayır işlemedi " dediler.

*Derken onların yanına, insan şekline girmiş bir melek gelerek, aralarına katıldı ve onlara,"(Geldiği ve gittiği) iki yer arasındaki uzaklığı ölçün. Adam hangi yere daha yakın ise oraya aittir " dedi. Bunun üzerine melekler mesafeleri ölçtüklerinde, adamı arzu ettiği beldeye bir karış daha yakın buldular ve onun ruhunu Rahmet melekleri aldı."*Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir.

l) Sabit el-Benani şöyle demiştir: Bize ulaştığına göre iblis, Ya Rabbi, sen Âdem'i yarattın, benimle onun arasına bir düşmanlık koydun. Öyleyse beni ona ve soyuna musallat et (onlara karşı bana imkan ver).Bunun üzerine Cenab-ı Hak: "Onların sinelerini senin meskenin yaptım " deyince, iblis: "Rabbim bunu arttır " demiştir. Cenab-ı Hak da: "Doğan her insana karşılık senin on çocuğun doğacak " buyurur. iblis: "Daha da artır ey Rabbim " deyince, Cenab-ı Hak, "Sen, onun (insanoğlunun) damarlarında, kanının dolaştığı gibi dolaşabileceksin" der. Bunun üzerine iblis: "Rabbim daha da artır " deyince, Cenab-ı Hak:

"Onlara karşı süvarilerinle,piyadelerinle yaygara çıkar, mallarına ve evladlarına ortak ol "(İsra, 64) buyurur.

Sabit el-Benani sözüne devamla şöyle der: "O zaman Adem (a.s.) İblisi Rabbine şikayet ederek, "Ey Rabbim, İblisi yaratıp benimle onun arasına

bir düşmanlık ve kin soktun, onu bana ve soyuma musallat ettin; senin yardımın olmadan ben onunla başedemem " dedi. Cenab-ı Hak'da şöyle buyurdu: "Senin, doğan her çocuğuna, onu kötü arkadaşlarından (şeytanlardan) koruyacak iki melek görevlendirdim " dedi. Adem (a.s.), "Rabbim bunu arttır " deyince, Cenab-ı Hak, "Bir iyiliğe on iyilik (sevab) ile karşılık verilecek," buyurdu. Hz.Adem (a.s.) "Daha da artır Ya Rabbi:" deyince Cenab-ı Hak şöyle buyurdu: "Canları çıkmadıkca, senin soyunun tevbesini kabul edeceğim."

m- Ebu Musa el-Eş'ari (r.a.) Hz.Peygamber (s.a.s.)'in şöyle buyurduğunu söylemiştir: إِنَّ اللهَ تَعَالَى يَبْسُطُ يَدَهُ بِاللَّيْلِ لِيَتُوبَ مُسِيءُ النَّهَارِ وَبِالنَّهَارِ لِيَتُوبَ مُسِيءُ اللَّيْلِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسِ *"Allah-ü Teala, gündüz günah işleyen tevbe etsin diye geceleyin, gece günah işleyen tevbe etsin diye gündüzün (rahmet) elini uzatır. Bu, güneş batıdan doğana (kıyamete) kadar böyle sürecektir."* Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir.

n- Ali b.Ebi Talib (r.a.)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ben, Resulullah (s.a.s.)'dan bir söz duyduğum zaman, Allah beni ondan dilediği kadar faydalandırdı. Ashabdan birisi bana bir hadis rivayet ettiğinde, ondan yemin etmesini ister, yemin edince söylediği hadisi doğru kabul ederim. Hz.Ebu Bekir bana bir hadis rivayet etti, doğru da söyledi. Buna göre o, "Hz.Peygamber (s.a.s.)'in şöyle dediğini duydum demiştir:

مَا مِنْ عَبْدٍ يُذْنِبُ ذَنْبًا وَيُحْسِنُ الطُّهُورَ ثُمَّ يَقُومُ فَيُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ فَيَسْتَغْفِرُ اللَّهَ تَعَالَى إِلاَّ غُفِرَ لَهُ

"Herhangi günah işleyen bir kul, güzelce abdest alıp sonra kalkarak iki rekat namaz kılsa ve Allah Teala'ya istiğfar etse, mutlaka günahı bağışlanır." Bundan sonra Peygamberimiz (s.a.s.):

وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ

"Bir çirkin günah işledikleri veya kendilerine zulmettikleri zaman onlar, Allah'ı hatırlayarak hemen günahlarının bağışlanmasını isterler (istiğfar ederler)" (Al-i İmran, 135) ayetini okudu.

o- Ebu Ümame şöyle dedi: Bir gün Hz.Peygamber (s.a.s.)'in yanında oturuyordum, bir adam çıkgeldi ve "Ey Allah'ın resulü ben, cezayı gerektiren bir suç işledim, o cezayı (haddi) bana uygula" dedi. Ebu Umame (r.a.) sözüne şöyle devam etti. Hz.Peygamber (s.a.s.) buna aldırmadı. Adam sonra döndü yine aynı şeyi söyledi. Namaz kılındı, Hz.Peygamber (s.a.s.) içeri gitti, namaz kıldı ve sonra tekrar cemaatın yanına çıktı. Hz.Peygamber (s.a.s.)'in yanında yürüyordum, adam da peşinden geliyordu ve "Ya Resulullah, ben haddi (cezayı) gerektiren bir suç işledim, o haddi bana uygula" diyordu. Bunun

üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): *"Sen evinden çıkarken abdest alıp, onu güzelce almadın mı?"* deyince, adam: "Evet, Ya Resulullah" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s): *"Sen bizim ile birlikte şu namazda bulunmadın mı?"* diye sordu. O, "Evet, Ya Resulullah" dedi. Hz. Peygamber bunun üzerine: *"Şüphesiz Allah senin cezanı (günahını) affetmiştir"* buyurdu. Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir.

ö) Abdullah İbn Mesûd şöyle dedi: Bir adam, Hz. Peygambere gelerek şöyle dedi, Ya Resulullah, ben şehrin çok uzak yerinden olan bir kadınla birlikte oldum, ona dokunmaksızın benden bir su geldi. İşte ben geldim, hakkımda dilediğini yap! Bunun üzerine Hz. Ömer ona şayet sen bunu açığa vurmasaydın, andolsun ki, Allah da senin bu kusurunu saklardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, herhangi bir şey söylemedi. Böylece adam, kalkıp gitti. Bunu müteakiben Hz. peygamber adamı çağırarak ona:

"Gündüzün iki ucunda ve geceye yakın bir vakitte namaz kıl! Muhakkak ki iyilikler, kötülükleri götürür" (Hud, 114) âyetini okudu. Bunun üzerine, orada bulunanlardan birisi kalkarak: Ya Resûlullah, bu âyet sadece ona mı mahsus? deyince, Hz. Peygamber; *"Hayır, bilakis herkes içindir"* buyurdular. Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir.

p) Ebu Hüreyre'nin bildirdiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ عَبْدًا أَصَابَ ذَنْبًا فَقَالَ يَا رَبِّ إِنِّي أَذْنَبْتُ ذَنْبًا فَاغْفِرْلِي فَقَالَ رَبُّهُ عَلِمَ عَبْدِي أَنَّ لَهُ رَبًّا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ وَيَأْخُذُ بِهِ فَغَفَرَ لَهُ ثُمَّ مَكَثَ مَاشَاءَ اللَّهُ ثُمَّ أَصَابَ ذَنْبًا آخَرَ فَقَالَ يَا رَبِّ إِنِّي أَذْنَبْتُ ذَنْبًا آخَرَ فَاغْفِرْهُ لِي فَقَالَ رَبُّهُ إِنَّ عَبْدِي عَلِمَ أَنَّ لَهُ رَبًّا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ وَيَأْخُذُ بِهِ فَغَفَرَ لَهُ ثُمَّ مَكَثَ مَا شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ أَصَابَ ذَنْبًا آخرفقالَ يَا رَبِّ أَذْنَبْتُ ذَنْبًا آخَرَ فَاغْفِرْهُ لِي فَقَالَ رَبُّهُ عَلِمَ عَبْدِي أَنَّ لَهُ رَبًّا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ وَيَأْخُذُ بِهِ فَقَالَ لَهُ رَبُّهُ غَفَرْتُ لِعَبْدِي فَلْيَعْمَلْ مَا شَاءَ

"Bir kul günah işledi de, bunun üzerine "Ya Rabbi! ben bir günah işledim, beni bağışla" dedi. Bunun üzerine Cenab-ı Allah: "Kulum, kendisini bağışlayan ve onu sorumlu tutan bir Rabbinin olduğunu ikrar etti" dedi ve onu bağışladı. Sonra, Allah'ın dilediği bir süre geçtikten sonra, tekrar bir günah işledi. Bunun üzerine, "Ey Rabbim, ben başka bir günah işledim, beni bağışla!" dedi. Allah da, "Kulum, kendisini bağışlayan ve onu sorumlu tutan bir Rabbinin olduğunu ikrar etti" dedi ve onu bağışladı. Yine, Allah'ın dilediği kadar bir zaman geçtikten sonra, tekrar bir günah işledi. Bunun üzerine, "Ya Rabbi, ben yine başka bir günah işledim" deyince Rabbi: "Kulum, günahlarını bağışlayan ve onu sorumlu tutan bir Rabbinin bulunduğunu ikrar etti" dedi. Sonra da, Rabbi ona, "Kulumu bağışladım, dilediğini yapsın!" dedi. Bu hadisi Buhari ve Müslim, Sahihlerinde rivayet etmişlerdir.

r- Hz.Ebu Bekr, Hz.Peygamberin şöyle dediğini rivayet etmiştir:

لَمْ يُصِرَّ مَنِ اسْتَغْفَرَ اللّٰهَ وَلَوْ عَادَ فِى الْيَوْمِ سَبْعِيْنَ مَرَّةً *"Günde yetmiş defa bile tekrar günah işlese, istiğfar eden kimse, günahta ısrar etmiş olmaz"*

s- Ebu Eyyüb, "Allah'ın Resulünden duyduğum bir şeyi sizden saklamıştım. O, şöyle buyurmuştu: لَوْلاَ اَنَّكُمْ تُذْنِبُوْنَ فَتَسْتَغْفِرُوْنَ لَخَلَقَ اللّٰهُ تَعَالٰى خَلْقًا يُذْنِبُوْنَ فَيَسْتَغْفِرُوْنَ فَيَغْفِرُ لَهُمْ *"Eğer siz günah işleyip de Allah'dan mağfiret taleb etmemiş olsaydınız, Allahu Teala, günah işleyip de kendisinden mağfiret isteyen, Allah'ın da hemen kendilerini bağışlayacağı varlıklar yaratırdı"*[49]

t- Abdullah b.Mes'ud (r.a.) şöyle dedi: "Biz bir ara Resulullah'ın yanında idik. Tam o sırada, üzerinde bir elbise ve elinde üzerine yumulduğu bir şey bulunan bir adam geldi ve "Ya Resulallah,ben bir koruluğa uğradım. Orada kuş yavrusu sesleri duydum ve onları yakalayıp elbisemin içine koydum. Tam bu sırada onların anneleri gelip, başımın üstünde dönmeye başladı. Bu sırada ben onları annelerine gösterdim. Derken anneleri gelip onların üstüne kondu. Ben de onu da yakalayıp hepsini elbisemin içine koydum. İşte onlar" dedi. Hz.Peygamber (s.a.s.) de: *"Bırak onları"* dedi. Adam da bıraktı ama anneleri onlardan ayrılmadı. Hz.Peygamber (s.a.s.) bunun üzerine اَتَعْجَبُوْنَ لِرَحْمَةِ اُمِّ الْاَفْرَاخِ بِفِرَاخِهَا *"Kuş yavrularının annelerinin, yavrularına olan şefkatine şaşıyor musunuz.?"* dedi, sahabe de "Evet" diye cevab verdiler. Hz.Peygamber (s.a.s.) de:

وَالَّذِى نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ اَوْقَالَ فَوَالَّذِى بَعَثَنِى بِالْحَقِّ نَبِيًّا لَلّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ اَرْحَمُ بِعِبَادِهِ مِنْ اُمِّ الْاَفْرَاخِ بِفِرَاخِهَا اِرْجِعْ بِهِنَّ حَتّٰى تَضَعَهُنَّ مِنْ حَيْثُ اَخَذْتَهُنَّ وَاُمُّهُنَّ مَعَهُنَّ فَرَجَعَ بِهِنَّ

"Muhammed'in canı,kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki (veya şöyle dedi: Beni hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki) Cenab-ı Hak kesinlikle, bu yavruların anasının yavrularına şefkatinden, kullarına daha merhametlidir. Onları götür, anneleri ile birlikte aldığın yere götür" dedi. Böylece adam da onları götürdü."

u- Ebu Müslim el-Havlani Ebu Zer (r.a.)'in Hz.Peygamber (s.a.s.)'den O'nun da Cebrail (a.s.) vasıtası ile Cenab-ı Allah'dan şu hadisi kutsiyi naklettiğini söylemiştir:

يَا عِبَادِى اِنِّى حَرَّمْتُ الظُّلْمَ عَلٰى نَفْسِى وَجَعَلْتُهُ مُحَرَّمًا بَيْنَكُمْ فَلاَ تَظَالَمُوا يَا عِبَادِى اِنَّكُمْ تُخْطِؤُوْنَ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَاَنَا الَّذِى اَغْفِرُ الذُّنُوْبَ فَلاَ اُبَالِى فَاسْتَغْفِرُوْنِى اَغْفِرْ لَكُمْ يَا عِبَادِى كُلُّكُمْ جَائِعٌ اِلاَّ مَنْ اَطْعَمْتُهُ فَاسْتَطْعِمُوْنِى اُطْعِمْكُمْ يَا عِبَادِى كُلُّكُمْ عَارٍ اِلاَّ مَنْ كَسَوْتُهُ فَاسْتَكْسُوْنِى اَكْسُكُمْ يَا عِبَادِى لَوْ اَنَّ اَوَّلَكُمْ وَآخِرَكُمْ وَاِنْسَكُمْ وَجِنَّكُمْ كَانُوا عَلٰى اَتْقٰى قَلْبِ رَجُلٍ مِنْكُمْ لَمْ يَزِدْ ذٰلِكَ فِى مُلْكِى شَيْئًا يَا عِبَادِى لَوْ اَنَّ اَوَّلَكُمْ وَآخِرَكُمْ وَاِنْسَكُمْ وَجِنَّكُمْ كَانُوا عَلٰى اَفْجَرِ قَلْبِ رَجُلٍ مِنْكُمْ لَمْ يَنْقُصْ

49) El-Câmiu's-Sağır, 2/132 (Benzeri bir hadis)

ذٰلك مِنْ مُلْكِى شَيْئًا يَا عِبَادِى لَوْ انَّ اوَّلَكُمْ وَآخِرَكُمْ وَاِنْسَكُمْ وَجِنَّكُمْ اِجْتَمَعُوا فِى صَعِيدٍ واحِدٍ فَسَأَلُونِى فَاَعْطَيْتُ كُلَّ اِنْسَانٍ مِنْكُمْ مَا سَأَلَ لَمْ يَنْقُصْ ذٰلِك مِنْ مُلْكِى شَيْئًا اِلاَّ كَمَا يَنْقُصُ الْبَحْرُ اَنْ يُغْمَسَ فِيهِ الْمِخْيَطُ غَمْسَةً وَاحِدَةً يَا عِبَادِى اِنَّمَا هِىَ اَعْمَالُكُمْ اَحْفَظُهَا عَلَيْكُمْ فَمَنْ وَجَدَ خَيْرًا فَلْيَحْمَدِ اللّٰه ومَنْ وَجَدَ غَيْرَ ذٰلِك فَلاَ يَلُومَنَّ اِلاَّ نَفْسَهُ

"Ey kullarım, ben zulmü kendime haram kıldım, onu aranızda da haram kıldım. Binaenaleyh birbirinize zulmetmeyiniz.

Ey kullarım siz gece gündüz hata işliyorsunuz. Ben ise sizi bağışlıyorum. Buna aldırmıyorum, önemi yok.

Ey kullarım, benim doyurduklarım dışında hepiniz açsınız. Binaenaleyh benden sizi doyurmamı isteyin ki sizi doyurayım.

Ey kullarım benim giydirdiklerim hariç hepiniz çıplaksınız. Binaenaleyh benden sizi giydirmemi isteyin ki sizi giydireyim.

Ey kullarım öncekileriniz, sonrakileriniz, insanlarınız ve cinleriniz hepiniz, en müttakinizin kalbi üzere bulunsanız, bu hâl benim mülküme hiçbirşey katmaz.

Ey kullarım, öncekileriniz, sonrakileriniz, insanlarınız ve cinleriniz hepiniz, en günahkârınızın kalbi üzere bulunsanız, bu hâl benim mülkümden herhangi bir şey eksiltmez.

Ey kullarım öncekileriniz, sonrakileriniz, insanlarınız ve cinleriniz hepiniz yüksek bir yerde toplansa ve benden dilekte bulunsalar, ben de herbirinize istediğini versem, bu benim mülkümden ancak, bir denize, bir defa daldırılan iğnenin denizden eksilteceği su kadar bir şey eksiltir.

Ey kullarım bunlar ancak sizin amellerinizdir. Onları sizin için muhafaza ediyorum. Kime bir hayır ulaşırsa Allah'a hamdetsin. Kim de bir şerre uğrarsa, o kendinden başka kimseyi kınamasın."(50) Ebu İdris bu hadisi rivayet ettiği zaman buna saygısından dolayı diz çöktü.

Tevbenin Sık Yapılması Hakkında Büyük Zatların Sözleri

Bu hususta ki, büyüklerin sözlerine gelince;

Zü'n-Nun'a tevbenin manası sorulunca şöyle dedi: Tevbe altı şeyi ihtiva eder.

a- Geçmişte yaptığına pişmanlık duymak.

b- Gelecekte günah yapmamaya kesinkes azmetmek.

c- Allah ile kendi arasında olan yapmadığı farzları eda etmek.

---

50) Müslim, Birr, 55 (4/1944-1945)

d- İnsanların malları ve ırzları ile ilgili olarak yaptığı haksızlıkları sahiblerine telafi etmek,

e- Haram yiyerek elde ettiği her damla kanı ve eti eritmek.

f- Bedene, günahların tatlılığını tattığı gibi, itaatlerin acısını da tattırmak.

Ahmed b.Haris şöyle demiştir:

"Ey günahkâr tevbe etme zamanın gelmedi mi? Ey günahkâr, şüphesiz ki günahlar amel defterlerine yazılmıştır. Ey günahkâr, sen günahların yüzünden kabirde sıkıntı çekeceksin ve yarın günahlarından dolayı hesaba çekileceksin."

Ayetin İhtiva Ettiği Diğer Önemli Hususlar

2) Ayetin faydalarından birisi de şudur: Adem (a.s.), şanı yüce olduğu halde tevbe etmekten kendisini müstağni saymayınca, içimizden birinin bunu yapması haydi haydi gereklidir.

3) Zellesinden dolayı Hz.Adem'den zuhur eden göz yaşları, bizim için de bir uyarıdır. Çünkü biz, ağlamaya Hz.Adem'den daha çok muhtacız. Hz.Peygamber'den rivayet olunduğuna göre o, şöyle buyurmuştur:

لَوْ جُمِعَ بُكَاءُ أَهْلِ الدُّنْيَا إِلَى بُكَاءِ دَاوُدَ لَكَانَ بُكَاءُ دَاوُدَ أَكْثَرَ وَلَوْ جُمِعَ بُكَاءُ أَهْلِ الدُّنْيَا وَبُكَاءُ دَاوُدَ إِلَى بُكَاءِ نُوحٍ لَكَانَ بُكَاءُ نُوحٍ أَكْثَرَ وَلَوْ جُمِعَ بُكَاءُ أَهْلِ الدُّنْيَا وَبُكَاءُ دَاوُدَ وَبُكَاءُ نُوحٍ عَلَيْهِمَا إِلَى بُكَاءِ آدَمَ مِنْ خَطِيئَتِهِ لَكَانَ بُكَاءُ آدَمَ أَكْثَرَ

"Eğer, bütün dünya insanlarının ağlamasıyla Davud (a.s.)'un ağlaması yanyana getirilseydi, Davud (a.s.)'un ağlaması daha çok olurdu. Eğer, bütün dünya insanlarının ağlaması ve Davud (a.s.)'un ağlaması, Nûh (a.s.)'un ağlamasıyla yanyana getirilseydi, Nûh (a.s.)'un ağlaması daha çok olurdu. Şayet bütün dünya insanlarının, Davud (a.s.)'un ve Nûh (a.s.)'un ağlamaları, günahından dolayı Hz.Adem'in ağlamasıyla yan yana getirilseydi, Hz.Adem'in ağlaması daha fazla olurdu."

Kadınlar, Erkeklere Ait Hitaplara Dahildirler

DOKUZUNCU MESELE Cenab-ı Hak, sadece, Havva'nın tevbesiyle değil de, Adem (a.s.)'ın tevbesini zikretmekle yetindi. Çünkü Havva, Hz.Adem'e tabi idi. Bu sebeple, Kur'an-ı Kerim'de ve sünnette, kadınlar zikredilmeksizin, erkeklerin zikriyle yetinilmiştir. Cenab-ı Hak, bu meyanda olmak üzere:

قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا *"Rabbimiz, biz nefislerimize zulmettik"* (A'raf, 23) ayetinde zikretmiştir.

Yeryüzü Serencamı

قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُم مِّنِّي هُدًى فَمَن تَبِعَ هُدَايَ
فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

"Cennetten hepiniz inin, dedik. Eğer size benden bir hidayet geldiği zaman, işte benim hidayetime kim tabi olursa, onlara hiçbir korku yoktur; onlar hüzünlenmiyecekler de" (Bakara, 38)

Bu ayette birçok mesele bulunmaktadır:

"İniniz" Emri Neden Tekrarlandı?

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, inmeyle ilgili emrin tekrar edilmesinin faydası hususunda iki şey zikretmişlerdir.

a) Cübbaî, birinci inişin, ikinci inişin aynısı olmadığını söylemiştir. Buna göre ilk iniş, cennetten dünya semasına; ikinci iniş de dünya semasından yeryüzüne inişitir. Bu görüş iki bakımdan zayıftır.

1) Cenab-ı Hak birinci iniş hakkında:

"Sizin için yeryüzünde karar kılacaksınız bir yer vardır." Bakara, 36) buyurmuştur. Eğer, yeryüzündeki istikrar ikinci iniş ile meydana gelmiş olsaydı, Cenab-ı Hakk'ın: وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ (Bakara, 36) ayetinin ikinci inişin peşinden zikredilmesi daha evla olurdu.

2) Cenâb-ı Hak, ikinci iniş hakkında اهبطوا منها buyurmuştur. منها daki zamir, cennete aittir. Bu da, ikinci inişin cennetten olduğunu gösterir.

b- Bu tekrar, tekid için yapılmıştır. Bana göre bu hususta, bu iki izahtan daha kuvvetli olan bir üçüncü izah tarzı vardır ki, o da şudur: Hz.Adem ve Havva, zelleyi işleyince inme emri verildi. Onlar da inme emrinden sonra tevbe ettiler ve kalblerine, inişlerinin sebebinin zelle olduğu; tevbe ettikten

sonra bu emrin hükmünün kalkacağı gibi düşünceler geldi. Böylece Cenab-ı Hak, onların cennetten inmeleriyle alakalı emrin yaptıkları zelleye mukabil bir eza olmadığı için zellenin yok olmasıyla emrin de yok olmayacağını, daha doğrusu inmeyle ilgili emrin tevbeden sonra da devam edeceğini bilsinler diye, bu inmeyle ilgili emri tekrar etmiştir. Çünkü inmeyi emir, Cenab-ı Hakk'ın

إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً *"Muhakkak ki ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım"* (Bakara, 30) ayetinde geçen va'di gerçekleştirmek için vuku bulmuştur.Buna göre şayet,"Birinci şartın cevabı nedir?" denilirse deriz ki, ikinci şart cümlesi cevabıyla birlikte birinci şartın cevabıdır. Tıpkı senin إِنْ تُحْبِنِي فَإِنْ قَرَّبْتُ أَحْسَنْتُ إِلَيْكَ Eğer bana gelirsen, ve gücüm de yeterse, sana ihsanda bulunurum" demen gibi.

İnilen Yerlerin Adları

İKİNCİ MESEELE
İnilen Yerlerin Adları

Haberlerde rivayet olunduğuna göre Hz.Adem Hindistan'a, Havva Cidde'ye, iblis Basra'ya birkaç mil uzak olan bir yere ve yılan da İsfehan'a indirilmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

الْهُدَى kelimesi hakkında birkaç vecih bulunmaktadır.

1) Bundan maksat, her türlü delalet ve beyandır. Buna göre الهدى lafzının şümulüne hem akli deliller, hem de Hz. Peygambere indirilen her türlü söz dahildir. Hidayet lafzının zikredilmiş olmasında, Allah'ın Hz.Adem'le Havva'ya çok büyük nimetler vermiş olduğuna bir tenbih bulunmaktadır. Sanki Cenab-ı Hak şöyle buyurmuştur. "Şayet sizi cennetten yeryüzüne indirdiysem, devamlı olacak bir şekilde sizi tekrar cennete ileteceğimden ötürü, size in'amda bulundum."

Hasan el-Basri şöyle demiştir. Hz.Âdem (a.s.) yeryüzüne indirilince, Cenab-ı Hak kendisine vahyederek, "Ey Adem, dört haslet vardır ki, senin ve zürriyetinle ilgili bütün hususlar bunlarda mevcuttur:

a- Benimle ilgili olan,

b- Seninle ilgili olan,

c- Benimle senin aramızda olan ve,

d- Seninle insanlar arasında olan hususlar. Benim için olana gelince, bu senin bana ibadet edip, hiçbir şeyi bana ortak koşmamandır. Senin için

olana gelince bu, çalıştığında ücretine nail olmandır. Benimle senin aramızda olana gelince, bu, senin dua, benim de duayı kabul etmemdir. Seninle insanlar arasında olana gelince, onların sana nasıl dost olmalarını istiyorsan, senin de onlara o şekilde dost olmandır.

2) Ebu Aliye'den rivayet olunduğuna göre, ayette geçen الهدى lafzından maksat, Peygamberlerdir. Bu mana ancak, Cenâb-ı Hakk'ın

فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُم مِّنِّي هُدًى

âyetiyle hitab edilenler, Hz.Adem'den başkaları olursa, tamam olur. Hz.Adem'den başkası ise, O'nun zürriyetidir. Netice olarak diyebiliriz ki, böyle bir açıklama, delil olmaksızın ayete muhatab olanların, Adem'in zürriyeti, Huda kelimesinin de muayyen bir nevi yani peygamberler olarak tahsis edilmesini gerektirir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenab-ı Hak, emredilene yönelmek, haram kılınandan da kaçınmakla amel edip, bilerek ve tam hakkını vererek hidayetine tabi olan herkesin, herhangi bir korku ve keder bulunmayan bir hale intikal edeceğini beyan buyurmuştur. Bu cümle kısa olmasına rağmen, birçok manayı içine almaktadır. Bütün akli ve şer'i deliller, keza ilave açıklamalarla olan nimetler ve keza bu nimetleri nimet yapan akıl ve nimetlerden istifade imkanları (temekkün) gibi bütün hususlar فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُم مِّنِّي هُدًى buyruğundaki "hidayet" mefhumuna dahildir. Cenab-ı Hakk'ın فمن تبع هداى "Her kim hidâyetime tâbi olursa" ayeti, delilleri bî hakkın düşünmeye, onları tefekkür etmeye, onlardan bilgiler istihraç etmeye ve onlarla amel etmeye şamildir. Yine bu, bütün teklifleri ihtiva eder. Keza Cenab-ı Hakk'ın فَلَا خوف عليهم ولاهم يحزنون *"Onlara ne bir korku vardır, ne de onlar mahzun olacaklardır"* buyruğu, Allah'ın has kullarına hazırlamış olduğu şeylerin tamamını içine alır. Çünkü korkunun kalkması afetlerin tamamından emin olmayı içerir. Hüznün kalkması ise, bütün lezzetlere ve maksatlara ulaşmayı gerektirir. Allah, korkunun bulunmamasını, hüznün bulunmamasından önce söyledi. Çünkü olmaması gereken şeyin bulunmaması ve gitmesi, olması gereken şeyi istemekden önce gelir. Bu da, Allah'a itaat eden mükellefe kabirde, yeniden diriliş anında, mahşer yerinde duruşta, sahifeler (amel defterleri) uçuştuğunda, teraziler konulduğunda, Sırat köprüsünde hiçbir korkunun olmayacağını gösterir. Çünkü Hak Teala,

لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ وَتَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ هَٰذَا يَوْمُكُمُ الَّذِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ

"Onları en büyük korku hüzünlendirmez. Ve onları melekler karşılayarak, işte va'dolunduğunuz gün budur,(derler)" (Enbiya, 103) buyurmuştur.

Kelamcılardan bir kısmı "kıyametin dehşetinin kâfir ve fasıklara yetiştiği gibi, müminlere de erişeceğini söylemişlerdir." Çünkü Cenab-ı Hak;

يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ

"O günde, çocuğunu emziren her kadının, emzirdiği çocuğunu unuttuğunu görürsün" (Hac, 2) buyurmuştur. Yine bu haller ortadan kalkıp, müminler cennete ve Alah'ın rızasına nail olunca, daha önce geçmiş olanlar sanki olmamış gibi olur. Belki de çoğu kez, nimetlerden taddığı lezzete bir ilave olur. Bu görüş zayıftır. Çünkü Cenab-ı Allah'ın لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ âyeti يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ ayetinden daha hususidir. Hususi olan ise, umumi olandan önce gelir.

İbn Zeyd ise şöyle demiştir: "Onlar için, önlerinde herhangi bir korku yoktur. İnsana ölürken en büyük gelen korku ölümden sonrasıdır. Allah işte böylece onları bu korkudan emin kıldı ve sonra dünyadan dolayı onları teselli etti de, ölüp dünyadan ayrıldıktan sonra geride bıraktıkları hakkında ولاهم يحزنون *"Onlar hüzünlenmeyeceklerdir de"* (Bakara, 38) buyurmuştur. Eğer, denilirse ki: "Allah Teala'nın *"Kim benim hidayetime tabi olursa, işte onlara ne bir korku vardır, ne de hüzünleneceklerdir"* ayeti, hem dünyada hem de ahirette onlar için hiç bir korkunun olmamasını gerektirir. Oysaki durum böyle değildir. Çünkü hem korku, hem de hüzün dünyada mü'minler için, kâfirlere nazaran daha çok bulunmaktadır. Nitekim Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur. خُصَّ الْبَلَاءُ بِالْأَنْبِيَاءِ ثُمَّ الْأَوْلِيَاءِ ثُمَّ الْأَمْثَلِ فَالْأَمْثَلِ *"Belalar peygamberlere, sonra velilere, sonra da derece itibarı ile onlara yakın olanlara has kılınmıştır."* Yine mü'min, ibadetlerini hakkıyla yaptığına dair kesin hükmedemez. Binaenaleyh her halükârda kusurlu olma korkusu vardır. Yine aynı şekilde kötü akıbet (imansız ölme) korkusu da söz konusudur. Cevaben deriz ki:

"Sözün karineleri, korku ve hüznün olmayışından maksadın, bunların dünyada değil ahirette olmayacağı manası olduğunu gösterir." İşte bu

sebebten ötürü, cennetliklerin, cennete girerken şöyle diyeceklerini Cenab-ı Allah nakletmiştir:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزَنَ إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ

"Bizden hüznümüzü gideren Allah'a hamdolsun. Hiç şüphesiz Rabbimiz çok bağışlayıcı ve çok nimet vericidir" (Fatır, 34). Yani, Allah, bizden, içine düştüğümüz korkuyu ve dünyada iken, şu anda elde ettiğimiz ikramını elde edemeyeceğimize dair korkumuzu bizden kaldırdı.

فمن تبع Buyruğundan Çıkarılan Dört Kaide

BEŞİNCİ MESELE

Kadı فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ âyetinin şu birçok şeye delil olduğunu söylemiştir:

a- Hidayete erme olmadığı halde hidayet mevcut olabilir. İşte bu sebeble Cenab-ı Hak فمن تبع هداى *"Kim benim hidayetime uyarsa..."* buyurmuştur.

b- Bu ayet, bilgilerin zaruri olduğunu söyleyen görüşün yanlışlığına delildir.

c- Hidayete tabi olmak, cennete hak kazandırır.

d- Taklid, geçersizdir. Çünkü mukallid, hidayete tabi olmuş olmaz.

İNKÂRCILARA GELİNCE

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

"İnkâr edenler ve âyetlerimizi yalanlayanlar (yok mu,) işte onlar cehennemin yârânı (arkadaşları) dırlar. Onlar orada ebedî olarak kalacaklardır" (Bakara, 39).

Allahu Teâlâ, hidâyete uyanlara azapdan ve kederden "emin olma" va'dinde bulununca, peşisıra ebedî azabı hazırladığı kimselerden bahsederek, *"İnkâr edenler ve âyetlerimizi yalanlayanlar"* ister insanlardan ister cinlerden olsunlar, *ebedî cehennem yâryânı olacaklardır"* buyurmuştur.

Azab vermenin (aklen) uygun olup olmadığına, keza makul olması halinde devamlı olmasının münasip olup olmadığı konusu

Cenab-ı Hakk: وَعَلَىٰٓ أَبْصَٰرِهِمْ غِشَٰوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

"Onların gözünde bir perde bulunmaktadır; onlar için büyük bir azâb vardır" (Bakara, 7) *ayetinin tefsirinde geçmişti. İşte bu, Cenab-ı Hakk'ın insanoğullarının tamamına in'am ettiği nimetlerine delâlet eden ayetlerin sonuncusudur. Bunlar, bütün nimetlerin sonradan meydana gelmesi, dolayısıyla onları meydana getiren bir yaratıcının mutlaka bulunması bakımından Tevhîde; Hz. Muhammed (s.a.s.)'in, her hangi bir öğrenimde bulunmaksızın herhangi bir kimsenin de talebesi olmaksızın, Tevrât ve İncil'de bulunanlara uygun olarak nübüvvetten haber vermiş olması bakımından nübüvvete; ilk olarak bu varlıkları yaratmaya kâdir Allah'ın, onları yeniden yaratmaya muktedir olması bakımından da ahiret âlemine delâlet etmektedir. Muvaffakiyet Allah'tandır.*

يَٰبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱذْكُرُوا۟ نِعْمَتِىَ ٱلَّتِىٓ أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا۟ بِعَهْدِىٓ أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّٰىَ فَٱرْهَبُونِ

"Ey İsrâiloğulları, sizlere in'âm etmiş olduğum nimetleri hatırlayınız. Benim ahdime vefâ gösterin, ki ben de sizin ahdinize vefâ göstereyim. Ve yalnız benden korkun" (Bakara, 40).

BENİİSRAİLE VERİLMİŞ OLAN NİMETLER-HAKKINDA SÖZ-

Bu Bölümün Mukaddimesi

Bil ki, Hak Teâla önce tevhide, nübüvvete ve âhirete dair delilleri serdedip peşinden bütün insanlara şamil olan nimetleri zikredince, bunu müteakiben, önceki nimetleri hatırlatmak suretiyle inadlarını ve direnmelerini kırmak, bunlar vasıtasıyla onların kalbini Hakk'a meylettirmek ve gaybden haber vermiş olmaları cihetiyle, Hz.Muhammet (s.a.s.)'in nübüvvetine delalet

eden hususlara tenbihatta bulunmak amacıyla yahudilerin atalarına verilmiş olan nimetleri zikretmiştir.

Cenab-ı Hak bu nimetleri önce toplu olarak hatırlatmış ve şöyle buyurmuştur:

"Ey İsrailoğulları, size in'am ettiğim nimetlerimi hatırlayın ve benim ahdime vefa gösterin ki, ben de sizin ahdinize vefa göstereyim" (Bakara, 40). Hz.Muhammed (s.a.s.)'e iman etmeye dair emri de, bu nimetleri hatırlatmaya dayandırarak şöyle buyurmuştur:

وَءَامِنُوا۟ بِمَآ أَنزَلْتُ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ

"Ve, yanınızda olanı doğrulayıcı olmak üzere indirmiş olduğum Kur'an'a da iman edin" (Bakara, 41). Sonraysa, onları Kur'an'a iman etmekten alıkoyan şeyleri zikretmiştir. Daha sonra bu nimetleri ikinci kez toplu olarak hatırlatmış ve şöyle demiştir:

يَٰبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱذْكُرُوا۟ نِعْمَتِىَ ٱلَّتِىٓ أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ

"Ey İsrailoğulları, size in'am ettiğim nimetleri hatırlayın" (Bakara, 47). Ki bu, onların ne kadar fazla gafil olduklarına dikkat çekmek içindir.

Cenab-ı Hak bu hatırlatmanın peşinden:

"Öyle bir günden korkunuz ki, o günde hiç kimse başkası için bir şey ödeyemez. O nefsten, bir şefaat kabul edilmez. Onlardan bir fidye de alınmaz. Yardım edilmez onlara" (Bakara, 48) ayetindeki müessir korkutmaya bitişik olarak gelmiş olan, şu etkili teşviki ve tergîbi getirmiştir:

وَأَنِّى فَضَّلْتُكُمْ عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ *"Ve benim sizi, bütün alemlere üstün kıldığımı..."* (Bakara, 47).

Cenab-ı Hak, bundan sonra tafsilatlı olarak nimetleri saymaya başlar. Her kim teemmül eder ve insaflı olursa, davet etmek isteyen ve dinleyenin kalbinde bir inanç meydana getirmek isteyen kimse için, bu tertibin son derece güzel olduğunu anlar. Madem ki bu mukaddimeyi bitirdik, artık Allah'ın yardımıyla, ayetin tefsiri hakkında konuşabiliriz.

يَٰبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱذْكُرُوا۟ نِعْمَتِىَ ٱلَّتِىٓ أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا۟ بِعَهْدِىٓ أُوفِ بِعَهْدِكُمْ
وَإِيَّٰىَ فَٱرْهَبُونِ

"Ey İsrailoğulları, size olan nimetlerimi hatırlayın. Benim ahdime vefa gösterin ki ben de sizin ahdinize vefa göstereyim. Ve ancak benden korkun" (Bakara, 40). Bil ki bu ayette birçok mesele vardır:

İsrail Kimdir?

BİRİNCİ MESELE

Müfessirler, "İsrail"in, Yakub b.İshak b.İbrahim olduğunda ittifak ettiler. Onlar şöyle derler: İsrail'in manası Abdullah (Allah'ın kulu) dir. Çünkü "İsra" İbranicede "Kul" manasında, "İl" de Allah manasındadır. "Cibril" ve "Mikail" de aynı şekilde Allah'ın kulu manasına gelmektedir. Kaffal da şöyle demiştir: "İsra" kelimesinin İbranice'de insan manasına geldiği söylenmiştir. Sanki buna göre, "İsrail" kelimesi ile "Allah'ın adamı" denilmektedir. Cenâb-ı Allah'ın يَا بَنِي اِسْرَائِيلَ (Ey İsrâiloğulları!) hitabı Hz. Muhammed (s.a.s.)'in günlerinde Medine'de bulunan Ya'kub (a.s.)'un soyundan gelmiş olan yahudi topluluğunadır.

Nimet Hakkında Açıklamalar: Nimetin Tarifi

İKİNCİ MESELE

"Nimet" şöyle tarif edilir: "Başkasına ihsan etme yolu ile yapılan faydadır." Bazıları: "Başkasına ihsan etme yolu ile yapılan, verilen güzel menfaat ve faydadır " demişlerdir. Bu tarifi yapanlar şöyle demişlerdir: Biz bu tarifte "güzel" kelimesini ilave ettik. Çünkü nimet ile, nimeti veren şükre müstehak olur. Eğer o kötü bir şey olursa, zaman şükre müstehak olunmaz." Doğrusu tarife böyle bir kayıd (ilave) gerekmez. Çünkü, yapılması mahzurlu bile olsa, ihsan yapma ile şükre müstehak olunması caizdir. Çünkü şükre müstehak olma yönü, kınamaya ve cezaya müstehak olma yönünden başkadır. Binaenaleyh bunların birarada bulunmalarında ne imkansızlık vardır? Baksana, fasık iyilik yapması ile şükre (teşekküre), günahı ile de zemme (kınamaya) müstehak olmaktadır. Öyle ise burada da durumun aynı olması niçin caiz olmasın?

Biz yine "nimet"in tarifini izaha dönelim. Biz diyoruz ki: Bizim "menfaat, fayda"sözümüze gelince, bu böyledir. Çünkü sırf zarar olan bir şeyin nimet olması caiz değildir. Yine bizim "İhsan etme yolu ile" sözümüze gelince, bu da böyledir. Çünkü şayet o bir menfaat olsa ve onu yapan da, mesela cariyesine kâr getirmesi için ihsanda bulunan kimse gibi, iyilik yaptığı kimsenin değil de kendisinin faydasını kasdetmiş olsa veya iyilik yaptığı kimseyi öldürmek için ona zehirli hurma tatlısı yediren kimse gibi, iyilik yaptığı kimsenin bir zarara girmesini ve bir tuzağa düşmesini kastetmiş olsa, bu

yaptığı nimet olmaz. Ama menfaat başkasına iyilik yapma kastı ile yapılmış olursa, o zaman bu nimet olur. Nimetin tarifini iyi kavradığına göre, bununla ilgili ikinci derece meselelere geçebiliriz.

Nimetin Kısımları

1) Bil ki, gece gündüz, dünyada ahirette bize ulaşan her türlü menfaati verme ve zararı giderme, Cenab-ı Allah:

"Size olan her nimet Allah'tandır"(Nahl. 53) buyurduğu gibi Hak Teala'dandır. Sonra nimet üç kısımdır:

a- Sadece Allah'ın verdiği nimet; mesela yaratma ve rızık verme gibi.

b- Allah'ın o nimeti, nimet vereni yaratması, o nimeti verene nimet verme imkanı nasib etmesi, nimet verende nimet verme gücünü ve sebebini yaratması, onu buna muvaffak kılması ve iletmesi sebebi ile, Allah'tan başka biri vesilesi ile bize ulaşan nimet. Bu nimet de aslında Cenab-ı Allah'tandır. Ne var ki Allah Teala, onu bir kulu vasıtası ile verdiği için, bu kula teşekkür edilir. Ancak hakikatte teşekkür edilen yine Hak Teala'dır. İşte bu sebeble Cenab-ı Allah : أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ *"Bana ve ana-babana şükret"(dedik)"*(Lokman, 14) buyurmuş, önce kendisini zikretmiştir. Hz. Peygamber(s a.s) de لَا يَشْكُرُ اللَّهَ مَنْ لَا يَشْكُرُ النَّاسَ *"İnsanlara teşekkür etmeyen, Allah'a şükretmemiş olur"*(51) buvurmuştur.

c- İbadetlerimiz sebebi ile Allah'dan bize ulaşan nimetler. Bunlar da Allah Teala'dandır. Çünkü Cenab-ı Hak, bizi ibadetlere muvaffak kılmasaydı, bize ibadetleri yapmada yardım etmeseydi, bizi onlara iletmeseydi ve engelleri kaldırmasaydı, biz bu nimetlerin hiçbirine ulaşamazdık. Buna göre, bütün nimetlerin, Allah'ın da وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ (Nahl, 53) buyurduğu gibi, Allah'dan olduğu ortaya çıkmıştır.

Allah'ın Nimetlerini Saymak Mümkün Değildir

2) Allah'ın kullarına olan nimetlerini, yine O'nun da:

"Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız, sayamazsınız"(Nahl, 18) buyurduğu gibi, saymak ve sınırlamak mümkün değildir. Bu mümkün olmaz.

51) Ebu Davud, edeb, 11(4/255).

Çünkü, Hak Teala'nın bize verdiği, istifade ettiğimiz nimet ve lezzetler, menfaatleri celbetme ve zararları savuşturmada kullandığımız aza ve organlarımız, Allah'ın bu alemde yarattığı şeylerden lezzet aldığımız ve Allah'ın varlığına delil getirdiğimiz ve bu alemde gördüğümüz için günahlardan kaçınmamıza sebeb olan bütün şeyler sayısızdır. Bütün bunlar birer menfaattir. Çünkü menfaat (fayda) ya lezzettir veya lezzete vesile olan şeydir. Allah'ın yarattığı herşey de böyledir. Zira kendisinden tad alınan herşey nimettir. Kendisinden lezzet (tad) duyulan ve zararı gidermeye vesile olan şeyler de böyledir. Mevcut bir faydayı celbetmeyen ve mevcut bir zararı gideremeyen şeyler ise hakîm olan bir Yaratıcının varlığına delil getirilmeye elverişlidir. Bu gibi şeyler, Cenab-ı Hakk'ı tanımaya ve O'na itaat etmeye vesile olarak bulunmuş olur. Bunlar ise ebedi lezzetlerin vesilesidirler. Böylece Allah'ın bütün mahlukatının kullarına birer nimet olduğu ortaya çıkmış olur. Akıllar, eşyanın en küçüğündeki fayda ve hikmetleri saymaktan aciz olunca, bütün alemdeki fayda ve hikmetleri sayıp (ihata etmesi) nasıl mümkün olur? Bu izah ile, Allah'ın وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا âyetinin manası dosdoğru anlaşılmış olur. Eğer, "Nimetler sonsuzdur, sınırsızdır. Sınırsız olan şeyi ise kulun bilmesi imkansızdır. Daha nasıl Cenab-ı Allah:

"Size in'am ettiğim nimetimi hatırlayınız" (Bakara, 40) ayetinde, nimetlerini hatırlamayı emretmiştir" denilirse, buna şöyle cevab veririz: Nimetler çeşit ve sayısı itibarı ile sınırsızdır. Ancak cinsleri itibarı ile sınırlıdırlar. İşte onların cinsleri itibarı ile sınırlı oluşları, hakîm bir Yaratıcının varlığını bulma manasındaki hatırlama (tefekkür) için yeterlidir.

Bil ki hamde, övgüye ve itaata müstehak olmak ancak nimetin verilmesi ile olduğu için, Cenab-ı Hakk'ın bütün hamdedenlerin hamdine müstehak olduğu ortaya çıkmıştır. İşte bu sebeble, Hak Teala, putları yerme hususunda

"O putlar sizi, çağırdığınız (dua ettiğiniz) vakit duyuyorlar mı? Yahud size bir fayda ve zarar veriyorlar mı?" (Şuâra, 72-73);

"O (müşrikler), Allah'ı bırakıp, kendilerine ne fayda ne de zarar veren (putlara) ibadet ediyorlar" (Furkan, 55) ve:

"O halde hakka hidayet edecek (Allah) mı kendisine uyulmaya daha layıktır, yoksa yol gösterilmedikce kendi kendine doğru yolu bulamayan (o sahte tanrılar) mı?" (Yunus, 35) buyurmuştur.

Hayat Nimeti Başta Gelir

3) Allahu Teala'nın kullarına ilk nimeti, onlara can vermesidir. Bunun delili:

"Allah'ı nasıl olup da inkâr ediyorsunuz. Halbuki siz ölüler iken, O sizi diriltti. Sonra sizi yine O öldürecek, tekrar sizi O diriltecek ve nihayet yine O'na döndürüleceksiniz. Yerde ne varsa hepsini sizin yararınıza yaratan, sonra göğe yönelip de onları yedi gök halinde düzenleyen O'dur ve O herşeyi hakkıyla bilendir" (Bakara, 28-29) ayetidir. Bu ayet, nimetlerin asıl olanının hayat nimeti olduğunu açıkca göstermektedir. Çünkü Cenab-ı Hak, nimetlerin ilki olarak ancak hayat nimetini zikretmiş, peşinden de diğer nimetlerden bahsetmiştir. Hak Teala mü'minlere dünya hayatının gayesinin, ahiret hayatı ve uhrevi mükafaatlar olduğunu beyan etmek için hatırlatmada bulunmuştur. Yine O (c.c.), yarattığı şeylerin faydalanan ve faydalanılan diye iki kısma ayrıldığını beyan buyurmuştur. Bu Mu'tezile'nin görüşüdür.

Ehl-i Sünnet ise şöyle demiştir: "Hak Teala faydalı şeyleri yarattığı gibi, zararlı şeyleri de yaratmıştır. Allah'a itiraz etme hakkı yoktur. İşte bundan dolayı Cenab-ı Hak kendisini hem "Nafi" (fayda veren) hem de "Dârr" (zarar veren) diye isimlendirmiştir. Sonra Cenab-ı Hakk'a "yaptıklarından sorulmaz."

Nimet Hakkında Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'nin Görüşü

4) Mu'tezile şöyle demiştir: Muhakkak ki Cenab-ı Hak, bütün mükelleflere hem dünyevi hem dini nimetler vermiş ve hepsini dini ve dünyevi nimetleri hususunda eşit kılmıştır. Dini nimetlerde bunun oluşu şundan dolayıdır. Kulun gücü yeten her lütfu, muhakkak ki Allah onlara vermiş demektir. Cenab-ı Hakk'ın vermediği lutuflar ise kulun kudreti dahilinde değildir. Çünkü Allah'ın kula vermediği bir şeye, kul kâdir olsaydı, o zaman mükellef (kul) bundan mes'ul olurdu. Dünyevi nimetlere gelince bu, özellikle Bağdadlı kelamcıların görüşüne göre böyledir. Çünkü onlara göre dünyevi hususta "Aslaha riayet etmek" (kulun menfaatine olan şeyi yaratması) Allah'a vacibtir. Basralı kelamcılara göre ise bu, Allah'a vacib değildir.

Ehl-i Sünnet ise "Cenab-ı Allah kâfirleri cehennem ve ahirette azab etmek için yaratmıştır" demişler ve, "Allah'ın dünyada kâfire nimeti var mıdır?" meselesinde ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "Dünyadaki bu azıcık nimetler ahirette devamlı zarara sebeb olduğu için, dünyada kâfire bir nimet olmuş

olmaz." Çünkü helvaya zehir katan kimsenin, bu işi büyük bir zarara yol açacağı için, helvayı yemeden meydana gelecek fayda nimet sayılmaz. İşte bu sebebten ötürü Allah Teala:

"O kâfirler kendilerine mühlet verişimizi kendileri için sakın hayırlı sanmasınlar. Biz onlara ancak günahlarını artırmaları için mühlet vermişizdir" (Al-i İmran, 178) buyurmuştur" demişlerdir.

Bazı alimler de: "Hak Teala, her ne kadar kâfire din nimeti vermemiş ise de, dünyevi nimetler vermiştir." Bu Kadı Ebu Bekr el-Bakıllânî'nin görüşüdür. Bu, en doğru görüştür. Bunun en doğru oluşuna birçok şey delalet eder.

Kâfire, Din Nimeti Verilmeyip Dünya Nimeti Verildiğinin Delilleri

a- Cenab-ı Allah:

"Ey insanlar, sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki takva sahibi olasınız. O (Rab) ki yeryüzünü sizin için bir döşek, göğü de bir bina yaptı" (Bakara, 21-22) buyurmuş ve bu nimetlerden, yani yaratma ve rızık verme nimetlerinden dolayı herkese Allah'a itaat etmesinin vacib olduğuna dair tenbihde bulunmuştur.

b- Cenab-ı Hak;

"Allah'ı nasıl olup da inkâr ediyorsunuz. Halbuki siz ölüler iken, O sizi diriltti. Sonra sizi yine O öldürecek, tekrar sizi O diriltecek ve nihayet yine O'na döndürüleceksiniz" (Bakara, 28) buyurmuştur. Cenab-ı Hak bu sözü, nimetlerini sayma ve ihsanını hatırlatma sadedinde söylemiştir. Eğer Allah'ın nimetlerinden herhangi birşey kâfirlere ulaşmamış olsaydı, bu söz doğru olmazdı.

c- O:

"Ey İsrailoğulları size in'am ettiğim nimetimi ve sizi bütün insanlara üstün kılışımı hatırlayın" (Bakara, 47) buyurmuştur. Bu ayet, Allah'ın kâfirlere nimet verdiğini açıkca göstermektedir. Çünkü bu ayetle hitab edilenler ehl-i kitabtır ve bunlar kâfirlerdendir. Yine Allah'ın:

"Yine hatırlayın o zamanı ki (yeni doğan) oğullarınızı boğazlayıp kızlarınızı sağ bırakmak suretiyle size işkencenin en kötüsünü yüklemekte devam eden Fir'avn hanedanından sizi kurtarmıştık. Bunda sizin için Rabbinden büyük bir imtihan vardı" (Bakara, 49) ayeti ve:

وَإِذْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

"Hani Mûsa'ya, hidayete eresiniz diye kitabı ve furkanı vermiştik"(Bakara, 53) ayeti de böyledir. Bütün bunlar Allah'ın kullarına olan nimetlerini saymaktadır.

d- Cenab-ı Allah:

"Onlar görmediler mi ki biz, onlardan önce nice nesilleri helak ettik. Onlara, kendilerine vermediğimiz imkanları yeryüzünde vermiş ve gökten üstlerine bol bol (yağmur) göndermiştik"(En'âm, 6) buyurmuştur.

e- Allah Teala:

"De ki: Karanın ve denizin karanlıkları içinden sizi kim kurtarıyor? O'na gizli olarak tazarru edip dua edersiniz: "Eğer bizi bundan selamete erdirirsen yemin olsun ki şükredenlerden olacağız"(dersiniz). De ki: Sizi ondan ve her sıkıntıdan Allah kurtarır da sonra siz yine şirk koşarsınız"(En'am, 63-64) buyurmuştur.

f- Cenab-ı Allah:

"Andolsun sizi yeryüzünde yerleştirmiş, sizin için orada bir çok geçim vasıtaları yaratmışızdır. Ne az şükredersiniz!" (A'râf, 10) ve İblis'in kıssasını anlatırken : وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ *(Ey Allah'ım) sen onların çoğunu şükredici bulamıyacaksın"* (A'râf, 17) buyurmuştur. Eğer Allah'ın kâfirlere bir nimeti olmasa idi bu sözün bir manası olmazdı.

g- Allah Teâla:

"Düşünün ki Allah sizi Ad kavminden sonra hükümdarlar yaptı, yeryüzünde sizi yerleştirdi. O yerin ovalarında köşkler yapıyor, dağlarından evler yontuyorsunuz. Artık (hepiniz) Allah'ın lütuflarını anın, yeryüzünde fesadcılar olup taşkınlık yapmayın," (A'râf, 74) buyurmuş ve Şu'ayb (a.s.)' den naklederek,

"Hani hatırlayın, siz az idiniz de Allah sizi çoğaltmıştı"(A'raf, 86); Musa (a.s.)'dan naklederek de:

"O (Musa,) şöyle dedi: "Sizi alemlere üstün kılan O (Allah) olduğu halde, ben kalkıp size başka bir ilah mı arayacağım!"(A'raf, 140) buyurmuştur.

h- Allah Teala:

"Bunun sebebi şudur: Bir kavim kendilerindeki (iyi hali) değiştirmedikce, Cenab-ı Allah onlara verdiği nimeti değiştirici değildir"(Enfal, 53) buyurmuştur. Ayetin manası aşikârdır.

i- Allah Teala:

"O (Allah), güneşi ziyalı, ayı nurlu yapan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için (aya) menziller tayin edendir. Allah bunları ancak hak ile yaratmıştır"(Yunus, 5) buyurmuştur.

j- Allah Teala:

وَإِذَآ أَذَقْنَا ٱلنَّاسَ رَحْمَةً مِّنۢ بَعْدِ ضَرَّآءَ مَسَّتْهُمْ

"İnsanlara, kendilerine dokunan sıkıntılardan sonra bir rahmet tatdırdığımız zaman.."(Yunus, 21) buyurmuştur.

k- O şöyle buyurmuştur:

"O, sizi karada ve denizde gezdirendir. hatta sizi, gemilerde bulunduğunuz, onlar, bunları güzel bir hava ile akar gibi götürdükleri, (yolcular da) bununla sevindikleri zaman ona şiddetli bir fırtına gelip çatar. (Denizin) her yanından kendilerine dalgalar hücum eder. Sanırlar ki onlar çepçevre kuşatılmışlardır. (İşte o zaman) onlar Allah'ın dininde halis ve samimi kimseler olarak Allah'a dua ederler. "Andolsun, eğer bizi bundan kurtarırsan şeksiz, şüphesiz şükredenlerden olacağız" (derler.) Fakat (Allah) onları selamete erdirince bakarsın ki yeryüzünde yine haksız yere taşkınlıkta bulunuyorlar"(Yunus 22-23)

l- Yine O,

وَهُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلَّيْلَ لِبَاسًا

"O (Allah), geceyi sizin için bir örtü kılandır"(Furkan, 47) ve

"O geceyi, içinde sükûn ve istirahat etmeniz için,gündüzü de apaydınlık yaratandır"(Yunus, 67) buyurmuştur.

m- Allah Teala:

أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ بَدَّلُوا۟ نِعْمَتَ ٱللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا۟ قَوْمَهُمْ دَارَ ٱلْبَوَارِ ﴿٢٨﴾ جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا

"Allah'ın nimetini küfür (inkar) ile değiştiren ve kavmlerine helak yurda (cehenneme) götürüp konduranlara baksana! Onlar cehenneme yaslanacaklardır. O ne kötü bir karar yeridir"(İbrahim, 28-29) buyurmuştur.

n- Hak Teala:

"Allah, gökleri ve yeri yaratan, gökten yağmur indirip, onunla sizin için rızık olarak meyveler çıkaran, size, Allah'ın izni ile denizde akıp gitsin diye gemileri musahhar kılandır"(İbrahim, 32) buyurmuştur.

o- Allah Teala şöyle buyurmuştur:

"Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız, onları sayamazsınız. Hakikaten insan çok zulümkâr ve çok nankördür"(İbrahim, 34). Bu ayet, kâfirlere de Allah'ın nimetinin olduğunu açıkca göstermektedir.

Bil ki bu meseledeki ihtilaf, lafza dairdir. Bu böyledir. Çünkü, bu tür

şeylerde, yani hayat, akıl, işitmek, görmek, çeşitli rızıkların Allah'tan olduğunda herhangi bir ihtilaf yoktur. İhtilaf ancak, bu tür faydaların peşinden obedi zararlar geldiği zaman, örfe göre, bu zararlara nimet isminin verilip verilemiyeceği hususundadır. Bunun sırf lafza dair bir münakaşa olduğu bilinen bir husustur.

Mükellefin (yani kulun) lezzet almadığı şeylerin, Yaratıcının varlığı, lütfu ve ihsanı hakkında istidlalde bulunmak için yaratıldığına dair çeşitli deliller olup şunlardır:

1) *"Allah kendi emrinden olmak üzere, kullarından dilediğine ruhu indirir"* (Nahl, 2) ayetidir. Böylece Cenab-ı Hak, peygamberleri ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak, bir de kendisinin birliğine çağırmak ve O'nun tevhidini ve adlini tasdik için yollamıştır. Sonra Cenab-ı Allah:

"Allah gökleri ve yeri hak ile yarattı; o, şirk koştukları şeyden yüce ve münezzehtir. İnsanı bir nutfeden yarattı. Bir de bakarsın: ki o, apaçık bir hasım oluvermiş" (Nahl, 3-4) buyurmuş, böylece, kulun içine düştüğü küfrüne rağmen onun sonradan yaratılmış olmasının Yaratıcının varlığına delalet eden en büyük delillerden olduğunu açıklamıştır. Bu delil ise, kulun bir halden başka bir hale geçişidir. Mesela onun nutfe olması, sonra tutunmuş damarlı bir parça (alaka) olması, sonra da et parçası olması, yani onun nutfe hali olan en değersiz durumundan apaçık bir hasım olma durumu olan en şerefli hale ulaşması...

Sonra Cenab-ı Hak, ona olan muhtelif nimetlerini zikrederek şöyle buyurur:

"Davarları da sizin için yaratmıştır; onlarda ısıtan şeylerle, birçok faydalar bulunur.. Onlardan yersiniz de;akşamleyin getirirken, sabahleyin de salıverirken, sizin için onlarda bir güzellik bulunur. Yüklerinizi yüklenir, yarı canınız tükenmeden varamıyacağınız bir memlekete götürürler. Muhakkak ki Rabbiniz, çok şefkatli çok merhametlidir. Hem onlara binmeniz için, hem de zinet için atları, katırları, merkebleri yarattı... Bilmediğiniz daha neler yaratıyor! Doğru yolu bildirmek Allah'a aittir. Kimi yol ise eğridir. Allah dileseydi, hepinizi birden hidayete erdirirdi. O, sizin için gökten su indirendir. İçecekler bundan, yaymakda olduğunuz ot da bundandır" (Nahl, 5-10) Bununla Allah Teala Dehriyyeye ve tabiatçılara reddiyede bulunduğunu açıklamıştır. Çünkü Hak Teala, suyun ve toprağın tek olduğunu beyan etmiş, buna rağmen renkler, tadlar ve kokular farklı olmuştur. Sonra Allah:

وَسَخَّرَ لَكُمُ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ

"Geceyi ve gündüzü emrinize verdi" (Nahl, 12) buyurmuş, bununla da müneccimlere (astrologlara) reddiyede bulunduğunu beyan etmiştir. Çünkü Cenab-ı Hak, gece ve gündüzün hareketinin ve aynı düzen üzerinde olmasını bunların sonradan olduklarına delil olarak zikretmiş, böylece de O, bu ayetlerle alemde var olan herşeyin mükellef (yani başta insan olarak kullukla yükümlü) varlıklar için olduğunu bildirmiştir. Çünkü alemde bulunan ve mükellefin zatından başka olan her şeyden mükellef bir lezzet alıp, onunla rahatlayıp huzur bulur. Böylece de, mükellef için bundan sevinçler meydana gelmiş olur. Veya mükellef, ondan dolayı bir külfeti yüklenmiş olur, veyahut da mükellef ondan ibret alır. Mesela eziyet veren yılan ve akreb cinsinden mahlukat gibi. Buna göre mükellef onlara bakarak, ahiretteki, çeşitli azabları hatırlar ve böylece o azaba düşmekten sakınır ve yine bunun vasıtası ile nimet veren yüce Allah'ın varlığına istidlâl etmiş olur. Bu sebeple Cenâb-ı Hakk'ın mahlûkatından hiçbiri bu faydaların dışında kalmaz. Sonra Hak Teala, nimet verişinin büyüklüğüne ayetlerin sonunda, şöyle buyurarak dikkat çeker:

"Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız, sayamazsınız" (Nahl, 18).

2) Cenab-ı Allah:

"Allah o memleketi (size) bir ibret örneği olarak irad etti ki: O belde (daha önce) korkudan emin ve sakin idi. Rızkı da kendisine her bir yandan bol bol geliyordu. Fakat o, Allah'ın nimetlerine nankörlük etti de..." (Nahl, 112) buyurmuş ve bununla onlara ulaşan nimeti inkâr etmenin, nimetin geri alınmasına sebeb olduğuna dikkat çekmiştir.

3) Cenab-ı Allah "Karûn Kıssası"nda:

"Allah'ın sana ihsan ettiği gibi sen de ihsanda bulun" (Kasas, 77);

"Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsini Allah'ın size müsahhar kıldığını, açık ve gizli bir çok nimetlerini size bol bol verdiğini görmediniz mi?" (Lokman, 20);

"O attığınız meniye baksanıza! Onu siz mi yaratıyorsunuz, yoksa yaratan biz miyiz?" (Vakı'a, 58-59) ve tekrar tekrar geçen;

"Öyle ise Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz! (Rahman sûresindeki ayetlerde geçen) bütün şeyler Allah'ın birer nimetidir. Bazısı dini, bazısı dünyevi nimetlerdir. İşte bu ayetler, bu konu ile ilgili olanlardır.

İsrailoğullarına Verilen Nimetler

ÜÇÜNCÜ MESELE İsrailoğullarına has kılınmış olan nimetler hakkındadır. Arifferden biri şöyle demiştir: "Nimetlerin kulu çoktur ama, nimet verenin kulu azdır."

İşte bundan dolayı Allah Teala İsrailoğullarına verdiği nimetleri hatırlatmıştır. İşte Hz. Muhammed (s.a.s.)'in ümmeti ile ilgili olunca, ümmet-i Muhammed'e inam edeni (yani Yüce Zatını) hatırlatarak:

"Beni anın ki, ben de sizi anayım" (Bakara, 152) buyurmuştur. Bu da, ümmet-i Muhammed'in diğer ümmetlerden üstün olduğunu gösterir.

Bil ki Allah'ın İsrailoğullarına olan nimetleri pek çoktur:

1) Onları, içine düştükleri belalardan, Fir'avn ve kavminden kurtarmış, buna karşılık bir de onları yeryüzüne yerleştirmiş ve onları kölelikten kurtarmıştır. Nitekim şöyle buyurmuştur:

"Biz ise diliyorduk ki o yerde za'fa uğratılanlara lutfedelim, onları (hayırda) uyulan kimseler yapalım, onları (mülkün) varisleri kılalım. Onlara orada kudret verelim, Firavn'a, Hamân'a ve bunların ordularına da sakınmakta oldukları şeyi onlara gösterelim" (Kasas, 5-6).

2) Cenab-ı Hak, onları, Kıptilerin köleleri iken, peygamberler ve hükümdarlar haline getirmiş ve böylece onların düşmanlarını helak etmiş, İsrailoğullarını onların yerlerine, yurtlarına ve mallarına varis kılmıştır. Nitekim şöyle buyurmuştur: *"İşte bu şekilde, biz, İsrailoğullarını onlara varis kıldık"* (Şuara, 59).

3) Cenab-ı Hak, onlara, onların dışında hiçbir ümmete indirmediği büyük kitablar indirmiştir. Nitekim O,

"Hani, Musa kavmine şöyle demişti: Allah'ın size olan nimetlerini hatırlayın! Hani sizin aranızdan peygamberler yollamış, sizi hükümdarlar yaparak, başka hiçbir kimseye vermediği şeyi sizlere vermişti" (Maide, 20) buyurmuştur.

4) Hişam, İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir. Allah'ın İsrailoğullarını Firavn'un soyundan kurtarması, onlara çölde bulutu gölge yapması, yine çölde onlara kudret helvası ve bıldırcın indirmesi, onlara insan başı gibi olan, su istedikleri zaman onlara su veren, suya ihtiyaçları olmadığı zaman, yukarı kaldırıldığında suyun kesilmesiyle, geceleyin aydınlatmak için, onlara demet halinde bir ışık saçan taşı vermesi ve onların saçlarının dağılmaması ve elbiselerinin eskimemesi gibi hususlar Allah'ın İsrailoğullarına vermiş olduğu nimetlerdendir.

Beni İsraile Nimetlerin Hatırlatılma Sebebi

Bil ki Cenab-ı Hak Subhanehû, onlara bu nimetleri şu sebeblerden ötürü hatırlatmıştır.

a- Bu nimetler içinde, Hz.Muhammed'in sıdkına şehadet eden şeylerin bulunması; bunlar Tevrat, İncil ve Zebur'dur.

b- Nimetin çokluğu ma'siyet halinde sorumluluğun da büyük olmasını iktiza eder. Böylece Cenab-ı Hak, Hz.Muhammed'e ve Kur'an'a iman etmeye dair davet olundukları şeye muhalefet etmekten sakınmaları için onlara bu nimetleri hatırlatmıştır.

c- Nimetlerin çokluğunu hatırlatmak, ona muhalefef izhar etmekten haya duymayı gerektirir.

d- Nimetlerin çokluğunu hatırlatmak, nimet verenin insanlar arasından onları o nimete tahsis ettiğini gösterir. Bir kimseye çok nimet tahsis edilmişse, bunun zahiri o nimeti onlardan gidermeyeceğini gösterir. Çünkü şöyle denmiştir: İyiliği tamamlamak, onu başlatmaktan daha hayırlıdır. Buna göre geçmiş nimetleri hatırlatmak, sanki gelecek nimetler konusunda arzu uyandırmak gibidir. Bu heveslendirme, nimet verene karşı muhalefet göstermek ve düşmanlık yapmaya manidir.

Atalarına Verilen Nimetler İle Asr-ı Saadetteki Yahudilerin İlgisi

Şayet, bu nimetler, muhatap olanlara değil, tam aksine onların babalarınadır; buna göre bu nimetler nasıl onlara nimet olmuş olur ve onların günahlarının büyüklüğüne yol açmış olur? denilirse, buna birkaç bakımdan cevap veririz:

1) Şayet babalarına verilen bu nimetler olmasaydı, onlar mevcut olmazlardı. Bu nesil mevcut olduğuna göre, babalarına olan nimetler, sanki oğullarına verilmiş gibi olur.

2) Allah'ın kendilerine dini ve dünyevi nimetleri tahsis etmiş olduğu babalara mensubiyyet oğullar hakkında da büyük bir nimettir.

3) Çocuklar, itaat ettikleri, küfürden ve inattan yüz çevirdikleri için, Allahu Teala'nın babalarına olan bu nimetleri vermiş olduğunu duyunca, onlar da bu yola rağbet ederler; çünkü çocuk hayır işleri işleme hususunda babasını taklit etme duygusu üzerine yaratılmıştır. Bu sebeple de nimetleri hatırlatma, hayırlarla meşgul olup, kötülüklerden yüz çevirmeye bir sebep ve davetci gibi olmuştur.

Allah İle Beni İsrail Arasındaki Ahid

Cenab-ı Hakk'ın *"Ve, siz benim ahdime vefa gösterin ki ben de sizin ahdinize vefa göstereyim"* buyruğuna gelince, bilki "ahd" kelimesi hem ahdi yapana, hem de kendisiyle ahid yapılana nisbet edilir. Buradaki "ahd" hakkında alimler iki görüş zikretmişlerdir:

Onların Allah'a Karşı Ahidleri

a- Buradaki "ahid" den murad, mükellefiyetlerde bir tahsis cihetine gidilmeksizin, Allah'ın emrettiği bütün şeylerdir. Bu görüşe dair birçok rivayet vardır.

1) Cenab-ı Hak, verilen ahde ve anda vefakâr olmaları gerektiği gibi, şükrünü ifa etmeleri de gerekeceğinden; nimetlerini onlara bildirmiş olmayı, kendisinin onlara olan bir ahdi ve misakı yapmıştır. Cenab-ı Hak, *"Ben de ahdinize vefa göstereyim "* buyruğu ile sevabı ve bağışlamayı murad etmiştir. Böylece, ikisinin de ihlali caiz olmadığı cihetle, sevab va'dini ahde benzetmiştir.

2) Hasan el-Basrî'nin söylediğine göre, buradaki "ahd"den murad, Allah'u Teala'nın *"Ve onlardan, oniki nakib yolladık. Allah şöyle dedi: Ben, sizinleyim: Eğer namazı kılar, zekatı verir, resullerime iman eder, onlara yardımcı olur ve Allah'a güzel bir borç verirseniz muhakkak ki ben, sizin günahlarınızı örter, sizi altından ırmaklar akan cennetlere sokarım"* (Maide, 12) ayetinde Beni İsrail'den almış olduğu ahiddir. Buna göre, her kim Allah'ın ahdine vefa gösterirse, Allah da onun ahdine vefakâr olur.

3) Müfessirlerden cumhurun görüşüdür ki buna göre, buradaki murad şudur: Benim size emretmiş olduğum taatlarla, sizi nehyettiğim masiyetlere riayet ediniz ki, ben de sizin ahdinize riayet edeyim, yani sizden razı olayım, sizi cennete girdireyim... Bu, Dahhâk'ın İbn Abbas'tan naklettiği görüş olup, tamamının tahkiki Cenab-ı Hakk'ın *"Muhakkak ki Cenab-ı Hak, Allah yolunda öldüren ve öldürülen kullarının canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet mukabilinde satın almıştır. Bu, Tevrat'da, İncil'de ve Kur'an'da kendi üzerine hak bir va'ddir. Allah'dan daha fazla ahdine vefalı olan bulunabilir mi! O halde, yapmış, olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin"* (Tevbe, 111).

b- Ayette geçen "ahid"den murad, daha önceki kitablarda Hz.Muhammed'in vasfına ve: *"Allah, andolsun ki, İsrailoğullarından misak almıştı. Ve biz onlardan, oniki nakib yolladık. Allah onlara dedi ki, muhakkak ki ben sizinleyim.Eğer namazı kılar,zekatı verir, peygamberlerime iman eder,*

onları destekler ve Allah'a güzel bir borç verirseniz, muhakkak ki günahlarınızı örter ve sizi, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokarım'' (Maide, 12); ve A'raf sûresindeki ''Benim rahmetim ise, her şeyi kuşatmıştır. O rahmetimi, ittika edenlere, zekah verenlere ve ayetlerime iman edenlere yazacağım. Onlar, yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı bulacakları ümmi nebi olan bir peygambere tabi olurlar'' (A'raf, 156-157) ayetlerinde beyan edildiği gibi, onu peygamber olarak yollayacağına dair bildirdiği hususlardır.

Allah'ın Onlara Ahdi

Allah'ın İsrailoğullarına olan ahdine gelince bu, Allah'ın onlara ağır yüklerini bağışlama ve boyunlarındaki zincirleri kaldırmaya dair olan va'dini yerine getirmesidir. Allah Teala:

''Allah önceki peygamberlerden, andolsun ki size Kitab ve hikmet verdim. Sonra size, doğruyu söyleyen bir peygamber gelmiştir. O'na muhakkak ki iman edecek ve onu destekleyeceksiniz, diye bir misak aldığı zaman dedi ki: İkrar ettiniz ve bu ağır yükümü uhdenize alıp kabul ettiniz mi? Onlar da ''İkrar ettik!'' dediler. Bunun üzerine Allah, şahit olun, ben de sizinle beraber şahidim dedi'' (Al-i İmran, 81). Keza:

'' Hani Meryem oğlu İsâ şöyle demişti: Ey İsrailoğulları, ben Allah'ın size gönderilmiş bir peygamberiyim. Benden önceki Tevrat'ta olanı tasdik edici ve adı Ahmed olan, benden sonra gelecek bir peygamberi de müjdeleyiciyim'' (Saf, 6) buyurmuştur.

İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: "Allah, Tevrat'ta İsrailoğullarına, İsmail oğullarından ümmi bir peygamber göndereceğim; kim ona tabi olur ve onun getirdiği nuru, yani Kur'an'ı tasdik ederse, onun günahlarını bağışlar, cennete koyar ve onun için, biri Hz.Musa ve diğer peygamberlerin getirdiğine tabi olmak; diğeri ise İsmail oğullarından ümmi bir peygamber olan Hz.Muhammed'in getirdiğine tabi olmak ücreti olmak üzere iki ücret veririm '' diye söz vermiştir.

Bunun delili ise, Cenab-ı Hakk'ın: *''Daha önce kendilerine kitap vermiş olduklarımız, buna iman ediyorlar. Onlara (Kur'an) okunduğu zaman; ''O'na inandık. Muhakkak ki o, Rabbimiz katından gelen bir haktır. Biz bundan önce de müslüman idik'' dediler. İşte bunlara sabretmelerine mukabil, iki defa mükafaat verilecektir''* (Kasas, 52-54) âyetlerindedir.

Ali İbn İsa ise bunun delilinin, Allahu Teala'nın:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَآمِنُوا بِرَسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِن رَّحْمَتِهِ

''Ey iman edenler, Allah'dan ittika edin ve O'nun Peygamberine de

İnanın ki, Allah size rahmetinden iki kat nasib versin'' (Hadid, 28) âyetinde olduğunu söylemiştir.

Yine bunun delili, Ebû Musa el-Eş'ârî'nin Hz.Peygamber'den rivayet ettiği şu hadistir:

ثلاثةٌ يُؤتَوْنَ أجرَهُمْ مرَّتَيْنِ رَجُلٌ مِنْ أهْلِ الْكِتَابِ آمَنَ بِعِيسَى ثُمَّ آمَنَ بِمُحَمَّدٍ ﷺ فَلَهُ أجْرَانِ؛ وَرَجُلٌ أدَّبَ أمَتَهُ فَأحْسَنَ تَأدِيبَهَا وَعَلَّمَهَا فَأحْسَنَ تَعْلِيمَهَا ثُمَّ أعْتَقَهَا وَتَزَوَّجَهَا فَلَهُ أجْرَانِ وَرَجُلٌ أطَاعَ اللَّهَ وَأطَاعَ سَيِّدَهُ فَلَهُ أجْرَانِ

''Üç kişi vardır ki, onlara iki kat sevab verilir: Ehl-i kitabtan olup da Hz.İsa'yı tasdik eden, sonra da Hz.Muhammed'e inanan kişiye iki ecir vardır; yine cariyesini terbiye edip, terbiyesini de güzel yapan ve onu öğretip, tâlimini de güzel yapan, sonra onu azad edip onunla evlenen kimseye de iki ecir vardır; yine Allah'a ve efendisine itaat eden kişiye de iki ecir verilir'' [52].

Burada geriye iki soru kaldı.

Bazı Sorular

Birinci Soru: Şayet durum sizin dediğiniz gibi olsaydı, buna göre nasıl yahudi cemaatinin onu inkar etmesi caiz olurdu? Buna iki şekilde cevap veririz:

a- Bu ilim, yahudilerin kitaplarını bilen ulema tarafından biliniyordu. Ancak ulemanın sayısı fazla değildi. Dolayısıyla onların, bu ilmi saklaması caiz olabilmiştir.

b- Bu nas, açık değil kapalıydı. Dolayısıyla o nassa, şek ve şüphenin arız olması mümkün olmuştu.

İkinci Soru: Bu kitablarda müjdelenen şahsın ya, o kitablarda, geleceği zaman, ineceği mekan ve bununla ilgili diğer tafsilatlar anlatılmış yahut da bunlardan hiçbir şey zikredilmemiştir. Bu durumda eğer nas, açık bir nas olur, kitablarda gelmiş olur ve tevatür yoluyla da ilim ehline intikal etmiş olursa, bu durumda yahudilerin bunu gizlemeleri imkansız olur ve bunun geçmiş peygamberlerin dininden olmak üzere zaruri olarak bilinmiş olması gerekir.

Eğer ikinci ihtimal söz konusu olursa, bu nas Hz.Muhammed'in peygamberliğine delalet etmez. Çünkü onların yahudi çoğunluğunun görüşü olmak üzere, "Bu müjdelenen şahıs, bundan sonra gelecektir " demeleri muhtemeldir. Buna cevabımız şudur: Hak Teala'nın: *''Ve benim ahdime vefa*

52) Buhârî, ilim, 31 (Benzer hadis): Müslim, iman, 241 (1/135)

Bilesiniz ki, ben de sizin ahdinize vefa göstereyim" (Bakara, 40) ayetini, birinci görüşte de izah ettiğimiz şekilde tevhide ve nübüvvete delalet eden deliller hususunda tefekkürle ilgili emre hamledenler, bu hamletmeyi bu sualin güçlülüğünden ötürü tercih etmişlerdir. Ama ikinci görüşe destek sağlamayı isteyenlere gelince, buna şu şekilde cevap verilir: Zaman ve mekanı tayin etmek, herkesin bilebileceği bir şekilde, açık bir nas olarak bildirilmemiştir. Tam aksine bu, gizli bir nas olarak bilidirilmiştir. Bu sebeple şüphesiz bunun geçmiş peygamberlerin dininden, zaruri olarak bilinmiş olması gerekmez.

Mevcut Tevrat ve İncil'den Peygamberimizin Geleceğine Deliller

Biz şu anda geçmiş peygamberlerin kitablarında, Hz.Muhammed'in geleceğine dair müjdelerden bir kısmını zikredelim.

1) Tevrat'ın ilk bölümünün 9.faslında şu hususlar yer almaktadır: Hacer'e Sare kızınca, Hacer'e Allah tarafından bir melek göründü ve ona şöyle dedi: Ey Hacer, nereye gidiyorsun ve nereden geldin? Hacer, hanımefendim Sâre'den kaçıyorum deyince, melek ona, hanımefendine dön ve ona itaat et; onunla iyi geçin, çünkü Allah senin ziraatini ve zürriyetini çoğaltacak ve sen hamile kalacak, bir oğlan çocuğu doğuracaksın. Allah senin kendisine yönelmeni ve huşû etmeni duyduğu için, O'na İsmail adını vereceksin. O, insanların göz bebeği olacak ve O'nun eli herkesin üzerinde, herkesin eli ise, itaat ederek O'na doğru açık olacaktır. O ise, bütün kardeşlerinin boyun eğmesine mukabil, teşekkür edecektir.

Bil ki bu sözle istidlalde bulunmak, bu sözün müjde yerinde varid olmasından ötürüdür. Çünkü Allah tarafından yollanan meleğin zulmü, haksızlığı ve ancak Allah'a iftira ile tamamlanacak bir şeyi müjdelemesi caiz değildir. Yine İsmail ve onun şu çocuklarının, dünyanın ve ümmetlerin büyük bir kısmında, ancak İslâm ile tasarruf sahibi olacakları ve yine ancak İslam ile onlara hükümran olabilecekleri malumdur. Çünkü onlar İslam'dan önce çöllerde mahsur idiler. Irak ve Şam topraklarının sınırlarına ancak korkuyla yöneliyor ve korkuyla oralara girebiliyorlardı. İslam gelince, onlar Doğuya ve Batıya İslam ile hükümran oldular; ümmetlere karıştılar, toplumların yurtlarına girdiler ve ümmetler onlarla karışarak, onların "Ev"lerini ziyaret ettiler ve, Kâ'be'ye komşu "olmak için onların çöllerine girdiler. Şayet Hz.Peygamber (s.a.s.) sadık olmasaydı, onların ümmetlere, ümmetlerin de onlara karışması, Allah'a isyan olup, O'na itaattan çıkarak şeytanın itaatine girmek olurdu. Halbuki Allah, böyle birşeyi müjdelemekten çok yücedir.

2) Tevrat'ın beşinci bölümünün 11. faslında şu husus yer almıştır:

"Şüphesiz İlahınız Rabb, sizin ve kardeşlerinizin arasından olmak üzere, benim gibi bir nebiyi size getirecek.." Bu fasılda Rabb Teala, Hz.Musa'ya şöyle demiştir: " Ben,onlara kardeşleri arasından, senin gibi bir nebi getireceğim; benim adıma tebliğ edeceği sözlerimi kim dinlemezse, ben ondan intikam alırım." Bu söz, Allahu Teala'nın getireceği peygamberin, İsrail oğullarından olmayacağına delalet eder. Nitekim birisi Haşimoğullarına, "Kardeşlerinizden bir önder olacak derse, o, bu önderin Haşimoğullarından olmayacağını kastetmiş olur. Sonra Yakub (a.s.), İsrail'dir; O'nun 'İys العيص ten başka kardeşi yoktur. İys'in, Eyyüb (a.s.)'den başka, peygamber olan çocuğu yoktur. Ve o, Hz.Musa'dan öncedir. Dolayısıyla Hz.Musa'nın onu müjdelemesi caiz değildir. Ama İsmail (a.s.)'e gelince, bu Yakûb (a.s.)'un babası olan İshak'ın kardeşi idi. Sonra Hz.Musa'dan sonra gönderilen her peygamber İsrailoğullarındandır. Bu sebebledir ki Hz.Peygamber (s.a.s.), İsrailoğullarından değildir. Ancak onların kardeşlerindendir. Çünkü Hz.Peygamber İshak (a.s.)'in kardeşi olan İsmail (a.s.)'ın zürriyetindendir.

Şayet, "sizin aranızdan" sözü, burda kastedilenin Hz.Muhammed olmasına manidir; çünkü Hz.Muhammed onların arasından gelmemiştir denilirse biz deriz ki, Hz.Muhammed onların arasından çıkıp gelmiştir. Çünkü Hz.Peygamber Hicaz bölgesinde ortaya çıkmış, Mekke'de peygamber olmuş ve Medine'ye hicret etmiştir. Ve burada, peygamberliği tamamlanmış, kemale ermiştir. Halbuki, Medine'nin etrafında Hayber, Benu Kaynuka, Nadir ve emsali yahudi şehirleri bulunmaktaydı. Yine Hicaz, Şam'a yakındır; yahudilerin çoğu Şam'da idiler. Hz.Muhammed Hicaz'da zuhur edince, bu demektir ki O, onların arasından çıkıp gelmiştir. Yine O, onların kardeşlerindendir. Bu demektir ki, O onların arasından çıkıp gelmiştir. Bu sebeple peygamber, onlardan pek uzak sayılmaz.

3) Tevrat'ın bölümlerinden 20. fasılda şu bulunmaktadır: Rabb Teala, Tûru Sînâ'ya geldi, Sâîr'den bize göründü, Fârân dağlarında zuhur etti. Sağından temiz olan müminlerin niteliklerini bildirdi; onlara şeref ve izzet bağışladı; onları halklara sevdirdi ve hepsini bereketle mümin halis kullarına davet etti. Bununla şu şekilde istidlal edilir: Fârân dağları, Hicaz'dadır. Çünkü Tevrat'ta İsmail(a.s.)'in,Faran topraklarında atıcılığı öğrendiği yer almıştır. İsmail (a.s.)'in Mekke'de ikamet ettiği de malumdur. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki, O'nun "onlara izzet verdi." sözünden maksat, İsmail (a.s.)'in olması caiz değildir. Çünkü İsmail (a.s.)'in Mekke'de ikametini müteakib izzet meydana gelmemiş ve orada da müminler henüz teşekkül etmemişti. Bu sebeple onu Hz.Muhammed'e hamletmek vacib olmuştur.

Yahudi şöyle der: Maksat şudur: Tûru Sinâ'dan bir ateş zuhûr edince, Sâîr'den ve Fârân dağlarından da ateşler zuhûr ederek, o bölgelere yayıldı... Biz deriz ki bu doğru değildir. Çünkü "Allah bir yerde, şayet ateşi yaratmış olsaydı, bu olaya tabi olan bir vahiy veya bir ceza vb. şeyler bulunmuş olsaydı, o zaman Allah oradan geldi denilmezdi. Halbuki size göre, ateşin peşinden ancak Tûru Sina'da bir vahiy ve söz meydana gelmiştir. O halde Rabb ancak Sâîr'den ve Fârân dağlarından zuhur etti, denilmesi caiz olur. Halbuki, İlkbahar günlerinde meydana geldiği gibi bulutta bir ışık ve ateş meydana geldiğinde, "Allah buluttan geldi" denilemiyeceği gibi, Rabbın vürudu da caiz değildir.

Keza, Habakkûk kitâbında bu anlattığımız şeyler îzah edilmektedir: "Allah Tûru Sîna'dan, Kuddûs de Fârân'dan geldi. Hz.Muhammed'in güzelliğiyle gökler açıldı, yer onun hamdiyle doldu. Onun görünüşünün ışıkları, nur gibiydi; beldesini izzetiyle koruyor, felaketler onun önünde yürüyor, yırtıcı kuşlar onun ordularına arkadaşlık ediyordu. Kalktı ve yeryüzünü dolaştı; ümmetleri düşündü, onlardan bahsetti, eski dağlar parçalandılar, ebedi tepeler baş eğdiler... Midyan beldesinin halkının etekleri titredi, atlara bindin, yardım ve inkiyâd bineklerine yükseldin, yapını büsbütün sıyırdın, ey Muhammed, senin emrinle sadaklar iyice doldu, yeryüzünü ırmaklarla yardın, dağlar seni görüp sancıyla kıvrandılar, senin sebebinle seller uğultuyla akıp geçti, develer korku ve dehşetle kaçıştılar; korku ve ürperişle ellerini kaldırdılar. Güneş ve ay yörüngelerinde durdu; askerler, senin oklarının parıltısında ve beyanının ışığında hareket ettiler, yeryüzünü gazabla dolaştın, milletleri öfkeyle kırıp geçirdin, kendi ümmetini kurtarmak ve ecdadının topraklarını geri almak için ortaya çıktın." İbn Rezin et-Taberi'den bu şekilde rivayet edilmiştir.

Hristiyanlara gelince, Ebu'l-Huseyn (r.a.) "Gurer" adlı kitabında şöyle demiştir: Ben onların anlattıklarında şunu gördüm: Rabb Fârân'dan zuhur etti, sema Mahmûd olan Muhammed'in güzelliğinden paramparça oldu. Mahmud olan ey Muhammed, oklar sadaklarına doldu; çünkü sen ümmetini ve Mesihini kurtarmak için ortaya çıktın." Bizim anlattıklarımızla, Hak Teala'nın Tevrat'ta "Rabb, Fârân dağlarından zuhur etti" sözünün manasının "Oradan ateş zuhur etti" olmayıp tam aksine bu sıfatlarla nitelenmiş bir şahıs zuhur etti" demek olduğu meydana çıkmıştır. Bu da ancak bizim Resulümüz Muhammed (s.a.s.)' dir. Eğer onlar; "Bundan maksat Allah'ın gelmesidir, işte bundan ötürü de, sözün sonunda "Mesihini kurtamak için demiştir" derlerse, biz deriz ki: Allah'ı atlara binmeyle, görünüşünün güzelliğinin nur

gibi olmasıyla ve eski kurallarla kaideleri çiğnemiş olmakla nitelenmesi caiz olmaz. Ama onun, "Mesihini kurtarmak için" sözüne gelince, bu böyledir; çünkü Hz.Muhammed, Mesihi yahudi ve hristiyanların yalanından kurtarmıştır.

4) Tevrat'ın İsa'ya kitabının 22. faslında şu bulunmaktadır: Mekke'yi murad ederek, "Kalk, lamban ışıklarla dolsun! senin zamanın yaklaştı, Allah'ın ikramı ve izzeti sana doğmaktadır. Yeryüzünü karanlıklar bürüdü, o ümmetleri keler istila etti; bir nur gibi Rabb sana doğuyor ve sana keramet ve şerefini izhar ediyor. Ümmetler senin nuruna yürüyor, krallar senin doğuşunun ışığına yöneliyor, gözünü döndererek etrafındakilere uzat ve düşün: Onlar senin yanında biraraya geliyor. Onlar seni ziyaret ediyor ve uzak beldelerden çocukların sana geliyor. Çünkü sen, Ümmül-Kura (Başşehir)sın; diğer beldelerin çocukları, sanki Mekke'nin çocuklarıdır. Senin örtülerin, koltukların ve divanların üzerinde süsleniyor, sen bunu gördüğün zaman mesrûr oluyor, denizlerin harp malzemeleri sana yöneldiği, ümmetlerin askerleri sana haccettiği, Medyen koçları sana gönderildiği Sebe halkı sana geldiği ve Allah'ın nimetlerinden bahsedip, Allah'ı yücelttikleri ve Fârân koyunları sana sürüldüğü, beni hoşnut edecek kurbanlar sana sunulduğu ve evime de övgüler söylendiği için, sen sevin!..." Bundan şu şekilde istidlal edilir: Bütün bu sıfatlar Mekke için mevcuttur. Çünkü bütün milletlerin orduları ve denizdeki gemiler oraya yönelmiştir. Onun "Evime de övgüler söylendiği için" sözünün manası; Araplar İslam'dan önce telbiye ederek: "Emrine amadeyiz. Senin şerîkin yoktur. Ancak şerik koşulan, hiç bir şeye sahib olmayan ve senin mülkün olan bu şerîkin vardır" derlerdi. Sonra bu telbiye İslamiyette şu şekli almıştır: لَبَّيْكَ اَللّٰهُمَّ لَبَّيْكَ لاَ شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ *"Allah'ım, emrine amadeyim, senin bir ortağın yoktur, emrine amadeyim."* İşte bu Allah'ın övülmüş evi Kâ'be için, yenilediği hamd şeklidir. Şayet "Bu evden maksad, Beytu'l-Makdis'dir ve daha sonra o , böyle olacaktır" denilirse, biz deriz ki: Hakîm olan Allah'ın yaklaşmadığı halde, "Senin vaktin yaklaştı" demesi caiz olmaz. Aksine yaklaşan şey Allah'ın rızasına uygun olmayan fakat kendisinden de sakınılmayan bir iştir. Yine İsa'ya kitabı çöl tasviri ve sıfatları ile doludur. Bu da onların görüşlerini ibtal eder.

5) Semman, Tevrat'ın birinci bölümünün tefsirinde şunu rivayet etmiştir: Cenab-ı Allah, İbrahim (a.s.)'e vahyederek şöyle buyurdu: "İsmail (a.s.) ile ilgili duanı kabul ettim ve onu mübarek kıldım, onu nesil be nesil ululadım ve yücelttim. O'ndan oniki büyük soy çıkacaktır ve O'nu büyük bir ümmet için yarattım." Bununla şöyle istidlal edilir: İsmail (a.s.)'in çocukları (torunları)

arasından, büyük bir ümmete gönderilen bir peygamber Hz.Muhammed (s.a.s.)'dir. İbrahim (a.s.) ve İsmail (a.s.)'in dualarına gelince bu, onların Kâ'be'nin inşasını bitirince, Hz.Muhammed (s.a.s.) için yaptıkları şu duadır:

رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

"Ey Rabbimiz, onların içinden onlara senin ayetlerini okuyacak, Kur'an'ı ve hikmeti öğretecek ve onları (şirkten) temizleyecek bir peygamber gönder. Şüphesiz yegâne galib ve hikmet sahibi sensin" (Bakara, 129) İşte bundan ötürü Hz. Peygamber *(s.a.s)* أَنَا دَعْوَةُ أَبِي إِبْرَاهِيمَ وَبِشَارَةُ عِيسَى *"Ben babam İbrahim'in duası,İsâ'nın müjdesiyim"*(53) buyurmuştur. Bu müjde de Allah'ın:

وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ

"Benden sonra gelecek bir peygamberi (ki, adı Ahmed'dir) müjdeleyici olarak (geldim)(Saf, 6) ayeti ile beyan ettiği hususdur. Çünkü "Ahmed", 'hamd' masdarından türemiştir. "Hamd" lafzından türemiş bir isim ancak bizim peygamberimiz olabilir. Çünkü Muhammed, Ahmed ve Mahmud O'nun isimlerindendir. Hz.Muhammed (s.a.s.)'in Tevrat'ta yer alan sıfatının şu şekilde geldiği de zikredilmiştir: O'nun doğum yeri Mekke, kalacağı yer Taybe (Medine), mülkü Şam, ümmeti ise hammâdûn (çok hamdedenler)'dür.

6) Hz.İsa (a.s.), havarilerine şöyle demiştir: "Ben gidiyorum. Size kendi kafasından konuşmayan, Hakk'ın ruhu olan Faraklit gelecektir. O, ancak kendisine söylenildiği (vahyedildiği) şekilde konuşur. Bunun delili ise, Cenab-ı Hakk'ın: إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَى إِلَيَّ *"Ben, ancak bana vahyolunana uyarım"* (Ahkaf, 9) ve:

قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَاءِ نَفْسِي إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَى إِلَيَّ

"De ki O (Kur'an'ı) kendiliğimden değiştirmem benim için olmayacak şeydir. Ben, ancak bana vahyolunana uyarım" (Yunus, 15) ayetleridir.

Faraklit'e gelince bunun izahı hususunda iki görüş vardır:

a- "O, şefaat eden ve şefaati makbul olan" demektir. Bu, Hz.Muhammed (s.a.s.)'in sıfatıdır.

b- Hristiyanlardan bazıları Faraklit'in, hak ile batıl arasını ayıran demek olduğunu, bu kelimenin aslının süzgece denilen "râvûk" kelimesi gibi, Faruk olduğunu söylemişlerdir. "Faraklit"teki "leyt" lafzına gelince bu,işin aslını araştırıp ortaya koyma manasındadır. Nitekim شَيْبٌ ، أَشْيَبُ ve ذُو شَيْبٍ

53) El Camiü's-Sağir, 1/108.

kelimeleri de aynı vezindedir. Bu da bizim dinimizin niteliğidir. Çünkü bizim dinimiz hak ile batılın arasını ayırır.

7- Buhtunnasır, Danyal (a.s.)'a, gördüğü rüyayı anlatmadan, ne gördüğünü sorunca o şöyle dedi: "Ey hükümdar, sen rüyanda korkunç bir put gördün. Onun başı halis altından, kolları gümüşten, karnı ve uylukları bakırdan, bacakları demirden, ayağının biri demirden, biri de tuğladan idi. Birde bir keseni olmadan kendisi kesilen bir taş gördün.Bir adam o taşı puta vurdu ve putu iyice parçaladı. Put darmadağınık oldu, demiri, bakırı, gümüşü ve altını iyice dağıldı ve çerçöp oldu. Rüzgarlar onun parçalarını göğe savurdu. Ortada hiçbir izi kalmadı. Adamın yere çaldığı putun taşları adeta bir dağ gibi yığıldı ve yeryüzü onunla doldu. Hükümdar!|Senin rüyan işte budur. Bunun tabirine gelince bu, şöyledir: Altın olarak gördüğün baş sensin. Senin devrinden sonra, senin olmadığın bir krallık meydana gelecek. Bakıra benzeyen üçüncü memleket ise yeryüzünün tamamına yayılacak. Dördüncü memleketin kuvveti demir gibi olur. Putun tuğladan olan ayağına gelince bu, bazı memleketlerin üstün, bazı memleketlerin de zelil, padişahın sözünün darmadağınık olması ve o günlerde göklerin ilahının yok olmayan ve değişmeyen, aksine bütün memleketleri yok eden, gücü bütün saltanatları yıkan ebedi olarak kalacak olan bir ülke kurmasıdır. İşte bu, keseni olmadan, dağdan kesilen ve demiri bakırı ve tuğlaları un ufak eden taşın izahı budur." Allah ahir zamanda olacak şeyleri en iyi bilendir. İşte Peygamberimiz (s.a.s.)'in, peygamber olarak gönderileceğine dair önceki kitaplarda yer alan müjdeler bunlardır.

Allah Teala'nın Ahdini Yerine Getirmesi Vacib Değildir

Cenâb-ı Hakk'ın أوف بعهدي *"Ben de size olan ahdimi yerine getireyim"* âyetine gelince, Mu'tezile bununla ilgili olarak şöyle demiştir: Bu ahd, aklın, Allah'a, kendisine itaat edenlere sevab vermesinin vacib olduğuna delalet etmesidir. Bu vacib oluşu "ahd" diye nitelemek yerinde olur. Çünkü, "ahde vefa" vacib olduğu için bu, yemin ve nezir ile ifası zaruri hale getirilen ahidden daha kuvvetlidir. Bizim alimlerimiz, kula karşı Allah'a hiçbir şeyin vacib olmadığını söylemişlerdir. Bu ayette de buna delalet eden hususlar vardır. Çünkü Allahu Teala, önce nimetlerini zikredip sonra da ahde vefayı buna bağlayınca bu, geçmiş nimetlerin kulluk ahdine vefayı gerektirdiğine delalet eder. Hal böyle olunca, ibadetleri ifa etmek, geçmiş nimetler sebebi ile vacib olan şeyi yerine getirmek olmuştur. Vacibi yerine getirmek ise, bir başka

vücuba sebeb olamaz. Böylece mükellefiyetleri yerine getirmenin, Allah'ın mükafaat (sevab) vermesini icab ettirmediği ortaya çıkar ve Mu'tezile'nin görüşü de batıl olur. Doğrusu ayetin gerçek tefsiri iki yönden yapılabilir:

1) Hak Teala sevabı ve va'dettiği şeyleri va'dedince, onları meydana getirmemesi imkansız hale gelmiştir. Şayet Allah onları vermeyecek olsaydı, doğru haberi yalana dönüşmüş olurdu. Allah hakkında yalan ise muhaldir. Muhal olan şeye götüren şeyler de muhaldir. Böylece bunun mutlaka meydana gelmesi gerekir. Bu ise, yemin ve adak ile pekiştirilenden daha kuvvetli bir ahiddir.

2) Ahdin, emir; kulun da onunla memur (emredilmiş) olduğunu söylemek caizdir. Ancak Allah'ın me'mur olması caiz değildir. Fakat Hak Teala, bu ayette, lafza uygun gelsin diye (muvafaka) böyle buyurmuştur. Tıpkı: *"Onlar Allah'a hile yaparlar, Allah da onlara hile yapar"* (Nisa, 142) ve *"Onlar Allah'a hile ederler, Allah da onlara hile eder." (Yani hilelerinin cezasını verir)"* (Al-i İmran, 54) âyetlerinde olduğu gibi.

Allah'dan Korkma Ne Demektir?

Allah Teala'nın *"Ancak benden korkunuz"* (Bakara, 40) sözüne gelince, bil ki "Rehbet" korkmaktır. Kelamcılar, Allah Teala'dan korkmanın, O'nun cezasından korkma manasına olduğunu söylemişlerdir. Bazan mükellef hakkında, iki manada korktuğu söylenir:

Birincisi, ilim ile (bilerek) korkmak, diğeri ise zann ile korkmak. İlim ile olan korkmaya gelince bu, insanın kendisine emredilen herşeyi yaptığına, yasaklanan bütün şeylerden de kaçındığına kesin inanırsa, onun korkusu ancak gelecekle ilgilidir. İşte melekleri ve peygamberleri bu korku çeşidi ile nitelliyoruz. Cenab-ı Allah, melekler hakkında: *"Kendilerine hükümran olan Rablerinden korkarlar"* (Nahl, 50) buyurmuştur.

Zann ile olan korkuya gelince bu, kul emredilen şeyleri yapmış olduğunu, nehyedilenlerden de sakınmış olduğunu kesin olarak söyleyemediği zaman, onun sevab ehlinden olamamaktan korkmasıdır. Bil ki dünyada korkusu çok olan kimse kıyamet gününde emin olur ve dünyada emin olan,kıyamet günü korkar. Rivayet edildiğine göre bir münadi, kıyamet günü şöyle seslenir: "İzzetime ve celalime yemin ederim ki kulumda iki korkuyu (dünya ve ahiret) ve iki emniyet halini bir arada bulundurmam. Dünyada kim benden emin olursa, kıyamet günü onu korkuturum. Kim de dünyada iken benden korkmuş ise, kıyamet günü onu emin kılarım."

Arifler şöyle demişlerdir: "Korku iki çeşittir, cezadan korkmak, celal-i ilahiden korkmak. Birincisi zahir ehlinin nasibidir, ikincisi ise gönül ehlinin nasibidir. Birincisi yok olabilir ama ikincisi yok olmaz. İyi bil ki, ayet-i kerimede şu hususlara delalet vardır: Nimetlerin çok olması, yapılan günahın büyüklüğünü de o nisbette artırır; ahdin önceden bildirilmesi, ona muhalefetin günahını büyütür; Hz.Peygamber (s.a.s) Araplara gönderildiği gibi, İsrail-oğullarının da peygamberidir."

وايايَ فارهبون *"Ancak/benden korkunuz"* (Bakara, 40) âyeti insana, Allah'dan başka hiçbir şeyden korkmaması gerektiğini gösterir. Bu, korku hususunda sözkonusu olduğu gibi, ümid ve arzu hususunda da aynıdır. Bu ayet ayrıca, herşeyin Allah Teala'nın kaza ve kaderi ile olduğuna delalet eder. Çünkü kul, eğer kendi fiili hususunda tamamen hür olsaydı, Allah'dan korktuğu gibi kendisinden de korkması gerekirdi. Çünkü o zaman وايای فارهبون *"Ancak benden korkunuz"* âyetinin ifade ettiği hasr manası (ancak benden manası) batıl olurdu. Hatta o zaman sadece kendisinden korkması gerekirdi. Çünkü bu durumda sevab ve ikabının anahtarları Allah'ın elinde değil kendi elinde olmuş olurdu ve böylece de Allah'dan hiç korkmaması gerekirdi. Bu ayette mükellefe, ibadetlerini korku ve ümid sebebi ile yapması gerektiğine ve ibadetlerin sıhhati için bunun lüzumlu olduğuna delalet vardır. Allah en iyi bilendir.

YAHUDİLERİ KUR'AN'A İNANMAYA DAVET

وَءَامِنُوا بِمَآ أَنزَلْتُ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوٓا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِۦ وَلَا تَشْتَرُوا بِـَٔايَٰتِى ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِيَّٰىَ فَٱتَّقُونِ

"Yanınızdaki (Tevrat'ı) tasdik edici olarak indirdiğimiz (Kur'an)'a iman edin, O'nu ilk inkâr edenler sizler olmayın. Âyetlerimi az bir fiyata satmayın. Ancak benden ittika edin (sakının)" (Bakara, 41).

Bil ki Hak Teâla'nın وآمنوا *"İmân ediniz"* lafzı ile kendilerine hitab edilenler İsrailoğullarıdır. Bunu iki şey gösterir.

a- Bu ayet, Allah Teala'nın اذكروا نعمتي التى انعمت عليكم âyetine atfedilmiştir. Sanki bununla şöyle denilmektedir: "Size verdiğim nimetlerimi hatırlayın, bana verdiğiniz ahdi (sözü) yerine getirin de indirdiğim (Kur'an'ı) tasdik edin."

b- Allah'ın مصدقا لما معكم *"Yanınızdaki (Tevrat'ı) tasdik edici olarak "* ifadesi de bunu gösterir.

بما انزلت âyetine gelince bununla ilgili olarak iki görüş vardır. En kuvvetli olan görüş, bununla kastedilenin Kur'an-ı Kerim olduğudur. Bununla, Kur'an'ın kastedildiğine iki delil vardır.

a- Cenab-ı Hak onu "indirilmiş" olarak nitelemiştir ki bu Kur'an'ın vasfıdır. Çünkü Hak Teala;

نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنْزَلَ التَّوْرَاةَ وَالْإِنْجِيلَ

"(Allah) sana kitabı hak ile ve kendisinden evvelkileri tasdik edici olarak indirdi. Tevrat'ı ve İncil'i de indirmişti "(Al-i İmran, 3) buyurmuştur.

b- Allah'u Teala, onu, o insanların yanında olan kitabı tasdik edici olarak nitelemiştir ki bu Kur'an'dır. Katade de, آمنوا بما انزلت ifadesinden maksadın, "Sizlerin Tevrat ve İncil'de haber verilen kitab ve Resül," manasına olduğunu söylemiştir.

Kur'an'ın Tevrat ve İncil'i Tasdik Etmesi Nasıl Olur?

مصدقا لما معكم âyetine gelince, bunun iki tefsiri vardır:

1) Kur'an'da Hz. Musa (a.s.) ve Hz. İsa (a.s.)'nın hak peygamber oldukları; Tevrat ve İncil'in hak semavi kitap oldukları; Tevrat'ın Hz.Musa (a.s)'ya İncil'in ise Hz.İsa (a.s.)'ya indirilmiş olduğu bildirilmiştir. Buna göre Kur'an'a iman, Tevrat ve İncil'e imanı kuvvetlendirmiş oldu. Bu sebeble İsrailoğullarına, eğer siz Tevrat ve İncil'e iman etme hususunda en ileri dereceye varmak istiyorsanız, bu durumda Kur'an'a iman ediniz. Çünkü Kur'an'a iman etmek, Tevrat ve İncil'e imanı kuvvetlendirir.

2) Tevrat ve İncil'de, Hz. Muhammed (s.a.s) ve Kur'an müjdelendiği için, sanki Hz. Muhammed (s.a.s.) ve Kur'an'a iman etmek, Tevrat ve İncil'i bir tasdik; Hz. Muhammed (s.a.s.) ve Kur'an'ı tekzib etmek, Tevrat ve İncil'i tekzib etmek gibi olmuştur. Bu tefsir daha evladır, çünkü birinci tefsire göre, Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmek gerekmez; çünkü Hz. Muhammed(s.a.s) sırf Tevrat'ın ve İncil'in hak olduğunu haber vermiş olması sebebiyle, onun nübüvvetine iman etmek gerekmez. İkinci tefsire göre, Hz. Muhammed (s.a.s.)'e iman etmek gerekir. Çünkü Tevrat ve İncil Hz. Muhammed (s.a.s.)'in sıdkını ihtiva edince, Tevrat ve İncil'e iman etmek şüphesiz Hz. Muhammed (s.a.s.)'in sadık olmasını gerektirir. Allahu Teala bu kelamı, Hz. Muhammed (s.a.s.)'e iman etmenin vacib olduğu hususunda onların aleyhine bir delil

olsun diye zikretmiştir. Bu sebeple, bu tefsirin daha evla olduğu ortaya çıkmıştır.

Bil ki, bu ikinci tefsir iki bakımdan Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetine delalet eder.

a) Peygamberlerin kitablarının şehadeti, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ancak hak olduğunu gösterir.

b) Hz. Peygamber (s.a.s) onların kitablarından bahsetmiştir. O'nun bunu bilmesi ancak vahiy yoluyla olmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, ولا تكونوا اول كافر به *"O'nu ilk inkâr edenler olmayın "* âyetine gelince, bunun anlamı, "onu inkâr edenlerin ilki, veya onu inkâr eden ilk topluluk, ilk gurup olmayınız " dır. Veyahut da, "Sizlerden hiçbir kimse, onu ilk inkâr eden olmasın!...

"İlk İnkâr Edenler" Ne Demektir?

Burada iki sual bulunmaktadır:

a) Onlardan önce müşrik Arablar inkâr etmiş olduğu halde, onlar nasıl onu ilk inkâr edenler olarak gösterildiler? Buna birçok yönden cevap verilebilir:

1) Bu, o Hz. Muhammed (s.a.s)'i veO'nun sıfatlarını bildikleri için, onların Hz. Muhammed (s.a.s)'e ilk inanan kimseler olması gerektiği şeklinde bir ta'rizdir. Bir de onlar Hz. Muhammed (s.a.s)'in geliş zamanını müjdeliyorlar ve O'nun sayesinde kâfirlere üstün geleceklerini söylüyorlardı. Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak gönderilince, onlar bunun aksini yaptılar. Nitekim Cenab-ı Hak da:

فَلَمَّا جَآءَهُم مَّا عَرَفُوا۟ كَفَرُوا۟ بِهِۦ

"Onlara, tanıdıkları şey gelince, onu inkâr ettiler "(Bakara, 89) buyurmuştur.

2) Bu âyetten murad "onu ilk inkâr eden kimse gibi Mekke'lilerden şirke düşenler gibi olmayın!" demek olmasıdır. Yani bu şu demektir: Siz O'nun Tevrat'ta ve İncil'de zikredilmiş olduğunu bildiğiniz halde, O'nu tanımayan ve kendilerinin bir kitabı da bulunmayan müşrikler gibi olmayın.

3) Ehl-i kitabtan O'nu ilk inkar edenler olmayın! Çünkü bunlar, Beni İsrail'in Kur'an'ı ilk inkâr edenleri idi. Her ne kadar, bunlardan önce Kureyşliler inkar etmişlerse de...

4) O'nu ilk inkâr eden olmayın, yani kitabınızı ilk inkâr edenler olmayın. Bunu Cenab-ı Hak, onların alimlerine söylüyor. Bu şu demektir: "Siz, sizin ümmetiniz içinde kitabınızı ilk inkâr edenler olmayın!... Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s)'i yalanlamanız, kendi kitabınızı da yalanlamış olmayı icab ettirir."

5) Âyetten murad, onların küfürlerindeki sertliklerini ifade etmektir. Bu böyledir, çünkü onlar Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğruluğuna delalet eden mûcizeleri müşahade edince O'nun geleceğine dair Tevrat ve İncil'de mevcut bilgileri hatırladılar. Bundan dolayı, onların inkârları sadece bir tek delil bilen kimsenin küfründen daha şiddetlidir. Çünkü, önce küfre girenin günahı, sonra girenden daha büyük olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

مَنْ سَنَّ سُنَّةً سَيِّئَةً فَعَلَيْهِ وِزْرُهَا وَوِزْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا *"Kim kötü bir adet (çığır) ihdas ederse, kendi günahıyla beraber daha sonra onunla amel edeceklerin günahı(nın bir misli de) o kimsenin üzerinedir."*(54) Onların küfrü büyük ve, küfürde önce olanın küfrü de büyük olunca, bu bakımdan ikisi de müşterek olmuş olurlar. Bundan dolayı, istiare yoluyla birisinin ismini diğerine vermek doğru olmuştur.

6) Ayetin manası şöyledir: Bile bile inkâr eden ilk kimseler olmayın!. Çünkü Kureyş'in inkârı bilgi ile değil, cehalet sebebiyledir.

7) O'nu ilk inkâr edenler, yahudilerdir; çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye geldiğinde, orada yahudi olan Kurayza ve Nadir kabileleri bulunmaktaydı. Onlar Hz. Peygamberi inkâr edince, diğer yahudiler de onlara tabi oldular. Buna göre ayette sanki, "Ehl-i kitabtan O'nu ilk inkâr edenler olmayın!" denilmiştir. Bu şu ayette buyurulduğu gibidir:

وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ *"Ve benim sizi, alemlere üstün kıldığımı.."*(Bakara, 47) yani kendi çağlarındaki âlemlere...

8) O'nun zikrini duyduğunuzda, O'nu ilk inkâr edenler olmayın; aksine o hususta araştırın ve akıllarınıza danışın.

9) Âyette geçen أَوَّلَ lafzı, zaid (sıla)dır. Yani, O'nu inkâr edenler olmayın, demektir. Bu görüş, zayıftır.

İlk Kâfir Olmamaları Halinde İnkârları Caiz midir?

b) İkinci Sual: "İlk kâfir olanlar olmadıkları takdirde buna göre onların küfre girmeleri caiz olur mu?" Buna birçok yönden cevap verilir:

1) Bir şeyin zikredilmesinde, bunun dışındakilerin onun hilafına olduğuna bir delalette bulunmaz.

2) وَآمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ *"Ve yanınızda olanı*

54) Tirmizi, İlim 15 (5/43); İbn Mace, Mukaddime 14 (74-75); Dârimî, Mukaddime, 44 (1/130).

doğrulamak üzere indirdiğime iman edin " âyeti, onların inkârlarının önce de sonra da yasaklanmış olduğunu göstermektedir.

3) Cenab-ı Hakk'ın رَفَعَ السَّمٰوٰتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا *"Gördüğünüz direkler olmaksızın gökleri yükseltti."*(Ra'd, 2) âyeti, onların görmediği direklerin varlığına, وَقَتْلِهِمُ الْاَنْبِيَآءَ بِغَيْرِ حَقٍّ *"Ve haksız olarak peygamberleri öldürmelerini..."*(Nisa, 155) âyeti, peygamberlerin haklı yere öldürülebileceklerine delalet etmez. Daha sonra gelen:

وَلَا تَشْتَرُوْا بِاٰيٰتِيْ ثَمَنًا قَلِيْلًا *"Ve benim ayetlerimi az bir değer karşılığında satmayınız "*(Maide, 44) âyeti de, onu çok bir değer karşılığında satmanın mübah olduğuna delalet etmez. Burda da böyledir. Daha doğrusu bu siyaktaki maksat, önceki kitablarda Hz. Peygamber (s.a.s)'in vasıf ve niteliklerini okuyan kimsenin küfre ve inkâra sapmasının ne kadar büyük bir cürüm olduğunu göstermektir.

4) Müberred şöyle demiştir: Bu söz, o yahudilerden daha önce kendilerine hitab edilmiş olan bir kavme yönelik sözdür. Bununla onlara şöyle denilmiştir: "Siz Hz. Muhammed (s.a.s)'i inkâr etmeyin. Çünkü sizden sonra O'nu inkâr edenler olacak. Bu sebeple siz, onu ilk inkâr edenler olmayın, çünkü inkârdaki bu öncelik, daha fazla günahkâr olmayı gerektirir." Bu böyledir, zira küfre önce girenler, ya başkaları da tabi olur veya tabi olmaz; eğer başkaları da bu küfürde onlara tabi olursa, kendi küfürlerinin günahıyla beraber, kıyamet gününe kadar inkâr eden herkesin inkârının günahı da onlara olur. Eğer başkaları onlara bu küfürde uymazlarsa, onlarda iki durum birlikte bulunur: Küfüre en önce girmek ve küfürde yalnız başına olmak. Bunun büyük bir kusur olduğunda şüphe yoktur. Cenab-ı Hakk'ın ولا تكونوا اول كافر به âyeti, işte buna işaret etmektedir.

Allah'ın Ayetlerini Az Fiatla Satmayın

Cenab-ı Hakk'ın, وَلَا تَشْتَرُوْا بِاٰيٰتِيْ ثَمَنًا قَلِيْلًا *"Ve benim âyetlerimi az bir değer karşılığında satmayın "*âyetine gelince,

اُولٰٓئِكَ الَّذِيْنَ اشْتَرَوُا الضَّلٰلَةَ بِالْهُدٰى (Bakara, 16) âyetinin tefsirinde, "iştirâ" (satınalmak, satmak) kelimesinin bir şeyi değişme anlamında kullanıldığını açıklamıştık. الثمن kelimesi de aynı şekilde, bir şeyin bedeli

ve karşılığı anlamında kullanılır. Eğer, Cenab-ı Hakk'ın sevabına karşılık dünyadan bir şey tercih edilirse, bunu yapan nazarında bu şey adeta bir bedel, karşılık (semen) kılınmış olur.

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Yahudilerin Ka'b İbn Eşref ve Huyey İbn Ahtab ve benzeri liderleri fakir yahudilerden hediyeler alıyorlardı. Onlar, eğer yahudiler Hz. Muhammed (s.a.s)'e tabi olurlarsa, bu o hediyelerin arkasının kesileceğini biliyorlardı. Bundan dolayı, bu değersiz hediyelerin kesilmemesi için, küfürde ısrar ettiler." Bu böyledir çünkü, dünyanın tamamı ahirete nisbetle gerçekten pek azdır. Zira, ahiretin dünyaya olan nisbeti, sonsuzun sonluya olan nisbeti gibidir. Sonra bu hediyeler, dünyanın tamamına nisbeten de çok azdır. Gerçekten az olan (dünyanın) az kısmının (hediyenin) sonsuz derecede çok olana nisbeti ne ifade eder ki? Bil ki bu nehiy, bu fiil onlarda bulunsun bulunmasın, geçerlidir. Hatta, onların alimlerinin, Hz. Peygamber (s.a.s)'imizin durumunu gizlemek ve Tevrat'ta buna delalet eden şeyleri tahrif etmek için rüşvet aldıkları sabit olsaydı, ifadenin delaleti daha kat'î olurdu.

Rehbet ile İttika Arasındaki Fark

Cenâb-ı Hakk'ın وايای فاتقون *"Ve ancak benden korkunuz."* âyetine gelince bunun manası, yukarıda geçen وايای فارهبون âyetinin manasına yakındır. Yalnız aralarında şu fark vardır: "Rehbet" korkudan ibarettir; ama "ittika"ya gelince, ona, kendisinden sakınılacak şeyin meydana gelmesi kati olduğunda ihtiyaç duyulur. Sanki Cenab-ı Allah onlara, cezanın muhtemelen meydana gelebileceğinden dolayı "rehbet"i emretmiş, sonra da takvayı emretmiştir, çünkü cezanın belirlenmiş olması meydana gelmiştir.

HAKKI GİZLEMEYİN

وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ

"Bile bile, hakkı batıla karıştırıp, hakkı gizlemeyiniz." (Bakara, 42)

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın وآمنوا بما انزلت âyeti, küfrü ve dalaleti, ولا تلبسوا الحق بالباطل âyeti de iğva etmeyi ve saptırmayı terk hususunda bir emirdir.

Bil ki, başkasını saptırmak ancak iki şekilde olur. Bu böyledir. Çünkü söz konusu olan başkası eğer hakkın delillerini işitmişse, onu saptırmak ancak ondaki bu delilleri karıştırıp bulandırmak ile mümkündür. Eğer o delilleri işitmemiş ise, o kişiyi saptırmak ancak, bu delilleri ondan gizlemek ve onlara ulaşmasına mani olmakla mümkün olur.

Allah u Teâlâ'nın ولا تلبسو الحق بالباطل âyeti, birinci kısma yani delilleri o kimsenin zihninde bulandırmaya وتكتموا الحق buyruğu da ikinci kısma, yani o adamın delillere ulaşmasına engel olmaya işaret etmektedir.

Bil ki, بالباطل "batıl ile, batıla" ifadesindeki bâ harfi hakkındaki en açık görüş: O'nun, كَتَبْتُ بالقلم "Kalem ile yazdım" sözünde olduğu gibi, "istiane" (yardım istemek,yardımı ve vasıtasıyla yapmak) ifade eden ba harfi olduğudur. Buna göre ayetin manası şöyledir: "Dinleyicilere yönelttiğiniz şüpheler ile, onlar vasıtasıyla hakkı bürümeyin, gizlemeyin." Bu böyledir, çünkü Tevrat ve İncil'de geçen Hz. Muhammed (s.a.s) ile ilgili âyetler, anlaşılması için istidlale ihtiyaç duyan kapalı metinler idi. Sonra ehl-i kitabın bu alimleri, şüpheler atmak suretiyle, bu nasların delalet yönlerini bulandırıyorlar ve onlar hususunda mücadeleye girişiyorlardı. İşte ولا تلبسوا الحق بالباطل âyetinden maksat budur. Bu, Cenab-ı Hakk'ın:

وَجَٰدَلُوا۟ بِٱلْبَٰطِلِ لِيُدْحِضُوا۟ بِهِ ٱلْحَقَّ *"Hakkı yenebilmeleri için, batıla tutunarak mücadele edip durdular"* (Mümin, 5) âyetinde zikredilen husustur.

Bile Bile İnkâr

Cenâb-ı Hakk'ın وانتم تعلمون *"Bile bile, bildiğiniz halde..."* sözüne gelince, bunun manası şudur: "Yani siz, insanları saptırmanızdan dolayı, kıyamet günü size dönecek olan büyük zararı biliyorsunuz; bunu bile bile yapmaya... Bu böyledir, çünkü hakkı batıl ile karıştırmak kıyamet gününe kadar onları haktan men etmeye ve kıyamete kadar batıl üzerinde bulunmaya sebep olmaktadır. Onun yerinin büyük olduğunda hiçbir şüphe yoktur. Bu hitab, her ne kadar yahudiler hakkında varid olmuşsa da, diğer bütün insanlar için de bir uyarı ve onları böyle bir şeyden sakındırmadır. Bu sebeple, hitab her ne kadar şeklen hususi ise de, mana cihetinden umumidir. Sonra burada iki konu bahis mevzudur.

Birinci bahis: Cenâb-ı Hakk'ın وتكتموا الحق *"Ve hakkı gizlemeyin"* âyetindeki تكتموا fiili, وَلَا تَكْتُمُوا "gizlemeyin" manasında, nehyin hükmüne dahildir ve meczûmdur. Veya gizli bir أَنْ harfi ile mansubtur.

İkinci bahis: Hakk'ı (gerçeği) örtme ve gizlemeden nehyedilişin "bile bile" ile kayıdlı olması, bunları bilmeden yapmanın caiz olduğuna delalet etmez. Bu böyledir, çünkü insan birşeyin halini bilmez ise, bu örtme ve gizlemenin hak mı batıl mı olduğunu da bilmez. Hak mı batıl mı olduğu bilinmeyen şeyin ise ne nefyedilmesi ne de isbat edilmesi (var sayılması) caiz olmayıp, doğrusu o hususta tevakkuf etmek gerekir. Böyle bir kayıtlamada bulunmanın sebebi ise şudur: Zararlı olduğunu bile bile zararlı birşeyi yapmak, zararlı olduğunu bilmeden yapmaktan daha kötüdür. O yahudi alimler, bu hakkı batıl ile karıştırmadaki zararları bildikleri için, bunu yapmaları daha çirkin olmuştur. Buna göre ayet, Hakk'ı bilen kimsenin onu ortaya koymasının vacib, gizlemesinin ise haram olduğunu gösterir. Allah en iyi bilendir.

NAMAZ VE ZEKÂT

وَأَقِيمُوا الصَّلَوٰةَ وَآتُوا الزَّكَوٰةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ

"Namazı dosdoğru kılınız, zekatı veriniz ve rukû edenlerle beraber rükû ediniz" (Bakara, 43).

Bil ki Cenab-ı Hak onlara, önce imanı emredip, sonra da hakkı batıl ile örtüp, nübüvvetin delillerini saklamaktan nehyedince, onlara gereken dini emirleri beyan etmiş ve bu meyande en başta gelen ve asıl olan ibadetleri yani bedenî ibadetlerin en büyüğü olan namaz ile mali ibadetlerin en büyüğü olan zekatı zikretmiştir.

Bu ayette birkaç mesele vardır:

Mücmelin Beyanı Hitab Vaktinden Geri Kalır mı?

BİRİNCİ MESELE

Mücmel bir âyetin, açıklanmasının hitab vaktinden sonra gelmesini caiz görmeyenler, واقيموا الصلاة "Namazı kılınız" âyetindeki hitabın, ancak Hz. Peygamber (s.a.s) namazın rükün ve şartlarını beyan ettikten sonra geldiğini söylemişlerdir. Sanki Cenab-ı Allah "Şu iyice bildiğiniz namazı dosdoğru kılınız"

buyurmuştur. Mücmel ayetin izahının daha sonra gelebileceğini söyleyenler ise şöyle demişlerdir: Onlar, namazın nè olduğunu o anda bilmiyor iseler de namaz ile emredilmiş olmalarının kastedilmesi caizdir. Böyle bir emirden maksad ise, dinleyen kimsenin, her nekadar kendisine emredilen şeyin ne olduğunu bilmese de, kendisini o emre uymaya hazırlamasıdır. Nitekim efendinin kölesine, "Yarın sana birşey emredeceğim. Onu mutlaka yapmalısın" diyerek, bundan maksadının, kölenin o anda, ertesi gün yapacağı şeye azmetmesini sağlamak olmasının yerinde bir şey olduğunda ihtilaf yoktur.

Salat (Namaz) Ne Demektir?

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile, "salat (namaz) şer'î isimlerdendir. Çünkü o, dinde sonradan meydana gelmiş bir iştir. Bundan dolayı, sonradan verilmiş bir ismin dinden önce bulunması imkansızdır" demiştir Sonra onlar vech-i şebeh (benzetme yönü) hususunda ihtilaf ederek bir kısmı, bu kelimenin aslının Arapça'da dua manasına geldiğini söylemiştir. Bu manada olmak üzere A'şâ şöyle demiştir.

عَلَيْكِ مِثْلَ الَّذِى صَلَّيْتِ فَاغْتَمِضِى غَيْنًا فَإِنَّ لِجَنْبِ الْمَرْءِ مُضْطَجَعًا

"Daha önce yaptığın duayı tekrar yap ve bir şahsa sığın. Çünkü kişinin yanında yatılıp (saklanılacak) bir yer vardır." Bir başka şair de şöyle demiştir:

وَقَابَلَهَا الرِّيحُ فِى دَنِّهَا وَصَلَّى عَلَى دَنِّهَا وَارْتَسَمَ

"Rüzgar sevgilinin küpünü devirmek istedi de, adam da onun küpü için dua etti ve tekbir getirdi."

Mu'tezile'den bazıları "Salat kelimesinin asıl manası lüzum (gerekli olmak, ayrılmamak, sımsıkı tutmak)dır" demişlerdir. Şair de bu manada şöyle demiştir:

لَمْ أَكُنْ مِنْ جُنَاتِهَا عَلِمَ اللَّهُ وَإِنِّى بِحَرِّهَا الْيَوْمَ صَالِى

"Allah bilir ki, ben ona kötülük edenlerden değilim. Muhakkak ki ben bu gün, onun ateşiyle yanıyorum", yani devamlı olarak onunlayım.

Diğerleri ise, bu "salat" kelimesinin, birinci koşan atın hemen peşinden gelen at manasındaki "musalli" kelimesinden alınmış olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşlerden en doğru görülen, bu lafzın dua manasına olduğudur. Çünkü bütün namazlarda dua veya duanın yerini tutan birşey

vardır. Ayrıca kılınırken başkasına tabi olunmadan kılınan namazlar vardır. "Vecho-i şebeh'de bütün ihtimalleri içine alacak bir durumun olması, vech-i şebehin bazı ihtimalleri içine alacak bir şekilde olmasından daha evla olur. Âlimlerimiz, Arapca'da, parçanın (cüz'ün) isminin bütüne (kulle) verilmesinin meşhur bir mecaz şekli olduğunu söylemişlerdir. Namazlar dua ihtiva ettiği için, şüphesiz ki "dua", mecazi olarak namaza isim olmuştur. Eğer Mu'tezile'nin "Salat" (namaz) kelimesinin şer'î bir isim olmasından maksadı bu ise, bu söz doğrudur. Yok eğer onların bundan kastı, "şeri'at bu lafzı ilk olarak bu müsemmaya (namaza) isim olarak vermiş" şeklinde ise bu batıldır. Aksi halde, bu lafız Arapca olmazdı. Bu ise Cenab-ı Hakk'ın:

إِنَّآ أَنزَلْنَٰهُ قُرْءَٰنًا عَرَبِيًّا *"Biz onu Arapca bir Kur'an olarak indirdik."*

(Yusuf, 2) âyetine ters düşer.

Zekatın Manası

"Zekat" a gelince, bu Arapça'da, "büyümek" manasından ibarettir. Mesela, ekin büyümek" manasında ibarettir. Mesela, ekin büyüdüğü zaman زَكَا الزَّرْعُ denir. Yine bu kelime Arapça'da "temizlemek" ve "temizlenmek" manasına gelir. Nitekim Cenab-ı Hak:

أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةًۢ

"Sen temiz (suçsuz) bir şahsı mı öldürdün?" (Kehf, 74);

قَدْ أَفْلَحَ مَن تَزَكَّىٰ

"Temizlenen kurtulaşa erdi." (A'la, 14); yani "kendini temizleyen";

وَلَوْلَا فَضْلُ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُۥ مَا زَكَىٰ مِنكُم مِّنْ أَحَدٍ أَبَدًا

"Eğer Allah'ın size fazlı ve rahmeti olmasaydı, sizden hiçbiriniz ebediyyen temizlenemezdi" (Nur, 21) ve وَمَن تَزَكَّىٰ فَإِنَّمَا يَتَزَكَّىٰ لِنَفْسِهِۦ

"Temizlenen, kendi menfaatine temizlenmiş olur." (Fatır, 18) yani "Allah'a itaat etmek suretiyle temizlenir" buyurmuştur. Belki de yirmi dinardan birinin yarısını (yani kırkta birini) çıkarıp vermek, bu iki manaya benzediği için "zekat" olarak adlandırılmıştır. Çünkü bu kadarını vermede, geride kalan dinarları bereket bakımından artırma vardır. Zira Hak Teala o mal ve paradan, bu verişin o malı temizlemesi sebebi ile belaları kaldırır. Böylece o veriş zahiren bir eksiliş olsa bile, manen bir artıştır. Bundan dolayı Hz.Peygamber (s.a.s):

عليكم بالصدقة فانّ فيها ستّ خصال ثلاثة في الدنيا وثلاثة في الآخرة فأمّا التي في الدنيا فتزيد في الرزق وتكثر المال وتعمّر الديار وأمّا التي في الآخرة فتستر العورة وتصير ظلاً فوق الرأس وتكون سترًا من النار

"Zekatınızı veriniz. Çünkü onun, üçü dünyada üçü de ahirette olmak üzere altı meziyyeti vardır. Dünyadaki özelliklerine gelince bu, zekatın rızkı artırması, malı çoğaltması ve memleketleri mamur etmesidir. Ahirette meziyyetleri ise, zekatın ayıpları örtmesi, insanın başının üstünde bir gölge olması ve cehennem ateşine karşı bir engel olmasıdır".

Zekatın, ikinci manada, yani onun, zekat vereni bütün günahlardan temizleyici olması, manasına anlaşılması caizdir. İşte bundan dolayı Cenab-ı Hak, peygamberine: خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا *"Onların mallarından, onları (günahlardan) temizleyeceğin ve mallarını bereketlendireceğin bir sadaka (zekat) al"* (Tevbe, 103) diye emretmiştir.

Kâfirler Dinin Fürûu ile Mükellef Tutulabilir mi?

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın وأقيموا الصلاة و آتوا الزكاة *"Namazı dosdoğru kılın ve zekâtı verin"* sözü, yahudilere hitaptır. Bu da, kâfirlerin dinin fürûu ile muhatap olduklarına delalet eder.

Allah'ın واركعوا مع الراكعين *"Rükû edenlerle beraber rükû edin"* sözüne gelince, bunda birçok husus vardır:

a) Yahudiler namazlarında rükûya varmıyorlardı, bu nedenle Cenab-ı Hak, onları müslümanların namazını kılmaya teşvik için, özellikle rükû kelimesini zikretti.

b) Bundan murad, "namaz kılanlarla namaz kılın!"dır; buna, tekrar olma ihtimali de ortadan kalkmaktadır. Çünkü, birincide Cenab-ı Hak namazın dosdoğru kılınmasını emretmekte, ikincide ise, namazın cemaatle kılınması buyurulmaktadır.

c) Rükû ile emredilmekten muradın, "huzû ve itaat ile emredilmek olmasıdır.." Çünkü dilde rükû ve huzû aynı manadadır. Dolayısıyla âyetteki emir kınanmış olan büyüklenme ve kibirden kişiyi yasaklamak ve ona mütevazi olmayı emretmek olur.

Nitekim Cenâb-ı Hak, müminlere:

فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ

"Allah, kendilerini sevdiği, onların da O'nu; müminlere mütevazi, kâfirlere karşı ise onurlu ve aziz olan bir kavim getirecektir" (Maide, 54) buyurmuştur. Ve yine O'nun, Resûlü Hz. Muhammed (s.a.s)'i terbiye için

وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ *"Sana uyan müminlere kol kanat ger"* (Şuara, 213) buyurması ve yine Hz. Peygamberi:

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ

"Allah'tan olan bir rahmet sayesinde sen onlara yumuşak davrandın. Şayet sen sert ve katı kalbli olsaydın, şüphesiz onlar senin etrafından dağılırlardı" (A.İmran, 159) sözüyle methetmesi gibi... Durum Allah'ın:

إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ

"Sizin dostunuz ancak Allah, O'nun Resulü ve iman edip namazı kılan, zekatı veren ve rukûya varan mümin kullardır" (Maide, 55) âyetinde de aynıdır. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak onlara namaz kılıp zekat vermelerini emredince, bundan sonra onlara Allah'ın emrine uymayı huzû ve huşu içinde olmayı, günahı terketmeyi emretmiştir. el-Asamm, ulemanın bazısından, Allah'ın İsrailoğullarına da zekatı emrettiğini nakletmiştir; çünkü İsrailoğulları zekat vermiyorlardı.. Allah'ın وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ *"Ve rüşvet yemeleri.."* (Maide, 62) ve وَأَخْذِهِمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ *"Faiz almaktan yasaklanmış oldukları halde faiz almaları ve insanların mallarını batıl (haksız yollar) ile yemeleri gibi.."* (Nisa, 191) âyetlerinden kastedilen de budur. Böylece Cenab-ı Hak, diğer sırları ve günahları hususunda onları rezil etmesinden sakınsınlar diye, bu ayette onların sırlarından birini ortaya çıkarmıştır. Böylece bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetinin delillerinden biri olan, gaibten haber verme kabilinden olmuştur.

أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

"Siz, insanlara iyiliği emredersiniz de kendinizi unutur musunuz ? Halbuki siz kitabı (Tevrat'ı) okuyorsunuz.Hala aklınızı başınıza almayacak mısınız?" (Bakara, 44).

Birr Kelimesinin İzahı

Bil ki, أتأمرون nin başındaki hemze, takrîr, takrî ve taaccüb için olup yahudi âlimlerinin durumlarını, başlarına kakmayı ve buna hayreti ifade etmel 'e beraber, anlatmak gayesine matufdur. "Birr", bütün hayırlı, iyi işlere şamil olan bir isimdir. Ana-babaya itaat manasına olan "birr'ul-valideyn" tabiri ile, Allah'ın razı olduğu amel manasına olan "amel-i mebrur" tabiri bu köktendir. Bu kelime bazan "sıdk" (doğruluk) manasına gelir. Nitekim بَرَّ فِي يَمِينِهِ yani "yemini bozmadı, yemininde doğru oldu" denilir. Yine "Doğru söyledin" manasına صَدَقْتَ وَبَرَرْتَ denilir. Cenâb-ı Allah da: وَلَٰكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَىٰ *"Fakat birr, ittika edenin (birridir)* (Bakara, 189) buyurmuş, birrin takvaya ulaştırdığını haber vermiştir. Bil ki Cenab-ı Hak, onlara has olarak verdiği nimetlerden dolayı onlara iman ve şeriata uymayı emredip bir başka yerde hesaba çekileceğine binaen onları bunlara teşvik etmiştir. O husus da şudur: Halkı iyi işlere teşvik ettiği halde, insanın o iyi işlerden gafil olması, bu güzel şeyleri ihmal etmesi aklen çirkin görülmüştür. Çünkü insanlara iyi işleri emretmek, ya nasihat (hayırhahlık) veya onlara şefkatten dolayıdır. Halbuki, insanın başkasına acıması, kendisini ihmal edip başkasına nasihat etmesi akla yakışan bir iş değildir. Durum böyle olunca Cenâb-ı Allah, başlarına kakarak onları bundan sakındırmak istemiştir.

Birr (iyilik) HakkındaYapılan Tefsirler

Âlimler ayetteki "birr" (iyilik) lafzı ile ne murad edildiği hususunda bazı değişik görüşler belirterek ihtilaf etmişlerdir:

a) Süddi'ye göre, onlar, insanlara Allah'a itaati emrediyor, Allah'a isyan etmemelerini söylüyorlardı. Kendileri ise Allah'a itaati bırakıyor günahlar işliyorlardı.

b) İbn Cüreyc'e göre, o yahudi alimler kendileri namaz kılmadıkları ve zekat vermedikleri halde kavimlerine namazı ve zekatı emrediyorlardı.

c) Onlara, Hz. Muhammed (s.a.s)'in durumunu öğrenmek için birisi gizlice gelse, ona, "O söylediklerinde sadık, peygamberliği haktır. Binaenaleyh O (s.a.s)'na uyunuz" derlerdi. Halbuki kendileri, yahudi kavimlerinden kendilerine gelen hediye ve atiyyelere olan arzularından dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'e tabi olmuyorlardı.

d) Hz. Peygamber (s.a.s) henüz peygamber olmadan önce, bir yahudi gurubu, müşrik Araplara "Sizden bir peygamber çıkacak ve Hakk'a davet edecek" diye haber verip o müşrikleri O'na uymaya teşvik ediyorlardı. Cenâb-ı Allah Hz. Peygamber (s.a.s)'i peygamber olarak gönderince, onlar hased edip O'nun peygamberliğini inkâr ettiler. İşte bunun üzerine, onların Hz. Peygamber (s.a.s)'in zuhurundan önce O'na uymayı emretmeleri; o peygamber olunca O'nu bırakıp O'nun dininden yüz çevirmeleri sebebi ile Cenab-ı Allah bu ayetle onları susturdu. Bu Ebu Müslim'in de tercih ettiği görüştür.

e) Zeccac'a göre, onlar, herkese çokca sadaka vermelerini emrediyor, kendileri ise bu hususta son derece cimri davranıyorlardı. Çünkü Cenâb-ı Allah, onları katı kalblilik, faiz ve rüşvet yeme ile tavsif etmiştir.

f) Belki de yahudilerden münafık olanlar zahiren Hz. Muhammed (s.a.s)'e uymayı emrediyor, sonra da kendileri kalben O'nu inkâr ediyorlardı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak onları kınamış ve azarlamıştır.

g) Yahudiler, başkalarına Tevrat'a uymayı emrediyor, sonra kendileri Tevrat'ta Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğruluğuna delalet eden şeyleri görünce; bu emre muhalefet ediyor ve O'nun peygamberliğine iman etmiyorlardı.

Cenâb-ı Hakk'ın: وتنسون انفسكم *"Kendinizi unutuyor(musunuz?)"* ifadesine gelince buradaki "nisyan" (unutma), ilim meydana geldikten sonra peydah olan yanılmadan ibarettir. Unutan, mükellef olmaz. Mükellef olmayan kimseyi, yaptığı fiillerden dolayı Cenâb-ı Allah'ın kınaması caiz olmaz. Buna göre وتنسون انفسكم âyetinden maksad, "Siz bir hakk karşısında kendinizi unutuyor ve onda sizin için olan faydalardan vazgeçiyorsunuz " demektir. Cenâb-ı Hakk'ın وانتم تتلون الكتاب *"Kitabı (Tevrat'ı) okuduğunuz halde"* ifadesine gelince bunun manası "Siz Tevrat'ı okuyor, onu öğreniyor ve onda iyi fiile teşvikî ve günahlardan yüz çevirmeyi ifade eden hükümleri biliyorsunuz."

Akıllı Davranmak Ne Demektir?

Allahu Teala'nın أفلا تعقلون *"Hala aklınızı başınıza almayacak mısınız?"* ifadesi ise, o yahudi âlimlerinin yaptıklarına insanları hayret etmeye bir davettir. Bunun bir benzeri de: أُفٍّ لَّكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ *"Yuh size ve Allah'ı bırakıp taptıklarınıza! Akıllanmıyacak mısınız siz?"* (Enbiya, 67) âyetidir. Âyetteki taaccübün sebebi çok yönlüdür:

1) İyiliği emredip kötülükten sakındırmaktan maksad, başkasını menfaatine olan şeyi elde etmeye ve zararına olan şeye düşmekten sakındırmaya bir irşaddır. İnsanın kendisine iyiliği, başkasına iyilik yapmasından daha evlâdır. Bunun böyle olduğu aklî ve naklî deliller ile malumdur. Başkasına va'zedip, kendisi nasihat almayan kimse, sanki aklın kabul edemeyeceği aykırı bir işte bulunmuş olur. İşte bu sebebten ötürü Cenâb-ı Hak, أفلا تعقلون buyurmuştur.

2) İnsanlara va'z-u nasihat edip, ilmini gösteren sonra da kendisi nasihat almayan kimsenin nasihatı, insanların günaha rağbet etmelerine bir sebeb olur. Çünkü insanlar o zaman şöyle derler: "O, bu ilmi ile eğer bu korkutmaların bir aslı esası olmadığını anlamış olmasaydı, bu günahı işlemezdi." Onun bu günahı işlemesi böylece insanları dini konularda aldırmazlığa götürür ve günah işleme hususunda onlara cesâret verir. Vâ'zın maksadı, günahtan menetmek olup, kendisi günah işlemeye cesaret verecek bir fiili işlediği zaman, sanki o iki zıt şeyi birleştirmiş olur. Ki bu da akıl sahibi olanlara yakışan bir fiil değildir. İşte bu sebebten ötürü Hak Teâlâ, أفلا تعقلون *"Hala aklınızı başınıza almayacak mısınız?"* buyurmuştur.

3) Va'z eden kimsenin, va'zının kalblere tesirli olmasına gayret etmesi gerekir. Günah işlemek ise, kalbleri, günah işleyenin sözünü kabulden uzaklaştırır. Buna göre kim va'z ederse, onun maksadı va'zının kalblere tesir etmesidir. Kim de günah işlerse, sanki onun da maksadı va'zının kalblere tesir etmemesidir. İşte bu sebeble her ikisini beraber yapmak, akıllılara yakışmayan bir çelişkidir. Bundan dolayı Hz. Ali (k.v): "Belimi iki kişi kırar: Şerefinin zedelenmesine aldırmayan âlim ve zâhid olan câhil.." Bu âyet hakkında birkaç mesele daha vardır:

Bir Günahı İşleyen Kimse Emr-i Bi'l Maruf Yapabilir mi?

BİRİNCİ MESELE

Bazı âlimler, "günahkar emr-i bil marüf nehy-i ani'l-münker (iyi şeyleri emredip, kötü şeyleri yasaklama) yapamaz" demişler ve bu görüşlerine aklî, naklî deliller getirmişlerdir: Onların delilleri,"Cenâb-ı Hakk'ın

أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ

"İnsanlara iyiliği emredip, kendinizi unutuyor musunuz" (Bakara, 44) âyetidir. Şüphesiz Allah Teâla bu ayeti onları zemmetme makamında zikretmiştir. Yine O :

لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ ۝ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ

"Niçin kendiniz yapmadığınız şeyleri (başkalarına) söylüyor (tavsiye ediyor) sunuz? Yapmadığınız şeyleri söylemeniz Allah nezdinde çok büyük bir gazab (vezilesi) oldu" (Saff, 2-3) buyurmuştur.

Aklî bakımdan delilleri ise şöyledir: "Şayet günahkârın iyiliği emredip kötülükten nehyetmesi doğru olsaydı, zinâ eden bir erkeğin, zinâ esnasında kadının yüzünü açmasını günah görüp "bu yasaktır" demesi câiz olurdu. Halbuki böyle bir şeyin kabul edilemeyeceği açıktır." Buna cevabımız şudur: Mükellef olan iki şey ile emredilmiştir: Günahı terk ve başkasını günah işlemekten alıkoymak. Bu iki mükellefiyetten birini yapmamak, diğerini de yapmamayı icâb ettirmez. Allah Tealâ'nın: أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ *"İnsanlara iyiliği emredip, kendinizi unutuyor musunuz?"* ifadesine gelince bu, her ikisini aynı anda yapmayı yasaklamaktadır. İki şeyi beraber olarak yapmaktan nehyin, iki şekilde anlaşılması doğru olur:

1) Bundan maksad, insanın nefsini (kendisini) unutup ihmal etmesinin mutlak olarak yasaklanmasıdır.

2) Bundan maksad, insanın kendisini unuttuğu halde diğer insanları iyiliğe teşvik etmekten nehiydir. Bize göre ayetten murad, ikinci değil birinci şekildir. Bu açıklamaya göre hasmın görüşü düşer. Onların ileri sürdükleri aklî delil ise, kendilerinin aleyhine dönen bir delildir.

Kulun Fiili Hakkında Mu'tezile'nin Yanlış bir İstidlâli

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile bu âyeti, kulun fiillerinin Allah'ın mahluku olmadığına delil getirerek, şöyle demişlerdir: أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ âyeti "Allah Teâla'nın bu fiilin ancak insan tarafından yaratılmış olması halinde doğru ve yerinde olur. Ama insanlar için bu fiil mecburi olarak (cebren) yaratılmış olursa bu söz yerinde olmaz. Çünkü siyah olana, siyah olarak yaratıldığı için, "Niçin beyaz değilsin?" demek caiz değildir."

Buna cevabımız şudur: Kulun kudreti iki zıt şeyi yapmaya elverişli olduğu zaman, şayet bu iki zıttan diğeri değil de beriki bir müreccih olmadan meydana gelirse bu, sırf tesadüf olur. Tesadüfi olan işleri kınamak ise mümkün değildir. Eğer bu, bir müreccih sebebiyle olur ve bu da kul olur ise, aynı mesele geri gelir. Eğer bu müreccih Allah ise, bu fiilin meydana gelmesi hususunda bu taraf racih (üstün gelen taraf), diğer taraf ise mercuh (üstün gelinen taraf) olmuş olur. Mercûh tarafın meydana gelmesi zaten imkansızdır. Çünkü, iki tarafın eşit olma durumunda bir tarafın meydana gelmesi imkansız olacağı için, mercûh tarafın meydana gelmemesi daha evlâdır. İki zıddan biri imkansız olunca, diğerinin meydana gelmesi vacib olur. İşte bu durumda sizin bize karşı delil getirdiğiniz herşey aleyhinize döner. Bütün bunlara gerçek manada verilecek cevab şudur: Hak Teala, yaptığı işlerden sorulamaz

İlminden Faydalanmayan Âlim Hakkında Hadis-i Şerifler

ÜÇÜNCÜ MESELE

a) Enes (r.a)'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: مَرَرْتُ لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِي عَلَى قَوْمٍ تُقْرَضُ شِفَاهُهُمْ بِمَقَارِيضَ مِنَ النَّارِ فَقُلْتُ يَا أَخِي يَا جِبْرِيلُ مَنْ هَؤُلاَءِ: فَقَالَ : هَؤُلاَءِ خُطَبَاءُ مِنْ أَهْلِ الدُّنْيَا كَانُوا يَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَيَنْسَوْنَ أَنْفُسَهُمْ

"Miraç gecesi, dudakları ateşten makaslarla kesilen bir gurub insana rastladım. Bunun üzerine "Ey kardeşim, Ey Cibril bunlar kimler?" dedim. O da: "Bunlar, dünya ahâlisinden hatib olan kimselerdir. Onlar insanlara iyiliği emrediyorlardı, fakat kendilerini unutuyorlardı." (55)

b) Hz. Muhammet (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ فِي النَّارِ رَجُلاً يَتَأَذَّى أَهْلُ النَّارِ بِرِيحِهِ فَقِيلَ مَنْ هُوَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ : عَالِمٌ لاَيَنْتَفِعُ بِعِلْمِهِ

"Cehennemde, cehennem ehlinin,kokusundan bîzar oldukları bir adam

vardır.'' Denildi ki ''O kimdir Ey Allah'ın Resulü?'' Hz. Peygamber (s.a.s) da ''İlminden kendisi istifade etmeyen âlimdir'' buyurdu.

c) Yine O (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

مَثَلُ الَّذِى يُعَلِّمُ النَّاسَ اَلْخَيْرَ وَلاَ يَعْمَلُ بِهِ كَالسِّرَاجِ يُضِيءُ لِلنَّاسِ وَيُحْرِقُ نَفْسَهُ

''Kendisi yapmadığı halde insanlara hayrı (iyiliği) öğreten kimse tıpkı insanları aydınlatırken kendisini yakıp tüketen bir kandil gibidir.''

d) Şa'bi'den rivayet edildiğine göre, cennetliklerden bir gurub, cehennemliklerden bir gurubun haline muttali olur ve onlara ''Niçin cehenneme girdiniz? Halbuki biz sizin öğretmeniz sayesinde cennete girdik'' derler. Onlar da: ''Biz, iyiliği emrediyorduk ama onu kendimiz yapmıyorduk'' dediler. ''Nitekim ''Kim sadece dili ile vaz'u nasihat ederse, sözü boşa gitmiştir. Kim de hal ve hareketi ile vaz'u nasihat ederse onun (söz) okları hedefini bulmuş olur '' denilmiştir. Şair de şöyle demiştir:

يَا أَيُّهَا الرَّجُلُ الْمُعَلِّمُ غَيْرَهُ هَلاَّ لِنَفْسِكَ كَانَ ذَا التَّعْلِيمِ

تَصِفُ الدَّوَاءَ لِذِى السَّقَامِ وَذِي الضَّنَا كَيْمَا يَصِحُّ بِهِ وَأَنْتَ سَقِيمُ

اِبْدَأْ بِنَفْسِكَ فَانْهَهَا عَنْ غَيِّهَا فَإِذَا انْتَهَتْ عَنْهُ فَأَنْتَ حَكِيمُ

فَهُنَاكَ يُقْبَلُ إِنْ وَعَظْتَ وَيُقْتَدَى بِالرَّأْيِ مِنْكَ وَيَنْفَعُ التَّعْلِيمُ

''Ey başkasına öğreten adam. Keşke bu ta'lim kendine olsa, kendin hasta olduğun halde, iyileşmeleri için, hasta ve yatalaklara ilaçlar tavsiye ediyorsun. İlkönce kendinden başla ve nefsini zulmetmekten yasakla. Nefsin ondan vazgeçerse, sen hakîmsin.. Bu durumda va'z edersen, va'zın makbul olur, senin görüşüne uyulur ve bu öğretme işi fayda sağlar.''

''Bin adam içindeki bir adamın işi, bin adamın bininin de sözünden daha tesirlidir'' denilmiştir. Ama va'z edip, kendisi de nasihatına uyan kimsenin değeri Allah katında büyüktür.

Rivayet edildiğine göre Yezid İbn Harun ölür. Kendisi vâiz ve zahîd bir kimse idi. Rüyada görüldü de, kendisine, ''Allah sana nasıl muamele etti?'' diye sorulduğunda, o ''Allah beni affetti; Münker ve Nekir'in bana ilk sualleri, Rabbin kimdir? oldu da, ben de bunun üzerine, şu kadar yıldır insanları Allah'a davet eden şeyhten utanmaz ve ona Rabbin kimdir mi, dersiniz? dedim.'' Can çekişirken Şiblî'ye, لا اله الا الله del denildiğinde, o bunun üzerine şu beyti söyledi:

إِنَّ بَيْتًا أَنْتَ سَاكِنُهُ غَيْرُ مُحْتَاجٍ إِلَى السُّرُجِ

''Senin oturmuş olduğun ev kandillere muhtaç değildir.''

وَٱسْتَعِينُوا۟ بِٱلصَّبْرِ وَٱلصَّلَوٰةِ ۚ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى ٱلْخَٰشِعِينَ ﴿٤٥﴾
ٱلَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُم مُّلَٰقُوا۟ رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَٰجِعُونَ

"Sabır ve namaz ile yardım isteyin. Bu, muhakkak ki, huşû içinde olanlar hariç, çetin bir şeydir. Bunlarsa, Rablerine kavuşacaklarını ve gerçekten O'na döneceklerini bilirler" (Bakara, 45-46). Bu âyette birkaç mesele vardır:

Bu Emrin Muhatabı Kimlerdir?

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın واستعينوا بالصبر والصلواة ifadesiyle kimlere hitap edildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Âlimlerden bir gurup, bunların Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmiş olanlar olduğunu söylemiştir. Çünkü namazı asla kabul etmeyip, Hz. Muhammed (s.a.s)'in dininde sabrı inkâr eden kimselere hemen hemen namazla ve sabırla yardım isteyiniz!" denilmiş. Bu sebeple bu hitabı, Hz. Muhammed (s.a.s)'i kesinlikle tasdik eden kimselere yöneltmek gerekir. Hitabın önce İsrailoğulları hakkında olması, bundan sonra Hz. Muhammed (s.a.s)'i tasdik eden kimselere yönelmiş olması da imkansız değildir. Doğruya en yakın olan görüş, bu ayetle kendilerine hitap edilenlerin, Benîisrail olmasıdır. Çünkü hitabı onlardan başkasına tevcih etmek, ilahi nazmın ifade düzenini bozar. Şayet, "Onlar namazı ve sabrı tasdik etmedikleri halde, onlara namaz ve sabır nasıl emredilir?" denilirse, deriz ki, biz onların namazı ve sabrı inkâr ettiklerini kabul etmiyoruz. Çünkü, herkes, sabredilmesi gereken şeylere karşı sabretmenin güzel olduğunu; yaratanına karşı bir tevazu ve Allah'ın zikriyle meşguliyyet olan namazın da, dünya çile ve afetlerine karşı kendisine teselli verdiğini bilir. İhtilaf ancak keyfiyettedir. Çünkü yahudilerin namazı, bir şekilde; müslümanların namazı ise, başka bir şekildedir. Emrin taalluk ettiği husus müşterek nokta olan mahiyet olunca, zikredilen müşkil kendiliğinden kalkmış olur. İşte bundan dolayı biz diyoruz ki, Cenab-ı Hak onların iman etmelerini, idlali terketmelerini ve namaz ile zekat gibi dini uygulamalara sarılmalarını emredip; bu da, riyaseti terketmek ve mal ile makamdan yüz

çevirmek gibi şeyleri ihtiva etmesi sebebiyle onlara güç gelince, şüphesiz Allah bu hastalığa müdahele ederek وستعينوا بالصبر والصلوٰة "Sabır ve namazla yardım isteyiniz" buyurmuştur.

Sabır ve Salatın Hakikatine Dair

Alimler,sabır ve namaz hakkında birtakım görüşler belirtmişlerdir.

İKİNCİ MESELE a) Ayette sanki şöyle denilmiştir: "Dünyaya dair sevdiklerinizi bırakmaya ve Hz. Muhammed (s.a.s.)'in dinini kabul etmeden dolayı kendisine dahil olmayı tabiatınızın zor ve güç göreceği şeylere mukabil sabır ile, yani nefsi lezzetlerden alıkoyma ile yardım isteyiniz. Çünkü nefislerinize bunu yüklediğinizde, nefisleriniz buna alışır ve bu onlara hafif gelir. Sonra siz buna namazı da ilave ettiğinizde, iş tamam olur. Çünkü namazla meşgul olanın Allah'ın celal ve kahrı, rahmet ve fadlı ile meşgul olması gerekir. Buna göre kişi Allah'ın rahmetini hatırladığı zaman O'na itaate yönelir; O'nun ikabını hatırladığı zaman da, O'na isyanı terkeder.

b) Burada sabırdan murad, oruçtur. Çünkü oruçlu olan kimse, yemeye ve içmeye karşı sabırlıdır. Nefsini, midesinin ve avret mahallerinin şehvetinden koruyan kimseden, dünya sevgisinin bulanıklıkları gider. Buna bir de namaz eklenince, kalb Allah'ı bilme nûrlarıyla aydınlanır. Allah orucu namazdan önce zikretmiştir. Çünkü orucun tesiri, uygun olmayan şeyleri giderme; namazın tesiri ise, uygun olan şeylerin meydana gelmesi hususundadır. Çünkü kaide olarak: nefy isbattan önce gelir. Yani menfi ve olumsuz olanların meydana gelmemesini sağlamak, olumlu olanların meydana gelmesinden öncedir.

Bir de Hz. Peygamber (s.a.s) الصَّوْمُ جُنَّةٌ مِنَ النَّارِ *"Oruç ateşten koruyan bir kalkandır"*[56] buyurmuştur. Yine Allah'u Teala;

إِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَآءِ وَالْمُنْكَرِ

"Muhakkak ki namaz, hayasızlıklardan ve çirkin şeylerden insanı nehyeder"(Ankebût, 45) buyurmuştur. Çünkü namaz, dünya ile iştigale mani olur, kalbe huşû verir ve namaz sebebiyle Kur'an'ı okumak, ondaki va'd ve vaide, va'z u nasihatlere, güzel terbiyelere; âhirete isteklendirme ve

56) Buhari, Savm, 2; Müslim, Savm, 162-163 (2/806-807).

dünyadan rağbeti kesmek için, mahlukatın kimilerinin cennete, kimilerinin de cehenneme gittiklerine dair, vukuf hasıl olur. Böylece insana, bu durumda riyaset işini bırakması ve yaratıklardan ilgisini keserek, Yaratanın hizmetinin kıblesine dönmesi kolay olur. Bu ayetin bir benzeri de, Cenab-ı Hakk'ın:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ۝

"Ey iman edenler, sabır ve namaz ile yardım isteyiniz; muhakkak kl Allah sabredenlerle beraberdir" (Bakara, 153) âyetidir.

وإنها daki Zamirin Mercii Hakkında İhtimaller

Hak Teâlâ'nın âyetteki, وإنها ifâdesine gelince, bu zamirin mercii hususunda bazı görüşler ileri sürülmüştür:

1) Zamir, namaz (salât) lafzına râcidir. Buna göre mana, "namaz, huşu edenlerin dışındakilere ağırdır", olur.

2) Zamir, Hak Teâlâ'nın واستعينو emrinin delâlet ettiği "istiane" (yardım taleb etme) lafzına racidir.

3) Bu, İsrailoğullarının, اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ

"Size vermiş olduğum nimetlerimi hatırlayın" (Bakara, 140) âyetinden başlayıp, yine Cenâb-ı Hakk'ın واستعينوا "yardım taleb ediniz" âyetine kadar ki kısım da, emredilen ve yasaklanan şeylerin tamamına racidir. Araplar, kısaltmak için bazı şeyleri gizlerler veya muhatabın ilmine güvenildiği için, o sözde sadece ima ile yetinir. Buna göre mesela birisi, مَا عَلَيْهَا أَفْضَلُ مِنْ فُلَانٍ (O'nun üzerinde, falancadan daha faziletli birisi yoktur) der, bununla da 'yeryüzünü' kasteder. Yine Araplar, Medine'yi kastederek, مَابَيْنَ لَابَتَيْهَا أَكْرَمُ مِنْ فُلَانٍ "Medine'nin iki tepesi arasında falancadan daha şerefli bir kimse yoktur " derler. Yine Cenâb-ı Hak: وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَابَّةٍ

"Eğer Allah, zulümleri yüzünden insanları cezalandırsaydı, onun üzerinde hiçbir canlı bırakmazdı" (Nahl, 61) buyurmuş, fakat yeryüzünü zikretmemiştir.

Hak Teâlâ'nın لكبيرة âyetine gelince, yani, bunlara bu çok ağır ve güç gelir. Bu senin, كَبُرَ هَذَا عَلَيَّ "Bu iş bana zor geldi" sözünden iştikak etmiştir. Yine Allah'u Teala: كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ

"Senin onları davet ettiğin şey, müşriklere zor ve ağır geldi" (Şurâ, 13) buyurmuştur. Şayet: "Namaz bunlara ağır, huşu duyanlara ise kolay olunca,

bu durumda onların sevablarının daha çok, huşû duyanların sevablarının ise daha az olması gerekir; bu ise kabul edilemiyecek bir hükümdür" denilirse, deriz ki: Burada "Onlara gelen yorgunluk, huşu içindeki kimseye gelen yorgunluktan daha fazladır" denilmek istenmemiştir. Bu nasıl olabilir ki huşû eden kimse, namaz kılarken uzuvlarını, kalbini, kulağını, gözünü kullanır; kendisine ulaşan zikri, lezzeti ve huşuya tefekkürden gafil olmaz. Vaîdi hatırladığında, herhangi bir hasret ve kederden hali olamaz; va'di hatırladığında da aynısı olur. Huşû duyan kimsenin fiili böyle olunca, namaz dolayısıyla ona gelen ağırlık daha fazla olur.

Namazda Huşû Duyma

Cenâb-ı Hakk'ın وإنها لكبيرة âyetinden murad-ı ilahi şudur: O namaz huşû etmeyen kimselere çok ağır gelir; çünkü bu kimse namazı, kıldığında herhangi bir sevaba; onu terkettiğinde de herhangi bir cezaya inanmadığı için, bu durumda namaz kılmak ona çok güç gelir. Netice olarak diyebiliriz ki, mülhid namaz kılmada herhangi bir faydanın bulunduğuna inanmadığından namaz kılmak ona ağır gelir. Çünkü fayda bulunmayan herhgangi bir şeyle iştigal etmek, kişinin tabiatına zor gelir. Ama muvahhid'e gelince, namaz kılmada çok büyük faydaların bulunduğuna; onu kılmamada en büyük zararların bulunduğuna inandığı için namaz ona güç gelmez. Zira namaz kılmada sevabın, ebedi, kalıcı nimetleri elde etmenin ve elim azabtan kurtulmanın bulunduğuna inanır. Allah'ın: الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو رَبِّهِمْ

"Ki onlar, Rablerine kavuşacaklarını bilirler" âyetine bakmaz mısın? Yani onlar, Allah'ın sevabını elde eder ve cezasından halas olurlar. Bunun misali, hasta olan kimseye, şu acı şeyi ye! denildiğinde, o, onda kendisi için şifa bulunduğuna inanırsa, bu ona çok kolay olur. Eğer buna inanmazsa, bu ilacı almak ona çok zor gelir.

Hz.Peygamberin sözü de işte buna hamledilir. جُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ *"Gözümün aydınlığı ve sûrûru da namazda bulunmaktadır."*(57) Namazı bu şekilde nitelendirmesi, zikretmiş olduğumuz görüşler sebebiyledir, yoksa o namazın ona ağır gelmemesi sebebiyle değil. Namaz, ona nasıl ağır gelmez ki! Hz. Peygamber (s.a.s), ayakları şişinceye kadar namaz kılardı. Huşu demek tezellül ve çok mütevazi olma (huzû') demektir.

---

57) Nesai, Nisa, 1 (7/61).

Ayetle Geçen "Zan"dan Maksad

Allah'ın الذين يظنون انهم ملاقوا ربهم *"Ki onlar, Rablerine kavuşacaklarını bilirler"* âyetine gelince, müfessirlerin bu ayet hakkında iki görüşleri bulunmakadır.

a) "Zan" ilim manasınadır. Onlar sözlerine devamla şöyle dediler: Zan, bu şeyin zıddını da mümkün gören düşüncedir. Bu ise, sahibinin, kıyamet hakkında kesin inancının bulunmamasını gerektirir. Bu da küfürdür. Halbuki Allah u Teâlâ bu zannı methetmiştir. Küfrü medhetmekse caiz değildir. Bu sebeble, ayetteki zandan muradın ilim olması gerekir. Bu mecazın sebebi, ilimle zannın her birinin racih (üstün gelen, ağır basan) bir itikadda müşterek olmalarıdır. Ne var ki, ilim, zıddına mani olan bir racihtir. Zan ise, zıddına mani olmayan bir racihtir. Zan ile ilim bu bakımdan birbirlerine benzeyince, bunlardan birinin ismini diğerine vermek uygun olmuştur. Evs İbn Hacer şöyle demiştir:

فَأَرْسَلْتُهُ مُسْتَيْقِفَ الظَّنِّ أَنَّهُ مُخَالِطُ مَا بَيْنَ الشَّرَاسِيفِ خَائِفُ

"Onu, kaburga kemikleri arasında bulunan (kalbi) karmakarışık ve korku dolu olduğunu zann-ı galible bildiğim halde salıverdim."

Yine Cenâb-ı Hak: إِنِّي ظَنَنتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَهْ

"Ben, hesabımla karşılaşacağımı biliyordum" (Hakka, 20) ve

أَلَا يَظُنُّ أُولَٰئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ ۝ *"Sahiden onlar diriltileceklerini bilmiyorlar mı?"* (Tatfif, 4) buyurmuş; Allah, bunu onlara yadırgayarak, "zanna sevk ve teşvik etmek için zikretmiştir. Allah'ın onları, zıddını mümkün gören bir inanca sevketmesi caiz değildir, bu sebeple burada zan'dan maksadın ilim olduğu ortaya çıkmıştır.

"Rab ile Karşılışma"nın Manası

b) Lâfzı zahirine hamletmektir ki, bu hakiki anlamda zandır.

Sonra burada birkaç vecih bulunmaktadır:

1) Rabb ile karşılaşmanın ölümden mecaz kılınması.. Bu böyledir, çünkü Rabb ile karşılaşmak, ölümün neticesidir. Böylece müsebbeb (netice) zikredilmiş, ama sebep murad edilmiştir. Bu meşhur olan bir mecaz şeklidir; çünkü ölen kimseye, "o Rabbine kavuştu" denilir. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki, o namaz her an ölümü göz önünde bulunduran huşu sahiplerine zor ve ağır gelmez. Bu böyledir; çünkü her an ölümü gözleyen

herkesin kalbi daima huşu içindedir, onlar her halükârda tevbeye koşarlar. Çünkü ölüm korkusu, tevbe etme sebeplerini güçlendiren hususlardandır. Bir de kişi huşuyla, birlikte kendisinden çıkabilecek bir kusurdan her durumda emin olamaz... Dolayısıyla, onun bunu telafi etmesi gerekir. Kişinin durumu zikrettiğimiz şeyler olunca, bu onu hemen tevbe etmeye yöneltir...

2) Rabb ile karşılaşmanın, Rabb'in sevabı ile karşılaşma şeklinde tefsir olunmasıdır. Bu ise, kesin olarak bilinmeyip, zannî bir hususlur, çünkü abid olan bir zahit, kendisinin Allah'ın sevabıyla karşılaşacağına kesinkes hükmedemez, tam aksine o, zanneder... Ancak bu zan onu, daha mükemmel bir huşuya sevkeder.

3) Mana şudur: Onlar, günahlarıyla beraber Rablerine kavuşacaklarını sanırlar... Çünkü huşu eden insan, kendisi ve amelleri hakkında sû-i zanda bulunur, böylece onun zannına, Allah'a günahlarıyla birlikte kavuşacağı düşüncesi galib gelir ve bunda da hemen tevbeye yönelir. Ki bu, övgüye şayan bir hususlur.

Burada geriye iki mesele kalmıştır:

Lika Tabirinin Allah'ı Görmeye Delil Olup Olmadığı Konusunda Mutezile ile Münakaşa

BİRİNCİ MESELE (Bizim Ehl-i Sünnet) mezhebinde olanlardan bazıları Allahu Teala'nın ملاقوا ربهم buyruğunun Allah'ın görülebileceğine delil olduğunu söylemişlerdir. Mutezile ise "lika" lafzı rü'yeti ifade etmez demiştir. Bunun delili ise, âyet, haber ve örftür. Âyetten delile gelince, bu Allah'u Teâla'nın:

فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِي قُلُوبِهِمْ إِلَىٰ يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ

"Allah da, bunu kıyamet gününe kadar kalblerinde bir nifak yaptı" (Tevbe, 77) kavlidir. Halbuki, münâfık Rabb'ini göremez. Yine Cenâb-ı Hak:

وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ يَلْقَ أَثَامًا *"Bunu her kim yaparsa, bir ceza ile karşılaşır"* (Furkan, 68) buyurmuştur. Yine tehdit makamında olmak üzere:

وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُم مُّلَاقُوهُ *"Allah'dan korkunuz ve biliniz ki siz O'na mülaki olacaksınız"* (Bakara, 223) buyurmuştur. İşte bu, hem kâfire hem de mümine şâmildir. Rü'yet kâfir için söz konusu olmaz. Böylece biz "lika"nın rü'yetten ibaret olmadığını anlamış olduk.

Haberden delile gelince, bu Hz. Peygamber (s.a.s)'in:

مَنْ حلف عَلَى يَمِينٍ لِيَقْتَطِعَ بِهَا مَالَ أَمْرِىءٍ مُسْلِمٍ لَقِىَ اللهَ وَهُوَ عَلَيْهِ غَضْبَانُ

"Her kim, müslüman bir kimsenin malını alarak kendisine mal etmek için yemin ederse, O, Allah'la, Allah ona kızgın olduğu halde karşılaşır" şeklindeki hadisidir. Hadiste geçen "lika" dan maksat Allah'ı görmek değildir. Çünkü bu hal cehennemliklerin niteliğidir. Örften delillere gelince bu, müslümanların ölen kimse hakkında, "O Rabbine kavuştu" deyip, bununla onun, Allah'ı görmüş olduğunu kastetmemeleridir. Yine "lika" ile kastedilen, aradaki engeli kaldıracak bir biçimde, kendisiyle karşılaşmış olduğu kimseye yaklaşmaktır. İşte bundan dolayı, hükümdarın huzuruna çıkarılmayan adam, onu görse bile, مَالَقِيتُهُ بَعْدُ "Onunla henüz karşılaşmadım" der. Ama ona, emirin huzuruna girmeye izin verildiğinde, o kimse kör bile olsa, onunla karşılaştım der. Yine, "falanca çok çetin güçlüklerle karşılaştı"; "falancadan büyük hile ile yüzyüze geldim"; "falanca ölümüyle karşılaştı" denilir. Bütün bunlar "lika"nın görmekten ibaret olmadığına delalet eder. Yine buna Allah'u Teâla'nın: فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلَى أَمْرٍ قَدْ قُدِرَ *"Allah'ın takdir ettiği bir vakte kadar sular birleşti"* (Kamer, 12) âyeti delalet eder. Bu ancak cisimler hakkında doğru olur da, Allah hakkında doğru olmaz.

(Sünni) âlimlerimiz ise, "lika" Arabça'da iki cisimden birinin, diğerinin yüzeyine temas edecek biçimde ona ulaşmasından ibarettir, demişlerdir. Birisi, bir başkasına dokunup ona bitiştiğinde لَقِىَ هٰذَا ذَاكَ *"Bu ona mülâkî oldu"* denilir. Mülâkat, idrak edilen iki cinsin arasında idrakin meydana gelmesine sebep olunca, bu durumda lafzı da dokunmaya hamletmek imkansız olursa, o lafzı idrake hamletmek gerekir. Çünkü sebebin lafzını, müsebbebe vermek mecaz şekillerinin en kuvvetlilerindendir. Bu sebeple kişinin "lika" lafzını idrake hamletmesinin vacib olduğu ortaya çıkar.

Bu konuda söylenenlerin ekserisi şudur: Bu mana, bazı durumlarda kendisini tahsis eden bir delilden dolayı bırakılır. Bu sebeple diğerlerinde "lika" kelimesinin idrak manasına verilmesi vacib olur. İşte bu izaha göre, bütün sualler kendiliğinden ortadan kalkar. Allah u Tealâ'nın: فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِى قُلُوبِهِمْ إِلَى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ *"Allah da, bunu, kıyamet gününe kadar kalblerinde bir nifak yaptı"* (Tevbe, 77) âyetine ve münafığın Rabbini göremiyeceği hususuna gelince, biz deriz ki işte bu zaruretten ötürü; buradaki maksat, "Onlar Allah'ın hesabı ve hükmüyle karşılaşacakları güne kadar.." şeklindedir. Ancak böyle bir takdir, delilin hilafına, aksine olan bir görüştür.

Buna ancak, zaruret esnasında başvurulur. İşte burada, kendisine müracaata muhtaç olduğumuz için, ona başvurduk. Halbuki, Allahu Teala'nın أنهم ملاقوا ربهم ifadesinde lafzı zahirinden çevirip, böyle bir ziyade takdir etmede bir zaruret yoktur. İşte böylece, "lika"nın Allah'ın hükmüne değil de, O'nun kendisine talik edilmesi, şüphesiz gerekmiştir. Onlar, Allah'ın görülmesine mani olacak akli delilleri zikretmekle meşgul oldularsa da, biz o delillerin zayıf olduğunu açıkladık. İşte bu durumda, bu yönden zahire sımsıkı tutunmak doğru ve isabetli olmuştur.

Allah'a Rücû Etmenin Mânası

İKİNCİ MESELE

Allah'a rücû etmekten maksat, insanların Allah'tan başka bir sahibi olmadığı, O'ndan başka hiç kimsenin onlara herhangi bir fayda ve zarar veremediği bir yere rûcû etmektir. Nitekim onlar, ilk yaratılışlarında da böyleydiler. Böylece onların ilk önce oldukları hale döndürülüşleri, Allah'a rücu kabul edilmiştir. Çünkü onlar, hayattayken, her ne kadar Allah bütün hallerde onların sahibleri idiyse de, O'ndan başka varlıklar hükmediyor ve onlara (zahiren) zarar ve fayda verebiliyordu.

Bu âyetle, batıl fırkalardan olan iki gurup ihticâc etmiştir.

1) Mücessime şöyle demiştir: Cisim olmayana rücû etmek muhaldir. Allah'a rücû edileceği sabit olunca, Allah'ın cisim olması gerekir.

2) "Tenasüh"e inananlar da şöyle demişlerdir: Bir şeye rücû, daha önce o şeyin yanında bulunmuş olmayı gerektirir. Bu sebeple bu âyet, ruhların kâdîm olmasına ve onların ruhlar aleminde bulunduğuna delalet eder. Buna cevabımız, daha önce anlatılmış olan şeylere göre verilmiş demektir.

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ

"Ey İsrailoğulları, size inam ettiğim nimetlerimi ve sizi bütün alemlere üstün tuttuğumu hatırlayınız" (Bakara, 47).

Bil ki Cenâb-ı Hak, onların aleyhindeki delili pekiştirmek ve Hz. Muhammed (s.a.s)'e tabi olmamadan sakındırmak için, burada bu sözü ikinci

defa tekrar etmiş, sonra: وَاتَّقُوا يَوْمًا *"Bir günden sakının ki..."* (Bakara, 48) sözüyle de tehdidini o söze bitiştirmiştir. Sanki Cenab-ı Hak şöyle demiştir: Size olan geçmiş nimetlerimden ötürü bana itaat etmediyseniz, bari gelecekteki azabımın korkusundan ötürü bana itaat edin!

Alemlere Üstün Kılmanın Manası

Hak Teâlâ'nın: وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ âyetine gelince, bunda bir süal vardır. Bu soru şudur: Bu ayet, onların Hz. Muhammed'den üstün olmalarını gerektirir. Bu ise, ittifakla yanlıştır. Buna birkaç bakımdan cevap veririz:

a) Bazı âlimler, âlem çok kalabalık insan topluluğundan ibarettir. Mesela, رَأَيْتُ عَالَمًا مِنَ النَّاسِ "Bir yığın insan gördüm" demen gibi... Bundan maksat, insanların tamamı değil, çoğudur, demişlerdir. Bu görüş zayıftır; çünkü âlem lafzı delil anlamına gelen âlemden müştaktır. Buna göre, Allah'a delil olan her şey âlem olmuş olur ve böylece de âlemden olur. Kelamcıların görüşlerinin tahkiki ise şöyledir. Âlem, Allah'ın dışında var olan her şeydir. Buna göre âlem lafzını, sonradan olanların bir kısmına tahsis etmek caiz olmaz.

b) Bundan maksat, "Sizin zamanınızın âlemlerine üstün tuttum" demek olur. Bu böyledir, çünkü bundan sonra meydana gelecek olanlar şu anda mevcut değildir. O halde, o şahıs mevcut değilken, âlemler cümlesine dahil olmaz, çünkü âlemden olmanın şartı, mevcut olmaktır, yokken bir şey mevcut olamaz, o halde yok olan bir şey âlemden olmaz. Bir de Hz. Muhammed (s.a.s), o vakit mevcut değildi, o vakit âlemlerden de değildi. Binaenaleyh, o vakitte İsrailoğullarının âlemlerin en üstünü olmasından, onların o vakitte Hz. Muhammed (s.a.s)'den üstün olmaları gerekmez. Hak Teala:

إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنْبِيَاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا وَآتَاكُمْ مَا لَمْ يُؤْتِ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ

"Hani Allah sizin içinizden peygamberler gönderdi, sizleri hükümdarlar yaptı, size kainatta hiç kimseye vermediği şeyi verdi" (Maide, 20) ve:

وَلَقَدِ اخْتَرْنَاهُمْ عَلَى عِلْمٍ عَلَى الْعَالَمِينَ *"Andolsun ki biz onları, bilerek, bütün âlemlere üstün tuttuk"* (Duhan, 32) buyurmuş, bununla o zamanın âlemlerini kastetmiştir. Onlar, kendilerine verilen hükümdarlık, peygamberlik ve ilahi kitaplar gibi hususlarla başkalarından daha üstün olmuşlardır.

c) Allah'ın: وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ hitabı âlemler hakkında umumidir. Fakat, fazileti ifade etme bakımından mutlaktır. Mutlakın doğru olmasında tek bir suret kafidir; buna göre ayet, İsrailoğullarının âlemlere herhangi bir hususta üstün kılınmış olduklarına delalet eder ki, bu onların her şeyde âlemlerin hepsinden üstün olmasını gerektirmez. Aksine onlar, bir hususta başkalarından daha üstün oldularsa da, başkaları bu şeyin dışında onlardan daha üstün olmuş olurlar. Bu durumda, Allah'ın:

إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ

"Muhakkak ki Allah Adem'i,Nuh'u, İbrahim'in ailesini, İmrân'ın ailesini bütün âlemlere seçmiş, üstün kılmıştır" (A.İmran, 33) âyetiyle peygamberlerin meleklerden daha üstün olduğuna istidlal etmenin doğru olmadığı ortaya çıkmıştır. Burada, geriye birkaç bahis kaldı.

1) İbn Zeyd, Allah bununla, onlardan mümin olanları kastetmiştir. Çünkü, onların asileri, Allah u Teâlâ'nın: وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ *"Ve onları maymunlar ve domuzlar haline getirdi"* (Maide, 60) âyeti ile: لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ *"Beni İsrail'in kâfir olanları lanetlenmiştir"* (Maide, 78) âyetinde buyurduğu gibi, maymunlara ve domuzlara çevrilmiştir.

2) Cenâb-ı Hakk'ın İsrailoğullarına olan bütün hitapları, Arapların dikkatini çekmek içindir. Çünkü onlara üstünlükleri nebileri sayesinde olmuştur. Peygamberlerin kıssalarının tamamı da bir irşad ve uyarma gayesine yöneliktir. Nitekim Cenab-ı Hak: الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ *"Onlar, sözü dinlerler, ve hemen onun en güzeline tabi olurlar"* (Zümer, 18); وَاتَّبِعُوا أَحْسَنَ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ *"Size Rabbinizden indirilenin en güzeline uyunuz"* (Zümer, 55) ve: لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ *"Muhakkak ki onların kıssasında, akıl sahipleri için alınacak ibretler vardır"* (Yusuf, 111) buyurmuştur. İşte bundan ötürü Katâde rivayette bulunara, şöyle demiştir: "Bize anlatıldığına göre Hz. Ömer şöyle demiştir: "Allah'a yemin olsun ki, İsrailoğulları çekip gitmiştir. Sizin başkalarından dinlediğiniz şey bir fayda vermez."

3) Kaffal, nûn harfinin kesresiyle olan " Nimet: Minnet ve adamın arkadaşına ikram ettiği şey" manasına gelir. Nitekim Hak Teâlâ:

c) Allah'ın: وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ hitabı âlemler hakkında umumidir. Fakat, fazileti ifade etme bakımından mutlaktır. Mutlakın doğru olmasında tek bir suret kafidir; buna göre ayet, İsrailoğullarının âlemlere herhangi bir hususta üstün kılınmış olduklarına delalet eder ki, bu onların her şeyde âlemlerin hepsinden üstün olmasını gerektirmez. Aksine onlar, bir hususta başkalarından daha üstün oldularsa da, başkaları bu şeyin dışında onlardan daha üstün olmuş olurlar. Bu durumda, Allah'ın:

إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ

"Muhakkak ki Allah Adem'i,Nuh'u, İbrahim'in ailesini, İmrân'ın ailesini bütün âlemlere seçmiş, üstün kılmıştır" (A.İmran, 33) âyetiyle peygamberlerin meleklerden daha üstün olduğuna istidlal etmenin doğru olmadığı ortaya çıkmıştır. Burada, geriye birkaç bahis kaldı.

1) İbn Zeyd, Allah bununla, onlardan mümin olanları kastetmiştir. Çünkü, onların asileri, Allah u Teâlâ'nın: وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ *"Ve onları maymunlar ve domuzlar haline getirdi"* (Maide, 60) âyeti ile: لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ *"Benî İsrail'in kâfir olanları lanetlenmiştir"* (Maide, 78) âyetinde buyurduğu gibi, maymunlara ve domuzlara çevrilmiştir.

2) Cenâb-ı Hakk'ın İsrailoğullarına olan bütün hitapları, Arapların dikkatini çekmek içindir. Çünkü onlara üstünlükleri nebileri sayesinde olmuştur. Peygamberlerin kıssalarının tamamı da bir irşad ve uyarma gayesine yöneliktir. Nitekim Cenab-ı Hak: الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ *"Onlar, sözü dinlerler, ve hemen onun en güzeline tabi olurlar"* (Zümer, 18); وَاتَّبِعُوا أَحْسَنَ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ *"Size Rabbinizden indirilenin en güzeline uyunuz"* (Zümer, 55) ve: لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ *"Muhakkak ki onların kıssasında, akıl sahipleri için alınacak ibretler vardır"* (Yusuf, 111) buyurmuştur. İşte bundan ötürü Katâde rivayette bulunara, şöyle demiştir: "Bize anlatıldığına göre Hz. Ömer şöyle demiştir: "Allah'a yemin olsun ki, İsrailoğulları çekip gitmiştir. Sizin başkalarından dinlediğiniz şey bir fayda vermez."

3) Kaffal, nûn harfinin kesresiyle olan " Nimet: Minnet ve adamın arkadaşına ikram ettiği şey" manasına gelir. Nitekim Hak Teâlâ:

MAL ve MÜLKÜN, ŞEFAATİN, YARDIMLAŞMANIN FAYDA VERMEYECEĞİ GÜN

وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ

"Öyle bir günden korkunuz ki, o günde hiç kimse diğer kimseye hiçbir fayda sağlayamaz. Ondan ne bir şefaat kabul edilir, ne de bir fidye alınır. Onlara yardım da edilmez "(Bakara, 48).

Bil ki bu günde korkmak, o günde meydana gelecek olan Allah'ın azab ve şiddetli acılarından dolayıdır. Çünkü günün kendisinden korkulmaz. O gün cennetlik ve cehennemliklerin hepsi mutlaka Allah'ın huzuruna geleceklerdir. Buna göre ayetten maksad, bizim söylediğimiz şeydir. Sonra Cenâb-ı Hak ahiret gününü, insanları korkutmak için, en şiddetli ve azametli sıfatlarla nitelenmiştir. Bu böyledir. Çünkü Araplar, kendilerinden birisi hoş olmayan bir duruma düştüğünde ve hısım akrabası onu bundan kurtarmaya çalıştıkları zaman içlerinde hamiyetperverlik namına ne varsa hepsini harcar ve tıpkı bir babanın çocuğunun başına gelen kötülüğü defetmeye çalışması gibi, bu kötülüğü ondan savmaya uğraşırlar. Eğer o, engelini aşamayacağı bir kimseyi görürse,çeşitli tevazu yollarını veşefaat çeşitlerini devreye sokarak,sertlikle yapamadığı şeyi yumuşaklıkla yapmaya çalışır. Eğer hem sertlik hem de yumuşaklık fayda vermez ise, geriye o kimseye ya mal veya başka çeşit bir şeyden fidye vermek kalır. Eğer bu üçü de ona bir fayda temin etmez ise, dostları ve kardeşlerinden umduğu yardıma yönelir. İşte böylece Cenab-ı Hak, Bu yollardan hiçbirinin ahirette günahkarlara fayda vermeyeceğini haber vermiştir. bu tertibe göre geriye iki sual kalır:

İki Suale Cevap

1) Allah'ın لا تجزى نفس عن نفس شيئا âyetinin manası, ولاهم ينصرون âyetinin manası gibidir. Buna göre bu tekrardan maksad nedir? Buna şu şekilde cevap veririz: Cenâb-ı Allah'ın لاتجزى نفس عن نفس شيئا âyetinden maksadı, onun hakettiği cezayı

bir başkasının çekmeyeceğini ifade etmektir. ولاهم يحزنون 'a gelince, bundan maksad, o insanın bu şahsı cezalandıran (Allah'ın) hükmünden kurtarmaya çalışamayacağıdır.

2) Allah u Teâlâ, bu ayette "şefaatin kabulünü", "fidye alımı"ndan önce zikretmiş, bu âyeti bu suredeki 120. âyetten sonra tekrar getirerek orada da "fidye alma"yı, "şefaatin kabulü"nden önce zikretmiştir. Bunun hikmeti nedir? Buna şöyle cevab verilir: Mal sevgisine olan meyli, kendisini yüceltmeye olan meylinden daha şiddetli olan kimse, şefaat edecek olanlara yapışmayı, fidye vermeye tercih eder. Aksi temayülde olan kimse ise, fidyeyi şefaatçiye tercih eder. Bundan dolayı her iki âyetteki farklı tertib, bu iki sınıf insana işaret etmek içindir.

Şimdi de âyetteki lâfızların tefsirine geçiyoruz.

Âyet-i Kerimedeki Bazı Lafızların Tefsiri

Allah Teâlâ'nın لا تجزى نفس عن نفس شيئا *"Hiç kimse diğer bir kimseye hiçbir fayda sağlayamaz"* âyetine gelince, Kaffâl bu hususta şunu söylemiştir: Lügatcilere göre جَزَى fiilinin asıl mânası قَضَى (hükmetti, emretti, ifâ etti, ödedi) fiilinin manasıdır. Bu manada olmak üzere Hz. Peygamber (s.a.s), Ebû Bürde b. Yesâr (r.a.)'a şöyle demiştir: تُجْزِيكَ وَلاَ تَجْزِى أَحَدًا بَعْدَكَ *"(Bu kurban) sana kifayet eder, fakat senden başka kimseye kifayet etmez."* Arapçacılar da bunu bu şekilde, hemzesiz olarak "tâ" harfinin fethası ile تَجْزِيكَ şeklinde rivayet etmişlerdir. Yani "Bu, senin kurban vecibene yeter, kurban yerini tutar" demektir. Buna göre, âyetin manası "Kıyamet günü hiçbir kimse, hiçbir kimsenin hiçbir bakımdan yerine geçemez ve ona isabet edecek hiçbir cezayı onun için yüklenemez. Aksine o günde kişi, kardeşinden, annesinden ve babasından bile kaçar." Yine buna göre, bu yerini tutmanın manası, "itaat edenin itaati, günahkara vacib olmuş olan (cezayı) karşılamaz, onun yerine geçmez." Bu yerini tutma ve yerine geçme dünyada bazan olabilir. Mesela bir şahıs yakınının ve dostunun borcunu öder ve böylece onun borcunu kendi yüklenir. Âhirette ise, hakların ifası ancak hasenat (sevabları) vermekle olur.

Ebu Hureyre (r.a), Hz. Muhammed (s.a.s)'den şu hadisi rivayet etmiştir:

رَحِمَ اللهُ عَبْدًا كَانَ عِنْدَهُ لِأَخِيهِ مَظْلِمَةٌ فِي عِرْضٍ أَوْمَالٍ أَوْجَاهٍ فَاسْتَحَلَّهُ قَبْلَ أَنْ يُؤْخَذَ مِنْهُ وَلَيْسَ ثَمَّ دِينَارٌ وَلاَ دِرْهَمٌ فَإِنْ كَانَتْ لَهُ حَسَنَاتٌ أُخِذَ مِنْ حَسَنَاتِهِ وَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ حَسَنَاتٌ حُمِّلَ مِنْ سَيِّئَاتِهِ

"Yanında din kardeşinin ırzı, malı ve makamı bakımından bir hakkı bulunup da, bu hak kendisinden alınmadan ondan helallik isteyen kimseye Allah merhamet etsin. Çünkü ahirette ne bir dinar ne bir dirhem vardır. Eğer

o kimsenin iyilikleri varsa, kardeşinin hakkı onun iyiliklerinden alınır. Eğer iyilikleri yok ise, o zaman da üzerinde hakkı olan kardeşinin günahlarının bir kısmı ona yüklenir.(59)

Keşşaf sahibi, âyette geçen شَيْئًا lâfzının mefûlü bih olduğunu ve mefûlu mutlak olmasının da caiz olabileceğini söylemiştir. Meful-u mutlak olması halinde âyetin takdiri قَلِيلاً مِنَ الْجَزَاءِ (az bir cezayı) şeklinde olur. Nitekim Cenâb-ı Hakk, وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْئًا *"Az bir zulüm bile görmezler"* (Meryem 60). Âyeti لاَ يُجْزَى şeklinde okuyan, bunu 'fayda verdi' manasına gelen اَجْزَأَ عَنْهُ fiilinden okumuştur. Buna göre lafzı, bu kıraatte ancak, "fayda vermek cinsinden herhangi bir şey" manasına gelir. Bu durumda bu cümle يَوْمًا kelimesinin sıfatı olarak mahallen mansubtur. Eğer, "Öyle ise mevsufa ait zamir nerededir?" denir ise, deriz ki "O mahzuftur ve takdiri şöyledir: لاَ تُجْزِى فِيهِ şeklindedir.

Buradaki نَفْسٌ kelimesinin nekre oluşunun hikmeti şudur: "Nefislerden hiçbir nefis, kendinden başka hiçbir nefse, hiçbir surette fayda veremez." Bu, hertürlü isteği kesen, tam bir ümitsizliğe düşürmedir.

Allah Teâlâ'nın ولا يقبل منها شفاعة âyetine gelince deriz ki: "Şefaat" bir kimsenin, bir başkasından bir şey istemesi ve ondan ihtiyacını gidermesini istemesidir. Kelimenin aslı, "tek"in zıddı manasındaki "çift" demek olan اَلشَّفْعُ kelimesinden gelir. Buna göre sanki, ihtiyaç sahibi tek idi de, şefaatci onun yanında ikinci (onun çifti) bir şahıs oldu demektir.

Bil ki, Hak Teâlâ'nın ولا يقبل منها ifâdesindeki هَا zamîri günahkâr olan ikinci "nefs"e racidir. Bu, kendisinden hiçbir fidyenin kabul edilmediği nefistir. O nefisten şefaatın kabul olunmamasının manası şudur: Eğer o, bir şefaatcinin şefaatini getirirse bu ondan kabul edilmez. Zamirin, şu manada olmak üzere birinci nefse raci olması da caizdir: Eğer o birinci nefis ,ikinci nefse şefaat edecek olsa, birincinin ikincinin yerine ceza görmeyeceği gibi, şefaati de kabul olunmaz.

Allah Teâlâ ولا يؤخذ منها عدل âyetinin manası "Ondan fidye de kabul edilmez" demektir. عَدْلٌ kelimesinin aslı bir şeyin denk olması manasına olan مُعَادَلَةٌ dendir. Sen, "Ben onun bir benzerini görmüyorum" manasında مَا اَعْدِلُ بِفُلاَنٍ اَحَدًا dersin. Nitekim Cenâb-ı Hak: ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ *"Sonra inkâr edenler, (başka varlıkları) Rablerine denk tutuyorlar"* (En'am,1) buyurmuştur. Bu ayetin bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın:

---

59) Tirmizi, Kiyame 2, (4/613).

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ أَنَّ لَهُم مَّا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لِيَفْتَدُوا بِهِ مِنْ عَذَابِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَا تُقُبِّلَ مِنْهُمْ

"O inkâr edip kâfir olanlar (yok mu?), eğer yeryüzünde bulunan her şey bir misli ile beraber o kâfirlerin olsa da, onlar kıyamet gününün azabından (kurtulmak için) ona fidye olarak verseler, bu fidye onlardan kabul olunmazdı" (Maide, 36);

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَن يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِم مِّلْءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا وَلَوِ افْتَدَىٰ بِهِ

"İnkâr edenler ve kafirler olarak ölenler yeryüzü dolusu altını (azablarına karşılık) fidye olarak verseler bile, bu onların hiçbirinden kabul edilmez" (Al-i İmran, 91) ve:

وَإِن تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لَّا يُؤْخَذْ مِنْهَا

"O (kâfir) fidye olarak ne verirse versin, bu ondan kabul edilmez "(En'am, 70) âyetleridir.

Allah Teâla'nın ولاهم ينصرون *"Onlara yardım da olunmaz"* âyetine gelince, bil ki yardımlaşma, ancak dünyada, beraber yaşama ve akraba olma vesilesi ile olur. Halbuki Hak Teâlâ, o günde ne bir dostluk, ne bir şefaat, ne de aralarında bir akrabalık bağı kalmayacağını; insanın kardeşinden, anasından, babasından ve yakınlarından kaçacağını haber vermiştir. Kaffal, "Ayetteki "nasr"dan murad, me'ünet yani yardımdır" demiştir. Bu Peygamber (s.a.s)'in اُنْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا *"Kardeşine zalim olduğu zamanda (zulmune engel olarak) mazlum olduğu zamanda (ona yapılan zulme engel olarak) yardım et"*[60] hadisi de böyledir. إِغَاثَة kelimesi de aynı manadadır. Araplar yağmur almış manasına أَرْضٌ مَنْصُورَةٌ (yardım edilmiş toprak) derler. Yağmur toprakta bitki çıkardığı zaman, وَالْغَيْثُ يَنْصُرُ الْبِلَادَ (Yağmur beldeye yardım ediyor) denir. Bu ifadeye göre, sanki yağmur, o belde halkına yardım etmiştir. Hak Teâlâ'nın:

مَن كَانَ يَظُنُّ أَن لَّن يَنصُرَهُ اللَّهُ

"Kim, Allah'ın kendisine yardım etmeyeceğini sanıyorsa..." (Hacc, 15) âyeti, "Yağmurun beldelere rızık verdiği gibi, Allah'ın kendisini rızıklandırmayacağını (sanıyorsa)..." şeklinde tefsir edilmiştir. İntikam alma da, bir yardım ve zalime bir karşı duruş manasında "nusre,nusret" ve "intisar" diye isimlendirmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak:

60) Buhari, Mezalim, 4; Tirmizi, Fiten, 68 (4/523).

وَنَصَرْنَاهُ مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا *"Biz, âyetlerimizi yalanlayan kavmine karşı ona yardım ettik"* (Enbiya, 77) buyurmuştur. Müfessirler bu âyetteki, نصرنا nın manasının "Biz onun intikamını aldık" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın وَلَاهُمْ يُنصَرُونَ ifâdesi, bütün bu manalara muhtemeldir. Bu âyet, onların, kıyamet gününde azab edildikleri zaman, Allah'tan onlar namına intikam alacak birisini bulamayacakları manasına da gelebilir. Hulasa olarak, sanki "yardım", "şiddet ve belaları savuşturma" demektir. İşte bu sebeble Hak Teala, orada azabından o kâfirleri kurtaracak birisinin bulunmadığını haber vermiştir.

Âyette bunlardan sonra geriye iki mesele kalır:

Günahı Bırakmaya Etkili Bir Teşvik

BİRİNCİ MESELE Âyette, günahlardan en büyük bir sakındırma ve insandan sadır olan günahları tevbe ile telafi etmesine en kuvvetli bir teşvik vardır. Çünkü insan, ölümden sonra herhangi bir tedarik şefaaf, yardım ve fidyenin olmayacağını düşündüğünde, kurtuluşunun ancak Allah'a itaatle olacağını anlar. İbâdetlerinde her an kusur yapmadan ve ömrünün uzun olacağına yakînî bir bilgisi olmadığı için tevbeye fırsat bulamamaktan emin olamayan kişi, her hâl ü kârda bir korku ve endişe içinde olur. Bu âyet, her nekadar İsrailoğulları hakkında nazil olmuş ise de, mana bakımından herkese hitabtır. Çünkü ayette bahsedilen vasıflar, Kıyamet gününün vasıflarıdır. Bu da o günde bulunacak herkese şamil olur.

Hz. Peygamberin Şefaatinin Mahfuziyeti, Bu Konuda Mu'tezile'nin Hatası

İKİNCİ MESELE Ümmet-i Muhammed, âhirette Hz. Muhammed (s.a.s)'in şefaat etme hakkı olduğu hususunda ittifak etmiştir. Cenab-ı Allah'ın:

عَسَىٰ أَن يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا

"Rabbinin seni, bir makam-ı Mahmud'a göndereceğini ümid et" (İsra, 79) ve,

وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ

"Rabb'in sana öyle verecek ki, sen de (O'nun verdiğine) razı (memnun) olacaksın" (Duha, 5) ayetleri şefaata hamledilmiştir. Sonra alimler, Hz.

Muhammed (s.a.s)'in şefaatinin kimler için olduğu mevzusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu şefaat, sevabı elde etmiş müminler için mi, yoksa azabı haketmiş büyük günah sahibi mü'minler için midir? Bu meselede Mu'tezile, şefaatin sevabı elde etmiş mü'minler için olduğunu,şefaatin tesirinin ise, mü'minlerin hakettikleri sevaba fazlalık kazandırmak olduğunu söylemişlerdir. Bizim alimlerimiz ise şefaatin tesirinin, azabı haketmiş kimselerden, azabı düşürme şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu şefaat, ya mahşer meydanında onlara yapılır da cehenneme hiç girmezler, veya onlar cehenneme girdikleri zaman onlara şefaat olunur ve böylece cehennemden çıkarılır, cennete girdirilirler. Alimler şefaatin kâfirler için sözkonusu olmadığında ittifak etmişlerdir:

Büyük Günah İşleyene Şefaat Yok Diyen Mu'tezile İddiası

Mu'tezile, büyük günah sahibi kimselere şefaatin olmayacağını birkaç bakımdan istidlâl etmişlerdir.

Birincisi: Delillerden biri, tefsirini yapmakta olduğumuz bu ayettir. Mu'tezile, bu ayetin üç bakımdan şefaatin olmadığına delil olduğunu söylemiştir:

a) Allah لا تجزى نفس عن نفس شيئا *"O günde hiç kimse, hiçbir kimseye hiçbir fayda sağlayamaz"* buyurmuştur. Eğer şefaat, azabı düşürme hususunda tesirli olsaydı, o zaman bir kimse, diğer birine bir fayda vermiş olur.

b) Allah Teâlâ ولا يقبل منها شفاعة *"Ondan hiçbir şefaatci de kabul edilmez"* buyurmuştur. Bu ayette geçen "şefaat lafzı nefyin (olumsuz ifadenin) peşinden gelmiş bir nekredir. Bu sebeble o, hertürlü şefaat çeşidini içine alır.

c) Hak Teâla وَلَاهُمْ يُنصَرُونَ *"Onlara yardım da edilmez"* buyurmuştur. Eğer, Hz. Muhammed (s.a.s), günahkârlardan birisine şefaat edecek olsa ona, yardım edici olmuş olurdu. Bu ise âyetin aksine bir harekettir.

Âyetteki sözün şu iki yönden olduğu da söylenmesi:

1) Yahudiler, atalarının kendilerine şefaat edeceklerini iddia ediyorlardı. Bu ayet ile onlar, bu iddialarından ümidsizliğe düşürülmüşlerdir. Binaenaleyh ayet onlar hakkında nazil olmuştur.

2) Âyetin zahiri, mutlak manada şefaatin olmadığını ifade,eder. Ancak biz, itaat ehli olanları sevaplarını artırma hususunda, ayetin tahsis edilmesine yol arama konusunda ittifak ettik , demişlerdir.

Ehl-i Sünnetin Cevabı

Biz (ehl-i sünnet) de bu tahsisi zikredeceğimiz delillerden dolayı, büyük günah sahibi müslüman için yaparız. Çünkü biz Mu'tezile'nin birinci görüşüne şu şekilde cevap veririz: İtibar, sebebin hususi oluşuna değil, lafzın umumiliğinedir. İkinci görüşe de şöyle diyerek cevap veririz. Âyetten maksadın, sevapları artırma hususundaki şefaatin nefyi olması caiz değildir. Çünkü Hak Teâlâ, o günde hiçbir şefaatin fayda vermeyeceğini bildirerek, o günden insanları sakındırmıştır. Şefaatin olmaması, sevabın artırılması hususuna racî olduğu zaman, sakındırma tam manası ile olmaz. Çünkü artırılmamasında herhangi bir tehlike ve zarar yoktur. Bunu şu durum açıklar: Eğer Allah Teâlâ: Sevaba hak kazananların faydalarını hiçbir kimsenin şefaati ile artırmayacağı günden (kıyamet gününden) korkun" demiş olsaydı, bununla günahlardan herhangi bir zecr (sakındırma) meydana gelmezdi. Yok, eğer "İkabı haketmiş kimselerin ikabını hiçbir şefaatcinin şefaati ile düşürmeyeceğim (kıyamet) gününden korkunuz" demiş olsa idi, bu söz günahlardan sakındırıcı olurdu. Böylece ayetten kastedilenin, şefaatin tesirinin sevabı artırma hususunda değil, ikabı düşürme hususunda nefyedilmesi olduğu sabit olur.

Mu'tezile'nin İleri Sürdüğü Öbür Deliller

İkincisi: Cenâb-ı Allah'ın: مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ

"Zalimlerin ne candan bir dostu, ne de sözü dinlenecek bir şefaatcisi vardır" (Mü'min, 18) âyetidir. Zalim, zulmeden demektir. Bu kelime kâfir ve başkası hakkında kullanılır. "Bu ayette Cenab-ı Allah, zalimlerin sözü dinlenen şefaatcisi olmadığını beyan etti, icabet edilen bir şefaatcisi olmadığını beyan etmedi" denilemez. Biz, bu ayetin ifadesinin gereği olarak, Allah'ın, icabet edilen bir şefaatcinin varlığını da nehyetmiş olduğunu söylüyoruz. Çünkü âhirette sözü dinlenen hiçbir şefaatçi yoktur. Çünkü sözü dinlenen kimse, sözünü dinleyen (ona itaat edenden) üstündür. Allahu Teala'nın üstünde ise, Allah'ın ona itaat edeceği hiçbir kimse yoktur. Çünkü biz diyoruz ki ayeti sizin söylediğiniz manaya hamletmek iki sebebten dolayı mümkün değildir.

a) Allah Teâlâ'nın üstünde, Allah'ın itaat edeceği hiçbir varlığın olmadığını bilmek, bütün akıllıların ittifak ettikleri bir husustur. Bunu Allah'a nisbet eden kimseye gelince o, bununla Allah'ın hiç kimseye itaat etmediğini itiraf etmiş olur. Ama bunu kabul etmeyene gelince, menfi görüşte olmasına

rağmen, onun, Allah hakkında, başka bir varlığa itaat ettiğine inanması imkansız olur. Bu sabit olunca, ayetin sizin dediğiniz manaya hamledilmesi, onu lafzın ifade etmediği bir manaya hamletmek olur.

b) Allah Teâlâ, kendisine itaat olunan bir şefaatcinin olmayacağını bildirmiştir. Şefaatci olan kimse, ancak, şefaat için kendisine başvurulandan aşağı mertebededir. Çünkü ondan üstün olan, ona emreder ve onun hakkında hükmeder. Böyle birisine ise şefaatci denilemez. Bundan dolayı âyetteki شفيع sözü, şefaat edenin Allah'dan daha aşağı mertebede olduğunu ifade etmiş olur. Bu sebeble يُطَاعُ (sözü dinlenen, itaat edilen) sözünü, Allah'tan üstte olan kimse manasına anlamak mümkün değildir. Bunun için de âyeti, "Onlar için,icabet olunacak bir şefaatci yoktur " anlamına da hamletmek gerekir.

Üçüncüsü: Hak Teâlâ'nın:

مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ

"Kendisinde alışveriş, dostluk ve şefaat olmayan gün gelmezden önce..." (Bakara, 254) âyetidir. Bu ayetin zahiri, hiçbir şefaatin olmadığını gösterir.

Dördüncüsü: Allah Teâlâ'nın: وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ *"Zalimlerin hiçbir yardımcısı yoktur"* (Al-i İmran, 192) âyetidir. Şayet, Hz. Peygamber (s.a.s), ümmetinin fasıklarına şefaat edecek olsaydı, onlar "yardım edilmiş kimseler" diye vasfedilirlerdi. Çünkü fasık, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şefaati sebebiyle azabtan kurtulursa, Hz. Peygamber (s.a.s) ona nihai derece yardım etmiş olur.

Beşincisi: Cenâb-ı Hakk'ın: وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَىٰ

"Onlar, ancak Allah'ın rızasına ermiş olanlara şefaat ederler" (Enbiya, 28) âyetidir. Cenab-ı Hak bu ayette meleklerinden haber vererek onların, ancak Allah'ın razı olduğu kimselere şefaat ettiklerini söylemiştir. Fasık ise, Allah'ın razı olduğu kimselerden değildir. Melekler, fasığa şefaat etmedikleri zaman, peygamberler de etmez. Çünkü melekler ile peygamberlerin şefaatinin farklı olduğunu söyleyen yoktur.

Altıncısı: Cenâb-ı Allah'ın: فَمَا تَنفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ

"Onlara şefaatcilerin şefaati fayda vermez" (Müddessir, 48) âyetidir. Şayet şefaat, azabın düşürülmesinde müessir olsaydı, bu şefaat onlara fayda verirdi. Oysa ki ayet bunun zıddını ifade etmektedir.

Yedincisi: Ümmet-i İslamiye, bizim, bizi, Hz. Peygamber'in şefaâtine nail olanlardan kılmasını Allah'tan istememiz gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir. Onlar, bütün dualarında şöyle derler: "Allah'ım bizi O'nun (s.a.s) şefaatine nail olanlardan eyle." Şayet şefaate müstehak olan kimse, büyük günahlarda ısrarlı olduğu halde bu dünyadan göçmüş olan birisi olursa, o takdirde onlar Allah'dan büyük günah üzerinde ısrar etmiş olarak canlarını almasını istemiş olurlar. "Onlar, büyük günah işlemede ısrarlı oldukları halde dünyadan göçtükleri zaman, Allah'tan kendilerini, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şefaatine nail olanlardan kılmasını isterler, yoksa büyük günah işlemede ısrarlı oldukları halde canlarını almasını değil.

Nitekim onlar, dualarında, "Allah'ım bizi çok tevbe edenlerden kıl " diye de dua ederler. Oysaki onlar bu dua ile, günah işleyip sonra tevbe etmeyi kastetmiş değillerdir. Onların arzuladıkları, günah işledikleri zaman Allah'ın onları tevbeye muvaffak kılmasıdır. Bu iki arzu da bir şarta bağlıdır ki o da, "önceden günahta ısrar halinin ve günahın bulunması şartıdır" denilmesi niçin caiz değildir" denilemez. Çünkü biz diyoruz ki: Buna iki yönden cevab verilir:

a) Biz, "Allah'ım bizi çok tevbe edenlerden kıl" duamızı bir şarta bağladığımızda; "Allah'ım bizi şefaata nail olanlardan kıl" sözümüze de bir şart ilave etmemiz gerekmez.

b) Ümmet-i Muhammed, Allah'dan bekledikleri bu iki arzusunda da, O'ndan, kendilerine arzu ettikleri şeye ulaştıracak olanı yapmasını isterler. Bu sebeble onların, "Rabbimiz bizi çok tevbe edenlerden kıl " sözü ile, kendilerini günahlardan tevbe etmeye muvaffak kılmasını; "Bizi şefaate nail olanlardan kıl " sözü ile de, sayesinde Hz. Peygamber (s.a.s)'in şefaatine nail olabilecekleri şeyi kendilerine vermesini istemiş olurlar. Eğer, şefaate ehil olabilmek, ancak büyük günahlarda ısrarlı olunduğu halde dünyadan göçmek ile olsaydı, bu durumda şefaata nail olmayı istemek dünyadan büyük günahları işlemede ısrarlı vaziyette göçmeyi istemek olurdu ki bu, icma ile caiz değildir. Bizim, "şefaate nail olmak ancak, sevaba müstehak olunarak bu dünyadan göçmek ile olur" sözümüze gelince, şefaate nail olmayı bu manada istemek çok yerinde olur. Bu ikisinin farkı ortadadır.

Sekizincisi: Allah-u Teâlâ'nın:

وَإِنَّ ٱلْفُجَّارَ لَفِى جَحِيمٍ ﴿١٤﴾ يَصْلَوْنَهَا يَوْمَ ٱلدِّينِ ﴿١٥﴾ وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَآئِبِينَ ﴿١٦﴾

"Facirler muhakkak ki cehennemdedirler. Kıyamet günü oraya girecekler. Oradan hiç ayrılamayacaklardır" (İnfitar, 14-16) âyetidir. Bu âyet, bütün günahkârların, cehenneme gireceğini ve oradan hiç çıkamayacaklarını gösterir. Onların cehennemden ayrılamayacakları sabit olunca, oradan hiç

çıkmayacakları da sabit olmuş olur. Durum bu olunca, şefaatin ne cezanın affedilmesinde, ne de cehenneme girdikten sonra oradan çıkma hususunda bir faydası olmaz.

Dokuzuncusu: Hak Teâlâ'nın: يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ *"O (Allah) işi yönetendir. Ancak O'nun izin vermesinden sonra bir şefaatci bulunabilir"* (Yunus, 3) âyetidir. Bu ayette, Allah Teala, şefaat etmesine izin vermediği kimsenin şefaatci olamayacağını beyan etmiştir. Allah'ın: مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ *"Allah'ın izni olmadan O'nun yanında şefaat edecek olan kimdir?"* (Bakara, 255) ve: لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَٰنُ وَقَالَ صَوَابًا *"Onlardan ancak Rahman (Allah)'ın izin verdiği kimse konuşabilir ve doğruyu söyler "*(Nebe, 38) âyetleri de aynı manadadır.

Cenâb-ı Hak, büyük günah işleyenler hakkında şefaata izin vermemiştir. Çünkü böyle bir iznin olduğu şayet bilinse idi, ya akıl yolu ile ya nakil yolu ile bilinirdi. Akıl yolu ile bilinmesi meselesine gelince, bu konu aklın sahasına girmez. Nakle gelince, bu ya mütevatir ya da haber-i vahid ile bilinirdi. Ahad haberlerin bu sahada yetkisi yoktur. Zira onlar zan ifade ederler. Söz konusu mesele ise "ilim" (kesin bilme) ile ilgili bir meseledir. İlmi konularda zan ifade eden delillere tutunmak caiz değildir. Bunun mütevatir haber ile bilinmesine gelince, bu da batıldır. Çünkü, eğer bu hususta mütevatir bir haber bulunsa idi, müslümanların çoğu bunu bilirdi ve eğer müslümanlar bunu bilselerdi, bu şefaati inkâr etmezlerdi. Binaenaleyh, çoğunluk onun yokluğu hususunda ittifak ettiğine göre, böyle bir iznin verilmeyeceğini anlıyoruz.

Onuncusu: Allah Teâlâ'nın:

الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ

"Arşı yüklenen ve onun etrafında bulunan (melekler) Rablerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler ve müminlerin bağışlanmasını (şöylece) isterler: Ey Rabbimiz, senin rahmetin ve ilmin herşeye şamildir. O halde tevbe edenleri ve senin yoluna uyanları affet" (Mü'min, 7) âyetidir. Şayet fasıklar için şefaat söz konusu olsaydı, şefaati tevbe ve Allah yoluna tâbi olma şartlarına bağlamanın bir manası olmazdı.

Mu'tezile'nin Hadislerden Delilleri

Onbirincisi: Büyük günah işleyenler hakkında şefaatin bulunmadığına delalet eden haberler dört tanedir:

a) el-Alâ İbn Abdirrahman'ın babasından, onun da Ebu Hureyre'den rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s) bir mezarlığa girer ve şöyle der:

اَلسَّلاَمُ عَلَيْكُمْ دَارَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ بِكُمْ لاَحِقُونَ وَدِدْتُ أَنِّي رَأَيْتُ إِخْوَانَنَا

"Selam olsun size, ey müminler topluluğunun yurdu! Muhakkak ki biz de, İnşaallah sizin yanınıza geleceğiz! Kardeşlerimizi görmeyi ne kadar isterdim!" Bunun üzerine orada bulunanlar, "Ya Resulullah, biz senin kan kardeşlerin değil miyiz? deyince, Hz.Peygamber: بَلْ أَنْتُمْ أَصْحَابِي وَإِخْوَانُنَا الَّذِينَ لَمْ يَأْتُوا بَعْدُ *"Bilâkis sizler benim ashabımsınız; kardeşlerimizse henüz dünyaya gelmemiş olanlardır"* dedi. Bunun üzerine onlar, Ya Resulallah, senden sonra ümmetinden gelecek olanları nasıl tanırsın? deyince Hz. Resul,

أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ لِرَجُلٍ خَيْلٌ غُرٌّ مُحَجَّلَةٌ فِي خَيْلٍ دُهْمٍ فَهَلْ لاَ يَعْرِفُ خَيْلَهُ

"Söyleyin bakalım ne dersiniz, eğer bir adamın siyah at sürüsü içerisinde, alnı beyaz, ayakları sekilli bir atı olsa, o adam atını tanımaz mı?" dedi. Onlar, "evet" ey Allahı'ın Resulü dediler. Hz. Peygamber de:

فَإِنَّهُمْ يَأْتُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ غُرًّا مُحَجَّلِينَ مِنَ الْوُضُوءِ وَأَنَا فَرَطُهُمْ عَلَى الْحَوْضِ أَلاَ فَلَيُذَادَنَّ رِجَالٌ عَنْ حَوْضِي كَمَا يُذَادُ الْبَعِيرُ الضَّالُّ أُنَادِيهِمْ أَلاَ هَلُمَّ أَلاَ هَلُمَّ فَيُقَالُ إِنَّهُمْ قَدْ بَدَّلُوا بَعْدَكَ فَأَقُولُ فَسُحْقًا فَسُحْقًا

"Muhakkak ki onlar kıyamet gününde abdestten dolayı yüzleri ak, elleri ve ayakları bembeyaz olarak gelirler. Ben ise, havzın kenarında onların önünde olurum. İyi bilin ki, yolunu şaşırmış develerin kovulması gibi, bazı adamlar da benim havuzumdan mutlaka kovulurlar da, ben onlara: "Hey! buraya gelin! buraya gelin!" diye seslenirim. Bunun üzerine, "Onlar senden sonra muhakkak ki değiştiler" denilir. Ben de, bu sebeple, onlara yazıklar olsun, yazıklar olsun!" derim" buyurur.[61] Şefaatin olmadığına dair bu haberle şöyle istidlâl yapılmıştır: Şayet Hz. Peygamber (s.a.s) onlara şefaat edici olsaydı o, "yazıklar olsun, yazıklar olsun!" demezdi. Çünkü şefaat eden kimse, bunu söylemez. Hz. Peygamber (s.a.s), onları bir yudum su içmeden bile men ederken, daimi olan azabtan kurtulmaları hususunda, onlara nasıl şefaatçi olur?

b) Abdurrahman İbn Sâbât'ın, Cabir İbn Abdullah'tan rivayet ettiği hadise göre Hz. Peygamber (s.a.s) Ka'b İbn 'Ucre'ye:

---

61) Müslim, Taharet, 39 (1/218) .

يا كَعْبَ بْنَ عُجْرَةَ أُعِيذُكَ بِاللَّهِ مِنْ إِمَارَةِ السُّفَهَاءِ سَيَكُونُ أُمَرَاءُ مَنْ دَخَلَ عَلَيْهِمْ فَأَعَانَهُمْ عَلَى ظُلْمِهِمْ وَصَدَّقَهُمْ بِكَذِبِهِمْ فَلَيْسَ مِنِّي وَلَسْتُ مِنْهُ وَلَنْ يَرِدَ عَلَيَّ الْحَوْضَ وَمَنْ لَمْ يَدْخُلْ عَلَيْهِمْ وَلَمْ يُعِنْهُمْ عَلَى ظُلْمِهِمْ وَلَمْ يُصَدِّقْهُمْ بِكَذِبِهِمْ فَهُوَ مِنِّي وَأَنَا مِنْهُ وَسَيَرِدُ عَلَيَّ الْحَوْضَ يَاكَعْبَ بْنَ عُجْرَةَ الصَّلَاةُ قُرْبَانٌ وَالصَّوْمُ جُنَّةٌ وَالصَّدَقَةُ تُطْفِئُ الْخَطِيئَةَ كَمَا يُطْفِئُ الْمَاءُ النَّارَ يَا كَعْبَ بْنَ عُجْرَةَ لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ لَحْمٌ نَبَتَ مِنْ سُحْتٍ

"Ey Ka'b İbn 'Ucre, sefihlerin yönetime geçmesinden seni Allah'a sığındırırım. Şüphesiz, birçok idareciler gelecek... Kim onların yanına girer, zulümlerinde onlara yardımcı olur ve onların yalanlarını tasdik ederse, o benden, ben de ondan değilim; ve o, benim havzıma da kesinlikle gelemeyecektir. Kim onların yanına girmez, zulümlerinde onlara yardımcı olmaz ve onların yalanlarını doğrulamazsa, o benden, ben de ondan olurum ve o kimse, benim havzımın başına gelir. Ey Ka'b İbn 'Ucre, namaz Allah'a yaklaşma vesileri, oruç insanı günahlardan koruyan kalkan, sadaka ise, suyun ateşi söndürmesi gibi, hataları söndürür. Ey Ka'b İbn 'Ucre, haramdan biten (beslenen) bir et, cennete giremez" buyurdu.[62]

Bu hadisle üç bakımdan istidlal edilir:

1) O kimse peygamberden, peygamber de ondan olmayınca, peygamber ona nasıl şefaat eder?

2) Hz. Peygamber (s.a.s)'in لَنْ يَرِدَ عَلَى الْحَوْضِ *"O benim havzıma gelemiyecektir"* ifâdesi, şefaatin olmadığına delildir. Çünkü o kimse Hz. Peygamber (s.a.s)'e ulaşmaktan men olunup Havzına gelemeyince, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in onu göreceği azabtan kurtarmaktan kaçınması daha evladır.

3) Hz. Peygamber (s.a.s)'in لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ لَحْمٌ نَبَتَ مِنْ سُحْتٍ ifadesi büyük günah işleyenler için, şefaatin herhangi bir tesirinin bulunmadığını gösteren açık bir ifadedir.

c) Ebu Hureyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

لَا أُلْفِيَنَّ أَحَدَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى رَقَبَتِهِ شَاةٌ لَهَا ثُغَاءٌ يَقُولُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَغِثْنِي فَأَقُولُ لَا أَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا قَدْ بَلَّغْتُكَ

"Sizden hiçbirinizi, kıyamet gününde boynunda feryad eden bir koyunla bulmayayım. O: "Ya Resulullah, imdadı" dedikçe; ben: "Bugün Allah'ın hükmünden sana hiçbir fayda sağlayamam, nitekim durumu sana tebliğ etmiştim" diyeceğim. [63]*Bu elde etmek istediğimiz netice hakkında sarih*

62) Tirmizi Cuma, 433, (2, 513).
63) Buhari, Zekat,3.

bir ifadedir. Çünkü Hz.Peygamber onun için Allah nezdinde bir şey yapmamayınca, onun şefaatte herhangi bir nasibi olamaz.

d) Yine Ebu Hureyre'den rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

ثَلاثَةٌ أنا خَصِيمُهُمْ يَوْمَ القِيَامَةِ وَمَنْ كُنْتُ خَصِيمَهُ خَصَمْتُهُ : رَجُلٌ أعْطَى بِي ثُمَّ غَدَرَ وَرَجُلٌ بَاعَ حُرًا فَأَكَلَ ثَمَنَهُ وَرَجُلٌ إسْتَأْجَرَ أجِيرًا فَاسْتَوْفَى مِنْهُ وَلَمْ يُوفِهِ أُجْرَتَهُ

"Üç kişi vardır ki, ben kıyamet gününde onların hasmıyım. Kimin de hasmı olduysam, onu yenmişimdir. Bana bir şey verip, sonra da haksızlık eden kimse; hür olan kimseyi satıp da parasını yiyen kimse ve bir ücretliyi çalıştırıp da, ondan işini tastamam yapmasını isteyen, ama ücretini tastamam ödemeyen kimse".(64) Bununla şu şekilde istidlal edilir. Hz. Peygamber (s.a.s.) onların hasmı olunca, onun onlara şefaatçi olması imkansız olur. İşte bu babda, Mûtezile'nin görüşlerinin tamamı budur.

Ehl-i Sünnetin Bu Hususdaki Delilleri

Bizim alimlerimize gelince, onlar bu konuda birkaç hususa dayanmışlardır:

a) Allah'ın Hz. İsa (a.s)'dan naklederek, buyurduğu şu âyettir:

إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ ۖ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

"Eğer onlara azab edersen, muhakkak ki onlar senin kullarındır. Eğer onları bağışlarsan, muhakkak ki aziz ve hakîm olan sensin" (Maide, 118). Bu âyetle istidlal tarzı şu şekildedir: Hz.İsa (a.s.) tarafından yapılan bu şefaatin ya kâfirler hakkında olduğu, yahut itaatkâr müslüman hakkında, veya küçük günahları bulunan müslüman hakkında ya da tevbe ettikten sonra büyük günah sahibi olan müslüman hakkında, yahutta tevbe etmeden önce ölen büyük günah sahibi müslüman hakkında olduğu söylenir. Birinci kısımdakiler hakkında olması batıldır; çünkü Cenab-ı Hakk'ın, وان تغفر لهم فانك أنت العزيز الحكيم ifâdesi kâfirler hakkında uygun değildir. İkinci, üçüncü ve dördüncü kısımdakiler hakkında olması da yanlıştır; çünkü itaatkâr müslümana küçük günah sahibi müslümana ve büyük günah sahibi müslümana, tevbe etmelerinden sonra, hasımlarımızca da, azab etmek aklen caiz değildir. Bu böyle olunca Hak Teâlâ'nın ان تعذبهم فانهم عبادك buyruğu, onlar hakkında

64) İbnu Mâce, Rühûn 4 (2/816).

uygun olmaz. Bu batıl olunca geriye, ancak, bu şefaatin tevbe etmeden önce ölen büyük günah sahibi müslüman hakkında olduğunu söylemek kalır. Bu şefaatin Hz. İsa (a.s) hakkında olduğunu söylemek doğru olunca, onun, zaruri olarak, Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında da olduğunu söylemek doğru olur. Çünkü arada bir fark olduğunu söyleyen hiçkimse bulunmamaktadır.

b) Allah u Teâlâ'nın Hz. İbrahim (a.s)'den naklederek buyurduğu şu âyettir:

فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

"Kim bana tabi olursa, o bendendir; her kim de bana asi olursa, muhakkak ki sen, çok bağışlayan ve çok merhamet edensin" (İbrahim, 36). Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın ومن عصاني فانك غفور رحيم sözünün kâfir hakkında olduğunu söylemek caiz değildir. Çünkü kâfir, ittifakla, mağfirete ehil değildir. Bu ifadenin, küçük günah sahibi ve tevbe ettikten sonra büyük günah sahibi kimse hakkında olduğunu söylemek de caiz değildir, çünkü Allah'ın onları bağışlaması, hasmımızca, aklen vacibtir. Bu sebeple, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlara şefaat etmesine hacet yoktur. Geriye ayetin, tevbe etmeden önce ölen büyük günah sahibi hakkında olduğunu söylemek kalır.

Beyhakî'nin "Şuâbu'l-İman" adlı kitabında rivayet ettiği hadis, bu iki ayetin delaletinin bizim dediğimiz şekilde olduğunu güçlendiren bir hususdur. Bu hadise göre Hz. Peygamber (s.a.s), Hz.İbrahim (a.s.) hakkındaki Allah'ın ومن عصاني فانك غفور رحيم (İbrahim, 36) âyeti ile Hz. İsa (a.s)'nın sözü olarak hikâye edilen ان تعذبهم فانهم عبادك (Maide, 118) âyetini okudu; sonra ellerini kaldırarak, اللّٰهُمَّ أُمَّتِي أُمَّتِي *"Allah'ım, benim ümmetim, benim ümmetim!"* dedi ve ağladı. Bunun üzerine, Allahu Teâla, يَا جِبْرِيلُ اِذْهَبْ إِلَى مُحَمَّدٍ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ فَسَلْهُ مَا يُبْكِيكَ *"Ey Cebrail, Muhammed'e git. -Senin Rabbin en iyi bilendir-, ama sen O'na, kendisini neyin ağlattığını sor!"* Bunun üzerine Hz. Cebrail Hz. Muhammed (s.a.s)'e gelerek O'na, sordu; bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), söylediklerini Cebrail'e haber verdi. Bunun üzerine Hak Teâlâ, يَا جِبْرِيلُ اِذْهَبْ إِلَى مُحَمَّدٍ فَقُلْ لَهُ إِنَّا سَنُرْضِيكَ فِي أُمَّتِكَ وَلاَ نَسُوءُكَ *"Ey Cebrail, Muhammed'e git ve O'na: "Biz ümmetin hususunda seni hoşnut edecek ve seni üzmeyeceğiz" de!"* buyurdu. Bu haberi Müslim de, Sahih'inde rivayet etmiştir.

c) Hak Teâlâ'nın Meryem sûresindeki âyetleridir:

يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَٰنِ وَفْدًا ﴿٨٥﴾ وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وِرْدًا ﴿٨٦﴾ لَا يَمْلِكُونَ
الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِندَ الرَّحْمَٰنِ عَهْدًا

"Müttakileri, o Rahman (çok merhametli) olan Allah'ın huzuruna kafirler

allah'a toplayıp, günahkârları ise susuz olarak cehenneme süreceğimiz gün, Rahman olan Allah katında bir ahdi olan hariç, onlar şefaat hakkına sahip olamıyacaklardır'' (Meryem, 85-87). Biz deriz ki ayetin zahirinde, âyetten maksadın mücrimlerin başkalarına şefaatci olamayacakları veya başkalarının onlara şefaatci olamayacakları hususu olduğunu gösteren herhangi bir delil yoktur. Çünkü masdarın failine muzaf olması caiz ve yerinde olduğu gibi, mefûlüne muzaf olması da caiz ve yerindedir. Ancak biz ayetin ikinci ihtimale hamledilmesinin daha evla olacağını söylüyoruz. Çünkü âyetin birinci ihtimale hamledilmesi, zaten açık olan şeyin açıklanması kabilinden olur. Çünkü herkes mücrimlerin cehenneme susuz olarak sevkedileceklerini ve başkalarına şefaat edemeyeceklerini bilir.

Buna göre ayeti ikinci ihtimale hamletmek gerekir. Bu sabit olunca biz deriz ki: Âyet büyük günah sahibleri için şefaatin söz konusu olduğuna delalet eder. Çünkü Hz. Allah bunun peşinden: إِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِندَ الرَّحْمَٰنِ عَهْدًا *''Ancak Allah'dan bir ahd (söz) almış olan müstesna...''* (Meryem, 87) buyurmuştur. Buna göre ayetin takdiri şöyledir: ''Günahkârlar, kendilerine başkalarının şefaat etmesine müstehak olamazlar. Ancak onlar Allah'dan bir ahd (söz) almış olurlar ise bu müstesna..'' Buna göre de, Allah'dan bir söz almış olan herkesin bu müstesnaya dahil olması gerekir. Büyük günah sahibi de Allah'dan bir ahid almıştır ki bu da tevhid ve İslâm'dır. Bu sebeble büyük günah sahibinin de buna dahil olması gerekir.

Bu konuda söylenecek en son söz, şöyle denilmesidir: ''Yahudiler, Allah'dan bir söz (ahd) aldılar. Bu söz de, onların Allah'a iman etmiş olmalarıdır. Bu sebeble, yahudilerin de bu ahdin şumûlüne girmesi gerekir.'' Ancak biz deriz ki, bu âyeti yahudiler hakkında kullanmamak, icmanın zaruretinden dolayıdır. Binaenaleyh, ayetin yahudiler dışında kullanılması gerekir.

d) Hak Teâlâ, meleklerin hususiyetleri hakkında: وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَىٰ *''Onlar, ancak Allah'ın razı olduğu kimselere şefaat ederler''* (Enbiya, 28) buyurur. Bu âyetle istidlal etme şekli şöyledir: Büyük günah sahibi de Allah'ın razı olduklarındandır ve Allah'ın razı olduğu herkesin, şefaat edilmeye ehil olması gerekir. Biz, büyük günah sahibinin de Allah katında razı olunanlardan olduğunu söyledik, çünkü o, imanı ve tevhidi sebebi ile Allah katında razı olunanlardandır. Kendisine, ''Bu vasıflar sebebi ile o Allah katında razı olunanlardandır'' denilmesi yerinde olan herkese, ''O, Allah'ın razı olduklarındandır'' denilmesi de doğru olur. Çünkü,

"Allah'ın razı olduğu (Allah katında razı olunmuş)" sözü, bizim "İmanı sebebiyle Allah katında razı olunmuş" sözümüzün bir parçasıdır. Mürekkeb (ifadenin bütünü) doğru olunca, müfred (ifadenin parçası) da doğru olur. Böylece sabit olur ki, büyük günah sahibi Allah'ın razı olduklarındandır. Bu sâbit olunca, onun da لا يشفعون الا لمن ارتضى *"Onlar ancak Allah'ın razı olduğu kimselere şefaat ederler"* âyetinden dolayı, şefaat edilmeye ehil olması gerekir. Şefaat kendisinden razı olunan kimselerin haricindekiler için nefyolunmuştur. Menfi bir ifadeden yapılan istisna, müsbeti ifade etmek olur. Bu sebeble, kendisinden razı olunan kimselerin meleklerin şefaatına müstehak olmaları gerekir. Büyük günah sahibinin, meleklerin şefaatine dahil olduğu sabit olunca, zaruri olarak peygamberlerin ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in şefaatine de dahil olmaları gerekir. Çünkü peygamberlerle meleklerin şefaati arasında herhangi bir farkın olduğunu söyleyen olmamıştır.

Mu'tezile'den Bir İtiraz

Buna göre, eğer: "Bu şekilde istidlâl etmenin aleyhine iki bakımdan söz söylenebilir:

a) Fasık, razı olunmuş bir kimse değildir. Bu sebeble onun meleklerin şefaatine ehil sayılmaması gerekir. O, meleklerin şefaatine müstehak olamayınca, Hz. Peygamberin şefaatine de müstehak olamaz. Biz, münafığın razı olunan bir şahıs olmadığını söyledik, çünkü o fıskı ve fücüru sebebiyle, razı olunan birisi değildir. Fıskı sebebiyle razı olunmadığı söylenen kimsenin, sizin zikretmiş olduğunuz delilin aynısıyla razı olunmuş olmadığını da söylemek doğru olur. Fasığın, razı olunan birisi olmadığı sabit olunca, onun meleklerin şefaatine müstehak olmaması gerekir. Çünkü Allah'ın: وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَىٰ *"Allah'ın kendisinden hoşnut olduğu kimse hariç, şefaat etmezler"* (Enbiya, 28) âyeti, kendisinden razı olunan müstesna, herkesten şefaatin nefyine delalet eder. Büyük günah sahibi kimse kendisinden razı olunmuş birisi olmadığına göre, onun nefyin hükmüne dahil olması gerekir.

b) Âyetle istidlâl ancak, Hak Teâlâ'nın ولا يشفعون الا لمن ارتضى *"(Allah'ın) hoşnut olduğu hariç, şefaat etmezler"* sözü; bundan muradın ولا يشفعون الا لمن ارتضاه الله "Onlar, Allah'ın kendisinden hoşnut olduğu kimse hariç şefaat etmezler" şeklinde olduğuna hamledilirse, tamam olur. Ama, bu ifadeyi, bundan muradın, ولا يشفعون الا لمن ارتضا الله منهُ شفاعته "Onlar ancak, Allah'ın şefâatine razı olduğu kimseler şefaatte bulunurlar" şeklinde olmasına

hamledersek, bu durumda ayet, ancak Allah'ın, büyük günah sahibinin şefaatine razı olduğu sabit olursa, delalet eder ki bu da meselenin başıdır'' denilirse, birinciye cevabımız şudur:

Bu İtiraza Ehl-i Sünnetin Cevabı

Mantikî ilimlerde, ''mühmel''ler birbirleriyle çelişmezler; buna göre زَيْدٌ عَالِمٌ ''Zeyd âlimdir'' sözümüzle زيد ليس بعالم ''Zeyd bir âlim değildir'' sözümüz çelişmezler. Çünkü, bundan muradın, ''Zeyd fıkıh alimidir, fakat kelam alimi değildir'' olması muhtemeldir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, bizim büyük günah işleyen razı olunmuştur, sözümüzle, büyük günah işleyen razı olunmamıştır sözümüz de böylece çelişmezler; çünkü büyük günah sahibinin dini bakımından, razı olunmuş olduğunun, fıskı bakımından da razı olunmamış olduğunun söylenmesi muhtemeldir. Ve yine, onun müslüman olması bakımından razı olunmuş olduğu her ne zaman sabit olursa, onun kendisinden razı olunmuş olarak isimlendirilmesi de sabit olmuş olur. İstisna edilen sırf onun razı olunmuş olması ve onun sırf razı olunmuş olması da, imanı bakımından kendisinden razı olunmuş olması da mevcut olunca, onun müstesnanın zımnına girmesi, ''müstesna minha'' dan çıkması vacib olur. Her ne zaman bu böyle olursa, onun şefaate müstehak olduğu sabit olur.

İkinci suale gelince, bunun cevabı da şudur: Âyetin manasını, ''Melekler ancak Allah'ın kendisinden hoşnut olduğu kimseye şefaat ederler'' şeklinde hamletmek, ''Melekler ancak, Allah'ın şefaatinden razı olduğu kimselere şefaat ederler'' anlamına hamletmekten daha evladır. Çünkü birinci takdire göre ayet, Allah u Teâlâ'nın hoşnutluğunu elde edip, günahlarından da kaçınmaya bir teşvik ve tahrik ihtiva etmektedir. İkinci takdire göre ayet bunu ifâde etmemektedir. Şüphesiz Allah'ın kelamını, şümulünde daha çok fayda olan mana ile tefsir etmek evladır.

e) Cenâb-ı Hakk'ın: فَمَا تَنفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ

''Şefaatcilerin şefaati onlara fayda vermez'' (Müddessir, 48) âyetidir. Cenâb-ı Allah bunu sadece kafirler için söylemiştir. Dolayısıyla, hitabın delil olması meselesinden dolayı burada kâfirler sözkonusu olup,müslümanın durumunun bunun aksine olması gerekir.

f) Cenâb-ı Allah'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e söylediği:

وَاسْتَغْفِرْ لِذَنبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ

''Kendi günahına ve mü'minlerle mü'minelerin günahına istiğfar et''

(Muhammed, 19) âyeti, Allah'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bütün mümin erkekler ve kadınlar için istiğfar etmesini emrettiğine delalet eder. Biz:

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ (Bakara, 3) âyetinin tefsirinde, büyük günah işleyen kimsenin de mü'min kaldığını açıklamıştık. Durum böyle olunca, Hz. Muhammed (s.a.s)'in onlar için de istiğfar etmiş olduğu sabit olur. Bu sabit olunca da, Hak Teâlâ'nın onları bağışlayacağı sabit olur. Aksi halde Hak Teâlâ, duasını reddedeceği halde, ona dua etmesini emretmiş olurdu ki bu da sırf tahkir ve eziyet verme olurdu. Böyle bir şey ise ne Cenâb-ı Allah'a yakışır, ne de Peygamberimiz (s.a.s)'e, lâyık olur. Bu da Allah ü Teâlâ; Hz. Peygamber (s.a.s)'e bütün günahkarlar için istiğfarda bulunmasını emrettiğinde, O'nun duasına icabet ettiğine delalet eder. Bu ise ancak büyük günah sahiblerini bağışladığında tamam olur. Şefaatin de manası işte budur.

g) Hak Teâlâ'nın:

وَإِذَا حُيِّيتُم بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا

"Bir selamla selamlandığınız zaman, siz ondan daha güzel (bir selam) ile veya aynısı ile karşılık verin" (Nisa, 86) âyeti. Bu ayette Cenab-ı Hak, herkese, kendilerine bir kimse bir selam verdiği zaman buna daha güzel bir selam ile karşılık vermelerini veya o selamı aynı ile mukabele etmelerini emretmiştir. Daha sonra biz müslümanlara:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

"Ey iman edenler, O (Nebiyyi Ekrem'e) siz de salat edin, tam bir teslimiyetle de selam verin" (Ahzab, 56) âyeti ile, Hz. Muhammed (s.a.s)'e salat ü selâmda bulunmamızı emretmiştir. "Salat" Allah'dan olur ise rahmet manasınadır. Şüphe yok ki bu da bir tür selamdır. Biz Hak Teâlâ'dan, Hz. Peygamber (s.a.s) için rahmet taleb ettiğimizde, "Siz o (selamdan) daha güzeli ile veya aynısı ile karşılık verin" âyetinin gereğince, Hz. Muhammed (s.a.s)'in da aynısı ile mukabele etmesi gerekir. Bu da, O'nun bütün müslümanlar için Allah'dan rahmet taleb etmesidir. Şefaatin manası da işte budur. Hem sonra biz, Hz. Muhammed (s.a.s)'in duasının reddolunmadığında ittifak ettik. Bu sebeble, Hak Teâlâ'nın, O'nun herkes hakkındaki şefaatini kabul etmesi gerekir kl, zaten istenen de budur.

h) Allah Teâlâ'nın:

وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذ ظَّلَمُوا أَنفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَّحِيمًا

"Onlar kendilerine zulmettikleri zaman sana gelip de Allah'dan mağfiret dileselerdi, onlara (sen) Peygamber de mağfiret dilemiş olsaydı, elbette Allah'ı tevbeleri çok kabul eden ve çok merhametli bulacaklardı" (Nisa, 64) âyetidir. Bu ayette, "tevbe" ismi geçmemektedir. Ayet-i kerime, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ne zaman günahkar ve kendi nefislerine zulmedenler için istiğfarda bulunsa, Allah'ın onları muhakkak bağışlayacağını göstermektedir. Bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in büyük günah işleyenler hakkındaki şefaatinin bu dünyada kabul edildiğine delalet eder. Binaenaleyh onlarla ilgili şefaatinin ahirette de kabul edilmesi gerekir. Çünkü bu iki şefaatin birbirinden farklı olduğunu söyleyen yoktur.

i) Biz, Hz. Muhammed (s.a.s)'in şefaatinin mutlaka kabul edileceği hususunda icma ettik. Öyle ise O'nun şefaatinin tesiri, ya sevabı artırmak şeklinde olur ya da günahı düşürmek şeklinde olur. Birincisi olamaz. Aksi halde biz, اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَعَلٰى آلِ مُحَمَّدٍ diyerek, Allah'dan, Peygamberin fazlını artırmasını taleb ettiğimizde, Hz. Muhammed (s.a.s)'e bir nevi şefaatci olmuş olurduk. Birinci kısım batıl olunca, ikinci kısım ortaya çıkar ki istenen de budur.

Mu'tezile'den Bir İtiraz

Eğer denilirse ki: "Bizim Hz. Muhammed (s.a.s.)'e şefaatçi olduğumuz şu iki sebebten dolayı söylenemez:

1) Şefaat edenin, kendisine şefaat edilenden daha yüksek mertebede olması gerekir. Biz ise, mertebe yönünden Hz. Peygamber (s.a.s)'den daha aşağıda olduğumuz için, O'na hayır duada bulunduğumuzda, ona şefaat etmiş kimseler vasfını almayız.

2) Ebu'l-Huseyn şöyle demiştir: "Başkası için hayır istemek, ancak onun arzusundan ötürü olduğu zaman "şefaat" olur. Şayet onun bu arzusu olmasaydı, bu hayırla tahakkuk etmeyecekti. Yahut da onun bu arzu ve isteğinin, o hayırların yapılmasında bir tesiri olacaktır. Ama ister arzu etsin, ister arzu etmesin, bunlar tahakkuk ettiği, isteyenin maksadının istediğine ulaşmasında ve bu istek ile kendisinden istekte bulunan şahıs da fazladan bir fayda temin etmediği zaman bu o şahıs için bir şefaat olmaz. Görmez misin, bir hükümdar oğluna saltanatı vermek istediğinde, bir dostu onu buna teşvik etse, o buna teşvik etse de etmese de, hükümdar istediği şeyi yapar. Bu dostun bu teşvikten maksadı ise, onun katında bir mertebe elde edip sultana yakınlık kazanmaktır. Bu sebeble, onun hükümdarın oğlu için şefaatte

bulunduğu söylenemez. İşte kendisi için Allah'dan istediğimiz rahmet hususunda, Peygamber (s.a.s.)'e karşı durumumuz budur. Bu sebeble biz, bu salat ile Peygamber'e şefaatci olmuş olmayız."

Ehl-i Sünnetin Cevabı

Birinci hususa şöyle cevab veririz: Biz, şefaatte rütbenin geçerli olduğunu kabul etmiyoruz. Buna delilimiz ise şudur; شَفِيعٌ (şefaat eden) kelimesi شَفْعٌ (çift) kelimesinden alınmış olarak böyle isim olmuştur. Bu manada ise rütbe geçerli değildir. Bu sebeble onların iddiaları düşer. Bu izah ile ikinci sual de düşer. Ama biz yine, ona da şöyle cevap veririz: Biz, her nekadar Allah'u Teala'nın, ümmet bunu istesin istemesin Resulüne ikramda bulunduğunu söylüyorsak da, şayet ümmetinin istemesi olmasa idi bu fazilet meydana gelmeyecek bir şekilde ümmetinin istemesinden ötürü Allah'ın Peygambere daha fazla ikramda bulunmuş olmasının caiz olamayacağını da kesin olarak söyleyemiyoruz. Bu ihtimal caiz olduğuna göre, bizim de Hz. Peygamber (s.a.s) için şefaatciler olmamız ihtimali söz konusu olur. Bu ümmetin ittifakı ile batıl olunca, onların görüşleri de geçersiz olur.

j) Cenâb-ı Allah'ın meleklerin özelliğinden bahseden şu âyeti:

اَلَّذِيْنَ يَحْمِلُوْنَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهٗ يُسَبِّحُوْنَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُوْنَ بِهٖ

وَيَسْتَغْفِرُوْنَ لِلَّذِيْنَ اٰمَنُوْا

"Arşı taşıyan ve onun etrafında bulunan (melekler) Rablerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler ve mü'minlerin affedilmesini isterler" (Mü'min, 7). Büyük günah işleyen kimse mü'minler cümlesindendir. Bu sebebie, meleklerin kendileri için istiğfarda bulunduğu kimseler zümresine onun da dahil olması gerekir. Bu hususda söylenecek en son söz ise, bu ayetin sonunda Hak Teâlâ'nın: فَاغْفِرْ لِلَّذِيْنَ تَابُوْا وَاتَّبَعُوْا سَبِيْلَكَ

"O halde tevbe edenleri ve senin yoluna uyanları bağışla" (Mü'min, 7) buyurmasıdır. Ancak ne var ki bu ikinci kısım, umumi olan birinci kısmın tahsisini gerektirmez. Çünkü Usul-ü Fıkıh'da şöyle bir kaide vardır: "Umumi bir lafızdan sonra, o umumi lafzın cüzlerinden biri zikredilir ise, bu, o umumi lafzın bu hususi lafız ile tahsisini gerektirmez."

Büyük Günah İşleyenler İçin Şefaat Olacağına Dair Hadisler

k) Büyük günah işleyenler için şefaatin bulunduğunu gösteren haberlere gelince, biz bunlardan üçünü zikredeceğiz:

1) Hz.Peygamber (s.a.s.)'in şu hadisi: شَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكَبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي *"Şefaatim, ümmetimden büyük günah işleyenler içindir."*(65) Mu'tezile şöyle demiştir: Bu hadise üç yönden itiraz edilir:

a) Bu, Kur'an'ın aksine gelen bir haber-i vahiddir. Çünkü biz, birçok ayetin bu şefaatin olmayacağını gösterdiğini açıklamıştık. Haber-i vahid Kur'an'ın hilafına olunca, onu kabul etmemek (sahih saymamak) gerekir.

b) Bu hadis, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şefaatinin ancak büyük günah işleyenler için olduğuna delalet eder. Bu ise caiz değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in şefaatine nail olmak büyük bir makamdır. Binaenaleyh şefaati, sadece büyük günah işleyenlere tahsis etmek, sevab ehli olan diğer kimseleri bundan mahrum etmek olur. Bu ise caiz değildir. Çünkü en azından eşit olmaları gerekirdi.

c) Bu mesele, âmelî meselelerden değildir. Bu sebeble bu konuda zan ile yetinmek caiz değildir. Haber-i Vâhid ise ancak zan ifade eder. Bundan dolayı, bu konuda bu hadîse yapışmak caiz değildir. Sonra biz, bu hadisin sahih olduğunu kabul etsek bile, onda üç ihtimal söz konusudur:

a) Hadisten murad, inkâr etme manasında istifham (soru) dur. Yani أَشَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكَبَائِرِ من أُمَّتِي *"Şefaatim ümmetimin büyük günah işleyenleri için midir?"* demektir. Nitekim, Allah'u Teala'nın: هَذَا رَبِّي *'Bu Rabb'im'* (En'am, 77) âyeti de, أهذا ربي *"Bu mu benim Rabb'im?"* anlamındadır.

b) اَلْكَبِيرَةُ lâfzı, ne dilin aslında, ne de örfde günah olarak tahsis edilmemiştir. Aksine, bu kelime günahı içine aldığı gibi, taati de içine almaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, namazı vasfederken:

وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ

"Huşu duyanlar hariç, o ağır ve meşakkatlidir" (Bakara, 45) buyurmuştur. Durum böyle olunca, Hz. Peygamber (s.a.s)'in لِأَهْلِ الْكَبَائِرِ sözünden muradın, "büyük günah işleyenler" olması gerekmez; aksine belki de murad, "büyük taatler işleyenler içindir" şeklindedir. Eğer, "Farzedelim ki, اَلْكَبِيرَةُ lafzı hem günahları hem de taatleri içine alıyor. Fakat, أَهْلِ الْكَبَائِرِ sözü ise, eliflâma bitişik olarak gelmiştir ve umum ifade eder. Bu durumda da, haber ister büyük taatler işleyenler, isterse büyük günahlar işleyenler olsun, kebair ehlinden olan herkes için şefaatin bulunduğuna delalet eder" denilirse, deriz ki: الْكَبَائِرُ lâfzı her ne kadar umum ifâde ediyorsa da, muzaf olan أَهْلُ kelimesi

---

65) Ebu Davud, Sünnet, 21 (2/236); Tirmizi, Kıyamet, 11 (4/625); İbn Mace, Zühd 37 (2/144).

müfred (tekil)dir; bu sebeple de umum ifâde etmez. Bunun için, haberin doğruluğu hususunda, kebair ehlinden olan tek bir şahıs yeterlidir. Biz de bu tek şahsı, bütün taatleri işleyen kimseye hamlediyoruz. Çünkü, hadisin muktezasıyla amel etmek hususunda, onu buna hamletmek kafidir.

c) Farzedelim ki, "kebair ehli" ifâdesini büyük günah işleyenlere hamletmek vaciptir. Fakat "büyük günah işleyenler" ifadesi, "tevbeden sonra veya tevbeden önce büyük günah işleyenler" ifadesinden daha umumidir. Bu sebeple biz haberi, "tevbeden sonra büyük günah işleyenler" manasına hamlettik... Haberin sizin görüşünüze delâlet ettiğini kabul edelim, ama bu yine Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet olunan, أَشَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكَبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي *"Şefaatim, ümmetimden büyük günah işleyenler için mi?"* haberiyle çelişmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s) bunu, inkâr tarikiyle olmak üzere, istifham hemzesiyle beraber zikretmiştir.

Keza Hasan el-Basri Hz. Peygamber (s.a.s)'den, onun şöyle dediğini rivâyet etmiştir: مَا ادَّخَرْتُ شَفَاعَتِي إِلاَّ لِأَهْلِ الْكَبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي *"Ben şefaatimi ancak, ümmetimden büyük günah sahiplerine ayırdım, sakladım."* Bil ki, insaflı olmak, böyle bir meselede, sadece bu habere tutunmayı değil, ama şefaat konusunda varid olmuş olan haberlerin tamamına tutunmayı mümkün kılar. Bunun dışındaki diğer haberlerse, bu nevi tevillerin tamamını düşürür, geçersiz kılar.

b) Ebû Hureyre Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ مُسْتَجَابَةٌ فَتَعَجَّلَ كُلُّ نَبِيٍّ دَعْوَتَهُ وَإِنِّي اخْتَبَأْتُ دَعْوَتِي شَفَاعَةً لِأُمَّتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَهِيَ نَائِلَةٌ إِنْ شَاءَ اللهُ مَنْ مَاتَ مِنْ أُمَّتِي لاَ يُشْرِكُ بِاللهِ شَيْئًا

"Her peygamberin icabet olunan bir duası vardır. Bütün peygamberler, bu dünyada isteyeceklerini istediler. Ama ben, ümmetime şefaat olmak üzere, isteğimi kıyamet gününe sakladım. Allah'a hiçbir şeyi şirk koşmadan ümmetimden ölen herkes, inşaallah benim şefaatime nail olacaktır." Bu hadisi, Müslim Sahih'inde rivâyet etmiştir. Bu hadisle şöyle istidlal edilir: Hadis, ümmetinden, Allah'a şirk koşmadan ölen herkesin Hz. Peygamber (s.a.s)'in şefaatine nail olacağı hususunda, gayet sarih ve nettir. Büyük günah işleyen kimse de böyle olduğu için, onun da bu şefaate nail olması gerekir.

c) Ebu Hureyre'den rivayet olunduğuna göre, o şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) bir gün elinde bir et parçası olduğu halde geldi; onu kendisine doğru bir dirsek boyu yükseltti. Et onun hayranlığını celbediyordu; derken ondan bir çiğnem ısırdı ve sonra şöyle dedi:

أَنَا سَيِّدُ النَّاسِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ هَلْ تَدْرُونَ لِمَ ذَلِكَ ؟

"Ben kıyamet gününde, insanların efendisiyim. Bunun niye böyle

olduğunu biliyor musunuz?'' Orada bulunanlar, ''Hayır ya Resulallah'' deyince, O şöyle buyurdu:

يَجْمَعُ اللّٰهُ الأَوَّلِينَ والآخِرِينَ فِي صَعِيدٍ وَاحِدٍ فَيُسْمِعُهُم الدَّاعِي وَيَنْفُذُهُمُ البَصَرُ وتَدْنُو الشَّمْسُ

فَيَبْلُغُ النَّاسَ مِنَ الْغَمِّ وَالكَرْبِ مَا لاَ يُطِيقُونَ فَيَقُولُ بَعْضُ النَّاسِ لِبَعْضٍ : أَلاَ تَرَوْنَ مَا أَنْتُمْ فِيهِ ؟ أَلا تَرَوْنَ مَا قَدْ بَلَغَكُمْ ؟ أَلاَ تَذْهَبُونَ إِلَى مَنْ يَشْفَعُ لَكُمْ إِلَى رَبِّكُمْ ؟ فَيَقُولُ بَعْضُ النَّاسِ لِبَعْضٍ : أَبُوكُمْ آدَمُ فَيَأْتُونَ آدَمَ فَيَقُولُونَ يَا آدَمُ أَنْتَ أَبُو البَشَرِ خَلَقَكَ اللّٰهُ بِيَدِهِ وَنَفَخَ فِيكَ مِنْ رُوحِهِ وَ أَمَرَ المَلاَئِكَةَ فَسَجَدُوا لَكَ اِشْفَعْ لَنَا إِلَى رَبِّكَ ، أَلاَ تَرَى مَا نَحْنُ فِيهِ أَلاَ تَرَى مَا قَدْ بَلَغَنَا فَيَقُولُ لَهُمْ : إِنَّ رَبِّى قَدْ غَضِبَ اليَوْمَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ مِثْلَهُ قَبْلَهُ وَلَنْ يَغْضَبَ بَعْدَهُ مِثْلَهُ ، وإِنَّهُ نَهَانِى عَنْ الشَّجَرَةِ فَعَصَيْتُهُ : نَفْسِى نَفْسِى ، اِذْهَبُوا إِلَى غَيْرِى ، اِذْهَبُوا إِلَى نُوحٍ.

فَيَأْتُونَ نُوحًا فَيَقُولُونَ يَا نُوحُ أَنْتَ أَوَّلُ الرُّسُلِ إِلَى أَهْلِ الأَرْضِ وَسَمَّاكَ اللّٰهُ عَبْدًا شَكُورًا اِشْفَعْ لَنَا إِلَى رَبِّكَ أَلاَ تَرَى إِلَى مَا نَحْنُ فِيهِ فَيَقُولُ لَهُمْ : إِنَّ رَبِّى قَدْ غَضِبَ اليَوْمَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ وَلَنْ يَغْضَبَ بَعْدَهُ مِثْلَهُ وَإِنَّهُ كَانَتْ لِى دَعْوَةٌ دَعَوْتُ بِهَا عَلَى قَوْمِى ، اِذْهَبُوا إِلَى غَيْرِى ، اِذْهَبُوا إِلَى إِبْرَاهِيمَ.

فَيَأْتُونَ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلاَمُ فَيَقُولُونَ أَنْتَ إِبْرَاهِيمُ نَبِىُّ اللّٰهِ وَخَلِيلُهُ مِنْ أَهْلِ الأَرْضِ اِشْفَعْ لَنَا إِلَى رَبِّكَ أَلاَ تَرَى إِلَى مَا نَحْنُ فِيهِ فَيَقُولُ لَهُمْ إِبْرَاهِيمُ إِنَّ رَبِّى قَدْ غَضِبَ اليَوْمَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ وَلَنْ يَغْضَبَ بَعْدَهُ مِثْلَهُ ، وَذَكَرَ كَذَبَاتِهِ، نَفْسِى نَفْسِى ، اِذْهَبُوا إِلَى غَيْرِى اِذْهَبُوا إِلَى مُوسَى .

فَيَأْتُونَ مُوسَى وَيَقُولُونَ يَا مُوسَى أَنْتَ رَسُولُ اللّٰهِ فَضَّلَكَ اللّٰهُ بِرِسَالاَتِهِ وَبِكَلاَمِهِ عَلَى النَّاسِ اِشْفَعْ لَنَا إِلَى رَبِّكَ أَلاَ تَرَى إِلَى مَا نَحْنُ فِيهِ فَيَقُولُ لَهُمْ مُوسَى إِنَّ رَبِّى قَدْ غَضِبَ اليَوْمَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ وَلَنْ يَغْضَبَ بَعْدَهُ مِثْلَهُ ، وَإِنِّى قَتَلْتُ نَفْسًا لَمْ أُومَرْ بِقَتْلِهَا نَفْسِى نَفْسِى اِذْهَبُوا إِلَى غَيْرِى اِذْهَبُوا إِلَى عِيسَى بْنِ مَرْيَمَ.

فَيَأْتُونَ عِيسَى فَيَقُولُونَ أَنْتَ رَسُولُ اللّٰهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ . وَكَلَّمْتَ النَّاسَ فِى الْمَهْدِ اِشْفَعْ لَنَا إِلَى رَبِّكَ ، أَلاَ تَرَى إِلَى مَا نَحْنُ فِيهِ ؟ فَيَقُولُ لَهُمْ عِيسَى إِنَّ رَبِّى قَدْ غَضِبَ اليَوْمَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ وَلَنْ يَغْضَبَ بَعْدَهُ مِثْلَهُ ، لَمْ يَذْكُرْ لَهُ ذَنْبًا، نَفْسِى نَفْسِى اِذْهَبُوا إِلَى غَيْرِى اِذْهَبُوا إِلَى مُحَمَّدٍ.

فَيَأْتُونِى فَيَقُولُونَ يَا مُحَمَّدُ أَنْتَ رَسُولُ اللّٰهِ وَخَاتَمُ النَّبِيِّنَ وَقَدْ غَفَرَ اللّٰهُ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ ، اِشْفَعْ لَنَا إِلَى رَبِّكَ، أَلاَ تَرَى مَا نَحْنُ فِيهِ؟ فَأَنْطَلِقُ وَأَسْتَأْذِنُ عَلَى رَبِّى فَيُؤْذَنُ لِى فَإِذَا رَأَيْتُ رَبِّى وَقَعْتُ سَاجِدًا فَيَدَعُنِى مَاشَاءَ اللّٰهُ أَنْ يَدَعَنِى ثُمَّ يَقُولُ لِى : يَا مُحَمَّدُ اِرْفَعْ رَأْسَكَ وَقُلْ تُسْمَعْ وَسَلْ تُعْطَهْ وَاشْفَعْ تُشَفَّعْ ، فَأَحْمَدُ رَبِّى بِمَحَامِدَ عَلَّمَنِيهَا ثُمَّ أَشْفَعُ فَيَحُدُّ لِى حَدًّا فَأُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ ثُمَّ أَرْجِعُ فَإِذَا رَأَيْتُ رَبِّى تَبَارَكَ وَتَعَالَى وَقَعْتُ لَهُ سَاجِدًا فَيَدَعُنِى مَا شَاءَ اللّٰهُ أَنْ يَدَعَنِى ، ثُمَّ يَقُولُ اِرْفَعْ رَأْسَكَ وَقُلْ تُسْمَعْ وَسَلْ تُعْطَهْ وَاشْفَعْ تُشَفَّعْ ، فَأَحْمَدُ رَبِّى بِمَحَامِدَ عَلَّمَنِيهَا ثُمَّ أَشْفَعُ فَيَحُدُّ لِى حَدًّا فَأُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ ، ثُمَّ أَرْجِعُ فَإِذَا رَأَيْتُ رَبِّى وَقَعْتُ لَهُ سَاجِدًا فَيَدَعُنِى مَاشَاءَ اللّٰهُ أَنْ يَدَعَنِى ، ثُمَّ يَقُولُ يَا مُحَمَّدُ، اِرْفَعْ رَأْسَكَ وَقُلْ تُسْمَعْ وَسَلْ تُعْطَهْ وَاشْفَعْ تُشَفَّعْ ، فَأَحْمَدُ رَبِّى بِمَحَامِدَ عَلَّمَنِيهَا ثُمَّ أَشْفَعُ فَيَحُدُّ لِى حَدًّا فَأُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ. ثُمَّ أَرْجِعُ فَأَقُولُ يَا رَبِّ مَا بَقِىَ فِى النَّارِ إِلاَّ مَنْ حَبَسَهُ الْقُرْآنُ إِىْ وَجَبَ عَلَيْهِ الْخُلُودُ.

"Cenâb-ı Allah, önceki ve sonraki bütün insanları (ahiret günü) dümdüz bir yerde toplar. Bir münadi, sesini herkese duyurur ve bir göz onların hepsini bir bakışta görür. Bir de güneş yaklaşır, artık insanların gamı ve meşakkati, dayanamayacakları ve tahammül edemiyecekleri bir dereceye varır.

Bu sırada insanlar birbirlerine:"İçinde bulunduğumuz şu faciayı görmüyor musunuz? Size erişen bu faciayı görmüyor musunuz? Size Rabb'iniz yanında şefaat edecek bir şefaatciye niçin gitmiyorsunuz?" derler. Diğerleri, "Babanız Âdem (a.s) var" derler. Bunun üzerine Hz. Âdem'e gelirler ve ona "Ey Âdem, (a.s) sen insanların babasısın. Cenâb-ı Hak seni eliyle yarattı ve sana ruhundan üfledi. Meleklere de emretti, onlar sana secde ettiler. Cenâb-ı Hakk yanında bize şefaatci ol. İçine düştüğümüz hali, başımıza geleni görmüyor musun?" dediler. Hz. Âdem (a.s) onlara "Hiç şüphesiz Rabb'im bugün, daha önce gazablanmadığı, bundan sonra da hiç gazablanmayacağı bir şekilde gazablanmıştır. O, beni bir ağaçtan (yemekten) menetmişti, ama ben O'na asi olmuş (günah işlemiştim). Vay nefsim, vay nefsim! Siz, benden başkasına gidin. Nuh'a gidin" dedi.

Bunun üzerine insanlar Nuh (a.s)'a gelirler ve ona "Ey Nuh (a.s), sen yeryüzündekilere gönderilmiş peygamberlerin ilkisin. Allah seni şükreden bir kul olarak da isimlendirdi, sen bize Allah katında şefaatci ol; içinde bulunduğumuz durumu görmüyor musun?" derler. Bunun üzerine Nuh (a.s.) onlara: "Bugün Rabbim, daha önce hiç gazablanmadığı ve bundan sonra da hiç böylesine gazablanmayacağı bir şekilde gazablanmıştır. Benim, bir isteğim vardı; onu da kavmim için kullandım. Siz başkasına gidin, siz İbrahim (a.s)'in yanına gidin" der.

Onlar da Hz. İbrahim (a.s)'in yanına gelirler ve ona, "Sen İbrahim (a.s)'sin, Allah'ın nebisi ve yeryüzü halkından seçtiği dostu... Bize Rabbin yanında şefaatçi ol, içinde bulunduğumuz durumu görmüyor musun?" derler. Bunun üzerine İbrahim (a.s) onlara: "Bugün Rabbim, daha önce hiç gazablanmadığı ve bundan sonra da hiç böylesine gazablanmayacağı bir şekilde gazablanmıştır ve yalanlarını zikrederek, "Vay nefsi, vay nefsi; siz benden başkasına gidin, siz Musa (a.s)'ya gidin" der.

Bunun üzerine onlar, Musa (a.s)'nın yanına gelirler ve ona şöyle derler: "Ey Musa (a.s) sen Allah'ın Resulüsün, Allah seni, risaleti ve kelamıyla diğer insanlara üstün kıldı. Rabbin yanında bize şefaatçi ol! İçinde bulunduğumuz durumu görmüyor musun?" Musa (a.s) onlara şöyle cevap verir: "Bugün Rabbim, daha önce hiç gazablanmadığı ve bundan sonra da hiç böylesine gazablanmayacağı bir şekilde gazablanmıştır. Ben öldürmekle

emrolunmadığım bir kişiyi öldürdüm. Vay nefsi, vay nefsi!. Siz benden başkasına gidin, siz Meryem oğlu İsa (a.s)'ya gidiniz..."

Bunun üzerine onlar İsa (a.s)'nın yanına gelirler. Ve ona, "Sen Allah'ın Resulü, Meryem'e ilka ettiği kelimesi ve O'ndan bir ruhsun. Sen beşikte iken insanlarla konuşmuştun, Rabbin yanında bize şefaatçi ol, içinde bulunduğumuz bu durumu görmüyor musun?" derler. İsa (a.s) onlara şöyle cevap verir: "Bugün Rabbim, daha önce hiç gazablanmadığı ve bundan sonra da hiç böylesine gazablanmayacağı bir şekilde gazablanmıştır." Kendisi için bir günah zikretmeksizin, "Vay nefsim, vay nefsim; siz benden başkasına gidin, siz Muhammed (s.a.s)'e gidin."

Bunun üzerine onlar da, bana gelir ve şöyle derler: "Ey Muhammed (s.a.s), Sen Allah'ın Resulü ve peygamberlerin sonuncususun. Cenâb-ı Allah senin geçmiş ve gelecek bütün günahlarını affetmiştir. Bize Rabbin yanında şefaatçi ol. İçinde bulunduğumuz durumu görmüyor musun?" Bunun üzerine ben de gider, Rabbimin huzuruna girmek için izin isterim. Bana izin verilir,varıp Rabbimi görünce secdeye kapanırım. Cenab-ı Allah, dilediği müddet beni o halde bırakır ve sonra şöyle der: "Ey Muhammed başını kaldır! Söyle,icabet olunasın,iste sana verilsin;şefaât eyle, şefaâtin kabul olunsun!" Ben de Rabbime, bana öğretmiş olduğu hamdlerle hamdederim. Sonra şefaât ederim. Derken, Cenâb-ı Hakk bana bir sınır çizer. Ben de (o sınır içinde) bulunanları cennete sokarım.

Sonra tekrar döner, Rabb Teâlâ'yı görünce yine secdeye kapanırım. Rabbim beni, dilediği müddet o hâlimde bırakır. Sonra, "Başını kaldır, söyle, icabet olunsun, İste sana verilsin; şefaât eyle, şefaâtin kabul olunsun" der. Ben de Rabbime, bana öğretmiş olduğu hamdlerle hamdederim. Sonra şefaât ederim. Derken, Cenâb-ı Hakk bana bir sınır çizer. Ben de (o sınır içinde) bulunanları cennete sokarım. Sonra tekrar döner, Rabbimi görünce yine secdeye kapanırım. Rabbim beni, dilediği müddet o hâlimde bırakır. Sonra şöyle der: "Ey Muhammed, başını kaldır! Söyle, icabet olunsun; iste, verilsin; şefaât eyle, şefaâtin kabul olunsun." Ben de, Rabbime, bana öğretmiş olduğu hamdlerle hamdederim. Sonra şefaât ederim. Derken bana bir sınır çizilir, ben de (o sınır içinde) bulunanları cennete sokarım. Sonra da döner ve şöyle derim: Ya Rabbi, cehennemde sade Kur'ân'ın hapsettikleri, yani ebedî olarak cehennemde kalmaları gerekenler kaldı" derim". Bu hadisin çoğu bu lâfzıyla, Sahîhayn'da bulunmaktadır.

Mu'tezile'nin Bu Hadislere Cevabı

Mu'tezile şöyle demiştir: Bu ve benzeri hadisler hakkında söylenecek söz, birkaç yöndendir:

a) Bu haberler, uzun haberlerdir; bu bakımdan, Hz. Peygamber'in lâfzıyla, söylediği biçimde zabtedilmesi mümkün değildir. Binaenaleyh, hadisi rivâyet eden onu kendi sözleriyle rivâyet etmiştir. Bu takdire göre de, hadîsin hiçbir tarafı hüccet olmaz.

b) Bunlar bir tek vakayla ilgili haberlerdir, fakat eksiklikleri ve fazlalıklarıyla beraber, çeşitli şekillerde rivâyet edilmişlerdir. Bu da yine töhmete yol açar.

c) Hadîs, "teşbihler" ihtivâ etmektedir. Bu da batıldır, çünkü bu da töhmete yol açar.

d) Hadîs, Kur'ân'ın zâhirinin hilâfına olmak üzere varid olmuştur. Bu da töhmete yol açar.

e) Bu, rivâyet edilmesinde birçok sebepler bulunan, büyük bir olaydan haber vermektedir; eğer bu haber sahih olsaydı, hadîsin tevâtür derecesine ulaşması gerekirdi. Böyle olmadığına göre, bu hadis töhmet altında kalmıştır.

f) Katî meselelerde, zandan başka birşey ifâde etmeyen haber-i vâhide itibâr etmek câiz değildir.

Ehl-i Sünnetin Buna Cevabı

Bizim âlimlerimiz bu ta'n noktalarına, şöyle cevap vermişlerdir: Bu haberlerden her biri, her ne kadar haber-i vahîd olarak rivâyet edilmişlerse de, pek çok sayıdadır ve aralarında hepsinde ortak olan bir nokta vardır ki, o da şefaât sebebiyle cehennemden, cezâyı hak etmiş olan insanların çıkacağıdır. Buna göre bu husus tevâtür yoluyla rivâyet edilmiş olur. Binâenaleyh,hüccet sayılır. Allah en iyi bilendir. Mu'tezile'nin bütün delillerine bir tek sözle cevap verilir. O da şudur: Onların şefaâtı reddetme hususundaki delilleri, bütün şefaât çeşitlerinin yokluğunu ifâde eder. Bizim şefaâtın varlığı hususundaki delillerimiz ise, hususî olarak şefaâtın varlığını ifâde eder. Umum ile husus ifâdeler birbirleriyle çeliştikleri zaman, hâs olan ifâde umumî olana takdim edilir. Buna göre, bizim delillerimiz onlarınkine göre öncelik kazanır. Sonra biz, onların zikrettikleri hususların herbirine tek tek şöyle cevap vereceğiz:

Mufassal Cevabın Birinci Vechi

Bu, onların Cenâb-ı Hakk'ın: وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ *"Ondan bir şefaât de kabul edilmez"* (Bakara, 48) âyetine tutunmalarıdır. Farzedelim ki, itibâr, sebebin husûsî oluşuna değil, lâfzın umumiliğinedir... Ancak, şu kadar var ki, böyle umumî bir lâfzın, bu şekilde hususi bir sebeple tahsis edilmesi, bu hususta en küçük bir delil olarak yeter. Şefaâtın varlığına delâlet eden deliller mevcut olunca, bu âyeti tahsis etmek vâcib olur.

Cevabın İkinci Vechi

İkinci vecih ki o, Cenâb-ı Allah'ın: مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ *"Zalimlerin ne bir dostu, ne de itaât edilecek bir şefeâtçisi yoktur"* (Mümin, 18) âyetine tutunmalarıdır. Buna şöyle cevap verilir: ما للظالمين من حميم ولا شفيع âyeti, bizim,"zalimlerin bir dostu ve şefaatcisi vardır" sözümüzün zıddıdır. Fakat, zalimlerin şefaâtçisi ve dostu vardır sözümüz, "mûcibe-i külliye"dir. Bunun zıddı ise, "sâlibe-i cüz'iyye" dir. "Salibe'nin doğruluğu hususunda, bu olumsuzluğun bir tek şekilde bile bulunması kâfidir. Onun doğruluğu hususunda, bunun bütün şekillerde bulunmasına ihtiyaç yoktur. Buna göre biz, bunun gereği olan şeyi söylüyoruz; çünkü bize göre, bazı zâlimlerin dostu ve kendisine icâbet edilen bir şefaâtçisi bulunmamaktadır, bu zâlimler de kâfirlerdir. Ama, zalimlerden hiçbirinin dostu ve şefâatcisi olmadığına hükmetmeye gelince, bunu kabul etmiyoruz.

Cevabın Üçüncü Vechi

Üçüncü vecih'e gelince, bu Mu'tezile'nin, Allahu Teâla'nın:

مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ

Hiçbir alışverişin, dostluğun ve şefaâtın bulunmadığı bir gün gelmeden önce" (Bakara, 254) âyetine tutunmalarıdır ki, buna, birinci vecihte verilen cevâbın aynısiyle cevap verilir.

Cevabın Dördüncü Vechi

Dördüncü vecihe gelince, ki bu Cenâb-ı Hakk'ın:

وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ

"Zâlimlerin hiçbir yardımcısı yoktur" (A. İmrân, 192) âyetine tutunmaktır, buna şöyle cevap veririz: Bu söz, bizim للظالمين من أنصار *"Zâlimlerin yardımcıları vardır"* sözümüzün zıddıdır. Bu, mûcibe-i külliyye" dir. Cenâb-ı Hakk'ın, ما للظالمين من أنصار *"Zalimlerin hiçbir yardımcısı yoktur"* âyeti ise, sâlibe-i cüz'iyye"dir. Bu sebeple onun delâleti, umûmun selbidir. Umûmun selbi ise, selbin umûmîliğini ifâde etmez.

Cevabın Beşinci Vechi

Beşinci vecihe gelince, ki bu: فَمَا تَنفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ *"Onlara, şefaatçilerin şefaati fayda vermez"* (Müddessir, 48) âyetine tutunmaktır, bu âyet kâfirler hakkında varid olmuştur. Bu sebeble, tahsisten dolayı, müminler hakkında bu hükmün aksinin söz konusu olduğuna delalet eder.

Cevabın Altıncı Vechi

Altıncı vecihe gelince, ki bu Cenâb-ı Hakk'ın: وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَىٰ *"O melekler ancak, Allah'ın hoşnut olduğu kimselere şefaat ederler"* (Enbiya, 28) âyetidir. Bu hususta daha önce söz edilmişti.

Cevabın Yedinci Vechi

Yedinci vecihe gelince, ki bu müslümanların, "Allah'ım, bizi Hz. Muhammed (s.a.s)'in şefaatine nail olanlardan eyle!" şeklindeki duaları̇ydı, buna şöyle cevap veririz: Bize göre, şefaatin teşiri, arzu edilen bir şeyi celb etme hususundadır. Bununla, hak edilmiş miktara ziyade olan faydaların celbedilmesiyle, günahlardan dolayı müstehak olunan zararları savuşturma arasında müşterek olan miktarı kastediyorum. Bu ortak husus ise, kulun günahkâr olmasına bağlı değildir. Bu sebeple de, sual ortadan kalkar.

Cevabın Sekizinci Vechi

Sekizinci vecihe gelince, bu Cenâb-ı Hakk'ın: وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ *"Muhakkak ki günahkârlar, alevli bir ateştedirler"* (İnfitar, 14) âyetine tutunmaktır, bununla ilgili söz inşaallah "vaid" meselesini anlatırken gelecektir.

Cevabın Dokuzuncu Vechi

Dokuzuncu vecihe gelince, ki bu Mu'tezile'nin, "Cenâb-ı Allah'ın büyük günah sahiplerine şefaat edilmesine izin verdiğine delalet eden bir şey yoktur" demesidir,bunun cevabı şöyledir: Bu görüş kabul edilmez. Bunun delili, bu şefaatin bulunduğuna delalet eden, daha önce sunduğumuz delillerdir.

Cevabın Onuncu Vechi

Onuncu vecihe gelince, bu Cenâb-ı Allah'ın meleklerden naklederek, buyurmuş olduğu: فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا وَا *"Tevbe edenleri bağışla"* (Mümin, 7) âyetidir, bunun cevabı şöyledir: Beyan etmiş olduğumuz gibi, bu âyetin son tarafının has olması, baş tarafının umumiliğine zarar vermez.

Hadisler Hakkında İtirazlara Cevaplar

Hadislere gelince, onlar Hz. Peygamber (s.a.s) 'in bazı insanlara ve kıyametin bazı konaklama yerlerinde şefaat etmediğine delalet eder. Fakat bu, O'nun büyük günah sahiplerinden hiç kimseye şefaat etmediğine ve kıyametin bütün konaklarında imkansız olduğuna delalet etmez. Kesin olarak söylediğimiz şudur ki, Cenâb-ı Allah, şefaat edenlerden hiçbir kimsenin, kendi izni olmaksızın, şefaatte bulunamıyacağını beyan etmiştir. Buna göre belki Hz. Peygamber (s.a.s) bazı yerlerde ve bazı zamanlarda şefaat etmeye mezun değildi; bundan dolayı da bu yer ve zamanlarda şefaat etmedi.. Daha sonra başka bir yerde ve başka bir zamanda, şefaatte bulunmaya mezun oldu ve burada da şefaat etti... Allah en iyi bilendir.

Şefaat Hakkında Feylesofların Görüşü

Şefaatin izahı konusunda feylesoflar şöyle demiştir: Vacibu'l-Vûcud olan Allah'ın feyzi bereketi umumi ve cömertliği de tamdır. Bu cömertlik ve feyzin bulunmayışı, onu alacak ve kabullenecek olanın buna müsait ve hazır olmayışındandır. Yine bir şeyin Vacibu'l-Vücuddan olan feyzi, bereketi kabule müsait olması, ancak, o şeyin bu feyzi Vacibu'l-Vücuddan, kendisinden önce bulunan bir şey aracılığıyla almaya müsait olmasıyla da caiz olabilir. Bu

durumda bu şey, Vacibu'l-Vücud ile o ilk şey (alıcı) arasında bir vasıta olur. Bunun duyular âlemindeki misali şudur: Güneş ancak, mukabil bir alıcıya ışık saçar. Evin tavanı, güneşin karşısında olmadığı için, güneşten ışık almaya müsait değildir. Ama, berrak bir suyla dolu bir leğen konulur, onun da üzerine güneşin ışığı düşerse, bu ışık, sudan tavana yansır. Böylece de bu berrak su, ışığın güneş küresinden ışığı almaya müsait olmayan tavana geçmesi için bir vasıta olmuş olur.

Vacibu'l-Vücudun feyzinin umum insanların ruhlarına ulaşmasında, nebilerin ruhları Vacibu'l-Vücud ile avam ruhları arasında vasıtalar durumundadır.

Kendi prensiplerine mebni olarak, şefaat konusunda feylesofların söyledikleri bundan ibarettir.

Beni İsrâil'e Olan Nimetlerden: Firavun'dan Kurtulma...

وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَٰلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ

"Hatırlayın o zamanı ki, oğullarınızı boğazlayıp kadınlarınızı sağ bırakmak suretiyle size işkencenin en kötüsünü yapmakta olan Fir'avun'dan sizi kurtarmıştık... Bunda sizin için, Rabbinizden gelen büyük bir imtihan vardı" (Bakara, 49)

Bilk ki Cenâb-ı Hakk, Beni İsrail'e olan nimetlerini icmalen zikrettikten sonra, öğüt vermede daha etkili ve hüccet olma konusunda da daha müessir olsun diye, bu nimetleri tafsilatlı olarak zikretmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hakk, sanki şöyle buyurmuştur: "Nimetlerimi hatırlayın; yine hatırlayın, hani sizi kurtarmıştık; size denizi yardığımız zamanı hatırlayın... İşte bunlar, Allah'ın onlara vermiş olduğu nimetlerdir..." Bu ayette zikredilense, ilk nimet vermedir. Cenâb-ı Hakk'ın: وإذ نجيناكم âyetine gelince, bu âyet أَنْجَيْنَاكُمْ ve نَجَّيْنَكُمْ "Sizi kurtarmıştım" şeklinde de okunmuştur.

Kaffâl şunu söylemiştir: "İncâ'" ve "tenciye"nin aslı, bir şeyi kurtarmak, halas etmek; birbirleriyle artık bitişmeyecek bir tarzda,bir şeyi diğer şeyden ayırmaktır. Gerek نَجَّى ve gerekse أَنْجَى fiilleri dilde, ayni mânaya gelen, iki

kalıbıdırlar. Manası ise, kurtardı, kendi nefsini kurtardı, demektir. Araplar, yüksek yere النَّجوة derler; çünkü ona iltica eden necat bulur, yani kurtulur. Bir de, yüksek yer, alçak olan yerlerden ayrılmıştır; adeta ondan kurtulmuş, halas bulmuştur.

Keşşaf sahibi ise şunu söylemektedir: آل kelimesinin aslı, "ehl" (âile, sülale, hanedan)dır. Bu sebepledir ki, آل kelimesinin ism-i tasgîri أُهَيْل şeklinde gelir. Ancak أهل kelimesinin hâ harfi elife tebdîl edilmiş, آل olmuştur. آل kelimesi daha ziyâde önem ve mertebe sahibi kimseler için kullanılmaktadır; hükümdar ve benzeri kimseler gibi. Bundan ötürü, meselâ آل الحجام والاسكاف 'Hacamatçının ve ayakkabıcının âli' denilmez. İsâ ise şöyle demiştir: أهل kelimesi, آل kelimesinden daha umumidir. Meselâ, أهل الكوفة Küfe halkı, ehli" أهل البلد "Belde insanları" ve أهل العلم "İlim ehli, ilim erbâbı" denilir de, آل البلد ، آل الكوفة ve آل العلم denilmez. Sanki İsâ şunu demiştir: Ehl insanlara gâlib gelmiş olması cihetinden, bir şeyin hususiyetidir; âl ise, yakınlık veya arkadaşlık cihetinden, insanın hususiyetidir.

Ebu Ubeyde'den hikâye edildiğine göre O, şöyle diyen fâsih bir kimse duymuştur: أَهْلُ مَكَّةَ آلُ اللّٰهِ "Mekke halkı, Allah'ın âilesi ve âlidir."

Firavun Kelimesi Hakkında

Firavn kelimesine gelince, nasıl ki Kayser ve Heraklius Roma hükümdarı; Kisra, Fars hükümdarı; 'Tubba' Yemen meliki ve Hakan da Türk hükümdarının adı ise, bu da Amalika'dan olan Mısır hükümdarına verilen özel bir isimdir. İki yönden Firavn isminde ihtilaf etmişlerdir.

a) Onun ismi hakkında ihtilaf etmişlerdir. İbn Cureyc'in bir topluluktan rivayet ettiğine göre, onlar "Mus'ab ibn Reyyân" demişlerdir. İbn İshak ise, "o Velib ibn Mus'ab'dır; çünkü ondan daha sert ve daha katı kalbli bir Firavn olmamıştır" demiştir. Vehb ibn Münebbih'in anlattığına göreyse, Tevrat ve İncil'e bağlı olanlar Firavn'ın adının Kâbus olduğunu ve Kıbtî olduğunu söylemişlerdir.

b) İbn Vehb şunu söylemiştir: Yûsuf (a.s)'un Firavn'ı, Musa (a.s)'nın Firavn'ının ta kendisidir. Bu doğru değildir, çünkü Yûsuf (a.s)'un Mısır'a girmesiyle Musa (a.s)'nın Mısır'a girmesi arasında dörtyüz yıldan daha fazla bir zaman vardır. Muhammed ibn İshak ise şöyle demiştir: Musa (a.s) zamanının Firavn'ı Yûsuf (a.s)'un Firavn'ı değildir. Yûsuf (a.s.)'un zamanındaki Firavn'ın adı, Reyyan ibn el-Velîd idi. Firavn'ın âline gelince, şüphe yok ki bundan murad, O'nun kavminden olan ve İsrailoğullarının bekasını, Firavn ve kavmininse helakini doğuran muhtelif halleri lutfetmekle onları kendilerinden

Allah'ın kurtarması için, Benî İsrail'i yok etmeye azmetmiş olan kimselerdir.

Su Kelimesi Hakkında

Cenâb-ı Hakk'ın: يسومونكم hitabına gelince, bu bir kimse birisine zulmü ve haksızlığı revâ gördüğünde söylenilen سَامَهُ خَسْفًا ifâdesinden gelmiştir. nitekim şair Amr İbn Kelsum şöyle demiştir:

إِذَا مَا المَلِكُ سَامَ النَّاسَ خَسْفًا أَبَيْنَا أَنْ نُقِرَّ الخَسْفَ فِينَا

"Hükümdar insanlara zulmü reva görmediğinde, biz içimize zulmü yerleştirmekten kaçınır, imtina ederiz."

Bu kelimenin aslı, insan bir malı arzu ettiğinde söylemiş olduğu, سَامَ السِّلْعَةَ ifâdesindendir. Sanki bunun manası, "sizin için azabın en kötüsünü arzuluyor ve onun sizin başınıza gelmesini istiyor" şeklindedir. السُّوءُ kelimesi, سَاءَ fiilinden masdar olup, سَيِّئٌ "kötü olan" mânasınadır. أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْ سُوءِ الخُلُقِ وسُوءِ الفِعْلِ denilir ve bununla fiilin ve ahlakın çirkin olanları kastedilir. Azabın her türlüsü kötü olduğu halde, buna "azabın en kötüsü" denilmesinin manası, "azabın en şiddetlisi ve en zoru" demektir. Sanki azabın çirkinliği, سَاءَ fiiline muzâf kılınmak sûretiyle artmıştır. Müfessirler, سُوءُ العذاب ifâdesinden neyin murad edildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Muhammed ibn İshak şöyle demiştir: Bu, Firavn'ın yahudileri köle ve hizmetçileri yaparak, onları kendi işinde gurup gurup çalıştırmasıdır. Buna göre, bir gurup yahudi inşaat yapıyor, bir gurup yahudi ekin ekiyor ve bir gurup da biçiyordu... Yahudilerin hepsi Firavn'ın işinde çalışıyorlardı; Firavn'ın herhangi bir işinde çalışmayana bir cizye takdir edilip, onun onu ödemesi emrediliyordu.

Süddî ise şöyle demiştir: "Firavn onları, çöpçülük yapmak, çamur işlerinde çalışmak ve dağlardan kayalar kesmek gibi, pis ve zor işlerde çalıştırıyordu. Cenab-ı Allah da İsrailoğullarının Musa (a.s)a:

أُوذِينَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا وَمِنْ بَعْدِ مَا جِئْتَنَا

"Sen bize gelmeden önce ve geldikten sonra, biz eziyyet gördük" (A'raf, 129); Musa (a.s)'nın da Firavn'a:

وَتِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ أَنْ عَبَّدْتَ بَنِي إِسْرَائِيلَ

"Başıma kaktığın o nimet, İsrailoğullarını kul köle yaptığın içindi"(66) (Şuârâ, 22) dediğini nakl etmiştir."

---

66) Yani, beni besleyip, büyütmen, Benî İsrâil'i kökleştirip, doğacak erkek çocukları öldürmen sebebiyle hasıl olmuştu. (ç.).

Bil ki insanın, kendisini dilediği şekilde kullanacak bir biçimde başkasının hükmü altında olması, bilhassa o, kendisini pis ve meşakkatli işlerde çalıştırdığı zaman, bu o kimse için azabların en şiddetlisi olur. Hatta, bu durumdan dolayı o, bazan ölümü bile isteyebilir. İşte Cenab-ı Allah, yahudilere, onları bundan kurtarmak sûretiyle vermiş olduğu büyük nimetini beyan etmiş, sonra bunun peşine ondan daha büyük olan nimetini zikrederek يذبحون أبناء هم "Oğullarını boğazlayarak..." buyurmuştur. Bunun manası, onlar kız çocuklarını hayatta bırakıp, erkek çocuklarını öldürüyorlardı, demektir. Burada bazı bahisler bulunmaktadır.

Erkek Çocukları Öldürmedeki Zararlar

Birinci Konu: Kız çocuklarının değil de, erkek çocuklarının boğazlanması, birçok yönden daha zararlıdır.

a) Erkek çocuklarının boğazlanması, erkeklerin sona ermesine sebep olur.Bu ise, neslin kesilmesini doğurur;çünkü kadınların,tek başlarına da bu hususta bir tesirleri olmaz. Bu ise neticede hem kadınların hem de erkeklerin yok olmasına müncer olur.

b) Erkeklerin tükenmesi, geçim hususunda kadınların yararlarının fesada uğramasına yol açar. Çünkü kadın, erkeklerin güvencesi ve işlerini deruhte etmesi sona erince, ölümü temennî eder. Kadının başına, yalnız kalması sebebiyle geçim darlığı çullanırsa, bu büyük bir çileye sebep olur. Bundan kurtulmak da, o nisbette güç olur.

c) Uzun bir hamilelikten ve doğacak çocuktan faydalanılacağı hususundaki beslenilen kuvvetli bir ümit ve katlanılan çilelerden sonra, doğan çocuğu öldürmek, azabların en büyüğüdür. Böyle bir durumda onu öldürmek, uzun bir müddet ondan istifade etmeyi düşünen, onun çeşitli halleriyle sürûr bulan kimseyi öldürmekten daha şiddetlidir. Cenâb-ı Allah'ın, İsrailoğullarını bundan kurtarma nimetinin büyüklüğü, bu imtihandaki meşakkatin şiddeti nisbetindedir.

d) Oğullar ana-babaya, kızlardan daha sevgilidir. Bundan dolayı insanların çoğu, kız çocuklarını yüksünürler ve hatta oğulları çok bile olsa, onları istemezler... bundan dolayı Cenâb-ı Allah:

وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ۝ يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ مِن سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ

"Onlardan birisine kızı(nın doğduğu) müjdesi verilince, pek öfkeli olarak yüzü simsiyah kesilir. Kendisine verilen müjdeden dolayı insanlardan

gizlenir'' (Nahl, 58-59) buyurmuştur ve bundan dolayı, Arapları kız çocuklarını diri diri gömmekten; وَلَا تَقْتُلُوٓا أَوْلَٰدَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَٰقٍ

''Geçim korkusuyla, çocuklarınızı öldürmeyiniz''. (İsra, 31) buyurarak, nehyetmiştir. Çünkü Araplar, erkek çocuklarını değil, kız çocuklarını diri diri gömüyorlardı.

e) Erkeklerin değil de kadınların hayatta kalması, onların, düşmanlarının odalıkları olmasını gerektirir ki, bu ise zillet ve aşağılanmanın zirvesidir.

وَيُذَبِّحُونَ Buyruğundaki Atıfda Bulunan Nükte

İkinci Konu: Bu sûrede يذبحون kelimesi atıf vâvı olmadan zikredilmişken, İbrahim sûresinde ise, vâvlı ويذبحون (İbrahim, 6) zikredilmiştir. Bunun izahı şöyledir: Eğer يسومونكم سُوءَ العذاب âyeti يذبحون ابناءكم âyeti ile tefsir edilirse, bu takdirde atıf vâvına ihtiyaç kalmaz. Ama, يسومونكم سوء العذاب âyeti kerimesi, boğazlanmanın dışındaki, diğer meşakkatli ve zor işlerle tefsir edilir, boğazlanma da, bu kötü azabın dışında müstakil bir şey olarak alınırsa, bu takdirde vâv harfine ihtiyaç vardır. Her iki yerde de, lafız bu iki manaya da ihtimallidir; ancak, İbrahim sûresinde atıf harfinin zikredilmesinden kastedilen mana ve faydanın şu olacağı söylenebilir: Cenâb-ı Hakk bu âyetten önce: وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِـَٔايَٰتِنَآ أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَٰتِ إِلَى النُّورِ وَذَكِّرْهُمْ بِأَيَّامِ اللَّهِ

''Andolsun ki biz Musa'yı, ''kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve onlara, Allah'ın günlerini hatırlat diye mucizelerimizle göndermiştik'' (İbrahim, 5) buyurmuştur. Allah'ın günlerini hatırlatmaksa, ancak Allah'ın nimetlerini saymakla olur. Bu sebeple يسومونكم سوء العذاب âyetinden murâdın, azâbın bir türü; ويذبحون أَبْنَاءَكُمْ (İbrahim, 6) âyetinden muradında azâbın bir başka türü olması gerekmiştir. Ki böylece, bunların her ikisinden kurtulmak, iki ayrı nimet olabilsin... Bu sebeple İbrahim sûresinde (Ayet, 6) atıf harfinin gelmesi gerekmiştir. Buradaki ayete gelince, bu ayette ise, ancak nimet cinsinin hatırlatılmasına dair bir emir varid olmuştur: "Size olan nimetlerimi hatırlayın!.." Binaenaleyh, azabın en kötüsünden murad, ister boğazlanma olsun isterse başkası, her halükarda nimetlerin hatırlatılması meydana gelmektedir. Böylece de, iki ifade arasındaki fark anlaşılmış olur.

Firavun Yeni Doğanları mı, Delikanlıları mı Öldürtüyordu?

Üçüncü Konu: Bazı âlimler şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak, يذبحون ابناءكم

sözüyle, kadınlar النساء lâfzına mutabık olsun için, çocukları değil de, reşid erkekleri kastetmiştir; çünkü kadınlar büluğa ermişlerdir. Bu sebeple, oğullar الابناء dan murad, erkeklerdir... Bu görüşün sahibleri devamla şunu demişlerdir: Çünkü Firavn, kendisine karşı isyan etmelerinden ve baş kaldırmalarından korkmuş olduğu adamların öldürülmesini emretmişti... Müfessirlerin çoğu ise, ayette kastedilenin, adamlar değil de bülûğa ermemiş oğlan çocukları olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüş, birkaç bakımdan daha uygun olanıdır:

a) Lâfız zahirine hamledilir.

b) Bunca çokluklarına rağmen bütün adamların öldürülmesi imkansızdır.

c) Firavn hanedanı, zor işlerinde kullanmak üzere, onlara muhtaç idiler.

d) Şayet durum böyle olsaydı, Hz.Musa (a.s)'nın çocuk iken bir sanduka içinde suya bırakılmasının bir anlamı kalmazdı...

Lâfzı, kadınlar النساء kelimesine mukabil olsun diye, erkek adamlar anlamına hamletmek gerekir diyen kimsenin bu görüşüne iki şekilde cevap veririz:

a) Oğlan çocukları, küçük iken öldürüldüklerinde, büyüyüp baliğ erkek olmak imkanı yok olur. Bu sebeple de الرجال kelimesini onlara, oğullara ıtlak etmek caiz değildir. Kız çocuklarına gelince, onlar öldürülmeyip kadın olma çağına ulaştıklarında onlara "kadınlar" denilmesi caiz olur.

b) Bir kısım alimler, Cenâb-ı Hakk'ın ويستحيون نساءكم sözünden muradın "Kadınların avret mahallerini, ayıp yerlerini, hamile mi değil mi diye kontrol ediyorlardı" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşü, kadınların karnındaki ceninin göze görünmeyeceği için, kontrol ile bilinememesi ve ona el ile ulaşılmasının mümkün olmaması hususları geçersiz kılar.

Oğulların Öldürülmesinin Sebebi

Dördüncü Konu: Oğulların öldürülmesinin sebebi hakkında alimler birkaç görüş zikretmişlerdir:.

1) İbn Abbas (r.a)'ın görüşüdür: Buna göre, Firavn'a ve âvânesine, Allah Teala'nın İbrahim (a.s)'e zürriyetinden peygamberler ve hükümdarlar çıkaracağını vaadettiği hususu ulaşınca, onlar bundan korktular ve keskin bıçaklı adamlar hazırlamaya karar verdiler. Bu adamlar, Benî İsrâil'in içerisinde dolaşıyor, doğan erkek çocukları kesiyorlardı. Benî İsrail'in büyüklerinin öldüğünü, küçüklerinin de boğazlandığını görünce, onların tükenip de zor işleri yaptıracakları kimseler bulamayacaklarından korktular ve bu sebeble doğan erkek çocukları bir yıl öldürüp, bir yıl öldürmemeye başladılar.

2) Süddi'nin görüşüdür. Buna göre, Firavn, rüyasında Beyt'ül-Makdis'den çıkan ve Mısır'ın bütün evlerini saran, kıptîleri yakan, İsrailoğullarını ise hayatta bırakan bir ateş görür. Bunun üzerine, kâhinlerini çağırır ve bunun ne manaya geldiğini sorar. Onlar da; Beytü'l-Makdis'ten, kıptileri imha edecek bir kimse çıkacağını söylediler.

3) Müneccimler, bu durumu Firavn'a haber verirken bu doğumun olacağı seneyi de tayin ettiler. Bu sebeble, İsrailoğullarının, erkek evlatlarını bu belli senede öldürtüyordu. Doğruya en yakın olan görüş birincisidir. Çünkü, rüya tabir etme ve yıldızlara bakarak hüküm çıkarma yoluyla elde edilecek şey, tafsilatlı bir bilgi olamaz. Aksi halde bu, Kur'an'ın gaybtan haber verişinin bir mucize olması hakikatini zedeler. Daha doğrusu bu yollarla elde edilecek bilginin mücmel (kapalı) olması gerekir. Akıllı kimseye yakışan ise böyle bir bilgi sebebiyle, böylesi büyük bir işe girişmemesidir. Eğer, "Firavn, Allah'ı inkar ediyordu, binaenaleyh onun peygamberleri haydi haydi inkâr ediyordu. Durum böyle olunca, O'nun, Hz. İbrahim (a.s)'in haberi sebebi ile, (ona inanmadığı halde) böyle büyük bir işe girişmesi nasıl olur?" denilirse, deriz ki: "Belki de Firavn, Allah'ı ve peygamberlerin doğruluğunu biliyordu. Ancak küfrü inadî olmak üzere bir kâfir idi " veya şöyle denilebilir: Firavn, din hususunda şüphe ve şaşkınlık içinde idi. Hz. İbrahim (a.s)'i tasdik etmesi ve bir ihtiyat olmak üzere bu fiile teşebbüs etmesi caizdir.

Beşinci Konu: Bu nimetlerin zikredilmesinde çeşitli faydalar vardır:

a) Hükümdarlar ve zalimlerle insanları imtihan etmesi musibetlerin en şiddetlilerinden olunca onları bu çilelerden kurtarması da nimetlerin en büyüklerinden olmuştur. Bu böyledir, çünkü onlar kendilerini yok etmeye çalışanların yok olduklarını gözleriyle görmüşler ve kendilerini hor-zelîl kılmada elinden geleni yapanların nasıl zillete düçâr olduklarını müşahede etmişlerdir. Bunun ise, nimetlerin en büyüklerinden olduğu hususunda şüphe yoktur. Büyük nimetlerin verilmesi, bağlılığı ve taatı gerektirmekte, inadlaşma ve muhalefetin ise son derece çirkin olmasını icab ettirmektedir. İşte bu sebebten dolayıdır ki Cenâb-ı Allah, aleyhlerine olan delilleri iyice yerleştirip sağlamlaştırmak ve mazeret yollarını tıkamak için bu büyük nimetlerini onlara hatırlatmıştır.

b) Onlar, kendilerinin son derece zelil; hasımlarının ise son derece azîz, ancak kendilerinin Hak'tan yana, hasımlarının ise batıldan yana olduklarını bilince,Hak'tan yana olanların zilletlerinin; batıldan yana olanların da izzet ve şereflerinin yok olacağına inanmışlardır. Allahu Teala sanki şöyle demiştir: Ey Kureyşliler, sizler Muhammed'in şu anda fakir oluşuna ve ona yardım edenlerin azlığına aldanmayın, çünkü o, Hak'tan yanadır. Binaenaleyh izzet

ve şerefin ona, zillet ve hakirliğin ise düşmanlarının başına gelmesi kaçınılmazdır.

c) Allah Teala bununla, mülk ve saltanatın yed-i kudretinde olduğuna, onu dilediğine vereceğine; insanın dünyanın izzet ve şerefine aldanmayıp, ahiretin izzet ve şerefini elde etmeye çalışması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Belâ (musibet) Kelimesi Hakkında

Cenâb-ı Allah'ın, وفى ذلكم بلاء من ربكم عظيم *"Bunda sizin için Rabb'inizden büyük bir imtihan vardır"* âyetine gelince, Kaffâl bu hususta şunu söylemiştir: بَلاَءٌ kelimesinin aslı, denemek ve imtihan etmek anlamına gelen اَلاِبْتِلاَء kelimesidir. Nitekim Hak Teala: وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً *"Bir imtihan olmak üzere, biz sizi hayır ve şerlerle sınıyoruz"* (Enbiya, 35) ve: وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ *"Biz onları, iyilikler ve kötülüklerle imtihan ettik"* (A'raf, 168) buyurmuştur. İmtihan iki türlü olur. Nimetlere de, şiddetli meşakkate de bela denir. Ancak çoğunlukla, hayır (nimet) hakkında اِبْلاَءٌ, şerler hakkında da بَلاَءٌ denir. Bazan bu kelimeler birbirinin yerine kullanılabilir. Züheyr şöyle demiştir:

جَزَى اللّٰهُ بِالإِحْسَانِ مَا فَعَلاَ بِكُمْ وَأَبْلاَهُمَا خَيْرَ الْبَلاَءِ الَّذِى يَبْلُو

"Allah, o ikisinin size yaptıklarına ihsan ile karşılık versin. Ve onları verdiği belaların en hayırlısı ile imtihan etsin" (yani değerlerini ortaya çıkarsın).

Bunu iyice anladığın zaman deriz ki bu âyetteki "bela" kelimesi, -eğer ذلكم lafzı ile, Firavn'ın yaptığına işaret ediliyor ise, -meşakkat; - yok eğer ذلكم lafzı ile Allah'ın onları kurtarışına işaret ediliyor ise- nimet manasına gelir. Nimet manasında anlaşılması daha uygundur. Çünkü bu nimet, Hak Teala'dandır ve bunun yahudiler aleyhine hüccet oluşu, Allah'ın onların atalarına in'amda bulunmuş olmasıdır.

BENİ İSRAİLİN DENİZDEN GEÇİRİLİP FİRAVUNUN BOĞULMASI

وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَأَنجَيْنَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ

"Hem hatırlayın o zamanı ki hani sizin (geçmeniz) için denizi yarmış, böylece sizi kurtarıp, Firavn'un hanedanını, sizin gözleriniz önünde (suda) boğmuştuk" (Bakara, 50).

Bu Cenab-ı Hakk'ın onlara ikinci nimetidir. Ayetteki فَرَقْنَا "yardık" kelimesi şu manaya gelir: Biz denizi birbirinden ayırdık da deniz içinde sizin için yollar meydana geldi.Bir kıraate göre ise,bu kelime,فَصَلْنَا "ayırdık" manasında olmak üzere, فَرَّقْنَا şeklinde okunmuştur. Arapçada, iki şeyin arasını ayırdı manasında فَرَقَ بَيْنَ الشَّيْئَيْنِ ve birçok şeyin arasını ayırdı manasında olmak üzere de فَرَّقَ بَيْنَ الأَشْيَاءِ denilir. Çünkü denizde açılan yolların sayısı, Benî İsrail içindeki boyların sayısınca olmak üzere, oniki tane idi. Eğer بكم ün manası nedir?" dersen, deriz ki: Bunun iki izahı vardır:

a) Benî İsrail, denize giriyor, o esnada su önlerinde yarılıyordu. Sanki Cenab-ı Hak, iki şeyin arasını aralarına soktuğu bir şey ile ayırdığı gibi,İsrail-oğulları ile denizi yarıyordu.

b) Yani, "sizin için, sizi kurtarmak için denizi yardık " manasıdır.

Bu âyetle ilgili birkaç konu vardır:

Âyet-i Kerime İle İlgili Konulardan Birinci Konu: Denizden Geçiş

Rivayet olunduğuna göre, Cenâb-ı Allah, Firavn ve kiptîleri boğmak isteyip, onların durumu da, ilm-i İlahide hiçbirinin iman etmeyeceği şeklinde malum olunca, Musa (a.s), İsrailoğullarına, kıptilerden, zinet eşyaları ödünç almalarını emretti. Bu,iki sebebten dolayı idi: **Birincisi,** bu malları için kıptiler peşlerine düşsünler diye. **İkincisi,** kıptilerin zinet eşyaları İsrailoğullarının elinde kalsın diye.. Sonra Cebrail (a.s), akşam vakti gelerek, Hz. Musa'ya "Milletini, geceleyin yola çıkar" der. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın:

وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي

"Biz, Musa'ya, "kullarımı gece yola çıkart " diye vahyettik" (Şuara, 52) âyeti ile anlattığıdır. İsrailoğullarının sayısı altıyüzbin idi. Çünkü oniki boy idiler ve her boy ellibin kişiden meydana geliyordu. Musa (a.s), İsrail-

oğullarını Mısır'dan çıkarınca, bu haber Firavn'a ulaştı. O, bunun üzerine "Horozlar ötmedikce onların peşine düşmeyiniz " dedi. Ravi şöyle devam ettl. Allah'a yemin olsun ki o gece hiçbir horoz ötmedi.

Sabah olduğunda,Firavn bir koyun getirmelerini istedi ve getirilip kesildi. Sonra Firavn: "Yanıma altıyüzbin kıptî toplanıncaya kadar, bu koyunun ciğerini yiyeceğim " dedi. Katade şöyle der: Firavn'un etrafında, herbiri aygır atlara binmiş birmilyon ikiyüzbin kişi toplanır ve gündüz İsrailoğullarının peşine düşerler. Cenâb-ı Hakk'ın: فَأَتْبَعُوهُم مُّشْرِقِينَ

"Ve onlar, güneş doğduktan sonra, İsrailoğullarının arkalarına düştüler" (Şuara, 60) ve: فَلَمَّا تَرَاءَى الْجَمْعَانِ قَالَ أَصْحَابُ مُوسَىٰ إِنَّا لَمُدْرَكُونَ

"İki topluluk birbirini gördükleri zaman, Musa'nın ashabı, "Eyvah yakalandık" dediler" (Şuara, 61) âyetlerinde anlattığı hadise budur. Bunun üzerine Hz. Musa (a.s) da: كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ

"Hayır, Rabbim benimledir ve beni (kurtuluşa) iletecektir" (Şuara, 62) dedi. Musa (a.s), onları yürütüp, onlar denize ulaştıklarında, Yûşâ' b.Nûn, Musâ (a.s)'ya şöyle dedi: "Rabbin, sana nereye gitmeyi emretti?"Musa (a.s) da ona, "ön tarafını emretti " diyerek, denizi gösterdi. Yûşâ' b.Nûn, bunun üzerine atını denize sürdü, denizde su boğazına kadar çıkıncaya kadar ilerledi. Derken kendisi üzerinde olduğu halde atı yüzmeye başladı ve geri kıyıya döndü. Hz. Musa (a.s)'ya tekrar, "Ey Musa, sana Rabbin hangi tarafa gitmeyi emretti?" dedi. Musa (a.s) da: "Denizi emretti. Vallahi yalan söylemiyorum." dedi. O da bu işi üç kere yaptı, derken Cenâb-ı Hakk, Musa (a.s)'ya şunu vahyetti: أَنِ اضْرِب بِّعَصَاكَ الْبَحْرَ فَانفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ

"Asanı denize vur" diye vahyettik. (Vurunca) derhal deniz yarıldı, her parçası kocaman bir dağ gibi idi" (Şuara, 63) Bunun üzerine deniz, on iki dağ şekline girdi. Herbirinde bir yol vardı. Musa (a.s.), Yûşâ'ya "Haydi gir " dedi. Fakat açılan yol çamur idi. Derken, saba rüzgarı esip denizdeki yolların çamuru kurudu. Öyleki kupkuru birer yol haline geldiler. Nitekim Cenâb-ı Hakk, bu hususta şöyle buyurmuştur: فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا

"Onlara denizde kuru bir yol aç" (Taha, 77).Bunun üzerine her kabile bir yol seçip içine girdiler. Daha sonra Musa (a.s)'ya "Biz, birbirimizi göremiyoruz" dediler. Hz. Musa (a.s)'da asasını yollar arasında kalan (duvar gibi olan) denize vurunca yollar arasında geçitler ve pencereler belirdi. Böylece her kabile, diğer kabileleri de gördüler.

Sonra ise peşlerine düşmüş olan Firavn deniz kıyısına varınca, İblisi orada bekler buldu. İblis, onu denize girmekten alıkoymak isteyince, o da denize girmemeye niyetlendi. Derken Cebrail (a.s), bir kısrağa binmiş olarak geldi ve erkek bir ata binmiş olan Firavn'un önüne geçti. Firavn'un atı da onun peşine takılıp denize girdi. Firavn denize girince Mikail (a.s) Firavn'un ordusundakilere "Arkadakiler, öndekilere yetişsin " diye seslendi. Hepsi denizdeki bu yollara girince, Cenâb-ı Hakk, suya emretti ve su onların üstüne kapandı. İşte bu Allah Teala'nın وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ "*Ve Firavn hanedanını, siz bakıp dururken (gözünüzün) önünde boğduk*" âyetiyle anlattığı hadisedir. Rivayete göre o gün, aşure günü idi. Hz. Musa (a.s), Cenâb-ı Hakk'a şükretmek amacıyla, o günü oruçlu geçirmiştir.

İkinci Konu: Onları Denizden Geçirmenin İhtiva Ettiği Nimetler

Bil ki bu olay, dinî ve dünyevî birçok nimetleri ihtiva etmektedir. Musa (a.s) için olan dünyevi nimetlere gelince, bunlar birçok yöndendir:

Dünyevî Nimetler

a) İsrailoğulları, arkalarında Firavn ve ordusunun, önlerinde ise denizin bulunduğu; dursalar düşmanın kendilerine yetişip, en feci şekilde kendilerini yokedeceği, ileri gitseler boğulacakları, daha büyüğü olmayan böylesi korkulu bir duruma düştükleri bu zor zamanda, Allah u Teala, denizi yararak onları kurtarmıştır. Bundan daha büyük sevinç olmaz.

b) Allah u Teala, onlara hususi olarak böylesi büyük bir nimet, parlak bir mucize vermiştir. Bu, Allah katında onların kıymetlerinin bulunuşu sebebiyledir.

c) Onlar, Hak Teala'nın, düşmanları helak ettiğini gözleriyle gördüler. Malumdur ki böyle bir beladan kurtulmak nimetlerin en büyüğüdür. Bu kurtuluşla beraber, büyük bir lütuf ve düşmanın imha edilmesi nimeti bulunursa artık sevinçlerini var sen düşün!

d) Allah, onları Firavn'un vatanına ve toprağına, onların içinde yüzdükleri nimet ve mallara varis kılmıştır.

e) Hak Teala,Firavun'u ve avanesini boğmak suretiyle, İsrailoğullarını onlardan kurtarmış oldu. Bu büyük bir nimettir. Çünkü Musa (a.s), onlardan çekiniyordu. Eğer, Allah u Teala, Musa (a.s)'yı ve kavmini bu tehlikeden

kurtarsa ve fakat, Firavn ile kavmini helak etmeseydi, tekrar biraraya gelip, Hz. Musa (a.s)'ya tuzak kurarak, ona ve kavmine eziyet verme ihtimali her zaman söz konusu olacağından, korku devam edip giderdi. Fakat Cenâb-ı Allah onları boğunca, korkuyu kökünden kesmiştir.

f) Bu boğma işi, İsrailoğullarının gözleri önünde olmuştur. Allah Teala'nın وانتم تنظرون *"Gözleriniz önünde"* sözünden kastettiği de budur.

Dinî Nimetler

Hz. Musa (a.s) için olan dinî nimetler de birçok yöndendir:

a) Hz.Musa (a.s)'nın kavmi bu parlak mucizeyi gördüklerinde, kalblerindeki her türlü şek ve şüphe yok olmuştur. Çünkü böyle bir mucizenin, hakîm bir yaratıcının varlığına ve Hz. Musa (a.s)'nın peygamberliğinin doğruluğuna delalet etmesi zaruri ilme yakın bir mertebededir. Sanki Cenâb-ı Hakk, onlardan ince düşünce ve zor istidlal meşakkatini kaldırmıştır.

b) Onlar, bu olayı gözleri ile gördüklerinde, bu onları Hz. Musa (a.s)'yı tasdik ve O'na inkiyad hususunda sebatlı olmaya davet etmiştir. Diğer yandan ise bu, Firavn kavmini de, Hz. Musa (a.s) 'yı yalanlamayı bırakıp, Firavn'u tekzibe yönelmeye teşvik etmiştir.

c) İsrailoğulları, bütün işlerin Cenâb-ı Allah'ın elinde olduğunu anladılar. Çünkü dünyada Firavn'un sahib olduğundan daha üstün bir izzet ve İsrailoğullarının düştükleri sıkıntıdan daha şiddetli bir sıkıntı yok idi. Sonra Allah Teala, bir anda aziz görünenleri zelil, zelil olanları aziz yaptı. Bu durum, kalbi dünya meşgalelerinden çevirip, tamamen yaratıcının hizmetine yönelmeyi ve bütün işlerde O'na tevekkül etmeyi gerektirir.

Bu Kıssadan Ümmet-i Muhammed'in Çıkaracağı Dersler

Bu kıssanın anlatılışından Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmetini alakadar eden nimetler de çoktur:

1) Bu olay, Ehl-i Kitab'a karşı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir delili gibidir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s)'in halinden, ümmi olduğu, okuyup yazması bulunmadığı ve Ehl-i kitapla beraber olmadığı biliniyordu. O, Ehl-i kitaba, ancak kitaplardan öğrenilecek olan, kendindeki mufassal (tafsilatlı, teferruatlı) haberleri anlatınca, onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in vahiy yolu ile haber verdiğini ve doğru söylediğini anladılar. Bu durum ise, Hz. Peygamber (s.a.s) için yahudilere karşı, O'nu doğrulama hususunda da bizim için bir hüccet olmuştur.

2) Biz onlar için cereyan eden ve başlarına gelen bu büyük olayları tasavvur ettiğimizde anlıyoruz ki Allah'a muhalefet eden hem dünyada hem de ahirette bedbaht olur. O'na itaat eden ise, dünyada da ahirette de mesud olur. Bu durum ise, bizi O'na itaate sevketmekte, günahtan sakındırmaktadır.

3) Hz. Musa (a.s)'nın ümmeti, kendilerine bu apaçık mucizeler ve gözalıcı deliller bilhassa verilmiş olduğu halde, yine de birçok hususta, Hz. Musa (a.s)'ya muhalefet etmişlerdir. Hatta, اجْعَلْ لَنَا إِلَٰهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ

"Onların tanrıları olduğu gibi, bize de bir tanrı yap" (Arat, 138) demişlerdir. Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmetine gelince, onlara verilen başlıca mucize, mucize oluşu ancak ince deliller ile bilinen Kur'an-ı Kerim olduğu halde, peygamberlerine boyun eğmişler ve O'na hiç karşı çıkmamışlardır. Bu da gösterir ki, ümmet-i Muhammed ümmet-i Musa'dan daha şereflidir. Geriye ayetle ilgili iki sual kalıyor.

Âyetle İlgili Birinci Sual

Denizin yarılması, Kâdir bir Yaratıcının varlığına ve Hz. Musa (a.s)'nın doğruluğuna delalet hususunda adeta zaruri bir ilimdir. O halde bunu, mükellefiyet verirken yapmak nasıl caiz olur? Buna şöyle cevab verilir: Bizim görüşümüze göre, meseleye bakarsak, bu iş açıktır. Mu'tezile'ye gelince, Ka'bî, mükellefler içerisinde anlayış ve akıldan uzak ahmak kimselerin bulunduğunu, İsrailoğullarının ekserisinin de böyle olup, denizin yarılması, Tûr dağının başlarının üstüne yükseltilmesi ve ölülerin diriltilmesi gibi büyük mucizeleri gözleri ile görerek uyarılmaya muhtaç olduklarını söyleyerek, bu soruya toplu bir cevap vermiştir. Görmüyor musun, onlar, kendilerine gösterilen bu mucizelerden sonra bile, putlara tapan bir kavme rastladıklarında: يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَٰهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ (A'raf, 138) demişlerdir. Araplar ise böyle değildiler. Çünkü onlar, son derece akıllı idiler. Bu sebeble de, Hak Teâla, onlara ince deliller ve latif mucizeler göndermiştir.

İkinci Sual: Firavn denizin yarıldığını gördüğü zaman, akıllı bir kimse olduğu için, bunun Hz. Musa (a.s)'nın yapması ile değil de, kudret sahibi, varlıklardan başka olan bir Alîm, Kâdir varlık tarafından yapılmış olması gerektiğini anlamalıydı. Öyle ise o, buna rağmen nasıl küfrünü sürdürmüş olabilir? Eğer sen, "Onun, Rabb'ini bildiğini, inadından ve azgınlığından inkâr ettiğini" söylersen, ben de derim ki: O, bunu kalbi ile bildiğinde, bu anda o, yaratıcının varlığını ve Musa (a.s)'nın sıdkını bilmeye mecbur kalan bir

kimse durumunda olduğu halde, kendisini bu tehlikeye atmayı ve denize girmeyi tercih etmiştir?" Bu soruya şöyle cevab verilir: Birşeye duyulan sevgi (arzu), insanı (o hususta) kör ve sağır yapar. Binaenaleyh, Firavn'ın makam sevgisi ve hakkı örtme arzusu, kendisini bu helak içine atmaya sevketmiştir.

Firavn Ordusunun, Onların "Gözleri Önünde" Boğulmasının Manası

Cenâb-ı Hakk'ın وانتم تنظرون *"Sizin gözleriniz önünde"* hitabı ile ilgili birkaç vecih vardır:

1) "Siz, denizin dalgalarının, Firavn ile kavmini yuttuğunu görüyordunuz " demektir.

2) Musa (a.s)'nın kavmi, Musa (a.s)'dan, Cenâb-ı Allah'ın kendilerine Firavn hanedanının durumunu göstermesini istediler. Musa (a.s) da Rabbine, onların halini İsrailoğullarına göstermesi için dua etti. Bunun üzerine deniz Firavn hanedanını birmilyonikiyüzbin kişi olarak, Firavn ile beraber kıyıya attı. İsrailoğulları da kıyıya vurmuş olan askerlere bakıyorlardı. Deniz inkârlarının uğursuzluğundan dolayı onlardan hiçbirini kabul etmemişti. Bu Cenâb-ı Hakk'ın فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً (Yûnus, 92) âyetinde ifâde ettiği hususdur. Yani "seni, insanlar görsün de onlara ibret olsun diye denizin darlıklarından, fezanın genişliğine çıkarıyoruz " demektir.

3) Bu ayetten murad, her nekadar onları gözleri ile görmüyor iseler de, onlarla aynı hizada ve aynı yönde oldukları için, "sizler onlara yakın idiniz." denilmesidir. Ferra şöyle demiştir: "Bu ifade, senin "Andolsun ki seni, dövdüm, ailen de sana bakıyor ve hiçbir yardımda bulunamıyorlardı " demen gibidir. Sen bunu,dövülen kişinin ailesi, her nekadar dövüleni görmeseler de, ona yakın bulundukları zaman söylersin. Buradaki "görme" fiili, "bilme" manasında kullanılmıştır."

HZ. MUSA'YA TÛR DAĞINDA YAPILAN VAHY

وَإِذْ وَٰعَدْنَا مُوسَىٰٓ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ ٱتَّخَذْتُمُ ٱلْعِجْلَ مِنۢ بَعْدِهِۦ وَأَنتُمْ ظَٰلِمُونَ ﴿٥١﴾
ثُمَّ عَفَوْنَا عَنكُم مِّنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٢﴾

"Hani Musa kırk geceliğine vaidleşmiş idik. Yine siz (yahudiler) onun arkasından, zalimler olarak buzağıyı (ilah olarak) almıştınız. Daha sonra sizi, bu işinizin peşisıra affetmiştik, ki belki şükredersiniz (diye)" (Bakara, 51-52).

Kıraat Farkının Manaya Tefsiri

Bil ki, işte bu üçüncü nimettir. Cenâb-ı Allah'ın واذ واعدنا kavlini Ebû Amr ve Ya'kûb burada, A'râf'ta ve Tâhâ'da, elifsiz olarak, واذ وَعَدْنَامُوسٰى şeklinde; diğerleri de, bu üç yerde, elifle واعَدْنا şeklinde okumuşlardır. Bunun elifsiz okunuşunun sebebi açıktır. Çünkü vaad, Allah'tandır. المُوَاعَدَةُ (vaadleşmek) ise, mufâele vezninde olup, iki kişi arasında yapılmış olması gerekir.

Bu fiilin elifle okunmasına gelince, bunun izahı birkaç yöndendir:

a) Vaad, her ne kadar Cenâb-ı Hakk tarafından yapılmış ise de, onun kabulü Hz. Musâ (a.s) tarafındandır. Vaadi kabul etmek de, yine vaade benzer. Çünkü vaadi kabul edenin, "bunu yapacağım!" demesi gerekir.

b) Kaffal şöyle demiştir: " Ademoğlunun da Allah'a vaadde bulunması uzak bir görüş değildir. O zaman bunun anlamı, "Allah'a ahitte bulunmak" olur."

c) Vaad, iki kişi arasında cereyan eden bir iştir. Bu bakımdan burada واعدنا denilmesi caizdir.

d) Bu en kuvvetli görüştür. Buna göre Cenâb-ı Allah Musa (a.s)'ya vahyi vaad etti. Bu, Allah'ın belirlenmiş vakitte Tûr'a geleceğini vaad etmesidir.

Mûsa Kelimesinin Manası

Mûsa kelimesine gelince, bunun izahıyla ilgili çeşitli açıklamalar yapılmıştır.

a) Bu kelime فُعْلٰى vezninde olup, kelimedeki mim harfi, asîl bir harftir. Kelimenin aslı, kişi böbürlenerek yürüdüğünde söylenen, مَاسَ ــ يَمِيسُ fiilinden alınmadır; nitekim Hz. Musa (a.s) böyle celalli yürüyordu.

b) Bu kelime مفعل veznindedir. Kelimedeki mim harfi ziyade olup, kelimenin aslı, üzerindeki yaprakları sıyrıldığında ağaç hakkında söylenilen أوسيت الشجرة ifâdesinden alınmıştır. Mûsa (a.s) saçı dökülmüş olduğu için, bu isimle isimlendirilmiştir.

c) Bu kelime, İbranice olan iki kelimeden meydana gelmiş birleşik bir isimdir. Su mânasına gelen مو ve ağaç anlamına gelen شی kelimesidir. O, bu isimle isimlendirilmiştir. Çünkü annesi, O'nu Firavn'ın öldürmesinden korktuğu zaman bir sandukaya koymuş ve denize atmıştı. Sonra denizin dalgaları Firavn'ın sarayı yanındaki ağaçların arasına sokuncaya kadar sürüklemişti. Firavn'ın hanımı olan Asiye'nin cariyeleri yıkanmak için dışarı çıktıklarında, sandukayı bulup onu almışlar ve ona, onu buldukları yere göre bir ad vermişlerdi. Bulunduğu yer ise, ağaç ve su idi...

Bil ki ilk iki açıklama, gerçekten yanlıştır. Birincisi yanlıştır, çünkü ne İsrailoğulları, ne de kıbtîler Arapça konuşmuyorlardı; bundan dolayı Musa ismiyle bunu kastetmiş olmaları mümkün değildir. İkincisi de yanlıştır, çünkü bu bir özel isimdir. Özel isim haddizatında bir mana taşımaz. Doğruya en yakın olansa, üçüncü görüştür. Bu görüş, insanların alışmış olduğu görüştür. Hz. Musa (a.s)'nın nesebine gelince bu şöyledir: Musa ibn İmran ibn Yasher ibn Kahes ibn Lâvî ibn Ya'kûb ibn İshak ibn İbrahim (a.s).

Tûr'daki Kırk Gece

Cenâb-ı Hakk'ın: اربعين ليلة âyetine gelince, bununla ilgili bazı konular vardır.

Birinci Konu: Musa (a.s), İsrailoğullarına, "eğer denizden sağ salim çıkarsak, size Allah'tan, yapmanız ve yapmamanız gereken şeyleri açıklayan bir kitap getireceğim" demişti. Musa (a.s), İsrailoğullarıyla beraber denizi geçip, Cenâb-ı Allah da Firavn'ı denizde boğunca, onlar "Ey Musa, bize vaadettiğin şu kitabı getir" dediler. Bunun üzerine Hz. Musa Rabb'ine gitti ve İsrailoğullarıyla da, kırk günlüğüne vaadde bulundu. İşte bu, Cenâb-ı Allah'ın:

وَوَٰعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَٰثِينَ لَيْلَةً وَأَتْمَمْنَٰهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيقَٰتُ رَبِّهِۦٓ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً

"Biz Musa ile otuz gece sözleşmiş, sonra da ona on daha ilave etmiştik. Böylece Rabbinin tayin ettiği süre kırk gece olarak tamamlandı" (A'raf, 142) âyetiyle anlattığı hadisedir. Musa (a.s.),kendi yerine Harun (a.s)'u onların başında bıraktı. Tûr dağında kırk gece kaldı ve Cenâb-ı Allah, levhalar

üzerinde O'na Tevrat'ı inzal etti.Bu levhalar yakuttan idi. Cenâb-ı Hak gizlice onu yanına yaklaştırdı ve arada bir vasıta olmaksızın, onunla konuştu. Ve Musa (a.s)'ya kader kaleminin cızırtılarını işittirdi.Ebu'l-Âliye şöyle demiştir: Öğrendiğimize göre, Musa (a.s) Tûr dağından ininceye kadar kırk gece hiçbir söz söylememiştir.

İkinci Konu: Kırk gece denildi, çünkü aylar geceden itibaren başlar.

Üçüncü Konu: Hak Teala'nın واذ واعدنا موسى اربعين ليلة âyetinin manası "Biz Musa'ya kırk gecenin tamamlanmasını va'dettik" demektir. Bu, Arapların, أَلْيَوْمُ أَرْبَعُونَ يَوْمًا مُنْذُ خَرَجَ فُلَانٌ "Bugün, falancanın çıkışının kırkıncı günü oluyor"; yani tam kırkıncı günü" demektir " demeleri gibidir. Velhasıl, burada muzaf hazfedilerek, onun yerine muzafın ileyh konulmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın: وَسْـَٔلِ ٱلْقَرْيَةَ *"Beldeye sor"* (Yusuf, 82) yani, "o belde halkına sor..." Aynı şekilde, kırk geceden murad, herhangi bir kırk gecenin değil, muayyen ve belirlenmiş kırk gecenin sona ermesidir. O belli kırk gece de otuzu Zilkade ayından, onu da Zilhiccenin başından olan kırk gecedir. Çünkü Musa (a.s) bundan muradın, bu muayyen kırk gece olduğunu biliyordu. Aynı şekilde Cenab-ı Allah'ın واذ واعدنا موسى اربعين ليلة âyetinden muradın da, bu kırk gün gelmezden önce kendisine verilmiş olan ve dağda, kendisine Tevrat'ın indirileceği kırk gece kalacağına dair bir vaad olması muhtemeldir. Ve yine bundan muradın, kırk geceliğine Tûr dağına gelmekle emredilmiş olması ve bundan sonra da ona Tevrat'ı indireceğini vaadetmiş manasında olması da caizdir. Bu ikinci ihtimal, haberlerle de takviye edilmiştir.

Dördüncü Konu: Âyetteki, واذ واعدنا موسى اربعين ليلة ifâdesi, bu sözleşmenin başlangıçta bu şekilde olduğunu kırk gün gösteriyor. A'râf sûresindeki ووٰعدنا موسى ثلاثين ليلة واتممناها بعشر (A'raf, 142) âyeti de yine işin başında otuz gün olduğunu gösteriyor. Bunlar nasıl bağdaşır? Hasan el-Basri buna şöyle cevap vermiştir: "Ayetten murad, Allah'ın Musa (a.s) 'ya önce otuz gece vaad edip bundan sonra ona bir on gece daha vaad ettiğini anlatmak değildir. Fakat bundan murad, Allah'ın ona toplam kırk gece vaad etmiş olduğudur. Bu,

ثَلَٰثَةُ أَيَّامٍ فِى ٱلْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ

"Hac günlerinde üç, döndüğünüz vakit yedi gün (oruç tutarsınız) İşte bunlar tam on gün eder" (Bakara, 196) âyeti gibidir.

İsrailoğullarının Buzağıyı Tanrılaştırmaları

Cenâb-ı Hakk'ın, ثم اتخذ تم العجل من بعده *"Bundan sonra, siz buzağıyı ilah edindiniz"* âyetine gelince, bunda da bazı konular vardır.

Birinci Bahis: Cenab-ı Allah bu âyette ثم lafzını zikretti. Çünkü O, Musa (a.s)'ya, O'na Tevrat'ı indirmek için, belirlenen vakitte Tûr'a gelmesini yetmiş kişinin yanında vaad etmişti. Böylece Cenâb-ı Allah bir yandan buna şahid olanların derecelerinin yüksekliğine dikkat çekmiş, hazır bulunmayanlara da bunu bildirme ve dini tamamlama için Hz.Musa (a.s)nın derecesini ve İsrail oğullarının faziletini ortaya koymuştur.Bu ise, nimetlerin en büyüklerindendir. Onlar bundan sonra, cehalet ve küfrün en çirkinlerini yapınca, bu da taaccübe sebep olmuştur. Bu, şöyle söyleyen kimsenin sözüne benzer. "Ben sana iyilik yaptım, şunu şunu yaptım.. Sonra sen ise, bana kötülük yapmak ve eziyyet etmek istiyorsun!.."

Samiri'nin Buzağı Heykeli Yapma Kıssası

İkinci Bahis: Siyerciler şöyle demişlerdir: Cenab-ı Allah Firavn'ı suda boğup, Musa (a.s)'ya Tevrat'ı indireceğini vaad edince, Musa (a.s) kardeşi Harun (a.s)'a:

اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ

"Kavmimin içinde benim yerime geç, ıslah et, fesadcıların yoluna tabi olma" (A'raf, 142) demiştir. Musa (a.s) Tûr dağına gittiğinde, İsrailoğullarının yanında, Kıbtîlerden ödünç aldıkları elbiseler ve zinet eşyaları bulunuyordu. Harun (a.s) onlara, "bu elbise zinet eşyaları size helal değil; onun için bunları yakın!" dedi. Onlar da bir ateş yakıp, içinde bu şeyleri yaktılar. Samiri ise, Hz. Musa ile denizden geçişleri sırasında, Firavn'ın önü sıra denize girmiş olan Cebrail (a.s)'in atının bastığı yere bakmış ve bu hayvanın ayağının bastığı yerden bir avuç toprak almıştı. Sonra Samirî, yanında bulunan altın ve gümüşleri alarak, bunlardan bir buzağı heykeli yaptı. Bu bir avuç toprağı da bunun içine attı. Böylece, o heykelde, böğürmeye benzer bir ses çıktı. Kavmine: هَٰذَا إِلَٰهُكُمْ وَإِلَٰهُ مُوسَىٰ *"Bu, sizin ve Musa'nın ilahıdır"* (Taha, 88) dedi. Bunun üzerine kavmi de, bu buzağıyı kendilerine ilâh edindiler." Rivâyette gelen budur.

Bir kimse şöyle diyebilir: "Akıllı insanlardan müteşekkil büyük bir topluluğun, aklın bedâhetiyle batıl olduğu bilinen bir şey üzerinde ittifak

etmeleri mümkün değildir. Bu anlatılan şey de, birçok yönden böyledir:

a) Her akıllı kimse, aklının bedâhetiyle bilir ki, hareket etmeyen, hissetmeyen ve akletmeyen bu altından yapılmış putun göklerin ve yerin ilâhı olması imkânsızdır. Farzet ki, ondan bir böğürme sesi çıktı. Fakat bu kadarlık bir şey akıllı insanların kalbinde, onun ilâh olabileceği şüphesi için kafî değildir.

b) Bu kavim, bu hâdiseden önce yaratıcının varlığına ve Musa (a.s.)'nın nübüvvetinin doğruluğuna delâlet konusunda, zorlama derecesinde bulunan muazzam mu'cizeler müşahede etmişlerdi. Bu delillerin kuvvetine, onlar bakımından zaruret derecesine ulaşmasına rağmen, altından yapılmış bu buzağıdan bir böğürme çıkmasının, bu sesli nesnenin ilâh olabileceği şüphesini gerektirmesi imkânsızdır." Buna şöyle cevap verilebilir: Bu hâdisenin doğru kabul edilmesi, ancak bir yönden mümkündür. O da şöyle denilmesidir: Samirî, millete, Musa (a.s)'nın yaptığı şeyleri, ancak yıldızlar üzerinde müessir olan tılsımlar sayesinde yapabildiğini ve bu tılsımlar vasıtasıyla da söz konusu olan mu'cizeleri meydana getirdiği düşüncesini yayıyordu. Bu sebepten Samirî kavmine şöyle dedi: "Ben de, onun tılsımı gibi bir tılsım yapıyorum..." Ve bunu, kendisinden hayret uyandıracak bir sesin çıkacağı şekilde buzağıyı yaparak, onlara süslü gösterdi. Böylece onlarda, harikulâde şeyleri yapma konusunda Hz. Musa (a.s) gibi olma arzusu uyandırdı. Veya belki bu topluluk "mücessime-hulûliyye" inancına sahip idi. Bundan dolayı, Tanrının bir cisme hulûl edebileceğini kabul ediyorlardı. Bu sebeple de bu şüpheye düştüler.

Üçüncü Bahis: Bu Kıssadaki Bazı Faideler

Bu kıssada birçok faideler bulunmaktadır.

a) Bu kıssa, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmetinin en hayırlı ümmet olduğuna delâlet eder. Çünkü bu yahudiler, bu kahir delilleri müşahede etmelerine rağmen, bu zayıf şüpheye aldandılar. Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmeti ise, Kur'an'ın mu'cize oluşunu bilmek ve anlamak için ince delillere muhtaç oldukları halde, kuvvetli ve büyük şüphelere bile aldanmadılar. Bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmetinin bunlardan daha hayırlı, akılca daha mükemmel ve gönülce daha temiz olduklarını gösterir.

b) Hz. Muhammed (s.a.s), hiçbir ilim tedris etmediği hâlde, bu kıssayı anlatmıştır. Bu durum, O'nun, bunu vahiy yoluyla aldığını gösterir.

c) Bu kıssada, taklidden ve delilleri bilmemekten büyük bir sakındırma bulunmaktadır. Çünkü bu kavimler, eğer Cenâb-ı Allah'ı delille tam bir şekilde bilselerdi, Samirî'nin şüphesine düşmezlerdi.

d) Bunda, müşrik Araplarda, yahudilerden ve hristiyanlardan görmüş olduğu muhalefet hususunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bir teselli bulunmaktadır. Sanki Cenâb-ı Allah, Musa (a.s)'nın bu kötü olaya sabredişi gibi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in de sabretmesini emretmişdir. Çünkü israil-oğulları,Allah onları Firavn'dan kurtardıktan ve Musa (a.s)'nın ilk çıkışından o vakte kadar harikulâde mucizeler gösterdikten sonra bu zayıf şüpheye kanmışlardır. Sonra Musa (a.s) buna sabretmişti. Bundan dolayı Hz. Muhammed (s.a.s)'in bu şiddetli eziyetlere sabretmesi, daha da evlâdır.

f- Hz. Muhammed (s.a.s)'le en fazla mücadele eden ve O'na en çok düşmanlık besleyenler yahudiler idi. Bundan dolayı, Cenâb-ı Allah sanki şöyle demektedir: Bunlar, selefleriyle iftihar ediyorlar. Oysaki onların selefleri, ahmaklığın, cehâletin ve inâdın işte bu derecesinde idiler. Ya onların halefleri nasıl olur?

Böyle Yapan Yahudilerin Zulmü

Cenâb-ı Allah'ın, وَأَنتُمْ ظَالِمُونَ âyetine gelince, bu hususta birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Zulm ne demektir?

Zulmün tefsiri hususundadır. Bunda iki izah bulunmaktadır.

a) Ebû Muslim şöyle demiştir: "Zulüm kelimesinin dildeki asıl mânası "eksiltmek"dir. Cenâb-ı Allah bu konuda şöyle buyurur:

كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ آتَتْ أُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِم مِّنْهُ شَيْئًا

İşte bu iki bağ, ürününü vermiş,bundan hiç bir şeyi eksik bırakmamıştır" (Kehf, 33).Buna göre, وَأَنتُمْ ظَالِمُونَ âyetinin mânası şöyle olur: Onlar yaratıcı, öldürücü ve diriltici olan Allah'a ibâdet etmeyi terkedip buzağıya ibâdete dalınca, din ve dünya hususunda sevâblarını eksilten kimseler oldular.

b) Zulüm, din örfünde, katkıda bulunacak bir faydası olmayan, kendisinden daha büyük bir zararı savuşturmayan ve keza kesin bilgi ile veya zan ile başkasından alacağı bir hak olmayan bir zarardan ibarettir. Buna göre, sıfatı bu olan bir fiili yapan kimse zalim olur. Sonra insan kendisini cezaya ve cehenneme götürecek bir fiili yaptığında, her ne kadar bu yaptığı şeyin o anda bir faydası ve lezzeti var ise de, o kimse kendisine zulmetti denilir.

Nitekim Cenâb-ı Allah: إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ *"Muhakkak ki şirk, büyük bir zulümdür"* (Lokman, 13) ve: فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ *"Onlardan kendisine zulmeden vardır"* (Fatır, 32) buyurmuştur. Onların Allah'tan başkasına ibadet etmeleri şirk olup, şirk de cehenneme götürücü olunca, şirke "büyük zulüm" denilmiştir.

Mutezile'nin Bir İddiası ve Reddi

İkinci Bahis: Cenab-ı Hakk'ın: وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ âyetiyle, günahların Allah'ın yaratmasıyla olmadığı hususuna, birkaç yönden istidlalde bulunmuşlardır.

a) Cenâb-ı Allah, bu günahlardan ötürü onları zemmetmiştir. Eğer bu günahlar Allah'ın yaratması olsaydı, müşrikler, şayet onu yapmamışlarsa, bundan ötürü kınanmaya müstehak olmazlardı.

b) Eğer günahlar Allah'ın iradesiyle olsaydı, bunları yapmakla o kullar, Allah'a itaat etmiş olurlardı. Çünkü taat, istenen işi yapmaktır.

c) Eğer isyan Allah'ın yaratması olsaydı, bu isyandan dolayı onları zemmetmek, bir şeyin siyah, beyaz, uzun veya kısa olmasından dolayı zemmedilmesi gibi olurdu. Mutezile'ye şöyle cevap veririz: Bu övme ve zemmetme fiiline yapışmaktır. Bu ise, "sebep (dâî)" ve "ilim" meselelerine ters düşer. Bu husus birçok kereler geçmişti...

Âyet, Allah'ın Âlemden Müstağnî Olduğunu Gösterir

Üçüncü Bahis: Âyette, küfrün zararının ancak kâfirlere döneceğine bir uyarma bulunmaktadır. Çünkü onların bundan istifadesi ancak, kendilerine zulmetmeleridir. Bu, Cenab-ı Allah'ın celalinin müttakilerin taatı ile kemal bulmaktan; günahkarların da günahıyla noksanlaşmaktan münezzeh olduğuna delalet eder.

Cenab-ı Allah'ın Af Vasfı

Cenâb-ı Allah'ın: ثم عفونا عنكم من بعد ذلك âyetine gelince, Mu'tezile bu âyetle ilgili olarak, "Bundan murad, tevbe etmeniz sebebiyle, ki bu tevbe de birbirinizi öldürmenizdir, bunu sizden bağışladık, demektir" demiştir. Bu görüş iki bakımdan zayıftır.

a) Tevbenin kabulü aklen vacibtir. Âyetten murad eğer bu olsaydı, bunun nimet verme sadedinde zikredilmesi caiz olmazdı. Çünkü vacib olan bir şeyi

yapmak, inâm ve nimet verme sayılmaz. Halbuki bu ayetlerin esas maksadı, yahudilere Cenâb-ı Allah'ın verdiği nimetleri tadâd etmektir.

b) "Afv" müstehak olunan cezayı düşürmenin adıdır. Düşürülmesi gereken şeyi düşürmek, afv diye isimlendirilemez. Görmez misin ki, zalimin mazluma azab etmesi caiz olmadığı için, bu azab etmeyi terkettiğinde, bu terk etme işine afv denilmez. Burada da böyledir. Bu sabit olunca, derîz ki, Cenâb-ı Hakk'ın: فَتُوبُوٓا۟ إِلَىٰ بَارِئِكُمْ فَٱقْتُلُوٓا۟ أَنفُسَكُمْ

"Öyleyse Rabb'inize tevbe ediniz ve tevbe etmeyenlerinizi öldürünüz" (Bakara. 54) âyetinden dolayı, tevbenin bu şekilde meydana geleceğinde şüphe yoktur. Durum böyle olunca, ayet tevbenin kabulünün akleri vacib olmadığına delalet eder. Bu sabit olunca da, Cenâb-ı Allah'ın afv ile, akleri ve şer'an ikabı caiz olan kimsenin cezasını düşürmüş olduğu sabit olur. Bu da Mutezile'nin iddiasının aksidir. Cenâb-ı Allah'ın, Musa (a.s)'nın kavminin kâfirlerini affettiği sabit olunca, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmet olan Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmetinin günahkârlarını affetmesi daha evla olur.

Cenâb-ı Allah'ın لعلكم تشكرون âyetine gelince, bil ki, لَعَلَّ kelimesiyle ilgili izah لعلكم تتقون (Bakara, 21) âyetinin tefsirinde geçmişti. Şükrün hakikâti ve mahiyetine dair söz ise, çok uzundur. Ve inşaallah ileride gelecektir. Mu'tezile şöyle demiştir: Hak Teâlâ, onları affettiğini ve şükretsinler diye, onları muahaze etmediğini beyan etmiştir. Bu, Cenâb-ı Allah'ın onlardan şükürden başka bir şey istemediğini gösterir. Buna şöyle cevap verilir. Eğer Cenâb-ı Allah onların şükrünü murad etmiş olsaydı, bunu, ya şükredeni şükre götürecek olan sebebin bulunması şartıyla veya bu şart olmaksızın murad ederdi. Birinci ihtimal yanlıştır, çünkü eğer Cenab-ı Allah bunu bu şart ile, murad etmiş olsaydı ve bu şart da kulda bulunsaydı, o takdirde bu şükre götüren sebebin başka bir sebebe muhtaç olması gerekirdi; eğer bu şart, sebebi yaratması cihetiyle Allah'tan olsaydı, bu şükrün meydana gelmesi gerekirdi; Allah bu sebebi yaratmadığı zaman da, bu şükrün meydana gelmesi imkansız olurdu. Bu Mu'tezile'nin görüşünün aksini ifade eder. Eğer Cenâb-ı Allah, şükre götüren bu sebepler olmaksızın, o kulunun şükretmesini murad ederse, ondan imkansız olanı istemiş olur. Çünkü sebep olmaksızın bir fiilin meydana gelmesi imkansızdır. Buna göre, yine Mu'tezile için, yine aynı güçlüğün söz konusu olduğu sabit olur. Allah en iyi bilendir.

BENİ İSRAİLE TEVRAT VE FURKAN VERİLMESİ

وَإِذْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

"Hani Musa'ya, hidayete eresiniz diye Kitabı ve Furkanı verdik" (Bakara, 53).

Bil ki, bu, Allah'ın onlara verdiği dördüncü nimettir. Buradaki الفرقان dan muradın, Tevrat, Tevrat'ın içindeki herhangi bir hüküm ve Tevrat'ın dışında herhangi bir şey olması muhtemeldir. Bu üç ihtimalin dışında, başka bir ihtimal bulunmamaktadır.

Birinci ihtimalin izahı şöyledir: Tevrat'ın "münzel" (bir defada indirilen) bir "kitab" ve hak ile batılı birbirinden ayıran "Furkan" diye iki sıfatı vardır. Bu, senin cömertlik ve cesareti kendisinde toplayan bir adamı kastederek, رَأَيْتُ الْغَيْثَ وَاللَّيْثَ (Bereketli yağmuru ve arslanı gördüm) demen gibidir. Bunun bir benzeri de, Allah Teâlâ'nın:

وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَىٰ وَهَٰرُونَ ٱلْفُرْقَانَ وَضِيَآءً وَذِكْرًا

"Andolsun ki biz Musa ile Harun'a bir ziya ve şeref olmak üzere Furkan'ı verdik" (Enbiya, 48) âyetidir.

İkinci ihtimalin açıklanmasına gelince ki, buna göre Furkan'dan murad, Tevrat'ta bulunan dinî açıklamalardır; çünkü Cenâb-ı Allah beyan edince, hak batıldan ayrılarak zuhur etmiştir, buradaki Furkan'dan maksat Tevrat'taki bazı şeylerdir. Bu şeyler de dinin usul ve furûunun ortaya konulmasıdır.

Üçüncü ihtimalin ise, çeşitli yönleri vardır:

a) Furkan'dan maksad, Hz.Musa (a.s.)'ya verilen yed-i beyza, asâ ve diğer mu'cizelerdir. Bunlar Furkan diye adlandırılmıştır, çünkü bunlar hak ile batılın arasını ayırmışlardır.

b) Furkan'dan maksad, Allah'ın İsrailoğullarına Firavun'un kavmine karşı ettiği yardım ve verdiği ferahlıktır. Nitekim Cenâb-ı Hak:

وَمَآ أَنزَلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ ٱلْفُرْقَانِ يَوْمَ ٱلْتَقَى ٱلْجَمْعَانِ

"İki ordunun birbiriyle karşılaştığı Furkan gününde kulumuz Muhammed'e indirdiğimiz şeye..." (Enfal, 41) buyurmuştur. Bundan maksad,

Allah'ın, Bedir günü Hz. Muhammed (s.a.s)'e yaptığı yardımdır. Bu böyledir, çünkü yardım ortaya çıkmadan önce taraflardan her biri kendisinin üstün geleceğini, karşı tarafın da ezileceğini bekliyordu. Yardım zuhûr edince, racih mercuhtan ayrılmış, gerçek arzu yalan arzudan temeyyüz etmiştir.

c) Kutrub, "Furkan, denizin Hz. Musa (a.s) için yarılmasıdır " demiştir. Eğer, "Bu Hak Teâlâ'nın: وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ *"Hani, sizin için denizi yarmıştık"* (Bakara, 50) âyetinde zikredilmişti; ve yine bundan sonra Cenâb-ı Hakk'ın: لعلكم تهتدون *"Umulur ki hidayete erersiniz"* sözü ancak Kitab hakkında uygundur. Çünkü, bu ancak hidayet kaynağının (hudâ) peşinden zikredilir" denilirse, ben derim ki birinciye şöyle cevap veririz: Allahu Teâlâ, وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ ifâdesinde, bunun Hz. Musa (a.s)'dan ötürü olduğunu açıklamadı. Bu âyette ise tahsisi, açık bir nas ile beyan etme (tahsis) şeklinde zikretti.

İkinciye ise şöyle cevap veririz: Denizi yarmak bir mu'cizedir. Belki de bundan maksat şudur: Biz Hz. Musa (a.s)'ya denizin yarılması mu'cizesini verince, onlar bununla yaratıcının varlığına ve Hz. Musa (a.s)'nın sadakatine istidlal etmişlerdir ki, işte hidayetten maksat budur. Buna göre hidayet ile delalet anlamı murad edildiği gibi, bazan bununla kurtuluş ve necat da murad edilebilir. Sanki Cenâb-ı Hak, onlara Kitab'ı dinî hususta bir nimet; sayesinde düşmanlarından kurtuldukları Furkân'ı da dünyevi bir nimet olarak verdiğini açıklamıştır.

Bil ki yanlışa düşüp, Furkân'ın (bu ayette) Kur'ân olduğunu ve onun Hz. Musa (a.s)'ya indirildiğini sananlar olmuştur, ki bu düşünce yanlıştır. Çünkü Furkân, hak ile batılın arasını ayırandır. Böyle olan her delilin, "Kur'an" olarak tahsis edilmesinin anlamı yoktur. Bazıları ise, واذ آتينا موسى الكتاب âyetinin manası şu demektir: "Ey ehl-i kitab, sizler,sayesinde hidayete eresiniz diye, Hz. Musa'ya Tevrat'ı, Hz. Muhammed'e ise Furkan'ı verdik" demişlerdir. Bu görüşe, nahiv alimlerinden Ferra, Sa'leb ve Kutrub meyletmişlerdir, ki bu kesinlikle ihtiyaç duyulmayan bir zorlamadır.

Hak Teâlâ'nın, لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ifâdesine gelince, لعل ile "ihtidâ"nın açıklaması daha önce geçmişti. Mu'tezile; Hak Teâlâ'nın لعلكم تهتدون ifadesi ile, O'nun herkesin ihtida'sını istediğine dair istidlalde bulunmuştur ki, bu, "Allah kâfirlerin küfrünü murad etmiştir" diyenlerin görüşünü iptal eder. Keza Mu'tezile der ki: Mâdem ki size göre hidayete eren kimsede ihtidayı; sapan kimsede de sapıklığı yaratan Allah'dır. Öyleyse, Allah'ın Kitab'ı ve Furkân'ı indirerek لعلكم تهتدون demesindeki fayda nedir? Malûmdur ki, Allah hidayete ermeyi yarattığı zaman, kitabların indirilmesinin bunda bir tesiri yoktur. Buna

göre, eğer Allah kitab olmaksızın ihtidayı yaratmış olsaydı, hidayete ermek (ihtida) meydana gelirdi. Allah onlarda hidayete ermeyi yaratmadığı halde, bir kitabın yerine bin kitab dahi indirmiş olsa, yine de onlarda hidayete ermek gerçekleşmezdi. Buna göre, hidayete eresiniz diye kitabı indirdim demesi nasıl caiz olur? Bil ki bu söz cevabıyla beraber defalarca geçmiştir. Allah en iyi bilendir.

İÇİNDEKİLER

BAKARA 7. AYETİN TEFSİRİ 5
HATM, YANİ MÜHÜRLEME 5
Kur'an'da Hatm (Mühürleme) İle İlgili Diğer Mefhumlar 11
BAKARA 8. AYETİN TEFSİRİ 23
BAKARA 9-10. AYETLERİN TEFSİRİ 30
Münafıkların, Cenab-ı Allah'ı Aldatması Meselesi 31
Aldatma Teşebbüsünden Maksatları 32
Münafıkların Kendi Kendilerini Aldatmaları 33
Kalb Hastalığı 34
Mûtezile'nin Kalb Hastalığı Hakkında Te'vili 34
Râzî'nin Meseleyi İzahı 35
Acı Veren Acab 37
Azap Sebep Yalancılıktır 37
MÜNAFIKLAR TOPLUMU DÜZELTME İDDİASI GÜDERLER 38
BAKARA 11-12. AYETLERİN TEFSİRİ 38
Münafıklara Yapılan Müdahale 38
Fesadın Manası 39
Toplumu Bozduğu Halde Hamiyyet İddia Edenler 40
Asıl Müfsidi Keşfedin 41
MÜNAFIKLARI GERÇEK İMANA DAVET 41
BAKARA 13. AYETİN TEFSİRİ 41
Ayette Geçen "Nas" (İnsanlar)dan Maksat Kimlerdir? 42
Münafıkların Mü'minleri İstihfaf Etmeleri 42
BİRBİRLERİYLE BAŞBAŞA KALDIKLARINDA MÜNAFIKLAR 44
BAKARA 14-15. AYETLERİN TEFSİRİ 44
Mü'minlerle İstihza Etmeleri 45
Allah'ın Onlara Cevabı 46
Allah'ın Onlarla İstihza Etmesi Ne Demektir? 47
Allah'ın Münafıklara Mühlet Vermesi 49
Mûtezile'ye Göre Mühlet'in Manası 49
Râzî'nin İzahı 50

HİDAYETİ BIRAKIP DALÂLETİ SATIN ALANLAR 51
BAKARA 16. AYETİN TEFSİRİ 51
BAKARA 17. AYETİN TEFSİRİ 52
MESEL GETİRMENİN GAYESİ 53
Meselin Manası 53
Yanındaki Işıktan İstifade Edemeyenler 53
Bu Meselin Ortaya Çıkardığı Sorulara Râzî'nin Cevabı 54
İMANIN NURA, İNKÂRIN KARANLIĞA BENZETİLMESİ 57
Mezkur Benzetmenin Ortaya Çıkardığı Suallere Cevaplar 57
BAKARA 18. AYETİN TEFSİRİ 61
NİFAKLARINDAN DÖNEMEYİŞLERİ 62
MÜNAFIK KULAĞINI TIKAMAKLA YILDIRIMDAN KORUNACAĞINI SANIR 62
BAKARA 19-20. AYETLERİN TEFSİRİ 62
Mezkur Benzetmenin Tahlili 63
Ayetle İlgili Hatıra Gelebilecek Bazı Sualler 64
Yağmurun Gökten İndiğini Tasrihe Lüzum Var mı? 67
Bulutun ve Yağmurun Karanlıkları 68
Gök Gürlemesi ve Şimşek Nerede Meydana Gelir? 68
Kulaklarına Parmaklarını Sokarak Tıkamaları 69
Sadece Şimşek Çaktıkça Etrafı Görebilmeleri 70
Allah Teala'nın Mutlak Kudreti 72
"Şey" (Varlık) Tabiri Allah Tealâ Hakkında Kullanılabilir mi? 72
Kulun Fiillerini Yaratan Allah'tır 73
İstitae Hakkında 73
Umuma Delalet Eden Lafzın Aklî Delil İle Tahsisi 73
TEVHİD, NÜBÜVVET VE AHİRET HAKKINDA DELİLLER 74
BAKARA 21-22. AYETLERİN TEFSİRİ 74
Tevhid Delilleri 74
Bütün İnsanlara Yöneltilen İlahî Hitap 74
"Nida" Konusu 75
İsim ve Harf Münasebeti Hakkında 76
Nida Edatının Fonksiyonu 76
İbadet Mefhumu 77
"Ey İnsanlar" Hitabına Vahy Asrından Sonraki İnsanlar Dahil midir? 78
İbadet Emrinin Şümülü 78
Kâfir ve Mü'mine İbadeti Emretmeden Maksat 79
Teklif-i Mâlâ Yutak 81
İbadetin Allah'a Faydası Yoktur 81
Kul Fiilini Yaratamaz 82
İbadet Emrinden Maksat Kalbi Temizlemektir 82

İbadetle Mükellef Olmayanlar 83
Allah'ı Bilmede Tefekkür'ün Önemi 83
Kelam İlminin Ehemmiyeti 84
Meleklerin ve Peygamberlerin Bu delilleri Kullanmaları 87
Kelam İlmini Delilleri Öğrenmenin Gerekli Olması 91
Ayetten Olan Delilleri 91
TEFEKKÜR KESİN BİLGİYE GÖTÜRMEZ 94
İlim İfade Eden İstidlal Kudretimiz Dahilinde Değildir 96
İstidlalin Emredilmesi Makul Değildir 97
Müslümanlık İstidlale Bağlı Değildir 98
Kelam İlmi İle Meşgul Olmak Bid'attir 100
Müfessir Razî (r.a.)'nin İddialara Karşı Cevapları 101
HALK (YARATMA) KAVRAMI 102
ALLAH'U TEALA'NIN AKLÎ DELİLLERİ 103
Kur'an'da Delillerin Hususuyeti 105
İbadetin Gerekçesi 108
Teracci (Umut) İfadesi Allah Hakkında Neye Delalet Eder? 108
Farklı Kıraatler ve İzahları 110
YERYÜZÜNÜN DÖŞEK MİSALİ YARATILMASI 112
Yeryüzünün Fayda ve Özellikleri 116
Gök İle Yerden Hangisinin Efdal Olduğu 120
Gökyüzünün Bina Olması 121
GÖKLER ALEMİNİN ÜSTÜNLÜĞÜ 121
GÜNEŞİN DOĞUP BATMASINDAKİ FAYDALAR 123
Güneşin Yükselip Alçalması 124
GÜNEŞİN HAREKETİNİN FAYDALARI 124
Güneşin Ekvator Çizgisinden Meyli 125
Ayın Yaradılışındaki Faydalar 126
Yıldızlardaki Faydalar 127
GÖK KUBBENİN BİNA OLMASI MESELESİ 128
Meyveler Niçin Birden Değil de Tedricen Yaratılıyor? 130
ŞİRK ÇEŞİTLERİ 133
İnsanların Şirke Kaymalarının İzahı 134
Tek Yaratıcı'yı Kabulden Sonra Şirke Niçin Yer Kalmasın? 135
Eski Yunanlıların, İranlıların ve Arapların Putları 136
BAKARA 23-24. AYETLERİN TEFSİRİ 138
NÜBÜVVET KONUSU 138
Kur'an İle Diğer Sözlerin Mukayesesi 138
Kur'an'ın Bütün İlimlerin Kaynağı Olması 141
Kur'an'ın Parça Parça İndirilmesi (Tercim) ve İ'caz 142
Surenin Manası ve Surelere Bölmenin Hikmeti 142

Kur'an Cüzlerinin Tertibi Tevkîfîdir 143
Tehaddînin Mertebeleri ve Mucîz Olan Miktar 143
(Şüheda)dan Şahitler Maksat 146
Dûn Lafzı Hakkında 147
Tehaddînin Kadı Tarafından Değerlendirilmesi 148
Razî'nin el-Kâdî'ye Cevabı 149
Bir Başka Mucize: Kur'an'ın Benzeri Asla Yapılamayacak 149
Hatıra Gelebilecek Bazı Sualler ve Cevapları 150
BAKARA 25. AYETİN TEFSİRİ 154
AHİRET KONUSU 154
Ölülerin Haşri 154
Cennet ve Cehennemin Mevcut Olmaları 163
Cennet Nimetleri 163
İman ve Amel-i Salih 164
İman-Amel Münasebeti 165
Cennet Anlayışında Mutezile'nin Farklı Görüşü 167
Cennetin Dildeki Manası 167
Cennet Meyveleri İle Dünya Meyvelerinin İlgisi 167
Cennetteki Eşler 170
Cennetin Ebediliği Konusu 171
BAKARA 26-27. AYETLERİN TEFSİRİ 173
KUR'AN'DA HAYVANLARIN MİSAL VERİLMESİ ONUN FESAHATİNE ZARAR VERMEZ 173
Ayetin Nüzul Sebepleri 174
Hayvanın Lügat Manası ve Allah Teala'ya İsnadı 175
"Hakk" Kelimesinin Lügat Manası 183
İrade Hakkında Önemli Bir İzah 183
Allah'ın Kulu İdlâl Etmesi (Şaşırtması) 185
Hidayet Kavramı 200
Fisk ve Fâsık 205
Ahdi Naks Etme 206
Allah'ın Vasledilmesini İstediği Şey 208
Yeryüzünde Çıkarılan Fesad 209
Hüsrâna Düşenler 209
BAKARA 28. AYETİN TEFSİRİ 210
KÜFRÜN İZAHI HAKKINDA SÜNNÎ VE MÜTEZİLÎ ANLAYIŞ 211
Bu Ayet Kabir Azabının Olmadığına Delil Olmaz 215
Allah'ın Üç Kere Öldürdüğü Kimseler 215
BAKARA 29. AYETİN TEFSİRİ 219
ALLAH'IN MUAYYEN MAKSATLAR GÖZETİP GÖZETMEMESİ 220
İbâhiye'nin İddiası 221

ALLAH'U TEALÂ'NIN GÖKLERİ YARATMASI 222
İstîvâ 222
Göğün Ne Kadar Vakitte Yaratıldığı 223
Yer ve Gökten Hangisinin Daha Önce Yaratıldığı 223
Tebyînden Önce İbham 225
Yedi Gök 225
İlm-i İlâhi (Allah'ın İlmi) Hakkında Görüşler 229
BAKARA 30. AYETİN TEFSİRİ 230
ALLAH'U TEALÂ'NIN İNSANI HALİFE OLARAK YARATMASI 230
Melek Kelimesi 231
Melâikenin Mertebe ve Mahiyetleri 232
Melâikenin Varlığı Konusunda Aklî İzahlar 234
Meleklerin Çokluğu 235
Melâikenin Sınıfları, Büyük Melekler 236
Allah İnsanı Yaratacağını Hangi Meleklere Bildirdi 243
Halife ve Hilafet 244
Allah'ın Meleklere Sormasının Manası 244
Melâikenin Günahsızlığı 245
Hârut ve Mârut Kıssası 248
Meleklerin Şer İşlemeleri Mümkün müdür? 254
Tesbîh 255
Hamd 259
Meleklerin Bilmedikleri Hikmet 261
BAKARA 31. AYETİN TEFSİRİ 262
Lisanlar Allah Tarafından Bildirilmiş Olup Tevkîfî midir? 263
İsimlerden Maksad Eşyanın Sıfatlarıdır 264
İsimlerden Maksad Bildiğimiz Lisanlardır 265
Hz. Adem'in Zellesi Nübüvvetinden Öncedir 267
Meleklerin İddialarında Doğru (Haklı) Olmalarından Maksad 269
İLMİN FAZİLETİ 269
İlmin Ehemmiyeti Mevzuundaki Ayetler 269
İlmin Önemi Hakkında Hadis-i Şerifler 273
İlmin Faziletine Dair Âsâr 275
İlmin Üstünlüğüne Dair Aklî Deliller 284
İlmin Faziletine Dair Sahabe Sözleri 298
İlmin Fazileti Hakkında Nükteler (İncelikler) 300
İlmin Fazileti Konusunda Hikâyeler 301
İlmin Faziletine Dair Aklî Deliller 310
Kur'an-ı Kerim'de İlmin Tavsîfi 313
İLMİN TARİFİ 315
Kelam İlminin Müradifleri (Eşanlamları) 319

Allah'ın Muallim Olduğu Söylenebilir mi? 327
BAKARA 32-33. AYETLERİN TEFSİRİ 328
İLİMLER ALLAH'U TEÂLÂ'NIN MAHLUKUDUR 329
Falcılıkla Gayb Bilinemez 329
Âlim Vasfının Manası 330
Hakîm Vasfının Mânası 330
Hak Teâlâ Eşyayı Yoklukları Sırasında da Bilir 331
Meleklerin Gizlediği Husus 331
Kulun İlâhî Huzurda Olduğunu Bilip Günahı Bırakmasıl 332
BAKARA 34. AYETİN TEFSİRİ 334
MELEKLERİN HZ. ADEM'E SECDE ETMELERİ 334
Secde Emri Hz. Adem'in Nihâî Yaradılışından Öncedir 334
Secde'den Murad İbadet Değil Teşriftir 335
Bu Secde Selam Mahiyetinde Olabilir 336
Secdeden Maksad İnkıyad Olabilir 337
İblisin Melek Olup Olmadığı 337
İblisin Meleklerden Olduğunu Söyleyenler 340
Meleklerle İnsanlardan Hangisi Efdaldir 342
Melekler Gece-Gündüz Tesbih Ederken Elçilik Görevini Nasıl Yaparlar 346
Meleklerin İbadette İleri Derecede Olmaları 347
Meleklerin Elçiliği 348
Meleklerin Hz. İsa (a.s)'in- İsa (a.s)' dan Efdal Olup Olmadığı 351
Meleklerin Üstünlüğü Mutlak Olmayıp Kayıtlıdır 355
Hz. Yusuf (a.s.)'un Meleğe Benzetilmesinin İzahı 356
İsra 70 Ayetine Göre İnsanların Üstünlüğünün Sınırlı Olması 357
Peygamberler Kendileri İçin İstiğfar Ettikleri Halde Melekler Etmezler 358
Melekler İnsanlar Üzerinde Murakıbtırlar 359
İlâhî Saltanatın Azameti Meleklerle Tecellî Eder 360
Birçok Ayette Melekler Resullerden Önce Zikredilir 360
Salat Etmekle Melekler Peygamberlerden Üstün Olamazlar 361
Cebrail (a.s.)'in Tekvîr Sûresindeki Vasıfları 362
Meleklerin İlmi İnsanlarınkinden Daha Fazla Değildir 363
Varlık Âleminde Uluhiyyete En Yakın Olanlar Meleklerdir 364
Felsefecilerin Melâike Anlayışları 365
RESULLERİN MELEKLERDEN EFDAL OLUŞUNUN DELİLLERİ 373
Melâikenin Efdaliyetini Söyleyenlerin Cevapları 378
Secde Etmemekte İblis Mazur Olabilir mi? 380
İblis Esasen Kâfir İdi 382
İblis Önce Mü'min İken Sonradan Kâfir Oldu 384
Mürtekib-i Kebîre (Büyük Günah İşleyen)'in Durumu 385

BAKARA 35. AYETİN TEFSİRİ 386
HZ. ADEM'İN CENNETE YERLEŞTİRİLMESİ 386
Hz. Havva Ne Zaman Yaratıldı? 387
Zevce "Eş"den Maksad Havva'dır 388
Cennetin Yerde Veya Gökte Olması 389
Cennet Arzda İdi 389
Cennet Yedinci Semada İdi 390
O Cennet, Sevab Yurdu Olan Cennettir 390
"Nehiy, Tahrim İçindir" Görüşü Ve Tenkidi 393
Ağacın Hangi Ağaç Olduğu 394
Şecere Kelimesinin Manası 395
Zulümden Buradaki Maksad 395
BAKARA 36. AYETİN TEFSİRİ 396
ŞEYTANIN ONLARIN AYAKLARINI KAYDIRMASI 396
Nebilerin İsmeti, Yani Günahsızlığı 397
İsmetin Vakti 398
Nübüvvetten Sonra Günah İşlemediklerinin Delilleri 399
Peygamberlerin Günah İşlediğini İddia Edenler ve Onlara Karşı Tenkidler 403
Rasullerin Tebliğlerinde Şüphe Edenler ve İddialarının Tenkidi 404
Rasullerin Fetva ve Fiillerinde İsmeti Kabul Etmeyenler 405
Hz. Adem'in Kıssası İle İstidlâlleri 406
Hz. Adem Kıssası İle İstidallerine Râzî'nin Cevabı 407
Hz. Adem'in Yasak Ağaca Bilerek Yaklaştığı Görüşü ve Tenkidi 410
İblis Cennetin Dışından Nasıl Hz. Adem (a.s.)'i Kandırabildi? 413
Hz. Adem ile Havva'nın Cennetten Çıkarılmaları 415
BAKARA 37. AYETİN TEFSİRİ 421
ADEM'İN TEVBEYİ ÖĞRENMESİ 421
Telâkki Tabirinin Manası 421
Hz. Adem'in Öğrendiği Sözler 422
Tevbenin Hakikati Hakkında Gazalî'nin Sözleri 425
Küçük Günah İçin Tevbe Hakkında 426
Tevbenin Lisandaki Manası 427
Allah Teâlâ'nın "Tevvâb" Vasfı 428
Tevbenin Sık Yapılması Hakkında Hadisler 428
Hz. Peygamberin "Kalbim Bulutlanır, Günde Yüz Defa İstiğfar Ederim" Hadisinin İzahı 429
Tevbenin Sık Yapılması Hakkında Büyük Zatların Sözleri 435
Kadınlar, Erkeklere Ait Hitaplara Dahildirler 436
BAKARA 38. AYETİN TEFSİRİ 437
YERYÜZÜ SERENCÂMI 437
"İniniz" emri Neden Tekrarlandı? 437

İnilen Yerlerin Adları 438
BAKARA 39. AYETİN TEFSİRİ 441
İNKÂRCILARA GELİNCE 441
BAKARA 40. AYETİN TEFSİRİ 442
BENİ İSRAİLE VERİLMİŞ OAN NİMETLER HAKKINDA SÖZ 442
İsrâil Kimdir? 444
Nimet Hakkında Açıklamalar 444
Nimetin Kısımları 445
Allah'ın Nimetlerini Saymak Mümkün Değildir 445
Hayat Nimeti Başta Gelir 447
Nimet Hakkında Ehl-i Sünnet ve Mûtezile'nin Görüşü 447
Kâfire Din Nimeti Verilmeyip Dünya Nimeti Verildiğinin Delilleri 448
İsrâiloğullarına Verilen Nimetler 452
Benî İsrâîle Nimetlerin Hatırlatılma Sebebi 453
Atalarına Verilen Nimetler İle Asrı-ı Saadetteki Yahudilerin İlgisi 454
Allah İle Benî İsrâîl Arasındaki Ahid 455
Onların Allah'a Karşı Ahidleri 455
Allah'ın Onlara Ahdi 456
Mevcut Tevrat ve İncil'den Peygamberimizin Geleceğine Deliller 458
Allah Teâlâ'nın Ahdini Yerine Getirmesi Vacip Değildir 463
Allah'tan Korma Ne Demektir? 464
YAHUDİLERİ KUR'AN'A İNANMAYA DAVET 465
BAKARA 41. AYETİN TEFSİRİ 465
Kur'an'ın Tevrat ve İncil'i Tasdik Etmesi Nasıl Olur? 466
"İlk İnkâr Edenler" Ne Demektir? 467
İlk Kafir Olmaları Halinde İnkârları Caiz midir? 468
Allah'ın Ayetlerini Az Fiatla Satmayın 469
Rehbet İle İttika Arasında Fark 470
HAKKI GİZLEMEYİN 470
BAKARA 42. AYETİN TEFSİRİ 470
Bile Bile İnkâr 471
NAMAZ VE ZEKÂT 472
BAKARA 43. AYETİN TEFSİRİ 472
Mücmelin Beyanı Hitap Vaktinden Önce Geri Kalır mı? 472
Salât (Namaz) Ne Demektir? 473
Zekâtın Manası 474
Kâfirler Dinin Fürûu ile Mükellef Tutulabilir mi? 475
BAKARA 44. AYETİN TEFSİRİ 477
BİRR KELİMESİNİN İZAHI 477
Birr (İyilik) Hakkında Yapılan Tefsirler 477
Akıllı Davranmak Ne Demektir? 479

Bir Günahı İşleyen Kimse Emr-i Bi'l Ma'ruf Yapabilir mi? 480
Kulun Fiili Hakkında Mutezile'nin Yanlış Bir İstidlâli 481
İlminden Faydalanmayan Alim Hakkında Hadis-i Şerifler 481
BAKARA 45-46. AYETLERİN TEFSİRİ 483
BU EMRİN MUHATABI KİMLERDİR? 483
Sabır ve Salatın Hakikatine Dair 484
Namazda Huşû Duyma 486
Ayette Geçen "Zan"dan Maksad 487
"Rab ile Karşılaşma"nın Manası 487
Allah'a Rücû Etmenin Manası 490
BAKARA 47. AYETİN TEFSİRİ 490
ALEMLERE ÜSTÜN KILMANIN MANASI 491
Allah Kulun Faydasına Olan Şeyi Yaratmaya Mecbur Değildir 493
MAL VE MÜLKÜN, ŞEFAATİN, YARDIMLAŞMANIN FAYDA VERMEYECEĞİ GÜN 494
BAKARA 48. AYETİN TEFSİRİ 494
Ayet-i Kerimedeki Bazı Lafızların Tefsiri 495
Günahı Bırakmaya Etkili Bir Teşvik 498
Hz. Peygamberin Şefaatinin Mahfûziyeti, Bu Konuda Mûtezile'nin Hatası 498
Büyük Günah İşleyene Şefaat Yok Diyen Mûtezile'nin İddiası 499
Ehl-i Sünnetin Cevabı 500
Mûtezile'nin İleri Sürdüğü Öbür Deliller 500
Mûtezile'nin Hadislerden Delilleri 504
Ehl-i Sünnetin Bu Hususdaki Delilleri 506
Mû'tezile'den Bir İtiraz 509
Bu İtiraza Ehl-i Sünnetin Cevabı 510
Mûtezile'den Bir İtiraz 512
Ehl-i Sünnetin Cevabı 513
Büyük Günah İşleyenler İçin Şefaat Olacağına Dair Hadisler 514
Mûtezile'nin Bu Hadislere Cevabı 518
Ehl-i Sünnetin Buna Cevabı 518
Hadisler Hakkında İtirazlara Cevaplar 522
Şefaat Hakkında Feylesofların Görüşü 522
BENÎ İSRÂÎL'E OLAN NİMETLERDEN: FİRAVUNDAN KURTULMA 523
BAKARA 49. AYETİN TEFSİRİ 523
Firavun Kelimesi Hakkında 524
Su Kelimesi Hakkında 525
Erkek Çocukları Öldürmedeki Zararlar 526
Firavun Yeni Doğanları mı, Delikanlıları mı Öldürtüyordu? 527
Oğulların Öldürülmesinin Sebebi 528
Belâ (Musibet) Kelimesi Hakkında 530

BENÎ İSRÂÎL'İN DENİZDEN GEÇİRİLİP FİRAVUNUN BOĞULMASI 531
BAKARA 50. AYETİN TEFSİRİ 531
Denizden Geçiş 531
Onları Denizden Geçirmenin İhtiva Ettiği Nimetler 533
Dünyevî Nimetler 534
Bu Kıssadan Ümmet-i Muhammed'in Çıkaracağı Dersler 534
Firavun Ordusunun Onların Gözleri Önünde Boğulmasının Manası 536
HZ. MUSA'YA TÛR DAĞINDA YAPILAN VAHY 537
BAKARA 51-52. AYETLERİN TEFİSİRİ 537
Kıraat Farkının Manaya Te'siri 537
Mûsa Kelimesinin Manası 537
Tûr'daki Kırk Gece 538
İsrailoğullarının Buzağıyı Tanrılaştırmaları 540
Samirî'nin Buzağı Heykeli Yapma Kıssası 540
Bu Kıssadaki Bazı Faideler 541
Böyle Yapan Yahudilerin Zülmü 542
"Zulm" Ne Demektir? 542
Mû'tezile'nin Bir İddiası ve Reddi 543
Ayet, Allah'ın Alemden Müstağnî Olduğunu Gösterir 543
Cenab-ı Allah'ın Af Vasfı 543
BENÎ İSRÂÎL'E TEVRAT VE FURKAN VERİLMESİ 545
BAKARA 53. AYETİN TEFSİRİ 545
BENÎ İSRAİL'İN BUZAĞIYA TAPIP SONRA TEVBE ETMELERİ 547
İÇİNDEKİLER 549
İÇİNDEKİLER 549

